STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 10179

IMREY OVES

Ephraim Elijah Riback

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

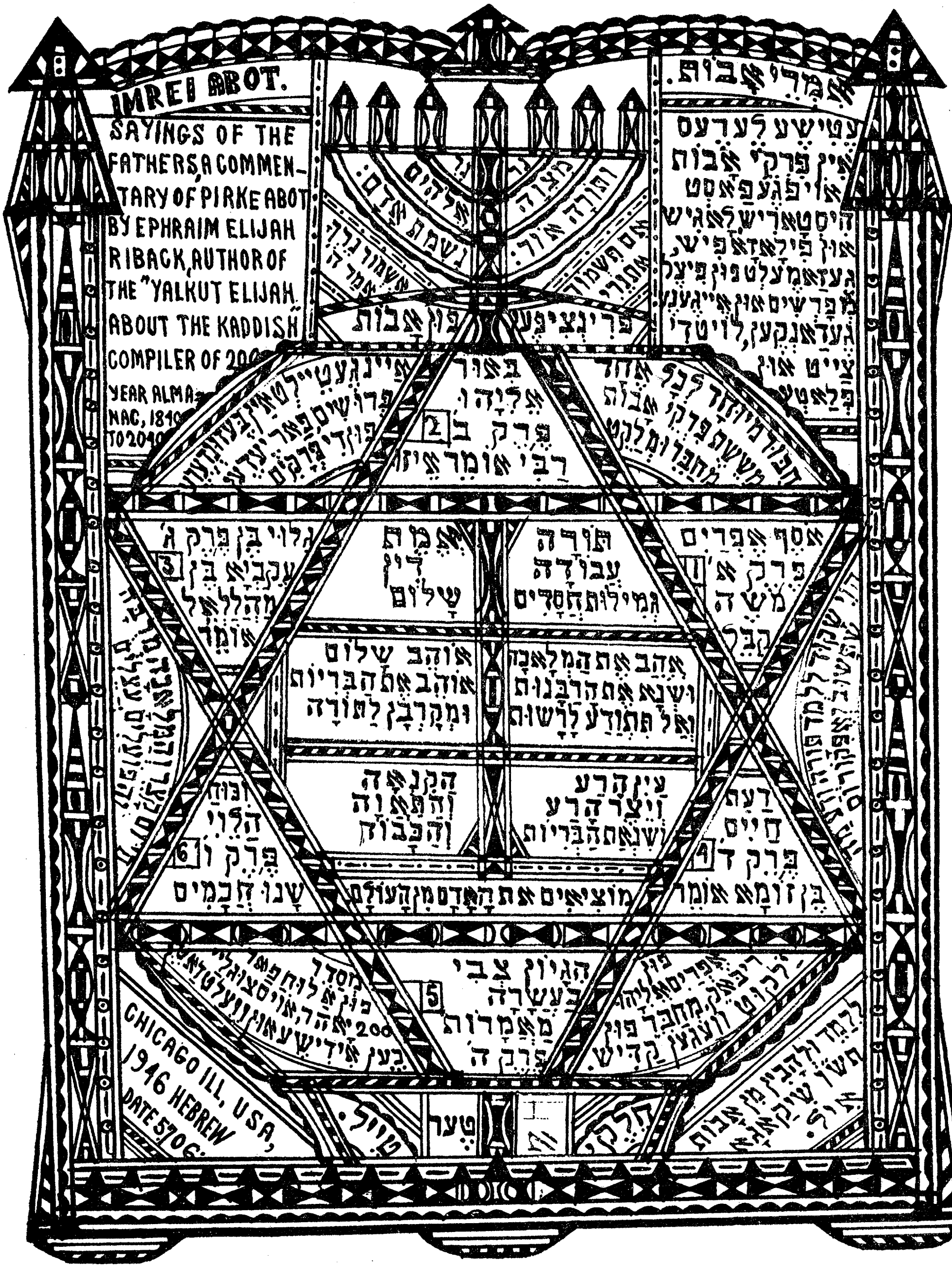
IMREI ABOT.
SAYINGS OF THE FATHERS, A COMMENTARY OF PIRKE ABOT BY EPHRAIM ELIJAH RIBACK, AUTHOR OF THE "YALKUT ELIJAH" ABOUT THE KADDISH COMPILER OF 200 YEAR ALMANAC, 1840 TO 2040
CHICAGO ILL, U.S.A, 1946 HEBREW DATE 5706.
אמרי אבות.
עטישע לערעס אין פרקי אבות אויפגעפאסט היסטאָרישלאָגיש און פילאזאפיש, געזאמעלט פון פיצל מפרשים און אייגענע געדאנקען, לויט די צייט און פלאטץ
פרינציפען פון אבות
באור אליהו
פרק ב 2
רבי אומר איזו
אסף אפרים
פרק א 1
משה קבל
גלוי בן פרק ג
3
עקביא בן מהללאל אומר
אמת
דין
שלום
תורה
עבודה
גמילות חסדים
אוהב שלום
אוהב את הבריות
ומקרבן לתורה
אהב את המלאכה
ושנא את הרבנות
ואל תתודע לרשות
הקנאה
והתאוה
והכבוד
עין הרע
ויצר הרע
ושנאת הבריות
ובוה
הלוי
פרק ו 6
שנו חכמים
מוציאים את האדם מן העולם
דעת
חיים
פרק ד 4
בן זומא אומר
הגיון צבי
בעשרה
מאמרות
פרק ה
5
מסדר לוח פון 200 יאהר
טעוול
טער

געצייכענט פון מחבר

אינהאַלטס פערצייכעניש פאַרן "אסף אפרים" אויפן ערשטען פרק פון "מסכתא אבות", אַ טייל פון א. א. ריבאַק'ס פרוש "אמרי אבות", עטישע זאָגאַכטסן פון די תנאים, ערקלערט לאָגיש, פילאָזאָפיש און לויט אומשטענדען.

זייט

אַרטיסטישער שער בלאַט — — — — — — — — — — — — — — 1

תוכן הענינים — אָבהאַנדלונג וועגען אינהאַלט — — — — — — — — 2

פאָדערבלאַט — — — — — — — — — — — — — — — — — 5

געשעפטליכע אָנווייזונגען, געווידמעט, קאָפּיע רעכט, געדרוקט — — — — 6

שיר ושבח על פרקי אבות בסגנון הפיטנים על פי א. ב. כפול — — — — 7

ד"ר וואַקסמאַנ'ס אָבשאַצונג — ביאָגראַפישע פראַגמענטען פון מחבר — 8

הקדמה צום ספר פון הרב המפורסם אברהם אליהו אברמביץ — — — — — 10

ראשי תבות ערקלערונגען — — — — — — — — — — — — — 12

פאָטאָגראַפיע פון מחבר אין זיין זיבעציג יאָריגען עלטער — — — — — — 15

אָנמערקונגען וועגען דעם איינפלוס פון איטצטיגען מצב — — — — — — 17

פתיחה — אַריינפיר צום ספר בכלל, דער איבערגאַנג פעריאָד פון תורה שבכתב צו תורה שבעל פה, פון תנאים צו אַמוראים, די אָבצווייגונגען פון משנה, גמרא, הלכה, אגדה, מוסר, ודרך ארץ — — 19

כל ישראל—די משנה פון (סנהדרין צ' ע"א) וועלכע איז געוואָרען טראַדיציאָנעל באַהעפט ווי א הקדמה צום פרק זאָגען, איר ענליכער אינהאַלט מיט מדות און מאָראַלס ווי אין פרקי אבות — — — — — 37

בעל-המאמר'ס כאַראַקטערשטריכן, דער אידישער מצב אין זיין צייט.

משנה

א' "משה קבל תורה מסיני"—אילוסטרירט די באַהעפטונג פון דער תשב"כ מיט תוש"ב, פון מתן תורה ביז די אנכה"ג און די חז"ל 51

ב' "שמעון הצדיק" — דער ערשטער דערמאָנטער פון די תנאים, ער איז אויך געווען דער "כהן גדול", געלעבט אין דער עפּאָכע מאַכעדנער צייט ווען אויף דער וועלט אַרענאַ האָט זיך בעוויזען דער שטאַרקער מלך "אַלעקסאַנדער מוקדון". — — — — — — 73

ג' "אַנטיגנוס איש שוכו" דער נאָכפאָלגער פון שמה"צ ער ווערט ווייניג דערמאָנט אין תלמוד, ער איז באַוואוסט וואָס ס'ווערט וועגען איהם לעגענדאַריש איבערגעגעבען אַז דורך זיין דאָ אָנגעגעבענעם פאָסטולאַט איז ער ניט ריכטיג פערשטאַנען געוואָרען און צוויי פון זיינע תלמידים צדוק און בייתום האָבען געגרינדעט כתות געגען די רבנימשע לערעס — — — — — — — 89

אינהאַלטס פערצייכעניש פאַרן ″אסף אפרים″ אויפן ערשטען פרק פון ″מסכתא אבות″, אַ טייל פון א. א. ריבאַק'ס פרוש ″אמרי אבות″, עטישע זאַגאַכטסן פון די תנאים, ערקלערט לאָגיש, פילאָזאָפיש און לויט אומשטענדען.

בעל-המאמר'ס כאַראַקטערשטריכן, דער אידישער מצב אין זיין צייט.

משנה		זייט
ד'	″יוסי בן יועזר″ איש צרדה. ער איז דער ערשטער פון די אין יענער עפּאָכע וועלכע ווערן בעצייכענט אַלס ″זוגות″ אין יעדען דור זיינען געווען צוויי אַנערקענטע אויטאָריטעטען אַ פּאָר, איינער איז געווען דער נשיא האַר דער הויפּט, דער צווייטער איז געווען דער אב בית דין, דער פאָטער פון דעם געריכטס וועזען פון די פאָרען ווערען אָנגעגעבען פינף. דער יב״י האָט געלעבט אין דער שטורעמדיגער צייט פון די חשמונאימס געראַנגעל מיט די יונים	98
ה'	″יוסי בן יוחנן איש ירושלים″: דער בן זוג פון דעם פריהערדיגען נשיא	105
ו'	″יהושע בן פרחיה″ דער נשיא פון צווייטען זוג	111
ז'	נתי הארבלי אומר, זיינע טעזיסען קאָן מען צופּאַסען פאַר אַלע צייטען לויטן סדר איז ער געווען דער אב״ד פון צווייטען זוג וואו יב״פ איז געווען דער נשיא	116
ח'	יהודה בן טבי פון דריטען זוג לויט דער אגדה איז ער פאַר אַ צייט געווען דער נשיא נאָר ביי אַ געוויסען עפּיזאָד האָט ער אָפּגעגעבען דעם אַמט צו שב״ש	125
ט'	″שמעון בן שטח″ דער דריטער זוג האָבען זיך פיעל אָבגעגעבען מיטן געריכטליכען פּראָצעדור עדות סנהדרין, זיי האָבען דעם אידישען געריכט דערהויבען אויף אַ גערעכטער מדרגה, דער שב״ש איז געווען דעם מלך'ס אַלעקסאַנדער ינאי אַ שוואָגער אָבער זיי האָבען ניט געלעבט בשלום	131
י'	″שמעיה ואבטליון″ די צוויי פון פערטען זוג ווערען פאַררעכענט צו זיין גרויסע אויטאָריטעטען כאָטש זיי האָבען געשטאַמט פון גרים	138
י″א	″אבטליון אומר ער ווי זיין חבר האָבען געלעבט אין דעם פּעריאָד ווען הורדוס הרשע האָט שוין פאַרטיליגט די חשמונאים, ער ראטה צו זיין פאָרזיכטיג	155

אינהאַלטס פערצייכעניש פאַרן "אסף אפרים" אויפן ערשטן פרק פון "מסכת אבות", אַ טייל פון א. א. ריבאַק'ס פרוש "אמרי אבות", עטישע זאָגאַכטסן פון די תנאים, ערקלערט לאָגיש, פילאָזאָפיש און לויט אומשטענדען.

בעל־המאמר'ס כאַראַקטערשטריכן, דער אידישער מצב אין זיין צייט.

משנה זייט

י"ב "הלל ושמי" די צוויי גייסטיגע ריזען, וועלכע האָבען רעוואָלוציאָניזירט דעם סדר פון למוד תורה, מיט זייער גרינדען די צוויי גרויסע לערען אַקאַדעמיעס בעוואוסט אַלס בית שמי און בית הלל, זיי זיינען דער פינפטער און לעצטער זוג — — — — 164

י"ג הוא היה אומר נגד, דער ריעז פון תורה און מדות פלעגט זאָגען — — — 175

י"ד הוא היה אומר אם, הלל פלעגט אויך לערנען די פילאָזאָפיע — 180

ט"ו שמי אומר עשה תורתך קבע, פון די צוויי ישיבות ווערען די ב"ש בעצייכענט אַלס גרעסערע חרופים אָבער דער כלל איז ב"ש וב"ה הלכה כב"ה ווייל די ב"ה זיינען געווען מעהרסטענס מקילים און ב"ש ממקפידים — — — 186

ט"ז רבן גמליאל אומר עשה לך, ער איז געווען הלל'ס זון בעצייכענט "הזקן" — — — 195

י"ז שמעון בנו אומר, וועגען איהם און דעם בעל המאמר פון ווייטערדיגער משנה איז ניט בעשטימט צו דאָס איז דער זעלבער פערזאָן — — — 205

י"ח רבן שמעון בן גמליאל פון דער הלל משפחה ער איז געווען דער נשיא אין דער טרויעריגער צייט פון נאָכן חורבן בית שני — 210

SAYINGS OF THE FATHERS

Commentary on Pirke Abot, collection of moral and ethical sayings by some of the most prominent Jewish teachers, who flourished from the third century, B. C. E., to the third century, C. E. It is one of the most widely read books by the Jews.

Book I

OSEPH EPHRAIM
(On Chapter 1)

BAUR ELIJAH
(On Chapter 2)

By

EPHRAIM ELIJAH RIBACK

Lecturer and author of the Yalkut Elijah, about the "Kaddish," compiler of an almanac for 200 years from 1839 to 2040, which compares civil and Hebrew dates.

אמרי אבות — זאָגען פון די עלטערן:

אַ קאָמענטאַר אויף פּרקי אבות, מאָראַלישע און עטישע לאָזונגען פון די תנאים. זייערע פילאָזאָפישע אַנשויאונגען, פסיכישע אָפּשאַצונגען. לויט היסטאָרישע פּאַסירונגען אין דעם תלמוד׳ס אויפבויאונג עפּאָכע.

געזאַמעלט פון אַנדערע פּרושים, בעהאַנדעלט מיט לאָגישע צופּאַסונגען און אייגענע געדאַנקען, לויט צייט און פּלאַץ.

ערשטער באַנד:

”אסף אפרים“, א. א. ריבאַק׳ס זאַמלונג אויף פּרק א׳, ”משה קבל תורה מסיני“.

”באור אליהו“, ערקלערונגען פון אליהו. אויף פּרק ב׳ ”רבי אומר איזו היא דרך“.

פון אפרים אליהו ריבאק

מחבר ”ילקוט אליהו“ וועגען דעם קדיש, זיין אורשפרונג, כונה און תכלית.

איינגעאָרדערטען לוח פאַר 200 יאָהר. פון הת״ר ביז הת״ת צו פערגלייכען די אידישע און וועלט דאַטען.

שיקאַגאָ איל., שנת התש״ו
לפ״ג

(ללמד ולהבין מן אבות לפ״ק)

צו פערהאַנדלען וועגען דעם ספר מיט ר׳ שלמה זלמן קאפּלאן און א. א. ריבאַק.

קאָרעספּאָנדירען אין אידיש, העברייאיש אָדער ענגליש.

S. S. KAPLAN or E. E. RIBACK
3169 Ogden Ave., Chicago 23, Ill.
Tel. ROCkwell 3702 or
CRAwford 8417

דער ספר איז געווידמעט צו מיינע טרייע ליעבע קינדער מיט זייערע פאַמיליעס זאָלען לעבען און געזונד זיין, וועלכע גיבען מיר די מעגליכקייטען צו קאָנען זיך באַשעפטיגען מיט דער הייליגער אַרבייט צו ענטפּלעקען פערשלייערטע אוצרות פון אונזערע ספרים, זייערע עטיקס, מאָראַלם און פּרינציפּען.

COPYRIGHT 1946 By
EPHRAIM ELIJAH RIBACK, CHICAGO, ILL., PRINTED IN U. S. A.

נעמענדיג אין אָנבעטראַכט די איצטיגע אומנאָרמאַלע צייטען פון דוחק אין אַרבעטער, מאַנגעל אין מאַטעריאלען, אַז נאָר די אָריגינעלע קאָסטען ווערען געדעקט, פאַר דעם ספר פון בערך **400** זייטען, פאַרן פרייז פון **$3.50**.

מיט בוכהענדלער, אַגענטן, אָרגאַניזאַציעס וועלען געמאַכט ווערען צופרידענשטעלענדע בעדינגונגען.

Printed by

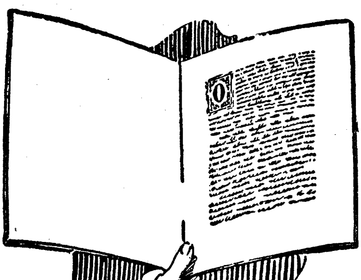

INTERNATIONAL PRINTING COMPANY
937 W. VAN BUREN ST.
CHICAGO 7, ILLINOIS
584

אמרי אבות:

פרוש על
פרקי אבות
מבאר ומחודש

תורה,
חכמה,
מדות,
דעת,
ודת,

מוסר,
ודרך-
ארץ;
הגיון,
אבות

שיר ושבח;

על מסכת אבות
בסגנון הפיטנים
על פי א״ב בכפול

אסף אבות, ביתן בנים, גמרת גאונים,
דביר דורות, הגיון הגדה, ועדה ודאות,
זבול זהר, חבור חכמים, טוטפת טמיר,
ילקוט ישרים, כתב כשר, למוד לבביות,
משנה מוסר, נאום נבונים, סברה סיסמה,
עמודים עמוסים, פנקס פתוח, ציצים צרורות,
קונטרס קדומים, רשימת רעיונות, שננו שם;
תלמוד תורה, תבון תקותינו, תגו תנאים:

שם המחבר בראשי התבות;

אמירת פרקים; רבים יבינו מעט : ״אפרים״
אבות לבנים; ירושה הגונה ומסורה: ״אליהו״
רכוש ימצאו בזה, אוצר קשוטים : ״ריבאק״,
באור דגשני, חכמת ישורון יצירת מחברים: ״בר חיים״
צבורים בו יתרון, השלמת לב ונפש יפה : ״צבי הלוי״:

בשנת
תש״בלפ״ק

שיקאגא איל.

דברים אחדים בנגוע דעם ספר, פון בעוואוסטען מלומד לחכמת ישראל, שרייבער, דענקער און פאָרשער הרב דר. מאיר וואַקסמאַן נ״י

עס איז שוין לאַנג געזאָגט געוואָרען ״דברי תורה צריכים חזוק״, לערנען פון תורה און וויסען נויטיגט זיך אין הילף און שטיצע. אויב דאָס האָט מען געזאָגט אַלעמאָל, על אחת כמה וכמה איז דאָס נויטיג היינט, איבערהויפּט דאָ אין לאַנד.

מר אפרים אליהו ריבאַק וועלכער גיט זיך אָפּ מיטן פאַרשפּרייטען וויסען, וועגען געוויסע פאַזען פון דער אידישער רעליגיאָן און עטיק פאַר פילע יאָהרען אויף אַ פּאָפּולערען אופן אין אידיש, איז געוויס ווערט דערמונטערונג פאַר אַלע ביי וועמען אידיש וויסען איז טייער.

זיין לעצטעס ווערק וועגען קדיש׳ס היסטאָרישען אורשפּרונג און כונה האָט געבראַכט פיעל נוצען און פיל מעהר ווערטפול איז די פאָלגענע ווערק ״אמרי אבות״ אַ פּירוש אויף מסכת אבות.

דער פּירוש איז צוזאַמענגעקליבען פון הונעדרטער ספרים וועלכע בעהאַנדלען און ערקלערען די וואונדערבאַרע רעיונות פון מסכת אבות, די ספרים ווערען בעצירט און פאַרגרעסערט ביי מר. ריבאַק מיט פיעל מאמרי חז״ל היסטאָרישע אָפּשאַצונגען און אַ צאָהל צוגעפּאַסטע אייגענע געדאַנקען אָריגינעלע רעיונות צו בעלייכטען דעם וויסען וועגען אידישען מאָראַל בפרט און יודענטום בכלל.

איך זאָג איהם דאַרום ״יישר כוחך״ לך בכוחך זה און פערשפּרייט וויסען צווישען די אידישע מאַסען. ס׳איז אַ וויכטיגע און נוצליכע אַרבייט.

ביאָגראַפישע פראַגמענטען פון מחבר א. א. ריבאַק

געבאָרען ל׳ כסלו תרל״ו (28טן דעצ. 1875 אין טשעכאַנאָווצע גראָדנער גובערניע. פון אַ יחסנימשע משפחה. דער זעליגער פאָטער ר׳ חיים צבי בן נתן נטע הלוי המכונה אלטער נאטעס, איז געוועזן אַ בר אוריין, פרייגעביגער נדבן, אַ רחים ומוקיר רבנן, נפטר געוואָרען אין עלטער פון 39 יאָהר, י״א חשון תרנ״ד. די מוטער חוה גיטעל בת ר׳ דוד הכהן, וועלכער איז געוועזן פון אַ באַוואוסטע פאַמיליע אין ביאַליסטאָק תלמידי חכמים, עוסקים בצרכי צבור און קענער, זי איז געשטאָרבען אין יעקאַטערינאָסלאַוו אַ פליכטלינג אין דער ערשטער וועלט מלחמה י״ח סיון תר״פ.

געהייראַט צו שפרה לאה בת ר׳ שמעיה און שרה העניע נאמן אין מאַריאַמפּאָליע סואוואַלקער גובערניע פון דער חשובער ר׳ עזרא משפחה ז׳ אדר תרנ״ח 1־טן מאַרטש (1897).

אויסגעוואַנדערט נאָך אַמעריקאַ אין יולי 1898, זיך באַזעצט אין שיקאַגאָ. פעב. 1899, געזעליגט מיט 2 טעכטער 3 זיהן, 5 אייניקלעך זאָלען לעבען

און געזונד זיין. פערלאָרען דער טרייער לעבענסבאַגלייטערין ב׳ תשרי ראש השנה תש״ג (13טן סעפ. 1942).

דער מחבר האָט זיין גאַנצען לעבענסלויף געגומען אַן אַנטייל אין עניני הכלל, נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע און קולטורעלע אינטערעסען, אַלס יושב ראש פון דער באַוואוסטער חברה ״שוחרי שפת עבר״, גענומען אַן אַנטייל אין דאַמאָלסדיגען ערשטען אין אַמעריקאַ לשון הקודש וואָכענבלאַט ״קרן אור״, פון די ערשטע ציונים אין שיקאַגאָ. געווען אַ פרעזידענט אין דער ״אור ישראל שוהל״, אבן עזרא לאדזש, עסקן און רעדנער פאַר לאָקאַלע און וועלטליכע אידישע מעשה הצדקה, פערעפענטליכט אַ צאָהל אַרטיקלען אין דער אידישער פרעסע וועגען כלל עניגים, פובליציסטישע, אידישע קולטורעלע, היסטאָרישע און וויסענשאַפטליכע אינהאַלטען.

פערנומען דעם פלאץ אין חשוב׳ע שיקאַגאָר שוהלען, פאַר פיעל יאָהרען אַלס רבי פון חברה ש״ס, מקרא וכדומה, לעקטאָר אין שיקאַגאר אידישען פאָלקס אינסטיטוט און נאָך פלעצער, געהאָלפען בויען און אויפהאַלטען אידישע טעטיגקייטען און אינסטיטוציעס.

אין תש״ב איז געדרוקט געוואָרען דעם מחברס ספר ילקוט אליהו, וועגן דעם אורשפרונג, טראַדיציע און כונה פון קדיש, אַ אַלמאַנאַך פאַר 120 יאָהר פון תרמ״א ביז תש״ס 1880־2000 צוזופאַסען אידישע און וועלט דאַטען, באַלערענדע ערקלערונגען פון צייטרעכענונגען בכלל און אידישען לוח בפרט.

דער ספר איז דער ערשטער טייל פון חבור ״אמרי אבות״, פרושים ״אסף אפרים על פרק א׳ און ״ביאור אליהו״ על פרק ב׳, דער גאַנצער קאָמענטאַר איז פאָלקאָם צום דרוק וועלכער וועט פאַרנעמען בערך טויזנט זייטען.

ס׳איז אויך פאַרטיג צום דרוק אַ ספר מיט באַלערענדע ערקלערונגען, למודים און דינים אין שייכות מיט ספירת העומר. אָבהאַנדלונגען וועגען אַלע אונזערע ימים טובים און יומא דפגרא, וויסענשאַפטליכע היסטאָרישע בעהעפטונגען פון תנ״ך, תשבע״פ, זייערע צווישען־פעריאָדען און פון תנאים, משנה צו די אמוראים פון גמרא און אגדה, אַ היסטאָרישע ערצעהלונג מיט שילדערונגען פון אבן עזרא, ר׳ יהודה הלוי, דער געראַנגעל מיט די נוסעי הצלב פאַסירונגען.

די ספרים זיינען אין דעם פאָפולארען ליטעראַרישען אידיש פערשטענדליך פאַר די מאַסען, און אויך אויפקלערונגען אין באַלערענטקייט פאַר יודעי ספר, האָפענטליך אַז דער עם הספר וועט ריכטיג אָפשאַצען דעם ספר, וועלכער בעלייכט אונזערע אוצרות פון מדות, מוסר ודרך ארץ. מיטן קויפן דעם ספר וועלען זיי מיטהעלפען געבען די מעגליכקייטען צום דרוקען די אַנדערע מאַנוסקריפטען מיט זייער אנטייל וועלען זיי זיין תומכי תורה, מיטן זכות פון ״יגדיל תורה ויאדיר״.

הקדמה

אונזער תלמוד איז צונויפגעשטעלט אויף אַן ענציקלאָפעדישן אופן. עס ענטהאַלט אַ פיעל פאַרביגע קולטור צונויפגעפלאָכטן אין אַ רעליגיעזן סטרוקטור. אַם מעהרסטן איז דער תלמוד געווידמעט צו ריטועלע, ליטורגישע און לעגאַלע ענינים. אָבער צווישען די פעדים קען מען באַמערקען אַן אונטערלאַגע פון טיפען מאָראַלישען ווערט. אין אַנדערע ווערטער. דער אַלף און דער תיו פון אונזער גאַנצער רעליגיעזער קולטורעלער ליטעראַטור איז אַ טיפער מאָראַלישער געפיל. אַז אַ מענש מוז און דאַרף האָבן פליכטן צו זיינע מיטמענשען און צו דער וועלט אין וועלכע ער לעבט. און אַז אַלעס ווערט געמאָסטן מיטן מאַסשטאַב פון דאָס גוטעס און דאָס שלעכטעס וואָס דעם מענשענס אויפפיהרונג ווירקט אויף זיין אומגעבונג: מענש, וועלט און צוקונפט. אָט דער מאָראַלישער אינהאַלט איז אַ סך פאַרטונקעלט געוואָרען, אין דעם גרויסען וואַלד פון צוואוואוקסען וועלכע האָבען זיך אַזוי צושפרייט אין אונזער רעליגיעזער ליטעראַטור, און האָבן געלייגט צופיל געוויכט צייטענווייז אויף די ריטועלע, ליטורגישע און לעגאַלע עלעמענטען און צו ווייניג געוויכט אויף דעם מאָראַלישן אינהאַלט. וועלכע האָט באמת געדאַרפט זיין דאָס ערשטע און דאָס לעצטע.

די גרויסע תנאים, אמוראים, און געלערנטע, די גאונים און רבנים פון אַלע צייטען האָבען דאָס פערשטאַנען, און האָבען באַטאָנט נאָכאַמאָל די וויכטיגקייט פון מוסר און עטהיק, אָבער ליידער האָבען די מאַסען אימער געקוקט אויף רעליגיע, מעהרער ווי אויף אַ כח וועלכע שטרעבט צו שאַפן אַ בינדונג ״בין אדם למקום״, ווי בין אדם לחברו. און צוליעב דעם פאַלשען באַגריף האָט רעליגיע געליטען פיעל. זעהענדיג פיעל מאָהל ווי דער פרומער איד איז ניט קיין גוטער איד, זיינען אַ סך געקומען צום באַשלוס, אַז רעליגיע, און איבערהויפט דאָס אידישע רעליגיע, איז אַ סאָבסטיטוט פאַר ״עטהיק״ און אַז אַ מענש וויל לויז ווערען פון זיינע פליכטען ״בין אדם לחברו״, דאַרף ער נאָר פאַרשטאַרקען זיינע רעליגיעזע פליכטען פון ״בין אדם למקום״ דאָס האָט געפיהרט צו אַ דיסקרעדיטירונג פון אונזער רעליגיע.

אַז אַזאַ באַשולדיגונג איז ניט אמת, און אַז אונזער תורה איז ווייט פון צו זיין אַזאַ תורה וואָס איז נאָר ״פאַר גאָט״ און ניט ״פאַר מענשען״, איז ניט שווער צו באַווייזען. יעדער תלמיד חכם, וועט געפינען אין תנ״ך, אין דער משנה, אין גמרא, אין מדרש, אין שולחן ערוך, אין אַלע ספרים, פון רעליגיעזען אינהאַלט. געוואַלטיגע פראָטעסטען געגען רעליגיע אָהן מענשליכקייט. איינער פון די גרעסטע באַווייזען איז אַז די צוויי הויפט ספרים פון טיפען מאָראַלישען זינן, דער תהלים און פירקי אבות. תהלים ווערט געזאָגט אַ גאַנץ יאָהר און פרקי אבות ווערן געזאָגט אַ גאַנץ זומער יעדען שבת נאָכמיטאָג. יעדען שבת אַנאַנדער פרק. דער מנהג פון זאָגען תהלים און פרקי אבות, איז באַגרינדעט אויף דעם געדאַנק אַז רעליגיע מוז האָבען אַ מאָראַלישען מקור און מוז פיהרען צו אַ מאָראַלישען אויסדרוק. ליידער איז געוואָרען דער מנהג פון זאָגען תהלים און פרק און ניט געלערענט, און דאַצו,

ווערען זיי געזאָגט אין אָריגינעל ד. ה. אין לשון הקודש. און דאָס גרעסטע טהייל פון די זאָגערס, ווייסען אַפילו ניט וואָס זיי זאָגען. און די געוואַלטיגע ווירקונג וואָס אַזעלכע ספרים וואָלטען אויסגעאיבט ווערט אויסגעשעפט.

דאריבער איז עס זייער נויטיג צו ברענגען אַזעלכע ספרים צו די מאַסען, כדי, ערשטענס, זיי זאָלען באַגרייפען וואָס פאַר אַ רייכען מאָראַלישען אינהאַלט אונזער רעליגיע ענטהאַלט, און אָנפאַנגען האָבען אַביסעלע מעהר דרך ארץ פאַר תורה און אונזער פאָלק. און צווייטענס טאַקע אויך דערוויל עטוואָס לעהרנען און ווערען בעסערע אידען און מענשען.

די אויפגאַבע וואָס אונזער פריינד תלמיד חכם און גרויסער געלעהרנטער דער מחבר האָט גענומען אויף זיך. נעמליך: איבערצוגעבען צום פאָלק, אין דער שפראַך אין וועלכער ער רעדט און דענקט די אוצרות פון מאָראַלישן און פילאָזאָפישען ווערט וועלכער געפינט זיך אין אונזערע פרקי אבות, איז ניט אָפּצושאַצען.

ר׳ אפרים אליהו ריבאַק נ״י איז מחוץ זיין גרויסע געלערנטקייט באַגאַבט מיט אַ טיפן ערנסטען און אמת מאָראַלישן געפיהל. און האָט אַ געוואַלטיגע ליבע צו זיין פאָלק און זיינע מיטמענשען. און דאָס שפיגעלט זיך אָפּ אין זיינע ווערטער און איינטייטשונגען. דער באַליבטער מחבר זייענדיק אַן אמת׳ער תלמיד חכם, איז ניט אַ ״מגלה פנים בתורה שלא כהלכה״. ער מאַכט ניט קיין פאַלשע טייטשען אַבי נאָר צו מאַכען אַ פשטל אָדער אַ דרוש. ער געהט אַריין אין דעם אמת׳ען טיפען זינן און בריינגט עס אַרויס. אין דעם קלאָהרסטען און דייטליכסטען אופן. אין דעם וועג גיט ער אַרויס די פילע שעהנקייט און חכמה וואָס די תנאים פון פרקי אבות האָבען געוואָלט אונז לעהרנען.

אין די לעצטע דורות, האָבען אַ סך פון אונזערע גאונים און אמת׳ע צדיקים, זיך אָפּגעגעבען מיטן אַרויסברענגען אָט דעם טהייל פון רעליגיעזען אוצר פון אונזער ליטעראַטור, צווישן זיי דער אונפאַרשטערבליכער גאון און צדיק דער חפץ חיים זצ״ל. וועלכער האָט געשריבען ספרים אין אידיש. און האָט דאָס פאַרשפרייט צווישען די מאַסען. היינטיגע צייטען, האָבען מיר ניט אַזעלכע מחברים. די וועלכע שרייבען שוין יאָ, האַלטען זיך פאַר מיוחסים. און שרייבען נאָר פאַר מיוחסים. — עס איז דעריבער אַ דאָפּעלטע גרויסע אַרבייט וועלכע אונזער פריינד מר. ריבאַק נ״י האָט אויף זיך גענומען ווען ער האָט דאָס וואָס ער האָט געשריבען אין אידיש. אָבוואָהל ער קען, און פיליכט וואָלט עס נאָך גרינגער געווען פאַר איהם צו שרייבען אין לשון הקודש.

איך ווינש דעם מחבר גליק אין זיין אונטערנעהמונג און איך האָף אַז דער עולם וועט פאַרשטעהן די וויכטיגקייט פון זיין אַרבעט. און וועט איהם געבען דעם נויטיגען מוט אָנצוגעהן מיט זיין אַרבעט. און אַרויסגעבען פילע אַנדערע ספרים וועלכע ער האָט פאַרברייטעט, ווען די געלעגענהייט וועט זיך מאַכען אין די באַדינגונגען וועלען זיין גינסטיג.

איך וויל שליסען מיט די אַלט־אידישע ברכה צו דעם מחבר ר׳ אפרים ריבאַק נ״י יישר כחך.

אברהם אליהו אברמוביץ,
רב דבית המדרש הגדול אלבאני פארק

ערקלערונגען פאַר ראשי תבות ווערטער און נעמען פון בעלי מאמר

א״ב — אלעף בית
אב״ד — אב בית דין
ר׳ אב״ה — ר׳ אליעזר בן הורקנוס
אב״א — אלישע בן אבויה
א״א אברהם אבינו
אדה״ר — אדם הראשון
אוה״ע — אומות העולם
אחב״י — אחינו בני ישראל
א״י — ארץ ישראל
אכי״ה — אמן כן יהי רצון
אכנה״ג — אנשי כנסת הגדולה
ראב״ע — ר ׳אלעזר בן ערך — עזריה
אד״ג — און דאָס גלייכען
אַז״וו — און זא ווייטער

בב״ב — בבא בן בוטא
ב״ב — בן ברית — בבא בתרא
״בני בית — בעל הבית
ב״ד — בית דין — בעל דין
באל״מ — בין אדם למקום
באל״ח — בין אדם לחבירו
ב״ש — בית שמי — בן שבעים
ב״ ה — בית הלל — ברוך השם
בהכ״נ — בית הכנסת
בהמ״ד — בית המדרש
ב״ד — בית דין — בשר ודם
ב״י — בני ישראל
ביה״ח — בית החולים
ביהמ״ק — בית המקדש
בלע״ז — בלשון עם זר
ב״מ — בבא מציעה — ברית מלה
״ בעל מלאכה — בעל מום
ב״ק — בבא קמא — בעל קורא
ב״ה — בעזרת השם
בעוה״ז — בעולם הזה
בעוה״ב — בעולם הבא

מ״ר, ב״ר — מדרש רבה, בראשית רבה
בה״מ — בעל המאמר
בה״מ — ביאת המשיח

גמ״ח — גמילות חסדים
ג״ע גן עדן — גאון עולם
גפ״ת גמרא פוסקים תספות

ר״ג — רבן גמליאל
ד״א — דבר אחר — דרך ארץ
ד״ש דורש שלומו — דין שמים
ד״מ, ד״נ דיני ממונות, דיני נפשות

הבע״ל — הבא עלינו לטובה
הגאב״ד — הגאון אב בית דין
הגר״א — הגאון רבינו אליהו
הו״ר — הושענא רבה
הקב״ה — הקדוש ברוך הוא
הש״ית —
ה״ע — התר עיסקא
הל״מ הלכה למשה מסיני

וכו׳, וגו׳ — וכולו, וגומר
וד״ל — ודי להבין
ודלב״ר — ודי לחכימא ברמיזא

זה״ק — זוהר הקדוש
זי״ע — זכותו יגן עלינו
ז״ל, זצ״ל — זכרונו לברכה
זכר צדיק לברכה
זלה״ה — זכרונו לחיי העולם הבא

חלעוה״ב — חלק לעולם הבא
ח״ו — חס ושלום, — חס וחלילה

ערקלערונגען פאַר ראשי תבות ווערטער און נעמען פון בעלי מאמר

חוב״צ — חובבי ציון
חוה״מ חל המועד
חז״ל — חכמינו זכרם לברכה
רחב״א — ר׳ חייא בר אבא

ר״ט — רבי טרפון
טו״מ — טענות ומענות

י״א — יש אומרים — ישוב ארצנו
יוה״כ יום הכפורים
י״ר — יהי רצון — יושב ראש
י״ג, י״ש — יין גפן, יין שרף
ימש״ו — ימח שמו וזכרו
יצה״ט — יצר הטוב
יע״א — יוכננה עליון אמן
יצה״ר — יצר הרע
יצ״ו — יבנה ציון וירושלים
יקנה״ז — יין קדוש נר הבדלה זמן
יר״ש — יראת שמים
יצ״מ — יציאת מצרים
ית״ש — יתברך שמו
ישביה״נ יהושע בן יוסף הנוצרי
ריב״ז — ר׳ יוחנן בן זכאי
רי״ש — ר׳ ישמעאל
ריה״ג — ר׳ יוסי הגלילי
יב״ן — יהושע בן נון
ר״י — ר׳ יוחנן
ריב״ח — ר׳ יהושע בן חנניה
ריה״נ — ר׳ יהודה הנשיא (רבי)
ריב״ל — ר׳ יהושע בן לוי
יב״פ — יהושע בן פרחיה
יב״ט — יהודה בן טבי
ימה״נ — ימים הנוראים

כ״ג — כהן גדול
כה״ק — כתבי הקודש
כוח״ט כתיבה וחתימה טובה

כ״י — כתב יד — כנסת ישראל
כ״פ, כ״צ — כת פרושים — צדוקים
לה״ק — לשון הקודש
לבה״ע — לבריאת העולם
לסה״נ —לספירת הנוצרים
לשה״ר — לשון לרע
לפ״ג, לפ״ק — לפרט גדול לפרט קטן
ל״ל — לעתיד לבוא

מחז״ל — מאמר חכמינו זכרם לברכה
מ״מ — משא מתן, מגע משא
מוצש״ק — מוצאי שבת קודש
מז״ט — מזל טוב
מ״ס — מסכתא, מסכת
מכב״י — מי כמוך באלים ה׳
מ״ת — מתן תורה
ר״מ — ר׳ מאיר
רמח״ל — ר׳ משה חיים לוצאטי
מ״ר, מרע״ה — משה רבינו
משה רבינו ע״ה
מ״ע, מלת״ע — מצות עשה,
מצות לא תעשה

נג״ף — נאצים, געלע יאפּאנעזער
פאַשיסטען
נפ״ש — נשוא פנחס שופטים

ס״ה, סכ״ס — סך הכל — סוף כל סוף
ס״ת , סת״ם — ספר תורה
תפלין מזוזות

עאכו״כ — על אחת כמה וכמה
ע״ה — עליו השלום — עם הארץ
עה״ב — עולם הבא — עולם הזה,
עיה״ק — עיר הקודש
ע״י — על ידי — עין יעקב

ערקלערונגען פאַר ראשי תבות ווערטער און נעמען פון בעלי מאמר

ע״ת — עשרת ימי תשובה
עיו״ט — ערב יום טוב
עיה״כ — ערב יום הכפורים
ער״ה — ערב ראש השנה
ער״פ — ערב פסח
ע״ס, ע״ש — ערב סכות
— ערב שבועות
עצהי״ט — על צד היותר טוב
ר״ע — רבי עקיבא
עמל״פ — על מנת לקבל פרס
ע״ז — עבודה זרה
עכו״ם — עובדי כוכבים ומזלות
ע״ז —עדים זוממין

פ״א — פרק א׳ פרוש אחד
פב״ב — פלוני בן פלוני
פ״נ — פה נקבר — פה נטמן
פס״ד — פסק דין
פרד״ס — פשט רמז סוד

צעב״ח — צער בעל חיים

קה״ת — קריאת התורה
קבלת התורה
קי״מ — קריעת ים סוף
קק״ל — קרן קימת לישראל
קה״י — קרן היסוד
ק״ק — קהלה קדושה — קול קורא
ק״ש — קריאת שמע — קדיש שלם
קבלת שבת

ראב״ד — ראש אב בית דין
רבש״ע — רבונו של עולם
ר״ע — רבון עולמים
רח״ש — רבנים חזנים שוחטים
רמב״ם — ר׳ משה בן מימון
רמב״ן — ר׳ משה בן נחמן
רס״ג — ר׳ סעדיה גאון
ראב״ע — ר׳ אברהם
בן מאיר אבן עזרא

ריה״ל — ר׳ יהודה הלוי
רלב״ג — ר׳ לוי בן גרשום
ר״ת — רבינו תם
רש״י — ר׳ שלמה יצחקי

שה״י, פה״י — שבת היום — פסח היום
שה״ש — שיר השירים
שו״ב — שוחט ובודק
שוי״ט — שבת ויום טוב
שמו״ע — שמונה עשרה
שמיני עצרת
ש״ס — ששה סדרים
שעמל״פ — שלא על מנת לקבל פרס
ש״צ — שליח ציבור
ש״ע — שלום עליכם
שלבל״ע — שלא בא לעולם
שה״צ — שמעון הצדיק
רשב״ג — ר׳ שמעון בן גמליאל
שמוא״ב — שמעיה ואבטליון
רשב״י — שמעון בן יוחאי
שב״ש — שמעון בן שטח

תשב״כ — תורה שבכתב
תשבע״פ — תורה שבעל פה
ת״ח — תלמידי חכמים
תנ״ך — תורה נביאים כתובים
תיק״ו — תשבי יתרץ קשיות ובעיות
תושבלב״ע — תם ונשלם
שבח לאל בורא עולם
תנצב״ה — תהי נשמתו צרורה
בצרור החיים
תשב״ר — תינוקות של בית רבן
תו״ב — תהו ובהו
תש״ע — תנור של עכנאי
ת״ב — תשעה באב
תו״ת — תבנה ותכונן
ת״ל — תלמוד לומר — תהלה לאל
תו״נ — תם ונשלם

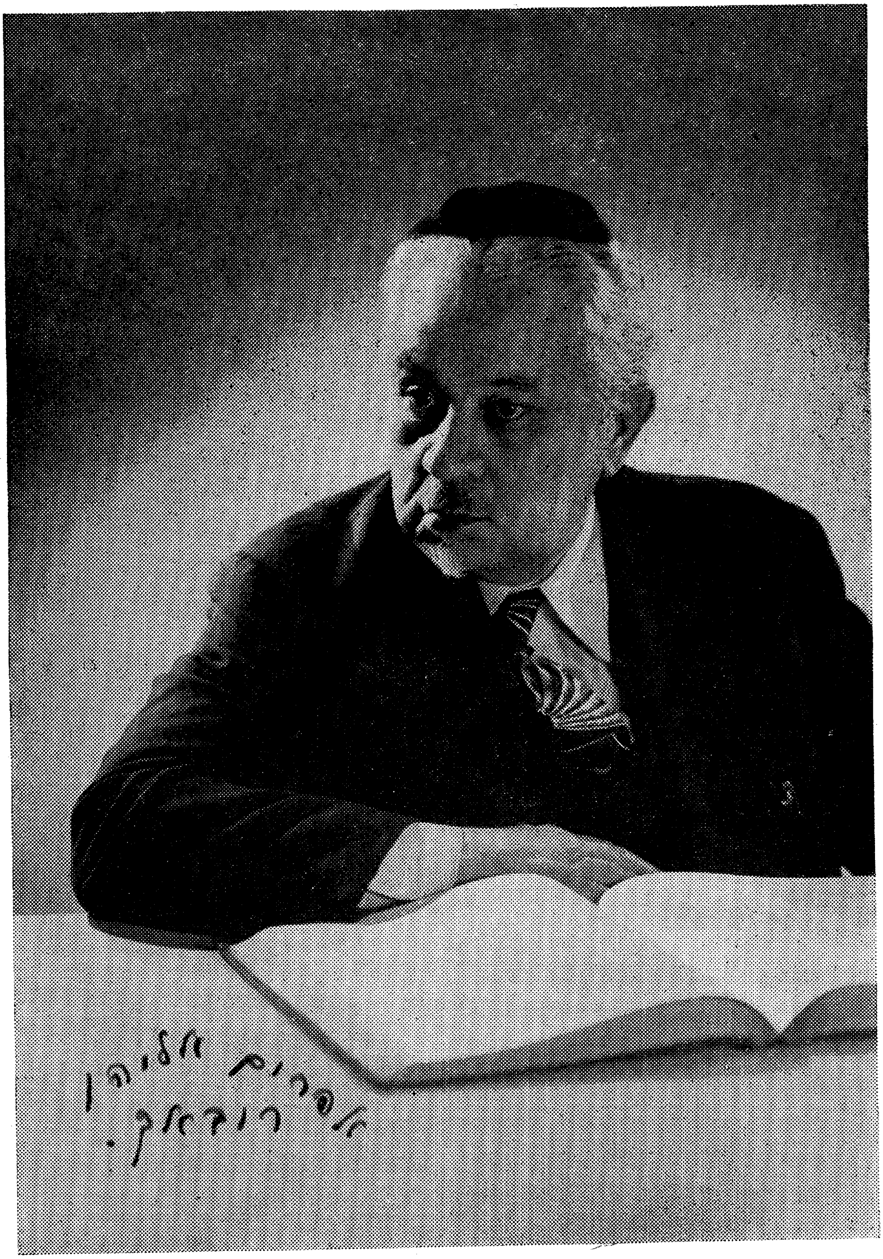

אָנמערקונג פון פארפאסער:

דער ספר ״אמרי אבות״, איז צונויפגעזאַמעלט און בעאַרבייט געוואָרען אין דער קאטאסטראָפאַלסטער עפּאָכע פון דער פינסטערער אידישער מארטירעלאָגיע; בערך פון ״תרע״ה — ביז תש״ה״, ווען דער מערדערליכער פאַשיזם, נאַציזם און אַנטיסעמיטיזם, האָט געבושעוועט; מיט גאַל, בלוט און טרערען, וועט ווערען פארצייכענט דער שרעקליכסטער פעריאָד פון די פיל אנדערע, רוצחים׳שען שאַלטען און וואַלטען: דער בלוטיגער מבול פון ערשטען טייל אין זיין אויסברוך אין 1914 (באצייכענט אַלס די ערשטע וועלט מלחמה) ביז׳ן יעצטיגען מצב אין 1945 (פארצייכענט אַלס דער אייראָפּעאישער דעמאָקראַטישער זיג), איז איין לאנגער פארניכטונגס קייט, פון מער ווי דרייסיג יאָהר, מיט אַ וועלטס חורבן פון מער ווי 50 מיליאָן מענשען דורך מתות משונות, הונגער און קראנקהייט רעזולטאַטען.

אמשרעקליכסטען איז אָפּגעגאנגען מיט בלוט דער ״עם־הנדרף״, פון ווען ס׳איז אומגעקומען דורך די רוצחים בערך א העלפט פון זיין טאָטאלער באפעלקערונג; צו וועלכעס די זאָגענאנטע דעמאָקראַטישע וועלט, איז געווען גלייכגילטיג און צום בעדויערען זיינען אויך די אידען, וואָס האָבען געלעבט אין די וויניגער בארירטע לענדער, פון די מלחמות פארניכטונגען, זיך אויך ניט אָפּגערופען, ווי געהעריג אויף דעם שרעקליכען בראָך, בלויז א טייל פון די אידען און די רוהיג לעבענדע, זיינען פולהארציג געווארען אויפגעברויזט, פון דעם שרעקליכסטען קאָשמאַר, הריגות, שחיטות און חורבנות, מיט דער גרעסטער פארצווייפלונג איז געהערט געוואָרען ביי די יחידי סגולה דער אידישער מאַרכרירענדער וועה געשריי, צו וועלכעס זיי האָבען ניט געהאַט קיין מיטלען צו העלפען און מיט זייער גאַנצען מיטפילונג, זיינען די טהאטזאכליכע: הילפען געווען מינדערוויכטיג צו דערגרייכען, וואָס ממשות׳דיגעס רעטונגען.

ווען דער קאָשמאַר פון די סאַדיסטישע בלוט־הינט, האָט דערגרייכט דעם העכסטען עקסטאז, ווען די וועלט האָט דאָך געעפענט די אויגען אויף דער סכנה, וואָס לויערט אויף אלעמען, צו ווערען דערטרונקען אין דעם בלוט־מבול, האָט מען גענומען בויען דעם ״נח׳ס־תבה״: די שרעקליכסטע מלחמה פון אַלע צייטען, איז אויסגעקעמפט געוואָרען, מיט אַלע גיגאנטישע ״כלי משחית״, ס׳זיינען געווען פארשידענע צייטען: אַ צייט איז מען געווען פארצווייפעלט פון דער בליץ־קריג פון די מאָנסטער מערדערס זיגען, הערצער האָבען זיך געשראָקען, פאר אַ פארניכטונג פון אלעס, וואָס ס׳האָט גענומען פאָרשריט און ציוויליזאציע, צו דערגרייכען מיט טויזענדער יאָהרען קאמפען, נאָך די אלע שטאָק־פינסטערע טעג, האָט זיך גענומען באוויזען ליכטשטראַלן, דורך די מעכטיגע דעמאָקראַטישע לענדער, מיט זייערע אונאויסשעפ־

ליכע קוואַלען: אוצרות מיט געלד, טיטאַנישע טעכניק, גאונישע סטראטעגיקער, פעהיגע מלחמה מאַרשאַלען, איז דער זיג אריבער צו די גערעכטע. איין גיגאַנטישער צוג האָט געבראכט צום צווייטען, ביז צו דער ענדליכער פינסטערער מפלה, אויף די וועלט מערדער, א ציטראָטענע, אַ פארניכטענדע געשענדטע מפלה. כן־יאבדו!

ביי די קאָלאָסאַלע פאַסירונגען האָט דער „מחבר" געמוזט ווערען איינגעריסן פון די געשעהענישען, אריינצופאַסען זיי, מיט די עטיקס און מאָראַל אינהאלט פון „פרקי־אבות"...

פתיחה לאמרי אבות, א. א. ריבאַקיס זאַמלונג

אַריינפיר צו די עטיקס אין פרק

ביי אידען איז דאָ אַ הארציגע טראַדיציע, צו זאָגען יעטוועדען שבת, פון נאָך ״פסח ביז ראש השנה״, איינעם פון די זעקס פרקים, וועלכע ווערען באַטיטעלט אַלס ״פרקי אבות״. פינף פון זיי זיינען אין רייסטער פון ״משנה״, דער זעקסטער מיט׳ן נאָמען ״שנו־חכמים״, אָדער באַצייכענט ״קנין־תורה״, דער איינקויף פון תורה איז ״ברייתא.״ ״משנה״ איז דער ערשטער וויכטיגער טייל פון ״תלמוד״, געשאפען פון די חכמים, וועלכע ווערען באצייכענט אַלס ״תנאים״ לערנער, די גדולי־התורה אין אַ משך פון בערך 564 יאָהר, צווישען 3418־3982 לבה״ע, 342 בעפאָר ביז 222 נאָך לספה׳נ: די ״פינף״ ״משנה־פרקים פון אבות׳׳, ווי גאַנץ ״משניות״ האָט איינגעאָרדענט דער ׳׳תנא ר׳ יהודה הנשיא׳׳, וועלכער ווערט צום מעהרסטען אָנגעוויזען אלס ״רבי־סתם״, אָדער ״רבינו־הקדוש׳׳: דעם זעקסטען, ״שנו חכמים ברייתא פרק״, האָבען מסדר געווען רבי׳ס תלמידים ר׳ חייא און ר׳ אושעיה דעם פרק ווי די אנדערע ״ברייתות״, האָט רבי צוליב וועלכע סיבות אויסגעלאָזען, ניט אריינגענומען אין ״משניות״, כאָטש זיי זיינען אויך די שאפונגען פון ״תנאים.״ דאָס איז די באדייטונג פון וואָרט ״ברייתא״; דרויסענדיגע.

דער זעקסטער פרק איז באהעפט געוואָרען צו די פינף ״משנה פרקים״ פון ״אבות״, ווייל ער האָט אַן ענליכען אינהאלט אין ״מסכת אבות׳׳ ווערען ניט באהאנדעלט קיין ״הלכה ענינים׳׳, נאָר עטיקס, מדות, מוסר ודרך ארץ; צוליב זייער אינהאלט איז צושטאַנד געקומען די טראַדיציע פון זייער זאָגען יעדען שבת, דורכ׳ן זומער פעריאָד. איינעם פון די זעקס פרקים. ווען מ׳ענדיגט דעם זעקסטען פרק, פאנגט מען ווידער אָן פון ערשטען, ״משה־קבל.״ אויף דעם אופן ווערען זיי דורך דער צייט איבערגעזאָגט בערך פיר מאָל. פאַר דעם סדר איז צוגעפאסט געוואָרען א סימן דער וואָרט ״נפש״, וועלכעס איז די ״ראשי־תיבות״ פון די סדרה׳ס וואָס מ׳לייענט די שבתים, וועלכע פאנגען זיך אָן מיט אותיות: ״נשא, פנחס, שופטים.״ מיט דעם איז אַנגעדייטעט די חשיבות פון ״אבות״, אַלס נשמה סענטימענטאַלע לערעס.

דער מנהג איז אַ הארציג־דאָגמאַטישער, פאַר די וואָס בעגרייפען די געדאנקען. אויך ביי פשוט׳ע אידען, איז דאָ א גייסטיגער איינפלוס אז ״פרק״ איז אַ זעלען בעלייכטונג פון לויטערע מאָראַלס און פרינציפען. די ערענסטע כונות זיינען ווירדיג, ״רחמנא ליבא בעי.״ פרומקייט איז ווינשענסווערט, ווען מ׳איז אויסען לשם מצוה. דאָך ווערט מיט׳ן זאָגען אליין ניט

דערגרייכט די הויכע מאָראַל. אפילו ביי מעסיגע אינטעליגענטען, פעלט דער אַריינטראַכטן זיך אין די פערשלייערטע טיפזיניגקייטען און מאָראַלס פון "מסכת־אבות." ס'איז פארהוילען דער "מוסר־השכל", נאָכצופאָלגען די אָנגעגעבענע מדות, די אנטפלעקטע פאסטאלאטען און פרינציפען, וועלכע ווערען דאָרט אָנגעוויזען, פאַר אַ מעהר גרינטליכע השגה, צו ווערען בעאיינפלוסט, צו נעמען זיי אַלס וועג ווייזער, מ'זאָל לערנען די מאָראַלע טענדענצען, וועלכע פיהרען צום דרך הישר, פיהרונגען צווישען יחידים און די עטישע פילאָזאָפיעס די שטראָף רייד פון אבות, נביאים וסופרים.

אָט דאָס איז דער צוועק פון דעם "ספר."

"פרקי־אבות" דאַרף מען לערנען, פארטיפען זיך, פאָרשען דעם ערענסטען אינהאלט. אויך "יודעי־ספר" דאַרפען שטודירען די רעיונות, ווי ס'ווערט מליצה"ש אויסגעדריקט אויפ'ן תלמוד: "ער איז געשוואומען אין זיינע טיפענישען און ארויפגעבראכט די קאָסטבאַרע פערל." מ'דאַרף שטודירען, בעגרייפען, ניט נאָר דאָס וואָס ס'ווערט געזאָגט בפירוש, מ'דארף אויך משיג זיין, די פארבאָרגענע און פערשלייערטע געדאנקען, ווייל ניט אלעס האָבען געקאָנט זיינע גייסטיגע שאפער ארויסזאָגען מיט פשוט'ע דבורים. ס'זיינען געווען פאָליטישע מאָטיווען, סאָציאַלע פערשידענהייטען, אונטערדריקענדע אומשטענדען, מיט וועלכע מ'האָט זיך געמוזט רעכענען.

פערשוויגען.

דער צוועק פון דעם ספר איז צו בעלייכטען, ארויסדרינגען די בעהאלטענע רעיונות, אָנצייגען דעם "מוסר־השכל", אנטפלעקען דעם "טמיר ונעלם." פאר דער אויפגאַבע איז נויטיג אן איינלייטונג, אַן אריינפיהרענדע "הקדמה" וועגען דער שיטה פון אגדת חז"ל בכלל און פרקי אבות בפרט, די היסטאָרישע אומשטענדען פון יענער גייסטיגרייכער שאפענדער עפאָכע, זיינע קאָלאָסאַלע געשעהענישען, וועלט איבערקערענישען, פאָליטישע און עקאָנאָמישע, אין וועלכע אידען, אלס איינוואוינער אין מיטעל־פונקט, פון די דאָמאָלסדיגע בעוואוסטע געאָגראפישע ישובים, האָבען נאַטירליכערוויזע געמוזט ווערען אריינגעצויגען אין דאמאָלסדיגען גערANGעל פון דער פאָליטישער, עקאָנאָמישער אַרענא, און נייע רעליגיאָנען אנשויאונגען.

די אידישע תורה באשטעהט פון צוויי הויפט חלקים: "תורה שבכתב און תורה שבעל פה", א געשריבענע און מינדליכע — אן אויסענווייניגע. תשב"כ איז דער בוים מיט'ן אַלגעמיינעם נאָמען "תנ"ך." פון דעם שטאָם זיינען אויסגעוואקסען די "חמשה־חומשי־תורה", וואָס די אידען האָבען דערהאלטען, דורך "משה רבינו" אויפ'ן באַרג סיני מפי הגבורה; נביאים וועלכע ענטהאלטען די אידישע היסטאָריע פון "יהושע בן נון'ס" צייט ביז'ן "חורבן־בית־ראשון", און די פאָעטישע זעהונגען, שטראָף־רייד צו די אידען און זייערע פעלקער שכנים, פון די נביאים, ראשונים ואחרונים: "כתובים", די הויכע געדאנקען, אפאָריזמען, פילאָזאָפיעס פון די גרויסע חכמים, טיילען היסטאָריע פון "גלות־בבל" און דעם אומקערען זיך קיין א"י און מגילות עפיזאָדען. דעם גייסטרייכן מאַטעריאל, זיינען מיר פערזאָגט געוואָרען ס'זאָל זיין אַ געשריבענער תשב"כ.

דער צווייטער תורה בוים תשבע"פ, דער תלמוד האָט זיך פערצווייגט אין די זאפטיגע חלקים ווי: משנה, גמרא, ספרא, ספרי, תוספתא, מכילתא,

מדרשים ילקוט און מסכתות־קטנות. זיי טיילן זיך נאָך אויך לויט'ן אינהאַלט, ווי: "גמרא, הלכה, אגדה, מוסר און מדות". דער "ים התלמוד" איז ניט קיין נייע אונאבהענגיגע שאַפונג. ער איז אַ פאָרזעצונג צום "תשב"כ", אַ בויאונג אויפן יסוד התורה, מסיני, ווי ס'ווערט בעטאָנט ביי די חז"ל, אַז "מתן תורה" איז כולל אַלעס, אַ גאַנצע תורה, "אפילו כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש"; אויך דאָס וואָס מ'וועט בענייען דורך דער וואָלגעלערנטקייט. די מאַטעריאַלען זיינען פרושים, אויסטייטשונגען, קבלות און מסרות.

מ'דאַרף באַמערקען דעם פאראדקס, וואָס אין פילע עפאָכען און פלעצער פארנעמט ביי פיל אידען דער "ים־התלמוד" א מעהר בכבודיגען אָרט, אַ העכערע מדרגה ווי די פונדאַמענטאלע באגרינדונג, דער אורשפרינגליכער הויפט־קוואַל, דער תנ"ך. דאָס זאָלען האָבען גורם געווען די סטיכישע פראַצעסן פון דער וועלט היסטאָריע בכלל און די אידישע מאַרטיראָלאָגיע בפרט, ווען פון אידישען שטאם האָבען זיך אויסגעשיילט די אנדערע זאָגענאנטע מאַנאָטעאיסטישע רעליגיאָנען, קריסטענטום און מוסולמאַנענטום, די צווייגען בעהויפטען צו שעפען פון אידישען קוואַל, ציהען די יניקה פון זיינע וואָרצלען, זייערע פרינציפען פון די אויסשטראהלענדע ביבלישע לויטערקייטען. דער פועל יוצא פון "תנך'ס השפעה איז אָבער פערוואַקסן מיט צוגעלייגטע פרעמדע שטאָפען.

אַריינגעשמוגעלטע דאָגמאַס, אַסימילירטע נאָכאַמונגען, פון היידענישע מוטנע וואסערען דאָמינירען איבער די שפרודלענדיגע תורה קוואַלען, אָבער ס'איז דאָך דאָ אָבשיי, אַ מאָס רעספעקט צום אָריגינאַל, אַ דאנק וועלכען דער תנ"ך איז געוואָרען אַ וועלט אייגענטום. מיט'ן קאָנפיסקירען די אידישע אוצרות, האָט מען אונז געגעבען אַ "שכר למוד", מיטן אויסרייד צו לייטערען אונזערע נשמות, דורך פייער, יסורים און גלות, וואשען און רייניגען מיט שחיטות, גזירות, שענדען און לעסטערען דעם "מקרא רבי"... אינקוויזיציע מאַרשען" זיינען דורכגעפירט געוואָרען טראָגענדיג דעם "ביי־בעל" אין איין האנט, דעם "צלם" אין דער צווייטער, "אויטאָ־דע־פע" פראָצעסיעס, האָבען בעגלייט די מערדערליכע זאָגענאנטע גאָטס־סטראפטשעס, מיט'ן זינגען הימנעס פון תהלים אד"ג.

אַזעלכע אבשייליכע סצענעס, ווען גאַנץ אָפט זיינען פריינד פון דער "בייבעל", שונאי ישראל", פריידיגער ציטירען הייליגע פסוקים און גיסען פעך און שוועבעל אויפ'ן "עם־הנדרף", האָבען געבראַכט דעם סטיכישען־פראָצעס, אַז אייניגע אידישע קרייזען האָבען זיך דערווייטערט פון "תנ"ך." דאַגעגען תשבע"פ איז א אויסשליסליכער אידישער אוצר. דער "תלמוד" איז, בבחנת אַ אידישער "אח־לצרה", אַ מיטליידענדער ברודער, "כל מקום שגלו ישראל, השכינה גלתה עמהם" דער אידישער גייסט בעגלייט איהם אויף זיינע פיינליכע וואַנדערונגען. ער טיילט אונזער ביטערען מזל, מ'רודפ'ט די אידען און תשבע"פ. אויפ'ן "עם־הספר" האַלט מען אין אויסטראכטען ליגענס, פערלוימדונגען, עלילות דם און בלבולים, דעם זעלבען שיקזאַל האָט דער הויכווירדיגער תלמוד...

גראַדע ווי אידען זיינען געוואָרען קדושים פאַר זייערע איבערצייגונ־

גען. און מ׳האָט זיי פארברענט פאַר זייערע עטישע לערערס, דעם זעלבען ביטערען גורל איז געווען דעם „תלמודס." אין מדינות, וואו מ׳האָט כלומרשט פערהייליגט דעם „תנך", האָט מען געברענט דעם „תלמוד" אויפ׳ן זעלבען שייטער־הויפן. די טרויעריגע געשעהענישען זיינען געווען אָפטע ערשיינונגען אין פינסטערען מיטעלאלטער, געגען וועלכע ס׳זיינען ניט אָבגעשטאנען די מערדערליכע בעסטיאלישע אויסוואורפען פון צוואנציגסטען יאָהרהונדערט, בלויז מיט׳ן אונטערשייד וואָס ס׳איז געווען, ניט מיט אַ רעליגיעזען מאָטיוו.

מיט דעם איז דער „תלמוד" אַ מיטליידענדער אנטיילנעמער. דער „עם" און דער „ספר" זיינען „אַחים לצרה".

תשבע״פ אין זיינע פערשידענע פאזען איז אַ ריזיגער קולטורעלער אוצר, מיט אומאָפשאָטצבאַרע מאַטעריאַלען אויף פערשידענע געביטען, לערעס און ידיעות, טעאָלאָגישע פילאָזאָפיעס, יוריספרודענץ, היגיענע, מאָראַלישע פראגמאנטען, לעגענדעס און פאַנטאזיעס, וועלכע לערנען הויכע עטיקס. ער איז ווי זיין נאָמען באדייט „ים־התלמוד", ווי אין די טיפע קוים דורכזיכטבארע וואָסערען, זיינען אין תלמוד פערבאָרגען „סודות ורמזים", פערשלייערטע טעויסען, אַנדייטונגען, אַנצוהערענישען וועגען פיהרונגען, צווישען ג־ט און מענש, נאַטור און באַשעפענישען, יחיד און כלל, אינדיווידועל צו דער געועלשאפט, פאַר אלע דורות און לענדער, און דער באהעפטונג סענטימענט פון אידישען נאַציאָנאליזם פאַר אלע צייטען און ערטער.

דער צוזאַמענשטעל פון דעם ריזענווערק פארנעמט א משך פון בערך טויזענד יאָהר, מיט׳ן אנטייל פון אונגעפער צוויי טויזענד חכמים, מיט די נעמען פון: סופרים, (שרייבער(תנאים(, (לערער, אמוראים, זאָגער, און רבנן־סבוראי) (מיינונגס לערנער.) צום ערשטען זיינען געווען די סופרים מיטן אַנפאנג פון „עזרא־הסופר, די אנשי־כנסת הגדולה" (די פערזאָנען פון דער גרויסער פערזאמלונג, וועמענס צאָל איז ניט גאָר באַשטימט. זיי האָבען אריינגעבראכט א סדר, מתקן געווען די הויפט נוסחאות התפלה, בעגרינדעט די אידישע אמונה, תורה און מצות. נאָך זיי האָבען נאָכגעפאָלגט די „תנאים", וועלכע גיבען דירעקטע ערקלערונגען צו די בעשליסע פון הלכה, באַשטימונגען פאַר די עקרי האמונה, תקנות פאר בתי־דינין, סנהדרין׳ס אויטאָריטעט, נוסחאות פאר שטרות בנוגע משא־ומתן, ירושות, גט׳ן, קדושין, אד״ג., סיסטעמאַטישע אויסרעכענונגען פאר דאַטען און צייטען, טאַבעלען פאר לוחות און כראָניקס. זיי האָבען זיך פיל אָבגעגעבען מיט וועלטליכע חכמות, ווי: אסטראָנאָמיע, באָטאַניק, מעדיצין, אד״ג., זייערע שאפונגען זיינען א פעריאָד פון 564 יאָהר, דער רוב פון זיי האָבען געלעבט אין א״י, אנדערע אין די נאַכבאַר לענדער, בבל, פרס, יון און רוים *)

איינער פון די שפעטערדיקע דורות תנאים, וועלכער האָט געלעבט בערך הונדערט יאָהר נאָכ׳ן „חורבן־בית־שני", ר׳ יהודה הנשיא, בעטיטולט אַלס רבינו־הקדוש, אָדער „רבי־סתם", זייענדיג דער גרויסער אדיר התורה און שארפער חכם, האָט געהאָט די פראַקטישע פאָראויסזעהונג, אַז ווען די „משנה" וועט פערבלייבען אַ תשבע״פ, איז דאָ א גרויסע סכנה, דורך דעם

---

*) דאַ ווערט גערעדט בדרך כלל, ניט צו געבען אַ סיסטעמאַטישען סדר־הדורות פון די חכמי התלמוד).

אידישען אונזיכערען מצב, אַז מ'זאָל איהר פאַרגעסען. ביי אַ פאָלק וועלכער איז אַ גלות פאָלק, קאָנען קומען אומשטענדען אין א דור, ווען ס'וועלען ניט זיין קיין אויטאָריטעטען, איבערצוגעבען די קבלות ומסורות. האָט ער געוואגט צו טאָן געגען דעם אָנגענומענעם כלל, אז "דברים שבע"פּ אין אתה רשאי לתנם בכתב", אַ מינדליכע תורה טאָר מען ניט פערשרייבען. ער האָט משנה געווען מיטן אידעאל פון "עת לעשות לה' הפרו תורתך." גראַדע ווי לגבי א פיזישע סכנה, אזוי ביי דער סכנה פון פערגעסען די תורה, זאָל מען זיך ניט האלטען אין די ראַמען פון געזעץ. ער האָט זיך גענומען צו דער ריזיגער ארבייט, צוזאַמענצוקלייבען, איינאָרדענען און אויפשרייבען דעם "משניות", וועלכער איז געווען בקבלה, איש מפּי איש, ביי די גדולי הדור. נאָר אַזאַ ריז פון תורה, חכמה און עשירות, האָט דאָס געקאָנט באווייזען.

אויך דער אויסערגעוויינליכער גדול, האָט ניט בעוויזען אלעס צו פערפאָלקאָמען; געוויסע טיילען זיינען אויסען געבליבען. זיי ווערען בעצייכענט "ברייתא", וואָס צוויי פון רבי'ס תלמידים (ר' חייא און ר' אושעיה) האָבען איינגעאָרדענט. מיט זייער דור ענדיגט זיך די תנאים פעריאָדע. די שפּעטערדיגע חכמים האָבען אָפיציעל געהאַט א קלענערע אויטאָריטעט, כאָטש אין געוויסע פאַלען ווערט אויסגעדריקט, ווי אויף איינעם "אבא־אריכא", רב תנא הוא ופליג. דער גדול איז אַזאַ שארפער למדן, אַז ער, ועמען מ'רופט געוועהנליך "רב", האָט אַ רעכט ניט צו זיין איינשטימיג מיט א תנא. אָבער דאָס איז אין אויסנאַמס פאַלען.

די געלערנטע ווערען בעטיטולט "אמוראים", זאָגערס, זייערע געלערענטע דיסקוסיעס ווערט בעצייכענט "גמרא." די חכמי התלמוד באַציהען זיך אויף דער "משנה", ציטירען איהר, בעהאנדלען די הארבע פערשטענדליכע פלעצער, וואו ס'ווייזט אָפּט צו זיין סתירות, געהט אָן אַ "שקלא־וטריה", פּלוגתות וועגן דער מיינונג, ס'ווערט צעגלידערט יעדער זאַץ מיט ראיות חריפות ופלפולים, ביז די פאלעמיק דערגרייכט אן אויסגלייך. מ'קומט צו א "מסקנא להלכה." לויט בעשטימטע כללים אָנגעגעבען ביים "תנא ר' ישמעאל דרייצען און נאָך "ר' יוסי הגלילי" פיר און דרייסיג. די אמוראים'ס עפּאָכע האָט זיך געצויגען בערך פיר הונדערט יאָהר. דער גרעסערער און חשוב'ער טייל איז געשאפען געוואָרען אין "בבל", וואָס ס'האָט געמאַכט דעם תלמוד־בבלי פאַר'ן מעהר פּאָפּולערען, אָבער אויך פון גרויסען ווערט איז דער "תלמוד־ירושלמי" פון די אמוראים אין א"י, אויך טיילווייז אין די נאָכבאַרלענדער: ווי פרס, יון, מצרים, איטאליע און נאָך. בדרך כלל איז "משנה" אין העברעאיש. דאגעגען "גמרא" אין אַראַמאיש מיט פיל ווערטער אין אנדערע לשונות. מערקווירדיג איז, וואָס גראדע דער "תלמוד־בבלי" איז פיל נענטער צום העברעאישען טעקסט ווי דער "תלמוד־ירושלמי." "גמרא" איז אויך ווי די פאַרגאַנגענע "משנה" געווען אַ תשבע"פּ, איבערגעגעבען איש מפּי איש, ביז די לעצטע "אמוראים", רבינא־ורב־אשי, וועלכע האָבען מכוח דעם זעלבען לאָגישען מאָטיוו לגבי "משנה", איינגעאָרדענט און אויפגעשריבען די "גמרא."

א טייל פון "תלמוד" ווערט גערופען "אגדה — אגדא"; לעגענדארישע

זאָגעכצען, געשיכטען, פאַנטאַזיעס, פאבעלען, מוסר ומדות. דער אורשפרונג פון אגדה, איז אין "משנה און מסכתות קטנות", ווי, אבות, דרך ארץ רבא און זוטא, משנת ר׳ עקיבא, פרקי ר׳ אליעזר, אבות דר׳ נתן און נאָך. אין זיי ווערען געוועהנליך ניט בעהאַנדעלט קיין דינים, נאָר מאָראַל, עטיק, פרינציפען, פאָסטולאטען טוגענדען, מוסר אד"ג, קריטישע איבערבליקען, פערשלייערטע אנעקדאָטען אין שייכות צו דיפלאָמאַטישע אומשטענדען אין זייערע צייטען. פיל מעהר איבערוועגענד איז אגדה אין גמרא, מיט אילוצינאַציעס, פראָפעטישע פאָראויסזאָגונגען, זיי טראָגען אַוועק אויף די פליגלען פון פאַנטאַזיע, דער כוח הדמיון פאַרשלעפערט אין אַ וועלט פון טרוימען, וועקט האָפענונגען אויף לעתיד לבוא, באחרית הימים, אָרדענונגען, אגדה איז דער רייכער אוצר פון כללים, לאָזונגען, פילאָזאָפישע פאָרמולעס, שיטות און סיסטעמען...

צום פאָפולערסטען פון די עטישע אגדות, אין "מסכת אבות" גאונים קדמונים און אחרונים, אין פערשידענע דורות, מדינות און ציוויליזאציאָנען, האָבען מבאר געווען, געמאכט קאָמענטאַרען אויף "אבות", וועלכע זיינען פון אידען און אויך מלמודים פון אנדערע פעלקער. די ענינים איז מען מפרש פון פערשידענע שטאַנדפונקטען און שיטות. רעליגיעזע, פילאָזאָפישע, פסיכאָלאָגישע זעעלען קאַמפפען אז"וו, אין וועלכע די פרושים ווערען די זאָגעכצען בעהאַנדעלט לויט דעם בעל אמורא׳ס צייט און אַרט לעבען, זיינע פאָליטישע און געזעלשאפטליכע אנשויאונגען, די דעמאָלסדיגע אידישע אומשטענדען, פאַסירונגען און עפיזאָדען אין זיין אייגענעם לעבען, טעהזיסען, טעאָריעס און דאָקטרינען פון זיינע גענאָסען, זיין סביבה ,שטאַנד, טעמפעראמענט און בעציהונגען צו דער מאכט, צייט פון אידישער זעלבסטשטענדיגקייט אָדער אונטערדריקונג, איז ער געווען אַ פרידליכער נאָכגעבער, אָדער רעוואָלוציאָנעריש געשטימט, וועלכעס ס׳האָט מיטגעבראכט, אַז וועלענדיג פראָפאָגאַנדירען זיינע אנשויאונגען, האָט ער זיך ניט געקאָנט עפענטליך אויסשפרעכן. ער האָט צוליב געוויסע אומשטענדן, געמוזט באַקליידען זיינע געדאַנקען מיט אַ משל, איינהילען אין אַ מליצה, וואו ס׳פאָדערט זיך צו ערקלעהרען דעם אמת׳ען רעיון, אויפדעקען דעם טמיר ונעלם...

*) וועגען די מאָראַלישע ווערטען פון "אגדה" בכלל, זיינען דאָ מיינונגס פערשידענהייטען, קאָנטראַסטע אָבשאַצונגען. אויך ביי דער זעלביגער פערזאָן אַמאָל רעדט ער לשבח און אנמאָל לגנאי, מעלות אָדער חסרונות פון דער "אגדה." אין (ירושלמי מ"ס שבת פ׳ ט"ו) איז דאָ "אמר ר׳ יהושע בן לוי, הדא אגדתא הכותבה אין לו חלק, הדורשה מתחרך, והשומעה אינו מקבל שכר". ריב"ל זאָגט, דער וואָס שרייבט לעגענדעס, געניסט ער ניט פאַר דעם אָ טייל פאַרדינסטען, דער וואָס דרשהנט "אגדות" ווערט א פערסמאַליטער, און צוהערער האָבען פון דעם ניט וועלכע פערגיטונגען. אַ פערשידענע מיינונג פון זעלבען ריב"ל ווערט געבראכט אין א (מדרש תהלים פ׳ כ"ח) "מאי

---

*) טיילווייז אַרויסגענומען פון "מבוא האגדות" מוהר"ר צבי הירש קיות זלה"ה).

דכתיב כי לא יבינו אל פעולות ה׳, זו אגדה״, דאָס וואָס ס׳שטעהט אין פסוק זיי פארשטעהן ניט ג״ט׳ס ווערק, איז צוליב דעם, וואָס מ׳לערענט ניט פון די אגדות, אזוי ווערט געבראכט אין (ספרי פ׳ עקב) ״רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם, למוד אגדה, משתוך כך תכיר אותו״. ווילסטו דערקענען דעם בעשעפער פון דער וועלט לערען אגדה, פון דאָרטען וועסטו איהם דערקענען. וועגען פילע אנדערע קאָנטראסטע מיינונגען מכוח אגדה, איז לייכט צו פערענטפערען, אַז אזוי ווי דאָס איז ניט א בעשטימונג פון ״הלכה״, קאָנען זיין מיינונגס פערשידענהייטען מכוח דעם ענין. אָבער די סתירות ביים זעלביגען חכם דאַרפען פערשטאנען ווערען.

איינִיגע מפרשים פערענטפערען דאָס אַזוי: די געגענגעזעצטע מיינונגען פון ריב״ל מכוח אגדה, איז אין צוויי פרטים: אגדה אלס א תשבע״פ אָדער אַ תשב״כ ער איז דערפאַר מ׳זאָל לערנען אַגדה אויסענווייניג, ווי דער לשון איז אין ״מדרש און ספרי״ מ׳זאָל לערנען. אַנדערש איז אין ״ירושלמי״ דאָרט ווערט גערעדט וועגען פערשרייבען, ווי ס׳פאנגט זיך אָן דער מאמר ״הדא אגדת הכותבה״ דעם פערשרייבען איהר, דאָס זעלבע איז ״הדורשה און השומעה.״ דער דרשן און דער צוהערער פון אַ געשריבענע אגדה ווערען ער קריטיקירט.

ס׳זיינען פאָרגעקומען צייטען, ווען צוליב פערשרייבען און פון זיי דרשהנען און הערען ״אגדה״ האָט מען פערנאַכלעסיגט דעם ״למוד התלמוד״ און זיינע אנדערע פרטים, מ׳האָט צופיל פאַנטאַזירט פון דעם אגדה צויבער. ס׳ווערט דערצעהלט (סוטה מ׳) ״ר׳ חייא בר אבא״ האָט געלערנט מיט׳ן עולם ״הלכה״ און ״ר׳ אבוה״ האָט געדרש׳נט ״אגדה״, האָט דער עולם פערלאָזען ר׳ חייא׳ס״ לערנען ״הלכה״ און זיך צוגעהערט צו ״ר׳ אבוהו׳ס״ אגדה. האָט רחב״א וועגען דעם געגעבען א משל: ס׳זיינען געוועזן צוויי קרעמער, איינער האָט געהאנדעלט מיט אמת׳ע דימאַנטען פאר וועלכע ס׳האָט זיך געפאָדערט די קונים זאָלען זיין מבינים, דער צווייטער האָט געהאנדעלט מיט ביליגע שטיינדלעך, נאָכגעמאַכטע צירונג, צוליב זייער ביליגקייט זיינען געקומען גרויסע צאָלען קויפער. די חז״ל בריינגען ארויס מכוח דעם אַ לאָגישע מאָראַל. אין צייטען פון נויט, צרות, גזירות און דחקות, וויל מען לערנען און פאַנטאַזירען אין בעצויבערענדע אגדות, ס׳מאַכט פערגעסען די זאָרגען, מ׳ווערט אַוועקגעטראָגען אין אַ טרוימערישער וועלט, די אילימונאַציעס פערבלענדען די ווירקליכקייטען. מ׳חלום׳ט פון בעסערע צייטען. אזוי האָט געהאַנדעלט דער תנא, חכם און שטאַטסמאַן ר׳ יהושע בן חנניה, אין אומרוהיגע צייט, מיט ביטערע גזירות אויף די אידען פון רוים נאָכ׳ן חורבן ביתר, אַלס רעזולטאַט פון דעם ״בר כוכבא״ אויפשטאַנד.

ער אלס שטאַטסמאַן האָט פאָראויסגעזעהן, אַז די צופלאַמטע אידישע פערביטערקייט געגען רוים׳ס אונטערדריקונג וועט בריינגען צו אַ רעוואָלוציע, וועלכע וועט זיין א דורכפאַל, אָהן וועלכע אויסזיכטען זיך צו קאָנען ווערען געגען רוים׳ס גבורה, ער האָט מורא געהאַט אַז די מרידה וועט בריינגען אַ חורבן צום שאַרית־הפליטה. אָבער ביי די אידען האָט געברויזט דער כעס אויף רוים. אין אַזאַ צופלאַמטער ראַכעזיכטיגער שטימונג, וועט מען

זיך ניט צוהערען צו קיין רייד פון שלום, קיינע דירעקטע טענות וועלען פערפעהלען איינצושטילען די אידענס גערעכטען צאָרן. האָט ער זיי פאַראינטערעסירט מיט פאַנטאַסטישע אגדות. ער האָט בעגייסטערט דעם עולם מיט פאַנטאַזיעס און לעגענדעס. אויף דעם אופן האָט ער זיי עטוואָס באַרוהיגט און אריינגעוועבט דעם משל, א אָנצוהערעניש פון יענעם צושטאַנד.

ביי א לייב, פאַרצערענדיג זיין פערציקונג, האָט זיך געשטעלט א ביין אין שלונג, פון וועלכעס דער מלך פון די חיות האָט געפילט אַז זיין לעבען איז אין סכנה, האָט ער געלאָזט אויסרופען, אַז ער וועט רייך בעלוינען דעם יעניגען, וואָס וועט איהם ראַטעווען. האָט זיך געמאָלדען דער ״סטאָרק״, דער פויגעל מיט א לאנגען שנאָבעל, און ארויסגעצויגען דעם ביין פון דעם לייבס שלונג האָט ער געראַטעוועט דעם לייבס לעבן, און געפאָדערט די רייכע פערגיטיגונג לויט דעם לייבס פערשפרעכען. האָט איהם אויף דעם דער מלך פון די חיות געענטפערט: דו האָסט שוין די רייכע בעלוינונג מיט דעם וואָס דו ווערסט זיך קאָנען באַריהמען, אַז דו האָסט געהאַט דיין קאָפּ אין לייב׳ס מויל און ביזט ארויסגעקומען א לעבעדיגער. אין דעם נמשל איז געוועזען פערשלייערט די עצה טובה, אַז די אידען זאָלען פערבלייבען רוהיג, מ׳מוז זיין צופרידען מיט די אומשטענדען, וואָס מ׳האָט דעם קאָפּ אין ״רומ׳ס״ לייב׳ס מויל און מ׳קומט אַרויס לעבעדיג. די טיפזיניגע אָנצוהערעניש האָט גורם געוועזען, אַז די מעהר געלאַסענע זאָלען בעגרייפען דעם מצב און האָבען געדולד.

דער געדאַנק איז אַן אויסגעהאַלטענער. אין פילע אומשטענדען, צייטען און מדינות און די אידען ווערען ניט אַנערקענט פאַר זייערע לייסטונגען, ווערען ניט פאַרגיטיגט, פאַר זייער אויפאָפּפערען זיך לטובת המדינה, מ׳גיט זיי וואולגארישע אָנוויזונגען צו זיין צופרידען, וואָס מ׳לאָזט זיי לעבען, פאַר זייער ארויסראַטעווען זיך לעבעדיגע פון די צוויי פיסיגע חיות רעות, זיין דאַנקבאַר וואָס מ׳דולדעט זיי. פון די בעגריפען איז ניט וייט צום איבערגאנג, אַז דער עם־הספר קריגט זיין שכר לימוד פאַר דעם, וואָס זיי האָבען איבערגענומען דעם אידישען מאָנאָטעאיזם, איינגעאָרדעט יוריספרודענץ, פרעטענזיעס אויף אַ רעליגיאָן, וואָס איז בעגרינדעט אויף אַ ניט אויסגעהאלטענעם צדק־ויושר. דער איד ווערט באצאָלט מיט צרות, ליידען און פיין. לויט דעם אידישען אומנאָרמאַלען מצב, ברייננגט אַ ״ילקוט״ דעם פאָלגענדען מאמר: ״אמר ר׳ יצחק ב״ר אבינא, כשהיתה הפרוטה מצויה, והשנים כתיקונן, אדם מתאוה לשמוע דבר משנה, דבר הלכה, דבר תלמוד, ועכשו שאין הפרוטה מצויה, וביותר בזמן השעבוד אדם מתאוה לשמוע דבר־מקרא, דבר אגדה״, אין רוהיגע צייטען איז א מענש צוגעפאסט צום לערנע האַרבע ענינים, אָבער אין יאָהרען פון פערפאָלגונגען, גזירות און גרושים, וויל מען לערנען לייכטע זאַכען, הערען לעגענדעס, די פסוקים פון נחמות אין תנ״ך טשיקאַווע עפיזאָדען, אין די אגדות.

״פרקי אבות״ אין דעם אגדה טייל פון ש״ס. ענטהאַלט באַלערענדע עטיקס. אַ וועג ווייזונג פון מאָראַלישע דענקער און פילאָזאָפען, סיי פון אידישע און סיי פון די מאָראַליסטען ביי די אומות העולם, וועלכע זיינען ניט

פאָלקאָם איינשטימיג, זיי צוגעהן זיך וועגען פערשידענע פראָבלעמען, סיסטעמען און שיטות, אָבער ס'איז דאָ אַן אַלגעמיינע פאָפולערע אָנגענומענע מיינונג, אַז דער מענש איז דער ”בחיר” היצורים”, אַ אויסדערוועהלטער פון אַלע באַשעפענישען מיט זיין אורטייל געפיל, אינטעליגענץ אד”ג. ביי בעלי־חיים רעגירט דער אינסטינקט נאָכפאָלגונג: מילדקייט, בייזקייט, מורטיגקייט, טרוסישקייט, ענערגישקייט, נאַכלעסיגקייט, מוט, יאוש, פרעהליכקייט, טרויעריקייט, אַ געזעלשאפטליכען אָדער איינזאמען לעבען. אין די אַלע קאָנטראַסטען ערפילען זיי די איינגעבאָרענע אינסטינקטען, זייערע איינגעוואָרצעלטע נאטירליכקייטען, לויט זייער נאַטירליכען דראנג.

דער מענש איז אנדערש, כאָטש אויך ביי איהם דאָמינירען נאַטירליכע נייגונגען, פערלאנגען און אינסטינקטיווע ליידענשאפטען, אָבער ער טיילט זיך אָב מיט זיין דענקונגס אפאראט, פערשטאַנד, די אינטעליגענץ וואָס מאכט דעם מענשען צו זיין אַ ”בעל־בחירה”, אַן אויסוואהל צום בעשליסען, א מלחמת־היוצרים, קעמפען מיט די נייגונגען, אַן אָנווייזונג צו מאָראַלישע פליכטען, אָנשטרענגען זיך צו באַהערשען, איינצאַמען די דראנגען, איינהאַלטען די טירישע תאות, ענערגיש געוויסען, פליכטען, דעם חוש פון נאָכדיינקען און אַנאַליזירען אויך די אָפגעטוענע, זיי זיינען געווען גוט אָדער שלעכט? אויף וועלכע ער האָט געוויסענסביסע, וועלכע בריינגען צום שלוס פון ”חרטה, — ”תשובה”, מיט בעשליסע, אויף מעהר ווינשענסווערטע האַנדלונגען, קבלה לעתיד. דעם נעמען אויף זיך מאָראַלישע אויפגאַבען, עטישע פרינציפען...

דורך פאָרשונגען פון פילע דורות זיינען אָנגענומען געוואָרען אַלגעמיינע טעאָריעס, אָבער אין פיל פרטים זיינען דאָ באמערקבארע מיינונגס פערשידענהייטען, מ'שטימט ניט אין איינצעלהייטען, אין די וועגען און מיטלען צו דערגרייכען פיזישען און גייסטיגען וואָהלזיין. ס'זיינען דאָ שיטות, וועלכע בעצייכענען בעשטימטע ווינשענסווערטע גוטע זיטען און אנערקענטע שלעכטע און פערדאָרבענע. לויט דער טעאָריע דארף מען אין אַלע פאלען זיך באגעהן לויט דעם אָנגעצייגטען ”דרך־הישר”, אויסצומיידען אין אלע אופנים די שעדליכע — שענדליכע זיטען. למשל, ס'איז אנערקענט, אז ”אמת” איז גוט ”שקר” איז שלעכט, זאָגט וועגען דעם דער זאָגענאנטער מאָראַליסט פילאָזאָף קאַנט: ”דער ליגען איז אימער שעדליך, די דיסציפלינארע אנשויאונג איז א פיינע טעאָריע, וואָס ווערט אָפט ווידערהאָלט אין ”נייעם טעסטאַמענט”, אָבער די פראַקטיקע איז לויט דעם יעזואיטישען סלאָגאַן: ”דער צוועק הייליגט דעם מיטעל”. דעם פילאָזאָפס לאַנדסלייט, די באַרבאַרישע גערמאַניער, האָבען אָנגענומען דעם ”ליגען אַלס הייליגען קולט'.

אן אַנערקענטער מאָראַליסט האָט געזאָגט: ווען איך זאָל אפילו וויסען אז דורך אַ ליגען, וועל איך בריינגען גליק און זעגען דער גאַנצער מענשהייט, איז דאָס אויך דאַמאָלסט אַ גרויסער פערברעכען. אַזוי איז די מיינונג פון שטריינגע מאָראַליסטען מכוח די אלע, וואָס זיינען אין דער קאַטעגאָריע פון אונזיטליכקייט און דער קאָנטראסט ניט אָבצונייגען פון אַנערקענטע פאָסטולאַטען, פון איינזייט די מדות רעות, ווי קנאה, שנאה, נקמה

אד״ג״, פון דער צווייטער זייט ״שלום, רחמנות, יושר, אמת, ענות אז״וו״, ביי די אַבסאָלוטען איז ״יקוב הדין את ההר״, אָהן קיין שום אויסנאַם זיינען טוגענדען, פעסטע זיילען, אויף וועלכע ס׳איז געבויט דער מענשליכער געזעלשאפטליכער סיסטעם.

ס׳זיינען אָבער דאָ דענקער, וועמענס חקירות מיר געפינען צום גרעסטען טייל אין די אידישע ״ספרי מוסר״, וועלכע זיינען טיילווייז געניגט צו קלאַסיפיצירטע דאָקטרינס, וועגען ווינשענסווערטע און אומווינשענסווערטע מדות. אָבער זיי בעגרייפען אז ס׳קומען פאָר אויסנאמען, וואו מ׳דארף אָבנייגען פון אויסגעטראָטענעם וועג, לויטן כלל: ״אין רע מוחלט ואין טוב מוחלט״. ס׳איז ניטאָ קיין דורכאויס בעשטימטע פאָלקאָמענע גוטעס, אָדער שלעכטעס. אזוי האָבען געדענקט די רוב פון די חז״ל און אנדערע בעלי־מוסר, מאָראַליסטען און פילאָזאָפען און אין די שפעטערדיגע דורות, ווי ר׳ שלמה־בן־גבירול, ר׳ יהודה הלוי, ר׳ אברהם בן מאיר אבן־עזרא, דער רמב״ם, רבינו בחיי, ר׳ לוי בן גרשום, דער בעל־העקרים און נאָך פון די קדמונים. ענליכעס איז די שיטה פון חסידיזם, ר׳ יעקב עמדען, דער ווילנער גאון, ר׳ יונתן פראגער, לוצאטי און דער חפץ־חיים, ר׳ ישראל סאלאנטער. לויט זייערע מיינונגען, איז דאָ אַ שביל הזהב, דער מיטעל־וועג, צווישען גוטעס און שלעכטעס. בדרך כלל, איז שקר, קנאה, שנאה, מחלוקות און גאוה, מדות מגונות, נאָר ווי די בעדייטונג פון וואָרט ״מדה״ איז מאָס. דאָס איז אויסען דער מאָראַל, מענשענס טהאַטען זאָלען ווערען געמאָסטען און בעגרעניצט, ביז וואנען מ׳זאָל זיי נאָכפאָלגען, און ווען זיך אָבהאַלטען, זאָגען ״עד־כאן!״ ניט געהן צום עקסטרים און אויך ווען שטריינגקייט זאָל ווערען פראַקטיצירט.

צום ביישפיל, ס׳זאָל פאסירען ווען א מערדער יאָגט איינעם, ער זאָל איהם דערמאָרדען, און דעם געיאָגטען האָט אָבגעגאָלטען צו בעהאַלטען זיך. אַ דריטער פערזאָן האָט דאָס צוגעזעהן, ער ווייסט וואו דער נרדף האָט זיך בעהאַלטען. און ס׳קומט צו אַ פראָבלעם, ווען דער נאָכיאָגער פרעגט ביי דער דריטער פערזאָן וואו יענער האָט זיך בעהאַלטען? וואָלט דאָך געווען אומלאָגיש פאַרברעכעריש און נאַריש אויסצוזאָגען דעם רצוח דעם אמת, וואו יענער איז, וועלכעס ס׳וואָלט גורם געווען יענעמס טויט און דער אינפאָרמער וואָלט געוואָרען א שותף צום מאָרד. ס׳וואָלט אויך געווען אומטאַקטיש צו זאָגען צום מערדער, איך ווייס וואו יענער איז, נאָר איך וועל דיר ניט אויסזאָגען. מיט אַזעלכע אמת־זאָגעריי, ווערט אַ לעבען געשטעלט אין סכנה. דער אויסוועג איז צו זאָגען ליגען, איך ווייס ניט וואו דער אנטלאָפענער איז אהינגעקומען. ס׳קאָן אויך פאָרקומען א פאַל מ׳זאָל באשטימען א באגעגעניש מיט אימיצען אויף א געוויסען פלאַץ, אין א בעשטימטער צייט. אָרענטליכקייט און זיטליכקייט פאָדערן צו האַלטען וואָרט. איז אָבער געהענדיג צום ראַנדעוואו, פאַסירט אַ פאַל צו ראַטעווען אימיצען פון אַ געפאַהר, און דורך דעם וועט מען ניט קאָנען האַלטען וואָרט, זיך טרעפען מיטן פערזאָן אין דער אָבגעמאכטער צייט, איז אויך לאָגיש אז דער ״שקר״ איז מאָראַלישער ווי דער ״אמת.״

שנאה איז אַן אָבשייליכע מדה, ס'זיינען אָבער דאָ אויסנאַמספּאַלען. נאָך פון בעפאָר "מתן־תורה" איז דאָ די אזהרה "מחה תמחה את זכר עמלק", אַ מערדערישען פאָלק זאָל מען פיינט האָבען, פאַרן קיום פון אידישען פאָלק, מוז מען זיי אויסראָטען, די שנאה און נקמה איז נוצליך, מיר דאַרפען האַסען ווי די פעסט אלע "עמלקים", אונטער אלע אומשטענדען. אין (גיטין נ"ו) ווערט דערצעהלט אַז בשעת דעם חורבן, איז פאָרגעקומען אַן עפיזאָד, ביי וועלכען א קנאי דער "תנא ר' זכריה בן אביקולוס" איז בעשטאַנען מ'זאָל האַנדלען מיטן אמת, זיין איבערטריבען, טאָלעראנט, אָהן שנאה געגען רוים, מקריב זיין זייערען א געשיקטען קרבן א בעל־מום, האָבען לגבי דעם געזאָגט די חכמים, אַז דעם ר' זכריה'ס פרומקייט האָט גורם געווען דעם חורבן. אין יענער צייט ווען ר' יוחנן בן זכאי האָט געוואָלט ראַטעווען די אידישע תורה, ווען אספּסינוס קייסער האָט געהאַלטען בעלאַגערט ירושלים, האָט ער זיך אַרויסגעשמוגעלט פון שטאָט מיט אַ טריק, בענוצט ליגענס, זיך געמאַכט אלס געשטאָרבענער, גע'חנפ'ט דעם רוימישען גענעראל, ניט געזאָגט דעם אמת, אום צו ראַטעווען דאָס וואָס ס'וועט זיך לאָזען. די תורה זאָגט, "לא תקום ולא תטור". מען זאָל ניט האַלטען קיין ראַכע און פיינדשאַפט. קומען די חז"ל מיט אַ לאָזונג, אז אַ ת"ח זאָל זיין אַ נוקם ונוטר ווי אַ שלאַנג. זיי זאָגען קנאת סופרים תרבה חכמה, די אייפערזיכטיגקייט פון געלערנטע, פערמערט קלוגשאפט. וועגען כבוד און גאוה ווערט געזאָגט (אבות ג' משנה כ"ח), אז זיי פערפירען דעם מענשען פון דער וועלט, ווערט אָבער געלערנט, אַז ת"ח זאָלען יא האָבען אַ מאָס פון גאוה און פערלאַנג צו כבוד. לגבי פיל מצוות איז דער פערזאָג זיך צו בענוצען מיטן כבוד טענדענץ. זיי זיינען מעשים טובים. אָבגעבען כבוד די עלטערען, געלערנטע, אַ רבי, דער פרוי. כבד את אביך ואת אמך והדרת פני זקן, כבדו נשותיכם בשביל שתתעשרו, הלומד מחברו אפילו אות אחת צריך לנהג בו כבוד, און נאָך פיל אזעלכע אָנזאָגען זיינען דאָ אין אונזערע ספרים.

קלאַסיפיצירטע טוגענדען, זיינען אויך ניט קיין אויסגעהאלטענע רעגעלען. זיי זיינען אויך "מדות", געמאָסטענע, מ'זאָל מיט זיי ניט קומען צו קורץ, אָדער צופיל. ווען זיי ווערען איבערטריבען, טויג ניט, וואָס צו, איז אומגעזונט. למשל, די מדה פון "רחמנות", וועלכע איז אַן אָבשטראַהלונג פון דער "שכינה" מה הוא רחום וחנון, אף אתה רחום וחנון. דער מענש זאָל זיך באַהעפטען מיטן רבש"ע מדות פון גוטס און באַרמהערציגקייט, ווערט אָבער אויך דער "מנהיג העולם" בעטיטולט "אל קנא ונוקם", דער ג־ט פון אייפער און ראַכע, אזוי זיינען דאָ אומשטענדען, וואו די שטרייגקייט זאָל זיין דעם מענשענס געפילען, קיין מיטלייד מיט חיות־רעות, גיפטיגע רעפּטילס, "טוב שבנחשים רצוץ את מוחו", דעם בעסטען שלאַנג צושמעטער זיין שאַרבען (דאָס איז אויך שייך צו די צוויי פיסיגע בעסטיעס, מענשען שלאַנגען), די זאָל מען פערניכטען, רחמנות צו זיי איז אכזריות צו דער מענשהייט. זיי זיינען שעדליך צום קיום העולם, פאַר די שבעה אומות. לגבי אַ "מסית־ומדיח", זאָל מען ניט האָבען קיינע רחמנות געפילען. מיר ווערען פערזאָגט אין דער תורה "לא תחוס ולא תחמול, ובערת הרע מישראל". ווען שאול

המלך, די גרויסע פערזאָן איז געוואָרען ווייכהערציג געגען די אידישע גיפטיגע פיינט, האָט ער פערלאָרען די מלוכה. פאַר'ן פעלער פון סענטימענטאַלע רחמנות אין אַ ניט פאַסענדען מאָמענט, פאַר זיין דערבאַרעמען זיך אויף "אגג־מלך־עמלק", האָט ער זיך געוויזען ניט פאַסענד צו דער מלוכה...

"שלום" איז איינע פון די לויטערע מאָטיווען אין געזעלשאַפטליכען לעבען. מיר געפינען אין ש"ס אַז פרידען איז די בעסטע ברכה מיט וועלכעס די וועלט איז געבענשט געוואָרען: "ה' יברך את עמו בשלום". די ג־טהייט בענשט זיין פאָלק מיט פרידען, מלך שהשלום שלו. דאָס ג־טליכע קעניגטום איז פרידען, דאָס איז דעם רבש"ע נאָמען. די הארציגסטע נביאות פאַר לעתיד לבוא, דעם "באחרית הימים" פון האַרמאָניע "וגר זאב עם כבש", אַ וואָלף וועט וואוינען מיט אַ שעפסעלע אז"ו. אויך ביי דער טוגענד איז ניטאָ קיין אויסגעהאַלטענקייט. מיר באַגעגענען אַ מאָראַל: "אין שלום אמר ה' לרשעים." מיט בייזוויליגקייט זאָגט די ג־טהייט זאָל ניט זיין קיין שלום. אויך די נביאים, פריידיגער פון שלום, קומען צייטענווייז מיט אַ ביטערע קריטיק געגען אַן אומפראַקטישען פרידען צווישען די אידישע מלכים מיט זייערע שכנים און אפילו צווישען די צען שבטים, אפרים מיט די מלכי יהודה.

מיט נביאי־הבעל האָט דער מלאך השלום, "אליהו הנביא", געפיהרט א ביטערען קאָנפליקט, א שלום פון מלך יהודה מיט אחאב מלך ישראל, אַ אידישער שלום מיט מצרים, אשור, ארם און בבל, איז געטאַדעלט געוואָרען ביי די נביאים, בעצייכענט געוואָרען אַלס אַ פאַלשער פאָליטישער שריט. די אידישע און וועלט היסטאָריע איז פול מיט ביישפילען, ווען אַ זאָגענאַנטער שלום האָט געבראַכט אומגליקען, חורבנות און צרות. ווען די ציילען ווערען געשריבען קומט פאַר די גרעסטע קאטאסטראָפע, דער וועלטס שוידערליכסטער בלוט מבול, וואו הרוגים ווערן געצעהלט אין מיליאָנען. אַ גרויסער וועלט טייל ווערט אומגעבראכט, א חורבן פון פיל מדינות, פערוויסטונגען פון האָב און גוטס אין די פאַנטאַסטישע סומען פון טויזענטער ביליאָנען, מיליאָנען פון ציווילע מענער, פרויען און קינדער, צוועקלאָזע וואַנדערער, פערוואָגעלטע, היימלאָזע אָהן נאַרונג, קליידער און היימען, הונדערטער שטעט, דעם פערניכטען מיט מתות משונות ניין צענטעל פון עם הנרדף, וואו די דייטשע סאדיסטען געוועלטיגען.

וואו נעמט מען דעם מקונן, דעם פאַנטאַסטישען "גהנם, סצענעס מאָלער", אַ ירמיהו הנביא, אַ דאַנטע, אַ ביאַליק מיט אַ פינזעל אָדער פעדער, געטונקט אין בלוט, גיפט, און פעך, צו שילדערען א מינימום פון דער וועלטס איצטיקען חורבן, בראָך און פיין וואָס די מאָסטערישע סאַדיסטישע דייטשען בכלל, נאַציס און פאשיסטען בפרט, האָבען פערפלייצט גאָר די וועלט, אין דעם איצטיגען מיטעל צוואַנציגסטען יאָהרהונדערט. ווען די מענשהייט האָט געהאַט אילוזיעס פון ציוויליזאַציע און פראָגרעס, האָבען די בעסטיעס געבראַכט די קאָלאָסאַלע, גיגאַנטיש שוידערליכע וועלט קאַטאַסטראָפע האָט אומגעקעהרט דעם זאָגענאַנטען וועלטס פראָגרעס

אויף טויזענטער יאָהרען צוריק, מיטן שרעקליכסטען באַרבאַריזם, וואָס ס׳איז ווען פערצייכענט געוואָרען אין דער וועלטס כראָניק. א פאַקטאָר איז געווען די נאַרישע איינשטימיגקייט פון די זאָגענאַנטע כיטרע מיניסטערשע קעפּ מיט אַן אומגעלומפערטען פערבלענדעטען פרידען...

דער ״אַפיזמענט שלום״, האָט בעגלייט דעם ״אשמדאי״. ״מלאכי חבלה״ האָבען אַרויסגעפויזעט פון ״תהום״. ס׳האָבען זיך צופלאַקערט די אומגעצאַמטע, פערניכטענדע, פערצערענדע טיראַנען און רוצחים מיט א בעסטיאַלישען שרעקליכען בליץ־קריג, ווייל קורצזיכטיגע, בלינדע, קליינקעפיגע און ענגהערציגע דיפלאָמאַטען, פון די זאָגענאנטע דעמאָקראַטישע מדינות, האָבען מקריב געווען אויפן מזבח פון אַ בלוטדורשטיגען ״מולך״ אָאָבגאָט, די שוואכע קינדער פון די קליינע פעלקער, פון וועלכע די וועלט מאַרטירער, דער היסטאָרישער ״שעיר לעזאזל״, די אייביגע ״כפרה הינדעל״ דער ״עם הנרדף״ האָט פאַרלאָרען בערך אַ דריטעל פון זיין צאָל איבער דער וועלט. ווי שרעקליך איז די אָבשאצונג, אַז די סאַדיסטישע ווילדע בעסטיעס און מאַניאַקעס ימח שמם וזכרם״, האָבן פאַרטיליגט אונזערע אומשולדיגע ציווילנע מענער, פרויען און קינדער, יונגע, אלטע, קראַנקע, שוואכע, מיט שוידערליכע מתות משונות, דורך פייער, געז־אויוונס, לעבעדיג בעגראָבענע, דערשטיקטע, געשאָסענע, געשטאָכענע און צום טויט פערמוטשעטע, דורך שקלאַפישע ארבייט, געטריבענע אין הונגער, קעלט, יסורים, מיט מערדערליכע בייטשען, אָהן אַן אָברוה גרויסע שטרעקעס, שוואכע פרויען, זקנים און עופה׳לעך. ווי אַ קאָשמאַר איז פאַר די געדאַנקען די צאָל וואָס ס׳ווערט אָנגעגעבען, אַז מעהר ווי צוואנציג מיליאָן נפשות, צווישען וועלכע ס׳ווערען אַריינגערעכענט די הרוגים פון די חיות רעות אַליין אומגעבראַכט געוואָרען דורך אַן ״אַפיזמענט״ פון בלוט דורשטיגע משוגעים מיט קליינקעפיגע מיניסטאָרען...

די אויבענגעבראַכטע איבערבליקען און ציטאַטען, צייגען אָן די לאָזונג פון די אידישע מאָראַליסטען בכלל, אין ״פרקי־אבות״, די פילאָזאָפיע, אַז ס׳זיינען ניטאָ קיין בעשטימטע רעגלען ,אַלס אונאַנאויסנאַמענדיגע גוטע אָדער שלעכטע זיטען, נאָר ווי שוין בעצייכענטע ״מדות.״ מעסיגע עטיקס, וועלכע דער מענש דאַרף מיט אינטעליגענץ אַנאַליזירען, בעטראַכטען, ביי יעדער פאַסירונג, בעדיינקען און אורטיילען, ווי צו האַנדלען, אַלס אַ ״בעל־בחירה״, דער אויסוועהלונג חוש זאָל דאָמינירען איבער די טירישע, בלינדע אינסטינקטען, מיט וועלכעס, דערמענש איז אויף אַן העכערע מדרגה פון אַנדערע בעשעפענישען און דאָס וואָס ס׳איז ביי זיי אַן אויסגעטראָטענער וועג, איז ביים מענשען דאָ דער דער פרייער ווילען.

באַשעפענישען קאָנען ניט אָבנייגען פון זייערע איינגעבוירענע געפילען. די קוה צו געבען מילך, דער שעפס — וואָהל, פערד און אָקס — קראַפט, דער הונט גיט זיין טריישאַפט צום בעל־הבית. מיר בעוואונדערען דעם אינסטינקט ביי בינען און מוראַשקעס זייער אָרדענונג צו לעבען קאָלעקטיוו, פאַר זייער געזעלשאַפט, ביוועירס און ״ים־הינט״, אויסצוהיטען זייערע קאָלאָניעס. בעלי־חיים זיינען פעהיגער ווי דער מענש פאַראויס צו

זעהן א קומענדע סכנה, זיי פילען וועהטאָג, מיט אַ וויסען פון מיטלען ווי זיך צו היילען, זיי פילען בייגקעניש און דאַנקבאַרקייט פאַר פריינט, ביי פילע פון זיי איז שטארק ענטוויקעלט דער נאָכאַמונג ווילען, נאָכצוטאָן דעם מענשען, אויך אין געגענשטאַנדען וואו ס׳פאָדערט זיך קאָמפּליצירטע דורכפיהרונגען, מיט לאנגער אָנגעשטריינגטער פּראַקטיק.

אין אַ בעזונדער קאַטעגאָריע שטעהט דער מענש. נאָך פון די פּריימיטיווע צייטען, אָדער אפילו געגענווערטיגע אונענטוויקעלטע ציוויליזאַציעס בעזיצען זיי שוין אויך, פעהיגקייטען פון נאָכדיינקען, איבערלייגען זיך, דעם ״ישוב־הדעת״: צו די טהאַטען וועלען ברייגגען דעם געוואונשטען צוועק, וועט ער נאָכגעבען דעם דראנג, טאָן זיין ווילען, ערפילען דעם וואונש און ברייגגען גוטע רעזולטאַטען פאַר דער געזעלשאַפט, זיין טרייב אין זיך. דער מענשליכער רצון וואָס קאָנטראָלירט זיינע טאָאַטען ווערט אין אונזערע מוסר ומדות ספרים סימבאָליזירט מיט די פאַנטאַסטישע אילוזיעס פון געוועלטיגער איבערן מענשן. דער פיינער מאָראַלישער ״יצר־טוב״, און דער פערדאָרבענער שלעכטער ״יצר־הרע״, דער ״יצר־טוב״ מאַכט דעם חשבון־הנפש, ציהט אונטער דעם ״סך־הכל״, ברייגגט ארויס דעם מוסר־השכל, וואָס די מעשים וועלען פערארזאכען צום יחיד און פאַר׳ן כלל, אין דעם געגענווארט, אין די צוקונפט רעזולטאַטען, א עטישע אנאליזירונג פון ״הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה״. וואָס מען פערלירט ביים טאָן אַ מצוה, אין פערגלייכעניש צום לוין, וואָס מען בעקומט פאר איר טאָן און דעם פערדינסט, וואָס מ׳געניסט דורך אַן עבירה געגען דעם שאָדען וואָס זי ברייגגט.

דער יצה״ר, וואָס ס׳מיינט די תאוות, דראַנגען, ווילענישען און גלוסטען, מאַכט א קאָנטראַסטען רעכענונג. ער איז אַ חכם להרע, געפילען פון מענשען וועלכע טוען איהם פערבלענדען, צייגען איהם פערזענליכע אינטערעסען, צייטווייליגע בעפרידיגונגען, עגאָאיסטישע דערגרייכונגען, ליידענשאַפטליכע אימפולסען, דער בשר ודם פערלירט זיך, ער ווערט איבערוועלטיגט פון דעם ״חוש־הבהמי״, גיט נאָך די בייגונגען. דער ״ילוד־אשה״, ווערט פערפיהרט, געהט ארונטער פון דרך הישר, זינד ווערט ביי איהם אַ געוואוינהייט, פערלירט דעם געפיל פון געוויסענביסע ווי ס׳איז די לאָזונג אין תלמוד, ״כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר״. ווען אַ מענש טוט אַן עבירה איינמאָל און נאָך אמאָל, ווערט דאָס ביי איהם איינגעבילדעט, ווי אַן ערלויבטע מעשה. די שוואכקייטען דארף דער דיינקענדער מענש בעקעמפען פערוואַנדלען די דראנגען, לוסטען און תאות צו אַ נאָרמאַלען געווינשטען צוועק. טיפזיניג איז דער מאמר חז״ל אַז מ׳דאַרף דינען ג־ט מיטביידע געפילען, אויך פיזישע מעשים קאָנען זיין לשם שמים...

ס׳זיינען דאָ טעאָריעס וועגען עטיקס, וועלכע ווייזען אויס אויבערפלעכליך צו קומען פון קאָנטראַסטע מיינונגען. אָדער דוקא אַ גענויערער בעאָבאַכטונג קומט מען צו דער איבערצייגונג אז באמת איז אין די פערשידענע טעהזיסען ניטאָ קיין חלוקי־דעות אין גרונט געדאנק. זיי אונטערשיידען זיך

נאָר אין אויסערליכען סטיל. אַ פאָרמולאַ ווערט געגעבען ביי איניגע מאָראַליסטען, אַז דער מענש דארף זיך אזוי פערפאָלקאָמענען אין זיטליכקייטען. צו דער שטופע פון גענצליך אויסוואורצלען פון זיך אונמאָראַלישע טענדענצען, אַרויסרייסען די פערדאָרבענע נייגונגען, צו נישט מאַכען ליידענשאַפטליכע פערלאנגען, באגערען צו פרינציפּענלאָזיגקייטען, אָבטויטען אין זיך דעם יצה״ר, ווי ס׳ווערט געלערענט (אבות פ״ד משנה א׳) ״איזהו גבור הכובש את יצרו״. מיינט דאָס אַז אַ מענש זאָל זיין שטאַרק צו בעזיגען לחלוטין. ניט האָבען קיינע זינדיגע פערלאנגען. מיט דעם ווערט דער בשר־ודם אויסגעלייטערט צו א הויכער מדרגה.

ס׳איז אָבער דאָ א פערשידענע מיינונג, אַז נאָך העכער שטייגט דעם מענשען׳ס מאָראַלישקייט, א מעכטיגערע מענשען׳ס ווירדע איז ביים יעניגען, וועלכער האָט יא פאַרלאַנגען, אימפולסען, תאות, אַ מעכטיגען ״יצה״ר״. אָבער ער איז העלדיש מעכטיג און עקשנות׳דיג, זיך צו קאָנטראָלירען. ער האַלט אָן אַ שטענדיגען קאַמף אַז די מאָראַלישע אַנשויאונגען זיינען מנצח. זיטליכקייטען שטייגען איבער בייזע געפילען. אָבער ווען ס׳פאָדערט זיך אין געוויסע פאַלען, זאָלען שטריינגע דיסציפלינירטע קרעפטען דאָמינירען. ס׳איז דאָ אַ צייט, ווען ס׳איז דורכאויס נויטיג די מדה פון נקמה, מקיים צו זיין דעם ״מחה תמחה את זכר עמלק״ אויסצומעקען, פערניכטען דעם עמלקישען אָנדייטונג, אכזריות לגבי דאָרטען, וואו מיר זיינען געוואָרן פערזאָגט, ״לא תחוס ולא תחמול, ובערת הרע מקרבך״, געגען פאַרפיהרער, גייסטיגע שאַרלאטאנעס זאָל מען ניט האָבען קיין רחמנות, ווייכהארציקייט, שלעכטס זאָל ווערען אויסגעראָטען.

גיפטיגע שנאה ביז צום עקסטרעם פון בעסטיאַלישע רציחה, זאָל אַ מענש איבערוועלטיגן מיט דער שטריינגסטער איינגעהאַלטענקייט און זעלבסט באהערשונג. אָבער ס׳קאָן אויך זיין זעלטענע אויסנאמספאַלען. ווען ס׳איז יאָ ווינשענסווערט די בייזע געפילען זאָלען דאָמינירען. מיט קלוגע ווערטער ווערט דער געפיל פערשלייערט אין דער ״אגדה״ (ברכות ה׳) ״לעולם ירגיז אדם יצה״ט על יצה״ר אי אזיל מוטב, ואם לא יעסוק בתורה. דער מענש דארף זעהן, אַז גוטעס זאָל באזיגען שלעכטס, ווען ס׳קומט אָבער א פאל וואו די אויבערפלעכליכע גוטעס קאָן ברייגנען שאָדען, ווי אין פאַל צו פארניכטען פערצוקענדע חיות, גיפטיגע שלאנגען, צוויי־פיסיגע רוצחים, וועלט טיראַנען, אין אַזאַ אומנאָרמאַלער קריטישער צייט, זאָל מען נאָכדיינקען, וואָס ס׳ווערט דיקטירט לטובת הכלל. איבערצייגענדע לערערס זאָלען איבערשטייגען די ווייכהאַרציגקייט און רחמנות. אַן ענליכער געדאַנק מיט אַנדערע ווערטער ווערט געבראַכט אין ש״ס ״אם פגע בך מנוול זה משכהו לבהמ״ד מיט מנוולים זאָל מען זיך באַגעהן מיטן תורה טענדענץ ״לא תחוס״... מיט אַנאַליזירען, נאָכפאָרשען, צוגלידערען, בעגרייפט מען אז מ׳דארף זיין שטריינג.

״מסכת אבות״, בעהאַנדעלט די פראַגען, אַנאַליזירט די מאָראַל פרינציפען, עטיקס און פאָסטולאַטען, וועלכע ס׳האָבען בעגרינדעט די תנאים אין

דעם פּעריאָד פון 564 יאָהר. אין דעם אינהאַלט זיינען דאָ כלֿלֿים, וואָס ווערען געזאָגט ביי די חכמים אין פּשוט'ע ווערטער. אָבער אין פילֿ פאַלֿען זיינען זיי פערשלֿייערט מיט משלים, פּאַבּלֿען און אָנדייטונגען פאַרנעפּעלֿט מיט מליצות, וועגען וועלֿכע ס'איז געוואָרען פילֿ קאָמענטירט, מבאר געוואָרען ביי די "מפרשי הש"ס, ראשונים און אחרונים." אויך אין אויסשלֿיסלֿיכע חבורים אויף "פּרקי אבות". דאָך איז דער ספר "אמרי אבות" לֿויט אונזער מיינונג אַ נייעס מיט זיין שפּראַך אין אַ פאָלקסטימלֿיכען אידיש וואָס קאָן ווערען פערשטאַנען, ביים רוב מנין ובנין פון אידען, ביי וועלֿכע אידישע מאָראַלֿ, טראַדיציעס און עטיקס איז הייליג און וויכטיג. ווען די אַנדערע מפרשים האָבען צום גרעסטען טייל בענוצט "לשון קודש" און אויך אייניגע אין וועלֿט שפּראַכען. די ווייניגע וואָס זיינען יאָ דאָ אין אידיש זיינען פון צוויי סאָרטען, ענטוועדער אין דעם זאָגענאַנטען "עברי־טייטש", אַ ווערטלֿיכע איבערזעצונג אָהן דעם טיפען אינהאלט, אָדער מיט אַ פלאַכען אינהאלט. אפילו א ווערטערלֿיכע איבערזעצונג ביי אַ בערימטען אידישען שרייבער, איז זעהר באַמערקבאַר ניט פּינקטלֿיך אין געוויסע אויסטייטשונגען פון דעם העברעאישען אָריגינאַלֿ. דערצו די טרוקענע ווערטער איבערזעצונג פערמיידט צו געבען די מינדסטע געדאַנקען טיפקייט, וואָס זיינען בפירוש אָדער פערהוילֿען.

אין דעם ספר זיינען צונויפגעזאמעלֿט די זיניגסטע געדאנקען, די פּערלֿ רייכע אוצרות פון די ריזיגע מפרשים, ווי די קדמונים "רש"י", רמב"ם, ר' יונה, דער "מדרש שמואלֿ, אד"ג." אזא צאָהלֿ לֿאָגישע קאָמענטאַטאָרס וועלֿכע זיינען געדרוקט געוואָרען צוזאַמען מיט משניות בכלֿלֿ. און פון די שפּעטערדיגע אידישע גאונים און וועלֿטלֿיכע לֿמודים. דאָ זיינען אויסגעקלֿיבען געוואָרען די לֿאָגישסטע ערקלֿערונגען, צוגעפּאַסטע צום בעגריף פון די איצטיגע דורות, מיט פילֿ אייגענע געדאנקען, האָט דער מחבר אריינגעשפּונען און אריינגעוועבט אין דעם באנד לֿויט מאָדערנע בעגריפען פון דער צייט און סביבה. ס'זיינען דאָ צוויי אופנים: די שיטה פון "פּשט", אַ ווערטלֿיכע איבערזעצונג, וועלֿכע ווערען אָבער זאַכלֿיך אויסגעטייטשט אַרויסצוברינגען די לֿויטערע געדאנקען, באַלֿערענטע רעיונות אין "פּרקי אבות." דער הויפּט תכלית פון דעם ספר איז דער צווייטער וועג, בעצייכענט מיט'ן העברעאישען וואָרט "הגיון". לֿאָגיש געלֿייטערטע, באַלֿערענדע געדאַנקען, צוגעפּאַסט לֿויט דעם בעלֿ המאמר'ס אָנשויאונגען פון אַנדערע ערטער אין "ים התלֿמוד". וויכטיגע עפּיזאָדען אין דעם תנא'ס לֿעבען, וועלֿכע האָבען אין אַ געוויסען מאָס געווירקט און בעאיינפלֿוסט אים צו זיינע זאָגעכצען.

מיט דער שיטה האָט דער מחבר זיך באַנוצט פאַר פילֿע יאָהרען, אַלֿס אַ רבי פון חברה ש"ס און מקרא אין אייניגע שיקאַגאָ'ר שוהלֿען, פאַר אַן עולם פון פערשידענע שיכטען בני תורה, פּשוט'ע אידען, וועלֿכע האָבען געלֿערענט מיט געפילֿ, התלֿהבותדיגע איבערגעבענהייט פאַר אידישע טראַדיציע בכלֿלֿ, און פּרק זאָגן בפרט. דער פּרק זאָגען איז אַ מצוה ווי תפלֿת "ק"ש און שמ"ע" און אויך אַ השתפּכות הנפש, אַ האַרציגער אויספלֿוס ווי תהלֿים זאָגען, מעביר סדרה

זיין, יוצרות, קנות, סליחות וכדומה. זייערע כונות זיינען גוט "רחמנא ליבא בעי:" דאָך ווערט מיט'ן זאָגען אַליין ניט ערדייכט דער פולער צוועק, ווי מיט לערנען משיג זיין דעם מוסר־השכל.

* * *

אַן אַנדער אָבשאצונג דארף געגעבען ווערען מכוח אנדערע טיילען פון די צוהערער צום לערנען אבות, צווישען וועלכע ס'איז געווען אַ בעדייטענדע צאָל פון אַמעריקאַניזירטע אידען, וואָס זיינען נאָך באהעפט צו אונז מיט אידישע רעליגיעזע געפילען. זעלטען וועלכע פון זיי זיינען געווען פרק־זאָגער, אָדער אַפילו געהאַט אַ בעגריף אַז ס'געפינט זיך ביי אידען אַזאַ הויכגעשעצטער מאָראַלישער ספר. זיי זיינען דאָך אויסנאמען פון אונזער יונגען דור ביי וועלכע עס טליעט וועלכע רעליגיעזע האַרציגקייט. אַ טייל פון די פרקי אבות לעהרעס זיינען אויך ביים מחבר דיסקוטירט געוואָרען, אין אצאָל לעקציעס אין שיקאגאָ'ר אידישען פאָלקס אינסטיטוט, פאַר אַ פערשידענארטיגען עולם בעאיינפלוסטע מיט די צאָהליגע איזמוסען אין דער אידישער גאַס, ביי וועלכע פון זיי די זאָגענאַנטע סקעפּטישע פילאָזאָפיעס האָבען פערפיהרט מיט אנטאגאָניזם צו דאָס וואָס קאָן ווערען אויסגעטייטשט אַלס רעליגיעזע לעהרעס. אויך די זיינען געווען בעגייסטערט מיט די פרינציפיעלע געדאַנקען. די פערשידענאַרטיגע צווייגען פון אַמעריקאַנעם אידענטום האָבען פיל ענטדעקט און געלערענט פון פרקי אבות.

אַ דאַנק דעם אַלעמען איז דער מחבר געקומען צום שלוס וועגען דער דרינגענדער נויטווענדיגקייט, אַז "פרק" זאָל ווערען דער אייגענטום פון כלל ישראל ,דער אידיש־שפּרעכענדער טייל זאָל אַרויפשטייגען צו דער מדרגה פון לערנען, פערשטעהן, בעגרייפען און פרובירן כאָטש מיט אַ מינימום זיך פיהרען לויט'ן הויכען מאָראַל פון "אבות." זיי זאָלען קאָנען מעהר אָדער ווייניגער, ווי געהעריג אָבשאַצען די הויכקייט און פיינקייט פון אונזערע מאָראַלען און פרינציפען, עס וועט זיי געבען די זעלבסטווירדיגקייט פון אידען, אין די איצטיגע מורא'דיגע צייטען, ווען די סאַדיסטישע מערדער ווילען אונז פאַרטיליגען מאַכען צו שאַנד און שפּאָט, אויפלעבן די "געלע לאַטע" פון פינסטערען מיטעלאלטער. "פרקי אבות", אויסער דעם מוטיגען פון אונזערע רייהען שטעמפּעלט אויך אַלס ליגנער, פאַסקווילען שרייבער און פערלוימדער די בלבולים מאַכער אויף אידען און אונזערע "מדות, מוסר, תורה ודרך־ארץ." עס גיט א בעגריף די בעדייטונג פון דער גיפטיגער שנאה ביי די שונאי ישראל. ווייל אונזער הויכע מאָראַל, עטיקס און פאָסטולאַטען זיינען די שטאַרקסטע אָפּוועהר מיטלען געגען זייערע פאַלשע לעהרעס פון האַס, ברוטאַליטעט, וואולגאַרע רציחות, דער גייסט פון די ריינע פרינציפען האָט געוועקט די וועלט צו זעהן די סכנה פון די באַרבאַרען, אַז מ'מוז קעמפען און פערניכטען די גיפטיגע שלאַנג, אויסראָטען זייערע נעסטען.

דער ספר אין דער אידישער שפּראַך, מיט וועלכער ס'בענוצען זיך נאָך די גרויסע מאסען פון די אידען, וואָס זיינען נאָך אין אונזער מחנה, זאָל די־

נען אַלֿס אַ איבערגאנגס בריק, וואָס פעראייניגט די דורות, זאָלֿען די הימלֿישע הויכע געדאנקען, דינען אלֿס אַ וועג ווייזער, אָבשפּיגלֿען זיך אויך ביי די פון נייע קולֿטורעלֿע בעגריפען צו געהן בדרך הישר, פאַר׳ן וואָלֿ און בעסטן פון יחיד און כלֿלֿ אַ טאָלֿעראַנטע פּראָגרעסיווע וועלֿט.

מיט צוטרויען און כבוד,

אפרים אליהו ב״ר חיים צבי הלוי ריבאק

אסף אפרים, א.א.ריבאקיס זאַמלונג; משנה סנהדרין צ׳ ע״א

צו דער טראַדיציע פון זאָגען "פרק" איז צוגעגעבען געוואָרען די "משנה כל ישראל" (סנהדרין צ׳ ע״ב) אַלס אַן הקדמה צו זאָגן בעפאָר יעדען פרק.

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. נצר מטעי מעשה ידי להתפאר (ישעיה ס, כא):

אַלע אידען האָבען אַ טייל צו דער קומענדער וועלט. ווי ס׳ווערט געזאָגט (ישעיה): און דיין פאָלק דיינען אַלע צדיקים, זיי וועלן פאַר אייביג ירש׳ענען די ערד, אַ צווייג פון מיין פלאַנצונג, די ווערק פון מיינע הענט, צו ווערען מיט דעם גרעהמט.

ווי ס׳איז דאָ אָנגעגעבען, איז די "משנה" ניט פון "אבות". זי ווערט געזאָגט ווי איין הקדמה. איידער מ׳זאָגט יעדען שבת דעם פרק, דאַרף מען דאָך נאָכפאָרשען די בעדייטונג וואַרום זי איז באַהעפט אין דער טראַדיציע, די כונה, וואָס גראַדע די משנה איז אויסערוועהלט אַלס באַגלייטערין צו פרק, איר שייכות צו פרקי אבות.

לערנענדיג די "כל ישראל משנה" אין פשטות, ווייזט אויס צו זיין אַ סתירה פון דער "רישא מיט דער סיפא". ווען אין דעם אָנפאַנג ווערט אָנגעגעבען די לאָזונג "כל ישראל יש להם חלק לעוה״ב", וועלכעס ווערט אויסגעטייטשט: איטלעכער איד וועט האָבען אַ חלעוה״ב, ווייזט דאָך אויס אַז אַלע אידען, אָן אַן אויסנאַם, האָט איטליכער, אַפילו אַ זינדיגער, א חעוה״ב, איז דאָס אַ קאָנטראַסט צו דעם וואָס ווערט דאָרט אויסגעפירט: "ואילו אין להם חלק לעוה״ב", און די וועלען ניט האָבען. זיי ווערען אויסגערעכענט גאַנצע קאַטעגאָרעס און יחידים וועלכע געהען ניט אַריין אין כלל פון "כל ישראל יש להם". ווען דער תנא וואָלט אויסען זיין צו קלאַסיפיצירען וועלכע עס האָבען יאָ און וועלכע עס האָבען ניט קיין חלעוה״ב, האָט דער סדר אין דער "משנה" באַדאַרפט זיין מעהר סיסטעמאַטיש, אָנפאַנגען מיט די וואָס האָבען ניט. דער לשון זאָל זיך אָנפאַנגען מיט "אילו אין להם חלק לעוה״ב", אויסרעכענען די קאַטעגאָריעס און דערנאָך איוספירן מיטן כלל אַז אויסער יענע אַנדערע, האָט איטליכער איד עוה״ב. דער סגנון האָט אויך געקאָנט זיין "כל ישראל יש להם", חוץ מאילו, אויך דער וואָרט "חלק", אַ טייל, ווייזט אויס צו זיין איבעריג, ער האָט געקאָנט ווערען אויסגעלאָזען און דער

רעיון וואָלט געווען דער זעלבער, אַ טייל פון גאַנצען עוה״ב...

לויט דעם לשון ״כל־ישראל״, אַלע אידען, ווייזט דאָך אויס אַז די לאַזונג מיינט צו זאָגען נאָר מכוח אידען, ניט די ״אומות־העולם״, אָבער ווען ווייטער ווערען אָנגעגעבען די קאַטעגאָריעס וועלכע האָבען ניט, זיינען אויסגערעכנט דורות, דער ״דור המבול, דור הפלגה, אנשי סדום״. פון אַלגעמיינע מענשען צווישען אידישע, דער ״דור־המדבר־ מרגלים״, עדת קרח. אויך צווישען די איינצעלנע אידען, ״מלכים, ירבעם־אחאב־ומנשה און הדיוטים בלעם, דואג, אחיתופל, וגחזי״. איז דאָ ״בלעם״ צווישן די אויסנאַמען ניט צו האָבען עוה״ב. ווייזט דאָך אויס אַז סתם פון די אומות העולם און ניט די אויסגעשפּראָכענע רשעים, פאַרדאָרבענע דורות האָבען יאָ עוה״ב. איז דאָ ניטאָ קיין אַיינשטימיגקייט פון די כללים, ס׳איז דאָ אויך ניט אויסגעהאַלטען די ראיה צו די לאָזונגען פון פסוק אין ישעיה מ׳ כ״א.

דער נביא זאָגט ״ועמך כלם צדיקים״, אידען זיינען אַלע צדיקים. צו דעם איז דאָך אַ קאַנטראַסט די שטראָפרייד (ישעיה א׳ ד׳): הוי גוי חטא עם כבד עון, זרע מרעים בנים משחיתים״ — ווי, זינדיג פאָלק, אַ אומה וואָס איז בעלאַדען מיט שווערע עבירות, פאַרדאָרבענע קינדער, זין פאַרטיליגער אזוי. שטראָף־רייד אין דעם קאַפּיטעל אין פילע אַנדערע ערטער פון דעם און אַנדערע נביאים, וואו די אידען ווערען געשטעמפּעלט מיט שענדליכע זידעלנעמען, זיי ווערען פאַראורטיילט אַלס טוער פון שלעכטס, פאַרפירטע מיט מעשים תעתועים. די פילע קריטיקס זיינען אַ געגענזאַץ צום טעזיס ״ועמך כלם צדיקים״ — און דיין פאָלק זיינען אַלע פורכטיגע. דער אויסדרוק איז דאָך ניט קיין ראיה צום כלל פון דער משנה. אַז מ׳טייטשט אויס כל־ישראל — איטלעכער איד וועט האָבען (ערהאַלטען) א חעוה״ב, אָבער דעם פסוק׳ס באַשטעטיגונג איז דאָך אַז דער ״צדיקים פאָלק״ וועלען ירש׳ענען אויף אויביג די ערד, ווייל זיי זיינען אַ צווייג פון דער ג־טליכער פלאַנצונג, די טורעכטס פון זיינע הענט, מיט זיי זיך צו בערימען. דאָס ציינט דעם נעגאַטיוו אַז די וואָס זיינען ניט קיין צדיקים, דער ״גוי חטא״, וועט ניט האָבען קיין חלק עוה״ב. כל ישראל מיינט ניט איטלעכער, און פאַר דעם צדיקים פאָלק איז דער צוזאָג אַז זיי וועלען ערווערבען די ערד — יירשו ארץ, ניט קיין עוה״ב.

ס׳איז דאָ אַ דרוש: בשעת מתן תורה האָט דער רבש״ע געפאָדערט אַז ער וועט טרויען די אידען מיט דער תורה ווען זיי וועלען אים געבען אַן ערב, אַ גוט זאָגער. פון די גרויסע פערזענליכקייטען ווי די אבות, אמהות אד״ג, וועלכע האָבען זיך אָנגעבאָטען צו זיין די ערבים, זיינען זיי ניט געוואָרען אַנערקענט. אָנגענומען געוואָרען זיינען די אידישע קינדער ״תינוקות של בית רבן״. וועגען זיי ווערט געזאָגט: ״ערבין בעד העם ונתפסים בעון האבות״ —קינדער זיינען פאַראַנטוואָרטליך פאַרן פאָלק און זיי ווערען באַשטראָפט פאַרן דור׳ס זינד. אַזוי ווערט אָנגעוויזען אין די ״שלוש־עשרה־מדות: ופוקד עון אבות על בנים וכ׳ו—קינדער ווערען באַשטראָפט פאַר די עלטערענס

חטאים. פרעגען אויף דעם די חכמי המוסר — היתכן? וואו איז די לאָגיק, דער יושר, השופט כל הארץ לא יעשה משפט? וועט דען דער וועלט׳ס ריכטער ניט האַנדלען געזעצליך? דער דין זאָגט בפירוש — לא יומתו אבות על בנים כי איש בחטאו יומת—עלטערען ווערען ניט געטויטעט פאַר די קינדער, יעדער שטאַרבט פאַר זיינע אייגענע זינד, לויטן ערבות פרינציפ קומט אויס ניט עטיש לאָגיש ווען ס׳ווערט גענומען אין אָנבאַטראַכט דעם צווייטענס מעשים, געניסט אַ חוטא אַ טייל שכר פון צדיק׳ס מעשים און צדיקים ליידען פאַר פרעמדע זינד.

אָן אַ טיפערע באַטראַכטונג איז שווער צו פאַרשטיין ווארום די קינדער זאָלען האָבען די פאַראַנטוואָרטליכקייט און דער דרוש בעון הדור נתפס הצדיק, דער צדיק ווערט געכאַפט פאַר זיין גענעראַציע חטאים. די קאָנען דאָך פרעגען: מה פשעי ומה חטאתי? צדיקים וואָס שטראָפען דעם פאָלק, צייגען אים דעם דרך הישר, אָבער מען פאָלגט זיי ניט, איז וואַרום זאָלען קינדער שולדיג זיין וואָס די עלטערען גייען ניט בדרך הישר? דאָ קענען זיי טענה׳ן ווי דער תלמודישער אויסדרוק: טוביה חטא וזיגוד מינגוד — טוביה זינדיגט און זיגוד, אַן אומשולדיגער, ווערט געשלאָגען. דענקער און פילאָזאָפען האָבען זיך פאַרטיפט אין דער פראָבלעם, ס׳זיינען מכוח דעם אויפגעבויט געוואָרען פאַרשידענע מאָראַלישע טעזיסען.

דעם רמבמ׳ס שיטה מכוח דעם איז אַ פאַרגלייכעניש גראַדע ווי פיזיש זיינען מענשליכע פיזיאָנאָמיעס פאַרשידען. איינער איז ניט פינקטליך ווי דער צווייטער, אַזוי איז אויך ניט מעגליך אַ פאָלקאָמענע אייניגקייט, גלייכע אייַנשטימיגקייט און אַנשויאונגען, געדאַנקען און מיינונגען. די אינדיווידואומס האָבען אַ פרייען אויסוואַהל צום אורטיילען און יעדערער האַלט זיך ביי זיין ״אמת״, איבערצייגעניש און אָפשאַצונג. די פרינציפען ווערען געוויינליך באַקליידט מיט קלינגענדע שעהנע סימבאָלען ווי: דעמאָקראַטיע, טאָלעראַנץ, גלייכהייט און פרייהייט וועלכע זיינען צייטענווייז נאָר פראַזען צו פאַרשלייערן אַ פראַקטיקע אָן אַ טאָלק און רעכענונג. ווען אַזאַ שיטה ווערט דורכגעפירט מיט עגאָאיסטישע טענדענצען, צולאָזענע ערלויבענישען פאַר זיך... ״אני ואפסי עוד״ — מ׳איז נאָר פאַראינטערעסירט אין דעם איך, מיך, זיך... איז דאָס ניט קיין גוט שפינענדער, נאָר שעדליכער מאַטעריאַל פאַרן אַלגעמיינעם וואהל און בעסטען דער געזעלשאַפטס נוטצען.

דער אינדיווידואַליסטישער באַגריף זאָל ווערען בעאיינפלוסט און באַלייכטען מיט תורה, רעגירט אין די ראַמען פון געזעצליכקייט ס׳זאָל ווערן אַנערקענט אָנגענומענע רעכט פאַרן קאָלעקטיוו, באַהערשט מיט פרינציפען פון מאָראַלישע אויטאָריטעט. דער אייגעננוטצען זאָל זיין אַלס אַ טייל פון כלל, אַזאַ טעאָריע ווערט געלערענט אין (אבות ב׳ מש״ד): בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך — גיב נאָך דיין ווילען צום כול־יכול׳ס ווילען, וועט ער בעאַיינפלוסען אַן אַיינפאַרשטענדיגקייט צו די פון אַנדערע ווילענס. דער מנהיג העולם איז איבערן וועלט־אַל. קיין מענטש, פאָלק און

ראַסע איז ניט מער יחסן פאַרן צווייטען באַרעכטיגט פאַר זיין וואָהלטאָג דורכן בעצווינגען אַ צווייטען.

ס'זיינען ניטאָ קיין איבערמענטשען, פּריווילעגירטע מדינות, וואָס זאָלען באַרעכטיגט זיין צו אַ באַצייכענונג פון אַ אתה בחרתנו, צו פאַרגוואַלטיגען אַ צווייטענס מאַטעריעלע אָדער גייסטיגען אייגענטום. פּראַקטיצירער פון אַ הויך עטישע האַנדלונג קאָנען יאָ ווערען באַצייכענט אַלס אויסערוויילטע, זיי שטעהען אויף אַ העכערען פּעדעסטאַל געגען די אַנדערע וואָס האָבען נאָך ניט דערגרייכט צו דער ערהאַבענער מדרגה. אַזוי איז דער רעיון פון אונזער תפלה "אתה בחרתנו", מיר אידען זיינען די אויסערוויילטע מיט דעם וואָס "וקדשתנו במצותיך", מיר זיינען געהייליגט צו די ג־טליכע הייליגע געבאָטען, אָבער ניט אַז מיר זיינען העכער מיט מער פּריווילעגיעס פון וועמען אַנדערש אין מאַטעריעלען זין.

די געזעלשאַפט איז אַ קאָלעקטיווע, באַפעסטיגט, געבונדען און באַהעפט איינער אין צווייטען גראַדע ווי דעם אינדיווידיואום'ס קערפּער איז אַ קאָמבינאַציע פון פאַרשידענע אָרגאַנען. יעדער גליד איז אַ טייל פון גאַנצען קערפּער, אַ רינגעלע אין דער קייט, אַ שרייפעלע פון דעם מענטשענס מעכאַניזם וואָס פאַרלירט זיין ווערט דורכן אָפּזונדערען זיך. די גאַנצקייט איז די פאַראייניגטע אַקטיוויטעט ווען איין "אבר" איז ניט אין אָרדנונג, קראַנק, פאַרוויאַנעט, אָפּגעריסען, ליידעט דער גאַנצער גוף. יעדער גליד האָט זיינע פונקציעס: אויגען צו זעהן, אויערען צו הערען, פיס צו געהן, הענט צו אַרבעטען. אַלע אינוועניגסטע אָרגאַנען פאַר זייערע פונקציעס — פאַרדייען די שפּייז, אָטעמען לופט, צירקולירען די בלוט אדג. יעדער האָט זיינע באַזונדערע אויפגאַבען צו ערפילען פאַרן קאָלעקטיווען וואהל און בעסטען.

דאָס גלייכען איז די מענטשהייט בכלל און כלל ישראל בפרט. ס'איז דאָ אַ דרוש אויפן פסוק "שה פזורה ישראל" — ווי צושפּרייטע שאָף איז ישראל. די בעדייטונג פון דער פאַרגלייכעניש איז גראַדע ווי דער שעפּס איז אַ שוואַכע באַשעפעניש, ער איז נאַטירלעכער ווייזע ניט באַגאַבט מיט שטאַרקע גלידער, ניט באַזאָרגט מיט ווירקזאַמע פאַרטיידיגונגס מיטלען צו ווערען זיך געגען זיינע אָנגרייפער, איז ער פון דער נאַטור באַשאָנקען געוואָרען מיט אַ שאַרפען אינסטינקט געפיל. ווען נאָר איין גליד ווערט אָנגעגריפען, פילט דאָס מאָמענטאַל דער גאַנצער קערפּער וועלכעס איז אַ גרויסע ביישטייערונג צו זיין באַשיצונג. מיט דער ענליכקייט זיינען די אידען, זיי זיינען אין אַ מאַטעריאַליסטישען פיזישען זין שוואַך, אָן דער באַשיצונג פון מיליטערישע מאַכט, געוועהר אַרסענאַלס, פעסטונגען, פלי־מאַשינען און פלאָטעס וועלכע זיינען שטאַרק ענטוויקעלט ביי די מערסטע פעלקער, דארום זיינען ביי אונז צאַרט־פילנדע סענטימענטן, פליכט־באַוואוסטזיינקייט און צוזאמענגעבונדענקייט, מיטפילענדיג איינער דעם צווייטען, איין קבוץ פאַרן אַנדערען "כל ישראל ערבין זה בזה", מיינט ניט נאָר וואָס די פעלקער האַלטען פאַראַנטוואָרטליך

דעם כלל פאַרן יחיד, נאָר אַז ביי אונז זאָל מען מיטפילען צרות ונחמות הציבור . . .

דער ״שיטה מקובצת״ (א פירוש אויף תלמוד) בריינגט אַ אויסטערלישע פאַסירונג: ס׳האָט געלעבט אַ מענשליכע אומנאָרמאַלע פאַרזעהעניש, אַ באַשעפעניש פון איין קערפער מיט צוויי קעפ (אַ סאָרט סיאַם צווילינג), איז דער פאָטער פון דעם פאַרזעהעניש געשטאָרבען און איבערגעלאָזט א ירושה. אַזוי ווי ס׳זיינען געווען אַ צאָל קינדער, איז געווען אַ פראָבלעם וועגען דער חלוקה, צי זאָל די בריה לויט דעם קערפער ווערען פאַררעכענט אַלס איינס און קריגען איין חלק ירושה, אָדער ניין, צוויי קעפ מיינט צוויי נפשות וואָס זיינען באַרעכטיגט צו צוויי טייל ירושה. איז מען מיט דעם פראָבלעם געקומען צו שלמה המלך. האָט דער חכם מכל אדם געהייסען מאַכען אַזאַ פראָבע: מען זאָל גיסען הייסע וואַסער אויף איינער פון דער בריה׳ס קעפ, וועט בלויז די איינע שרייען פילענדיג די ברי און די צווייטע וועט שווייגען, איז דאָס אַ באַוויז אַז עס איז צוויי בעזונדערע באַשעפענישען, איינע פילט ניט דעם צווייטענס קאָפ׳ס יסורים, אָבער ווען די צווייטע וועט אויך אויסשרייען, פילען דער צווייטערס ווייטאָג, איז דאָס אַ באַוויז אַז ביידע קעפ באַלאַנגען צו אַ פאַראייניגטען קערפער.

דער געדאַנק פאַסט זיך צום אידישען פאָלק. ווען איין איד פילט דעם צווייטענס קאָפווייטאָג, זיינע צרות, ליידען און פיין, צייגט דאָס אַז מיר זיינען איינס. מעגען באַזונדערע קעפ לויט מדינות באַגריפען, אנשויאונגען, אינטעליגענץ און שטאַנדען זיך אויסווייזען ווי צוטיילטע, אָן אַן אַלגעמיינער שייכות, איז דאָס בעצם איין קערפערשאַפט... אָבער די יעניגע וועלכע פילען ניט דעם צווייטענס קאָפשמערצען, עס רירען זיי ניט אָן די אַנדערע קעפס יסורים, באַווייזען זיי מיט דעם אַז זיי זיינען ניט אַ טייל פון כלל ישראל. אַזוי ווערט דאָס בעטאָנט אין תלמוד: ״כל המתאבל עם הצבור, זוכה ורואה בשמחתה, וכל שאינו מתאבל אינו זוכה ורואה בשמחתה״ — דער איד וואָס טרויערט אויף צרות הכלל, וועט זוכה זיין צו זען די אידישע אויפריכטונג, אָבער יענער וועלכען עס קימערט ניט דעם פאָלקס נגושים און נויטען, ער וועט ניט זוכה זיין צו זען די אידישע ישועה.

מיט דער שיטה איז געשפינט און געוועבט דער מאמר ״כל ישראל ערבים זה בזה״ — איין קערפערשאַפט מיט אַלגעמיינע אינטערעסען , מיטפילענדע צו אַ טייל פון פאָלק״ס אומגליקען, די יחידים זיינען טיילען פון קהל״ס גאַנצקייט, יעדער חלק איז אַ פאַקטאָר צו דער האַרמאָנישער אחדות, פליכטען־בעוואוסטזיניג, פאַראַנטוואָרטליך פילט יעדער מיטגליד פאַרן אַלגעמיינעם מצב. אַ פאָלקאָמענער אידענטום איז ווען די אַלגעמיינע באַציהונגען ווערען באַגריפען. גליקלאך וואָלט זיין די מענטשהייט ווען זיי וואָלטען געוואָרען באַזעלט מיט די אַנשויאונגען וועלכע שטראַלען פון רוח התורה והיהדות, דער יחיד זאָל פאַרשטיין די התחייבות׳ן אַז אַלע זיינען גלייכבאַרעכטיגט צו געניסען, האָבען זייערע אויסקומענישען, קיינער זאָל ניט ווערען אונטערשאַצט

אָדער איבערשאַצט. פיזישע טעטיגקייטען און גייסטיגע שאַפונגען זיינען נויטיג פאַר דער וועלטס עקזיסטענץ.

מיטן גייסט פון אונזער תורה ואמונה איז אַ תלמיד חכם באַטיטעלט, ווי ס'איז די מליצה אין פסוק: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו" — דער גייסטיגער לערער איז געגליכען צום כהן'ס עבודה אין בהמ"ק, זיין פראַוועז די עבודת ישראל על פי דעת ודת (שופטים י"ז ח'), ווערט דער געלערענטער בעטיטעלט מיטן באַרוף פון "כהן און לוי". ס'ווערט דאָרט געזאָגט: "ווען דיר וועט זיין פערהיילען, ניט וויסען ווי זיך צו באַגיין, זאָלסטו קומען צו די כהנים, לוים און שופטים פון יענע טעג, זיי וועלען זיין דיינע וועגווייזער. דער אויסדרוק מיינט די אָנצייגונג פון דעם מנהיג רוחני וועלכער איז בבחנת כהן, ווי דער כהן ביי עבודת הקרבנות איז שטריינג פאַרזאָגט געוואָרען ניט אַריינצובריינגען קיין פרעמדען פייער צו דער הייליגער עבודה, אַזוי זאָלען די גייסטיגע פירער זיין אָפגעהיט פון אש זרה, פרעמדע פאַרפירערישע געדאַנקען. די תורה (פ' שמיני), דערציילט אונז פון אַ אויסטערלישע פאַסירונג מיט די עלטערע צוויי זין פון אהרן הכהן אַז זיי האָבען אַריינגעטראָגען פרעמדען פייער אויפן מזבח און משכן איז אַרויס אַ פייער און זיי פאַרברענט. ווערט דער עפיזאָד אילוסטרירט ביי די חז"ל אַז דער פרעמדער פייער מיינט אָפגעפרעמדעטע חקירות און דער "ווערען פאַרברענט" מיינט אַ שרפת נשמה וגוף קיים. לגבי דעם ת"ח איז "ותורה יבקשו מפהו", זיי לערנען לויטערע תורה מיטן מאור היהדות, דאָס מיינט דער כל ישראל ערבין, דער מורה דרך און דאָס פאָלק זאָלען אַרבעטען צוזאַמען לטובת הכלל . . .

דער תכלית פון לערנען איז ווייל "התלמוד מביא לידי מעשה" — צו שטודירען איז נויטיג ניט בלויז דער וויסען פון געזעצען, געבאָטען, מצות און למודים וואָס ווערען איינגעבונדען אין טאָוולען פון איינעם אָדער מערערע ספרים, זייער הייליגער צוועק איז די טאַטען זאָלען זיין אין די ראַמען פון די למודים. תורת ישראל ווערט פאַרגליכען מליצה'ש "כמים שאין להם סוף" —אידישע לערעס זיינען ווי וואַסערען גרויס אין שטח, טיף צום גרונד. תשבע"פ ווערט אַלעגאָריש באַצייכענט אַלס דער ים התלמוד מיט דעם משל —ער איז געשוואומען אין די טיפענישען פון דעם ים התלמוד און אַרויסגעפישט טייערע פערל... דאָס מיינט אַז מיטן פאַרטיפען זיך אין תורה לימודים, האָט אַרויסבאַקומען זייער מוסר השכל, די טמיר-ונעלם רעיונות, פיינע פרינציפען, רייכע אידעאַלען, לאָגישע אַנשויאונגען, שטראַלענעדע מאָראַלען, זיטליכע געבאָטען, בעלויכטענדע וועגען ווי צו האַנדלען אין אַלע הינזיכטען.

תורה שפיגעלט אָפ קדושה. די חומר'שע אינסטינקטען זאָלען ווערען געצאַמט, עמאָציאָנען זאָלען ווערען איינגעשלאָסען צווישען הייליגע ווענט, באַהערשען די ערדישע תאוות, געלייטערטע ריינע מעשים מיט די באַגריפען פון "הכרת הבורא השגת השכינה" — מיט דער שיטה ווערט געדרשנט דער פסוק (קדושים י"ט) "קדושים תהיו כי קדוש אני" — די ג-טליכקייט פאַרזאָגט דעם מענשען איהר זאָלט זיין הייליג ווי די שכינה איז מדייק דער דרוש

״יכול כמוני תלמוד לומר כי קדוש אני, קדושתי למעלה מקדושתכם״. מ׳זאָל אָבער ניט מיינען אַז די מענשליכע קדושה זאָל זיין אויפן זעלבען מאַסשטאַב ווי די הימלישע, ניין, דער בשר ודם קאָן זיך ניט אויסגלייכען צום ״קדוש וטהור׳ס מדרגה. לא ישיגהו משיגי הגוף, דער שטערבליכער מענטש קאָן אפילו ניט משיג זיין די לויטערע הייליגקייט. ס׳קאָן נאָר מיינען אַז דער מענטש זאָל זיך אָפשפיגלען פון די שכינה שטראַלען גראַדע ווי זונען שטראַלען בעלייכטען געגענשטאַנדען, זיי קריגען דעם ניצוץ פון דער זון אָבער זיי זיינען ניט קיין זונען מאַטעריאַל. איר קראַפט, פלאַמיגקייט, אַיינפלוס און ווירקונג אויפן גאַנצען קאָסמאָס.

ס׳איז דאָ די ג־טליכע השפעה אויפן מענטשען, דאָס איז צושטאַנד געקומען אויפן הר סיני בשעת מתן תורה דורך משה רבינו. יענע פאַנאָראַמע ווערט געשילדערט אין (משפטים כ״ד י״א) ויראו את ישראל משה, אהרן, זיינע זין און די זקנים האָבען געהאַט די ג־ט זעהונג, דעם שימערען גלאַנץ ווי פון סאַפיר שטיינער, אַ רייכע אָפשפיגלונג, די עכטע הימלישע לויטערקייט. ווערט דאָרט בעטאָנט אַז די אידישע נאָבעללייטע האָבען נאָר געזען און ניט דערגרייכט א ג־טליכע מדרגה פון גייסט. זיי האָבען געגעסען און געטרונקען, פאַרבליבען בשר ודמ׳ס. די פרטים פון תורה, נביאות, חכמה, מוסר און מדות טובות זיינען א חלק אלה ממעל, אַן אָפשטראַלונג פון עולם האצילות, די באַהעפטונג מיט די הויכע ספערען באַגרינדען די קאָמבינאַציע פון חוט המשולש הקב״ה, אוריתא וישראל חד הוא — תורה גיט דעם באַגריף, אַנטפלעקט דעם סוד פון קדושים תהיו כי קדוש אני ה׳. מ׳דאַרף זיך באַהעפטען מיטן רבש״ע׳ס מדות ווי ער איז אַ רחום, אַ חנון, מיט דער מידה פון ורחמיו על כל מעשיו, אַזוי זאָל דער מענטש זיין באַרעמהערציג, לייטזעליג, ווי דער מנהיג העולם איז דער משביע לכל חי, ער טוט באַזאָרגען אַלע וועלט באַשעפענישען, אַזוי זאָל זיין אַ יוניווערסאַלע אייניגקייט.

דער הויפט זייל פון אידישקייט איז ליבע. נאָך שמע ישראל, די אַנערקענונג פון מאָנאָטעאיזם פאָלגט נאָך דעם פאָסטולאַט ואהבת את ה׳ אלהיך — זאָלסט ליבען ג־ט. געקניפט מיט דעם איז דער פונדאַמענטאַלער פרינציפ ואהבת לרעך כמוך — זאָלסט ליבען דיין פריינד ווי זיך אַליין, און נאָך מער עקסטרים איז די מצות עשה אין דער תורה ואהבתם את הגר — אויך דעם פרעמדען זאָלסטו ליבען. מיט דער זעלבער שיטה איז גלייכצייטיג דער פאַרזאָג ויראת מאלקיך—זיי גאָטספאָרכטיג און איש אמו ואביו תיראו—אַ מענטש זאָל האָבען ערענפורכט פאַר זיין פאָטער און מוטער. אויף דער מצות עשה ״את ד׳ תירא״ — פאַר ג־ט זאָלסטו מורא האָבען, דרשענט ר׳ עקיבא אז דער וואָרט דאָרטען ״את און״ איז אויסען אַיינצושליסען אין דעם געבאָט ״לרבות תלמידי חכמים , גלייכצייטיג מיט ״יראת ה׳״ זאָל זיין אַ יראת הכבוד פאַר געלערנטע. אין דער תורה זיינען דאָ די שטריינגע געבאָטען פאַר בין אדם למקום ״אל תפנו אל האלילים״ — איר זאָלט זיך ניט ווענדען צו די אָפגעטער, ״לא תשבעו בשמי לשקר״ — מיט ג־טס נאָמען זאָל מען ניט פאַלש

שווערען און ניט געמינערט זיינען די אזהרות ״בין אדם לחבירו״, לא תגנוב, לא תעשוק את רעך, לא תלין פעולת שכיר, לא תשנא את אחיך בלבבך — מ׳זאָל ניט גנב׳ענען, ניט בערויבען, ניט פאַרהאַלטען דעם אַרבעטערס פאַרדינסטען. די שטריינקייט איז ביז צום עקסטרים, ניט בלויז מיט טאַטען, נאָר אַפילו שנאה אין האַרצען . . .

לויט דעם אידישער מאָראַל איז אַ פאַרברעכען אויסצונוצען די געדריקטע לאַגע און די נויט פון אַן אַרבעטער פאַר די אייגענע בענעפיטען. די געבראַכטע לא תעשה,ס לא תלין, וואָס ווערען אויסגעטייטשט אין דער עטיק פון ניט אונטערדריקען מיט אַ ניטגענוגענדען געהאַלט אדג. דעם אַרבעטער, איז דער מאָראַל ניט איינזייטיג. אויך דער אַרבעטער זאָל ניט זיין קיין בעל עולה, אויסנוצען אונעטישע מעטאָדען לגבי דעם אַרבעטסגעבער, צווינגען אים צו ניט באַרעכטיגטע קאָנדיציאָנען. דער כלל איז אַלגעמיין, סיי בנוגע פיזישע און סיי גייסטיגע באַשעפטיגונג דאַרפען ביידע צדדים זיין ערליך, ניט אויסנוצען קיין תקיפות, דעם צווייטענס שוואַכקייט. דער גייסט פון ערליכע פליכטען זאָלען באַגלייטען די האַנדלונגען. דער פראַכט מאָראַל איז לויט דער תורה אויך בנוגע מעשה הצדקה. ס׳איז ניט נדבה, גוטוויליקייט, טשאַריטי, נאָר גערעכטיגקייט, אַ פאַרפליכטונג צו דער געזעלשאַפט און דעם יחיד.

פון אונזערע געבאָטען שיינט אַרויס דער מאָראַל אַז צדקה מיינט פליכט. אַזוי איז דאָס להלכה, ממשכנין על הצדקה (ב״ב י׳), ס׳איז אַ טעקס געגען וועלכעס דער ניט געבער איז עובר אויפן דין, ווייל אַזוי איז דער פאַרזאָג, און די אַלע מעשה הצדקה: לקט, שכחה, פאה צום אָרעמאַן, מעשר צום לוי, תרומה און מתנות כהונה בזמן שבהמ״ק היה קים. אין היינטיגע צייטען פאַרנעמען די מוסדות הצדקה דעם הייליגען פעדעסטאַל. מנהיגים רוחנים זיינען בבחנת כהנים ולוים, זיי זיינען די שומרים, היטער, פון תורה ואמונה ווייגאָרטען, די נטורי קרתא, זאָרגער און פאַרזאָרגער וועלכע זאָלען אויסהיטען פון בהמות און חיות פורצי גדר — די היטער פון אונזערע אוצרות, גייסטיגע עשירות איז דער ציבור פאַרפליכטעט אויסצוהאַלטען בדרך כבוד.

די הייליגע קאָמבינאַציע פון ״אהבת המקום און אהבת הבריות״ אין זייערע אַלע פרטים דאַרף מען שטודירען. מ׳קען דאָס משיג זיין מיטן פאָרשען דעם מאור התורה והיהדות, זייער השפעה איז חל דורך די צינורות הדעת ודת. דאָס מיינט דער סינטעז ״ותורה יבקשו מפיהו״ — צו ביידע צדדים, דעם רבי און די תלמידים זאָל דאָס זיין דער תכלית. דער ״מפיץ תורה״ זאָל זיך ניט ערנידערען, אויסען זיין דעם צופרידענשטעלן פון די איינפליסיגע מנהיגים אפילו ווען דאָס ווערט אויסגעפירט מיטן מזלזל (פאַרביליגען, מאַכען וואָכענדיג דעם כבוד התורה ולומדיה, ס׳איז אַ מידה מגונה ווען נושאי התורה בענוצען זיך מיט חניפה, אומלאָגיש פאַרשוויגען, פאַרבויגען דעם אמת׳ן תכלית.

דעם געלייטערטען, טיפזיניגען מאָראַל, לערנען מיר פון דער משנה

כל ישראל וועלכע איז אַ עיקר שבעיקרים אין מידות וועגן וועלכע ס'האַנדעלט זיך אין מסכת אבות. אין דער משנה רעדט זיך ניט וועגן יחידים, דער לשון איז ניט ״כל אחד מישראל, איטליכער איד באַזונדער, נאָר דער כלל ישראל״. ווען דאָס פאָלק איז פאַראייניגט, ווען ס'הערשט אחדות, ניטאָ קיין פירוד הלבבות, אַ צוברעקעלטער, צוטיילטער, אַ קלייזעל יודענטום לגבי אַן אונסעקטאַנטישן כל ישראל יש להם, האָבן זיי דער קהל, ניט יש לו דער יחיד האָט וועגן דעם ווערט דאָ ניט פאַרהאַנדעלט. זיי, דער כל ישראל, האָבן אַ זיכערען עקזיסטענץ לעולם הבא, צו די קומענדע דורות, ווען א ״כל״ פאָלגט נאָך אַ ישראל חי וקים. ״נצח ישראל לא ישקר״ — אידישע נצחיות ווערט ניט פאַרלייקענט ״כל כלי יוצר עליך לא יוצלח״ — די פאַרניכטונגס מיטלען פון צוררים וועט ישראל'ן ניט דערגרייכען. אַלע גזירות, שנאות, נגישות, צרות און רדיפות וועלען אונז ניט בייקומען. מיר וועלען איבערדויערען, איבערלעבען די שונאי ישראל, די שטורעמדיגע גרוילטאַטען פון זייערע שנאות וועלען אונז ניט פאַרפלייצען, זייער פייערדיגער האַס וועט דעם כל ישראל ניט פאַרצערען. טרויעריג זיינען די גרוילטאַטען פון די סאַדיסטישע צווייפיסיגע בעסטיעס צו מיליאָנען יחידים. עס וועלען אָבער אמענדע קומען די מפלות פון די רשעים. כל ישראל וועט דערלעבען די ישועות ונחמות, די ״באַחרית הימים״ הבטחות פאַרן עם הנצחי וועלען פאַרווירקליכט ווערען.

ווי ס'איז די שיטה אין תלמוד, בריינגט דער תנא א ראיה פון פסוק ״ועמך כולם צדיקים״. ס'זיינען דאָ איינצעלנע צו ווערען באַצייכענט אַלס ״זרע מרעים בנים משחיתים״, שלעכטע און פאַרדאָרבענע, די ווערען אַרויסגעשטויסען מחוץ למחנה, זיינען ניט אין כלל ישראל וועלכער אַלס אַ גאַנצער זיינען אַ פאָלק פון גערעכטע. די איברים המדולדלים זיינען די אויסגערעכענטע אויסנאַמען ״ואילו אין להם חלק״, די וועלכע אין להם חלק ביעקב ולא נחלה בישראל, די אַרויסגעשטויסענע וואָס באַלאַנגען ניט צום נצח ישראל, צווישען זיי זיינען דאָ איינצעלנע פון אידען און ניט אידען, אויסשליסליך זיינען קערפערשאַפטען פון פאַרדאָרבענע דורות, ״אַ חבור עצבים״ ווי דער דור המבול, דור הפלגה, אנשי סדום פון אַמאָל און קאַטעגאָריעס פון קאָלעקטיוו, פאַרדאָרבענע רשעים אין אַלע צייטען און דורות, ענליכע רויבער און מערדער סיסטעמען ווי דער דור המבול אדג. דור הפלגה אנשויאונגען, צוטיילטע, אַרומקריגענדיגע וואו איינער פאַרשטעהט ניט דעם צווייטען, נאָכפאָלגער פון טיראַנישע, שאָוועניסטישע פאַשיסטען, נאַציס און ראַסיסטען.

לענדער וואָס פראַקטיצירען אויסנאַמגעזעצען געגען אַנדערע נאַציאָנען, וואו ס'ווערען היפאָקריטיש דורכגעפירט, פאַרמאַכטע טירען און טויערען פאַר עלענדע וואַנדערער, סדום בעטלאַך אָדער סקול ביינקלאַך פאַר מינאָריטי פעלקער, קאָנצענטראַציע לאַגערען, פייניגען, אינקוויזיציעס פאַר פאָליטישע געגנער, אידישע פליטים, דעמאַגאָגען פון פאַרשידענע שיכטען, זיי זיינען צייטווייליגע שאַרלאַטאַנעס, אָן אַ צוקונפטיגען עקזיסטענץ. אין להם חלעוה״ב, ווען יושר וצדק וועט דאָמינירען פרייהייט און גלייכהייט וועט הער־

שען. דער פסוק באַשטעטיגט דעם אידעאַל פון דער משנה, דארט כל ישראל ווי דעם פסוק׳ס כולם צדיקים, ווען זיי זיינען אַ פאַראייניגטער פאָלק מיט אחדות לעולם ירשו ארץ. די פרינציפיעלע גרופען וועלען ערבען, דערגרייכען צו אַ מצב פון אַ באחרית הימים אָרדענונג אויף דער ערד. דאָ ווערט ניט אָנגעוויזען אַ הימלישער עוה״ב, אַ גן־עדן העליון, נאָר דעם נאַציאָנס קאָלעקטיווען דאָמינירען אויף דער ערד, זייער עוה״ב, קומענדיגע וועלט פארנעם אויפן עולם התחתון.

זיי, פון דער קאַטעגאָריע, זיינען די שפראָצונגען פון ג־טליכע פלאַנצונגען, אַ צווייג מיט עולמות העליונים השפעה, אַ צווייג פון ג־טליכן בוים ״נצר־מטעי״, אַ פאַרפאָלקאָמטע שאַפונג פון ״בורא־עולם״, דער מענטש וועלכער איז באַשאַפען געוואָרען בצלם־אלה׳. דער עמך כלם צדיקים ווערען באַצייכענט ״בנים אתם לה׳ אלה״ ווייל זיי זיינען עושים רצונו של מקום, דער בעל־ברירה וואָס גייט בדרך־הישר, זיינען אַ צווייג פון ג־טליכען פלאַנץ, זייערע נשמות זיינען אַ חלק אלה׳ ממעל, אַ טייל פון דער שכינה׳ס לייטערקייט ״להתפאר״, די פאַרפאָלקאָמענהייטען, די ווערק פון בורא־עולם זיינען ווערט צו ווערען געריהמט. ביי מעשי־בראשית זאָגען די פסוקים (בראשית א): וירא אלה׳ כי טוב, די ג־טהייט לויבט די יצירה אַז זי איז געווען גוט.

ר׳ יהודה הנשיא, אָדער סתם רבי, האָט אויפגעטאָן אַ קאָלאָסאַלע אַרבעט מיטן מסדר זיין די משנה. ס׳איז געווען אַ גיגאַנטישער מאַטעריאַל, איבערגעגעבען איש מפי איש, קבלות, מסורות, איבערגענומען פון אָנצייגונגען אין תנ״ך, אַרויסגעשפרודעלט פון די טיפע חכמה קוואַלען ביי די תנאים אין אַ משך פון בערך פינף הונדערט יאָר אין פילע לענדער. די תשבע״פ, אויסווייניגע, מינדליכע, טראַדיציאָנעלע לערעס, זיינען געווען ווי צוזייטע און צושפרייטע אוצרות וועלכע אָפענע, בעוואוסטע, ווי, ווער, און וואו ס׳איז געזאָגט געוואָרען אין אַנדערע פאַרהיילענע, בעוואוסט צו די ווייניגע אויסנאַם גאונים. מ׳דאַרף זיך פאָרשטעלען די ריזיגע אַרבעט צו קאָנען אָפשאַצען די שוועריקייט. רבי האָט געהאַט דאָס אַלעס צו צוזאַמענבריינגען, מאַכען אָרדענונג, צופאַסען די ענינים, מאַכען אַ שייכות פון די שיטות, סאָרטירען און צוטיילען אין סדרים, מסכתות און משנות (פאַראַגראַפען) וועלכע פון זיי מיט איינשטימיגער מיינונג פון הלכה, מצוה און פרינציפ, אין מערסטע פאַלען פלוגתא׳ס, ניט איינשטימיגקייטען צווישען איינעם אָדער מערערע תנאים, אָנרופענדיג זיי ביי די נעמען אָדער פסעוודאָנימען: אחרים אומרים, יש אומרים, רבנן אומרים, די אַקאַדעמיעס, ב״ש, ב״ה, אנשי יבנה וכדומה.

אין געוויסע פאַלען, וואו דער בעל המאמר איז ניט אָנגעגעבען, אָבער די מימרא איז געווען אָנערקענט, ווערט דאָרט קלאַסיפיצירט דער תנא קמא, בתרא, רישא, סיפא, דער ערשטער אָדער דער לעצטער תנא, דער אָנפאַנג, צום ענדע אַז״וו. פון אַ צאָל געמיינשאַפטלעכע משנות ווערט באַצייכענט א פרק, אַ קאַפיטעל, גליד פון דעם אָרגאַניזם. יעדער פרק ווערט

אַנגעוויזען מיט אַ צאָל אין דער מסכת און אַ נאָמען לויט זיין ענין. פון אייניגע פרקים מיט אַ געוויסען גראַד ענליכע ענינים איז צוזאַמענגעשטעלט אַ גמרא־מסכת און עטליכע מסכתות פון אַ פיל מער אָדער ווייניגער צופאַסענדען ענין איז געבילדט אַ סדר, אַ אָרדענונג וועלכע זיינען דאָ זעקס. דאָס באַדייט ראשי־תיבות ש״ס, וואָס ס׳מיינט ששה־סדרים, זיי זענען: 1. זרעים צום מערסטען די באַהאַנדלונגען פון אַלע דינים מיט אַ שייכות צו געוויקסע פון וועלכע מ׳מוז געבען צדקה ווי פאה, תרומה, מעשרות, וכדומה. וועגען אסור און מותר ביי געוויסע ערלה, כלאים אדג. 2. מועד — אַלעס וואָס ס׳איז שייך צו ימים טובים; 3 נשים — דינים פון הייראַטען, גיטן, כתובות, וכדומה. 4. נזיקין — דינים פון ציווילע האַנדלונגען. 5. קדשים — מכוח קרבנות און 6. טהרות — היגענישע ענינים.

אויף די ששה סדרי משנה זיינען געבילדעט דער תלמוד בבלי און תלמוד ירושלמי. דער ים התלמוד איז אויך כולל למודים מיט די נעמען: ספרא, סיפרי, תוספתא, מכילתא, ילקוטים, מדרשים און נאָך וועלכע וואָס ווערען דערמאָנט אין ספרים אָבער מיר האָבען זיי ניט. אַזוי ווי פילע פון תורה שבכתב וואָס מיר האָבען ניט. לויט די אָנגעגעבענע ידיעות אין שייכות מיט דעם פאַנאַנדערטיילען ש״ס, וואָלט מען דאַרפען פאַרשטיין די אָנגעהעריגקייט פון מסכת אבות אויף וועלכעס עס באַציען זיך די אָפהאַנדלונגען אין דעם חבור ווערט אַריינגערעכענט צום סדר נזיקין, דעם פערטען סדר, וואו ס׳ווערען באַהאַנדעלט דיני ממונות, שאלות, שקלא וטריה׳ס, טענות און סכסוכים מכוח געלט זאַכען, כללים פון סנהדרין, רעגולאַציעס פון געריכטהייזער, דין תורות ווי מקיים פסק זיין, אויספירען אַ עונש וואָס זאָל זיין דער פאַראַלעל פון די אַלגעמיינע ענינים אין נזיקין מיט פרקי־אבות, א אינהאַלט פון מוסר, דרך ארץ וואָס באַצייכענט דער וואָרט ״אבות״ די עלטערען אין שייכות צו עטיק און פרינציפען? אויך דאַרף מען פאַרשטיין די כונה, דעם אורשפרונג פון דער טראַדיציע פון זאָגען די זומער שבתים די פרקים מער פון וועלכע אַנדערע טיילען פון ש״ס און די צופאַסונג צו זאָגען די משנה כל ישראל ווי אַן הקדמה פאַר זאָגען פרק.

די חז״ל זאָגען: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין — דער וואָס וויל זיין אַ פרומער, זאָל ער מקיים זיין ערליך געלט־אַנגעלעגענהייטען. ווען עס קומט צו מאַטעריעלע פראַגען, געווינען און פאַרלירען, שאָדענס און פאַרדינסטען, פאָדערט זיך עקסטרעמע זיטליכקייט מיט האַנדלונגען ווי ס׳ווערט געפריידיגט אין אבות — אַ מענש דאַרף זיין אַ הויכע, מאָראַלישע פערזאָן, צו בלייבען געדולדיק, פאַרטראָגען אַ געלט. פאַרלוסט מיר באַגעגענען מענטשען וועלכע זיינען פרום, אָפגעהיט אין ענינים בין אדם למקום, אָבער זיינען ניט ערנסט ערליך אין זייערע האַנדלונגען בין אדם לחבירו, קאַרגע וועלען ניט מוחל זיין אַ מינדעסטען שאָדען, האַרטהאַרציגע אין מעשי־הצדקה, בייזע ניט פאַרגינער, וואָס זייערע אַמביציעס זיינען אי־

בערהויפט אַז יענער זאָל ליידען, האָבען אַ שאָדען...

מיט דעם שטודירען : פרקי־אבות ווערט מען בעאיינפלוסט זיך צו פירען לויט די דאָרטיגע אָנווייזונגען וועגען מדות־טובות, מ׳ווערט אַ שותף פון כל ישראל, צום קיום התורה והמצות, האַנדלונגען וואָס זיינען די פאַקטאָרען ווי די לאָזונג פון חז״ל: וכל המצטער עם הציבור זוכה ורואה בשמחתה —דער אַנטיילנעמער פון אידישען ביטערען שיקזאַל, וועט זוכה זיין צו זען די אידישע פריידען, די אידישע אויפריכטונג, זייער גאולה וישועה. זייענדיג אין דער אידישער מחנה, איז מען אין דער קאַטעגאָריע ועמך כולם צדיקים. דער צבור איז גוי צדיק ושומר אמונים. דער יחיד מיט די אָנשויאונגען איז אַ פרט פון דעם גוי כלל וואָס וועט עקזיסטירען טראָץ דעם לאַנגען, פינסטערען, ביטערען גלות זוכה זיין צו דער גאולה וישועה אַלס אַ צווייג פון דער ג־טליכער פלאַנצונג אין דעם קלאַס פון בנים אתם לה אלה׳, אַ קינד פון דעם עם סגולה, באַרימט מיט זיין מיסיע צו זיין אַ נר לגוים.

די אַנטפלעקטע געדאַנקען, פאַרשלייערטע אין דער כל ישראל משנה, די הקדמה צו פרק, דער טמיר ונעלם, און מדייק זיין די ווערטער ברייננגען צו אַ עלית נשמה, אַ שייכות צום עולם האצילות, מ׳דערגרייכט די מדרגה פון חסידות ביים שטודירען מס׳ אבות, וועלכע איז אין רייסטער פון סדר נזיקין. שעהן איז די טראַדיציע פון זאָגען פרק, מ׳שטייגט צו אַ מעלה עליונה מיטן שטודירען, זיך דערגרונטעווען און ענטדעקען די קאָסטבאַרע פערל, די טייערע דימאַנטען פון געדאַנקען און אידעאַלען וואָס זיינען פאַרהילט אין מסכת אבות, דאָס איז דער רמז אין מחז״ל, אַז צו זיין פרום, דאַרף מען מקיים זיין די ווערטער פון נזיקין. דאָרט ווערט ניט געזאָגט צו זיין ערליך מיט טהאַטען וואָס ס׳איז זעלבסט פאַרשטענדליך. דאָרט ווערט געזאָגט ״מילי״ די ווערטער, לערעס, עטיקס און פרינציפען אין מס׳ אבות, די מאָראַל אַז דער וועלט עקזיסטענץ, די ערפילונג פון דעם באחרית הימים נביאות, ספעציעל בנוגע דעם קיום היהדות והיהודים דאַרף דעם פרינציפ פון אַחדות הבורא באַגלייטען אַ פאַראייניגטער פאָלק פאַר אַלגעמיינעם וואהלזיין און אינטערעסען. צו דעם לאָזונג קאָן מען דערגרייכען דורך השתלמות התורה בכל פרטיה ודיקדוקיה.

״מסכת אבות״ איז די פאַראייניגונגס בריק פון תושב״כ מיט תשבע״פ, היסטאָרישע באַהעפטונג פון די אנכה״ג צווישען וועלכע עס זיינען געווען די לעצטע נביאים עזרא און די ערשטע תנאים שמעון הצדיק. מען פאַנגט אָן מיט ״משה קבל תורה מסיני״ און עס ווערען צוזאַמענגעשלאָסען די תנאים יוצרים ובונים פון תלמוד אונזער גייסט , נשמה עד היום הזה.

שבת קודש, ווען דער איד איז באַזעלט מיט אַ נשמה יתירה, אין די

לאַנגע זומער טעג, נאָכן געניסען אַ יום מנוחה ושמחה, בשר ודגים וכל מטעמים, נאָכן ״חציה לכם״ פאַרן גוף, זאָל די נשמה יתירה געניסען פון וחציה לה׳״ביידע זאָלען געהן צוזאַמענגעבונדען, גראדע ווי אַ בורא אחד ומיוחד, אַ כל ישראל. זאָלען מיר האָבען דעם חוש שכל התורה המצויה בידינו היא הנתונה למרע״ה, דער הייליגער סלאָגאַן: הקב״ה אוריתא וישראל חד הוא.

אסף אפרים אויף פרקי אבות

פון א. א. ריבאַק

(מאחר הפסח עד ראש השנה אומרים בכל שבת פרק אחד)

פרק ראשון משנה א׳

משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאַנשי כנסת הגדולה. הם אָמרו שלשה דברים: הוו מתונים בדין, והעמידו תלמידים הרבה, ועשו סיג לתורה.

״משה רבינו האָט ערהאַלטען די תורה פון ג־ט אויפ׳ן באַרג סיני, און ער האָט איר איבערגעגעבען צו יהושע׳ן און יהושע צו די זקנים, און די זקנים צו די נביאים, און די נביאים האָבען זי איבערגעגעבען צו די לייטע פון דער גרויסער פאַרזאַמלונג. זיי האָבען געזאָגט דריי זאַכען: זייט געלאַסען ביים געריכט, שטעלט אויף פיל תלמידים, און מאַכט אַ צאַם צו דער תורה.״

איידער מיר ווע̃לען אָנפאַנגען מיט די געדאַנקען ערקלערונגען פון דער משנה, דאַרף מען פאַרשטעהן וואָרום די ״מסכתא״ ווערט באַצייכענט מיטן נאָמען ״אבות״, וועלכעס מיינט—עלטערען, און וועלכע מפרשים ערקלערען אַז דאָס מיינט — די זיטענלערעס פון אונזערע אבות אברהם, יצחק ויעקב, דער טעם דאַרף טיפער ווערען באַהאַנדעלט. אין גאַנץ ש״ס זיינען בלויז דריי גמרא׳ס באַצייכענט אַלס טיילען: בבא־קמא, בבא־מציעא און בבא־בתרא. די ערשטע, מיטעלסטע און לעצטע טייל. אַלע אַנדערע מסכתות ווערען בעטיטעלט מיט אַ נאָמען וועלכער צייגט דעם הויפט אינהאַלט וואָס ווערט דאָרט באַהאַנדעלט ווי : ברכות, שבת, פסחים, גיטין, קדושין, סנהדרין, שבועות, בכורות, נדה, אדג. און קיינע האָט ניט אַ נאָמען נאָך אונזערע פאַטריאַרכען נביאים, מלכים, אזוו. מיר האָבען שוין פריהער גערעדט וועגען דעם וואָס דער מסדר המשנה, ר׳ יהודה הנשיא, האָט די מסכתא אַריינגעפאַסט אין סדר נזיקין וואו ס׳ווערט באהאנדעלט געלד ענינים, שאדענזאטצען, חזקות, ירושות און געריכטליכע אָרדענונגען; באַשווערען, באַשטראָפען, יורידישע וועזען פון די סנהדרין ווי זיי אויסצוערוועהלען, משפטים, דיסציפלין, דעם אויפ־

נעמען פון עדות, ווי פאַרזיכטיג מ׳זאָל זיין מיט אַ ״גבית־עדות״, וכדומה געזעצליכקייטען.

אַ לאָגישען געדאַנק גיט אָן דער רמב״ם ז״ל פאַרן אַיינשליסען אבות אין דעם ״סדר נזיקין״ אַריינגעפּאַסט לויטן סדר צווישען די מסכתות סנהדרין און הוריות, ווייל גראדע ווי אין די מסכתות, אַזוי איז אין אבות, ווערען אָנגעגעבן מאָראַלישע פּונקטן וועגן דער פאָרם, אָרדענונג, ערנסטקייט און עטיקס פון ריכטער ווי אַזוי ס׳זאָלען ביי אידען ווערען געפיהרט משפּטים מיט גרויס פאָרזיכטיגקייט, מקפּיד זיין ניט צו ווערען געשטרויכעלט, מחייב צו זיין אַ זכאי. די שטריינגע חקירה ודרישה ביי דיני נפשות צום עקסטרים פון פאַרזיכטיגקייט און אַפילו לגבי דיני־ממונות, טראָגען די דיינים אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטליכקייט אַז אַ משפּט זאָל זיין אַ גערעכטער, ס׳זאָל ניט אויסקומען ביז צו אַ מינימום פון פריינדליכקייט מצד איינעם פון די בעלי דין צו האָבען אַ פּאַרטייאישען אַיינפלוס.

פּרטים פון אַ גערעכטליכער פּראָצעדור ווערען זעהר גענוי באַהאַנדעלט און באַשטימט אין די מסכתות סנהדרין, הוריות, און עדיות און אַנדערע שטעלען אין ש״ס, דינים אָדער עדות האָבען געקאָנט בייטען זייערע איבערצייגונגען פון שולדיג אויף אומשולדיג, אָבער ניט פון זכאי אויף חייב. ס׳איז געווען אַיינגעפירט אַז נאָך אַ פּסק־דין פון חייב ביי דיני נפשות, האָט מען געלאָזט אויסרופען אַז ווען אימיצער ווייסט אַ זכות לטובת דעם פאַראורטיילטען, זאָל ער קומען און איבערגעבען דעם פּונקט צו בי״ד. ס׳זיינען געווען שטריינגע דיסציפּלינע פאָרמאַליטעטען דורך וועלכע מ׳זאָל קאָנען ביז צו דער לעצטער מינוט פון מקיים פּסק זיין אויפוויזן אַז דער פאַראורטיילטער איז אומשולדיג. די פּינקטליכקייט איז געווען מיט אַזאַ אויסערגעוועינליכען סיסטעם, אַז די חז״ל בעטאָנען דעם הומאַנישען לאָזונג — ווען אַ בי״ד האָט געהאַט אַ רעקאָרד פון אַרויסגעבען אַ טויט אורטייל איינמאָל אין זיבעציג יאָר, איז ער געוואָרען באַצייכענט אַלס ״בי״ד חובלים״, אַ מערדערישער גערכטסהויז. אידען זיינען געווען עקסטרים פּראָגרעסיוו אין די צווייגען פון יוריספּרודענץ.

די עטיקס פון משפּטים בכלל, די שטריינגע חקירה ודרישה, ווערט פיל אָנגעוויזען אין אבות, ניט אין פאָרם פון הלכה, נאָר אַלס וועג־ווייזונג פון פּרינציפּען. דער ערשטער מאמר פון די אנשי כנסת הגדולה איז — הוו מתונים בדין — זייט פאָרזיכטיג אין גערכטס ווענען, געלאַסען און אויסגערעכענט לגבי משפּטים. ווייטער (אבות — והוי דן את כל האדם לכף זכות — מ׳זאָל אַלעמען אורטיילען צום גערעכטען (אבות א׳ מש׳ח) — אל תעש עצמך כעורכי הדינין — איר זאָלט זיך ניט מאַכען ווי אויסגעשטעלטע דינים, הוי מרבה לחקור את העדים, מ׳זאָל פיל און גרונדליך נאָכפאָרשען די עדות. רשב״ג (אבות א׳ מש׳ י״ח) באַגרינדעט דעם קיום העולם אויף אמת, דין און שלום, ווי עס באַשטעטיגט דער פּסוק (זכריה) ח׳ ט״ז) אַז משפּטים זאָלען זיין

לויט די פרינציפּען פון אמת, דין, שלום. הלל אין (אבות ב׳ מש׳ ה׳ו) גיט די גאָלדענע רולס מ׳זאָל דעם חבר ניט אורטיילען צום שלעכטען ביז מען שטעלט זיך פאַר אַז מ׳איז אויף זיין פּלאַטץ — על דאטיפט אטיפוך — מען קאָן ניט אויסמיידען די שטראָף פאַר אַ פאַרברעכען. אין (אבות ד׳ מש׳ כ״ט) אילוסטרירט מען דעם הנהגת העולם פון רבש״ע ווי אַ אויסגעשטאַטעטער געריכט הויז, דער כול־יכול איז אַלעס: ריכטער, עדות, בעל־דין וואָס ווייסט אַז ער איז אומפּאַרטייאיש אזוו...

די געבראַכטע ציטאַטען און פילע אַנדערע ווייזען דעם דרך פון ״מסדר המשנה״ פאַרן אַיינשליסען אבות מיט די מסכתות וועלכע באַהאַנדלען ענליכע עניים להלכה. אין אבות ווערט אָנגעדייטעט דער פּאַראַדאָקס פון מענשענס פּסיכאָלאָגיע, ס׳הערשט אַ שוואַכקייט, ווען מ׳פאַרלירט א משפט ווערט מען בייז אויפן ריכטער, מ׳איז אים חושד אַז ער איז געווען פּאַרטייאיש, בעאַיינפלוסט געוואָרען צוליב וועלכער ניט ערליכער אורזאַך וואָס ס׳האָט אים געבראַכט נוטה צו זיין צום צד־שכנגד, אָדער דער בו״ד האָט ניט ריכטיג באַגריפען די איינצעלהייטען, האָט געאורטיילט מיט אַלטמאָדישע באַגריפען, אַ בטלן וועלכער פּאַסט זיך ניט צו די היינטיגע צייטען און אומשטענדען. מערקווירדיג איז אַז דער ברוגז׳דיגער בעל־דין וואָלט ניט געהאַט קיין פּרעטענזיעס ווען דער ״רב״ מאַכט אים היזק אין אַ שאלה פון איסור־והתר, כשר־וטרפה, ווען ער איז רעליגיעז, וועט ער ניט האָבען קיין תרעומות ווען אפילו עס פאַרדריסט אים דער שאָדען. לגבי אַ דין־תורה איז מען ניט נאָר עגאָאיסטיש ענגהאַרציג פאַרן שאָדען, עס ערגערט נאָך מער דער ניט פאַרגינען, וואָס יענער האָט מנצח געווען, עס געהט אין דער אַמביציע.

די עטיקס פון אבות ברייגנען אַרויס דעם מוסר־השכל אַז מ׳איז אומגערעכט מיט אַזעלכע פּרעטענזיעס, דער שנאת חנם צו אַ בעל דין און אַ דיין איז אָן אַ גרונד, מ׳פאַנגט אָן — משה קבל תורה מסיני — אין די פיר ווערטער ווערט פּראָקלאַמירט די גאַנצע תורה אין אַלע אָפּצווייגונגען, גאַנץ עגאַל ״בין אדם למקום און בין אדם לחבירו״ זיינען אַ הלכה למשה מסיני, יעדער פּסק דין איז לויט מרע״ה האָט מקבל געווען מפי הגבורה. מתן תורה צו די אידען איז פאַר אַלע צייטען און דורות. ג־טליכקייט, תורה און אידען זיינען נצחים, איינע פון די י״ג עקרים להרמב״ם איז — אַני מאמין שכל התורה — די גאַנצע תורה וואָס מיר האָבען ביז איצט איז די ג־טליכע תורה געגעבען צו משה מסיני. דער תנ״ך, תשבע״פּ, פּוסקים, קדמונים ואחרונים אַלעמענס אורשפּרונג איז דער משה־קבל און יעטווידער וואָס איז א מאמין, דאַרף מקבל זיין אַ פּסק־דין וואָס שטאַמט מפי הגבורה.

דער וואָרט ״אבות״ באַצייכענט אַ וועזען און אַ מיינונגסווערט, דעם חומרשען באַגריף — עצם מעצמי ובשר מבשרי — פאָטערס, עלטערען, בלוט און פליישׁ אָפּשטאַמונג און אויך דער טיטול, דער אורשפּרונג פון גייסט. אַזוי איז דער אויסדרוק אין תנ״ך (מלכים ב״ב) ווען אלישע זעהט זיין רבי אליהו

הנביא, ווערט פון אים פאַרשוואונדען צום הימעל, שרייט ער אויס: אבי! אבי! מיין פאָטער (אין גייסט). אין פ׳ לך־לך ווערט דערצעהלט: ווען אברהם אבינו איז אַוועק פון חרן, זיינען מיטגעגאַנגען זיינע אַלע נפשות פון חרן. אברהם מיט שרה׳ן האָבען דעמאָלט נאָך ניט געהאַט קיין קינדער, דרש׳נען וועגען דעם די חז״ל אַז מ׳מיינט די זעלען וואָס האָבען נאָכגעפאָלגט א״א לערעס ווערען בעטיטעלט ווי זיינע קינדער פון געבורט, זיינע תלמידים מיט וועלכע ער האָט געלערענט הכרת־הבורא און מדות־טובות ווערען פאַררעכענט ווי פיזישע קינדער, אַזוי זאָגט דער פסוק (לך־לך י״ז) — אב המון גוים נתתיך והיית לאב המון גוים, א״א — איז אַ פאָטער פון פיל פעלקער, זיינע נאָכפאָלגער, פון א״א שטאַמען אָפּ פיל פעלקער: בני ישמאל, בני קטורה, עשו, אָבער די בעצייכענונג ״אבות מיינט די ״גייסטיגע עלטערען״.

אין דער לירישער פּאָעזיע פון פ׳ האזינו רעדט דער רוח הנבואה צו די אידען מיט די ווענדונגען פון אַ פאָטער צו זיינע קינדער: ווען מ׳וויל וואָס באצייכענען אַלס הויפּט פּרינציפּען, שטאַמען פון וועלכע ס׳קומען אַרויס צווייגען, ווערען זיי גערופען ״אבות״. זיי זיינען די משפּיעים פון וועלכע די תולדות ציהען די יניקה. אַזוי פאַנגט זיך אָן דער סדר נזיקין אין מס׳ בבא־קמא — ארבעה אבות נזיקין: ס׳זיינען דאָ פיר הויפּט שאָדענמאַכער (געשעדיגטע). וועגען דעם איז די שקלא־וטריה אין דער גמרא אַז די ווערען גערופען ״אבות, פאָטערס, זיינען וואַרשיינליך דאָך דאָ ״תולדות״ זייערע קינדער. מיטן זעלבען אויסדרוק איז אין (שבת פ׳ ז׳ מש״ב) אבות מלאכות ארבעים חסר אחת, די פאָטער מלאכות וואָס מ׳טאָר ניט טאָן אום שבת זיינען ניין־און־דרייסיג, זיי זיינען דער צוגלייכעניש פון סאָרטען אַרבייטען ביים משכן. פון די הויפּט מלאכות אבות ווערען אַרויסגעלערענט תולדות געבורטען און אַזעלכע טואַכטסען וועלכע זיינען אסור צוליב מוקצה (אָפּגעשיידט) מ׳טאָר זיי ניט האַלטען ווייל מ׳קען פאַרגעסען אַז ס׳איז שבת און טאָן וואָס מיט זיי. אויך לגבי טומאה זיינען די הויפּט קאַטעגאָריעס בעצייכענט מיט אבות הטומאה, די פאָטערס. און אפילו הויפּטען אבי אבות הטומאה, די פאָטערס־פאָטערס, און די ווייניגערע טומאות, די אָפּשטאַמענדע פון די ״אבות״ ווערען בעצייכענט תולדות.

אין זעלבען גייסט ווערען עיקרים פון מוסר און מדות בעצייכענט — פּרקי אבות — ווי מיר געפינען דאָ די אויסדריקע וועלכע באַשטעטיגען דעם רעיון אַז דאָ ווערען אָנגעגעבען פונדאַמענטאַלע פּרינציפּען — בין אדם למקום און בין אדם לחבירו (אבות א׳ מש״ב) על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים, אָדער על האמת ועל הדין ועל השלום, הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם. רבי זאָגט — הסתכל בשלשה דברים, עקביה בן מהללאל — זיי וועלען בעהאַנדעלט ווערען אין דעם ספר. אויך די פינף ריב״ז הויפּט תלמידים גיבען אָן דריי טעזיסען אין זיטליכקייטען, אַזוי איז צו מערקען אין פיל מאמרים וואו די צאָל דריי

איז סימבאָליש גראַדע ווי ביי אונזערע פונדאַמענטאַלע וועג־ווייזער, אונזערע פאַטריאַרכען — אברהם, יצחק ויעקב.

גלייך דער אָנפאַנג ״משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע״ איז שווער צו פארשטעהן. ווי ער ווערט ערקלערט ביי מפרשים מסיני מ״ר האָט בעקומען די תורה פון באַרג סיני. דאָ פעלט דאָך דער עיקר אַז משה האָט געקראָגען די תורה פון ג־ט. ס׳האָט געדאַרפט ווערען בעטאָנט — משה קבל תורה מה׳ אָדער מן־השמים, מפי הגבורה, על הר סיני — מיט דעם נוסח וואָלט אָנגעוויזען געוואָרען אַז די תורה איז פון ג־ט. משה איז געוועזען דער מקבל, דער הייליגער פלאַטץ איז געוועזען אויפן באַרג סיני, אונגעפער אַזוי ווערט געזאָגט אין דעם נוסח פון דער תפילה ביי הגבהת התורה — וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל על פי ה׳ — די תורה וועלכע משה האָט איבערגעגעבען צו די אידען דורך דער ג־טליכער מויל אין מ׳ האַנט. מ׳דאַרף אויך בעגרייפען וואָס איז די כונה מיטן בייטען דעם לשון אין דער משנה. לגבי מ״ר איז ״קבל״ ער האָט דערהאַלטען, לגבי יהושע איז ״ומסרה״ ער, משה, האָט איר איבערגעגעבען יהושע׳ן, ביי די זקנים און נביאים פעלען די אויסדריקע ״קבלה אָדער מסרה״, ביים אויספיהר איז ווידער דער לשון ״והם מסרוה לאנכנה״ג״ — די נביאים האָבען די תורה איבערגעגעבען צו די אנשי כנסת הגדולה.

דער לערנען די משנה אין פשטות, איז אַ קאָנטראַסט צו די אָנגענומענע טראַדיציאָנעלע געשעהענישען, ווען אין גייסטיגען זין איז די גאַנצע תורה למשה־מסיני, ווערען אָבער די פאַקטישע פאַסירונגען קלאַסיפיצירט אַז די עשרת הדברות האָבען אַלע אידען געהערט מפי הגבורה אויפן באַרג סיני דורך מרע״ה פאַרמיטלונג און דורכפירונג. נאָך מתן תורה איז מ״ר אַרויף אויפן הימעל און אַרונטערגעבראַכט די ערשטע און צווייטע לוחות, אויסגעקריצט מיט ג־ט׳ס האַנט. דער ווייטערדיגער פראָצעס פון קבלת התורה פלעגט משה הערען מפי השכינה און רעאַגירען אַלס איבערגעבער צו די אידען. אַזוי ווייזען אָן די פסוקים אין דער תורה — וידבר אל משה ויאמר, דבר, אמר, אל בני ישראל — דאָס מיינט מ״ר איז געוועזען דער ג־טליכער שליח, צו די אידען.

די אָרדענונג איז געוועזען די פערציג יאָהר וואָס די אידען האָבען געוואַנדערט אין מדבר. מיט דער שיטה ווערט איבערגעגעבען (גיטין ס׳) אַז ״נתינת־התורה״ איז געוועזען, צו משה׳ן אין משכן מעל הכפרת מבין שני הכרבים, לויט דעם ״ויסעו ויחנו״, און אויסשליסליך ״בערבות מואב״ על ירדן ירחו.״ אין משנה תורה ווערט דערצעהלט אַז אין די לעצטע טעג פון מחוקקם לערנען (נדרים נ״א) האָט דער אדון הנביאים גערעדט צו די אידען אַז די תורה ווערט געגעבען ניט נאָר צו די אידען וואָס לעבען איצט, נאָר אויך צו די נאָך ניט געבאָרענע שפּעטערדיגע דורות. אין (וילך ל״א) ״ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה וכ״ו דער רעיה־מהימנא האָט גע־

שריבען די תורה און זי איבערגעגעבען צו די כהנים און צו די זקני ישראל. ס׳ווערט אויך באַטאָנט וילמדה את בני ישראל, דער מחוקק האָט זיך ניט באַנוגענט מיט׳ן געבען די אידען אן אויפגעשריבענע תורה, נאָר האָט איהר געלערענט צו די אידען און זיי פארזאָגט — יעדע זיבען יאָהר אום שמיטה אין יו״ט ״סכות״ זאָלען זיך אַלע אידען פערזאַמלען מ׳זאָל פאַר זיי לייענען, מיט זיי לערנען און שטודירען די תורה, דאָס וועט זיי ברייגען צום פארשטעהן און טאָן לויט דער תורה׳ס פאָרשריפטען.

נאָך מרע״ה פטירה ווערט דערצעהלט (יהושע א׳) אז ער, יהושע־בן נון, משה׳ס תלמיד, ווערט בעפאָלמעכטיגט אַלס משה׳ס שטעל פארטרעטער צו זיין דער קריגס־פיהרער, צו ברייגען די אידען אין דעם פארשפּראָכענעם לאַנד, ער אליין ווערט פערזאָגט צו לערנען די תורה טאָג און נאכט, אָפּהיטען אלעס וואָס ס׳ווערט דאָרט אָנגעזאָגט, דאָרט און פריהער אין דער תורה פעהלט אָ פאָרמאַלנער אָנזאָגן יהושע׳ן, ער זאָל אויך פערנעמען משה׳ס פעדעסטאל, אלס אַ לעהרער פון דער תורה. דער איבערגעבען איז געווען צום כלל ישראל און אויסשליסליך צו די כהנים און זקנים, אָהן יהושע׳ס פערמיטלונג, ניט ווי די ״משנה״ גיט איבער ״ומסרה״.

אין תלמוד איז אָפט דאָ דער אויסדרוק — ס׳איז א הלכה למשה מסיני. ס׳ווערט גע׳דרש׳ענט אין (מדרש רבה) ״מלמד שנתנה התורה, הלכותיה, דיקדוקיה ופרושיה, על ידי משה מסיני״, די גאַנצע תורה מיט אלע איינצעלהייטען, אויך דאָס וואָס א קלאָהר דיינקענדער תלמיד וועט בענייען, איז געגעבען געוואָרען פון ג־ט דורך משה׳ן אויפ׳ן באַרג סיני. אַ ירושלמי ברייגגט: ווען מ״ר איז געווען אויפ׳ן הימעל, זיינען צו אים געוואָרען איבערגעגעבען, טעמי המקרא, די טראָפּ פון מקרא, די ״שלש עשרה מדות, לויט ר׳ ישמעאל אָדער ל״ב מדות לויט ריה״ג. די כללים לויט וועלכע מ׳לערענט די תורה, די ״פרושים ומסורות, סתרי תורה, מעשי מרכבה, מעשי־בראשית״, טעאָלאָגישע און שאפונג פילאָזאָפיעס, אַלעס איז געגעבען געוואָרען דורך ״משה, מסיני.״

דער טעזיס איז מרומז אין פסוק ״ארוכה מארץ ורחבה מני ים״ הכול קבל מרע״ה, אף מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש. די תורה איז לייגגער ווי דער שטח הארץ, ברייטער פאר׳ן ים. דאָס איז די אָנדייטונג אז אלעס האָט מ״ר דערהאלטען אין פאָראויס, אפילו דאָס וועלכעס ס׳וועט בענייען, דערלערנען, דערגעהן, אַריינברייגגען אַ טיפזיניגער תלמיד חכם. די געבראַכטע ציטאַטען צייגען אַנדערש ווי די ערשטע משנה פון אבות ״משה קבל תורה״, אָהן דעם ה׳ הידיעה, וועלכעס בעצייכענט תורה סתם, אַלגעמיינע לערעס, וויסענשאַפטען מיט׳ן גאַנצען פאַרנעם, ברייטקייט און טיפקייט. אַלע צווייגען פון תורה וחכמה מיט אַלע פרטים, התורה מיט אַ ה׳ ״הידיעה״ בעצייכענט די בעציהונגען אויפ׳ן עצם תורה שבכתב, דעם תנ״ך, דאָס ווערט בעטאָנט אין דער משנה ניט דעם באַגרעניצטען התורה אויף וועלכעס עס באַ־

ציהען די געבראַכטע ציטאַטען ״ויכתוב משה — ויתנה אל הכהנים — ואל כל זקני ישראל״, נאָר אויף אלגעמיינע תורה מיטן ברייטען פערנעם וואָס ס׳ווייזען אָן די ציטאַטען אין תלמוד...

״אבות״, די זאמלונג פון מוסר ומדות, אָנגעוויזען ביי די תנאים פאַר׳ן מענשענס פירונגען, פאנגט זיך אָן מיט דער מסורה פון ״קבלת התורה״, אין וועלכעס ס׳ווערט אריינגעוועבט א רעיון נשגב פון וועלכען ס׳שיינט ארויס דער מאָראַל. פאַר וואָס? איז משה בן עמרם געווען דער אויסדערוועהלטער פון די לויטערע פערזענליכקייטען בעפאָר און נאָך איהם צו זיין, דער פערמיטלער צווישען דער ג־טליכקייט און די אידען פאר קבלת התורה.

אין (שמות ג׳) ווערט דערצעהלט וועגען דער התגלות השכינה צום ״אדון הנביאים״, ביים דאָרען בוים, פיטערענדיג די שאָף פון זיין שווער יתרו, איז ער געקומען אין דעם מדבר צום בארג־חורב, דאָס איז דער הר־סיני, דאָרט האָט זיך אַנטפלעקט פאַר אים אַ וואונדערליכע פּאַנאָראַמאַ, אַ פייערדיגע ג־טלעכקייט אין דעם סנה. ס׳בליצען פונקען און דער דאָרען־בוים ווערט ניט פארברענט. משה איז פארגאפט פון דער וויזיע, ס׳הילכט אָפּ די ג־טליכע שטימע—איך בין דער ג־ט פון די אבות — אברהם־ יצחק ויעקב, איך האָב דערזעהען די אידישע צרות און פיין, דערהערט זייער וויי־געשריי פון די מצרימשע אונטערדריקונג און מאטערנישען, דו ווערסט געשיקט משה, געה צו פרעה׳ן, דעם מלך פון מצרים, ער זאָל פריי מאַכען די אידען פון זייער פאַרשקלאַפונג. משה איז דער גרויסער ענו, ער ענטפערט: ווער בין איך דען צו קאָנען ארויסציען די אידען? די שכינה ענטפערט — האָב דעם מוטה צו זיין דער אידישער דערלייזער, ווייל איך בין מיט דיר, א סימן זאָלסטו האָבען אז דו ביסט ראו פאר דער מיסיע, אז איך האָב דיר געשיקט, ווען דו וועסט ארויסציען דעם אידישען פאָלק, וועט איר דינען ג־ט אויף דעם בארג (סיני).

די טענות ומענות צווישן רבש״ע מיט משה׳ן, זיינען אומפאַרשטענדליך. ס׳פרעגט זיך היתכן? ווי ס׳ווייזט אויס פון דער פאָלעמיק, אַז משה האָט ניט געוואָלט ממלא זיין דעם כול־יכול׳ס ווילען, צי האָט דען אים געפעהלט אמונה און בטחון? און דער ג־טליכער פאַרשפרעכן, אַז די אידען וועלען ווערען אויסגעלייזט, ס׳זאָל זיין נויטיג, דער מנהיג העולם זאָל אים דאַרפען געבען א סימן, אַן איבערצייגונג, אַז דער רבש״ע וועט זיי יאָ ארויסנעמען. עס איז אויך א סתירה צו דעם וואָס ס׳ווערט געזאָגט אין די ווייטערדיגע פסוקים, ווי מ״ר זאָגט ״והם לא יאמינו לי״, זיי, די אידען וועלען מיר ניט גלויבען, ווייזט דאָך אויס אז ער, משה גלויבט יאָ און ס׳איז ניט נויטיג קיין צייכען.

ס׳איז זעהר שווער צו לערנען (חס מלהזכיר) אַז דעם ״רעיא־מהימנא״ האָט געפעלט אמונה. וואָלט דאָס יא געווען דער פאַל? איז דאָך דער ענטפער אַז נאָך יציאת מצרים, וועלן די אידען דינען ג־ט אויף דעם באַרג

קיין סימן ניט, ס׳בריינגט ניט קיין איבערצייגונג, ווייל דער זאָגענאנטער בעוויז איז דאָך ניט א דאנק א וואונדערליכע געשעהעניש, נאָר אויך אן אמונה אַז אַזוי וועט פאַסירען, איז דאָך ווען ס׳פעהלט אמונה צו דער גאולה, פעהלט דאָך אויך דער גלויבען אין דער פאסירונג פון שפעטער, אַ סקעפטיקער וועט ניט גלויבען איינס ווי דאָס צווייטע.

מפרשים גיבען אריין טיפע רעיונות אין די פסוקים. דער תמצית קומט ארויס, מרע״ה האָט יאָ געגלויבט, האָט ניט געצווייפעלט אין די ג־טליכע הבטחות אז דער מרי דעלמא וועט מקיים זיין דעם צוזאָג צו אברהם אבינו ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. דער שעבוד מצרים איז פאר אַ צייט מיט יאָהרען און דערנאָך וועלען די אידען ארויסגעהן פון מצרים מיט גרויסע פערמעגענס. די טראַדיציע איז אָבגעהאלטען געוואָרען ביי די בעסערע גלויביגע אידען, פון וועלכע ס׳זיינען געווען דער שבט לוי, דורך דעם ווי די מסורה איז, אז דער שבט, איז ניט געווען אונטערוואָרפען דעם שעבוד מצרים און משה, ווערענדיג אויפגעהאָדעוועט אלס אַ פרינץ איז מן הסתם געווען פון די וואָרט זאָגער ביי די אידען, ביי דער ג־טליכער אנטפלעקונג האָט זיך די שכינה בערופען, איך בין דער ג־ט פון די אבות, אברהם, יצחק ויעקב. פון דער אָנגעהאלטענער אנערקענטער טראַדיציע. משה האָט שוין פון פריהער ארויסגעוויזען זיין גרייטקייט, זיך מוסר־נפש צו זיין פאר זיינע געדריקטע ליידענדע ברידער, אזוי ווערט דאָך דערצעהלט ויגדל משה ויצא אל אחיו. ער, דער גרויס געוואָרענער איד, האָט זיך ניט אָפגעטיילט, ער איז ארויס צו זיינע ברידער, האָט זיך אָנגענומען פאר די אידישע קריוודעס, מיטפיהלענדיג זייערע ליידען, איז ער געווען גרייט צו טאָן אלעס וואָס מעגליך פאר דער אידישער גאולה וישועה.

דער טרייער און ערענסטער אידישער פאַטריאָט, האָבענדיג זיך אויפגעהאָדעוועט אין קייזערליכען הויף, מיט שטאַטסמענישע אָפשאצונגען, האָט מיט זיין איבערגעבענהייט צו העלפען זיינע פאַרפאָלגטע ברידער, פון זייער טובה וועגן שטאַנדפונקט אָנגעגעבען זיינע טענות: ער ענטפערט צו דער ג־טליכקייט: אַזאַ קאָלאָסאַלע אונטערנעמונג צו זיין דער שליח פון אַזאַ נס, אַרויסצונעמען אַ פאָלק פון ״ששים ריבו״, דער גרעסטער טייל פון זיי פאַרזונקענע אין מ״ט שערי טומאה, דורך די יאָהרהונדערטער פאַרשקלאַפונג, ביי אַזאַ מעכטיגע רעגירונג, פאָדערט זיך אַז דער דערלייזער און מנהיג זאָל זיין א שטארקערע פערזענליכקייט, ווייל משה, ווי די תורה זאָגט עדות ״והאיש משה ענו מאד״. ער האָט זיך געהאלטען פאר מינדערווערטיג. ער איז ניט די פאַסענדע פערזאָן דאָס דורכצופיהרען. ער קאָן נאָך חס ושלום דורכפאַלען.

דאָס זיינען געווען זיינע טענות: ״מי אנכי״, ווער בין איך? צו זייז פעהיג גענוג צו דערפילען די אויפגאבע, אזא מיסיאָן וועט אַ ״ילוד־אישה״ ניט

זיין אימשטאנד צו קאָנען אויפטאָן, פאר אזא שליחות פאָדערט זיך א מלאך, ניט קיין בשר ודם, דאָס וועט זיין א וואונדער־פאסירונג שלא כדרך הטבע. אויף די טענות ענטפערט די שכינה, "כי אהיה עמך" די ג־טהייט וועט זיין מיט דיר, נאָר א ג־טליכע שליחות וועט זיין דיין מיסיאָן, פאר וועלכעס דו ביזט בעשטימט.

דו אלס מנהיג, דורך דער באַשטימונג פון דער השגחה־פרטית, ביסטו א חלק אלה ממעל, דו ווערסט דערוועהלט אלס פאַסענדער דערלייזער, צוליב דיינע ענות, וועלכעס ס׳איז דער שכינה׳ס מדות, אזוי ווי ס׳בעטיטולט דער פסוק "מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח". דער כול־יכול רוהט מיט די דערהויבענע, הייליגע, די וואָס זיינען ביי זיך פארשטויסען מיט אַ קליינהאַלטענדיגען גייסט. די ג־טהייט דערוועהלט ניט פאַר אַ פיהרער אַ בעל גאוה, ווי די חז"ל זאָגען. ההיא מאן דיהיר בעל מום הוא" — אַ גרויסהאַלטער איז א קריפעל און אלס בעל־מום, איז ער ניט ראו זיך אויפצואָפערען פאַר דער געזעלשאפט, וועלכעס א וואָרט־זאָגער דארף זיין גרייט צו ווערען.

"וזה לך האות", פון דעם זאָלסטו האָבען דעם בעוויז, וואָס די שכינה האָט זיך בעוויזען צו דיר ביים דאָרענבוים מתוך־הסנה, א דאָרענבוימעל וועלכעס איז נידעריגער, ווי די צעדער, באָקסער, טענען בוימער אד"ג, אויפ׳ן בארג "חורב" וואָס האָט דעם אויסטייטש, א וויסטער בערגעל, וועלכער וועט זיין דער חשובער "הר־סיני", וועלכער איז באשטימט אויף אים זאָל פאָרקומען "מתן תורה" נאָך דעם ווי דו וועסט דערפילען די שליחות ארויסצוציהען די אידען פון מצרים. דער רעיון איז פארוויקעלט אין די ווערטער פון (תהלים ס"ח) "למה תרצדון הרים גבנונים", ווארום האָט איר תרעומות, איר גרויסע מעכטיגע בערג לבנון, חרמון בשן? וואָס אויף אייך איז ניט געווען מתן תורה, ווייל איר זייט שטאָלץ, דער "הר סיני" וועלכער האַלט זיך קליין, אים האָט די ג־טהייט געגלוסט פאר זיין באזעצונג, דאָרט פאַסט צו זיין דער אייביגער רוהה פון רבש"ע. ס׳איז דאָ אַ פאנטאַסטישע אגדה, ווען משה האָט ארויפגעשטיגען אויפ׳ן הימעל, האָבען די מלאכים געפרעגט "מה לילוד אשה בינינו?", וואָס האָט א מענשען קינד דאָ צו טאָן צווישען מלאכים? האָט השי"ת געענטפערט, "לקבל את התורה בא." ער איז געקומען צו דערהאַלטען די תורה. האָבען די דריי־מעלה פראָטעסטירט "תנה הודך על השמים", גיב דעם לויטערען אוצר אויפ׳ן הימעל. מיר וועלען זיין די די איבערגעבער פון דער תורה, אויף דעם איז געווען דער ענטפער "מפי הגבורה", איר זייט "בעלי־גאוה", דער מחוקק זאָל זיין דער "ואת דכא ושפל רוח", אן ענו זאָל זיין דער שליח.

דער קרוץ מחומר, וועלכער ווערט באַטיטולט "ענו" מכל האדם", משה, וועלכער האָט זיך געהאַלטען אינפיריאָר פון אַלע אנדערע מענשען, ער פאַסט צו זיין דער מקבל התורה, אזוי וועט ווערען בעצייכעט "תורת משה עבדי." די לערעס פאר וועלכע דער ג־טליכער דינער משה, איז דער מחוקק.

דער טיפזיניגער געדאנק איז דאָ "וזה לך האות." די ענות איז דער צייכען וואָס באַרעכטיגט דיר. פאַר'ן מקבל התורה, דעם אב־לנביאים, גואל ומושיע דער "מקבל תורה". דער טמיר ונעלם מאָראַל, איז פאַרוויקעלט אין דעם בעווייז פון תעבדון אלה' אל ההר הזה, אויפ'ן "סיני" פאַר זיינע ענות. די ערשטע פראַזע פון "משה קבל תורה מסיני". משה האָט זוכה געוועזן צו זיין דער מקבל תורה, פאַר'ן זעלבען טעם וואָס דער "סיני" איז אויסדערווילט געוואָרען צוליב דעם טוגענד וואָס ביידע האָבען געהאַט ענות.

מיטן זעלבען מוסר השכל, איז דאָ דער לשון "קבל". ווען מ'וויל אָנדייטען אז אימיצער האָט דערהאלטען א חפץ אָדער געלט בתורת מתנה און ער האָט אַ רעכט מיט דעם זיך צו באַנוצען אָדער אויך בתורת הלואה, האָט ער די זעלבע רעכט צייטווייליג, שפעטער וועט ער דארפען אָפגעבען דעם באטרעף, אָבער ניט די זעלבע מטבעות. אין פאַל פון אַ כלי וועט ער די זעלבע אומקערען נאָר ער מעג איהר נוצען. פאַר אַזאַ באקומען איז דער לשון "קבלה." דערהאלטען. אַן אנדער בעדייטונג האָט דער וואָרט "ומסורה." דער אויסדרוק ווייזט אָן ווען אַ געגענשטאַנד ווערט איבערגעגעבען צו איינעם בתורת פקדון צו איבערנעמען דאָס און איבערגעבען צוריק אויפ'ן פאַרלאַנג.

ס'איז דאָ אַן אגדה אין (ב"ב ע"ה) "פני משה כפני חמה, ופני יהושע כפני לבנה." מ"ר האָט געלויכטען ווי די זון, און יהושע האָט געשיינט ווי די לבנה. אין דעם איז אריינגעוועבט דער משל די זון האָט איהר אייגענעם שטאָף וואָס פראָדוצירט דעם עצם פון היץ און ליכטיגקייט — די לבנה אָבער, איז אליין א קאלטער, פערגליווערטער, פינסטערער קערפער, וועלכער קריגט זיין שיין פון די זונען־שטראלען, די לבנה שפיגעלט אָפ דער זונס ליכטיגקייט. דאָס איז אלעגאָריש א צופאסונג, וועגען דעם קאָנטראסט פון זייערע איינפלוסען, אַן אָפשאצונג פון דעם אונטערשייד אין זייערע מדרגות. מרע"ה ווערט באטיטולט אין דער תורה (זאת הברכה ל"ד) "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה." ס'איז ניט אויפגעשטאנען ביי די אידען אַזאַ נביא ווי משה, לגבי אים איז שייך צו זאָגען "משה קבל תורה", די גאנצע תורה, א פאָלקאָמענע, בכתב ,בע"פ, טעמים, מוסרת(מיט אלעס וואָס אַ לאָגישער ת"ח וועט אויפטאָן, אַרויסבריינגען, ענדעקען, אַרויסלערנען "בכל פרטיה ודקדוקיה", אין אלע קומענדע דורות.

יהושע איז ניט געוועזן אויף דער זעלבער מדרגה ווי משה, וועגען אים זאָגט דאָרט דער פסוק "כי סמך משה ידיו עליו." ער איז געוועזן ווי די לבנה וועלכע קריגט די בעשטראַלונגען פון דער זונ'ס ליכטיגקייט און ס'ווערט אָפגעשפיגעלט צוריק די שייניגקייט. אַזוי איז דאָ געוועזן אין גייסטיגען זין מרע"ה האָט איהם געמאכט פאר זיין שטעל־פארטרעטער דורך וועמען ס'זאָל זיך אָפשפיגלען די תורה וואָס ער האָט מקבל געוועזן האָט ער איבערגעגעבען צו יהושע'ן, אזוי איז די באצייכענונג לגבי משה'ן אין דער תורה (תשא ל"ד) "כי קרן עור פני משה", זיין געזיכט האָט ארויסגעשטראלט, לויט דעם

בעגריף איז סימבאָליזירט געוואָרען מ״ר ווי ער איז באצירט מיט א זונענקרוין, וואָס שטראהלט מיט ליכט פון זיין שטערן, דער איינפלוס פון זונען שטראהלען, איז אַ דירעקטע קלאָרע בעלייכטונג, אָבער מיט א מאטען גלאַנץ איז לבנה ליכט אין דער נאַכטיגער פינסטערניש. יהושע האָט זוכה געווען צו זיין מ״ר תלמיד, ווייל ער האָט אויך באזעסען די מדה פון ענוה, דאָס ווערט אָפּגעלערענט מיט אַ צוגלייכעניש פון די ווערטער אויף יהושע׳ן אין דער תורה ”איש אשר רוח בו”, א מאן מיט מ״ר גייסט. ער ווערט באצייכענט ”איש” און לגבי משה ”והאיש משה ענו”, ”יהושע” איז אויך געווען אן ”ענו.”

אויף א קלענערער מדרגה זיינען געווען די זקנים. זיי זיינען אויך געווען חשובים. אָבער לגבי זיי ווערט אָנגעדייטעד אין פסוק (ווילך ל״א) ”ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים... ואל כל זקני ישראל. משה האָט אָנגעשריבען ”התורה” מיט אַ ה׳הידועה, טייטעלט אָן די תורה שבכתב און זי געגעבען צו די כהנים און זקנים. דער לשון איז ”נתינה”, געבען מיינט דאָס ווייניגער ווי מסורה, וואָס האָט א באדייטונג מ׳גיט איבער צו איינעם מיט פאראנטוואָרטליכקייט, ער איז דער אפּיטרופּס מ׳פארטרויעט צו אַ בעשטימטע פּערזאָן, נתינה מיינט מ׳גיט צום יחיד ער זאָל דאָס האָבען, אויך צו פיל אנדערע. אַ רייכע תורה גיט מען צו אַ קאָלעקטיוו. אין תלמוד ווערט דאָס דערקלערט מיט א שיינע מליצה ”נר לאחד נר למאה”, — אַ ליכט בעלייכט איינעם און הונדערט, דער אור־תורה איז אַן אלגעמיינער ליכט־טורעם.

סענטימענטאַליש איז די דאָרטיגע (ב״ב ע״ה) אגדה: ”זקנים שבאותו הדור אמרו... ”הו לאותו בושה, הו לאותו כלימה”. די זקנים פון יענעם דור האָבען געזאָגט משה איז ווי די זון, יהושע ווי די לבנה. פון דעם באטיטלונג איז ווי צו דער שאַנד, ווי צו דער באליידיגונג. זיי האָט ניט פארדראָסען משה׳ס פארגליכען ווערען צו דער זון מיט זיין מקבל זיין די תורה, ווייל זיי האָבען משיג געווען זיין הויכע מדרגה, איינגעשטימט מיט זיין ווערען באַטיטולט ”ולא קם נביא עוד בישראל כמשה” אָבער בנוגע מסירת התורה אז יהושע איז בבחנת די ”לבנה”, אָפּצושפּיגלען די ליכט פון תורה וואָס ווערט בעשטראהלט פון משה׳ן, פון דעם האָבען זיי געפילט א פּחיתת־הכבוד. זיי האָבען געטענה׳ט צו דען זיינען מיר אזוי מינדערווירדיג? צווישען זיי האָבען זיך געפונען גדולי־הדור ווי ”אלעזר דער כהן־גדול, זיין זוהן פּנחס, איתמר בן אהרן, כלב בן יפונה, וועלכער איז ווי יהושע ניט געווען בעצת המרגלים נחשון בן עמינדב, וועלכער איז געווען דער ערשטער אַריינצושפּרינגען אין ים בשעת קי״ס, אלדד־ומודד און נאָך, וואָס האָבען אן אנטייל גענומען אין די וויכטיגע געשעהענישען. זיי האָבען זיך געפונען באליידיגט. דער לשון איז זיי האָבן געזאָגט ”הו לאותו כלימה”. דער לעצטער וואָרט טיילט זיך אויף צוויי ”כלי־־מה”. אַ וואסערע ניט וויכטיגע כלי. וואָס מ׳טרויעט אונז ניט מיט ”מסירת התורה” בשלמות, ”תשב״כ און תשבע״פּ, מיר דאַרפען אויך

זיין ראו פאר דער שליחות.

די תשובה מפי הגבורה איז געווען מיט'ן לשון פון אָנפאנג אין מס׳ אבות ״משה קבל תורה מסיני.״ צוליב דעם זעלבען זכות, וואָס משה און דער הר סיני זיינען די אויסדערוויילטע פאר קבלת התורה דורך זייער ענות, די מעלה באַזיצט אויך יהושע, ווי די תורה בעצייכענט אים, (תשא ל״ג) ״ומשרתו יהושע... נער...״ משה'ס בעדינער יב״נ, א יונגער, ער האָט זיך ניט גענומען די חשיבות, אַ בערוף ״זקן״ וואָס בעדייט געלערנטקייט מיט אַ פארנעם, נאָר ״ומשרתו״, זיין דינער, ״נער״, אַ יונג וואָס טרעט ניט אָפּ פון משה'ס תורה געצעלט. מיט דעם האָט ער זוכה געווען צו זיין דער בארעכטיגטער פון ומסרה ליהושע, זיי די זקנים זיינען גרויסע יחסנים, שטאַמען אָפּ פון די פיהרערשע שבטים ״לוי־יהודה״, פון וועלכע ס'איז בעשטימט געוואָרען צו זיין די ״לוים, כהנים און מלכים״, זיי זאָלען ניט זיין די תורה אויטאָריטעטען. די פּאַלעמיק פון ווער איז ראו פאַר דעם פאָרצוג קאָן ווערען צוגעפאסט פאר שפעטערדיגע פאָרצוגען צווישען שבטים, וועלכע האָבען אָפּגעשטאַמט פון די בני ״לאה״ אָדער בני ״רחל״, ווען ס'קומט אַ בכורהרעכט. די סכסוכים זיינען געווען צווישען מלך שאול פון שבט בנימין און דוד פון שבט יהודה. און די גאַנצע צייט פון בית ראשון צווישען יהודה און אפרים. די מלכות פון ירושלים און שומרון אין דעם פעריאָד האָבען דעם אויבענאָן אַלס תורה בעלייכטער געהאַט געווען די נביאים.

ביידע טיילען פון אידענטום האָבען פארלאָרען זייער זעלבסטשטענדיגקייט פריהער אפרים דורך אשור און יהודה קיין בבל. אומגעקערט זיך פון גלות בבל האָבען די פון דער מלכות יהודה, די עשרת השבטים זיינען פארלאָרען עד היום הזה. די אומגעקערטע פון גלות האָבען מעהר ניט געזוכט צו שטארק די ציווילנע מלוכה, די מנהיגים זיינען געווען פון שבט יהודה זרובבל, נחמיה, אָבער די גייסטיקע פיהרער, די תורה פאָרשטעהער זיינען געוואָרען די גרויסע גייסטער, וועלכע האָבען פאררופען א גרויסע פאַרזאַמלונג אנכנה״ג מיט עזרא בראש, די זיינען געווען מחזירי עטרה ליושנה, די מפיצי התורה, בונים ויוצרים, די ״מסורה לאנשי כנסת הגדולה...

די געדאנקען קאָנען ווערען אריינגעפאסט. זאָל זיין די כונה פון רבי, דעם מסדר ״אבות״ מיט'ן משנה זיין דעם לשון פון ״קבל ומסורה״, ווייל פאַר דער גאנצער צייט פון יהושע ביז די אנכנה״ג האָט מען געלערענט תורה איש מפי איש, איין דור האָט געלערענט פון צווייטען אָהן אַ פאָרמאַלנער אַנערקענטער אויטאָריטעט, א באַשטימטער ראש־מתיבתא אד״ג, אלס ״מחוקק״. כאָטש ס'זיינען לויט דער טראדיציע פון תלמוד יאָ געווען אויסנאַמיגע גדולי התורה. ווי די שופטים עתניאל בן קנז, אבצן אָדער בועז, מלכים: שאול, דוד, שלמה, חזקיה און נאָך. פילע פון די כהנים גדולים און נביאים פון שמואל ביז די לעצטע חגי, זכריה ומלאכי. די ווערען ניט בעטיטולט אלס מורים ומדריכים פון תורה ענינים, נאָר אַלס מושלים כהנים אין עבודת בהמ״ק און

מוכיחים, אָנווייזער פון ״מדות ודרך ארץ״, פאָראויסזעהער פאַר וועלט געשעהענישען, פראָפעטען פאר פאסירונגען. די לעצטע נביאים נאָכ׳ן חורבן בית ראשון ווערען שוין לויט אגדות חז״ל יאָ אריינגערעכענט צווישען די אנכה״ג ס׳זיינען אויך געווען יחידי סגולה אין די דורת פון יהושע ביז עזרא וועלכע מ׳גיט קרעדיט אַז זיי האָבען געלערענט תורה בכל פרטיה ודקדוקיה, אפילו אזעלכעס וואָס מ׳האָט פארגעסען אין דער איבערגאנגס צייט, אין וועלכער מ׳האָט געטרויערט אויף משה אד״ג. דאָך ווערען זיי ניט בעצייכענט אלס מחוקקים...

דער טיטול ווערט געגעבען צו די אנכנה״ג, ווען פילע אין יענער פעריאָדע ווערען בעצייכענט ווי עזרא אלס ״סופרים״ — פערשרייבער, ווי ס׳איז פיל מאָל דער לשון אין תלמוד, אז די ״מסורה איז מדברי סופרים״, ווייל זיי האָבען פערשריבען, געמאַכט אַן אָרדענונג, בעשטימט וועלכעס ס׳זאָלען ווערען אריינגערעכענט אלס ספרי־קודש, ווערען איינגעשלאָסען אין תנ״ך, צוטיילט די תורה אין ״חומשים, סדרה׳ס, פרשיות און פסוקים״, נביאים וכתובים. אין טיילען ווער ס׳זיינען געווען זייערע מחברים די וואָס האָבען אריינגעשריבען זייערע אין אנדערע ספרים, וועגען דער בעשטימונג פון דער מלאכת הקדוש, איינאָרדענען ״בתי דינים״ מסדר זיין די עיקרים פון ״נוסח־התפלה״ און נאָך תקנות, איז פערופען געוואָרען אַ גרויסע אספה, וועגען דעם צאָל פון יענע פערטרעטער זיינען חלוקי דעות אין תלמוד אויך ווער זיי זייען געווען, פיל איז וועגען דעם געוואָרען נאָכגעפאָרשט אָהן איינשטימיגקייט עד היום הזה.

״דון יצחק אברבנעל״ רעכענט אויס די צוועלף: ״חגי זכריה, מלאכי, דניאל, חנניה, משאל, ועזריה, יושוע כהן גדול, עזרא, זרובבל, נחמיה און מרדכי״, די האָבען געלעבט בערך אין דער זעלבער צייט, דער ראב״ד רעכענט ניט אריין די לעצטע נביאים נאָר די אַנדערע גיין, וועלכע האָבען איבערגענומען פון די דריי נביאים *) מעהר ריכטיג ווייזט אויס צו זיין דעם רמב״מ׳ס טעאָריע וועלכע ער בעגרינדעט אויף אַ מחז״ל (ברכות ל״ג), ״אמר ר׳ חב״א אמר ר׳ יוחנן, אנכנה״ג תקנו להם לישראל ברכות ותפלות״, ווערט דאָ אָנגעגעבען אַז זיי האָבען מתקן געווען די ברכות ותפלות, און וועגען דעם איז דאָ אַ גמרא (מגילה י״ז) ״אמר ר׳ יוחנן ואמרי לה במתנתא תנא, מאה ועשרים זקנים, ובהם כמה נביאים תקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר.״ ר״י זאָגט, הונדערט מיט צוואנציג זקנים צווישען וועלכע ס׳זיינען געווען א צאָל נביאים, האָבען מתקן געווען די ״שמונה עשרה״ און דעם סדר פון ברכות, צייגט זיך ארויס פון די מאמרים, אַז דער צאָל פון די אנכנה״ג איז געווען הונדערט מיט צוואנציג, און זיי האָבען געלעבט אין א משך פון זיבען דורות, אין יענער עפּאַכע־מאַכענדער צייט.

---

*) אַזוי ווייזט אויס דער לשון אין דער משנה ״והם״, זיי די נביאים ״מסרוה״. זיי האָבען די תורה איבערגעגעבען לאנכה״ג.

לויט דעם רמב״ם׳ס אויפפאַסונג איז דאָס געווען אַן אַקאַדעמיע פון גדולים מיט דער אויפגאבע פון מרביץ תורה זיין, איינאָרדענען דעם אידענטום וועלכעס ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען פון די לעצטע דריי נביאים נאָכ׳ן חורבן בית ראשון, די סופרים ביז די חכמי המשנה. יענע דערגרייכונגען זיינען דער גאָלדענער רינג וועלכער באַהעפט די וויכטיגע עפּאָכען פון קולטורעלע ענטוויקלונג דורך די נביאים ביים חתימת התנ״ך — ביז די תנאים פון דעם התחלת התלמוד, פאַר יענער איבערגאַנגס צייט איז דאָ וויניג קאָנקרעטע היסטאָריע. דאָס וויניגע וואָס מיר וויסען איז געבויעט אויף לעגענדארישע פערשלייערטע דערצעהלונגען. דער רוח החיים, דער מיטעלפונקט פון יענע אַקטיוויטעס איז צו אונז בעוואוסט מיט די דערגרייכונגען פון גייסטיגען ריז "עזרא־הסופר", ער האָט אויסגערייניגט די אידישע משפחות פון זייערע ניט אידישע פרויען, פון זייערע אסימילאטאָרישע טענדענצען, פרעמדע קולטען, געוואוינהייטען און פיהרונגען. ס׳איז געוואָרען אַן ענד פון געצענדינעריי מיט וועלכעס די אידען האָבען זיך געהאלטען ביז דאמאָלס, די "מ״ט־שערי־טומאה", וואָס זיי האָבען איבערגענומען אין מצרים, די ע״ז קולטען אין די צייטען פון די שופטים, מלכים ביז דער "כורש" פרייהייט דעקלאראציע.

"עזרא־הסופר" האָט באפעסטיגט די דאָגמאס פון דער אידישער אמונה, א סדר פון תפלות, אַן אָבשאַצונג פון עקרי אמונה, טראדיציעס, פאָרמען און צערעמאָניעס, גערינכטס הייזער, בעאיינפלוסט דעם תורה לערנען, אויפגעלעבט אונזער שפראך, אריינגעשריבען אין תנ״ך די ספרים "יחזקאל, תרי־עשר, דניאל, חמש־מגילות, עזרא און נחמיה." איהם, מיט די אנדערע פון די אנכנה״ג האָט מען צו פערדאנקען פאר׳ן לייגען א פונדאמענט פאר אַ דויערהאפטען אידענטום, מיט׳ן ערקלערען לערנען די תורה זי זאָל ווערען א קנין האומה, צודרינגלאך פאר אלע אידען וועלכעס ס׳האָט צוגעגרייט דעם באָדען פאר אונזער רייכען אוצר, דעם פערצווייגטען תלמוד אין זיינע פארשידענע פאזען.

צוויי שטרעמונגען האָבען דאָמינירט אַין אידענטום ביי יענער עפּאָכעמאַכענדער צייט פון שיבת גלות בבל ווען מ׳האָט גענומען אויפבויען דעם בהמ״ק מיט׳ן ערלויבעניש מאַניפעסט פון "כורש מלך פרס." די צוויי שיטות זיינען ביידע געווען אויפריכטיג פאר׳ן ענדע ציל צום קיום היהדות מיט א וויטען בליק פאָראויסגעזעהענעם חוש, האָבען זיי געוואָלט אויסמיידען די שטרויכלונגען וואָס האָבען גורם געווען דעם חורבן בהמ״ק הארץ והאומה, אָבער פאר דעם זעלבען צוועק זיינען זיי געווען צוטיילט, וועגען די מיטלען וועלכע זאָלען ברייגגען דערצו. ביי איינער איז דער עסענץ, דער לעבענסזאַפט פון קיום העם געווען דער כהנים קולט, דעם עיקר היהדות האָבען זיי געזעהן אין דער עבודת הקרבנות, די התלהבות מיט די צערעמאָניעס וועלען בעאיינפלוסען דעם רעליגיעזען עקסטאַז, דערנענטערען די אידען צו זייער באשעפער, די הויכווירדיגקייט פון קרבנות האָבען זיי ארויסגעדרונגען פון

פסוקים אין דער תורה. אין תורת כהנים ווערט געזאָגט (ויקרא א׳) ״אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳״ מיינט מען דאָרט, אַז דער קרבן דערנענטערט דעם מענשען צו ג־ט, מדות און למוד התורה ווערן זיין דער פועל יוצא פון דעם עבודת הקרבנות, דער חשבון הנפש וואָס וועקט דעם מענשען בשעת דער ״סמיכה״, דער ״מתודה״ זיין זיך דערהויבט און לייטערט דעם מענשענ׳ס נשמה, ס׳פערמינערט דעם חוש־הבהמות איינפלוס, דערווייטערט פון זינד.

אן אנדער אנשויאונג איז געווען די נאָכפאָלגונג פון דעם נביאים מאָראל, וואָס איז ניט בעגייסטערט מיט עבודת הקרבנות, זיי האָבען דאָס בעטראכט אלס א נאָכשלעפעניש פון דעם מצרימשען און געצענדינערשען קולט. זיי האָבען בעגרינדעט דעם אידענטום אויף עטיקס, צדק, משפט, שלום און חסד בין אדם לחבירו. הכרת, אחדות הבורא, מיט לויטערע באגריפען פון בטחון, שכר ועונש בין אדם למקום. מענשליכע זיטליכקייטען זאָלען זיין אין אָנקלאנג לויט דעם מאור התורה פון אהבת המקום און אהבת הבריות, פאַר דעם האָבען זיי געוועקט, גערופען, געהאַט האַלוצינאַציעס (זעהונגען) און אַנטפלעקונגען פיזישע און גייסטליכע פליכטען, פרינציפען און פאָסטולאַטען צווישען מענשען און רעם באשעפער, צווישען אינדיווידועלען, יחיד און דעם כלל זיינען די יסודות היהדות והאנושיות, קרבנות זיינען אַ פאַנטאַסטישער מיטעל אידער דער מענש קריגט אַן ״עלית נשמה״ צו דיינקען פון העכערע ספערען, אַ סימבאָל זיך ארייננצוטראכטען אין מאָטיווען פאר׳ן רבימ׳ס וואָל און בעסטען, מיט דער ״סמיכה און וידוי״ זאָל מען צושטערען דעם וואולגאַרען עפעקט, קומען צו ״הרהורי תשובה״ פון באהערשען זיך, געגען די אינסטינקטיווע תאות, דראַנגען און פערלאַנגען, דער גייסט פון מענשען צו באזיגען דעם חומר, דאָס איז דער עיקר היהדות.

מיר געפינען שטאַרקע אויסדריקע אויסגעשפראָכענע געגנערשאַפט ביי די נביאים, צום עבודת־הקרבנות אויף זיין וואולגאַרישען אויפפירונג אָהן די ריינע כונות צו לייטערען דעם מענשען. אין (שמואל א׳ ט״ו) זאָגט ער ״החפץ לה׳ בעולות וזבחים?״ צו דען וויל ג־ט בראַנד אָפער און שעכטונגען, ״כשמוע בקול ה׳״ ווי ער וויל מ׳זאָל איהם הערען, ״הנה שמע מזבח טוב, להקשיב מחלב אלים״; דער פאָלגען איז בעסער ווי די שעכטונגען די געהאָרכזאַמקייט איז טייערער ווי די פעטס פון באַראַנעס. (אין מס׳ שבת ל׳ ע״א) ווערט גע׳דרשנ׳ט דער פסוק פון תהלים — ״טוב לי יום אחד בחצרך מאלף״ — די ג־טהייט זאָגט צו ״דוד׳ן״, ס׳איז מעהר ווינשענסווערט איין טאָג וואָס דו דוד לערענסט ווי די טויזענד קרבנות א טאָג וואָס שלמה וועט מקריב זיין. אין (ישעיה א׳) שטורעמט דער נביא ״למה לי רב זבחיכם יאמר ה׳״. צו וואָס דארף איך אייערע קרבנות און שעכטונגען, איך בין איבערגעזעטיגט מיט די פעטס פון די שעפסען, בלוט פון באראנעס מיט אָקסען וויל איך ניט. ווייטער ווערט דאָרטען אויסגעפיהרט ״ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה״, ציון מיט געזעצליכקייט וועט ווערען אויסגעלייזט. זיי וועלן זיך אומקערן דורך

גערעכטיגקייט זאָגט ג־ט.

נאָך אַ שטאַרקערער געגענער צו קרבנות איז געווען ירמיה. ער זאָגט (ירמיה ז׳) צו איגנאָרירען דעם קולט ״ספו על זבחיכם ואכלו בשר. כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים — על דברי עולה וזבח״ — הערט אויף מיט אייערע עולות און זבחים, עסט אַזוי פלייש, די ג־טהייט האָט קיינמאָל ניט געבאָטען און אָנגעזאָגט די רייד פון בראַנדען און שעכטונגען ווען איך האָב אייך אַרויסגענומען פון מצרים. דער נביא מיינט ניט אָבצולייקענען די אַלע פערזאָגען דינים און געבאָטען פזון קרבנות, נאָר ער איז דאָ מדייק אַז די קרבנות געבאָטען זיינען ניט געווען ביי יציאת מצרים, בשעת מתן־תורה איז ניט געווען די קרבנות געבאָטען נאָר נאָכ׳ן מעשה־העגל, וועלכעס ס׳האָט געוויזען אַז די אידען האָבען ניט אויסגעוואורצעלט ביי זיך דעם אומגעווינשטען דראַנג, די קליפה צו דעם קרבנות קולט כאָטש ער אַליין איז געווען א כהן.

פון מצרים און די אנדערע שכנישע פעלקער, האָבען די אידען איבערגענומען יענע געטערס־דינסט פון וועלכעס ס׳איז זיי שווער אָבצוגעוואוינען, אַזוי ווי מיט אַ אומריינעספלעק פון וועלכען מ׳קען זיך ניט רייניגען. דאָס קריטיקירט ירמיהו הנביא, ער איז מדייק מיט די ווערטער ״על דבר עולה וזבח״, דאָס מיינט דעם מגושמדיגען בלוט און פלייש עבודה, געגנערשאַפט צו דעם קולט איז דאָ ביי נאָך נביאים: די מאַסען האָבען ווייניג זיך צוגעהערט צו די נביאים׳ס געגענערשאַפט אין ערשטן ווי אין צווייטען בהמ״ק האָבען די אָפער־דאָגמאס דאָמינירט מענשען האָבען א שוואכקייט, אַ גלוסטעניש פאר צערעמאָניעס מיט וועלכע זיי זיינען בעאיינפלוסט. שווער איז געווען אויסצואוואורצלען דעם פאגאַנישען דראַנג, די אָבערגלובישע פערהייליגונג פון קאָמעדיעס און פאַראַדען, דעמאגאָגען פארפיהרען די מאַסען מיט פוסטע צערעמאָניעס וועלכעס ס׳האָט געוועלטיגט ביי די פרימיטיווע פעלקער, ביז צום עקסטאַז פון בריינגען מענשען אָפער, אפילו אייגענע קינדער, ווי דער דינסט צו דער ״ע״ז מולך.״

די מצרים האָבן פערגעטערט, סימבאָליזירט די שטוב בהמות וואָס פערשאפען דעם מענשען לעבענס בעדינגונגען. פון שעפס זיין וואָהל, בהמה— מילך, פלייש, פעל און קראַפט. דעם באגריף פערצייכעט די תורה גלייך אין אָנפאנג פון דער יצירה ביי אדם׳ס קינדער ״קין און הבל״, צוליב יענער קרבנות קנאה איז געשעהן דער ערשטער ברודער מאָרד, דער קרבנות מיט א געצענדינערשען גייסט ווערט שטריינג פערזאָגט אין דער תורה ״ולא יזבחו עוד זבחיהם לשעירים אשר לא אלה״, אידען זאָלען ניט שעכטען קיין קרבנות פאַר די אומווירדיגע אָפגעטער. דאָס ווערט אָפט בעדויערט אין תנ״ך מיט׳ן אויסדרוק ״עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות, די מאסען האַלטען נאָך אָן די פערפיהרונג, זיי פאָלגען נאָך דעם פאַגאַניסטישען אבערגלויבען. פון דעם פסיכאָלאָגישען שטאַנדפונקט האָט מען געוואָלט אָפגעוואוינען די אידען פון קרבנות שטופענווייז, זאָ לאנג ווי דאָס מוז אָנהאַלטען, איז צו־

געגעבען געוואָרען די מאָראַלישע כונה צערעמאָניע ״וידוי און סמיכה״ לשם שמים״ . . .

אין דעם בית ראשון פעריאָד, האָבען אין דעם רעליגיעזען דיספיוט די כהנים מעהר בעאיינפלוסט דעם פאָלק מיט דעם קרבנות קולט ווי די נביאים מיט זייערע עטיקס, זיי זיינען ניט געווען פאָפולאַר, מ׳האָט זיי אָפט פערפאָלגט, אפילו ווען זיי האָבען טיילוויז אליין דורכגעפיהרט דעם מקריב זיין ווי אליהו־הנביא לויט דער טראדיציע אז ער איז געווען ״פנחס״ און אזוי ״ירמיהו הנביא״ וועלכע זיינען אליין געווען כהנים, דאָך האָט מען זיי פערפאָלגט. דאָס האָט געבראַכט צו די פאָלגען ס׳זאָלען קומען צום פאָרשיין שווינדלער ״נביאי הבעל״. שאַרלאַטאַנעס און דעמאַגאָגען האָבען אויסגענוצט דעם פאָלקס פאנאטיזם, פערבלאָנדזשעטען געשמאַק, צו גערען צו די צערעמאָניעס מעהר ווי נביאימשע מאָראַלס און מוסר, דער תהו ובהו האָט געבראַכט פריהער צום גלות פון די ״עשרת השבטים״ דורך ״אשור״ און דערנאָך ״יהודה קיין בבל.״ דער שטן פון פוסטע צערעמאָניעס גלוסטעניש איז ביז צום היינטיגען טאָג אַ שטארקער פאקטאָר, אזוי האָט דאָס געווירקט ביים ענטשטעהונג פון ״קריסטענטום, מוסולמאנעמטום״ און ביי אנדערע רעפאָרמערשע נאָכאהמער ווערט דער הויפט געוויכט געלייגט אויף דעם אויסערליכען פראַכט און גלאַנץ, אָהן דעם אמת׳ן נשמה האַרציגקייט פאַר ערנסטע פרינציפיעלע מאָראַלישע דאָקטאָרינס.

אין משך פון די זיבעציג יאָהר גלות אין בבל, האָט אין א גרויסען מאָס ערוואכט דעם פאָלקס אידעלער געוויסען, מ׳האָט אָנגעפאנגען באמערקען דעם ״מאור היהדות״, די לאָגיק פון די נביאים מיט׳ן שטרעבונג נאָך צדק ויושר, און כאָטש געוויסע עלעמענטען האָבען געוואָלט זיך אסימילירען מיט די ״בבלים, פרסים״, אָבער די מאַסען האָבען זיך צוגעהערט צו די גרויסע גייסטער: דניאל, חנניה, משאל ועזריה, זרובבל, נחמיה, מרדכי, עזרא און די דריי נביאים וועלכע פון זיי האָבען בעוויזען דיפלאָמאַטישע פעהיגקייטען, בעקומען דעם ״כורש״ מאַניפעסט. דער מאָראַליש סיסטעמאַטישער אָרגאַנייזער איז געווען עזרא מיט די אנדערע פון די אנכנה״ג, זיי האָבען אויסגענוצט דעם שעת הכשר פון דעם איבערבויאונגס פעריאָד צו בריינגען א סדר אין אידענטום, זייער השפעה האָט געווירקט אויף די מאָראַליש דערוואכענדע, זיי זאָלען בעגרייפען דעם תוכן היהדות, די תקנות צו באַפעסטיגען תורה ואמונה לויט די פאָדערונגען אויפ׳ן יוריספרודענצישען געביט, לערנען זיי א געריכטליכען מאָראַל מיט די דריי כללים.

״הוו מתונים בדין״, איר זאָלט זיין לאַנגזאַם ביי אַ דין, נאָכדיינקען מיט ישוב הדעת, געזעלשאפטליכע פראָבלעמען בנוגע צרכי־צבור און לגבי סכסוכים, מיספערשטענדניסען צווישען יחידים. אין איילעניש איז מען עלול זיך טועה צו זיין ווען מ׳איז אפילו אויסען צו טאָן וואָס ס׳איז רעכט, קאָן אַן אונאיבערלייגטער טאַט בריינגען צו באַגיין אַן אומרעכט. דער טעזיס ווערט שאַרפזיניג אַרויסגעבראַכט ביי רבי׳ס אַ תלמיד ״בר קפרא״, גערימט אין תל־

מוד אַלס גרויסער חריף, זאָגט ער (סנהדרין ז׳) ”מנא הא מילתא דאמרו רבנן, הוו מתונים בדין” דכתיב (יתרו כ׳) ”ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו וסמוך לו ואלה המשפּטים.” בר־קפּרא האָט גע׳דרשנ׳ענט: פון וואַנעט קאָנען מיר וויסען דעם כלל ”הוו מתונים בדין”, ווייל אין דער תורה ווערט פערזאָגט דער ארויפשטייגען מיט מעלות אויפ׳ן מזבח און נאָהענט ביי דעם איז דער געבאָט אזוי זאָלען זיין געריכטען. אין פּשטיות איז קשה דער פּסוק וועלכער פערבאָט אַרויפשטייגען מיט טרעפּ אויפ׳ן מזבח פאַרן טעם ס׳זאָל זיך ניט אַרויסזעהן די שאַנדע, דאָס ווערט פאַרזאָגט די כהנים, אָבער זיי האָבען דאָך געטראָגען מכנסים (אויזען) איז דאָך ניט אויסגעהאלטען דער טעם, און ס׳איז ניט קלאָהר וואָס ”בר־קפּרא” וויל ארויסלערנען פון דעם פּסוק׳ס נאָהענטקייט צום ”ואלה־המשפּטים.”

דער חריף ”ב״ק” פערשלייערט אין זיין דרשנען א טיפען ענין, ער באַציהט זיך אויף דעם מיינונגס פערשידענהייט, די קאָנטראסטע שיטות צווישען די כהנים און נביאים בנוגע קרבנות: ”לא תעלה במעלות על מזבחי” — זאָלסט ניט איבערשאצען די מעלות פון דער עבודה אויפ׳ן מזבח, אַז דאָס איז דער עיקר היהדות, ”אשר לא תגלה ערותך עליו”, ווייל מיט דעם קרבנות קולט קאָן מען געשטרויכעלט ווערען, ווען ס׳ווערט ניט געטאָן מיט א ריינע כונה איז דאָס שענדליך, אומווירדיג, פּיגול, ס׳איז זבחים אויף א במה ”לשעירים לא אלה”, דאָס איז מרע״ה אויפפאסונג גלייך בשעת ”מתן תורה”, וועגען דער פילאָזאָפיע, ער איז מיט׳ן נביאים גייסט מכוח דעם ענין פון קרבנות אויפ׳ן מזבח, דער תכלית פון אַ הייליגע ריינע אידישקייט איז בעגרינדעט אויפ׳ן ”ואלה־המשפּטים”, געזעצליכקייט, ערליכקייט, טאָלעראַנץ, דיני ממנות וועגען הזקות, געגען פּראָצענט, שוחד, צדקה פליכטען, מאָראַלישע פערגיטונגען, קנעכט בעהאנדלונגען, די אלע משפּטים וואָס ווערען בעהאנדעלט אין יענער סדרה און תורה בכלל.

די זעלבע אָבשאצונג גיט ישעיה, ”דם עתודים ופרים לא חפצתי”, איך וויל ניט קיין קרבנות, דער פּרינציפּיעלער אידענטום איז ”ציון במשפּט תפּדה ושביה בצדקה”, אידישע אויסצייכענונג (ציון) איז משפּט, דער קיום, אומקערען זיך דורך גערעכטיגקייט אין יענע הייליגע צייטען, ווען ס׳איז פאַרגעקומען די וויכטיגסטע מאָראַלישע, עטישע אויפטרייסלונג פאר דער מענשהייט, דער ”מתן תורה”, ווערט דער ”עם סגולה” די אויסדערוועהלטע פאַר ”קבלת התורה” פערזאָגט — ”לא תעשון אתי אלה, כסף ואלה זהב — דינט ניט צו געטער פון זילבער און גאָלד, די קאָסטבאַרע מעטאלען, רייכקייט און לוקסוס, גלאַנץ, ראָסקאָש צערעמאָניעס אָן אן אינהאלט, זיינען ווי ביליגע מעטאלען בעפּוצטע מיט זילבער, גאָלד, דאָס איז ניט לויט דעם אידישען גייסט. ”מזבח אדמה תעשה לי” אָפּפער ברייננונג זאָל זיין איינפאַך אַן אויסשרייענדע רעקלאַמעס, גראדע ווי דער ”מתן תורה” אויסוואַהל צו מ״ר אויפ׳ן הר סיני איז געווען צוליב ענות, קליינמוטיגקייט געגען די שטאָלצע מעכטיגע בערג, אזוי ביי אלע ג־טעסדינסטען זאָל דאָס זיין בעשיידען, רחמנא

ליבא בעי, וויכטיג איז דער תוכן.

״לא תבנה אתהן גזית״, בוי ניט א ״מזבח״ פון געהאקטע, געפאלישטע שטיינער, דאָס פערבלענדעט, פערשוועכט מיט׳ן פוסטען גלאנץ די ערענסטע קדושה מאַרטשען און פאַראַדען וועקען ברוטאַלע אַמביציעס; ״כי חרבך הנפת עליה ותחלליה״, זיי זיינען די פאַרטרעגער פון הייבען די כלי־זין, פאָכען מיטן שווערד דער ״יחי האגרוף״! לעבען זאָל די ברוטאַלע מאַכט, דער אידישער גייסט איז ניט מיט׳ן סלאָגאַן ״ועל חרבך תחיה״ פון עשו׳ן דער ״ידי בכול ויד כול בו״, א ישמעאל טראַדיציע, לעבען אויפ׳ן שווערד, שלאָגען זיך מיט אַלעמען שטאַמען פון זעלבען אורשפרונג וואו א שפיכת דמים — קרבנות דינסט דאָמינירט. נאָכ׳ן אידישען גייסט איז דער ״מזבח״ ניט דער ארויפשטייגענדע מעלה, דאָס קאָן נאָך בריינגען צו אַ חלול השם מאַכען צו שאַנד, אידישקייט זאָל ווערען דורכגעפיהרט לא בחיל ולא בכוח כי אם ברוח״, ניט מיט ארמעען, און ניט מיט מאכט, נאָר מיט גייסט. אידען זיינען פיזיש שוואך, אָבער גייסטיג שטארק, א טיפזיניגע אגדה איז דאָ: ״סייפא וספרא ירדו כרוכין מן השמים״, שווערד און בוך זיינען פערוויקעלט ארונטער פון הימעל, ביי אידען איז דער פען מעכטיגער פאַר׳ן שווערד. די פילאָזאָפיע לערענט אונז מיט׳ן מאָראַל פון ״לא תעלה, מיט אלה המשפטים.״

מיט דער זעלבער שיטה בעהאַנדלען די אנכה״ג אַ צווייטען פרינציפּ, ״והעמידו תלמידים הרבה״; שטעלט אָן פיעל תלמידים, דאָס איז אַ המשך צום פריהערדיגען כלל פון פאָרזיכטיגקייט איבערקלערונג און נאָכדיינקונג ביים בעשטימען אַ דין, וועגען דעם איז די עצה טובה. ״צו האָבען פיעל לערנער״. אַ טיפזיניגער רעיון איז אין אויסדרוק ״והעמידו״ שטעלט אויף ניט מיטן לשון ״למדו עם״ — לערענט מיט פיעל תלמידים; מיט דעם בעטאָנען אויפשטעלען ווערט מרומז צום דרך וועגען אַ ניט איינשטימיגקייט אין דער שיטה דער שיטה וועגען ווינשענסווערדיגקייט אין די קאַטעגאָריען פון די תלמידים.

ס׳איז געווען אַ מיינונגס פערשידענהייט, צו דער פיעל צאָהל איז וויכטיג אָדער די מעהר פעהיגקייט איז די הויפּט זאַך; אין (ברכות כ״ח) ווערט דערצעהלט, אין אַ פאַל פון אַ פלוגתא צווישען רבן גמליאל דעם דאַמאָלסדיגען נשיא און ר׳ יהושע דעם שאַרפען למדן מיט נאָך תנאים, איז דעם מאָל ווי ס׳האָט שוין געהאַט פאַסירט אייניגע מאָל פריהער אָנגעווענדעט געוואָרען ביים נשיא אַ צו שטריינגע דיסציפּלין פון זיין אויטאָריטעט געגען די אַנדערע תלמידי חכמים.

די פראַגע איז דאָרטען געווען, צו ״תפלת ערבית״ איז רשות, אָדער אַ חוב, נאָך ר״ג איז דאָס א חוב, לויט ר׳ יהושע׳ן אַ פרייוויליגקייט, ר״ג האָט אין היטץ פון מחלוקת באַפוילען אַז ר״י זאָל זיך אויפשטעלען, שוין צום צווייטען מאָל האָט דער נשיא געהאַנדלט מיט דיסציפּלינאַרע תקיפות, געגען ר׳ יהושע און דעם תנא ר׳ צדוק, די האַנדלונג האָט דערצאָרענט די ת״ח, אַז מ׳האָט ר״ג מעביר געווען פון די נשיאות, פאַר זיין שטעלפארטרע־

טער האָט מיט אויפגענומען דעם תנא ר״א בן עזריה. ביי יענעם עפּיזאָד, איז אויסער דעם עצם מחלוקת אויך אַרויס געקומען אַ גרויסע ענדערונג מכוח די תלמידים, וועלכע מ׳זאָל האָבען אין ביהמ״ד, ר״ג מאָטיוו איז געווען ״״כל תלמיד שאין תוכו כברו בל יכנס לבהמ״ד; יעדער וואָס הערט זיך נאָר אויסערליך צום לערנען, אָבער אינערליך איז ער ניט אַ פּראָפּעסיאָנעלער תלמיד, וויל מען איהם ניט האָבען אין בהמ״ד: מעהר טאָלעראַנט, אַ פריינדליכען ליבעראַלען מיינונג האָט וועגען דעם פּראָבלעם געהאַט דער נייער ערוועהלטער נשיא ראב״ע. ער האָט וועגען דעם פּראָבלעם געגעבען אַ שכלדיגען ווערטעל; ״גדיים נעשו תיישים. פון ציגעלאך וואַקסען אויס באַראַנעס. דאָס בעדייט אַז פון די איצטיגע תלמידים, וואָס פאַדשטעהען ווייניג, וועלען מיט דער צייט ווערען לומדים; דארום האָט ער געלאָזט אויסרופען ״יכנסו הכול״! אַלע זיינען וועלקאָם. מ׳וועט די וואָס ווייסען נאָך ווייניג אויך אַריינלאָזען אין בהמ״ד, זיי וועלען דערגרייכען פיעל וויסען. ביי יענעם עפּיזאָד האָט מען אַריינגענומען הונדערטער נייע תלמידים.

מיט אַזאַ אידעאל איז דער תלמודישער כלל ״הלימוד מביא לידי מעשה״, דער לערנען ברייגגט דעם וויסען, ווי מ׳זאָל זיך פיהרען טון מעשים טובים, אַ ענליכער געדאַנק ווערט געזאָגט אין (אבות א׳ מש׳ י״ז) ״ולא המדרש עיקר אלא המעשה״; ניט דער דרש׳נען איז דער הויפּט זאַך נאָר די רעזולטאַטען. די אגדה גיט איבער, אַז דורך דער ליבעראַלער פּאָליסי פון ראב״ע ״יכנסו הכול״, זיינען צוגעקומען אַזוי פיעל תלמידים, אַז מ׳האָט געדאַרפט צושטעלען אין בהמ״ד פיעלע הונדערטער בענקלאַך, ר׳ אלעזר בן עזריה האָט נאָכגעפאָלגט דעם אידעאל ווי ס׳האָבען געזאָגט די חז״ל ״והעמידו תלמידים הרבה״.

די איינפירונג איז געווען מיט צוויי סאָרטן תלמידים; איינע ״תלמידים מובהקים״ פּראָפעסיאָנעלע תלמידים וועלכע האָבן געשטרעבט צו ווערן ת״ח דאָס זאָל ווערען זייער לעבענס בערוף, זיי האָבען געהאַט די פּריוויליגיע צו זיצען אין צייט פון לערנען, פון דעם זאָל אַרויסשטאַמען, וואָס לעהראַנשטאַלטען, ווערען בעצייכענט עד היום הזה ״ישיבות״ און די לערנער ווערען גערופען ישיבה בחורים; הייזער וואו מ׳זיצט און מ׳לערענט״ יונגע לייט וואָס ״זיטצען״ און לערנען: אַ צווייטע קלאַס זיינען געווען אַזעלכע ניט קיין באַשטענדיגע לערנער, תורה איז ניט געווען גאָר זייער פּראָפעסיע, וועלכע פון זיי האָבען געדיינקט אַז זיי האָבען ניט קיין כשרונות צו ווערען לומדים, אָדער ס׳איז געווען אַנדערע אָפּהאַלטען, דאָך האָבען זיי געגלוסט צו הערען דעם לערנען, אַ אינערליכער חשק געפיהל האָט זיי געבראַכט אין בהמ״ד צייטווייליג מעגליך שפּעטער וועלען זיי ווערען תלמידים מובהקים. אַזאַ אָרדענונג איז אויך דאָ אין היינטיגע צייטען אין אַקאַדעמיעס, יוניווערסיטיס זיינען דאָ ״עקסטערנער״ צייטווייליגע צוהערער. אין די קלאַסען האָבען ניט געהאַט די תלמידים קיין רעכט צו זיצען. זיי האָבען געדאַרפט שטעהן. לגבי די קלאַסען ראַטהען די אנכה״ג ״והעמידו תלמידים״, אויך

די שטעהענדיגע זאָלען זיין פיעלע, זיי מאכען אַ פעולה און געוויס זיינען די "בני הישיבה" ווינשענסווערט.

דאָ ווערט בעטאָנט "תלמידים הרבה"; דער וואָרט "הרבה" דינט פאַר אַ דאָפעלטע בעדייטונג אין דעם ממשות'דיגען זין אַ פיעל־צאָהל, אויך די אָנווייזונג פון חשיבות, ווי מיר געפינען ביי די ג־טליכע הבטחות צו די אבות איז דאָ דער לשון "הרבה, והרבתיך"; מעהרען די אידישע קינדער, ווי די שטערען אין הימעל, אָדער ווי די זאמד ביים ים, ווי די שטויב פון דער ערד; זיינען דאָ דריי צוגלייכונגען, יעדע מיט אַ אַנדער זין, דאָרט ביים פערגלייך ווי די שטערען איז אַ דאָפעלטע בעדייטונג מעהרן אין צאָהל און חשיבות, שטערען שיינונג, הימעל הויכקייט, ווען דער פערגלייך איז צו די זאַמד פון ים איז דער נמשל די פשוט'ע פיעל אַ סך, ביים ווי די שטויב פון די ערד איז שוין אַ נידעריגע מגושמ'דיגע פיעל אָהן חשיבות.

די קלאַסיפיצירונג פון כתות תלמידים, קען מען געפינען איינגעוויקעלט אין די פרשות פון "קריאת שמע"; לייענען הערען, מ'פאנגט אָן מיט'ן עיקר היהדות פרינציפ "אחדות הבורא" — שמע ישראל, — אחד! הער איד ס'איז דאָ אַ איינציגע ג־טהייט, ס'קומט דער פרינציפ פון "ואהבת את ה' — ליעב ג־ט מיט'ן גאנצען האַרצען, לעבען און פארמעגען. ס'פאָלגט נאָך דער ושננתם לבנך" לערנען מיט חריפות טיעפען, שארפען פערשטאַנד, די קינדער זאָלען טיכטיג לערנען, אַזוי ווערט פון תלמוד בענוצט דער "שיננא" ווען איינער האָט געזאַגט אַ טיעפען ענין, איז ער מיט דעם געוואָרען בעצייכענט, דאָס איז אַ מדרגה פון אַ ת"ח וועמענס צוועק איז אַליין צו וויסען און לערנען מיט אַנדערע מיט די קינדער "תינוקות של בית רבן" ישיבה לומדים, ווייטער אין ק"ש איז דער לשון "ולמדתם אותם ואת בניכם" לערנען פאַר זיך און מיט די קינדער, מיט'ן תכלית לדבר בם, ניט די חריפות נאָר די דברי תורה פון אַ רבי, דרשן, מגיד וכדומה . . .

נאָך די צוויי בעהאַנדעלטע פרינציפען קומט דער דריטער "ועשו סיג מ'זאָל מאַכען אַ צאַם צו דער תורה, דער פאסטולאט איז ניט "סיג למצוות" וועלכעס ס'ווייזט אויס צו זיין מעהר צוגעפאַסט, ווי ס'איז דער נעגאטיוו צו בעצייכענען אַ ניט פרומען, אַז ער איז אַ פורץ גדר: די תורה ווערט אָפט אילוסטרירט צו אַ בוים, "עץ חיים היא למחזיקים בה", די תורה איז אַ לעבענס בוים צו די וואָס זיינען מחזיקי התורה; אין (תהילים א') והיה כעץ שתול על פלגי מים"; ביי די וואָס גלוסטען און באַגערען צו דער תורה, וועט די תורה זיין ווי אַ בוים, וועלכער איז געפלאנצט ביי די וואסער אויסגוסען, וועלכער איז זאַפטיג, פון וועמענס יניקה ס'שפרודעלט מיט צייטיגע פרוכט; דאָ ווערט אילוסטרירט די גייסטיגע קאָמבינאציע תורה איז דער בוים, מצות זיינען די פרוכט; אַ פרוכט־גאָרטען דאַרף ווערען געהיט פון חיות פראים, ער דאַרף ווערען באַשיצט מיט אַ צאַם, אַ לאָגישער פועל־יוצא איז צו היטען דעם בוים, און ממילא ווערען דאָך געשיצט די פרוכטען, ווען ס'איז דאָ אַ "סיג — אַ גדר, צום "כרם ה' צבאות", די תורה מיט'ן אויס־

וואהל פון בוימער ״תשב״כ, תשבע״פ, ספרי מדות ומוסר, נגלה ונסתר״ די אַלע טראָגען טייערע נאַרהאַפטיגע, זאַפטיגע פירות רמ״ח מצות עשה שס״ה לא תעשה, מסרות מנהגים און זכרונות״, די ב׳טעמ׳טע זאַפטיגע פירות; וואקקסען אויף דעם בוים, פאַרזיכטיג אָבגעהיט האָט די השפעה אויף די פירות די מצות ווערען געהיט דורכן בוימס סיג; ״הלימוד מביא לידי מעשה״, לערנען ברייגנט צו מעשים טובים.

מיט דעם סאָרט מליצה האָט זיך אויסגעדריקט, דער תנא ר׳ מאיר דער נאָמען וואָס בעטיטעלט ״בעלייכטען״, ער האָט געלערענט פון אלישע בן אבויה, אַ גרויסער מלומד, וועלכער איז געשטרויכעלט געוואַרען און איז ארויס לתרבות רעה. (אין ווייטערדיגע פרקים וועט דאָס גענויער בעהאַנדעלט ווערען) ער איז געוואָרען אַ כופר־ בעיקר און מ׳האָט איהם גערופען ״אחר״ אָבער ״ר׳ מאיר״ האָט אָנגעהאלטען אַלס רבי דעם ״אפיקורס״. ווען מ׳האָט ביי ר׳ מאיר׳ן געפרעגט היתכן? צו לערנען פון אַזאַ רבי, האָט ער געגעבן אַ משל תירוץ, ״רמון מצא תוכו אכל וקלפתו זרק״, ער האָט געפונען אַ מילגרוים געניסט ער די פרוכט, און דעם שאָלאַכטס פאַרוואַרפט ער. די זעלבע מליצה איז ביי די חז״ל ״אפילו פושעי ישראל מלאים מצות כרמון״; אויך פערשולדיגטע אידען זיינען פול מיט מצות ווי אַ מילגרוים מיט קערנער.

פון אַ רבי קאָן מען לערנען אפילו, ווען מ׳דארף ניט נאָכפאַלגען זיינע מעשים, אַ תלמיד מיט פעהיגקייטען דערגרייכט די סודות, רמזים טמיר ונעלם, אָבער אפילו ווען מ׳קאָן ניט אַרויפשטייגען צו די הויכע למודים, ס׳פעלט די בעגאַבטקייט, און מסירת נפש, צו קאָנען לערנען לויט דעם ״כך דרכה של תורה (אבות ו׳ מש״ה) נישטאָ די יכולת צום בבחינת ״איש כי ימות באוהל״ ווי ס׳ווערט גע״דרש׳נט אין התורה מתקימת אלא במי שממית עצמו עליה. תורה דערגרייכט מען דורך אויפאָפפערן מגושמ׳דיגע אינטערעסן, פיזישע וואהלטאַטען, אַז מ׳וויל קאָנען מוז מען אַרבעטען אויף דעם בריינגען אָפפער, אויסמיידען תענוגים, עוה״ז, מ׳זאָל ניט אויסען זיין אַ קאַריערישע דערגרייכונג, רייכקייט און פאָפולאריטעט, אין יעדען פאל זאָל מען לערנען ווייפיעל מ׳קען.

די דריי דאָקטרינס לערנען אונז די אנכה״ג, מחזירי עטרה ליושנה, וועלכע ס׳האָבען אַריינגעבראַכט דעם רוח החיים דעם לעבענס גייסט אין יודענטום אויפגעלעבט די ״עצמות היבשות״, נאָכ׳ן אומקערען זיך פון ״גלות בבל״; מיט זייערע כללים עיקרים און מדות, איז געלייגט געוואָרען דער פונדאַמענט פאר דעם גוואלטיגען בנין פון תשבע״פ, מיט דעם איז די התחלה די ערשטע משנה פון ״פרקי אבות״, דער אוצר פון עטיקס, מדות ודרך ארץ, לערעס פון די ״אבות״ פאַטריאַרכן פון אידישן פאָלק, ״אבות״ די פאָטערס פון אַ ריינע אמונה פראָפעטישען בעגייסטערונג פון דעם באחרית הימים פון יושר וצדק ״אבות״ די פאָטערס פון אונזערע טראדיציאָנעלע וועג־ווייזער די חכמי התלמוד, ״אבות״ לערערס פון די הויפט פרינציפען, פאָטער כללים פאר גערעכטיגקייט און מאָראלישקייט, פאסטולאַטען וואָס פיהרען צו אַ בעסערער מענשהייט, אַ וועלט פון גוטס און זיטליכקייט.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה ב׳

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה, הוא היה אומר, על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.

שמעון הצדיק איז געווען פון די פרבליבענע פון דער גרויסער פערזאַמלונג ער פלעגט זאָגען: אויף דריי זאַכען שטעהט די וועלט, אויף לערנען, אויף דינען ג־ט און אויף פערגיטיגען מיט גנאד.

די צווייטע משנה אין אבות, איז אַ ווערטערלֿיכע זאָגונג, ווי דער לֿשון איז מדייק ″היה אומר″, אַ סלאָגאַן וועלֿכען ס׳פלעגט זאָגען די גרויסע פערזענלֿיכקייט ″שמעון הצדיק″, ווען מ׳קאָן בעצייכענען, איינער פון די ערשטע, אין יענער עפאָכע פון דער אידישער קולֿטור, ווען ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען פאָרמולירען: די תשבע״פ, אין איהרע פערשידענע אָפצווייגונגען: אַ פעריאָד פון בערך טויזענד יאָהר, איז דער משך פון ″אברהם אבינו″, ביז׳ן ″בנין בית שני″, פון וועלֿכער צייט די הייליגע קולֿטורעלֿע אידישע שאַפונגען ווערען בעצייכענט, אַלֿס ″תורה שבכתב″: אַ צווייטע טויזענד יאָהר בערך פון יענעם ווענדע פונקט, ווערען די רייכע שאפונגען בעצייכענט, אַלֿס ″תורה שבעלֿ פה″, און דער בעלֿ המאמר האָט געווירקט אין יענער וויכטיגער איבערגאנג צייט, פון ″סיום תנ״ך, — התחלת התלמוד″.

מיט דער שיטה האָט ″רבינו הקדוש (רבי)″ מסדר געווען ″משנה″ בכלֿלֿ און ″פרקי אבות בפרט″, (זעה פתיחה צו דעם ספר) ס׳פאנגען זיך אָן די פערהאַנדלֿונגען פון די גרויסע פערזענלֿיכקייטען, פרינציפען ביי די אנשי״הרוח, די פאָסטולאַטען, וועלֿכע זיי האָבען געפריידיגט, אָנגענומען אַלֿס פונדאַמענטאַלֿע פרינציפען פאַר אַ גייסטרייכע געזעלֿשאַפט, געזעצען פאַרן וואהלֿ און בעסטען פון דער מענשהייט, אַ לֿייטענדער גייסט פון די ערשטע, וואָס ווערען בעטיטעלֿט ″תנאים″, לֿערער פון ″משנה″ איז געווען דער שמעון הצדיק, פון איהם און ווייטער פאר אַ צייט פון בערך פינף הונדערט יאָהר, אַ הונדערט יאָהר נאָכ׳ן ″חורבן בית שני″, ווערען די ת״ח גערופען תנאים. זייערע שאפונגען ″משנה″ וואָס רבי האָט מסדר געווען, ″ברייתא″ וואָס מיינט די דרויסען פערבלֿיבענע, ניט אריין אין סידור המשנה, האָבען איינגעאָרדענט רבי׳ס צוויי תלֿמידים ר׳ חייא און רבי אושעיה. דער דערס־

טער טייל פון די שאַפונגען איז פאָרגעקומען אין ארץ ישראל, טיילווייז אויך אין די לענדער בבל פרס און רוים.

אין יענע דורות איז געווען פערשידען דער אידישער מצב לויט דער צייט און פלאַץ, ס'פלעגט זיך בייטען פון גוט צו שלעכט און קאַפויער. פאָליטיש זעלבסשטנדיג אָדער אונטעריאָכט, שלום אינעווייניג און דרויסען, אָדער אינערליכע צאַנקערייען, רעוואָלוציעס. אויסערליכע מחלוקות מיט זיגען און דורכפאַלען. זעלבסטפאַרשטענדליך אַז די פאָליטישע און עקאָנאָמישע וועקסלונגען האָבען געהאט אַן איינפלוס אויף די קולטורעלע ענטוויקלונגען. דער אידישער לעבען נאָכ'ן בנין בית שני, האָט זיך אָנגעפאַנגען אַלס וואַסאַלען צו פרס, גוטע צייטען פון אלכסנדר מוקדון'ס הערשען, צרות און פיין פון שפעטערדיגע גריכישע הערשער, בעפרייאונג פון די חשמונאים, און די ירידות פון אינערליכע צאַנקערייען ביזן חורבן דורך רום.

אין אינערליכען אידישען לעבען זיינען געווען, בויער און צושטערער, פאַטריאָטען און טרייע איבערגעגעבענע אידען און צוררים, מהרסים, אַסימיליאַטאָרען, מתיונים, פאַרגריכיזירטע העלעניסטען, ביז דער נידעריגסטער שטופע שאַרלאַטאַנסטוואָ, צו נאָכהאַמען די אידישע אונטערדריקער. ׳סאיז אפילו געווען אַ פאַררעטערישער כהן גדול, וועלכער האָט געוואָלט מקריב זיין אויפ'ן מזבח אַ חזיר. די דעגענערירטע האָבען אָנגעמאַכט פלאָטקעס, צאַנקערייען און צרות, די פאַרשידענע סעקטאַנטען, וועלענדיג איבערשטייגען איינער דעם צווייטען, ערוואַרבען דעם איינפלוס, זיין די דאָמינירענדע מאכט, האָבען געבראַכט מעהר שאָדען, ווי די אויסערליכע מאַכט. צווישען די כתות זיינען געווען כופרים, פאַנאַטיקער, פאַנטאַזיאָרען און שווערמער. פון דעם כאַאָס האָט זיך געגומען שפינען די ענטשטעהונג פון קריסטענטום.

אין יענעם משך הזמן, זיינען צייטענווייז ארויפגעקומען פיינע אידעאַלען, וועלכע האָבען צוטריבען די פינסטערע כמארעס. ס'האָבען אויפגעשטראַלט לויטערקייטען, ליכטיגע אָפשפיגלונגען האָבען געמינעט פון פערנעפעלטען חושך. ווען די חשמונאים האָבען בעזיגט די יונים, און די אידען זיינען געוואָרען פריי, זעלבשטענדיג פאָליטיש, מעכטיג מיליטעריש, עקאָנאָמיש צופרידענשטעלענד. האָט זיך אויך קריסטאַליזירט די אמונה. אַ קולטורעלע אויפשטייגונג. צו בעגרינדען, אויפבויען און בעפעסטיגען דעם יודענטום. יענע גייסטיגע ריזען האָבען געשאַפען דעם רייכען מאַטעריאַל, וועלכער גיט אונז דעם לעבענס עסענץ, צו קאָנען לעבען אין דעם לאַנגען ביטערען גלות. דורכמאכען נסיונות און מאַרטירערטום. ס'איז געוואָרען געלייטערט אונזער אמוננה, פאַרשטענדליכער די תורה, טריישאַפט צו טראַדיציעס.

אַ באַזונדערע מערקווירדיגע צייט איז געווען די יאָהרען פון שמעון הצדיק דער בה"מ. אויף דער וועלט אַרענאַ האָט זיך דעמאָלט בעוויזען דער אומשטערבליכער מלך אדיר אלכסנדר מוקדון, בעטיטעלט "אַלעקסאַנדער דער גרויסער". דערצו אַן אויסנאַם צווישען וועלט־באַצווינגער מיט זיין טאָלעראַנץ און גערעכטיגקייט. זיין מלוכה האָט זיך אָנגעפאַנגען אין "מוקדון".

אַ לאַנד אויף די באַלקאַנען. דער פראָווינץ וועגען וועמען ס׳קומען פאָר דיספוטען צווישען די אייניגע באַלקאַנישע מלוכות פון דרום אייראָפּאַ. פון יענעם מינדערוויכטיגען לאַנד, האָט דער פעהיגער אַלעקסאַנדער בעוויזען אין פערלויף פון זיין קורצען לעבען (געשטאָרבען אין עלטער פון 36 יאָהר). אַרויפצושטייגען צום מאַסשטאַב פון אַ וועלט הערשער פון די דאַמאָלסדיגע בעוואוסטע אזיה, אייראָפּאַ און אַפריקאַ. צווישען זיינע אונטערטעניג געמאַכטע מדינות איז געווען יהודה א״י, וועלכע איז דאַמאָלסט געווען אַ וואַסאַל פון ״פרס ומדי״ וועמענס מלך כורש האָט געהאט געגעבען דעם מאַניפעסט פון גאולה. אידען זאָלען מעגען זיך אומקערען קיין ארץ ישראל. זיי האָבען אונטער דער הערשאַפט פון יענער דינאַסטיע אין אַלגעמיין געלעבט ניט שלעכט. כאָטש ס׳איז אויך געווען צייטווייליגע גזירות און צרות, ווי די מגילת אסתר פאַסירונג — דער ״פורים נס״, ווען דער צורר המן האָט זיך פערמאָסטען אומצוברייננגען און פאַרטיליגען אונז, וואָס איז געוואָרען אַ ישועה מיט נעמען נקמה אין די אידישע צוררים. לויט די איבערגעבונג אין דער מגילת אסתר, איז אויסער די פיזישע גאולה, אויך פאָרגעקומען אַ קאָלאָסאַלער עפיזאָד פון בענייען דעם ״קבלת התורה״. אין אַלגעמיין איז דער אידישער לעבען געווען מיט חסד.

ארץ ישראל אַלס אַ מיטעלפונקט צווישען די דריי וועלט טיילען אזיה, אייראָפּאַ, אַפריקאַ, איז געווען פון אַ גרויסער סטראַטעגישער נויטווענדיגקייט פונקט פאַר אַלעקסאַנדערס פלענער צו באַהערשען די וועלט. אויף זיין מאַרשרוט קיין פרס ומדי, האָט ער געדאַרפט אונטערטעניגען די אַלע מדינות וואַסאַלען פון פרס ומדי, צווישען וועלכע ס׳איז געווען יהודה. וועגען יענע קאַמפען איז דאָ אַ פאַנטאַסטישע לעגענדע. צווישען דעם העלדישען קעניגס יועצים און חילות זיינען געווען פילע שונאי ישראל, שומרונים, יונים, מצרים און אדומים, וועלכע האָבען פאַרן מלך אדיר געמאַכט פיעלע בלבולים און זלזולים אויף די אידען: זיי האָבען איהם געראַטען צו מאַכען חו״ש אַ כליה אויף די אידען. מיט פיעל שרעק האָט מען אין ארץ ישראל ערוואַרטעט דעם איבערפאַל. די מנהיגים, גדולים און חכמים צווישען וועלכע ס׳ווערט אין דער אגדה דערמאָנט איינער ״גביהא בן פסיתא״, אַ שאַרפער חכם מיט אַ דעפאָרמירטען גוף זיינען זיך צוזאַמען געקומען מיט שמעון הצדיק דער כהן גדול, אַלס ראש פאַר אַן אסיפה, וואָס מ׳זאָל טון אין דער ״עת צרה״. ס׳איז פאַרשטאַנען געוואָרען אַז די מיליטעריש שוואַכע קליינע יהודה, האָט ניט קיינע אויסזיכטען אין אַ אָפענעם קאַמף געגען דעם גבור, מיט זיינע שטאַרקע פיל־צאָהליגע אַרמעען, די גוט בעוואָפענטע רעגימענטען מיט זייערע קענטשאַפטען אין תכסיסי מלחמה.

ס׳איז ביי די פערזאַמעלטע בעשלאָסען געוואָרען, מ׳זאָל אַרויסגעהן דעם מלך אדיר אַנטקעגען מקבל פנים זיין דעם וועלט בעזיגער, זיך אונטערוואַרפען זיין ממשלה, די פני האָבען איינגעאָרדענט אַ פראַכטפולע כאַראַדנע צערעמאָניע. פאָראויס איז געגאַנגען דער כהן גדול אין זיינע היי־

ליגע ווייסע בגדי כהונה, די לוים האָבען געטראָגען די גאָלדענע און זילבערנע כלים פון בית המקדש, מיט די אנדערע צירונגען, די מוזיקאַלישע אינסטרומענטען, האַרפען, פידלען, פויקען, צימבלען, פייפען און שופרות האָבען בעגלייט מיט זייערע טענער די בעגאַבטע משוררים. פאָנען האָבען געפלאַטערט. די שעהנע בנות ציון באַצירט מיט פאַרבענרייכע דופטענדע בלומען און מירטעל קראַנצען האָבען פאַרשפרייט שמעקענדיגע ריחות פון ווייררייך אוילען און געווירצען, די מחנות האָבען אויסגעשריען הידד! יחי המלך! מיט שרעקענדיגע הערצער באַגעגענט די זיגרייכע חיילות.

מיט הכנעה פאַר די אַריינדרינגער האָבען די אידען תפלה געטון צום רבש״ע, וואָס אין זיין מאַכט זיינען די הערצער פון מלכים און הארען, אַז דער מלך זאָל זיין גנעדיג צו זיי: די תחנונים האָבען דערגרייכט די שכינה. אַ נס מן השמים האָט פאַסירט אַ פאַנאָראַמע פון אונערוואַרטעטע אויסערגעוועהנליכקייט האָט זיך באַוויזען: ווען די אידישע פראָצעסיע האָט זיך דערנעהנטערט, און אַלעקסאַנדער מיט זיין סוויטע האָבען זיי דערזעהן, האָט דער שטאָלצער ״מלך בקיפה״ אַרונטערגעשטיגען פון זיין פערד בוקענדיג און נויגענדיג זיך פאַר שמעון הצדיק. ער האָט געקושט די זוים פון זיינע בגדי כהונה. ערשטוינט זיינען געוועזן די גענעראַלען און די מיניסטאָרען פון דער אויסערגעוועהנליכער סצענע, אַז דער זיגער זאָל ווייזען אונטערטעניגקייט צו די יעניגע וועלכע זיי האָבען געדיינקט צו דערנידעריגען און פאַרניכטען, דער מלך האָט זיי ערקלעהרט די אונבעגרייפענדע האַנדלונג זיינע. אַז אַ פיזינאָמיע ווי די פון אידישען כהן גדול אין די ווייסע מיט גאָלד געפוצטע בגדים, אין זיינע צירונגען פון אַסאָרטירטע עדעל שטיינער, זעט ער שפאַנען אין פראָנט פון זיינע מחנות. דער געשפענסט באַגלייט איהם אויף די שלאַכטפעלדער מיט נצחונות.

נאָך אַ פריינדליכע פערהאנדלונג מיט די אידישע חכמים און מנהיגים, האָט ער זיי געגעבען פיעל הנחות, פאַרשפראָכען ניט צו מישען זיך אין זייער אינערליכען לעבען, פאָלקאָמענע רעליגיעזע פרייהייט. ער האָט אויך בעשאָנקען דעם בית המקדש מיט קאָסטבאַרע מתנות פון זיינע אוצרות. ער האָט אפילו פערלאנגט אַז זיין ביוסט זאָל ווערען אַוועקגעשטעלט אין דער ״עזרה״ לזכרון. דער אַקט איז שטרענג פאַרבאָטען לויט דעם אידישען דין (לא תעשה לך פסל וכל תמונה) אָבער די אידישע חכמים האָבען געפונען אַ פרידליכען אויסוועג, מיט שכל און טאַקט האָבען זיי איהם אָנגעוויזען אויף אַ פיינערען אָנדיינק פון זיין גרויסקייט; מ׳זאָל אַלע זכרים וואָס וועלען יענעם יאָהר געבוירען ווערען ביי די כהנים, רופען מיט זיין נאָמען ״אַלעקסאַנדער״. ער האָט אויף דעם איינגעוויליגט, פון דאַמאָלסט איז דער נאָמען ביי אידען עד היום הזה. אינטערעסאַנטע לעגענדעס דערצעהלט די אגדה: פאַר דעם מלך זיינען ערשינען דעלעגאציעס מיט טענות געגען די אידען. די מצרים האָבען געמאָנט אַז די אידען זאָלען זיי אומקערען די אַלע כלים גאָלד און זילבער, וואָס זיי האָבען פון זיי געליהען בעפאַר יציאת מצרים. זייערע עדות האָבען

זיי געבראַכט ווי ס׳ווערט דערצעהלט אין דער תורה. דער חכם גביהא בן פיתאה, האָט צושלאָגען זייערע תביעות מיט בעווייזע אויך פון דער תורה, אַז ששים רבו אידען האָבען געשקלאַפט אין מצרים פאַר 400 יאָהר. די שכירות פאַר אַרבייט וואָלט בעטראָפען הונדערטפאַכיג מאָהל מעהר ווי די הלואות. אַלכסנדר האָט אַנערקענט דעם אידישען צד, און די מצרים זיינען אַנטלאָפען. זיי האָבען ניט געקאָנט גוט מאַכען דעם שולד. נאָך אַזאַ כאַראַקטעריסטישע דין תורה איז געווען ווען די ״בני קטורה״, אויך אברהם אבינו׳ס קינדער האָבען געמאָנט זייער חלק ירושה אין ארץ ישראל, וועלכעס דאַרף זיין פאַר אַלע אברהם׳ס קינדער. דער זעלבער חכם האָט זיי אויך אָנגעוויזען אַז זיי מאָהנען אומזיסט. ווי די תורה דערצעהלט אַז אברהם אבינו האָט די קינדער זיינע געגעבען מתנות און זיי אַוועקגעשיקט, אָפּגעצאָהלט זייער חלק.

אין תלמוד ווערט אָנגעגעבען אַ טעם, פאַר וואָס דער שמעון האָט זוכה געווען צו ווערען באַטיטולט מיט ״צדיק״, פרומער, גערעכטער: ווייל פיעל ניסים זיינען פאָרגעקומען אונטער זיין הנהגה אויסער די פּאָליטישע קרעדיטען. אום יום כפור ווען ס׳איז געוואָרען דורכגעפירט די ערנסטע צערעמאָניע פון א ״שעיר המשתלח לעזאזל״, פלעגט מען אויף דעם באַראַנס האָלדז אויפהייגען אַ וואָלענעם באַנד. און אַ סימן איז געווען, אַז דער באַנד איז פערבליבען ווייס, האָט דאָס געוויזען אַז די חטאים זיינען פערגעבען געוואָרען. ווען אָבער ער איז געוואָרען רויט (מסתמא פון שעפּס בלוט ביים ווערען אַראָפּגעשליידערט פון באַרג) האָט דאָס אָנגעדייטעד אַז די זינד איז ניט געוואָרען פערגעבען, ווי דאָס איז מרומז פון פסוק (ישעיה א׳) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו״ ווייס איז דער צייכען פון אומשולד, רויט פון בלוט, און אין משך פון שמעון הצדיק דינסט איז ער אַלעמאָל געבליבען ווייס . . .

נאָך אַ וואונדער ווערט אָנגעגעבען פאַר זיין לעבענסלויף: אין בית המקדש האָט געברענט אַ ״נר תמיד״, אַלס אַ סימבאָל פון תורה און יושר וצדק. אין תלמוד ווערט ער אָנגערופען ״נר המערבי״, ווייל ער איז געווען ביי דער מערב וואַנט אין בית המקדש זיין זכרון איז דער פערבליבענער ״כותל מערבי״. תורה און חכמה וואָס מ׳האָט ניט געקאָנט חרוב מאַכען. דער בוימעל אין דעם לאמפּ פלעגט קלעקען אַ מעת לעת ווען מ׳האָט איהם ווידער אָנגעפילט. ס׳האָט אָבער געטראָפען אַז ער פלעגט אויסגעהן פריהער, און ס׳איז געוואָרען אָנגענומען פאַר אַ שלעכטען סימן. די סיבה האָט קיינמאָל ניט פּאַסירט אין דעם פעריאָד וואָס שמעון הצדיק איז געווען דער כהן גדול.

ניט צו פאַרמינדערען די טראַדיציאָנעלע אמונה אין די וואונדערס שכדה״ט, פון די אגדות. קאָנען אויך ווערען אַריינגעפּאסט, משלים פון די היסטאָרישע פּאסירונגען, וועלכע זיינען בעהאלטען אין די אגדות וואָס מ׳האָט ניט געקאנט צוליעב פּאָליטישע מאָטיווען זיי איבערגעבען אין פשוט׳ע דבורים ,נאָר פערהיילען אין די מליצה פאבעל אד״ג. דער לשון ״שעיר לעזאזל״, ווערט באַנוצט אַלס אַזעלכעס אָנצווייזען ווען אַ אומשולדיגער ווערט

בעשטראָפט פאַר פרעמדע זינד. פאַר דאָס זעלבע איז אויך דאָ דער אידישער אויסדרוק, ״אַ כפרה הינדעל״. די אויסדרוקען בעצייכענען דעם אידישען בכיה לדורות, די היסטאָרישע קללה ביז צום היינטיגען טאָג, ווי דאָס אידיש פאָלק ליידעט, בריינגט קרבנות דורך די בלבולים, אַז זיי זיינען די שולדיגע, על כל צרה שלא תבוא. סימבאָליש גערופען איז דער קאָליר ווייס אַ צייכען פון ריינקייט, אומשולדיגקייט, דאַגעגען רויט דער קאָליר פון בלוט, דייטעד אָן רציחות, אויפרעגענדע תאות, זינד און פארעברעכן אזוי איז דער אינסטינקט ביי חיות און בהמות, וואָס רויט מאַכט זיי ווילד.

אַ בעצייכענונג פון ליכט און פינסטערניש זיינען די אָנווייזונגען, ליכט איז דער סימבאָל פון וויסען, פערשטעהן, קלאָר־זעהענדע אייגענשאַפטען ״נר מצוה ותורה אור״. אַ מצוה איז בבחנת ליכט, דער מאטעריאַל וואָס איז אַליין אַ פינסטערער געגענשטאַנד, וועלכער קאָן ווערען בעלויכטען, דורך אַ קאָמבינאַציע מיט אַ פייער־שטאָף, דורך וועלכעס ס׳ווערט דערגרייכט אַ בעלייכטונגס צוועק, דאָס איז די מליצה: אַ מצוה איז דער געגענשטאַנד צום בעלייכטען, בריינגט די נוצליכקייט, ווען זי ווערט בעשטראַהלט מיט דעם עצם פון ליכט דעם מאור התורה. מיט אַ עהנליכע מליצה איז דער פסוק ״נר אלה׳ נשמת אדם. אַ ג־טליכע ליכט איז דעם מענשענס נשמה. זי בעלייכט דורך ג־טליכע בעשטראהלונג. אָהן דעם איז דאָס אַ ניט אָנגעצונדענע ליכט . . .

אַ מדרש וועבט פון דעם אויס אַ טיפזיניגע לאָזונג: די גאָטהייט זאָגט צום מענשען, ווען דו וועסט היטען מיין ליכט ״תורה און מצות, וועט די שכינה היטען דיין ליכט די נשמה. דער געגענזאַץ איז פינסטערניש. מ׳בלאָנדזשעט דורך אומוויסענהייט, מ׳זעהט ניט דעם דרך הישר, אַזוי איז די מליצה (ישעיה ט׳): העם ההולכים בחושך ראו אור גדול)״. דער פאָלק וואָס געהט אין דער פינסטער האָבען דערזעהן די גרויסע ליכטיגקייט. די וועלט־ליטעראַטור האָט אַ בעצייכענונג ״דער פינסטערער מיטעל־אלטער פאַר די דורות פון פאַנאַטיזמוס, טיראַניי און אַבערגלויבען (צום בעדויערען איז אפילו אין צוואַנציגטען יאָהרהונדערט אויך נאָר אַ פאַרבלענדעטע ליכט). מ׳גיט אָפט דעם אויסדרוק ״ס׳וועט אַוועק די פינסטערניש, ס׳וועט ווערען טאָג די זון וועט אויפשייגען, דער נביא זאָגט ״וזרחה להם יראי שמי שמש צדקה״ . . . ס׳וועט ערשיינען אַ ג־טליכע גערעכטיגקייט, געפיהרט לויט דעם מאור התורה, צדקה, חסד און יושר.

די סימבאָלען ווערען פערשלייערט אין די וואונדער געשעהענישען אין שמה״צ לעבען, זיי רעפּרעזענטירען די עפּיזאָדען, וואָס מיר האָבען דאָ ציטירט, יענע היסטאָרישע פאַסירונגען זיינען געווען אויסנאַמספאַלען. ביים כראָנישען שעיר לעזאזל (די אידען) איז דער (לשון זהורות) דער באַנד זייערער פערבליבען וויס, ניט געליטען פון בלבולים, ביי יענער עפּאָכע מאכענדער צייט זיינען אידען ניט בעשולדיגט געוואָרען צו זיין די כפרה הינדעל, אַלס די פאַראורזאַכער פון יענעם גראַנגעל צווישען די וועלט

מאַכטען "פרס און מוקדון" ווען ס'איז געפאָכטען געוואָרען די בלוטיגע מלחמה, פאַר אַ וועלט דאָמינישאַן, איז געשעהן אַ נס בדרך הטבע, מ'האָט ניט געהאלטען די אידען "רויט" פעראַנטוואָרטליך, ווי ס'ווערט ביי אַנדערע פעלקער צאַנקערייען, מלחמות, רעוואָלוציעס. און נאַטירליכע קאַטאַסטראָפעס. ווי מיר ווערען באַשולדיגט בנוגע אַנדערע וועלט אומגליקען און צרות.

דער צווייטער נס "ס'איז ניט פערלאָשען געוואָרען דער "נר המערבי" האָט אַ שייכות מיט דעם פריהערדיגען אויסנאַם, ווייל אין דעם דאַמאָלסדיגען וועלט־קאָנפליקט זיינען די בעזיגטע ניט געווען פערפינסטערט מיט בלינדען האַס צו פערפאָלגען די אידען פאַר זייערע מפלות און פערצווייפלונגען. דער צווייטער צד פער'שיכור'ט מיט נצחון זיינען געווען בעלויכטען מיט דעם מאור התורה פון בית המקדש. ס'איז ניט געוואָרען פערלאָשען דער אידישער "נר תמיד", יענע "מלכות יון" הערשער זיינען געווען חכמים געלערנטע. זיי זיינען געווען באַזעעלט מיט דער ג־טליכער ליכט פון "נר אלה' נשמת אדם" זייערע מעשים(מצות) זיינען געווען באַלויכטען מיט "תורה אור". זיי ווערען אָנגעדייטעד אַלס "נר המערבי" צום ערשטען מאָל אין דער וועלט געשיכטע, וואו ס'קומט צום פאָרשיין אַ איראָפּייאישע מאכט מיט אַ וועסטליכע ציוויליזאַציע, וואן דער אָקסידענט האָט אָפּגעשפיגעלט אָריענטאַלישע א"י פון מזרח עטיקס און מאָראַל. "מוקדון" איז אין איראָפּא אַזוי אויך "יון" זיינען אין יענע צייטען געווען פאַקעלס־צינדער מיט זייערע פילאָזאָפיעס און פרינציפען פריידיגונגען. אין תלמוד ווערען עראינערט די "סבי דבי אתונא". געלערנטע און דיינקער פון אַתון די הויפט שטאָדט פון אַלטען גריכענלאנד, וועלכע חכמות ס'ווערען געשילדערט ביז צום היינטיגען טאָג. כאָטש מ'איז מיט זיי אָפּט ניט איינשטימיג מיט זייערע טהעזיסען.

מיר געפינען אַ וואונדערבאַרע נבואה אין (דניאל ח') וואו ס'ווערט אויף א פאַנטאַסטישען וועג געגעבען אילומינאַציעס וועגען די צוקינפטיגע וועלט־הערשער. דער איבערגאנג פון די מלוכות מצרים, אשור, בבל, פרס ומדי". איין מדינה בעזיגט דער צווייטער. אין יענעם וויזיאָן זעהט דניאל אַ געוואַלטיגער באַראַן מיט צוויי מעכטיגע הערנער. איינער פרס איז העכער ווי דער צווייטער, מדי. שטויסט ער אין אַלע זייטען אן באַזיגט אַלעמען. עס בעווייזט זיך אויף דער וועלט אַרענאַ אַ מעכטיגער באַראַן מיט אַ איינציגען מעכטיגען האָרען וועמען קיינער קאָן ניט בייקומען. ער צושטויסט און צושמעטערט אַלעמען און דעם פריהערדיגען צוויי־האָרענדיגען, צוטרעט און פערניכטעט ער ווען דער וועלט־בעצווינגער ווערט מאָמענטאַל שטאַרקער פון אַלעמען. ווערט פון זיין אייגענער גבורה דער ריזיגער האָרען צופערטעלט אויף פיער טיילען אין אַלע זייטען פון דער וועלט. ווייטער אין יענעם קאַפּיטעל ווערט ענטפלעקט דער פתרון פון די פאַנטאַסטישע זעהונגען. דער ערששער פון מלכות יון מיינט אַלעקסאַנדער. ער קומט פון מוקדון וואָס איז אין מערב. ער ווערט גערופען "צפיר העזים" אַ באַראַן. עס מיינט אויך אַ לייכטענדער שטערען. פון דניאל'ס פאַנטאַסטישע פאַנאָראַמע איז געשפונען די

שמעון הצדיק לעגענדען . . . ·

די לייכטענדע פערזענליכקייט פון שמעון הצדיק גיט דאָ דריי פונדאַמונטאַלע פרינציפּען: ״על שלשה דברים העולם עומד, על התורה, ועל העבודה ועל גמילות חסדים. לערנען, דינען ג־ט און גמ״ח. מיט דעם מאמר פאַנגט אָן דער מסדר המשנה איבערצוגעבען דאָס וואָס ס׳האָבען פראָקלאַמירט די יחידי סגולה און מיט אַ הערליכען סלאָגאַן ענדיגט ר׳ שמעון בן גמליאל דעם ערשטען פרק ״על שלשה דברים העולם קיים״ (אזוי איז געדרוקט דער נוסח פון משניות ניט עומד) על הדין, ועל האמת, ועל, השלום״ אויפ׳ן ערשטען בליק קאָן אויסווייזען אַז די צוויי מאמרים זיינען פערשידענע מיינונגען .אין יעטווידער מאמר ווערען אָנגעגעבען אַנדערע פונדאַמענטאַלע פרינציפּען וועגען קיום העולם.

מיט אַ באַטראַכטען שטודירען באַמערקט זיך אַ אונטערשייד ביי די צוויי ר׳ שמעונ׳ס. ניט נאָר לגבי די פאסטולאטען, נאָר אויך וועגען זייערע צוועקען. ביי שמעון הצדיק איז אַ אויסגעהאַלטענע גירסא ״עומד״ אויף דריי זאַכען שטעהט די וועלט, אָבער רשב״ג איז שוין דאָ אַ גירסא ״קיים״, וועלכע ס׳מיינט די פרינציפליכקייטען וועלכע מאַכען די מעגליכקייטען פאָר דער וועלטליכער עקזיסטענץ. איהר דויערהאַפטיגקייט. דאָ זיינען צוויי בעזונדערע בעגריפע. ״עמד״ בעצייכענט אַ גשמיות׳דיגען אַוועקשטעלען, וועלכע איז ניט אַ אויסשליסליכער בעדינג אַנדערש קאָן ניט זיין. למשל איך וועל זאָגען אַז דער געגענשטאַנד שטעהט אויפן זאַמד, מיינט דאָך דאָס ניט אַז ער קאָן ניט שטעהן אויף אַ שטיין. ווען מ׳באַצייכענט די הויז שטעהט אויפ׳ן באַרג, קאָן זי אויך שטעהן אין טהאָל. דער עקזיסטענץ איז פון דעם ניט אָפּהענגיג. ״קיים״ צייגט אויף אַ אַבסאָלוטער באַדינגונג נאָר אויף דעם אופן קאָן די זאַך עקזיסטירען. דאָס פאָדערט איהר געדייהען. דער קיום, אַנדערש ווערט דאָס צו נישט . . . לויט דעם אַנאַליז איז דאָ אַ מיינונג מיט׳ן פערענדערטען לשון פון קיים.

לויט דער שיטה פון די אַנדערע אויסדריקע קאָן מען אָננעהמען אַז דאָ איז ניטאָ קיין געגענזייטיגע מיינונגען. ״אלו ואלו דברי אלה׳ חיים״. נאָר ס׳ווערען בעהאַנדעלט אַנדערע ענינים. שמעון הצדיק רעדט וועגען ״חובות עצמיות״, אינדיווידועלע פליכטען, האַנדלונגען פון מענשען צו זיך און התחייבות׳ן צו אַ צווייטען יחיד. און כאָטש דאָס איז אַ מוז אָנדערש זאָל מען ניט טון, ווייל אויף אַנדערע וועגען וואָלט די וועלט אונטערגעגאנגען. אָבער ווייל דאָ רעדט זיך וועגען מעשים פון איינצעלנעם, איז ניט שייך צו זאָגען ״העולם קיים״, ווייל ווען איינער ערפילט ניט זיינע פליכטען, וועט מען אויסקומען אָהן איהם. דער איינער איז ״מחוץ למחנה״. ווי ס׳איז דאָ אין (מגילת אסתר ד׳) אַז ווען אַסתר האָט געוואָלט מדחה זיין איהר בעמיהען זיך צו ראַטעווען די אידען, שיקט איהר מרדכי זאָגען. ״אם — — — רוח והצלה — — ואת ובית אביך תאבדו״. די אידען וועלען פון אַן אַנדער פלאטץ געהאָלפען ווערען אויב דו ענזאַגסט זיך זיי בייצושטעהן, וועט זייער

בעשטאַנד קומען פון אַן אַנדער פלאַטץ אָבער פון דיין ניט ערפילען דיינע פליכטען וועסטו פערלאָרען געהן. פערשידען זיינען די כללים פון רשב״ג דאָרט האנדעלט זיך וועגען דער געזעלשאַפט אַלס אַ גאַנצער. דעם אָרדענונג, מעטהאָדען און איינפיהרונגען, וועלכע זיינען קיום העולם, קאָנדיציאָנען.

מיט דער פאָלגענדער שיטה, בעהאַנדעלט שמעון הצדיק דעם יחיד׳ס התחייבות׳ן צו זיך און זיינע מיטמענשען. ער גיט אָן דעם צאָהל דריי זיילען אויף וועלכע ס׳שטעהט די וועלט, ווייל דער מענש איז אַ קאָמבינאַציע פון דריי עלעמענטען פון וועלכע יעדערער האָט אַ אויפגאַבע מתקן צו זיין דורך דער פערמיטלונג פון די דריי פרינציפען. אַ בשר ודם באַשטעהט פון די פאָלגענדע דריי חלקים: אַ חומר־גוף, וועלכען מ׳זעהט מיטן פיזישען אויג דער איז אַ כעמישער צוזאַמעשטעל פון שטאָפען, ווי די אַנדערע געגענשטאַנדען פון דער שאַפונג, וועלכע זיינען לויט די אַלטע חוקרים פיער קאַטעגאָריען: ”דומם, צומח, חי”, מדבר”. אונבעוועגליכע קערפערשאַפטען, געוויקסען, לעבעדיגע ברואים און מענשען. ביי די אַלע קאַטעגאָריען איז דאָ דאָס וואָס ס׳ווערט באַצייכענט מיט אַ חומר אַ קערפערשאַפט, זייערע פילע פערשידענקייט איז דער רעזולטאַט פון זיין צוזאַמענשטעלען, פראָפאָרציאָנעלע באַהעפטיגען פון די ערדישע מאַטעריאַלען, שטאָפען פון קאָסמאָס. פון דעם נעמט זיך דער העברעאישער נאָמען ”אדם־ מענש” פאַר זיין פיזישען באַטרעף, אַזוי ווערט געזאָגט אין (בראשית ג׳) דו מענש קומסט פון דער ערד און אַהין וועסטו זיך אומקעהרען.

(ב) דער לעבען, וועלכער ווערט בעשיינפערליך געזען ביי די בעלי חיים דאָס ווערט ביים מענשען באַצייכענט מיט ”נפש חיה”, דאָס איז די אָנווייזונג פון פשוט׳ן אינסטינקטיווען לעבען, ווי ביי אַנדערע בעלי חיים, דער באַוועגען זיך, ערפילען נאַטירליכע פונקציאָנען.

(ג) דער גייסט, רוח נשמה, יחידה, דעם מענשענס שכל, דיינקונגס אַפאַראַט, זיין אורטיילען, וועלכעס ס׳מאַכט איהם צו ווערען בעטיטעלט דער ”בחיר כל היצורים”, דער ”מדבר”, אַ בעשעפעניש מיט אַ שפראַך, וועלכעס ס׳איז אַ חלק אלה׳ ממעל, ווי קהלת זאָגט, ”רוח האדם העולם למעלה, דעם רוחניות איז נאָך דעם מענשענס קנין, מיט דעם איז דער אַנדערש פון מענשענס גייסט. וועלכער שטייגט צו די וואָלקענס. דער טייל וואָס איז ביי אַנדערע באַשעפענישען, וועלכע האָבען נאָר דעם לעבען, וועלכער באַקומט זיין ענערגיע פון ערדישע אינסטינקטען, אַזוי באַצייכענט דאָס קהלת, ”ורוח הבהמה היורדת למטה”. דער בהמה״ס ווילען נידערט פון אונטען.

יעטדווידע פון דעם מענשענס טיילען, דאַרף האָבען איהר נאַהרונג. ס׳מוז פאָרקומען אַ ענליכער פראָצעס, ווי ביים פיזישען עסען די אומוועקסלונג פון שטאָפען פארן חומר. אזוי זאָל זיין לגבי די עלעמענטען וועלכע שאַפען די ענערגיע דעם לעבען צום נפש חיה, גראַדע ווי אָהן די פיזישע שטאָפען וועלכע שפייזען דעם חומר, ווערט דער גוף צו גאָר נישט. אויפגעלייזט.

פערפוילט, איינגעשרומפען, צוטיילט אויף טויטע אַטאָמס אַזוי מוז דער לעבענס וועזען האָבען זיינע שטענדיגע בענעמונגס קרעפטען, אָהן אַ אויסענווייניגסטער יניקה און השפעה ווערט לעבען פערלאָרען. ס'בלייבט דעם חומר'ס טויטע מאַטעריע באַוועגונגסלאָז, וועלכעס ס'ווערט גערופען אַ טויטער קערפער. די שטאָפען בלייבען נאָר צייטווייליג„ זיי געהן דורך אַ פּראָצעס פון אויפלייזונג, די בעזונדערע מאַטעריאַלען צוטיילען זיך געהן אַוועק צו דעם אומבאַוואוסטען, אָדער זיי פּאָרען זיך ווידער צוזאַמען, ווערען מגולגל צו אַ געגענשטאַנד פון זעלבען מין. אָדער אויך אַנדערע קאָמבינאַציעס (דאָס ווערט בעצייכענט "השארת הנפש" . . .

גראדע ווי די צוויי חלקים, דער לחלוטין חומר, און דער ענערגישער טייל "נפש חיה" אין מענשען נויטיגט זיך אין אַ אויסערליכער השפעה פּאַר זיין לעבען און ענטוויקלונג, אַזוי איז מיט'ן דריטען וואָס דער מענש אייגענט, די "נשמה", גייסט, אינטעלעגענץ אין מענשען דארף האָבען דעם מזון רוחני, ער נויטיגט זיך אין די צופלוסען פאר'ן געדייהען און וואקסען, אַ ענטוויקלונג, אַ אויסבילדונג זיך צו פערפאָלקאָמענען, די נאהרונג שטאָפען זיינען תורה איהרע אויסשטראַלונגען בעפרוכפערען די "נשמה" דער לערנען, וויסען פאַרשטעהן, שטודירען און פאָרשען זיינען גייסט פּאָטראַוועס, מתנות וואָס קומען צום ילוד אשה פון דעם עולם האצילות. מיט דעם ווערט געמיינט ביי די חז"ל אַז דער רוח אלקים איז געווען מיט פיעל דורות בעפאָר בריאת העולם אַזוי איז פערשלייערט איז די ווערטער פון (בראשית א') "ורוח אלה' מרחפת על פני המים", אין יענעם אין סוף בעפאָר דער בריאת שמים וארץ, איז שוין געווען דער "רוח אלהים" אַרומגעשוועבט אין דעם "חומר היולי". קאָסמאָס, ווען אַ יצירה פון פאַרנעם האָט דער בורא עולם פאָרמולירט איז דאָס געווען מיט'ן באַדינג "ויאמר אלה' יהי אור". ס'זאָל ווערען אַ אַפּשטראַהלונג די יצירה זאָל בעלויכטען ווערען מיט'ן "רוח אלה'", אַ בעשיינונג פון ג־טליכען גייסט אויף דער אָפּשפּיגלונג האָט דער בורא געזעהן די גוטעס, "וירא אלה' את האור כי טוב", דאַמאָלסט האָט די ג־טליכקייט צוטיילט ליכט פון פינסטערניש, גערופען טאָג און נאַכט.

די פילאָזאָפיע אַז תורה איז דער יסוד פון קיום העולם, געפינען מיר אָפט אין ש"ס (פּסחים ס"ח) "אמר ר' אלעזר אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי". ר' אלעזר זאָגט, ווען ניט די תורה, קאָן די וועלט אָרדענונג פון הימעל און ערד ניט עקזיסטירען. אַזוי דייטעד אָן דער פסוק, ווען ניט דעם אָפּמאַך פון טאָג און נאכט, דער תורה לערנען, וועלכען מ'דארף נאָכפאָלגען טאָג או נאַכט, ווי דער אָנזאָג "והגית בו יומם ולילה". דער וויסען וועלכער ווערט סימבאָליזירט מיט ליכט — טאָג און נאַכט פון אומוויסענהייט פינסטערניש — נאַכט, וואָלט דער בורא ניט באשטעטיגט די געזעצען פון הימעל און ערד.

אין (מס' עבודה זרה ג') ווערט גע'דרש'נט "ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי —ויכולו" דער בריאת העולם איז פערפאָלקאָמט געוואָרען צוליב

דעם ״יום הששי״ תכלית היצירה איז צושטאַנד געקומען, פאָרן געגאַנטישען צוועק, וואָס אין זעקסטען טאָג פון חודש סיון, וועט פאָרקומען דער ״מתן תורה״ מלמד שהתנה הקב״ה עם מעשי בראשית ואמר, אם ישראל מקבלים את התורה מוטב ואם לאו אחזור אתכם לתהו ובהו. גאָט האָט אויסגענומען אַ באַדינג מיט דער וועלט שאַפונג, אויב די אידען וועלען מקבל זיין די תורה איז גוט: ווען ניט וועט די גאַנצע יצירה ווערען אַ כאַאָס, חרוב ווערען ווערט דאָ אָנגעגעבען אַ לאָגישע לאָזונג, אַז נאָר מיט תורה קאָנדיציעס ווען ס׳איז א אינטעליגענטע הנהגה פון יושר, צדק, חסד, רחמים, אמת, דין, שלום, עבודה וגמילות חסדים, קאָן די וועלט עקזיסטירען. דער נעגאַטיוו מיינט נאַציזם, פאַשיזם, אונטאָלעראַנץ, ברייננגט אַ באַרבאַרישען כאַאָס מיט׳ן רעזולטאַט פון אַ וועלט קאַטאַסטראָפע, תהו ובהו צרות און חורבנות . . .

״מתן תורה פאנגט זיך אָן מיט׳ן ״אנכי ה׳ ״ דאָס מיינט אחדות הבורא, ״ואהבת את ד׳ אלה׳, ליעב די ג-טהייט ״ואהבת לרעך כמוך״, ליעב דיין פריינד ואהבתם את הגר, טאָלעראַנץ צו פרעמדע שכר ועונש, וועסטו הערען ג־טס אָנזאָגען, וועט געהן רעגען אין צייט ס׳וועט דיר געהן גוט,וועסטו איד זיך לאָזען פארפיהרען, וועלען קומען צרות און אומגליקען בעשטראָפונגען, ווען דער מענש געהט אין דרך הישר לויט די אָנגעזאָגטע פרינציפען, דאַמאָלסט איז ער דער תכלית היצירה, ווי די חז״ל זאָגען (קדושין פ״ב) ״שכולם לא נבראו אלא לשמשני, שנאמר תמשילהו במעשי ידך כל שתה תחת רגליו״, אַלע בעשעפענישן זיינען דאָ צום דינען דעם מענשען און דער מענש זאָל דינען ג־ט ווי דער פסוק זאָגט, די ג־טהייט מאכט איהם געוועלטיגען איבער דער גאַנצער יצירה, אַלע ברואים זיינען איהם אונטערוואָרפען דאַמאָלסט איז ער בבחנת ״ומותר אדם מן הבהמה״, ער איז אויף דער הויכער מדרגה ווען ער בעהערשט דעם חוש הבהמי, פיהרט זיך לויט פרינציפען פון בינה וחכמה, די חז״ל באַשטעטיגען, אַז ווען דער מענש האָט דעם צלם אלהים דורך זיינע מעשים טובים, וועט איהם קיין ווילדע חיה (אויך צוויי־פיסיגע) ניט אָנגרייפען, זי פאַלט אויף איהם אָן ווען ער פאַרלירט זיין מענשליכקייט זעהט אויס ווי אַ חיה . . . .

מיט זיינע גשמיותדיגע עלעמענטען פון חומר און דעם נפש־חיה ענערגיע איז דער מענש עהנליך צו אַנדערע ברואים, מיט די חושים אַליין האָט דער מענש ניט די געגענקראַפט צו בעשטרייטען די אינסטינקטען ער איז ניט מסוגל צו באַקעמפען די טהירישע דראַנגען, זיי באַהערשען איהם. ער איז שוואַך זיך געגענצושטעלן, דעם ווילען פון מדות רעות זיי האָבן די שליטה אויף זיינע פיהרונגען. נאָר מיט דער הילף פון תורה, קאָן אַ בשר ודם דערגרייכען די מדרגה פון התפשטות הגשמיות, אַרויסגעצויגען פון ווילקירישע איינפלוסען, צו קאָנען ווערען בעטיטעלט אַלס ״גבור הכובש את יצרו״, אַ הויכע אינטעליגענץ, וועלכע שטאַרקט מ׳זאָל קאָנען איינהאלטען די תאות, מיט געלערענטקייט קאָן מען בעזיגען פאַרדאָרבענע נייגונגען. די חז״ל פערהיילען דאָס אין אַפאָריזם ״אם פגע בך מנול זה, משכהו לבית המדרש״.

ווען דער פאַסקודניאַק (שלעכטע נייגונגען יצה״ר) באַגעגענט דיר, ציה איהם אַריין אין בית המדרש . . . באַלערענטע אַרגומענטען, מאָראַלס און אורטיילען וועלען איבערוועלטיגען, בעזיגען איינצאַמען, פערדאָרבענע פערלאַנגען.

אין (ברכות ה׳) ווערען געגעבען אינסטרוקציעס צו אַ געפיהלען קאמף. ״דער מענש זאָל זיך באַמיהען אַז דער יצה״ט זאָל איבערוועלטיגען דעם יצה״ר. קאָן מען דאָס איז גוט, ווען ניט זאָל מען אָנווענדען דעם מיטעל פון לערנען, ווען דאָס העלפט אויך ניט זאָל מען לייענען ״קריאת שמע״ וואו ס׳איז דאָ הכרת הבורא, ה׳ אחד ,אהבת המקום, ״ואהבת את ה׳ אלה׳, למוד תורה פערזאָג, ״ושננתם״, די אָנווייזונגען פון שכר ועונש, אם שמוע — פן יפתה, בבישת היצר, ״ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם״, די מצות פון תפילין, מזוזה, ציצית, די זיינען אַמוניציעס, געווער רעגימענטען צו זיגען אין דעם מלחמת היוצרים, דער יצר טוב זאָל מנצח זיין דעם יצה״ר, דער ערשטער פעדעסטאַל אויף וועלכען די וועלט שטעהט איז ״על התורה״.

דעם צווייטען פאָסטולאַט פאַר׳ן וועלטס בעשטאַנד גיט שה״צ אָן ״ועל העבודה״ אויף דיענסט, דאָס וואָרט מיינט, צוגעבען די אָנצייגונג פון עבודה אין בית המקדש, קרבנות אד״ג. דער תנא אַלס דער כהן גדול האָט נאַטירליכער ווייזע בעדארפט זיין אַ נאָכפאָלגער פון ג־טעס דינסט אין בית המקדש. אַלס דער הויכער מאָראַליסט וואָלט ער דאָך ניט געווען דער פערטרעטער פון אַ קולט, וועלכען ער פערהייליגט ניט. דאָך איז בעקאַנט זיין שיטה, אַז ער האָט נאָר געשעצט די ערנסטע עבודה ווי ס׳ווערט אַריינגעגעבען דער אידעאַל אין פסוק (ויקרא ז׳) ״זאת העבודה לעולה וכו׳״. אַז דער עיקר איז די תורה, אָפלערנונג פון קרבנות, די גייסטיגע כונות די סמיכה, וידו, דעם חשבון הנפש מיט׳ן מאָראַלישען גייסט ווי ס׳האָבען געפריידיגט די נביאים. דער מאמר איז תמיד ״ועל העבודה״, צייגט אָן דער ו׳־המוסיף, ווי אַ בעהעפטונג מיטן פריהערדיגען פרינציפ תורה, דער מוסר השכל פון קרבנות קולט זאָל זיין מיט׳ן תורה גייסט.

אין (נדרים ט׳) ווערט איבערגעגעבען אַ עפיזאָד אין וועלכען שה״צ זאָגט, איך האָב קיינמאָל ניט געגעסען דעם ״קרבן אשם״ פון אַ ״נזיר״ וואָס ס׳איז טמא געוואָרען און פאַר דעם האָט ער געדארפט ברייגגען אַ קרבן. נאָר אַן אויסנאַם האָט ער געמאכט אין איין פאַל, ווען אַ נזיר האָט אויסען געווען אַ הייליגע כונה, צו בעזיגען דעם יצה״ר וואָס האָט איהם געוואָלט פערפיהרען צום זינדיגען, ווייל ער איז געווען זעהר אַ שעהנער. אַזוי ווערט אַרויסגעבראַכט די לאָגיק אַז דער מענש איז בעשאַפען געוואָרען צום הנאה האָבען פון בעשיידענע ערלויבטע תענוגי עה״ז. און דער וואָס פאַסט ניטגעבאָטענע תענתים זינדיגט ער פאַר זיין פייניגען זיך. אַזוי זאָגט אַ פסוק (במדבר ו׳) וועגען אַ נזיר אַז זיין קרבן איז פאַר דעם וואָס ער האָט געזינדיגט מיט אָבזאָגען זיך פון געניסען וויין צו זיין ״נפש״ און אַודאי איז אַ חוטא דער וואָס צעהרט זיך מיט פאַסטען.

דאָ איז בעהאַנדעלט געוואָרען וועגען די חלקים פון דער מענשליכער

קאָמבינאַציע דער ״חומר און נפש״, זיינען אויף דער מדרגה, ווי ביי אַנדערע ברואים, זיי קומען פון עהנליכע שטאָפען, מיט אַ עהנליכען עקזיסטענץ און אויפלייזונג, לגבי וועלכעס דער בורא עולם האָט בעשטימט געוויסע אויפגאַבען פונקציאָנען, צו ערפילען דעם נאַטירליך בעשטימטען אַרט לעבען, זייערע פאָדערונגען וועלכע זיינען בעשטימט עגאַל פאַר דער גאַנצער יצירה. דער אויסנאַם פון מענשען איז לגבי נשמה התחייבות׳ן, דאַמאָלסט זאָל זיין דער ״רוח האדם העולה למעלה״, אַ מענשען גייסט וועלכער שטייגט צו די הויכקייטען. די מיסטישע אָנווייזונגען זאָל זיין דער מוסר השכל פון קרבנות, צו בעגרייפען דעם מענשענס אָפגעזונדערטקייט, דאָס ווערט דעמאָנסטרירט מיט ״כהנים בעבודתם, ולוים בדוכנם, וישראל במעמדם״, די כהנים׳ס כונות מיט זייער עבודה, די לוים אויף זייער פעדעסטאַל און די אידען מיט זייער חשבון הנפש. היום כאן ומחר בקבר, היינט לעבט מען און מאָרגען אין קבר, ״אדם להבל דמה, ימיו כצל עובר״. דער אדם, חומר פון מענשען איז נאַריש, זיינע טעג געהן פערביי ווי אַ שאָטען, גראַדע ווי ביי די נידעריגע ברואים, דער מענשליכער ווערטה איז משיג ״מיט זאת התורה״, דער לערנען וועלכער דערהויבט דעם העכערען גראַד פון בחיר היצורים.

בזמן הזה ווערט מיט׳ן טערמין ״עבודה״ בעצייכענט מצות המעשיות, תפלה, אמונה, מצות עשה, טראַדיציאָנעלע טואונגען, אין (תענית ב׳) ווערט אויסגעטייטשט די ווערטער אין דער ק״ש פרשה ״ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם״, צו דינען ג־ט מתפלל זיין מיט האַרץ און געפיהל, וועלכעס ס׳האָט פערנומען דעם קרבנות קולט פלאַץ. ונשלמה פרים שפתינו״, צו בעצאָהלען מיט די ליפען אַנשטאָט דעם מקריב זיין אָקסען. תפלה מיט כונה לייטערט דעם מענשען, ער ברייגנגט אַ עלית נשמה צו ריינע מחשבות פאַר׳ן תכלית האנשי, לויט די ג־טליכע השגות פון אַ וועלט פערזאָרגער. אַזוי איז דער מענש ניט אַ אָפגעטיילטער אינדיווידיאום, פאַר עגאָאיסטישע אויפגאַבען. דעם אייגענעם איך, מיינע פערגעניגענס, מיינע בעקוועמליכקייטען, מיינע אַמביציעס, מיינע דערגרייכונגען אַז״וו. דער בשר ודם זאָל בעגרייפען זיין מינדערוויכטיגקייט, אַ זעמדעלע אין וועלט באַרג, אַ רינגעלע אין דער קייט פון השתלשלות הסיבות, די טאַאַטען זאָלען זיין לטובת הכלל, דער ״ואהבת לרעך כמוך וכו׳״. מיט אַלע פליכטען צו דער געזעלשאַפט. גראַדע ווי דער מנהיג העולם איז דער ״משביע לכל חי רצון, נותן לחם לכל בשר״. ג־ט זעטיגען אַלעמען איז זיין ווילען, געבען נאַהרונג צו אַלע באַשעפענישען, ווי השי״ת איז משפיע אויף דער גאַנצער יצירה, אַזוי איז דעם מענשענס אויפגאבע פאר׳ן כלל.

דער דריטער פאָסטולאַט פאַרן וועלטס בעשטאַנד איז ״ועל גמילות חסדים״. דער פרינציפ איז אין המשך מיט די פאָריגע צוויי עמודים ״תורה ועבודה״ ס׳איז אַ אויסגעהאַלטענער סיסטעם אין דער וועלטס סטרוקטור מיטן מאַטעריאַל פון איינס עקזיסטירט דאָס צווייטע. די פיינע מידה פון גמילות חסדים—צדקה״ זאָל זיין על פי רוח התורה, מיט דער ערנסטקייט פון ג־טעס־

דינסט: ווען דער נביא פון צער און צאָרן, דער מקונן, ירמיה האָט געשאָלטן זיינע לאַנדסלייט פון דער שטאָדט ענתות, פאַר דעם וואָס זיי האָבן אים פאַרפאָלגט, איז די ביטערקייט פון זיין קללה געווען ״ויהיו מכשלים לפניך, בעת אפך עשה בהם״. זיי זאָלען ווערען געשטרויכעלט פאַר דיר, אין צייט פון ג־טליכען צאָרן זאָל זיין זייער טון . . . דרש'נען די חז״ל (בבי קמא ט״ז בבא בתרא ט') אַז דער געדאַנק איז דאָרט די לייטע פון ענתות זאָלען ווערען פאַרשאָלטען, אַז אפילו ווען זיי וועלען געבען צדקה, זאָלען זיי ווערען געשטרויכעלט ״בבני אדם שאינם מהוגנים״, זייער צדקה זאָלען ניט געהן פאַר ווינשענסווערטע צוועקען ס'זאָל אָנקומען צו ניט פאַסענדע פערזאָנען, אַזעלכע וואָס נויטיגען זיך ניט אין צדקה.

מעשה הצדקה, דאַרף ווערען פערוואַלטעט פאָרזיכטיג מיט לאָגישע טענדענצען, ס'קענען זיין פאַלען ווען די גוטסקייט זאָל טון שאָדען, ווען מקבלים קומען מיט פאַלשע פרעטענזיעס, פאַרלאָזען זיך אויף נדבות, ווען זיי דאַרפען דאָס ניט. ווערען זיי פערוואַנדעלט אין פראַפעסיאָנעלע שנאָרער. אַ שאַנד און שמאַך אויף דער געזעלשאַפט. טיפזיניג איז דער תלמודישער מאָראַל, וואו ס'ווערט געזאָגט, אַ קללה פאַרפאָלגט די יעניגע וועלכע נעמען נדבות, ווען זיי נויטיגען זיך ניט אין דעם. זייער עונש וועט זיין זיי זאָלען קומען צו אַ מצב ווען זיי ווערען ווירקליך אָרעם און מוזען אָנקומען צו גנאַדע ברויט. ס'איז אַ טרויעריגע ערשיינונג אין די איצטיגע דורות ווען פילאַנטראָפיע ווערט געטון אויף אַ גיגאַנטישען מאַסשטאַב, קומט אָפט פאָר דער טרויעריגער ספעקטאָקעל.

אין די באַהעפטונג פון דעם סלאָגאַן גמילות חסדים מיט תורה ועבודה, צייגט דער תנא די גאָלדענע לאָזונגען פון די נביאים אידעאַלען, ווי ס'שטראַלט אַרויס די עטיקס אין (מיכה ו') ״הגיד לך אדם מה טוב, ומה ה' דורש ממך, כי אם עשות משפט, ואהבת חסד והצנע לכת עם אלה': מ'זאָל דיר זאָגען מענש וואָס ס'איז גוט און וואָס פאָדערט ג־ט, נאָר צו טון מיט גערעכטיגקייט, ליבען חסד און בעשיידענעם געהן מיט ג־ט. חסד זאָל ווערען פערוואַלטעט מיט משפט, דורך געפיהרט מיט צניעות חסד אונטער אַ וואולגאַרישען מאַנטעל צדקה אָהן גערעכטגקייט, איז ניט עולה לרצון, לויט דער פילאָזאָפיע פריידיגט (ישעיה א') ״ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה״, דאָ איז אַ קאָנדיציאָנעלער מאָראַל, ציון וועט ווערן אויסגעלייזט מיט גערעכטליכקייט ווען איהרע צוריקערער די אידען וועלען מיט דעם פרינציפ דאָמינירען צדקה.

אין (סנהדרין כ') ווערט איבערגעגעבען אַ סימבאָלישע לעגענדע: ר' אליעזר אומר, זקנים שבדור שאלו כהוגן, אין דער צייט ווען ביי אידען האָט ערוואַכט דער פערלאַנג צו האָבען אַ מלוכה סיסטעם, האָבען די אינטעליגענטע געלערנטע, פאָרמירט דעם פערלאַנג אויף אַ געהעריגען אופן, זייער לשון איז געווען צו שמואל הנביא. ״עשה לנו מלך לשפטנו״. מיר ווילען אַ מלך ער זאָל רעגירען רעכטליך, געזעצליך. דאָס איז געווען אַ מאָראַלישער פאַרלאַנג, האָט מען זיי געגעבען פאַר אַ קעניג שאול ווי ער ווערט כאַראַקטע־

ריזירט אין אָנפאַנג פון זיין מלוכה אַ העלד און אַ צדיק: דער פּראָסטער פאָלק האָט אַרויסגעבראַכט דעם פערלאַנג אויסער דעם ״לשפטנו״ אויך מיט די ווערטער ״ויצא לפנינו ונלחם מלחמתנו״; מיר ווילען אַ קעניג אַ פיהרער, ער זאָל אויסקעמפען אונזערע מלחמות. זיי האָט זיך געוואָלט אַ פערזאָן מיט אַ קריגערישען גייסט מיט אַ ״יחי האגרוף״ אויסצייכענונג, אַ כל דאלים גבר פּאָליסי. מאַכט איז רעכט, לעבען זאָל דער פויסט. פאַר די אונעטישע פערלאַנגען זיינען זיי בעשטראָפט געוואָרען מיט אַ שאול פון זיינע שפּעטערדיגע רעגירונג. באַהערשט מיט אַ ״רוח רעה״ ביז ער האָט אַראָפּגעזונקען צו דער נידעריגער מדרגה פון אַ טיראַן מיט זיין טויטען ״נב עיר הכהנים״ און אַנדערע ניט־עטישע האַנדלונגען.

דאָס זאָל זיין דער מוסר השכל פון דער געבראַכטער אגדה.

באַרבאַרען זיינען פּעסעמיסטיש צו די טוגענדען פון יושר וצדק זיי בלאַנדזשען מיט פעראירטע טעזיסען אַז רחמנות און גוטהערציגקייט מאַכט פעלקער פאַר שוואַכלינגע, וועלכע ווערען דורך דעם פאַראורטיילט צום אונטערגאַנג. **אידישע מאָראַלס זיינען אַ קאָנטראַסטע פילאָזאָפיע, מיר זיינען** אַ עקזעמפּעל צו באַשטעטיגען אונזערע אנשויאונגען. וועגען די קאנטראַסטע לערע איז דאָ אַ טיפזיניגער מאמר ״סייפא וספרא ירדו כרכין מן השמים״, די שווערט און דער בוך זיינען אייגעוויקעלטע אַראָפּגענידערט פון הימעל; דער **ביישפּיל פון אידישען קיום איבערצייגט, אַז טראָץ דעם אידישען ליידען צרות און פיין פאַרלירען ניט אידען די אמונה און בטחון. ״לא בחיל ולא** בכח״, בעגלייט דעם ״עם הנרדף״ אויף זיין צוויי־טויזענד יאָהריגען מאַרטידער וועג. **דער ״עם הספר״ לעבט איבער די סייפא ברוטען פון וועלכע** אין די אַמאָליגע צייטען איז קיין זכר ניט פערבליבען, און ישראל סבא חי וקיים״ דער בטחון מוטיגט אונז אין אַלע צייטען.

מיט דעם גייסט פּראָקלאַמירט מרע״ה מפי הגבורה ״אם בחוקותי תלכו״. **ווען איהר פיהרט זיך לויט די הימלישע געזעצען. ווען דער פיזיש שוואַכער** בעזיגען דעם ברוטאַלען גבור, פינף וועלען פעריאָגען הונדערט און הונדערט צעהן טויזענד. ווען ניט וועלען זיין די פורעניות׳ן פון דער ״תוכחה״ אין (תהילים פ״א) ״לו עמי שמוע לי, ישראל בדרכי יהלכו, כמעט אויביהם אכניע״. ווען אידען הערען זיך צו, געהן אין ג־טס וועגען, וועלען זיי מיט ווייניג, אָהן פיזישע מלחמות אונטערטעניגען זייערע פיינד, אפילו די תוכחה ענדיגט זיך, ״לא מאסתים ולא געלתים לכלותם. השי״ת וועט די אידען ניט פערשפּייען פאַראומווירדיגען. תורה, קולטור, מדות טובות, זיינען דער אידישער לעבענס זאַפט ״כי הם חיינו ואורך ימינו, זיי זיינען אונזער לעבען און לאַנגע יאָהרען.

אמונה, תורה, עבוד׳ת ה׳ גמילות חסדים און בטחון זיינען די אידישע פעסטונגען, זיי באַשיצען אונז, דעם בעדינג מאַניפעסטירט ישעיה הנביא ״לו הקשבתם״? ווען אידען פאַרנעמען, הערען זיך איין צו זייערע מאָראַליסטען, חכמים און וועג־ווייזער, לעבען זיי רוהיג, וואָהל־זיין און פרידען פליסען

ווי אַ רוהיגער טייך, דער אידישער אחדות, ווען דער יחיד דיינקט וועגען כלֿל, און דער ציבור אינטערעסירט זיך מיט׳ן מצב פון יחיד, איינער פאַר אַלֿעמען, און אַלֿע פאַר׳ן איינצעלֿנעם, וועלֿען מיר איבערקומען אַלֿע רדיפות, נגישות און פיין. טויזענטער געשעהענישען אין אידישען לֿאַנגען פינסטערען גלֿות באַשטעטיגען די לֿאָזונגען, דעם אמת סינטעז.

מיט אַ פיינער מלֿיצה פערשלֿייערט שלֿמה די אָנגעגעבענע פרינציפען פון דער משנה אין אבות (משלֿי ו׳) ״כי נר מצוה, ותורה אור, ודרך חיים תוכחות מוסר ״נר מצוה״ אַ מצוה איז ווי אַ לֿיכט וועלֿכע אין אין עצם אַפינסטערער שטאָף, וועלֿכער איז נוצלֿיך דורך איהר קאָמבינאַציע מיט בעלֿייכטונג, אַזוי ווערט ״עבודה״ אַ פאַקעלֿ פון שיינענדע לֿיכטיגקייט מיט דער השפעה פון ״ותורה אור״ דורכ׳ן תורה בעשטראַהלֿונגען עררייכט די מצוה איהר אויפגאַבע. דער דריטער געגעשטאַנד ״דרך חיים תוכחת מוסר״, אַ וועג פון לֿעבען, אַ אָרדענונג פון גוטע זיטען, עטישער גמילֿות חסדים פערגיטיגונג פון מענש צו מענש, בריינגט צו אַ גוטע פרידלֿיכע וועלֿט אַ פונדאמענטאַלֿנע געזעלֿשאַפט.

די הויך מאָראַלֿישע פרינציפען זיינען געווען די פילֿאָזאָפישע לֿערעס ביים אָנפאַנג בויען דעם ריזיגען ים התלֿמוד, ווען ס׳איז געקומען צום איבערגאַנג פון ״תורה שבכתב — צו תורה שבע״פ״, ביים קריסטאַלֿיזירען די נביאים עטיקס, די כהנים קרבנות קולט, ווערט ביי שה״צ אָנגעוויזען אַז דאָס זיינען ניט קיין קאָנטראַסטע שיטות, איינס ווערט בעאיינפלֿוסט פון די צווייטע, די תורה השפעה לֿייטערט און דערהויכט די אַנדערע טוגענדען צו אַ הויכער מדרגה: (א) ״התורה״, לֿערנען, שטודירען, פאָרשען חכמה און וויפענשאַפט. (ב) ״ועלֿ העבודה״ סיי דער עבודת הקרבנות, און סיי די לֿויטערע אמונה. (ג) ״ועלֿ גמילֿות חסדים״, פלֿיכטען צום יחיד און כלֿלֿ לֿויט מאור התורה.

*) ערקלֿערונג וועגען מעהרערע דרייענדיגע כלֿלים, וועלֿען בעהאַנדעלֿט ווערען אויף זייערע פלֿעצער).

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה ג׳

אנטיגנוס איש שוכו קבל משמעון הצדיק, הוא היה אומר, על תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, ויהי מורא שמים עליכם.

אַנטיגנוס אַ מאַן פון שוכו האָט איבערגענומען פון שמעון הצדיק ער פלעגט זאָגען: איהר זאָלט ניט זיין ווי קנעכט וועלכע בעדינען דעם האַר מיטן בעדינג צוקריגען אַ לוין נאָר זייט ווי קנעכט וועלכע בעדינען דעם האַר ניט וועגן דעם צו קריגען אַ לוין, און זאָל די הימלישע מורא זיין אויף אייך.

מיר באַמערקען, אַז פון נאָך דער משנה, ביז משנה ט״ו זיינען די זאָגאַכטסען פון תנאים, וועלכע ווערען בעצייכענט אַלס ״זוגות״, פאָרענווייז אָנגעגעבען מיט׳ן אויסדרוק דא ״קבל״ און לגבי די זוגות ״קבלו״ מ׳האָט ערהאַלטען, ניט דער לשון ״מסרוה״ וועלכעס מיינט אַ אויסשליסליכע איבערגעבונג צום באַשטימטען אויטאָריטעט. אַזוי איז געווען די אָרדענונג, ווען מרע״ה האָט באַשטימט יהושע׳ן אַלס זיין שטעלפאַרטרעטער, ער זאָל זיין דער תורה פאָרשטעהער פון זיין דור און אַזוי ווייטער ביז די אנכנה״ג און דעם לעצטען פון זיי שמה״צ. צו זיי איז די תורה געוואָרען איבערגעגעבען דור נאָך דור, ווען ס׳איז געווען אָפיציעלע וואָרט זאָגער אין גייסטליכע ענינים.

אַ אַנדער אָרדענונג האָט זיך אָנגעפאַנגען אין די צייטען פון דעם בעל המאמר, ווען פיעלע זיינען געווען לומדי תורה, וועלכע איז געוואָרען דער קנין פון כלל ישראל, די וואָס האָבען געוואָלט לערנען, האָבען ניט געדאַרפט קיין ערלויבניש פון אָפיציעלע פאָרשטעהער צו לערנען. זיי האָבען געקאָנט זיין פון אַלע פאָלקס־שיכטען. ווי מיר ווייסען פון תנאים וואָס זיינען געווען בעלי מלאכה, פאַסטוכער, עמי הארצים, זיי האָבען געהאַט די זעלבע מעגליכקייטען צו ווערען די נשיאים, אב בית דינ׳ס. די בעקאַנטע גדולי התורה. יחוס עצמו איז געווען די הויפט זאַך, גאַנץ עגאַל צו זיי האָבען געשטאַמט פון אַ רייכער יחסנימשער משפחה, קעניגליכע דינאַסטיע

אָדער פון אָרעמען שטאַנד פראָסטען פאָלק אויך אפילו אָפּשטאַמיגע פון גרים.

ס׳זיינען געגרינדעט געוואָרען ישיבות, מיט פיעל תלמידים, לויט דעם פרינציפּ פון די אנשי כנסת הגדולה (אבות מ״א) ״והעמידו תלמידים הרבה״. שטעלט אָן פיעל לערנער, ביי אַזאַ אָרדענונג פּאַסט מעהר דער לשון ״קבלה״ אַלע זיינען געווען באַרעכטיגט צו ערהאַלטען די תורה, זא לאַנג זיי האָבען געהאַט דעם ווילען און פעהיגקייטען. אַזוי ווערען אויסגערעכענט אַלס מקבלים אַזעלכע ווי ״שמעיה ואבטליון״ וועלכע האָבען געשטאַמט פון גרים. ״שמעון בן שטח״ אַ שוואָגער צום מלך ״הלל הזקן״ אַ געוועזענער האָלץ קלייבער. ״ר׳ יהושע״ אַ קוילען גרעבער. ״ר׳ עקיבאַ״ אַ אָפּשטאַמיגער פון גרים, אַ געוועזענער עם הארץ, אַ פּאַסטוך. ״ר׳ יוחנן הסנדלר״ אַ שוסטער. ״ר׳ יצחק נפחא״ אַ שמיד, אד״ג. רייכע ווי ר׳ אלעזר בן עזריה, ר׳ טרפון, ר׳ גמליאל, ר׳ יהודה הנשיא און נאָך.

אין דעם טעהזיס פון דער משנה, ווען ער ווערט גענומען אין פשטות, איז מעגליך זיך טועה צו זיין, אין דעם עיקר היהדות פון ״שכר ועונש״ ווי ס׳ווערט באַפעסטיגט אין דם אני מאמין שהבי״ש גומל טוב לשומרי מצותיו ומעניש לעוברי מצותיו. לויט דעם איינפאַכען אויסטייטשונג קאָן מען האָבען תרעומות צום מנהיג העולם, וועלכעס ס׳קאָן פערפיהרען צו סקעפּטיציזמוס. דאָ ווייזט אויס צו זיין אַ סתירה, סיי לויט דער שיטה פון ״שכר מצוה בהי עלמא ליכא״. קיין פאַרגיטיגונג אויפ׳ן עולם התחתון, נאָר דעם מיסטישען גן עדן און גהינם אויף יענער וועלט, און אויך אַ ווידערשפּרוך צו די באַגריפען אַז שכר מיינט לויט די הבטחות אין (פ׳ והיה) ״ונתתי מטר ארצכם״ די ברכות אין (בחוקותי) און עונש מיינט ״וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים״. די קללות פון די תוכחות א. א. וו.

אין די פרושים פון רש״י און דעם רמב״ם אויף דער משנה, ווערט איבערגעגעבען אַ היסטאָרישע פּאַסירונג אין שייכות מיט דער משנה: צוויי **תלמידים פון דעם תנא ״צדוק און בייתוס״, הערענדיג די חקירה פון אנטיגנוס** האָט איינער באַמערקט צום צווייטען, אַז זייער רבי זאָגט ס׳איז ניטאָ ״קיין שכר ועונש״ און דורך דעם האָבען זיי זיך אָפּגעשייד פון די תנאים. אַרום זיי האָבען זיך גרופּירט צוויי כתות. איינע איז אין תלמוד באַוואוסט מיט׳ן נאָמען ״צדוקים״, די צווייטען מיט׳ן נאָמען בייתותים״, וועלכע זיינען אין פערלויף פון הונדערטער יאָהרען ביז נאָכ׳ן בית שני, געווען שאַרפע געגנער צו די חכמי התלמוד, וועלכע ווערען באַצייכענט אַלס פרושים, וועלכער נאָמען בעדייט: ערקלערער פון דער תורה ״מפרשים״ לויט דער מסורה און אָפּהיטער פון די אָנגענומענע טראַדיציעס צווישען די סעקטעס איז געווען אַ פערביטערטע צאַנקעריי, ניט נאָר אין רעליגיעזע פראַגען, נאָר אויך אין פילע געזעלשאַפטליכע געביטען, פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און מאָראַלישע אָנשויאונגען. דער פערנאַנדערגעהן זיך אין מחלוקת איז געווען דער אורשפּרונג פון חורבן, די סיבה פון לאַנגען גלות מיט די נאָכוועהענישען

ביז צום הייַנטיגען טאָג.

אויסער די אויבענדערמאָנטע סעקטעס, זייַנען געווען נאָך כתות, ווי די "אסיים, אביונים, חסידים, קנאים, מתיונים, סקריקין, זעלאָטען, ראמאניזירטע" און נאָך אַסימילאַטאָרען. פון דעם מיש־מאַש זייַנען אויך נאָכ'ן חורבן פערבליבען פיעלע פון זיי אָפגעריסענע אַנטיגאָניסטישע צום כלל. ס'אָט זיך ענטוויקעלט די "כת הקראים" וועלכער סעקטעס נאָמען בעדייט, אַז זיי האָבען נאָר אַנערקענט ''מקרא" אַלס די אידישע תורה, אָבער ניט דער "מסורה קבלה". זיי ווערען מערסטענס גערופען "קאַראַאימעס" ס'ווערט ביי וועלכע פאָרשער אָנגעגעבען, אַז דער נאָמען האָט די בעדייטונג, ווייל אין די לעצטע טויזענד יאָהר בערך האָבען זיי אַממעהרסטען געלעבט אין דעם רוסישען פראָווינץ דעם אינזעל "קרים", אין וועלכע ספרים ווערען זיי גערופען "קרעים", וואָס מיינט אין לשון הקודש "אָפגעריסענע" . . .

בדרך מליצה איז אויף זיי אָנגעדייטעד געוואָרען די פראַזע "קרעים שאינם מתאחים", די אָפגעריסענע וועלכע פאַראייניגען זיך ניט. פאַר טויזענדער יאָהרען אין אָנגעגאַנגען די פערביטערטע קריעג צווישען זיי און אונז וועלכע ווערען בעצייכענט די "רבנן אידען" רעשטלאַך פון די קאַראַאימער געפינען זיך ביז צום הייַנטיגען טאָג. די מחלוקת'ן האָבען אָפט געבראַכט צרות צו ביידע צדדים. ס'זייַנען אויך דאָ היסטאָרישע פאָרשער, וועלכע בעגרינדען די ענשטעהונג פון דעם קריסטענטום אַלס דעם רעזולטאַט פון דעם דאַמאָלסדיגען כאַאָס צווישען די סעקטען .ס'איז ניט צושטאַנד געקומען דורך אַ מיסטישע ענטפלעקונג פון אַ געוויסען וויזיאָן, אַ וואונדער פערזאָן אַ רבי, לויט די פאַרשידענע טעהאָסאָפישע פילאָזאָפיעס, נאָר דער אורשפרונג פון יענע פאַנטאַזיעס, טעאָריעס, טעהזיסען, פאָסטולאַטען פון די אָפגעריסענע סעקטעס פון יודענטום, ביי שווערמערישע פאַנטאַזיאָרען אין לעצטען יאָרהונדערט פון בית שני, מיט אַרייַנגעשמוגעלטע, דאָגמאַס, צערעמאָניעס, פון געטצענדינערישע רעליגיאָנען, איינגעטיילט, פערשלייערט אין תנ"ך . . .

צונויפגעבראַכטע פראַגמענטען פון יענע טענדענצען פון יענע סעקטען מיט רעוואָלוציאָנערע איינפלוסען, געגען די דאַמאָלסדיגע טיראַנישע טענדענצען פון וועלט אונטעריאָכער, גריכען, עגיפטיאַנער און רוימער, די דאָמאָלסטדיגע טאָטאַליטאַריאַנישע דיקטאַטאָרס, הערשענזוכטיגע, וועלכע האָבען געוואָלט פערשקלאַפען די דאַמאָלסדיגע מענשהייט, האָט געשאַפען פאַנטאַזיאָרען, אומצופרידענע פערביטערטקייט האָט אויסגעבריהט העלדען און אַוואַנטוריסטען, רעוואָלוציאָנערען און דעמאַגאָגען, וועלכע האָבען געוואונען דעם צוטרויען פון די מאַסען, פיהרער און פערפיהרטע, זייַנען בלינד געווען מיט'ן ענטוזיאַזמוס פון ג־ט זוכעניש נייע רעליגיאָנען, איינגעשפונען מיט מאָנאָטעאיזמוס, איינגעוועבטע לאָגישע מאָראַלישע אידיאַלען, זייַנען באַהעפט געוואָרען מיט טהעאָקראַטישע, פאַגאַנישע פיעל־געטערשע מאַניפולאַציעס, וועלכעס ס'האָט אין פערלויף פון אייניגע הונדערט יאָהר אויסגעפורעמט אַ איבערגעניצעוועטע אמונה, וועלכע איז לויט די פערשידענאַרטיגקייט פון די

""אַפּאָסטאָלען", פּערוואַנדעלט געוואָרן לויט איינעם אין אַ דרייעקיגע רעליגיאָן, דריי איז איינס און איינס איז דריי . . .

ביי אַנדערע זיינען די הויפּט דאָגמאַס פון אַ משיח אַ ערלייזער, וועלכער האָט געליטען, פאַר דער וועלטס זינד, מיט גוזמאות'דיגע ניסים ומופתים, איבערטריבענע געבאָטען טעהזיסען, וועלכע זיינען פּסיכאָלאָגיש ניט דורכפירבאַר. דאַגעגען אין פּראַקטיקע מערדערישע בעסטיאַלישע בלוטדורשטיגע שוידער טאַאַטען, פון די קרייציגער, אינקוויזיציע, אויטאָ־דאַ־פע, גזירת ת"ח, רדיפות, נגישות, פאַר גענויע צוויי טויזנד יאָהר, פאַר יענעם בלבול, אַז אידען האָבען ערמאָרדעט ג־־טס זוהן, וועלכער איז דערנאָך אויפגעשטאַנען "תחית המתים. מיט דער עקעלדיגער בעשולדיגונג, האָט מען געגלאָצט די אויגען צום הימעל, מיט'ן קרייץ, זייער סימבאָל פון אָפּקומען פאַר דער וועלט חטאים, אין איין האַנד , דעם "בייבעל" אין דער צווייטער האָט מען די קינדער פון תנ"ך'ס לערער געמאַטערט מיט די שרעקליכסטע יסורים, פערמוטשעט זיי צום טויט, מיט די אינקוויזיציע, פאַלטער מאַשינען, פערברענט אויפן "אויטאָ־דאַ־פע", פון יענע היפּאָקריטישע סאַדיסטען ציהט זיך אַ שנור צו היינטיגע היפּאָקריטישע מיסיאָנערען און אייגענע כופרים גְוועזענע אַטהעאיסטען, און געוואָרענע טהעאָלאָגישע אַפּעריסטען . . .

"צדוק און בייתום", זיינען אַוועק פון תלמודישען יודענטום, ווייל זיי האָבען ניט באַגריפען זייער רבי'ס טהעזיס לויט דעם רעיון, ס'ווערט אַריינגעגעבען אין פּסוק (שופטים י"ז) "על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה". תורה דאַרף מען פאַרשטעהן, לויט דעם אורטייל פון גרויסע גייסטער זאָל מען טון, מ'זאָל ניט ווערן בעאיינפלוסט פון איילענדע בעגריפע, נאָר שטודירען, פאָרשען און לערנען פון די גרויסע גייסטער, אורטיילען אויף אַ לאָגישען וועג, די סודות ורמזים, פערשלייערטע רעיונות, פון דעם שטאַנדפּונקט, ווערט ביי די חז"ל שאַרף קריטיקירט די אידישע האַנדלונג בשעת "מתן תורה", ווען זיי האָבען אימפּולסיוו מיט התלהבות אויסגערופען: "נעשה ונשמע". יענער בעגייסטערטער עקסטאַז, ווערט אין תלמוד בעצייכענט אַז די מקבלי התורה זיינען געווען אַ "עמא פזיזא", אַ פאָלק פון ענטוזיאַסטען אָנצונעמען געזעצען אָהן ישוב הדעת באַרעכענונג.

פאַרן אַלגעמיינעם מענשען, זיינען נויטיג פּרושים, ערקלערונגען, בעלייכטונגען תשבע"פ איז אַ קאָמענטאַר אויף תשב"כ, די פּלפּולים, דער שקלא וטריא און פלוגתות לייטערען, רייניגען, זיפּען, אַרויסצובריינגען דעם עצם רעיון דעם שלוס פון הלכה, אגדה, מדרש, מדות, מוסר ודרך ארץ, זיינען די פּאָעזיע וואָס בעגלייט, שאַרפט דעם מוח צו פאַרטיפען זיך אין דעם מיסטישען, דערגרונטעווען סודות ורמזים, ענטפּלעקען דעם טמיר ונעלם, וואָס ווייזען אָן עטישע דאָגמאַס, מאָראַלישע פּרינציפּען, נשמה בעגייסטערונג, און סימפּאַטישע האַרציקייטען, צו דאָס וואָס ס'איז גוט און פיין, גאונים, גדולים, פּוסקים, חקרנים, פילאָזאָפען און מפרשים פון אַלע דורות האָבען די הייליגע אויפגאַבען צו אַנאַליזירען, צוגלידערען, אויסגלייכען סתירות, אַריינ־

פאַסען געדאַנקען, פערענטפערען קשיות, בעלייכטען נעפעלדיגע שטעלען, גוזמאות׳דיגע איבערטרייבונגען, פערשלייערטע מליצות, משלים און אַלעגאָריעס. לערנען מיינט פאָרשען, צו בעגרייפען די צייט און פלאַטץ, סביבה און אומשטאַנדען, אונטער וועלכע בעדינגונגען אַ פראַזע, אַ לאָזונג איז געבראַכט געוואָרען צום פאָדערגרונג, פאָסטולאַטען פון איין עפאָכע זיינען ניט פאַסענד פאַר אַ צווייטער, וואָס ס׳איז רעכט אין אומנאָרמאַלע בעדינגונגען, איז פרינציפענלאָז ביי אַנדערע געלעגענהייטען. ביי די חז״ל איז וועגען דעם דאָ דער אויסדרוק: ״בשעת חירום שאני״, אין קריגס צייט קענען ווערען אָנגעווענדעט דראַסטישע מעטאָדען, וועלכע זיינען אַ אומרעכט אין נאָרמאַלע אומשטענדען.

אין תלמוד ווערען פערמילדערט שטריינגקייטען פון דער תורה, ווי למשל די בעשטראָפונג אין דער תשב״כ (משפטים כ״א) ״עין תחת עין, שן תחת שן וכו׳״ אַ אויג פאַר אַ אויג אַ צאָהן פאַר אַ צאָהן, האָבען די הומאַנישע רז״ל ניט געלאָזען צו האָבען דעם טיראַנישען בעגריף, אַז ס׳מיינט פשוט, ווען איינער האַקט דעם צווייטען אויס בשוגג אַ אויג אָדער אַ צאָהן, זאָל ער ווערען באַשטראָפט ממש מיט דאָס זעלבע, דאָס וואָלט דאָך געווען נאָך שטריינגער ווי דער עונש אַז מ׳טוידטעט אימיצען בשוגג, פאַר וועלכעס דער שטראָף איז גלות, דאָס וואָלט זיין אַ בלוטדורשטיגער נאַצישער בעגריף. זיינען דאָ די חז״ל מדייק אַז ס׳ווערט דאָס ניט געזאָגט מ׳זאָל מעניש זיין מיט אויסהאַקען אַ אויג, אַ צאָהן, נאָר דער לשון איז ״תחת״, פאַר אַ אויג אַ אויג, מיינט דאָס גאָר אַ פאַרגיטיגונג פון געלד. פאַרן אַרויסגעהאַקטען גליעד, זאָל מען בעפרידיגען מיט מיטלען, וואָס וועלען גוט מאַכען דעם שאָדען, אין אַ פינאַנציעלען וועג. דאָס איז הומאַניש און אַ ממשות׳דיגע הילף צום געליטענעם, אַ באַפרידיגונג מעהר ווי נקמה.

דער כלל אַז תורה זאָל מען פאַרשען און שטודירען, ווערט בעשטעטיגט מיט דעם מאמר (אבות פ״א מש״ו) ״עשה לך רב וקנה לך חבר״, יעדער זאָל זיך איינשאַפען אַ רבין, אַ חבר, לויט דעם פלאַטץ און אומשטענדען. דעם רבי׳ס פליכט איז צו לערנען וואָס זאָל זיין דער וועג ווייזער, אַרויסבריינגען צו דער אויבערפלעכע די פערל פון די טיפענישען אין ים התלמוד. דעם ביישפיל קאָן מען לערנען פון דעם עפיזאָד דעם לעגענדאַרישען מכשול, ס׳איז אַרויסגעקומען דורך די אנטיגנוס תלמידים צדוק ובייתום, וועלכע האָבען אָנגענומען זיין טהעזיס אין בוכשטעבליכען זין, ניט געשטודירט צו דערגעהן דעם ריכטיגען מיינונג פון זיינע ווערטער, ווייל היתכן? אַז דער תנא זאָל לייקענען אין דעם עיקר היהדות פון שכר ועונש, וועלכעס מיר געפינען אונצאָהליגע מאָל בפירוש אין תנ״ך. דער ״והיה אם שמוע״, פיעל מאָל די אויסדריקע ״למען ייטב לך, למען יאריכון — ירבו ימיכם אַזוי. די פאַרשיעדענע הבטחות און תוכחות ברכות און קללות. דעם לעתיד לבוא און ״באחרית הימים״ פאַנאָראַמעס פון די נביאים, דעם גמול לויט די חז״ל אויפ׳ן עלמא דקשוט, די הימלישע וועלטען, אָדער לעתיד לבוא, ווען דער גואל צדק וועט קומען.

אין תלמוד ווערט אויך געבראַכט אַ קאָנטראַסטע מאָראַל (בבא בתרא)

״האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני, הרי זה צדיק גמור״. **ווען איינער דריקט זיך אויס, איך גיב דעם טאָלער פאַר צדקה, אַז מיין קינד זאָל לעבען,** איז ער אויך מיט אַזאַ געבען אַ ריכטיגער צדיק, פון דעם איז דאָך געדרונגען אַז אויך ווען מ'טוט מצות כדי מ'זאָל קריגען שכר איז דאָס אויך ווינשענסווערט. ווען מ'בטראַכט טיעפער דעם מאמר פון אַנטיגנוס ווערט אַנטפלעקט **דער ריכטיגער געדאַנק פון דאָזיגען טהעזיס. ס'ווערט דאָ ניט בענוצט דער** אויסדרוק, אַז פאַר מעשים טובים איז ניטאָ קיין גמול ועונש. אַלעס וואָס ס'ווערט יאָ געזאָגט איז, אַז מצות זאָלען ניט ווערען געטון מיט'ן געפיהל, כדי מ'זאָל ערהאַלטען שכר, דער לשון איז ״על מנת״, מיט'ן תנאי. אויך באַנוצט ער ניט די ווערטער ״שכר ועונש״ נאָר ״פרס״ און צווישען די ווערטער איז די בעדייטונג פערשיעדען, מיט אַנדערע אָנווייזונגען.

״שכר״ מיינט אַ באַשטימטער געהאַלט, שכירות איז ניט קיין נדבה, טובה, אָדער מתנה, אַזעלכעס, וואָס אַז דער נותן וויל גיט ער און ווען ניט, איז דאָס נאָר אַ מאָראַלישע עולה, אָבער מ'קאָן איהם ניט תובע לדין זיין. **נאָר ״שכר״ איז אַזעלכעס, וואָס מ'קאָן מאָהנען על פי דין, ווייל מ'האָט דאָס געזעצליך פאַרדינט. און מ'צווינגט צו בעצאָלען אַ חוב וואָס ס'קומט. אַזוי איז לגבי דעם נעגאַטיוו ״עונש״ אַ געזעצליכע באַשטראָפונג. אַנדערש** בעצייכענט דער וואָרט ״פרס״, ס'מיינט ניט קיין באַשטימטע שכירות, וועלכע מ'האָט פערדינט, נאָר ס'מיינט אַ סאָרט בעגענאַדיגונג, אַ בעזונדען געשאַנק, אַ פרייז אָדער אַ טיעפ, אַ פרעמיום, וואָס מ'גיט איינעם פאַר בעזאָנדערע פערדינסטען פאַר אַ אַקט וואָס ס'איז ניט געווען אַ מוז, כאָטש ס'קאָן זיין יאַ אַ **מאָראַלישע פליכט, אין אַזעלכע פאַלען איז ניט עטיש, אַז דער טאַאַט זאָל** ווערען בעגאַנגען פאַרן צוועק פון פרעמיום. דאָס וואָלט פערשוועכען דעם ערענסטען פליכט, אַזאַ נתינה איז ניט בדרך כבוד, ס'ערנידערט דעם נעמער און געבער, אַ סאָרט שוחד, וואָס ס'ערנידערט מענשליכע ווירדע.

דער אופן צושטערט די בכבוד'גע אַנערקענונג, ס'ווערט דרוכגעפיהרט מיט קליינע אַמביציעס, כדי צו קריגען דעם טיעפ, מיר באַגעגענען דאָרום אָפט ביי פראָגרעסיווע עלעמענטען אין געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס, וואו ״טיפינג איז פאַרבאָטען, צום בעדויערען איז דער אונעטישער וועג פון בעפרידיגונג, נאָך פאָפולאר אין פיעלע שיכטען פון דער געזעלשאַפט בכלל און ביי אידען בפרט אין די פאָרמען פון ״בעבור שנדר'ס״ פאַר ״רח״ש״, פדיון צו גוטע אידען, סזיינען דאָ פאַלען, וואָס ס'איז אַ מאָראַלישער רויב, ווען דער נהנה . . . איז פיעל רייכער פאַרן מהנה . . . וועלכער איז אונטערן איינפלוס פון אַ ניט־יושר'דיגע איינגערעדטע עטיקעטע, פון חנופה'שע נעמער און געבער, וועלכע ערוואַרטען ניט פאַרדינטע כבודים, וואָס ס'ברייגנט צו תרעומות, און אומעסטעטישע האַנדלונגען.

מ'דאַרף אויך באַמערקען אַז דער מאמר גיעט ניט דעם נעגאַטיוו פון ״פרס״ אַלס שטראָף פאַר דעם אונעטישען האַנדלען, **ער בעטאָנט בלויז יאָ אָדער ניט מקבל זיין אַ ״פרס״, דער ביישפיעל צו ערקלערען דעם פאָסטולאַט**

ווערט פאַרגליכען מיט ″כעבדים″, ווי קנעכט, די צופּאַסונג פאַר מענשען מיט אַ שקלאַפּישע פּסיכאָלאָגיע איז ניט ″לשבח″, אפילו ווען דאָס איז כלפּי שמיה, זאָגען די חז״ל (ב״ב י׳) אַז ווען אידען זיינען גוט און פרום, זיינען זיי בבחינת ג־טליכע קינדער, ווי דער פּסוק זאָגט (ראה י״ד) ″בנים אתם לה׳″. אָבער ווען זיי געהן ניט בדרך הישר, ווערען זיי ערנידערט צו דער קאַטעגאָריע פון קנעכט. ווי דער פּסוק (ויקרא כ״ה) בערופט זיי ″כי לי בני ישראל עבדים″. גיט דאָ אנטיגנוס די לאָזונג ″אל תהיו כעבדים″ זייט ניט מיט אַ שקלאַפּישע פּסיכאָלאָגיע מיט אַ אינפעריאָריטי קאָמפּלעקס, צו בעדינען זייער גייסטליכען (ניט אדון) האַר, מיט ערנסטקייט פון תורה לשמה, נאָר מיט׳ן ציעל צו קריגען אַ ″פּרס″ אומפאַרדינטען כבוד אַנערקענונג. דער שטרעבונג איז ניט ווינשענסווערט דאָס איז ווען אהבת התורה און יראת שמים איז ″שלא לשמה″ מיט אונעטישע פּניות.

די ″חכמי המוסר″ אַנאַליזירען אַז ″עבודת הבורא″ קאָן ווערען געטון אויף פערשידענע אופנים. די טעאָלאָגישע פילאָזאָפיע בעטיטעלט דאָס מיט צוויי קלאַסען ″אהבה — יראה—, וועלכע טיילען זיך אין די פּרטים. יעדע מדרגה האָט איינעגע מאָטיווען. ס׳איז דאָ ″אהבה רוחנית″, אַ גייסטיגע ג־טליכע ליבשאַפט, די מעלה איז אויסען דעם פערזאָן (דברים ו׳) ″ואהבתה את ה׳ אלה׳ בכל לבבך וכו׳ ″ דאָס איז אַ אומבאַגדענצטע אהבת הרוממות, מיט׳ן גאַנצען לעבען, מיט׳ן גאַנצען פאַרמעגען, ניט מחמת וועלכע גשמיות׳דיגע ערוואַרטונגען צו ווערען פאַרגיטיגט. אַ מינדעריגע מדרגה איז דער ″אהבת המועיל″, אַ ליבשאַפט מיט דער אויפגאַבע צו דערגרייכען פערזענליכע נוצען, ווי מ׳האָט ליעב דעם געגענשטאַנד, פון וועלכעס מ׳קאָן געניסען, אַרויסקומען אַ טובה, די מידה האָט דעם מאָטיוו פון אַ קנעכט, וואָס בעדינט פאַרן ציעל, צו באַקומען אויסער די באַרעכטיגטע שכירות, נאָך אויך דעם ″פּרס″ אַלס צוגאָב. זיין העכער פאַר׳ן דורכשניטליכען מענשען, דאָס ווערט באַצייכענט אין (אבות פ״ה משי״ט) אַלס אַ אהבה התלויה בדבר″, ס׳איז צוליעב דעם ″פּרס″, און זי איז ניט אויסגעהאַלטען ″בטל″ דבר בטלה אהבה″, אויס פּרס, אויס ליעבע . . .

″יראה″ דאָמינירט אויך אויף צוויי אופנים, די מינדערווערטיגערע מדרגה איז ″יראת העונש″ מ׳זינדיגט ניט ווייל מ׳האָט מורא פאַרן שטראָף. ס׳פעהלט השגת הבורא, דער לויטערער גייסט צום שוכן שמים, איינער איז ניט קיין פערברעכער ווייל ער האָט מורא פאַר טורמע אד״ג אָבער קוים דיינקט ער, אַז ער קאָן דאָס אָפּטאָן אין דער שטיל, ניט ווערן ענדעקט, אַ מיטעל וואָס וועט איהם אויסהיטען פון שטראָף, האָט ער ניט קיין געוויסענסביסע. זיין תאוה, פערברעכערישער דראַנג זאָל ערפילט ווערען, צו טון וואָס ס׳איז אומגעזעצליך, ″יראת העונש″ איז ″התלויה בדבר″, מורא פאַר שטראָף.

אַ העכערע מעלה איז ″יראת הרוממת″. דער עהרענפורכט פאַר דער הויכער פערזענליכקייט, ניט די מורא פאַרן ווערען בעשטראָפט, ליידען פאַר חטאים, יראת החטא, דער בעגריף אַז דער זינד איז שעדליך און שענדליך אַ

מענש זאָל ניט נאָכגעבען די טהירישע אינסטינקטען, דער אייגענער געוויסען דיקטירט צו היטען דעם דיסציפּלין, וועלכען מ'איז באַזעעלט פון דער השפּעה "מיט יראת הרוממות", צו זיין מאָראַליש פליכט באַוואוסטזיניג, העפליך און גוט. דער אונטערשייד קאָן ווערען אילוסטרירט פון דעם עהרענפורכט צו אַ מלך של חסד, און דעם שרעק פאַר קלעפּ פון אַ טיראַנישען הערשער. אַ מלכות הרשעה.

וועגען "יראת הרוממות", מיינט דער פּסוק "ראשית חכמה יראת ה'". די פאָרנעמסטע קלוגשאַפט איז דער בעגריף פון יראת הרוממות. דעם רעיון פאַסען אַריין די חז"ל מיטן דרוש אויפן פּסוק (עקב י') "מה ה' אלה' שואל מעמך כי אם ליראה את ה'". ווערט אויף דעם געפרעגט. צו דען איז "יראה" אַ קלייניגקייט? ווערט דאָ געענטפערט. יא מרע"ה האָט דאָס אָפּגעשאַצט אַלס אַ קלייניגקייט. די אגדה דאַרף טיפער פערשטאַנען ווערען, ווייל דער פּסוק בעצייכענט דאָך ניט אַז מ'פערלאַנגט יראה, וואָס ס'איז אַ קלייניגקייט, איז דאָך ניטאָ קיין קשיה, און דער תירוץ איז ניט לאָגיש אַז ביי משה,ן איז יראה אַ קלייניגקייט איז דאָך ניט קיין ענטפער. ווייל דער פערלאַנג איז דאָך געווענדעט צו אידען . . .

יענע אגדה בעהאנדעלט דעם פילאָזאָפישען טהעזיס. דער לשון איז דאָרט ועתה ישראל — אידען, וואָס פערלאַנגט דען גאָט פון אייך, נאָר בלויז "יראה", אויפן לשון "שואל מעמך" מ'בעט ביי די אידען, זיי זאָלען האָבען יראה, וואונדערט מען זיך אין דער אגדה, צו איז דען יראה אַ מינדערוויכטיגע זאַך? ס'איז דאָך נאַטירליך מ'זאָל זיך שרעקען פאַר צרות און פּורעניות'ן. אַלע באַשעפענישען באַזיצען דעם אינסטינקט פון מורא האָבען, איז דער ענטפער מרע"ה, רעדט אין גט־ס נאָמען צו די אידען,, און ביי איהם איז "יראת העונש" אַ קלייניגקייט, ער איז געווען באַזעעלט מיט אַ מוטיגען גייסט פון דער צייט פון קבלת התורה, ווען זייענדיג אויפן הימעל און די מלאכים האָבען געפרעגט מה לילוד אשה בינינו? וואָס טוט דאָ אַ מענשען קינד? האָט די שכינה "איהם בעאיינפלוסט מיט אַ מוטיגען גייסט, ער זאָל זיך אָנהאַלטען אין "כסא הכבוד", וועלען די "דרי מעלה", אויף איהם ניט האָבען קיין שליטה. יענער מוטה באַזעעלט מרע"ה, ער האָט ניט קיין יראת העונש", ער איז אין דער מדרגה פון יראת הרוממות, וועלכע ער פערלאַנגט צו בעאיינפלוסען די אידען.

די מדרגה יראה, איז אויך געווען ביי אברהם אבינו, ווי ס'זאָגט דער פּסוק (בראשית כ"ב) "עתה ידעתי כי ירא אלה' אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני". די ג־טהייט זאָגט צו א"א. איצט נאָך דער עקידה בין איך איבערצייגט, אַז ירא אלה' אתה". דו ביזט באַזעעלט מיט "יראת הרוממות". יראת העונש", וואָלט דיר ניט געקאָנט באַוועלטיגען צום עקידה אַקט, פאַר אַ מורא געפיהל צו ווערען באַשטראָפט ווער אַ מענש זיך בויגן צו אַ באַפעהל, טון אַזעלכעס וואָס ס'איז געגען זיין ווילען, פון וועלכעס ער האָט פיזישע ליידען און פּיין. ווייל ער שרעקט זיך צו ווערען בעשטראָפט, מיט האַר־

בערע ליידען, אַ גרויזאַמען פורענות ס'איז אָבער ניט לאָגיש מ'זאָל פאָלגען צו טון אַ אַקט וואָס פאַראורזאַכט נאָך מעהר וועהטאָג, ווי דער וואָס מ'קאָן האָבען דורכ'ן שטראָף פאַרן ניט פאָלגען, ס'וואָלט זיין נאַריש צו ליידען אַ קאַטאַסטראָפע אויסצומיידען מיט דעם לייכטען שטראָף, אַזוי וואָס איז געווען דער פאַל פון דעם ״עקידה נסיון״, ווען א״א וואָלט נאָר געווען בעאיינפלוסט פון אַ יראת העונש מאָטיוו, האָט דאָך קיין שטראָף ניט געקאָנט זיין אַזוי שרעקליך ווי דער מקיים זיין דעם פערזאָג און פאַרלירען זיין בן זקונים.

צו אַן אונבאַגרעניצטען עקסטאַז פון מאַרטירערטום וועט גרייכען, דער אידעאַליסט, ער וועט דורכגעהן די גרויזאַמסטע יסורים אונצאָהליג זיינען די ביישפילען אין אונזער היסטאָריע פון די וואָס זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם, דורכגעמאַכט די שרעקליכסטע פיזישע יסורים, פאַר אונזער גאָט, תורה און אמונה. אַזעלכע מאָטיוון קאָן מען אַרויסדרינגען פון די ווערטער ביי דער ״עקידה״, דער הימלישער ״בת קול״ הילכט אָפ צו א״א ״עתה ידעתי״ מיט דיין גרייטקייט דורכצופיהרען די עקידה האָסטו בעוויזען דיין באַזעלקייט מיט דער ערהאַבענקייט פון יראת הרוממות, ווייל דו האָסט ניט געוואָלט פערמיידען אַזאַ העלדישען נסיון, ווי אומצובריינגען דיין איינציגען זוהן, צו ערפילען דעם ג־טליכען געבאָט, דאָס באַוויזט דיין ריינע כונה פון יראת הרוממות . . .

מיט'ן גייסט פון די ערשטע פרינציפן, ווערען געשפרודעלט די לאָזונגען אין דער משנה ביים תנא אנטיגנוס, אַלס מקבל התורה פון שמעון הצדיק. נאָך דער אנשי כנסת הגדולה עפאָכע, אין יענעם איבערגאַנגס פעריאָר צום תורה שבעל פה בעפרוכפערטען יודענטום. בעגרינדעט ער דעם ערהאַבענעם פרינציפ פון ״עבודת הבורא״ ס'זאָל ניט זיין מיטן מאָטיוו התלויה בדבר, אַ ״אהבת המועיל״ פאַר ״שכר ועונש״, אַזעלכעס איז אַ שקלאַפישע פסיכאָלאָגי, על מנת לקבל פרס, אפילו ווען אידען זיינען בבחנת עבדים פאַר'ן אינם עושים רצונו של מקום, זאָלען זיין לויטערע כונות אהבת המקום און לגבי דעם יראה קאַטעגאָריע, זאָל זיין אַ ״יראת הרוממות. ״ויהי מורא שמים עליכם״, אַ הימלישער עהרענפורכט זאָל באַזעלען דעם מענשען.

אויפן סמך פון דער לעגענדע וועגען די צוויי תלמידים פון דעם תנא צדוק און בייתום וועלכע האָבען צוליעב זייער מיספערשטעדניש אין דער פערשלייערטער טיפזיניגער פילאָזאָפישער לעהרע, אַוועק פון דעם תלמודישען גייסט באַלד אין אָנפאַנג פון זיין ענטוויקלונג. זאָגט דער תנא אבטליון מיט אייניגע דורות שפעטער (אבות א׳ משי״א) ״חכמים הזהרו בדבריכם — ״ ווערען יענע רעגעלען ערקלערט צו ווערען געזאָגט, מיט דעם מרמז צו זיין דעם עפיזאָד ביים תנא אנטיגנוס, ווייל זיינע ווערטער זיינען ניט געווען קלאָר איז פאַרגעקומען דער מכשול פון צדוק ובייתום.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק אי משנה די

יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, קבלו מהם, יוסי בן יועזר איש צרדה אומר, יהי ביתך בית ועד לחכמים והוה מתאבק בעפר רגליהם והוה שותה בצמא את דבריהם.

יוסי דער זון פון יועזר אַ מאַן פון צרדה און יוסי דער זון פון יוחנן אַ מאַן פון ירושלים האָבן ערהאַלטען פון זיי, יוסי דער זון פון יועזר אַ מאַן פון צרדה זאָגט, דיין הויז זאָל זיין אַ זאַמעל אָרט פאַר חכמים און דו זאָלסט זיך וואַלגערן אין די שטויב פון זייערע פיס, און טרינק מיט דורשט זייערע רייד.

פון דער משנה ביז משנה ט״ו לגבי הלל ושמאי גיט דער מסדר אבות פאַר יעדען פעריאָד, צוויי וואָרט זאָגער אין גייסטיגען יודענטום, איינער וועלכער האָט געהאט די אויטאָריטעט פון אַ נשיא, דער צווייטער ווערט בעטיטעלט אַלס אב בית דין. דער פאָטער פון געריכטס וועזען. די צוויי אָפיציעלע מקבלי התורה ווערען בעצייכענט היסטאָריש אַלס ״זוגות״, פאָרען אַזעלכע זיינען דאָ פינף: נשיא לויט אַ געגענווערטיגען בעגריף איז דער הויכער בעאמטער פאַר איבער אַלעס פון געזעלשאַפטליכען גייסטליכען פיהרערשאַפט פון רעליגיעזע קולטורעלע און יוריספרידענץ אינסטיטוציעס, פאָרזיצער פון די סנהדרין. די העכסטע בעפולמעכטיגטע ריכטער.

דעם פלאַטץ פון ראש הישיבה, אַ עהנליכקייט צו דער אויטאָריטעט, וואָס מ׳רופט אין דער ענגלישער שפרעכענדער וועלט ״דיען״ די בעצייכענונג, וואָס זאָל זיך מעגליך נעמען פון וואָרט ״דין״ אַ ריכטער, אַ לעהרער, דער איינפלוס פון די צוויי בעאַמטע איז געווען גרויס אין אַלע געזעלשאַפטליכע ספערען. כאָטש ספעציעל זיינען זיי ניט געווען די הויפט דעה זאָגער, דער פאָליטישער הערשער איז געווען דער מלך, מיט זיינע דאטהגעבער און מיליטערישע פיהרער.

אָפיציעל איז אויך געווען די רעליגיעזע פירערשאָפט פון כהן גדול, מיט די אַנדערע כהנים ולוים, וועלכע האָבען פערוואַלטעט די צערעמאָניעס פון בית המקדש. דעם קרבנות קולט אד״ג, צייטענווייז זיינען די פונקציעס פון מלך און כהן גדול געווען אונטער דער יוריסדיקציע פון איין פערזאָן,

אַזוי ווי די חשמונאים דינאַסטיע וועלכע זיינען געווען די לידערס אויף ביידע געביטען. שפעטער ווען רום האָט די אידען בערויבט פון זייער זעלבסטשטענדיגקייט, האָבען די קאָרופטע הורדוס דינאַסטיע, פערטיליגט די חשמונאים משפחה, זיי האָבען דורך בעטרוג צו די רוימער לפנים איבערגענומען די מלוכה פונקציעס, כ״ג איז פערשוועכט געוואָרן, איבערגעגאַנגען פאַר געלד, צו קליינע רייכגעוואָרענע כבוד זוכער. די אַקטען האָבען אָפגעקעלט די רעכטדענקענדע מאַססען און כאָטש אָפיציעל האָבען די פראָרוימער געהאַט די לידערשאַפט פון מלך און פריסטענטום, האָבען דער רוב פון פאָלק בעטראַכט די נשיאי התורה אַלס די אמת׳ע וואָרט זאָגער...

אין דער דאַמאָלסדיגער אָרדענונג האָבען די פאָרשטעהער וועלכע מ׳האָט גערופען ״תנאים״ לעהרער, די בילדער פון משנה, בעאיינפלוסט די מאַססען מיט זייערע לעהרען פון מוסר ודרך ארץ, גלייכצייטיג מיטן ערקלערען די תורה שבכתב, בעגרינדען די הלכה, זיינען זיי געווען די וועג־ווייזער פון עטיקס און ר׳ יהודה הנשיא ביים מסדר זיין די משנה מיטן אינהאַלט פון דינים האָט ער אויך איינגעאָרדערט און איבערגעגעבען די תנאים׳ס מאָראַלס און פרינציפען, מיטן נאָמען ״מסכת אָדער פרקי אבות״. פאַראַגראַפען וואָס כאָטש זיי זיינען ניט אין דער קאַטעגאָריע פון דינים, זיינען זיי אויף אַ הויכען פעדעסטאַל, וואָס זיינען איבערגענומען געוואָרען אַלס טראַדיציעס פון די אבות, די פריהערדיגע דורות. אבות, נביאים און חכמים, עיקרים וועלכע מ׳זאָל נאָכפאָלגען, זייערע אידעען זיינען געווען דער איבערגאַנגס בריק, פאַר אַ לויטערע אידישע אמונה, ס׳איז ניט אַ נאָכפאָלגערשאַפט פון מלוכה טענדענצען, געבויעט אויף מיליטערישע דערגרייכונגען. אויך ניט נאָכן פאַראַדירען פון די בגדי כהונה פראַכט און גלאַנץ ביי פאַרשידענע צערעמאָניעס. איצט מיט צוויי טויזענט יאָהר שפעטער, ציהען מיר נאָך אַלץ די השפעה פון די ״חכמי התלמוד״, זיירע נעמען זיינען ביי אונז פאָפולאר און הויכגעשעצט. די חכמי המשנה תנאים, חרופימשע אמוראים, זיינען דער אידישער שטאָלץ.

לויט דער צייט אויסרעכענונג, האָט דער ״יוסי בן יועזר״ איבערגענומען דעם נשיא אַמט פון דעם פריהערדיגען אַנטיגנוס דער נאָכפאָלגער פון שמעון הצדיק. ער געהט אין זייער שיטה, די פארגאַנגענע האָבען געגעבען פאָסטולאַטען פאַרן כלל, פון אַ קאָלעקטיווען שטאַנדפונקט, דעם עקזיסטענץ פון דער געזעלשאַפט. דער בעל המאמר רעדט צום יחיד ״יהי ביתך״, דיין הויז זאָל זיין, היסטאָרישע געשעהענישען זיינען דאַמאָלסט געווען, אַז נאָכן טויט פון מעכטיגען אַלעקסאַנדער מוקדון, איז דעם וועלט עראָבערערס מלוכה צוטיילט געוואָרען אין איניגע קעניגרייכען. אין מצרים האָבען רעגירט די תלמי דינאַסטיע, מיט דער שטאָדט אַלעקסאַנדריא אַלס רעזידענץ, די דאַמאָלדיגע בעריהמטע גריכענלאַנד, מיט באַוואוסטע פילאָזאָפען און דיינקער מיט דער הויפט שטאָדט ״אתון ווי ס׳ווערט בעצייכענט אין תלמוד אַלס ״סבי דבי אתונה״, חכמי יון. ס׳האָבען זיך אַרויסגעצווייגט די מלוכות פון

סוריה, סילייקא, פּרס אדום און נאָך מדינות פון נאָהנטען מזרח, אויף די באַלקאַן לענדער, וועלכע מיט געביטענע נעמען עקזיסטירען ביז צום היינטיגען טאָג. די לעגענדאַרישע קאַרטאַגא אין אַפריקא אזוו.

אויסער פּאָליטישע אָבטיילונגען, טעריטאָרישע אָפּגעזונדערקייטען, פון טיילען, וואָס ס'האָט זיך מיט דער צייט ענטוויקעלט די וועלט בעזיגערין רום, אויפ'ן אייראָפּייאישן קאָנטינענט, וועסט פון מיטעללענדישען ים, מיט די אָפּגעצווייגטע מדינות דורך נצחונות און מפלות, וועלכע זיינען דער אורשפרונג פון די היינטיגע דאָמינירענדע מעכטיגע לענדער און ראַסען האָבען זיי אַלע געהאַט זייער השפעה פון וויסענשאַפט, רעליגיע, מאָראַלס און קולטור. לויט די דאָקטרינס און סיסטעמען פון די גריכישע פאָרשער און פילאָזאָפען, אַריסטו, סאָקראַטעס, דיאָגענעס, פּלאַטאָ און עפיקורס (פון וואַנען ס'האָט זיך גענומען דער נאָמען פאַר רעליגיעזע ערעטיקער). פריהערדיגע מיט העכערע מאָראַלישע טענדענצען איז געווען די אידישע ציוויליזאַציע, וועלכע די חכמי התלמוד האָבען בעשטראַהלט די וועלט אויף די געביטען פון רעליגיע, געזעץ און עטיקס, פון די קוואַלען, ציהט מען מאָראַלישע יניקות ביז צום היינטיגען טאָג.

אין וועלכע טעהזיסען איז געווען אַ איינשטימיגקייט צווישען די גריכישע און אידישע שיטות, אָבער אין פּיעלע, איז מען זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען, נאָר אַזוילאַנג מ'איז געווען בלויז אַקאַדעמישע געגנער' איז ניט געקומען צו אַן עפענטליכען פיזישען געראַנגעל, ס'זיינען געווען בלויז פּאָלעמיקס מיט אַ דעמאָקראַטישען גייסט. אָבער ווען דער אַנטאַגאָניזם האָט אָנגענומען אַ פּאָליטישען כאַראַקטער, איז אויך געקומען צו פיזישע צוזאַמענשטויסונגען. איבערהויפּט ווען "יון" איז געוואָרען פיזיש מעכטיג, זיינען פרידליכע דעבאַטען פערוואַנדעלט געוואָרען אין בלוטיגע מלחמות. ווען העלעניזם האָט זיך פאַרמאָסטען צו פערטיליגען דעם יודענטום, אמונה און תורה, האָבען ערוואַכט די העלדישע מאַקאַבייער. יענער גייסט לויט דעם סלאָגאַן פון ר"ת "מי־כמוך־ באלים ה' ", האָט בעזיגט דעם גריכישען ברוטאַלען פויסט. אין יענער עפּאָכע, דאָס איז געווען נאָר אַ שיינבאַרער נצחון. קאָנפליקטען. ברוטאַלישע מעטאָדען ווערען אָנגעווענדעט אונטער פערשלייערטע מאַסקעס פון אידעאַלען: צו אַזאַ אונפּרינציפּיעלישקייט זיינען געקומען די שפּעטערדיגע חשמונאים, ווען זיי האָבען געצוואונגען די באַזיגטע אדומים זיך מגייר צו זיין. וועגען וועלכע די חז"ל זאָגען, "קשים גרים לישראל כספחת". "גרים זיינען פאַר אידען אַ לאַסט ווי אַ קלעפּיגע קראַנקהייט. פון יענעם עפּיזאָד' איז אַרויסגעקומען דער אינטריגאַנט אַנטיפּטר דער פאָטער פון הורדוס הרשע, דורך וועלכען ס'האָבען זיך אַנטוויקעלט די אידישע צרות, חורבן בהמ"ק און דער גלות, עד היום הזה.

די בעדייטונג פון דעם לאָזונג קען מען זעהן, אין די היסטאָרישע געשעהענישען, ווען רום איז געקומען צום מאַכט, איבערנעמענדיג פון די גריכען, פריהער אַלס געטשען דינער, און דערנאָך מיטן ענשטעהונג פון קריס־

טענטום, האָבען זיי גענומען שאַלטען און וואַלטען אויף דער וועלט אַרענאַ. נאָך פריהער איז פאָרגעקומען אַ קאָלאָסאַלע עפּאָכע מאַכענדע וויכטיגע וועלטליכע עוואָלוציע, דורכן איינפלוס פון אונזער תורה: ווען דער מלך תלמי, דער צווייטער׳ פון עגיפּטען, וועלכער האָט אויך באַהערשט ארץ ישראל. האָט ער פערלאַנגט, מ׳זאָל איבערזעטצען דעם ״תנ״ך, אויף גריכיש. דאַמאָלסט זיינען געווען מיינונגס פערשידענהייטען, וועלכע חכמי יון האָבען געלעסטערט און אַנדערע האָבען גערימט דעם ״תנ״ך״. האָט דארום געדיינקט דער מלך אַז די איבערזעטצוגען ווערט איהם איבערצייגען, געבען די ענטשיידונג וועגען דעם פּראָבלעם.

וועלכע דאַמאָלסדיקע פאָרשער, האָבען גערימט אונזער תשב״כ, זיי האָבען הויך געשעטצט די געזעטצען פון ״תורת משה״, די עטיקס פון די נביאים, פּאָעטישע לירִיק׳ פילאָזאָפישע אַנאַליזירונגען פון תנ״ך. אַנדערע קליינקעפּיגע זיינען געווען שונאי ישראל. זיי האָבען געזוכט צו באַשמוטצען די קולטורעלע אוצרות, וועלכע זיי האָבען קיינמאָל ניט געזעהן. מיט בויך סברות, און אומוויסנהייט אַרויסדרינגען. מאַכען בלבולים אויף די אידען און זייערע לערעס. זיי האָבען אויסגעטראַכט ליגענס און זלזולים, אַ פערפעסטעטען מיסט־קאַסטען, פון וועלכען קליינעמענשעלאַך און דעמאַגאָגען שעפּען זייערע פעלשונגען, פערלוימדונגען וואָס האָבען פערגיפטעט די אומוויסענדע מאַסען, פאַקטאָרען פון אידישע רדיפות, גזירות נגישות, צרות ליידען און פּיין עלילות הדמים אד״ג, וועלכע זיינען געווען דער אויסרייד פאָרן פערטיליגען מיליאָנען אומשולדיגע אידישע לעבענס . . .

וועלענדיג דערגעהן דעם אמת, ווער ס׳גיט איבער ריכטיג, צו די ״סנוגורים״ אָדער ״מקטרגים״, ווערט איבערגעגעבען אין (מגילה ח׳) אַז דער ״תלמי המלך״ האָט באַשטימט צוויי און זיבעציג אידישע חכמים. ער האָט יעטיוודערן אין אַ באַזונדערן הויז באַפעלען איבערצוזעטצען דעם תנ״ך. אויף דעם אַרט וועלען זיי ניט קאָנען זיך צוזאַמענרעדען צום פעלשעווען די חכמים האָבען מיט זייער טיפען פערשטאַנד בעגריפען צו קריסטאַליזירען ערטער׳ וואו שונאים קאָנען אויסטייטשען אַזעלכעס, מיט וואָס מ׳וועט זיך קאָנען טשעפּען. אויסצולייטערען פאַרנעפּעלטע געדאַנקען. די לעגענדע וועבט דאָ אַריין אַ וואונדער, אַז די איבערזעטצונג איז אַרויסגעקומען ביי די אַלע חכמים גלייך, מיט׳ן זעלבען אינהאַלט. די בעצייכענטע ״העתקת השבעים״ די ליטעראַרישע געלונגענע שאַפונג, פערנעמט אַ חשוב׳ען פּלאַטץ אין דער אידישער קולטור. נאָך אין תלמודישע צייטן זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבען בענוטצט די איבערזעטצונג מעהר ווי דעם אָריגינאַל. דורך דעם ווערט אין (מגילה א׳) געזאָגט אַ מליצהשע פּראזע, ״יפיפותו של יפת באהלי שם״. די שעהנקייט פון ״יפת״, אַ זוהן פון נח דער אורשטאַם פון ״יון״, אין די געצעהלטען פון ״שם״. די אידענס ״בני שם״ תורה. רבי דער מסדר המשנה זאָגט (סוטה מ״ב), ווען מיר האָבען די תורה אין די צוויי שפּראַכען (ל״ק און

יונית), איז שוין ניט נויטיג צו האָבען אין נאָך אַ שפּראַך.

דער אידישער גייסט איז ניט דאַגעגען וועלטליכע וויסענשאַפטען. זייערע ליטעראַטורען פון אַן אַקאַדעמישען שטאַנדפונקט, אַזוי איז געווען לגבי "חכמת יון", אָבער ווען די אידישע אַסימילאַטאָרען, ווי זיי ווערן בעצייכענט אין יענער עפּאָכע "מתיונים", האָבען אָנגעפאַנגען נאָכצומאַכען די "הילונים" זייערע מעשים זיינען געווען מיט דער קראַנקער פּסיכאָלאָגיע, אַז אַלעס וואָס איז גריכיש איז פיין און אידיש טויג ניט. דעם דאַמאָלסדיגען און פון אַלע צייטען פערדאָרבענעם בעגריף, ווען אידען זיינען אויף אַ בעשטאַנד, אויף וועלכען ס׳ווערט אַריינגעפּאַסט די מליצה אין שיר השירים א׳ "שמוני נוטרה את הכרמים, כרמי שלי לא נטרתי". אידען זיינען בעגייסטערט פאַר אַלע איזמוסען, שפּראַכען און קולטורען. מ׳איז מיט מוט טריי איבערגעגעבען די בעפרייאונג און וואהל פון אַלע פעלקער, אויסער די אייגענע . . .דאַמאָלסט קאָנען ניט קלאָהר־זעהענדע אידען בלייבען גלייכגילטיג.

ווען אידישע אינסטיטוציעס האָבען פּלאַטץ און נויטווענדיגקייט בלויז פאַר "יפיפותו של יפת" אָהן דעם "באהלי שם"... זיינען דאָס שעדליכע בעגריפע. די העגעמאָניע האָט דאַמאָלסט געוועלטיגט ,די פערגריכישטע אידען פערבלאַנדזשעט מיט דער אַנשויאונג, האָבען גערופען די הערשענדע מאַכט "אַנטיוכס הרשע" מיט זיינע משרתים אַרויפצוצווינגען זייער געזאַנעגקייט אויף די ערנסטע רעליגיעזע אידען, ביי וועלכע ס׳האָט ערוואַכט דער גייסט פון מסירת נפש פאַר אונזער תורה און אמונה. אין יענער שטורעמדיגער צייט, זאָל דער בעל המאמר האָבען געווען דער נשיא" און צוליב פּאָליטישע מאָטיווען פערשלייערט ער די אַנשויאונג מיט דער זאָגאַכטס: "דיין הויז זאָל זיין אַ פערזאַמלונגס אָרט פאַר חכמים", (אין מדרש שמואל, פירוש אויף אבות) ווערט דער מאמר בעלויכטען, אַז דער תנא מיינט ניט דאָ בוכשטעבליך "דיין הויז זאָל זיין דער פערזאַמלונגס פּלאַטץ וואוהין די ת״ח זאָלען אַלע קומען׳ ווייל אַ פּריוואַטע הויז, איז צו קליין און ניט פּאַסענד פאַר דעם. פאַר דעם זיינען דאָ שוהלען און בהמ״ד. ס׳איז דאָך אויך ניט לאָגיש פאַר דעם צוועק אָנצוצייגען דעם יחיד יעדען בעזונדער.

דער מאמר דאַרף ווערען פאַרשטאַנען, ניט מכוח דעם הויז זי זאָל ווערען אַ פאַרזאַמלונגס אָרט, דאָס בעציהט זיך לגבי דעם מענשען, ער זאָל מאַכען זיין היים דאָרט, וואו ת״ח פערזאַמלען זיך, בעזוכען די בהמ״ד, לערען אינסטיטוציעס, אַזוי ווי ס׳איז דער רעיון אין דעם פּזמון וואָס מ״זאָגט ביי אַ סיום, מ׳דאַנקט דעם רבש״ע וואָס מיר האָבען די מעגליכקייטען צו זיין בהמ״ד זיצער, ניט "מיושבי קרנות", אַרומהייגנער אין די גאַסען ווינקלען. דאָ ווערט אויך אָנגעוויזען דעם אידענס פליכט אַז גראַדע ווי ער בעזאָרגט זיין אייגענע הויז, זאָל דאָס כולל זיין די התחייבותן צו לערנאַנשטאַלטען און ת״ח. מיט דער שיטה ווערט ערקלערט דער טעהזיס פון דער אגדה (מאן דדחיל רבנן, הוא עצמו יהוי ת״ח) דער וואָס האָט עהרפורכט פאַר ת״ח, וועט ער אַליין ווערען אַ ת״ח. דאָס מיינט דער מחזיק רבנן, האָט רעספּעקט, שאַצט אָפּ די ת״ח ווערטען, לגבי

אַזעלכען דייטעד אַן דער פסוק אין (משלי ״הלך חכמים יחכם״, דער אומגעהן, חברן זיך מיט ת״ח ווערט מען אין דער מדרגה ווי מ׳וואָלט אַליין זיין אַ ת״ח.

״והוי מתאבק בעפר רגליהם: זאָלסט זיך שטויבען אין די ערד פון ת״ח פיס. ווען מ׳געהט אימיצען נאָך אויף אַ אויסגעפּלאַסטערטען וועג, זעהט מען אים נאָר פון נאָהנטען, אויף אַ אָפענעם גלייכען וועג. קוים דערווייטערט ער זיך, שטייגט אַרויף אָדער פערדרעהט זיך, פערלירט מען איהם פון אויג. אַנדערש איז דער פאַל אויף אַ שטויביגען וועג, ווען יענער איז אפילו ווייטלאָך אויף אַ פערדרעהעניש, איז כאָטש דעם פערזאָן זעהט מען ניט, ווייסט מען נאָך בערך וואו ער איז, דורך די שטויב איז דער סימן, וואוהין איהם נאָכצופאָלגען. ס׳איז אפילו ניט קיין קלאָהרער וויזיאָן, ס׳איז דער זעהן דורך אַ פעררוייכערטער גלאָז... אַזאַ פּאַנאָראַמע איז נאָך אַ מעלה, גראדע ווייל די ליכטיקייט איז מאַט, די שיין ניט אַזוי שאַרף, קאָן מען אָבער בעסער, ליינגער און דרינגליכער בעאָבאַכטען.

דאָס איז דער רעיון פון דעם מאַראַל, אַ פשוט׳ער מענש זאָל נישט זאָגען, וואָס טויג מיר דער לערנען, אַז איך פערשטעה דאָך ניט. איך קאָהן ניט זעהן קלאָהר, וויסען די למודים, זאָל מען איהם מסביר זיין, מיטן ביישפּיל פון שטויב וועלכעס דינט אַלס וועג־ווייזער, דער מאַטער פערטונקעלטער זעהן דינט אַלס אָנצייגער, אפילו ווען דער ענין איז ניט קלאָהר, איז מען טיילווייז ניט פערבלענדעט מ׳נעמט וואָס איבער, אַ מוסר השכל, ס׳איז דאָ אַ המשך, אַז מיט׳ן מאַכן די הויז צווישן פערזאַמעלטע ת״ח ווי ס׳איז די דאָקטרין אין פריהערדיגען מאמר, וועט מען מעהר אָדער וועהניגער וואָס לערנען.

ביי די חז״ל ווערט דער וואָרט אבק, שטויב, בעצייכענט פאַר אַזעלכעס, וואָס ס׳איז ניט דער עצם אַרטיקעל, נאָר אַ פועל יוצא, אַ רעזולטאַט פון דעם הויפּט געגענשטאַנד ווי ס׳ווערט בענוצט דער אויסדרוק ״אבק שביעית, אבק רבית, אבק לשון הרע״. שטויב לגבי דעם פערבאָט אז מ׳טאָר ניט בעאַרבייטן די פעלדער יעדען זיבעטען יאָהר ״שמיטה״ שטויב לגבי דעם איסור פון פּראָצענט, רעדען לשון הרע. מיט דעם מיינט מען אָנצואווייזען, אַז די פאַלען זיינען ניט דער עצם עבירה, נאָר אַזוי ווי שטויב וואָס קומט פון דער ערד און קערט זיך אום צו דער ערד, אַזוי איז דער טהאַט וואָס מ׳איז עובר אַ ביי זאַך, וועלכעס ברייגגט צום עובר זיין פון עיקר, דאָ איז אויך פערהוילען דער פּרינציפּ, אַז אַ לימוד וואָס מ׳פאַשטעהט ניט, זאָל מען ניט מבטל זיין האַלטען פאַר שטויב. אויך אין אַזאַ פאַל איז דאָס ווינשענסווערט, ווי די חז״ל זאָגען, ״שיחות חולין של ת״ח צריכה לימוד, אויך פון איינפאַכע ת״ח רייד קאָן מען וואָס לערנען.

״והוי שותה בצמא את דבריהם״, זאָלסט טרינקען ווי אַ דורשטיגער זייערע רייד. דער תנא גיט דאָ אַ אילוסטראַציע, ווי שטאַרק ס׳זאָל זיין דעם חשק צום למוד תורה. ס׳איז דאָ אַן אונטערשייד פון די שטופען פון באַגערען פאַרן געגענשטאַנד פון וועלכען מ׳געניסט, ווען איינער עסט אָדער טרינקט אַז ער איז זאַט, ניט דורשטיג, ס׳פעהלט איהם דער אַפּעטיט, פעהלט איהם די

הנאה ס׳האָט ניט קיין טעם, ווען ער זאָל אַפילו עסען די געשמאַקסטע פּאַטראַוועס בעסטע געטראַנקען, אַנדערש איז דער געניוס ווען אַ הונגעריגער עסט, אַ דורשטיגער טרינקט, דער געניסען גיט דעם געשמאַק. ערקוויקט מען זיך מיט׳ן עסען און טרינקען, ווען דער פערלאַנג ווערט ערפילט, פּשוט׳ע באַהרונגען, איינפאַכע וואַסער, האָבען אַ טעם, זעטיגען און בעפרידיגען.

מיט אַזאַ ביישפּיעל בעקליידעט דער תנא דעם טעהזיס, אַ עהנליכקייט צו דעם איז די מליצה ביים נביא (ישעיהנ״ה) ״הוי כל צמא לכו למים״. ווערט דאָס בעשטראַהלט מיט׳ן געדאנק צו מיינען, איהר דורשטיגע צום וויסען, געהט צו קוואַלען פון תורה און חכמה, וועלכע זיינען געגליכען צו וואַסער, וואָס נידערט פון הויך אַרונטער אַזוי איז לערנען, די נידעריגערע לערנען פון די הויכע גייסטער. אין (עמוס ח׳) שפּרודעלט מיט דער פּראָפעטישער זעהונג ״והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם, ולא צמא למים, כי אם לשמע את רבר ה׳״. די ג־טהייט זאָגט, איך וויל אָנשיקען אַ הונגער איבער דער וועלט, ניט קיין הונגער פאַר ברויט און ניט קיין דורשטיקייט פאַר וואַסער, נאָר צום הערען די ג־טליכע רייד, מיט הימלישע פּאָעטישע חכמה, דעקלאַמירט שלמה אין (משלי כ״ז) ״נפש שבעה תבוס נפת, ונפש רעבה כל מר למתוק״. ביי אַ זאַטען איז צוקער אָפּשטויסענד, און פאַר אַ הונגעריגען איז יעדער ביטערקייט זיס. אַ פּאַראַלעל צו דעם אין אַ גייסטליכע אָפּשאַצונג איז דאָ אין (עירובין ס״ד) ״האומר שמועה זו נאה ושמועה זו אינה נאה, מאבד הונה של תורה״. אָ ניט ערנסטער קריטיקער, וועלכער הערענדיג תורה זאָגט, דאָס איז פיינע רעיונות, און וועגען אַנדערע אַז זיי זיינען ניט פיין פערלירט ער דעם תורה פאַרמעגען איהר זאַפטיגקייט און פאָלקאָמענהייט . . .

דער וואָס הונגערט פאַר וויסענשאַפט, דורשט נאָך קענטניסע, וועט זיך פאַראינטערעסירען אין פאַרשידענע למודים, ער וועט מאַכען זיין היים, וואו געלערענטע פערזאַמלען זיך, נאָכפאָלגען די שטויביגע, ניט קלאָהרע צו איהם לערנונגען, ביז זיי וועלען זיך קריסטאַליזירען און דערקוויקען זיין הונגער, דורשט און פערשוואַכקייט, פאַר פערשידענע ענינים, ווי הלכה און אגדה אין די פאָרמען פון אויסטייטשונגען, דיסקוסיעס, נאָכפאָרשונגען, פילאָזאָפיעס, לאָגישע און מיסטישע אָפּהאַנדלונגען, דרוש און מוסר, ווי אַ דורשטיגער און הונגעריגער, קוויקט זיך און האָט הנאה פון פערשידענע נאַהרונגען און געטראַנקען פון פערשידענע למודים, קען מען ציהען די יניקה מיט לעבענסזאַפט. אויף די אונצאָליגע געביטען פון תורה ודעת.

* * *

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה ה׳

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר, יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו קל וחומר באשת חברו, מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורש גיהנם.

יוסי דער זון פון יוחנן אַ מאַן פון ירושלים זאָגט, דיין הויז זאָל זיין רחותדיג אָפען, און אָרעמעלייט זאָלען זיין דיינע הויז מענשען, און פאַרמער ניט צו ריידען מיט דער פרוי, דאָס בעציהט זיך אויף דער אייגענער פרוי, איז דאָך געוויס דער פערזאָג געגען דיין חבר׳ס פרוי פון דעם זאָגען די חכמים, אַז יעדערער וועלכער רעדט אַ סך מיט דער פרוי, פערורזאַכט ער שלעכטס פאַר זיך, ער איז מבטל די רייד פון תורה, זיין סוף וועט זיין צו ערווערבען גיהנם.

ווי ס׳איז שוין פריהער אָנגעוויזען געוואָרען, אַז דער פאַריגער יוסי איז געווען דער נשיא, איז דער זיין בן זוג געווען דער אב״ד. ער פאַנגט אָן מיט׳ן זעלבען אויסדרוק ״יהי ביתך דיין הויז זאָל זיין, דער ״נשיא״ בעציהט זיך אויפן עמוד התורה און דער אב״ד פאַנגט אָן מיט אַ לאָזונג מכוח צדקה, און געהט איבער צו אַ מאָראַל אין שייכות מיט צניעות, ביידע כללים האָבען אַ צוזאַמענהאַנג אַ דורכגעוועבטער מאָראַל אַנשויאונג אין ביידע ענינים.

אין (ב״ב צ״ג ע״ב) ווערט איבערגעגעבען, אַז די ירושלים״ער זיינען געווען פיינע בעלי צדקה, זייער אַרט העלפען אָרעמע איז געווען מיט עטישע פרינציפּען. אַ שעהנער מנהג איז ביי זיי געווען. אויפן טיהר פלעגט מען אַרויסהיינגען אַ טישטאך, וועלכעס ס׳האָט אָנגעצייגט, אַז אין הויז איז דאָ וואָס צו געבען די אורחים, זיי זיינען איינגעלאַדען צום עסען, האָט מען אַרונטער גענומען דעם טישטאך, האָט דאָס בעדייט אַלס סימן, אַז איצט איז ניטאָ וואָס צו געבען קיין געסט. מיט דעם האָט מען איינגעשפּאַרט אומזיסטע מיה, סיי די אורחים און סיי די הויזלייטע, זיי זאָלען ניט זיין אין פערלעגענהייט פאַרן ניט האָבען צו געבען די אורחים. דעם שעהענעם מנהג בעגרינדעט דער תנא מיטן פאָסטולאַט, ״דיין הויז זאָל זיין אָפען לרוחה, ניט נאָר פון יוצא וועגען, נאָר מיט באַוואוסטזיניקייט פון פליכטען צו אָרעמע, ווי זיי וואָלטען געווען דיינע

אייגענע הויז מענשען. ״ויהיו עניים בני ביתך״, מאַך זיי ווילקאָם מיט פריינדליכקייט ווי דיין אייגענע פאַמיליע.

די זיטליכקייטען זאָלען אויך ווערען אָנגעווענדעט בנוגע אַלע עניני צדקה, אויסצוהאַלטען געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס, מיט באַקוועמליכקייטען, ניט קאַרגען ווי ס׳איז פערוויקעלט אין דעם אידעאַל פון די חז״ל. ווען אין אַ שטאָדט זיינען די דעכער פון פריוואַטע הייזער, העכער ווי די פון שוהלען און בהמ״ד, וועט די שטאָדט פערוויסט ווערען. דאָס מיינט בדרך מליצה ווען געזעלשאַפטליכע נויטען, אינסטיטוציעס בעקומען אַ מינדערווערטיגען אינטערעס בעזאָרגט צו ווערען ווי די אייגענע פערזאָרגונגען, ס׳ווערט ניט בעגריפען אַז די געזעלשאַפט איז דער צוזאַמענשטעל פון די יחידים. אַזאַ געזעלשאַפט וועט ניט האָבען קיין קיום . . . ווייל ״הא בהא תליא״, יחיד און כלל זיינען אָפהיינגיג, דער כלל בעזאָרגט די יחידים און זיי דאַרפען בעגרייפען אַז דעם קאָלעקטיווס וואהל זיין, איז פאַר יעטווידערענס טובה און פאַר זיך איז מען דאָך געוועהנליך ניט אַ מסתפק במועט.

אַ אגדה זאָגט ״אין אדם מת וחצי תאותו בידו, יש לו מנה רוצה מאתיים״. קיין מענש שטאַרבט ניט מיט האָבען דערגרייכט אַ העלפט פון זיינע פערלאַנגען. האָט ער הונדערט גילדען, וויל ער האָבען צוויי הונדערטער. מ׳איז אויף דעם מדייק, אַז ס׳מיינט ער וויל צווייהונדערט אויסער די ערשטע הונדערט א. ז. וו. אַזוי אַז ער דערגרייכט קיינמאָל ניט צו האָבען אַ העלפט פון זיינע פערלאַנגען. אַזאַ סאָרט שטרעבען זאָל זיין בנגוע דעם אויסהאַלטען און דערגרייכונגען פון מעשי הצדקה. פאַר אינסטיטוציעס זאָל מען ניט וועלען יוצא זיין מיט קלייניגקייטן, אַ פרוטה צו אַ אָרימאַן, אַ שיבוש צו חברות, הונגער שכירות צו לומדי תורה. ניין ס׳זאָל זיין ״לרחה״ ווי מ׳טרייעט אויסצוהאַלטען די אייגענע פאַמיליע, לגבי וועלכע, נאָר קמצנים קאַרגען פאַר נויטווענדיגקייטען. אַזוי זאָל מען האַנדלען אין עניני צדקה, לויט די ראַמען ווערט גע׳דרש׳ענט דער פסוק (ראה י״ד) ״עשר תעשר״ פארן געבן א צענטעל פון די פאַרדינסטען ווי ס׳איז דער פליכט, וועט מען ווערען פערגיטיגט מיט ״עשירות, רייכקייט״ (דער וואָרט ״תעשר״ איז מיט א שין ימנית).

לויט דעם מאָראַל פון די חז״ל (כתובות) ז׳ דאַרף מען אַ אָרימאַן בעזאָרגען מיט אַ ברייטער האַנד, ווען ער איז אַ יורד און איז געווען געוואהנט געווען צו אַ לוקסוס לעבען, דאַרף ער ווערען בעזאָרגט אפילו מיט דינערשאַפט, אַ פערד צום רייטען אד״ג אַ ת״ח דאַרף ווערען אויסגעהאַלטען בדרך כבוד און רחבות, פאַר דער עטיק איז דאָ אַ רמז אין (שיר השירים ז׳) ״מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב״, ווי שעהן זיינען די בעשיכטע טריט פון דעם גוטוויליגענס טאָכטער. דער אפאריזם איז אַ לאָזונג, אַז צדקה זאָל זיין אַ פאָלקאָמענע, נאָכפאָלגען די פיס טריט פון אברהם אבינו דעם נדיב, ביי וועמען אין הויז ס׳זיינען געווען טיהרען אין אַלע פיער זייטען (אַזוי איז דער פאָלקס וואָרט ״ווי א״א טיהרען״). יעטווידער טיהר אויף אַ זייט האָט געהאַט אַ סימבאָל, די טיהר אין צפון זייט איז אַ אַלעגאָרישע אָנווייזונג, צדקה זאָל מען גע־

בען מיט אַ רייכע האַנד, ווי די מליצה זאָגט ״כי מצפון זהב יאתה״, פון נאָרט קומט גאָלד, דאָס איז לגבי גמילות חסדים רייכע פילאַנטראָפיע.

די טיהר אין דרום זייט, סימבאָליזירט לערנענשאַפטען, חכמה. ווי ס׳ווערט בעצייכענט ״הרוצה להחכים ידרים״, ווייל מען ווערען קלוג, זאָל מען זיך ווענדען צו דרום זייט. אַ מזרח זייט טיהר צייגט אָן די צדקה צווייגן פאַר נייע ערשיינונגען, ווי די זון וואָס געהט אויף פון מזרח. אַזוי זאָל מען מיטווירקען אין אויפשטראַהלונגען, ווי הכנסת כלה, יולדת, פאַקטאָרען פארן קיום המין. ביים געבורט און אויסהאַלטונג פון קינדער אַנשטאַלטען, תלמוד תורה׳ס ישיבות, פאַר פיזישע און גייסטיגע ענטוויקלונגען, אַ מערב טיהר סימבאָליזירט אַ שלוס, ווי זונען אונטערגאַנג די טונקעלע שטונדען אין לעבען, מושב זקנים׳ס, הייל אינסטיטוציעס, הלויות המת וכדומה, אידישע צדקה זאָל זיין פיעל זייטיג פאַרן גאַנצען מאַרשרוט פון מענשענס לעבען, פון וויגעלע ביז צום קבר, פאַר פיזישע רייכע אונטערנעמונגען, פאַר גייסטליכע, לערען אינסטיטוציעס, פאַרן קערפערליך קומען און אַוועקגעהן, ווי פאַרן גייסטיגען געבורט און ענטוויקלונג.

די צוויי פרינציפען זיינען געשלאָסען: דיין הויז זאָל זיין ברייט אַפען, פאַר אָרעמע, דאָס איז אין געגענזאַטץ צו אַ פאַלשען תירוץ, וואָס ווערט געגעבען ביי ״חכמים להרע״ וועלכע ווילען רעכט מאַכען זייער האַרטהערציגקייט אויפן אָרט ווי ס׳ווערט הומאָריסטיש אויסגעטייטשט דער פסוק ״אם ראית גנב ותירץ עמו״, קמצנים בענוטצען אָפט, אַ הויך מאָראַלישען מחז״ל, צו פאַרדעקען זייער קאַרגשאַפט, ס׳איז דאָ אַ גמרא ״עניי עירך קודמין (ב״ב י׳) אייגענע אָרעמע זיינען פריהער ווי פרעמדע. ס׳איז אויך אַ אגדה דרוש ״העושה צדקה בכל עת, זה המפרנס אשתו ובניו״, (כתובות ז׳). צדקה וואָס מ׳דאַרף צו יעדער צייט איז צו ערנעהרען די אייגענע פאַמיליע מיט די מאמרים בענוטצען זיך עגאָאיסטען אָפצו״פטר׳ן, ווען זיי ווערען אויפגעפאָדערט צו געבען צדקה, מיט דעם ענטפער, ווילען זיי באַרעכטיגען, ווען זיי בעזאָרגען זיך מיט עטליכע אויטאָמאָבילען, ווינטער רעזאָרטס, זומער דאַטשעס, זייערע פרויען בעהאַנגען מיט גאַנצע דזשועלערי סטאָרס, פאַרלירען ביים קאָרטען טישעל, און מ׳גרייט אָן פאַר זיך נאָכ׳ן טוידט אַ ראָסקאָשנעם פאַלאַצעל (מאסאַלייאום) אויפ׳ן עולם האמת, וואו אַלע זיינען גלייך? זיינען זיי היפאָקריטיש צו וועלען זיך רעכטפערטיגען מיט דעם תירוץ . . . ״העושה צדקה בכל עת״ פארן זיין מיט פאַרמאַכטע אויגען, טעמפע הערצער, צום האַלטען פאַרשלאָסענע קעשענעס, פאַר הצטרכות הקהל, די אייראָפייאישע הייליגע מאַרטירער.

געגען די קליינע מענשלאַך ציעלט דער תנא מיט דעם פערז ״ויהיו עניים בני ביתך״. אַרעמע לייטע זאָלען איינגעשלאָסען ווערען אין דיינע שטוב מענשען, זיי זיינען ניט קיין פרעמדע, אַ מענש איז אַ געזעלשאַפטליכע באַשעפעניש, וועלכעס ס׳נעמט אַריין דעם גאַנצען קרייז, פאַמיליע און דעם כלל. ווייל דער יחיד קאַן זיך אַליין ניט באַזאָרגען. ער מוז אָנקומען צום קא־

לעקטיוו, צו ס׳איז אין דער פאָרמע פון לאַנד, נאַציאָן, אָדער נאָהנטע פאַמיליע, נאָר דורך דער אָרדענונג באַקומט ער זיין נאהרונג, באַשיצונג, געגען נאַטירליכע אויסבריכע, אינערליכע און אויסערליכע אונטעריאָכער, שונאים, עקספּלואַטאָרס און הערשענדורשטיגע טיראַנען. איינער איז קיינער דאָס שטעמפעלט אַלס פאַלש דעם זאָגען, ״איך בעזאָרג זיך אַליין, און מ׳דאַרף זיך ניט אינטערעסירען פאַר אַנדערע. אָך און וועה! וואָלט געווען צום יחיד, ווען ער וואָלט ניט ווערען בעזאָרגט פון דער געזעלשאַפט. דארום איז אַ לאָגישער פליכט, דער אינדיווידועל זאָל בעצאָהלען זיין חוב צום כלל פאַר די לייסטונגען וואָס זיי גיבען איהם.

פאַר מדינה אויסגאַבען, געמיינדע אינסטיטוציעס, דאַרפען אַלע ביישטייערען, די אָרגאַניזירטע הערשאַפט האָט דעם פיזישען מאַכט, צו צווינגען אַלע בירגער, פאַרן טייל זייערען, אין פאָרעם פון אויסהאַלטען מיליטער פאָליציי אד״ג, דורך אַלע סאָרטען טעקסעס, רעוועניוס, לויט דעם אידישען מאָראַל, איז נאָך מיט טויזענדער יאָהרען צוריק געווען אַ מוז דער אנטייל אין מעשה־ הצדקה, און אַזוי איז טיילוויז אין פאָרטגעשריטענע מדינות, ביז צום היינטיגען טאָג, אַ צוואנג צאָהלונג פאַר אויסצוהאַלטען די פאַרשידענע אַגענטורען צו היילען, פאָרשען, אויסצוהיטען קראַנקהייטען, בילדונג אַנשטאַלטען, מיט אַלעס וואָס עס פאָדערט זיך. אין העברייאיש האָט דער וואָרט דמים אַ צווייערדיגען מיינונג. ״בלוט און געלד״. די אָרדענונג מוז בעשיצט ווערען מיטן עקסטרעם פון בלוט ווען ס׳פאָדערט זיך, און בעשטימט מיט געלד, דער וואָס וויל זיך אַרויסמאַכען פון דעם דאָבעלען פליכט, ווערט בעשטראָפט אַלס פאַרברעכער, אַ פאַראַכטער וועלכער צאָהלט ניט געזעצליכע חובות.

דער צווייטער טייל פון דעם מאמר ויהיו עניים איז אַ בעוואָרעניש געגען אַ פאַלשען אויסטייטש אויפן ערשטען טייל ויהי ביתך פתוח לרוחה״ פון עגאָאיסטען וואָס ווילען מיט אַזאַ טעהזיס רעכט מאַכען זייער אייגענעם לעבען אין ראָסקאָש און פאַרשווענדעריי לוקסוס און וואוילטאָגן. ניין! ״ויהיו עניים בני ביתך״ לעב אַליין בעשיידען, אויסגערעכענט, מיט מאָס און אַ צאָהל, פערטאַכליעווע ניט , ווען די הצלחה שיינט אין דיינע פענסטער, געדיינק! ס׳קאָנען קומען רעגענדיגע טעג, ״לא לעולם חוסן״, געלד איז קיילעכדיג, אַריין און אַרויס, אַ גלגל החוזר, דו קאָנסט פעראָרעמט ווערען, די גמילות חסדים פרינציפען פאָלגט דער תנא נאָך, מיט אַ זיטליכען מאָראַל, וואו איינס האָט אַ שייכות מיטן צווייטען.

״ואל תרבה שיחה עם האשה״, און דו זאָלסט ניט מעהרען שמועסען מיט דער פרוי. דער לשון איז דאָ ״ואל״ און נישט — — איז דאָס דאָך אַ המשך צום פריהערדיגען, אַ צוזאַמענהאַנג מיט די פריהערדיגע כללים: די בעצייכענונג פון רעדען איז דאָ מיט׳ן וואָרט ״שיחה״ ניט די אַנדערע לשונות ווי ״דבור, אמור, נאום, אגדה״, וועלכע צייגען אָן אַ אינהאַלט פון געלערענטקייט, וועלכער ווערט איבערגעגעבען דורך רעדען, איז ״שיחה״ אַ אָנווייזונג פאַר איינפאַכע שמועסען, ווי ״שיחות חולין״, פלוידערייען, דאָ ווערט

אויך בענוצט דער אות (ה) פאַר דער בעדייטונג אַ געוויסער סאָרט פרוי. ניט די געוועהנליכע, נאָר איינע מיט וועלכע בעזאָנדערע שטריכען, מיטן אַרויסדריגען דעם שייכות פון דעם מאמר מיט די פריהעריגע, וועלען פערשטאַנען ווערען די געדאַנקען.

אין (ב״מפ״ז) זאָגט ר׳ יצחק מכאן שהאשה עיניה צרה באורחים, געוויסע סאָרטען פרויען פערגינען ניט ווען ס׳קומען אָרעמע אורחים, זיי דיינקען אַז דער מאַן פערטאַכלעוועט צו פיעל פאַר צדקה, פערברייִנגט זיין צייט אויף אַסיפות. זיי האַלטען גראדע פון ״ביתך פתוח לרוחה״, פאַר זיך אַ רייכע היים, ראָסקאָשנע מעבעל און אַלע לוקסוסן, אָבער זיי האַלטען ניט פון ״ויהיו עניים בני ביתך״, מ׳צעטרענצעלט געלד, זיי צוטרעטען די קאָסטבאַרע דיוואַנען אד״ג. פערנעמען איהר צייט, וועלכע זי וואָלט בעסער וועלען פערברייִנגען מיט לוסטיגע קאָמפּאַניע, די פרויען פיהלען זיך געקריוודעט, ווען דער מאַן איז אַ עסקן בצרכי צבור, ביי זיי איז וויכטיגער ער זאָל פאַרברייִנגען מיט זיי, געהן צו וויזיטען, האָבען גוטע צייטען מיט פוסטע אומוויכטיגע נאַרישקייטען. זיי האַלטען פון שפּריכוואָרט ״צייט איז געלד״, און ביידע געגענשטאַנדען זאָלען זיין פאַר ״מיך, איך זיך״ — ניט פאַר די קהל׳שע ׳שנאָרעריִיען . . . .

דער (בעל עקידה שער ח׳) זאָגט מכוח דעם אַ טיפען מיסטישען געדאַנק, — פחוח לרוחה פאַר העכערע עניגים ״ואל תלבה שיחה עם האשה ניט געבען פון דעם מענשענס צוזאַמענשטעל, איז אשה כינו לגוף״, דער חומר איז בבחנת אַ פרוי ביי אַ זיווג, דער מאַן איז דער גייסט. דאָס איז די קאָמבינאַציע, וואָס ס׳איז געווען נאָך ביים ערשטען זיווג ״אדם מיט חוה״, מיט דער שיטה איז פאַרקליידעט די זאָגאַכצען פון די ״יוסיס״, ״יהי ביתך״, ביים מענשען זאָל דאָמינירען דעם ״בית ועד לחכמים׳׳, דער גייסט זאָל באהערשען דעם חומר די אויבערהאַנד צו חומרשע באַהערשונגען.

דער פועל יוצא אין די מאמרים זיינען ס׳זאָל ניט דאָמינירען די אומוויסענהייט, אַ מאַנגעל צו פאַרשטעהן רעכט און אומרעכט, געגענזייטיגע כלל אינטערעסען ברייִנגען אַ גהינם וועלט, אַ הערשאַפט פון שלעכטס און טיראַניי, לערנען מאַכט צו פאַרשטעהן, אַזוי לאַנג די וועלט בעגרייפט ניט די לאָזונגען, זאָלען מיר אידען זיין אַ פאַראייניגט פאָלק, פאַר כלל אינטערעסען, ניטאַ קיין איסט און וועסט אידען. בטלנים און פּראָגרעסיווע, מאָדערנע און צוריקשטעהענדע.

איין ג״טהייט תורה איין נאַציאָן, ניט קיין אָבגעטיילטע ראַסען און קלאַסען, אַלגעמיינע וועלט אינטערעסן פאַר אַלע לענדער און קאָנטינענטען: ״סדנא דארעא חד הוא״. נאַטירליכע קאַטאַסטראָפעס, מגיפות, טיראַניי און באַרבאַריזם זיינען אַלגעמיינע צרות, וועלכע מ׳דאַרף באַקעמפען מיט אַלגעמיינע קרעפטען זאָל מען אויסראָטען די שאדען מאַכער היילען די וועלט :כלל . . .

געגען אַזעלכע עגאָאיסטישע נאַרישע פּריטענזיעס, איז דער תנא

אויסען מיט דער לאָזונג. "ואל תרבה שיחה עם האשה", ס'ווערט מדויק דער וואָרט "תרבה", צו פיעל, אַ גימעסיגע צייט זאָל אַ מאַן יא פאַרבריינגען אין זיין פאַמיליע סירקעל, ווייל אויך די געזעלשאַפט, איז אַ מענשענס הויז געזינד, חברים פון אידעאַלען, מיטאַרבייטער פאַרן זעלבען צוועק, קערפערשאַפטען בכלל און אידישע בפרט דאַרפען ווערען בעזאָרגט. זאָלען מאַן און פרוי, בעגרייפען זייערע אויפגאַבען. אין די לעצטע דורת פערשטעהען דעם מאָראַל די אינטעלעגענטע פרויען, זייערע אָרגאַניזאַציעס שטייגען אָפט אַריבער אין ערפאָלג די מענערשע, זיי זיינען איבערגעגעבען מיט לייב און זעלע פאַר געזעלשאַפטליכע פראָבלעמען, דורך די אַקטיוויטעטען געפינען זיי אַ נשמה בעפרידיגונג, זעלען וויבראַציעס, מיטפיהלענדע עמאָציאָנען, צו העלפען נויטבעדערפטיגע, אויפהאַלטען וואָהלטעטיגקייטען.

דער בה"מ בעטאָנט, אַז דער אויסהיטונג פערזאָג איז געגען דער אייגענער פרוי, דאַרף מען דאָך געוויס זיין געוואָרענט, פון פערברייינגען אין דער געזעלשאַפט פון פרעמדע פרויען" מכאן "אמרו", פון דעם איז געוואָרען אַרויסגעדרונגען, אַז די האַנדלונגען פערדאַרבען דעם מענשען. דער וועלכער איז אונטערען איינפלוס פון פרויען ווערט פון זיי בעצויבערט, איבערוועלטיגט. איז ער אַזעלכער, ווי די אָפּשאַצונגען אין תלמוד "גברא דנשי קטלוהו לאו גברא הוא". אַ פערזאָן וואָס לאָזט אָבטוידטען זיינע אידעאַלען, אידישע און וועלט אינטערעסען צוליב נאַרישע ווייבערשע טענות, איז ער אַ שוואַכלינג, וועלכעס עס בריינגט איהם שלעכטעס, ווי די חז"ל בריינגען "כל הפורש מן הצבור, כל מני גהינם שולטין בו'". דער שוואַכלינג אָדער עגאָאיסט, וואָס טיילט זיך אָפּ פון געזעלשאַפטליכע אינטערעסען, וועט מיט דער צייט דאָך קריגען געוויסענסביסע, חרטה וועט איהם מאַטערען, מאַכען זיין לעבען אַ גהינם, ניט נאָר דעם לעגענדאַרישען גהינם אויף יענער וועלט, נאָר אויך "יורש" ער ערווערבט דעם גהינם התחתון", פאַרן שולד, וואָס ער איז מבטל די הויכע תורה פרינציפען, די אינטעליגענס, אַז דער יחיד איז אַ טייל פון צבור, זיין שטראָף לויט דעם תלמודישען גייסט, "כל מי שאינו מצטער עם הצבור אינו רואה בשמחתה, ווען מ'פילט ניט דעם צער פון כלל וועט מען זיך ניט דערוואַרטען צו זעהן דעם כללס פריידען.

דער זוג פון די צוויי "יוסים", וועלכע האָבען געלעבט אין יענער צייט, ווען די פילאָזאָפיעס פון די "סבי דבי אַתונא, האָבען גענומען אַריינדרינגען אין די אידישע היימען, ווען פיזישע וואָהלטאגען זיינען געווען די הויפט מאָטיווען, די ענטוויקלונגען פון אויסערליכען גלאַנץ, קערפערליכע ענטוויקלונגען זיינען געוואָרען די אויפגאַבען פון דערגרייכונגען, האָבען די צוויי אידישע פאַרשטעהער בעגרינדעט די טוגענדען פון אידישע מאָטיווען, פאַר לערנען און שטודירען, געזעלשאַפטליכע פליכטען, זאָלען בעזעלען די אידישע הויז.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה ו׳

יהושע בן פרחיה ונתי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר, עשה לך רב וקנה לך חבר והוה דן את כל האדם לכף זכות:

יהושע דער זון פון פרחיה און נתי דער ארבלי האָבען דערהאַלטען פון זיי, יהושע דער זוהן פון פרחיה זאָגט, מאַך זיך אַ רבי׳ן און קויף זיך איין אַ חבר און אורטייל אַלע מענשען צום גוטען.

לויט דעם אָרדענונג פון ״רבי״ מסדר פון אבות און אַנדערע היסטאָרישע קוואַלען. האָבען די פּאָר געלעבט אין די צייטען פון די לעצטע חשמונאים דינאַסטיע מלכים, וועלכע כאָטש זיי זיינען געווען ערפּאָלגרייך פּאָליטיש און מיליטעריש, דאָך האָבען זיך שוין געוויזען סימפּטאָמען פון ירידה דורך די שטאַרקע הערשענזיכטיגע שטרעבונגען ביי די מלכים. אויפן אָרט פון אמת׳ע איבערגעבענהייט פאַר דער אידישער תורה און אמונה, אַ ערנסטער באַגערען פאַרן אידישען פאָלק צו לעבען רוהיג לויט זיינע אָנשויאונגען, האָט זיך ענטוויקעלט דער באַגעהר פאַר מאַכט צו געוועלטיגען מיט אַ שטאַרקע האַנד אינערליך, און בעזיגען די שכנישע מדינות, בעצווינגען זייערע איינוואוינער צו דער אידישער אמונה.

לויט תלמודישע קוואַלען איז יהושע בן פרחיה געווען דער נשיא און וואהרשיינליך איז דער נתי הארבלי געווען דער אב ביתדין. זייענדיג די גייסטיגע פיהרער זיינען זיי וואַהרשיינליך אַריינגעצויגען געוואָרען אין דעם געראַנגל פון די חכמים, פיהרער מיטן מלך יוחנן הורקנוס, ווען ביי אַ געוויסען עפּיזאָד האָט אַ קנאי פון דער פרושים שענדליך באַליידיגט דעם קעניג. דער פאַנאַטיקער האָט עפענטליך אויסגערופען ״יוחנן המלך!״ ס׳וועט זיין גענוג פאַר דיר צו אָנהאַלטען דעם מלך אמט, אָבער ניט די כהונה גדולה׳, ווייל ס׳איז דאָ אַ חשד אַז דו ביזט ניט קיין כשר קינד. דיין מוטער איז געווען אַ געפאַנגענע ביי די יונים. לויט דער אויסרעכענונג, זאָל דיין געבורט זיין דער רעזולטאַט פון יענער געפאַנגענשאַפט. דער יוחנן הורקנוס האָט דאָס ניט פאַרשוויגען ס׳האָט געבראַכט צו אַ שרעקליכע בלוט פאַרגיסונג פון טויזענדער אידען.

די פאַרביטערטקייט איז איבערגעגאַנגען צו דעם מלכ׳ס זון אַלעקסאַנדער ינאי. די אַנטאַגאָניסטישע געפיהלען האָט ווידער געבראַכט צו אויסמאָרדונג דורך אַ ניט וויכטיגער דאָגמא, לויט דער טראַדיציע, וואָס איז נאָכגעפאָלגט געוואָרען ביי די פרושים, האָט מען ביי דער צערעמאָניע פון ״ניסוך המים״, אום חול המועד סוכות, געדאַרפט גיסען די וואַסער אויפן מזבח, האָט ינאי המלך מיט אַ נאַרישען להכעיס מאָטיוו געגאָסען די וואַסער אויף זיינע פיס, פאַר דעם האָבען די מאַסען גענומען וואַרפען אויף איהם מיט אתרוגים, די מיליטער האָט זיך אַריינגעמישט, אָפגעראַטעוועט דעם מלך פון צורייצטען המון. ס׳איז געוואָרען אַ בלוטיגער קאַמף אין וועלכען ס׳זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרען טויזענדער פון די געלערענסטע פרושים און פאָלקס מענשען. אפילו דעם בעריהמטען שמעון בן שטח האָט זיין שוועסטער די קעניגין שלומית געמוזט אויסבעהאַלטען פון איהר מאַנס צאָרן (זעה ווייטער).

ס׳איז אַ אומבעגרינדעטע לעגענדע (מעשה תלוי), אַז דער נוצרי איז געווען אַ תלמיד פון תנא יהושע בן פרחיה, וועלכער זאָל האָבען געוואָרען בעאיינפלוסט דורך די תלמידים פון אנטיגנוס איש סוכו. (איבערגעגעבען פריהער אין דעם פרק וואָס ס׳האָט געבראַכט צו דער ענטשטעהונג פון קריסטענטום. דאָס שטימט ניט מיט די עוואַנגעליסטישע קוואלען, אבער מ׳קאָן משער זיין ס׳זאָל יא האָבען געווען פאַנאַטישע שווערמער אין דער צייט פון יהושע בן פרחיה, אויף וועלכעס ס׳זאָל פרעטענדירען אַ קריסטוס ענטפלעקונג מיטה, ווען לויט לאָגיש היסטאָרישע פאָרשונגען איז דער ״אותו האיש״, לא היה ולא נברא. זאָלען אָבער ווערען אָנגעגעבען דאָרטען, סיי פאַרן נעגאַטיוועו שטאַנדפונקט לויט דעם תלמודישען טהעזיס ״הרוצה לשקר ירחיק עדותו״. וויל מען זאָגען אַ ליגען גיט מען אָן לאַנג ערווייטערטע צייטען און פלעצער פאַר אַ געשעהעניש אום צו בילדען לופט שלעסער. פאַנאַטיקער בשוגג און שאַרלאַטאַנעס במזיד, בעשאַפען דעם מיטה, אַן איינגעשלייערטען מיט פרעמדע פרינציפען, איבערגעניצעוועטע דאָקטרינס, אַ שמעק ביי אייגענע סעקטעס, אַ לעק פון אַנדערע קולטען, מיט וועלכע מען באַגלייט אַ אויסגעטראַכטען פענאָמען אין פריהערדיגע דורות . . .

ס׳איז גאַנץ מעגליך אַז צווישען דעם יב״פ תלמידים זאָל זיך האָבען געפונען אַ פאַנטאַזיאָר אַ שווערמער, וועמען מ׳האָט אין אַ ווייטערדיגער צייט איינגעוויקעלט אין דער ראָליע פון אַ משיח, מאַרטירער, וואונדער מאַן און ערלייזער. אין אַ צייט פון אַ ג־ט זוכעניש איז מען ״מחיה מתים״״ אַזעלכן וועלכער זאָל זיך אַריינפאַסען אין דער שאַפונג פון זיינע פריסטער, פון וועלכעס ס׳האָט זיך ווילענדיג אָדער ניט ווילענדיג ענטוויקעלט אין אַ משך פון הונדערטער יאָהרען שפעטער דורך די זאָגענאַנטע אַפּאָסטאָלען וועלכע זיינען זיך דערווידער איינער דעם צווייטען, אויסגעשפונען געוואָרען די פעדים פון וועלכע אַנדערע פראָפּאַגאַנדיסטען האָבען אויסגעוועבט דעם טעקסטיל צו בעקליידען מיליאָנען גלויביגע . . .

אין (דברים י״ז) זאָגט דער פסוק, ״ובאת אל הכהנים, הלוים ואל השפט

אשר יהיה בימים ההם״. ווערט דאָס דערקלערט מיט׳ן אויסדרוק ״בימים ההם״, וועלכעס ס׳איז דאָך זעלבסטפאַרשטענדליך, אַז מ׳קאָן דאָך נאָר קומען לערנען פון דעם וואָרט זאָגער וועלכער לעבט אין יענער צייט, נאָר די תורה איז מיט דעם מרמז אַז דער ת״ח פון יעדער דור זאָל זיין ווירדיג מ׳זאָל ביי איהם לערנען ״יפתח כדורו כשמואל בדורו״. אין זיין צייט זאָל אַ מינדערוויכטיגער רבי ווי יפתח, וועלכער ווערט ניט הויכגעשאַצט (שופטים י״א), זאָל ער דאָך זיין אַזאַ חשוב ווי שמואל, וועלכער איז געווען אויף דער העכסטער מדרגה אַז ער ווערט באַטיטעלט צו זיין שקול ווי משה ואהרן. יעדען מנהיג הדור זאָל מען הויך שאַצען אַז מ׳וועט פון איהם וואָס לערנען מ׳זאָל איהם אַנערקענען אַלס רבי. דעם פרינציפ פסק׳ענט דער רמב״ם להלכה.

אין (אבות פ״ו מש״ג) ווערט דער מאָראַל באַשטעטיגט, אַז ווען מ׳לערענט פון איינעם אפילו איין אות, זאָל מען איהם שעצען ווי אַ רבי, אַ ראיה ווערט דאָרט געבראַכט פון דוד המלך וועלכער האָט געלערענט פון אחיתופל נאָר צוויי זאַכען און כאָטש יענער האָט איהם פערראַטהען און גע׳רודפ׳ט, דאָך בעטיטעלט איהם דוד מיין רבי, האר, און גוטער פריינד. אַ עהנליכקייט איז געווען צווישען מפיבושת בן יהונתן און דוד, דער מפיבושת איז געווען אַ קאַליקע, געלעבט פון דודס חסד און געטראָגען אַ שנאה צו דודן, דאָך ווייל ער האָט פון איהם וואָס געלערענט האָט דוד איהם אָפגעגעבען גרויס כבוד. ער פלעגט זיך מיט איהם בעראַטהען, פרעגען זיין מיינונג נאָך אַ געריכט צו ער האָט ריכטיג געאורטיילט? ריכטיג בעשולדיגט? (ברכות ד׳).

אין די ערשטע דורות תנאים ווען ס׳האָבען זיך גענומען ווייזען פון צייט צו צייט אַפגעריסענע, פורצי גדר, סקעפטיקער, גרינדער פון כתות, צדוקים, מינים, מסתים ומדיחים, מתבוללים און פעררעטהער, האָבען די גרויסע גייסטער בעגריפען די נויטווענדיגקייט צו פאָרמולירען די רעכטדיינקענדע. אין אַ סאָלידען באַנד, וועלכע איז געוואָרען בעצייכענט מיט דעם נאָמען ״פרושים״, אָפגעשיידטע פון די אָפטריניגע, אויך האָט דער נאָמען די בעדייטונג, די געלערענטע, וועלכע האָבען מפרש געווען מינדליך תשבע״פ, די תורה שבכתב, איבערגעגעבען די מסורות און קבלות, די טויזענדער תלמידים, אין די געגרינדעטע ישיבות די זיינען אויסען געווען לשם שמים, ווען מ׳האָט זיך מפלפל געווען, געפרעגט קשיות איז דאָס געווען, ווייל זיי האָבען געוואָלט וויסען, גרינטליך פערשטעהן.

די וואָרט זאָגער פון יעדען דור האָבען זיך ניט בענוגענט נאָר מיט׳ן לערנען די דינים. זיי האָבען בעגריפען אַז ס׳איז אויך נויטיג צו פראָפאַגאַנדירען מיט מאָראַלישע לאָזונגען, צו באַפעסטיגען דעם צוטרוי פון זייערע תלמידים און צוציהען נייע נאָכפאָלגער. מיט דער שיטה איז געוואונען געוואָרען די תלמידימס צוטרויען מיט ריינע כונות, ווי די זאָגאַכטס פריהער ביי יוסי בן יועזר, ״יהי ביתך בית ועד לחכמים״, דאָס זאָגט ווייטער (אבות פ״ד מש״א) בן זומא אמר איזהו חכם הלומד מכל אדם, די ניט ערנסטע תלמידים פלעגען זוכען פריטענזיעס זייער לערנען איז געווען ״על מנת לקנתר״, צו דערצער־

ענען דעם רבי, כאַפּען איהם ביי אַ ווידערשפּרוך, אַרויסצייגען זייערע חריפות אַז זיי ווייסען מעהר פאַרן רבי, אין שייכות פון דעם איבעל ציעלט יב״פ "עשה לך רב", מאַך זיך אַ רבי ווען דו ביסט ערנסט מיטן לערנען.

אַ צווייטע לאָזונג גיט יב״פ "וקנה לך חבר", קויף זיך איין אַ חבר. מ׳דאַרף פאַרשטעהן אַז ער מיינט ניט צו זאָגען קויף אַ חבר פאַר געלד, ווייל ליבשאַפט, טריישאַפט און פריינדשאַפט, קאָן מען ניט קויפען פאַר געלד, שלמה המלך זאָגט (שיר השירים ח׳) "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו", ווען אַ מענש זאָל אָבגעבען זיין גאַנצען פאַרמעגען פאַר ליבע, וועט מען איהם אויסלאַכען. חברשאַפט דאַרף מען פערדינען מיט האַנדלונגען. איז מען יענעמס אַ פריינד טריי, אָהן פניות, ווערט מען אין מעהרסטען פאַלען מיט דאָס זעלבע אָפּגעדינט. אַ טרייער חבר איז אַ אומשאַצבאַרער אוצר. ווי די געוויסע לעגענדע אין תלמוד, וועלכע ווערט אויך איבערגעגעבען אין די פאַבעלען פון אַנדערע ליטעראַטורען מיט׳ן נאָמען (ריעפּ־וואַן־ווינקעל). די אגדה דערצעהלט, אַז דער צדיק חוני המעגל האָט אַמאָל קריטיקירט אַ אַלטען מאַן. וועלכער האָט געפלאַנצט אַ סאָרט באקסער בוים, אויף וועלכען די פרוכטן פאַנגען אָן וואַקסען אין 70 יאָהר שפּעטער. ער האָט איהם געפרעגט צו דען ערוואַרסטו נאָך צו געניסען פון די פרוכטען? דער מאַן האָט איהם געענטפערט לאָגיש. "מיינע עלטערען האָבען געפלאַנצט פאַר מיר, און איך טו דאָס זעלבע פאַר מיינע קינדערס ווענען. איבערצוצייגען די לאָגיק האָט פּאַסירט, אַז חוני המעגל איז איינגעשלאָפען פאַר זיבעציג יאָהר ווען ער האָט ערוואַכט האָט ער געפונען די פרוכט פאַרטיגע צום עסען. אָבער די וועלט איז געווען אַ נייע. זיינען מער ניט געווען זיינע חברים. ער האָט ניט געהאַט מיט וועמען צו פאַרברייגען האָט ער אויסגערופען "או חברותא או מתתא". אָהן פריינד איז מען אַ טויטער.

אַ דריטער כלל איז דאָ אין דער משנה "והוה דן את כל אדם לכף זכות". אורטייל יעדען מענשען צו גערעכטען. דער לאָזונג איז אַ המשך צו די פריהערדיגע אַז מ׳איז ערענסט אַנצוערקענען אַ רבין, ערווערבען אַ חבר, זאָל מען אויסוואָרצלען די אונזיטליקייט פון בעשולדיגען דיינע מיטמענשען. אורטייל יעדווידערען צום גוטען, אפילו ווען אויבערפלעכליך ווייזט דיר אויס אַז דיין רבי אָדער חבר, האַנדעלט ניט ריכטיג. קום ניט צו אַ באַשלוס, אַז זיי זיינען שלעכט, זיי זינדיגען, מעגליך אַז דו ביזט ניט קלאָהר אין די פאַקטען. ס׳זיינען געווען אומשטענדען, וואָס האָבען געבראַכט צו דעם. זיי זיי דן לכף זכות, ווי ס׳ווערט געזאָגט ביי די חכמי התלמוד "אם ראית ת״ח שעבר עבירה בלילה אל תהרר אחריו ביום, ווערט אין דעם מאמר אַריינגעגעבען די כונה, ווען ס׳ווייזט זיך דיר אויס די מעשים פן אַ ת״ח טונקעל ווי די נאַכט, טראַכט ניט אַז דו האָסט אַ קלאָהרע איבערצייגונג, ווי דער טאָג, אַז ער האָט געזינדיגט. ווייל ווערט דאָ אויסגעפיהרט, "שמא עשה תשובה", אָדער ווי דער שלוס איז ניט טאָמער נור געוויס האָט ער אַ תשובה. אַ ענטפער צו ערקלערען די אומשטענדען, אין געוויסע פאַלען איז לאָגיש מתיר צו מאַכען אַזעל־

כעס וואו נאָכ׳ן דין איז אסור. און קאַפויער לויט די אומשטענדען, צו זיין שטריינג, אַסורן וואו מ׳האָט געקאָנט מקיל זיין, ווי דער כלל איז פאַר אומנאָרמאַלע צייטען. מ׳איז אַזוי מתיר, אַז פקוח נפש איז דוחה שבת.

ס׳זיינען דאָ אויסנאַמספאַלען ווען מ׳ערלויבט צו עסען אום יום כפור און נאָך אויסנאַמען ס׳ווערט אין תלמוד אפילו געראַטהען „אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירים אותו—ויעשה מה שלבו חפץ". ווען איינער קען ניט איבערוועלטיגען זיינע ליידענשאַפטען, זאָל ער אַוועק אין אַ פלאַץ וואו מ׳קען איהם ניט און טון וואָס זיין האַרץ באַגערט. נאָר עס זאָל ניט קומען צו אַ חלול השם. ס׳ווערען אין ש״ס אָנגעגעבען פערלייכטערנישען אין הונגער יאָהרען פאַר עסענס אום פסח וועלכע מ׳נוצט ניט אין נאָרמאַלע יאָהרען. מ׳ערלויבט אַמאָל ווען ס׳איז אַ גרויסער שאָדען טון אַזעלכעס אין צייט פון אַ שרפה, אַ אַנדער קאַטאַסטראָפע, מקיל צו זיין ווי ווייט מעגליך. וואו אין געוועהנליכע פאַלען איז מען מחמיר.

דעם מאָטיוו, זאָל מען אָנווענדען ביי יעדער געלעגענהייט, ווען מ׳שאַצט אָפ די מעשים פון יחיד, אַ אָרדענונג אַ סיסטעם, אַ אידעאַל, קריטיק איז נויטיג צום אויסבעסערן און פאַרפאַלקאָמען, אָבער מ׳זאָל ניט קומען צו שליסע, פעראורטיילען מיט השערות, צום בעשולדיגען זאָל מען האָבען קאָנקרעטע פאַקטען, דער כלל איז ניט לגבי דינים וועגען דעם זיינען דאָ בעשטימטע אָרדענונגען, אויסגעאַרבייטע פראָצעדורעס ביי די סנהדרין, דאָ איז אַ עטישער אָנווייזונג לגבי דעם יחיד׳ס האַנדלונגען.

צייטען און אומשטענדען בייטען זיך, פאָרמען און דורכפירונגען, צערעמאָניעס וועקסלען זיך, אָבער מ׳מוז אויסהיטען די עקרים, און די מיטלען זאַלען זיין אין די ראַמען פון מאָראַלס און זיטליכקייטען. אַ עהרליכע קריטיק לשם האמת לייטערט די מעשים, אָבער ניט פון דעם סאָרט וואו מ׳איז אַלעס מבטל. די פאָרשטעהער ווערען בעצייכענט אַלס ניט עהרליך און היפאָקריטען, עגאָאיסטען און פאַנאַטיקער. דער סאָרט אָפשפעטער זיינען ברעכער און שטערער, דורכשניטליכע מענשען פאַלען אַריין אין נעץ פון פריידיינקער, אָהן בעגרינדעטע פאַקטען, וועלכע פערוואַרפען די פסולת מיט די קערנער, זיי ווערען פערפלאָנטערט פון הפקר יונגערישע אומבעגרינדעטע חוזק מאַכעריי, צו פערוואַרפען אויך די עיקרים.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק אי משנה זי

נתי הארבלי אומר, הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן הפרענות.

נתי דער ארבלי זאָגט. דערווייטער זיך פון אַ שלעכטען שכן און באַהעפט זיך ניט צו אַ רשע און זיי ניט פערצוויפעלט פון דער בעשטראָפונג.

דריי אויסהיטונגען, ווערען אָנגעגעבען אין דער משנה. דער תנא פאַנג אָן מיט דער אָנווייזונג פון יא טון, זיך צו דערווייטערען פון אַ שלעכטען שכן. די אַנדערע צוויי לֿאָזונגען זיינען וואָס מ'זאָלֿ ניט טון, ניט באַהעפטען זיך צו אַ רשע, און ניט ווערען פערצווייפעלט פון שטראָף, ס'דאַרף ווערען פאַרשטאַנען, אַז די בעצייכענונג "רע" שלעכט איז איינער, וועלֿכער איז ניט אַ פערברעכער, נאָר אַזעלֿכער מיט וועמען מ'קאָן ניט אויסקומען. אָבער ער איז אַ שכן, וועמען מ'קאָן אין גאַנצען ניט אויסמיידען. איז די עצה טובה מ'זאָלֿ זיך פון איהם דערווייטערען. אָבער מ'קען איהם בעאָבאַכטען פון ווייטען. און ס'איז מעגלֿיך אַ געלֿעגענהייט, ער זאָלֿ בעסער ווערען. ער איז מיט אַ נאַטור פון אַ בייזען, אַ קאַרגען, אָבער ער איז ניט אַ פערדאָרבענער, וועלֿכער וועט שוין קיינמאָלֿ ניט בעסער ווערען.

אַנדערש איז די בעדייטונג פון וואָרט "רשע". דאָס מיינט איינער וואָס איז פערדאָרבען ביז צום עקסטרים. אַ סאָרט סאַדיסט. וועמען ס'אַמוזירט דעם צווייטענס לֿיידען. זיינע פיהרונגען ווערען כאַראַקטעריזירט אין תלמוד. "רשעים" האָבען אַפילו ביים טויער פון גהינם ניט חרטה אויף זייערע מעשים־תעתועים. דער תנא ווייזט דאָ אָן אַ אַנדער טאַקטיק געגען יעדען פון די שטאַנדען. דער "רע" איז אַ שכן, וועלֿכען מ'קאָן ניט אויסמיידען אין גאַנצען. אַ שכן באַגעגענט מען אומווילֿיג. דער רשע איז ניט קיין נאַכבאַר. מיט איהם קומט מען אין מגע און משא דורך חבר'ן זיך, בעזוכען זיין קאָמפאַניע, אַזעלֿכען זאָלֿ מען לֿחלוטין אויסמיידען. קבלֿה'איסטיש זיינען דאָ רמזים, אַז דער רשע האָט די אותיות פון רע, מיטן צולייג פון א' ש' אין מיטען, וועלֿכער ס'מיינט צו בעצייכענען יענעם וועלֿכער איז רע לֿבריות און רע לֿשמים דורך און דורך פאַרדאָרבען.

ס'איז דאָ אַ געגענזייטיגער מיינונג ביי מאָראַלֿיסטען. וועלֿכע פון זיי

פריידיגען אַז ס׳איז ניט אונמאָראַליש צו האָבען באַגערען, לוסטען פאַר זינד, נאָר דער מענש זאָל זיך באַמיהען זיי צו באַקעמפען, ווי דאָס ווערט אָנגעוויזען אין (אבות פ״ד) בן זומא אומר, ״איזהו גבור הכובש את יצרו״. אַ מאָראַלישער העלד איז דער יעניגער, וועלכער האַלט איין זיינע באַגערען. פיעל מאָראַליסטען זיינען געגען דער שיטה, אַז מ׳זאָל האָבען תאוות און זיי בעזיגען, וויל מ׳ווערט אַמאָל נכשל נאָכצוגעבען דעם יצה״ר, אין (ע״ז י״ז) ווערט דערצעהלט ״ר׳ חנינא און ר׳ יוחנן זיינען אַמאָל געגאַנגען אין וועג, איז זיי אויסגעקומען פערבייצוגעהן אָדער דורך אַ פלאַץ פון בתי זונות, ענטוועדער פון עבודה זרה. האָט איינער געראַטהען, מ׳זאָל בעסער געהן מיט׳ן וועג פערביי די ע״ז, צו וועלכעס דער יצה״ר איז ניט אַזוי באַגעהרענדיג, אויסמיידענדי זונות הייזער פאַר וואָס דער באַגעהר איז שטאַרק, קאָן מען נאָך נכשל ווערען מיט אַן עבירה. דאַגעגען דער צווייטער האָט געזאָגט, מיר זאָלען גראַדע יא געהן דורכן וועג פון די בתי זונות נאָר זיך האַלטען פעסט, מנצח זיין די תאוה, זאָגען ״גירה בעיניך שטן״. פיילען אין דיינע אויגען שטן, מיר זיינען אין דער מדרגה פון ״גבור הכובש את יצרו״.

דעם פראָבלעם אַנאַליזירט דאָ דער תנא זיין עצה איז, זיך צו דערווייטערען פון שלעכטען, מ׳זאָל ניט קומען צום נסיון איהם וועלען נאָכטאָן און מיט מעהר פאָרזיכטיגקייט לגבי אַ רשע, מיט איהם זאָל מען קיין באַהעפטונג ניט האָבען. ס׳איז אַ מאָראַלישע סכנה צו חברן זיך מיט אַזעלכען. מ׳קאָן ווערען פערפיהרט. אַ ״בשר ודם״ איז אַ שוואַכלינג, די טומאה קאָן גובר זיין, ס׳קומט דער אויספיהר צו די פריהערדיגע ״ואל תתיאש מן הפורעניות. איגנאָריר ניט די רעזולטאַטען, וועלכע קומען פון נאָהנטקייט צו שלעכטס, מ׳פאַלט אַריין אין יצה״ר נעץ, דער דראַנג פאַר זינד איז שטאַרק, מ׳ווערט פאָרפיהרט צו עבירות. דער ״אל תתיאש״ מיינט אויך, ווען אַ מענש קומט דאָך צו אַ נסיון, זאָל מען ניט זיין פערצווייפעלט, אויפגעבען דעם קאַמף, מ׳זאָל נעמען אין אָנבעטראַכט, אַז מ׳קאָן דאָך אויסמיידען די בעשטראָפונג. דער מענש איז אַ בעל בחירה און הבא לטהר מסיעין אותו. דערווייטערען און באַקעמפען שלעכטס.

די משנה האָט אַ געמיינשאַפטליכען געדאַנק מיט דער פריהערדיגער. יב״פ איינער פון דעם זוג אַלס נשיא ווייזט אָן די פאָזיטיווע זייט ״מאַך זיך אַ רבי׳ן, קויף זיך אַ חבר. קומט דער אב״ד נתי און גיט אַ נעגאַטיוו. זיי ווייט פון שלעכטס, חבר זיך ניט מיטן אומווירדיגען. אַ מענש זאָל ניט זיין זיכער אין זיין איינגעהאַלטענקייט אל תאמין בעצמך עד יום מותך״. דער זוג בעקליידען דעם אידעאַל אין דער אגדה: ״אם פגע בך מנוול זה משכהו לבהמ״ד. ווען דער פאַסקודניאַק, דער יצה״ר באַגעגענט דיר, שלעפ איהם אַריין אין ביהמ״ד, דעם מקום תורה. דער מיטעל צו באַקעמפען דעם יצה״ר איז ניט מיט בה״כ דעם מקום תפילה, ניט אין צדקה אַנשטאַלטען, דעם מקום רחמנות, נאָר מיט׳ן מקום תורה. ווען ס׳קומען צום מענשען זינדיגע געדאַנקען, ספיקות אין ענייני אמונה, תרעומות אויפ׳ן הנהגת העולם, אַ מלחמת היוצרים, יא אָדער ניט

טון, איז נאָר דער בהמ״ד דער מכריע, לערנען בעלייכט די געדאַנקען בעשייד די ספיקות.

חוקרים פרעגען, ווארום האָט דער בורא עולם, וועמענס רצון איז אַז דער מענש זאָל געהן בדרך הישר בעשאַפען דעם ״אם לכל חטאת״, דעם יצה״ר, פערלאַנגען צו זינד, נייגונגען און דראַנגען תאות? וואָס איז דער שוואַכער מענש שולדיג, ווען ער ווערט איבערוועלטיגט דורכן רתיחת הדם צו זינדיגען. די אַלע מידות מגונות, וועלכע ברײנגען צו עבירות, איז אויף דעם דאָ אַ תירוץ: בראתי יצה״ר ״בראתי לו התורה תבלין, געגען יצה״ר איז די תורה אַ רפואה, לערנען פערשטעהן אורטיילען, באַדיינקען און באַשטימען, זאָלען קאָנטראָלירען די געפיהלען, דער מענש איז אַ בעל בחירה. ס׳איז אין זיין יכולת אויסצופלאַסטערען דעם דרך הישר, אַזוי זאָגט די תורה (דברים ל׳) ״ראה נתתי לפניך״ — זעה מענש דו האָסט ביידע וועגען, דעם גוטען וואָס ברײנגט לעבען און דעם שלעכטען, וואָס איז טויט. די עצה איז זאָלסט אויסערוועהלען דעם לעבענס וועג. דער מענש איז ניט געצוואונגען. דאָרום איז באַרעכטיגט ״שכר ועונש״, אָהן דער בחירה וואָלט דער מענש ניט דאַרפען בעשטראָפט ווערען, אָדער פערגיטיגט פאַר זיינע מעשים.

די לאָזונגען וועלכע ווערען דאָ פּראָפּאַגאַנדירט, ווען זיי וואָלטען גענומען געוואָרען מיט זייער טיעפזיניגקייט, וואָלטען זיי געווען די פאַקטאָרען ביי פיעל וויכטיגע עפּאָכע מאַכענדע וועלט געשעהענישען, אויפטרייסלונגען אויף דער פּאָליטישער אַרענע, דורך רויבערישע פעלקער, דיקטאַטאָרישע טיראַנען, צו זיין די איינצאַמער פון די ווילדע אויסברוכען. אַ געגען גיפט עקסטראַקט וואָס וואָלט אויסגעהיט דער מענשהייט פון אוואַנטוריסטישע שלעק צרות און בלוט מלחמות. דעם איבערצייגענדען ביישפּיעל קאָן מען אַרויסנעמען פון געגענווערטיגע פּאַסירונגען.

דער אַכטער מאי פון 1945 וועט אין דער וועלט היסטאָריע פערצייכענט ווערען, אַלס אַ טאָג פון אויסערגעוויינליכע געשעהענישען, ווען ס׳איז אָפּיציעל געוואָרען דערקלערט, אַז די גרויזאַמסטע בלוטיגסטע מערדער פון אַלע צייטען, האָבען באַקומען זייער פינסטערע מפּלה, ווען אָנפאַנגענדיג פון 1914 מיט וועלכע הפסקות איז פאָרגעקומען די שוידערליכסטע בלוט וואַקכאַנאַליע וועלכע ס׳האָט ווען פּאַסירט. אין פאַרלויף פון דער צייט ווערט אָבגעשאַצט, זיינען אומגעקומען מיט מתות משונות אַ הונדערט מיליאָן מענשען, קאָמבאַטאַנטען און ציווילע, דירעקט געשלאַכטעטע און דורך די אַלע אַנדערע סיבות, וועלכע זיינען די נאַכפאָלגענדע פון מלחמה מלאך המות.

איבערשטייגענד שאַרפער און בלוטיגער זיינען געווען די אידישע ליידען. וועלכעס ס׳האָט ניט קיין פאַראַלעל אפילו ביים ״שעיר לעזאזל״ פאָלק אין זיין לאַנגען וויסטען פינסטערען גלות. ווען אין פילע עפּאָכען האָט דער עם הנרדף געבראַדזשעט אין ים׳ן בלוט, טייכען טרערען, דורכגעגאַנגען פילע פערטיליגונגען, יסורים, ערנידערונגען, שחיטות, גרושים און פיין, זיינען די פריהערדיגע אַ מינימום אין פערגלייכעניש צו דער געגענווערטיגער קאַ־

טאַסטראָפע, ווען דריי פערטעל פון דעם אידישען צאָהל אין בלוט פאַרפלייצטען אייראָפאַ, וואו די צווייפיסיגע בעסטיעס האָבען געשאַלטעוועט און געוואַלטעוועט. זיינען געווען אומשולדיגע קרבנות, אומגעקומען מיט מתות משונות.

דער ווילדער קאָשמאַר, איז אין דער אָנגעגעבענער דאַטע אויבערפלעכליך געקומען צו אַ ענד אין אייראָפאַ, און מיט אייניגע חדשים שפעטער אויך אין דעם וויטען מזרח אין אַזיה. דעמאָקראַטישע געשטימטע מענשען יובעלירען מיט זיעג איבער די פינסטערע כוחות. דער נצחון איבער די שאַנדע (ניט הערען) פעלקער, וועלכע האָבען נאָכגעפאָלגט זייערע דעמאַגאָגישע פערפיהרער, מיטגעהאָלפען מיט טאַאַטען און קרימענאַלנעם שוויגען, זייערע אויסערוועהלטע סאַדיסטישע מערדער, וועלכע האָבען זיי פערשפראָכען צו באַהערשען די וועלט, פערשקלאָפען די מענשהייט, און אויסראָטען די הומאַניש געשטימטע בכלל און אידען בפרט, וועלכע צווייפלען אין זייערע ברוטאַלישע גליקען, צו מאַכען בלוט בעדער צוטרעטען די וועלט.

די טיראַנען מיט דעם סלאָגאַן ״זיי זיינען איבער אַלעס״! ליגען איצט ווי צוטראָטענע ווערים, נידעריגע בעסטיאַלישע באַרבאַרען, צוגענעגעלטע צום שאַנד קלאָטץ, צו ווערען בעשפיגען ביי די צוקינפטיגע דורות, אַלס געשענדעטע אויסגעוויזענע פון מענשליכען רייסטער, די בלוטדורשטיגע מערדער זיינען געוואָרען איינגעקלאַמערט אין אַ משוגע־יאַק, איינגעצאַמט ווי ווילדע בעסטיעס אין אַ שטייג, נידעריגע רוצחים געשמידט אין קעהטען, שטריינג דיסציפלינירט, מאַניאַקעס, וועלכע מ׳קאָן ניט טרויען וועלכע הערשאַפט, זיי זאָלען מיט זייער בייזער יוכע, ווידער ניט אויפטרייסלען די וועלט מיט זייערע בלוטיגע וואַקכאַנאַליעס, ציוויליזאַציע האָט איצט אַ אָנהאַנג פון מאָראַל. ״הרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע״.

אין דעם טאָג פון זיג איבער די מאָנסטערס, ווען די ציוויליזירטע וועלט יובעלט און פרעהט זיך, שטעהט דאָס פאָלק וואָס האָט געליטען און געבלוטיגט מעהר פון אַלעמען, מיט אַ גרויסען פראַגע־צייכען? ״לשמחה מה זו עושה״, מיט וואָס זאָלען מיר זיך פרעהען? מיר זיינען באַרעכטיגט צו פרעהען זיך אויף די רשעים׳ס מפלות, מ׳וועט שוינען אונזערע קעמפער דעם העלדישען יוגענד אונזערען. מיר זיינען מענשליך צו זעהן די נקמה אויף די וויסטע מערדער. גלייכצייטיג עגבערט אין אידישע מוחות: ״אל תשמח ישראל אל גיל כעמים״! ווי קאָנען אידען זיך בערוהיגען? ווען מעהר ווי אַ דריטעל פון אידישען פאָלק זיינען געפאַלען אַלס מאַרטירער, וועלכע מ׳קאָן ניט לעבעדיג מאַכען. ״קול דמי אחינו צועקים אלינו מן האדמה״. פון די מאַסען קברים שרייט הילכט אָפּ אַ מאַרכריהרענדער וועה־געשריי, דער עכאָ קרעכץ פון די געפייניגטע געמוטשעטע פרעגט, רופט, מאָנט, צו ווער די וועלט בכלל און אידען בפרט, ראַטעווען דעם שארית הפליטה, אויפריכטען די חרוב געוואָרענע טויזענטיאָהריגע אַלטע קהלות.

אין דער פּאָעזיע פון (פ׳ האזינו) ווערען מיר פערזאָגט ״זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור. געדיינקט אידען וועלטליכע פאַסירונגען. פערשטעדיגט

זיך אין די געשעהענישען פון די דורות. פון דאַמאָלסט ווען משה רבינו, האָט פּראָקלאַמירט די לאָזונג, זיינען אין דער וועלט היסטאָריע פערצייכענט אונצעהליגע, עקזאָטישע פּאַסירונגען און קאַטאַסטראָפעס, אידעאַלען זיינען ערשינען און אונטערגעגאַנגען, ס׳האָבען זיך געביטען ציוויליזאַציעס, סיסטעמען און אַנשויאונגען, אָנגענומענע פילאָזאָפיעס זיינען פערוואָרפען געוואָרען, נייע האָבען זיי פאַרביטען.

פון די פיעלע לערעס און דאָקטרינס, וואָס די ציוויליזירטע וועלט און אמונות בעפוילען נאָכצופאָלגען תורת משה, איז אויך די לאָזונג איינע פון זיי וואָס ס׳קומט אָפּ מיטן נאָכזאָגען די טעאָריע, אָבער דאָס ניט פּראַקטיצירען. אַ מקונן ווי ירמיה, שרעקענס־בילדער שילדערער ווי דאַנטע, ליריקער ווי ביאַליק, מיט פּעדערס געטונקען אין פּעך און שוועבעל, וואָלטען זיין אומשטאַנד איבערצוגעבען אַ מינימום פון די וועלט קאַטאַסטראָפעס, וועלכע האָבען געקאָנט ווערען אויסגעמיטען, ווען מ׳זאָל נעמען אַלס מוסר השכל פריערדיגע פּאַסירונגען. אַ פּראָצעדור פון געוועזענע געשעהענישען, פאַר טויזענדער יאָהרען האָט מען פערשריהען אַלס שוואַרצזעהער, אַלטע בטלנים, די פּראָפעטען און וואָרט זאָגער, וועלכע האָבען געוועקט דער וועלטס געוויסען, זיי ווערן אָפּט אין לשון קודש בעצייכענט אַלס ״רואים״, זעהער, אַז דער עתיד זאָל לערנען פון עבר, נאָר אין עקסטרים קריטישע מאָמענטען האָט מען בעגריפען, אַז מ׳איז געווען בלינד ניט צו זעהן די פערגאַנגענהייט. קוים איז די סכנה פאַראיבער, איז געוואָרען אויס די לאָגישע ביישפּילען.

אין די לעצטע איניגע הונדערט יאָהר, איז מען געוואָרען פערבלענדעט מיט אויפגעגאַנגענע שטערען פון פּראָגרעס און ציוויליזאַציע, און רענעסאַנס פון 18טען יאָהרהונדערט האָט מען זיך געשפּיגעלט, בעשטראַלט געוואָרען מיט די פּרינציפּען פון גערעכטיגקייט, גלייכהייט, פרייהייט, טאָלעראַנס, יושר־וצדק. מיר אידען האָבען געטרוימט, אַז ס׳זיינען אַוועק די שרעקענס בילדער. פון האַס, פאַנאַטיזם און ענגהאַרציגקייט. ס׳דערנענטערט זיך די באחרית־הימים פאַנאָראַמע. דער שעפּס וואָהנט מיטן וואָלף, דער לייב נעהרט זיך מיט שטרוי. כלי זין ווערען איבערגעמאַכט פאַר שנייד־מעסער און אַנדערע כלים. אויסגעלאַכט זיינען געוואָרען די פּעסימיסטען, סקעפּטיקער און שוואַרצזעהער מיט ווייניג צוטרויען צו דער זאָגענאַנטער ציוויליזאַציע . . .

די בעצייכענטע רענעסאַנס יאָהרען, זיינען געוואָרען באַטיטולט, יאָהרען פון פּראָגרעס, פּאָרשריט, געריהמט ביי מאָראַליסטען, בעזונגען ביי פּאָעטען, אַלס שטראַלענדע שיינענדע, וועלכע האָבען פערטריבען די מיטעלאַלטערליכע שטאָק־פינסטערניש, בעלויכטען די געדיכטע כמאַרעס, דער גלאַנץ פון 20טען יאָהרהונדערט האָט געשימערט מיטן פרומען גלויבען, אַז ס׳ווערען אַנערקענט די ריינע פּרינציפּען פון גלייכהייט און פרייהייט, אויס מיטן שאָוועניזם, האַס און טיראַניי. די בעצויבערענדע ערשיינונגען האָבען אויך אַ סך אידען היפּנאָטיזירט, פערשלעפּערט צו טרוימען און פאַנטאַזירען, אַז צושמעטערט זיינען געוואָרען די געטאָ ווענט, מיר זיינען וועלט בירגער, ניטאָ קיין אַנטאַ־

גאַניזם פון נאַציאָנען, גלויבענס און מדינות.

אין סאַמע מיטען פון דער זאָגענאַנטער ציוויליזירטער אייראָפאַ, האָבען פערנומען אַ אויבענאָן פאָזיציע, אַ פאָלק וועלכע האָבען גע׳שמ׳ט מיט זייער גייסט פאַר אָרדער און געזעץ, זייערע פילאָזאָפען, ערפינדער, פאָעטען און קאָמפאָזיטאָרס, פאַרבלענדעט איז מען געוועזן פון זייערע פעהיגקייטען, פערגאַפט פון זייערע אויפטואונגען וועלכעס ס׳האָט געדינט אַלס פורפור מאַנטעל צו פאַרדעקען זייערע היפאָקריטישע טענדענצען, אונטער דעם הערליכען ספענסער, האָט געשאַלטעט און געוואַלטעט, אַ איינגערעדטע חוצפה, אַז זיי זיינען העכער פון אַלעמען, דורכגענומען מיט אַ ביי זיך פאַרקריפלטע פילאָזאָפיע; אַז מאַכט איז רעכט, פיזיש שוואַכערע זאָלען ווערען שטאַרק דיסציפלינירט און פאַרשקלאַפט: אין דער איבערגאַנגס צייט פון אידעאַלען דעמערונגען, באַקליידט מיט שטראַהלענדע פראַזען, האָבען די ״טיגערס״ פערדעקט זייערע בלוט פלעקען, די חיה רעה האָט זיך פאַרמאַסקירט אין אַ שעפסענער פעלכעל פון אומשולד און מילדקייט, אונטער וועלכער ס׳האָט געברויזט פוקסישער כיטראָסט, פאַר די וועלט נאַראָנים, צו פאַרדעקען דעם פויזען פון אַ קראָקאָדיל, פערשטילען דעם זשומען פון אַ שלאַנג.

אונגעפער מיט דרייסיג יאָר צוריק האָט דער ״וואָר־וואולף״ אויפגעברויזט מיט דער פאַלשער פרעטענזיע, אַז ער נויטיגט זיך אין לעבענס־רוים, האָט ער מיטן אימפעט ווי לאַוואַ פון אַ וואולקאַן גענומען פערצוקען לענדער, אַלעס פערניכטען און פערוויסטען, אומגעבראַכט מיליאָנען מענשען, שוין דאַמאָלסט האָבען קלאָהר זעהענדיגע שטאַאַטסלייטע ערבליקט די סכנה פון דער בעסטיע און מיט פאַראייניגטע כחות בעוויזען צו צאַמען די חיה. די טירנצאַמער האָבען איר פערטריבן אין אַ שטייג, כדי זי זאָל ניט מזיק זיין, אָבער ווידער איז באַנוצט געוואָרען היפאָקריטסטוואָ, די קאָמבינאַציע פון טיגערס און פוקסען, זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען אין שאַקאַלען, זיי האָבען גענומען וואויען האָט רחמנות! מיר זיינען ג־ט די נשמה שולדיג, מיר זיינען פערפיהרט געוואָרען פון דעם וואָלף (ווילהעלם) חיה.

די עקעלדיגע טרוסישע בעסטיע, האָט פערטומעלט די מיניסטערשע קעפ, די ״טכוירן״ האָבן פערטשאַדעט די זאָגענאַנטע חכמים, ס׳איז דאַמאָלסט ניט גענומען געוואָרען אין אַנבעטראַכט די מאַטאָ, ״הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע״, רחמנות האָט מען געהאַט אויף די נעבאַך פערפיהרטע דייטשען, מ׳איז געוואָרען פריינד, פון די בראַנדשטיפטער, זיי געהאָלפען מיט שפייז, הלוואות, אויך מאַטעריאַלען, פון וועלכע ס׳זיינען אויסגעאַרבייט געוואָרען די ״כלי משחית״, אויסצומאָרדען מיליאָנען אומשולדיגע מענשען, מ׳האָט זיך דערנעהנטערט צו די שלעכטע שכנים, אַריינגענומען אין דעם ״ליעג אָוו ניישאָנס״ ,אַלס חברים די רשעים, וועלכע האָבען אויסגעטייטשט זיך מיאש צו זיין פון פורענות, זיי ווערען ניט בעשטראָפט פאַר ״מעשים תעתועים״ . . .

די האַנדלונגען האָבען געריצט די משוגענע הינט, פון זייערע פערבאָרגענע נאָרעס, האָט מען געשנאַרט ביינער, רויע מאַטעריאַלען פאַרן ווידער־

בעוואָפענען זיך, זייער הינטישע חוצפה האָט אויסגעבריהט די נאַצי פראָזעלאָגיע, מיטן היטלער קראָקאָדיל בראש פון די גאַנצע כאַליאַסטרע, די אומפאַרשעמטע האָבען געבולען אין פרעכען (מיין קאַמף) בעגלייט מיט מאָרדען פערצוקונג, די אומשולדיגע אידען און אינטעליגענטען. לויז איז געוואָרען די בעסטיע אַרויס פון דער נאָרע וואו זי האָט געשאַרפט די צייהן און נעגעל, פון בעהאַלטענעם תהום האָבען אַרויסגעפויזעט די "מלאכי חבלה", די גיפטיגע מאָנסטערס האָבען גענומען רייסען לעבעדיגע גלידער, די מיניסטערשע קעפ האָבען זיך געטרייסט מיט חלשות טראָפנס. דער בילען פון די נאַצישע האַרדעס איז נאָר היטלער, גערינג, הימלער און געבעלס הינטישער בילען, זיי רייסען בייסען, פליקען און פאַרצוקען נאָר אידען און אינטעליגענטען אין זייערע מדינות דאָס איז זייערע אייגענע געשעפטען, אַנדערע נאַציאָנען דאַרפען זיך ניט. מישען מיט דעם אַנשלוס פון עסטרייך, רוהר, און סודעטען לאַנד וועט מען זיי פאַרשטאָפען די מיילער, זעטיגען זייער אַפעטיט. אומוויסענד זיינען געווען די חכמים פון דעם עלעמענטאַרען געזעץ, אַז קאַניבאַלען און רויבטהירע צורייצען זייערע אַפעטיטען פאַר מענשען פלייש, מיטן ערשטען מאָל וואָס זיי פאַרזוכען פון דעם, מיטן פרעסען קומט דער אַפעטיט. . . .

די אויפגעריכטע פאַנעס, דער נעכטיגער "עבד", היינטיגער "כי ימלוך", וועלכע האָבען מיט זייער גיפטיגער גאווה זיך מתקנא געווען אין די רוצחימשע נאַציס, האָבען גענומען זוכען זייער פאַני־בראַטסטוואָ, נעמען פון זיי לעקציעס, ווי לויז צו ווערען פון איבעריגע דריי מיליאָן אידען, זיי מיטן שאַנד פאָלק זיינען געוואָרען נאָהנטע חברים. די נאַרישע "יא יעסטאַמס", האָבען ענטפלעקט צו זייערע געסט, וויכטיגע מלוכה סודות, וועלכע די סאַדיסטישע מערדער האָבען אויסגענוצט. פוילען איז געוואָרען די ערשטע כפרה־הינדעל, פאַר די טיטאַנס וועלט באַהערשונג ציעל.

ס'פאַלען לענדער ווי זאַנגען אונטערן שנייד מעסער, פוילען צושמעטערט, נאָרוועגען אונטעריאָכט, האָלאַנד פאַרוויסט, בעלגיע און פראַנקרייך געשענדעט, אַ טייל באַלקאַנען לענדער בעזיגט, דער אַנדערער טייל זיינען פעררעטערישע קוויזלינגס, שליסען פריינדשאַפט, בונדען מיט די וועלט אונטערצינדער, דער מנובל'דיגער מאַניאַק אין רוים, ווערט אַ פאָרמאַלנער שותף. שטעכט אַריין אַ מעסער אין פראַנקרייכס פלייצע. פאַשיסטען און נאַציס ווערען איין חברותא, די סטאַדעס וועלף בעפאַלען דעם רוסישען בער. די סאַדיסטען וואַרפען אַרונטער די מאַסקעס, די צוויי פיסיגע בעסטיעס שטייגען איבער מיט זייער ברוטאַליטעט די פיר־פיסיגע, מאָנסטערס, דייטשלאַנד איבער אַלעס, האָט נאָר מורא פאַרן אידישען גייסט פון צדק ויושר, נאָך מעהר ווי פאַר די פעלקערס אַרמעען, זיי פערטיליגען די טרעגער פון גייסט, ווי מ'צומאַלט קעלנער צווישען מיל־שטיינער (דער גייסט האָט סוף כל סוף געבראַכט די רוצחים צווישען האַמער און קאָוואַדלע.

די פעסט האָט געבושעוועט, אָבער קליינקעפיגע איזאָלאַציאָניסטען טרייסטען זיך מיט חלשות טראָפענס, "שלום יהיה לי" דאָ קאָן דאָס ניט פאַ־

סירען. אונז טיילען אָפ ווייטע אָקעאַנען, און זיי אַליין זאָגען דאָך אַז צו אַמעריקאַ האָבען זיי גאָר ניט. דער טרייסט האָט געפלאַצט ווי אַ זייפען בלאָז, אין וואַשינגטאָן דינגען זיך יאַפאַנס שלום שלוחים, און אָהן וועלכע קריגס ערקלערונגען אויפן נידעריגסטען פעררעטערישען אופן בעפאַלען דעם מיקאַדאָס מחבלים פערל האַרבאָר . . .

די טיוולאָנישע אַרבייט, אַ אייניגקייט פון דריי טמאים, וועלכע שטעלען צוזאַמען דעם ר״ת ״נ׳ג׳ף״, נאַציס, געלע יאַפאַנער, פאַשיסטען״, איז דער העברייאישער וואָרט מיט די בעדייטונגען פון פעסט, עפידעמיע אויסמאָרדונג, בושעוועט איבער גאָר דער וועלט, ס׳לויפען פון זיי די פוסטע בעלגאוה׳ס ווי פאַר׳סמ׳טע מייז, די טרוסישע ״יא יעסטאָמס״ וועלכע פלעגען בורטשען, אַז זיי האָבען דריי מיליאָן צופיעל אידען, שפאַרען מיטן אימפעט אַזש אין תל אביב ארץ ישראל. דאָס איז שוין אַן אַלטער פריצישער מיטעל, ״קאַק ביעדאַ טאָ דאָ זשידאָ״. אין אומגליקפאַל ראַטעווע זיך ביי די אידען. די מאָשקעס און יאָשקעס זיינען ״רחמנים בני רחמנים״... זיי ווילען האַלטען פון פסוק ״בנפול אויבך אל תשמח״, געוועזענע ענדעקעס האָבען זיך געראַטעוועט קיין ארץ ישראל, וואו ס׳געפינען זיך און ווילען דאָרט פערבלייבען 10 טויזענד פוילישע שררה׳ס און נארעס.

די אייראָפייאישע פאַרלאַמענטען האָבען ערוואַכט. דער חלף ליגט אויפן האַלדז מ׳האָט גענומען פאָדערען דין וחשבון פון די שאַרפזיניגע דיפלאָמאַטען. סטייטש? היתכן? וואו זיינען אייערע זייפענבלאָזענישע אָפמאַכען מיט די וועלף? די חיות רעות צוויכעטקייט. שטעלט דאָך אין סכנה אויך פאַריז, לאָנדאָן און אפילו מעבר לים, יא אָבער ניט הכנות דעם ״נגף״ זאָל מען קאַראַנטירען ״הרחק משכן רע״, באַיקאָטירען ״ואל תתחבר לרשע״,מ׳מוז זיך אָנגורטען אויסצוראָטען דעם נגף, איהם ניט אָפלאָזען ביז ער וועט בעקומען זיין שטראָף ״ואל תתיאש מן הפורענות״. הענט זיינען אויסגעשטרעקט געוואָרען קיין וואַשינגטאָן, גוטער ״אָנקעל סעם״! קלוגער וויטזעהנעדיגער רוזוועלט! רייכע אַמעריקאַ! ראַטעוועט! מיר געהן אָפ מיט בלוט, שמאַכטען פון הונגער, וואַלגערען זיך אין אונטערערדישע שעלטערס. ״פעס די אַמונישאָן״, ס׳פעלט אויס אַ שאָס פולווער.

די השגחה האָט צוגעגרייט די רפואה, ווען די נאַציס האָבען אויפגעהויבען זייערע שלאַנגען קעפ, האָט די יונייטעד סטייטס ערוועהלט רוזוועלט׳ן אַלס פרעזידענט. דורך זיין השפעה האָט גענומען פליסען דער ״לענד ליעס״, וועלכעס האָט ענטהאַלטען ״כל טוב״ ווי דער פערצייטיגער מן, די רוזוועלט שטראַהלען האָבען דורכגעדרונגען דעם פערנעפעלטען האָריזאָנט. זיין גאָונות און ענערגיע, ערמוטיגט די ענטוישטע, זיין ווירקונג פילט זיך אויך דערנאָך ווי די גרויסע נשמה איז אַוועק פון דער וועלט. דער אַטלאַנטיק טשאַרטער, דער ציוויליזירטער וועלט שטרעבונגען, שפיגעלט אָפ די לייטאַרטיקלען פון די פרינציפען, וועלכע פערבלייבען הייליגע דאָקומענטען פאַר דורר דורות.

נאָך אַ זעקס יאָהריגען געראַנגעל, זיינען איצט אין אלול תש״ה די חיות איינגעקלאַמערט געוואָרען אין אַ ״אַנקאָנדישאַנעל סורענדער״ שטייג, ווי מצורעים זיינען זיי אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דער ציוויליזירטער וועלטס נצחון.

ס׳פרעגט זיך אָבער, צו דען זיינען מיר ״מחותנים אויף דער פורים סעודה״. ביי אונז איז דאָך ׳׳תשעה באב׳׳, ווי אבלים זאָלען מיר קלאָגען, ׳׳איכה ישבה בדד פוילין העיר רבתי עם, ליטא היתה כאלמנה״.! וואו איז דער ״כי מליטא תצא תורה, ודבר ה׳ מווילנא״. וויסט און לעהר איז דער אייראָפּייאישער אידישער קיבוץ, אונזערע קנות זאָלן אָפּהילכען מיט צער און יאוש, קרעכצען און זיפצען, וועהטאָגען און צאָרן מיט,ן לשון פון ג־טליכען משורר ר׳ יהודה הלוי״ ווי קאָן אונז איינגעהן עסען און טרינקען, ווען שלאַנגען האָבען אויסגעראָטען אונזערע אָדלער קינדער. זיס איז די נקמה. מינדערוויכטיג איז די נחמה. די וועלט האָט טייער בעצאָהלט פאַרן פערשווייגען און חברן זיך מיט די רשעים. זאָלען זיי אַראָפּנעמען דעם מוסר השכל פון די ציטאַטען (אבות פרק א״ מש״ז), ״דערווייטער זיך פון אַ שלעכטן שכן, באַהעפט זיך ניט צו אַ רשע, און זיי זיך ניט מיאש פון שטראָף״ . . .

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק אי משנה חי

יהודה בן טבי ושמעון בן שטח קבלו מהם, יהודה בן טבי אומר, אל תעש עצמך כעורכי הדינים, וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאים כשקבלו עליהם את הדין.

יהודה דער זון פון טבי און שמעון דער זון פון שטח האָבן ערהאַלטען, פון זיי, יהודה דער זון פון טבי זאָגט מאַך זיך ניט ווי דער געריכט איינאָרדער, און ווען די בעלי דין שטעהן פאַר דיר זאָלן זיי זיין אין דיינע אויגן אַזיי ווי רשעים און ווען זיי גייען אַוועק פון דיר זאָלען זיי זיין אין דיינע אויגן ווי גערעכטע, ווייל זיי האָבען אָנגענומען דעם משפט.

אויסטייטשענדיג אין פשטות, איז אומפאַרשטענדליך אין דער משנה דער אויסדרוק זאָלסט ניט מאַכען, ס'ווייזט אויס אַז מעהר לאָגיש וואָלט זיין דער לשון "אל תהי", זאָלסט ניט זיין. דער שלוס פון דעם אָנזאָג, ווי איינגעאָרדענטע ריכטער ווייזט אויס צו ווידערשפרעכען דעם געווינשטען בעגריף, אַז ריכטער זאָלען זיך פיהרען לויט אַ געוויסען אָרדענונג. געריכט הייזער דאַרפן יא האָבן בעשטימטע רעגולאַציעס. מיט אַ דיסציפלין ביים אָנפירען געריכטען. דער צווייטער אָנזאָג אז בעלי דינים זאָל דער ריכטער אָנפאַנגס אורטיילען ווי רשעים איז אומפאַרשטענדליך. ווייל ס'איז געוועהנליך אָנגענומען אַ געגענגעזעצטער מאָראַל, ווי' ס'זאָגט דער תנא פריהער יב"פ, וועלכער איז וואַרשיינליך געווען דעם תנא'ס אַ רבי. אַז מז'אָל יעדען אורטיילען צום גערעכטען. וועלכעס עס דיקטירט דער גלייכער פערשטאַנד. ווען מענשען האָבען צווישען זיך אַ סכסוך און נעמען ניט די אונמאָראַלישקייט פון כל דאלים גבר. מאַכט איז רעכט. נאָר זיי קומען אויף אַ אַנשטענדיגען וועג, ס'זאָל ווערען אויסגעגליכען אויף אַ געזעצליכען וועג. ביי אַ ריכטער איז דאָס גוט און פיין. אויף דעם איז געבילדעט געריכט אינסטיטוציעס, ציוויליזירטער יוריספרודענץ, די פראַגע איז דיסקוסירט געוואָרען נאָך צווישען מרע"ה און זיין שווער יתרו און אַזוי איז פראָגרעסיוויזמוס.

אין ציוויליזירטע לענדער איז אָנגענומען, אַז ביי אַ משפט האָט יעדער צד די רעכט אָנצושטעלען אַ פערזאָן, וואָס מ'רופט אַדוואָקאַט, פאַרטיידיגער,

לויער, קאַנסילאַר, אד"ג, אין העברעאיש ווערט אַזעלכער בעטיטולט אַלס "מליץ יושר" גערעכטיגקייט פאַרשפּרעכער, אָדער "עורך דין" געריכטס איינאָרדענער. איינער וועלכער האָט געלערענט, פערשטהט, ווי אַזוי אַ משפט זאָל זיין איינגעאָרדענט פאַר דער פאַרטרעטערשאַפט דאַרף זיין אַ פערזאָן מיט יוריסטישע קענטניסע, בעשטימט און בעפולמעכטיגט פון דער מלוכה. אַזעלכער וואָס האָט געלערענט דעם פאַך, ער איז ראוי דורך זיין וויסען געזעץ צו זיין אַ געריכט איינאָרדענער. אָהן דער הסכמה טאָר מען דאָס ניט זיין. די אויפגאַבע איז אַזאַ חשובע און פעראַנטוואָרטליכע אַז אין אונזערע האַרציגע ימים נוראימדיגע תפילות ווערט דער רבש"ע בעטיטעלט, "לאל עורך דין".

אַזאַ וויכטיגען אַמט זאָג יב"ט, "אל תעש עצמך", נעם זיך אַליין ניט די אויטאָריטעט, אַזוי ווי "עורכי דינים". דאָס געהט אויף אַ ברייטערען פעלד פון פערשידענע עניני היהדות, ווען מיר וואָלטען זיך אַזוי געפיהרט וואָלט ניט געווען אַ תהו ובהו אין אידישען לאַגער. דער אינערליכער אידישער לעבען ליידט פון דער הפקרות, דאָס איז די צווייזייטיגע קללה אין (איכה) א') "מחוץ תשכל חרב ובבית כמות". די דרויסענדיגע שווערד, די אינערליכע אומאָרדענונג איז ווי דער טוידט. קליינע מענשעלאַך מיט גרויס חוצפה, מיט תורה לומדות על כף המזלג, און אַ שפת חלקות, קרוינען זיך אַלס וואָרט זאָגער .אַ כתר רבנות, מ'ווערט רועים ומנהיגים. ווען פיעלע פון זיי האָבען אַפילו די מעלה פון "ונשמע פתגם המלך". זיי וויסען די לאַנדס שפּראַך. באַרעכטיגט דאָס זיי נאָך ניט צו פערנעמען דעם היכען פעדעסטאַל צו זיין אַ "ונשמע קולו בבואו אל הקודש". דער אויטאָריטעט צו ברייגען אידען "תחת כנפי השכינה", מיטן אמתן "נעשה ונשמע" גייסט . . .

ווירקליכע אָדער גאָר איינגערעדטע מנגנים וועלכע זיינען שטומפּיג אויף עברי, ווייסען ניט פרוש המלות, נוסח, סגנון, אָדער זיי זיינען פורצי־גדר, מפירי דת, ווייט פון דער אידישער אמונה. מעגליך זיי טויגען זיך פאַר אַקטיאָרען, אָבער זיי דאַרפען זיך ניט שטופּען צום "עמוד", "אל תעש" דער "עמוד" איז אדמת קודש, מיט'ן "עשוני בני ככנור", אַ ש"ץ איז ניט קיין פידעל שפּילער. זיי פערשוועכען די קדושה. דער מאָטיוו זאָל דינען, ווי אַ שילד אין שׂיכות מיט שוחטים, מוהלים און שמשים. מלאכות הקודש זאָל ניט ווערען בעטראָטען מיט אונעטישע מעטאָדען... אין עניני אמונה זאָל ניט זיין די אונעטישקייט, וועלכע ווערט אָפט פראַקטיצירט ביי פאַרטרעטער פון געזעץ, אַרויסצובריינגען גערעכטיגקייט. די זיינען חכמים להרע טרייען געווינען אַ משפט דורך אויסלערנען זייער צד פאַלשע טענות, דריידלאַך צו פערפלאָנטערען דעם צד שכנגד. אַ נעץ דורך פעררעטערישע פראַגען, צו פערנאַרען און פערטומלען. לגבי די מעטאָדען איז "במקום המשפט שם הרשע". אויף אָרט פון רעכט איז אומרעכט. מיט דער שיטה פון דער צוועק הייליגט די מיטלען . . .פאַר פערדינסטען ווערט געפריידיגט פערפירערשע מעטאָדען, פרעמד צום אידישען גייסט ניט על פי מאור התורה והיהדות.

ס'זיינען דאָ תלמודישע לאָזונגען, אַז אין געוויסע פאַלען איז לאָגיש

און גוט צו לערנען אַ בעל דין ווי אַרויסצוברייינגען זיינע טענות ומענות, איינער האָט ניט די פעהיגקייטען, האָט "אימתא דצבורא". ער ווערט צומישט פאַרגעסט הויפּט פונקטען, אויפצוצייגען דעם אמת, זיין גערעכטיגקייט, אָדער די אומשטענדען, וועלכע האָבען איהם געבראַכט צו באַגעהן אַ געוויסען טאַאַט, וואָס מ׳דאַרף נעמען אין אַנבעטראַכט אין אַ פאַל ווען ער האָט געזינדיגט, דאַרף מען האָבען מיט איהם איינזעהעניש, מוחל זיין אָדער לייכט בעשטראָפען. אַזאַ עטישער פליכט ווערט אַרויסגעדרונגען פון פסוק "להציל עשוק מיד עושקו". מ׳דאַרך ראַטעווען דעם וואָס איז אין געפאַר צו ווערען באַרויבט פון געלד, פרייהייט און לעבען, אַזעלכעס איז מרמז דער פסוק "פתח פיך לאלם". דער וואָס איז שטום, האָט ניט אַליין די מעגליכקייטען אַרויסצוברייינגען זיינע טענות, דאַרף מען איהם העלפען, עפענען זיין מויל. זיין פאַר איהם אַ מליץ יושר, אַוועג ווייזער, ווייל יעדווידער האָט זיינע רעכטע. מיט אַלע מעגליכקייטען אויפצוצייגען זיין אומשולד, יוסטיץ איז אַמאָל בלינד, מ׳מאַכט אַ טעות, וועלכען מ׳דאַרף רעכט מאַכען.

אין דער תורה (פ׳ יתרו) ווערט איבערגעגעבען, אַז יתרו מרע״ה שווער האָט בעטראַכט ווי ס׳געהט צו ביי משה׳ן די פאָרמען פון משפטן דעם אידישען פאָלק, האָט ער קריטיקירט די אָרדענונג. ער זאָגט צו מרע״ה." דו און דער פאָלק וועלען פאַרמאַטערט ווערען. ווען דו אַליין זיצסט, און זיי דאַרפען אַמאָל שטעהן פון פריהמאָרגען ביז אָוונט ס׳איז נויטיג צו בעשטימען מעהר ריכטער. די פערהאַנדלונגען זיינען געזאָגט געוואָרען ביי מרע״ה מיט דעם לשון: "כי יבוא אלי העם לדרוש אלה׳, כי יהיה להם דבר בא אלי, ושפטתי בין איש ובין רעהו, והודעתי את חקי אלה׳ ואת תורותיו". אַ ווערטערליכע איבערזעצונג קומט אַרויס ווי פאָלגענד: מרע״ה זאָגט:

"אַז דער פאָלק קומט צו מיר פאָרשען ג־ט, אַז זיי האָבען אַ זאַך. קומט ער צו מיר, איך אורטייל צווישען מענש און פריינד, און איך ווייס די ג־טליכע געזעצען און זיינע תורות. דער לשון אין די פסוקים איז ניט אויסגעהאַלטען. מרע״ה ערקלערט צו זיין שווער די סיטואַציע. ער פאַנגט אָן מיט אַ קאָלעקטיוו. דער פאָלק קומט. צו פאָרשען ג־ט מיינט לערנען ג־טהייט. אַז זיי (לשון רבים) האָבען אַ זאַך (אַ סכסוך) קומט ער (דער יחיד) צו מיר, און איך אורטייל צווישען מענש, און זיין פריינד. (איז דאָס מכוח אַ משפט אָבער ניט אַ מחלוקות, צווישען מענש און זיין פריינד) און איך טו וויסען (ער ווייסט) ניט ער לאָזט דעם פאָלק וויסען די געזעצען פון תורה, וואָס זיי זיינען געקומען צו פאַרשטיין... ס׳דאַרפען דאָ בעלויכטען ווערען די סתירות, דער געמיש פון לשון יחיד צו רבים. דעם בייטען פון צוועק פאַר וואָס זיי קומען, צו לערנען ג־טהייט, אָדער האָבען משפטים ניט אַנטאַגאָניסטישע געריכטען, נאָר צווישען אַ מענש און זיין פריינד. דער שלוס איז אַז ער "משה" ווייסט, ניט ער לערענט דעם פאָלק ג־טליכע געזעצען און תורה.

די אַלגעמיינע בעצייכענונג פון אַ "יוסטיץ הויז" און "יוריסטען" טיילט זיך אין אייניגע קאַטעגאָריען, ס׳ווייזט אַמאָל אָן, די אַקאַדעמיע וואו ס׳ווערט

פאַרפאַסט געזעצען. דאָרט וואו מ׳אונטעררִיכט און באַשיידעט דורך אויטאָריטעטען די געזעצען און מערערע מאָל צייגט דאָס אָן אויף די גערִיכטס הייזער פון אַלערליי סאָרטען, קרימינעלע און ציווילע, אין וועלכע ס׳ווערען געמשפּט פאַרברעכער און וואו ס׳ווערען אויסגעמיטעלט און ענטשידען סכסוכים צווישען פערשידענע צדדים, ביי וועלכע ס׳קומען פאַר פאַלען פון ״יאַבעדניקעס״ מיט אונערליכע מאָטיוועז, נוצען אויס אָהן איבערצוטראַכטען פון צדק און יושר, אַלע וועגען און מיטלען צו בעזיגען דעם צד שכנגד איבערכיטרעווען דעם ״בעל דין״.

ביי די שטאַנדען זיינען אָפט טענדענצען אַמביציעזע אימפולסען נאָך מעהר ווי צו וועלען פראָפּעטירען פון געווינען נאָך שטאַרקער איז דער פערלאַנגען דער צווייטער צד זאָל פערלירען. זיי זיינען באַהערשט נאָך מעהר פון דער אייגענער גייציקייט. מיט אַ ניט פאַרגינען, ראַכעזיכטיגקייט, אויסצופיהרען אַ ״גם לי גם לך לא יהיה״, ניט איך און ניט דו זאָלען האָבען פאַר וועלכעס די יאַבעדניקעס געהען צום עקסטרים פון מיטלען און גרויסע הוצאות, ווי דאָס וואָס זיי קאָנען געווינען. סזיינען אויך דאָ אויסנאַמספאַלן, ווען מ׳קומט אין אַ גערִיכט הויז מיט עטישע מאָטיוועז. אַ גרופּע אַמאָל אַ יחיד ווילען גערעכטיגקייט מיט אמת׳ע פרינציפּען. די באַזעלטע מיט ערליכקייט ווילען האָבען אַ ריינעם געוויסען.

אַזאַ הויך מאָראַלישער עקזעמפּלאַר ווערט דערצעהלט אין דער אגדה. איינער האָט אמאָל געקויפט אַ פעלד, האָט ער גראָבענדיג דאָרט געפונען אַ קאָסטבאַרען דימענד. האָט ער איהם געבראַכט צום פאַרקויפער. געוואָלט אָפּגעבען דעם געפינס. האָט דער מוכר ניט געוואָלט איהם נעמען. זיינען זיי געקומען צו אַ ריכטער. טענה׳ט דער קויפער. איך האָב פון דעם ״בעל דין״ געקויפט אַ פעלד בלויז, דאַרום בעלאַנגט ניט דער דימענט צו מיר. ס׳איז זיינער. דער פערקויפער האָט גע׳טענה׳ט ווען איך האָב געמאַכט דעם מסחר, האָב איך אין זינען געהאַט, אַז איך פערקויף אַ פעלד מיט אַלעס וואָס דאָרט געפינט זיך. איז דאָך דער דימענט איינגעשלאָסען געוואָרען אין דער קניה און ער באַלאַנגט צום קונה. דער ריכטער ניט קענענדיג געבען אַ קלאָרען פסק, האָט געגעבען אַ עצה. אַזוי ווי איינער פון די בעלי דינים האָט אַ זון חתונה צו מאַכען, דער צווייטער אַ טאָכטער, זאָל מען שליסען צווישען זיי אַ שידוך און דעם געפונענעם אוצר זאָל מען זיי איבערגעבען אַלס ״נדן״.

משה רבינו, דער אדון הנביאים האָט מיט זיין פראָפעטישען בליק געזעהן די פאַרשידענע קאַטעגאָריען. די פסיכאָלאָגיע פון רעכטדיינקענדע באַגערער פון עהרליכקייט, צדק און יושר, און די יאַבעדניקעס ניט פאַרגינער כיטרע שווינדלער. דאָרט אין דער תורה גיט ער צו יתרון אַ איבערבליק איבער די באַזוכער פון פאָלק מיט פאַרשידענאַרטיגע כאַראַקטערס. ער פאַנגט אָן מיט די ערליכע מאָראַליש געזאָנענע. — ״כי יבוא אלי העם לדרוש את אלה׳— אַ גרופּע פאָלקס מענשען, ווילען לערנען גערעכטע ג־טליכע זיטליכ־

קייטען, זיי קומען זיך ניט משפטן נאָר פאַרשען אלה׳. דער ווארט וועלכער בעצייכענט אַ ״בית דין״ און גט־הייט, אַזוי געפינען מיר אין (משפטים י״ח) ״והגישו אדוניו אל האל׳ מיינט צו בי״ד אַזוי ווייטער (משפטים כ״ב) געהט דער וואָרט אלהים פאַר אַ דין און נאָך ערטער.

מרע״ה רעדט ווייטער וועגען פערזאָנען וואָס קומען זיך משפט׳ן. ״כי יהיה להם דבר״ זיי קומען זיך משפטן פאַר פערזענליכע אַמביציעס. זייער עגאָאיסטישען נוצען קלוגשאַפט פון ״דין״ ניט צו ווערען פערפירט פון כיטרע טענות און איינשטילען די פערביטערטקייט. דער פסק דין איז אומפאַרטייאיש. ס׳ווערט בטל די שנאה מ׳ווערט זיך גוטע פריינד בין איש ובין רעהו. דאָס ווערט דערגרייכט ווען דער שופט האָט די ידיעות פון גט־ליכען געזעץ. מיט׳ן גייסט פון דער תורה ״והודעתי את חקי האל׳ ואת תורותיו״. די ווערטער זיינען כולל דעם בוכשטעבליכען געזעץ און יושר ווען מ׳דאַרף אורטיילען לפנים משורת הדין״, נעמען אין אַנבעטראַכט די אומשטענדען. ניט זיין שטריינג מיט דער מאַכט פון ״יקוב הדין את ההר״, אויסער די קאַטעגאָריען אין וועלכע מרע״ה ערקלערט זיינע אויפגאַבען בנוגע דעם געריכטס וועזען, בעקלאָגט ער זיך אין משנה תורה (דברים א׳) איכה אשה לבדי, טרחכם, ומשאכם, וריבכם? ווי שווער ס׳איז מיר אויסצוקומען מיט די וועלכע בעלאַדען מיר מיט זייערע פערמאַטערענדע קריגען און צאַנקערייען. ביי פילע עפיזאָדען שפיגעלט זיך אָפ די פערשידענע כאַראַקטערס ווען די שבטים ראובן, גד און אַ האַלבער שבט מנשה האָבען געוואָלט פערבלייבען אויף דער זייט ירדן, גיט זיי דער מחוקק אַ שטריינגע וואַרעניש זיי זאָלען זיין עהרליך צו די אַנדערע שבטים, אין די שפעטערדיגע עפאָכען ביי די שופטים, נביאים און מלכים, קומען פאַר געריכטליכע עפיזאָדען . . .

דער תנא אַלס דער נשיא פון די סנהדרין, בעגרינדעט דאָ געריכטס לאָזונגען, ווי די אגדה דערצעהלט, איז ער אַליין נכשל געוואָרן מיטן בעשטימען אַ טויט אורטייל אין אַ פאַל וואו מ׳האָט געקאָנט געפינען אַ פונקט ניט צו פאַרמשפט׳ן דעם פאַראורטיילטען (איינצעלהייטען וועגען יענעם עפיזאָד, וועלען ווערען איבערגעגעבען אין די פערהאַנדלונגען פון דער פאָלגענדער משנה לגבי שב״ש). מיט דעם מאָראַל בעטאָנט ער דאָ די אָנזאגען געגען די וואָס מיינען ניט דעם אמת, נאָר זיי זוכען מיט ניט מאָראַלישע אַבזיכטען מנצח צו זיין זייער ״בעל דין״, ער האָבענדיג פראַקטיקע אין די ענינים פראָקלאַמירט ״אל תעש עצמך כעורכי הדינין״, מאַך זיך ניט מיט דיין אייגענעם בעגריף, אָהן די טראַדיציאָנעלע רעגעלען, קיין געריכטליכע אָרדענונגען, דו יחיד, ״עצמך״ האָסט ניט די יוריסדיקציע פון ״עורכי הדינין״. אַ קאָלעגיום זאָל אַזעלכעס בעשטימען. דער מאָראַל איז אָנגענומען מיט בערך צוויי טויזענד יאָהר שפעטער. אַלס דער באַזיס, וואָס ווערט בעצייכענט אַ ״דזשורי טרייעל״, ניט דער איינצעלנער ריכטער בעשטימט, אַזוי איז אויך אין די העכערע געריכטען פון פראָגרעסיווע לענדער (סופעריאָר סופרים קאָורטס) האָבען אַ צאָהל ריכטער, אין פאַרלאַמענטען זיינען פילעפערטראָטען. ביי

אידען זיינען מיט טויזענטער יאָהרען בעפאָר געווען אַ בי״ד פון דריי פאַר מינדערוויכטיגע משפטים, דער קליינער סנהדירן פון 23, דער גרויסער פון זיבעציג.

די קלאַסען וואָס זוכען צו געווינען מיט אוק און טריק זיינען חוצפּה׳דיג. עומדים לפניך שטעהן פאַר דיר, אָהן רעספּעקט פאַרן געזעץ און פּרינציפּען. ווי דער תלמוד מאָראַל דיקטירט זיי זאָלען זיין אין די ריכטערס אויגען ״כרשעים״. ניט זיי זיינען דאָס, נאָר אַזוי ווי דער תלמוד מאָראַל דיקטירט ״כבדהו וחשדהו״, שעץ איהם און פערדעכטיג; מיט שאַרפע בעלי דין, כיטרע עורכי דין זאָל מען זיין פאָרזיכטיג. נעמען אין אָנבעטראַכט זייערע כאַראַקטער שטריכען. אַזוי לאַנג ווי עס געהט אָן אַ חקירה ודרישה, ביז ס׳ווערט אַרויסגעגעבען דער אורטייל, וועלכען זיי נעמען אָן, אָהן תרעומות, פּרעטענזיעס, קריגערייען, פאַראיבעלס און חשדים, צייגען זיי מיט דעם פיינע כאַראַקטער שטריכען פון גערעכטע, וואָס זיינען מקבל דעם דין.

אין דעם זאַטץ זאָל מען באַמערקען דעם לשון וכשנפטרים ניט כשהולכים, זיי געהן אַוועק. דער וואָרט ״פּטירה״ ווערט בענוצט ווען אַ מענש פערלאָזט די וועלט, מיט פיינקייט אַ שעהנעם נאָמען, אַזוי אויך לגבי אַ תלמיד, ווען ער שיידט זיך אָפּ פון זיין רבי׳ן מיט כבוד דאָס ענטהאַלט אין זיך דעם בעדייטונג פון פּטור אומשולדיג. דער געגנעזאַץ פון חייב. ווי דער ענגלישער וואָרט (דיסמיסד) אַזאַ אויסגלייכעניש פוןביידע צדדים, דער זוערט באַפרידיגט פאַר זיינע תביעות. דער צד שכנגד איז צופרידען מיטן אויסגלייכעניש, ניטאָ מעהר קיין שולדיגע, דאַרפען זיי זיין אין די אויגען פון געזעץ אויטאָריטעט גערעכטע.

דער לשון איז דאָ אויך כשקבלו, זיי האָבען ערהאַלטען דעם פּסק דין גוטמוטיג ניט געפיהלט קיין אַרויפגעצוואונגענקייט. מ׳איז מקבל דעם דין באהבה מ׳וואַרפט זיך אונטער דעם געזעץ און אָרדער, עגאַל וואָס מ׳האָט געדיינקט פריהער, איז מען איצט מקבל דעם דין, די זיינען זכאין. דער פּרינציפּ ווערט באַפעסטיקט מיטן פּראָצעדור וואָס ביי אַ משפּט גיט מען אַ שבועה מ׳זאָגט ניט ווי דער תלמודישער אויסדרוק ״מגו דחשיד על ממונא, חשיד על שבועתא״. אפילו מ׳איז איינעם חושד, אַז ער איז ניט גאָר עהרליך, דאַרף מען איהם ניט פאַרדעכטיגען אַז ער וועט אויך פאַלש שווערען, אַ מענש קאָן אַמאָל זיין פאַרטייאיש צו זיך מיט ניט גערעכטע תביעות, זיין שבועה זאָל מען גלויבען, איהם האלט מען פאַר אַ ״זכאי״ . . .

אסף אפרים, א. א. ריבאַקס זאַמלונג; פרק אי משנה טי

שמעון בן שטח אומר, הוה מרבה לחקור את העדים, והוה זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר.

שמעון דער זון פון שטח זאָגט, דו זאָלסט פיעל נאָכפאָרשען די עדות, און זיי אָבגעהיט מיט דיינע אייגענע רייד טאָמער וועלען זיי פון זיי לערנען צו זאָגען ליגענס.

״פרקי אבות״ זיינען ניט נאָר טעאָרעטיש לערעס פון עטיקס וואָס איז ווינשענסווערט מ׳זאָל זיך פיהרען. זיי ענטהאַלטען אויך די אָביעקטיווע, ווי די גרויסע לעהרער האָבען פּראַקטיצירט. זיי זיינען געווען ״נאה דורשים ונאה מקיימים״, די תנאים זיינען געווען טאָן געבער און דורכפיהרער. זייער חכמה סיסטעמען אָנווייזונגען האָט זיך ניט געענדיגט מיטן פריידיגען. זיי האָבען גראַדע אויך בעאיינפלוסט, די פרינציפּען זאָלען זיין די אידישע וועג ווייזער. איזאָנקלאַנג מיטן אידישען לעבען. אין יענע עפּאָכען פון נאָכן בנין ביז נאָכן חורבן בית שני. דעם דאַמאָלסדיגען פּאָליטישען וועקסלונג פון עקאָנאָמישען מצב, קולטורעלען מעמד, מאָראַלישע אָנשויאונגען, פערנעמען די לעהרער פון ״אבות״ אַ וויכטיגע פּאָזיציע, פילע פון זיי זיינען געוועזן די קברנטי האומה, די שיפס־קאַפּיטאַנען צו פירען די אידישע שיף אין די שטורמשע כוואַליעס פון בויען און פּאַרוויסטען, קולטור טרעגער אמונה לויטערער און בעלייכטער.

צווישען יענע לעהרער שטראַלט אַרויס די פערזענליכקייט פון דעם תנא שמעון בן שטח, וואָס מיר ווייסען פון היסטאָרישע קוועלען אַז זיינע קאָלאָסאַלע ווירקונגען, זיינע אַקטיוויטעטען, אַלס פיהרער און קעמפער פאַר תורה אידעאַלען, זיינע קאָנפליקטען מיט זיין אייגענעם שוואָגער ינאי המלך. מיט זיין אונערשראָקענקייט האָט ער בעאיינפלוסט די מאַסען. פערזענליכע ליידען און סכנות האָבען איהם ניט געבויגען אָפּצונייגען פון קולטורעלע רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע אידישע טענדענצען און דאגמאס. די פּאָליטישע וועלט אַרענא האָט ניט אָפּגעשוואַכט זיין מוט, אידישען שטאָלץ און פּאַטרייאָטיזמוס. ער איז געווען אַ דינאַמישע קראַפט, וועלכער איז געשטאַנען אויף דער וואַך געגען דאַמאָלסדיגע רעפאָרמאַציעס, וועלכע האָבען בעאיינפלוסט

די דאַמאָלסדיגע געטער זוכענישען און רעליגיעזע ענטשטעהונגען.

דער ערשטער פון די העלדישע חשמונאים פּאַמיליע, מתתיהו בן יוחנן כהן גדול איז ערשינען אויפן אידישען האָריזאָנט אין אַ צייט פון סכנה דורך די אויסערליכע שונאים די יונים, און גראדע אַזוי געפערליך פון די אינערליכע אַסימילאַטאָרען, בעצייכענט, אַלס הילונים, מתיונים, פערגריכיזירטע אידישע פאַררעטער. ווען די סכנה האָט דערגרייכט די העכסטע שטופע האָט ערוואכט דער אימפּאָזאַנטער גייסט פון אַלטען כהן, מיט זיינע העלדישע זיהן. זיי האָבען אַרויסגעלאָזען דעם ענטוזיאַסטישען סלאָגאַן: ״מכב״י״ דער ראשע תיבות פון ״מי כמוכה באלים ה׳״. אויסגעשאַלט געוואָרען אין דער צייט פון אידישען טריאומף בשעת קריעת ים סוף. איז עס געוואָרען דער עמבאַל אויף זייער פאָהן, צו געהן אויף קידוש השם.

מיט דעם גייסט האָבען האַרמאָנירט, די ערשטע דורות חשמונאים. זיי זיינען געווען די אמת׳ע העלדען, וועלכע האָבען אויסען געווען לשם שמים. געגאַנגען, געקעמפּט מיט מסירת נפש פאַר אונזער ג־ט, אמונה, תורה בית המקדש, לאַנד און פּאַלק. צום בעדויערען קאָן דאָס זעלבע ניט ווערען געזאָגט, אויף פילע פון די שפּעטערדיגע חשמונאים מיטגלידער, ביי וועלכע רעגירער דער פּאַטריאָטיזם איז פאַרשוועכט געוואָרען, מיט פּריוואַטע אַמביציעס, הערשענלוסט, גאוה און כבוד. זיי האָבען זיך ניט צופרידענגעשטעלט נאָר מיט׳ן הויכען אַמט פון כהן גדול. זיי זיינען אויך געוואָרען די מלכים. געגען דער אידישער טראַדיציע אַז קעניגע זאָלען זיין פון שבט יהודה, מזרע מלכי בית דוד. זיי האָבען זיך אויך ניט בענוגענד מיטן הערשען נאָר איבער די אידען. מיט דער מאַכט פון שווערד, בלוטיגע מלחמות האָבען זיי איינגענומען די שכנימשע מדינות, בעזיגט די שומרונים, מואבים, אדומים און נאָך פעלקער. זיי אונטערטעניגט פּאָליטיש און געצוואונגען זיי אַנצונעמען די אידישע אמונה, וועלכעס ס׳איז אויך געגען דער אידישער טראַדיציע. אונזערע ווייטזעהענדיגע שטאַטסלייטע, די רז״ל האָבען געזאָגט, קשים גרים לישראל כספחת. גרים זיינען אַ באַשווערונג צו די אידען, ווי אַ אַנשטעקענדיגע קראַנקהייט. ס׳ברייגנט צו צרות און קאַטאַסטראָפעס.

וואָהרשיינליך אַז דער טהעזיס איז באַגרינדעט געוואָרען פון די אומגליקען, וועלכע זיינען געקומען אויף די אידען, דורך דער פּאָליסי פון די שפּעטערדיגע חשמונאים מלכים, דער ביטערסטער ביישפּיל זיינען געווען די אדומים. וועלכע דער מלך הורקנוס יוחנן האָט געצוואונגען זיך מגייר צו זיין און פון זיי איז אַרויס דער פאַררעטער אַנטיפּר ,זיינע קינדער די בלוטיגע טיראַנישע הורדוס דינאַסטיע, וועלכע האָבען פערטיליגט אַלע חשמונאים, פערראַטען דעם אידישען פּאַלק צו די רוימער, געבראַכט צום חורבן בית המקדש, ארץ ישראל און די אידען. אַזוי אויך די מעהרסטע פון די געצוואונגענע גרים זיינען פערבליבען שונאי ישראל, אויסגענוצט יעדע סיבה און געלעגענהייט צו טון אידען שלעכטס, העלפען זייערע פיינד. ריכטיג איז דער צוגלייכעניש ״כספחת״, אַ ווילד פלייש, וועלכער פערצערט דעם קערפער צו ווע־

מען ער באַהעפט זיך.

יענע היסטאָרישע געשעהענישען, האָבן זיך גענומען שפּינען און וועבען ביי די צייטען פו מלך אלעקסאַנדער ינאַי, וועלכער איז געווען פערהייראַט צום תנא שמעון בן שטח׳ס שוועסטער שלומית אָדער אלעקסאַנדריאַ. ביי די אידען זיינען געווען צוטיילונגען פון כתות פון וועלכע די מעהר בעוואוסטע זיינען געווען די פּרושים, צדוקים און אסיים. ״פּרושים״ זיינען געווען די געלערנטע, פרומע צווישען זיי די חכמי התלמוד, ״צדוקים״ זיינען געווען די רייכע אַריסטאָקראַטען, געלערנטע אין וואָכענדיגע וויסענשאַפטען, מיליטער לייט און אַ סך מלוכה בעאַמטע. זיי האָבן אין מעהרסטע עניני אמונה ניט איינגעשטימט מיט די פּרושים, מיטן נאָמען ״אסיים״ ווערען בעצייכענט עקסטרים פרומע, וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון תענוגי עולם הזה, שטריינגע קנאים וועלכע האָבן זיך ווייניג גערעכענט מיט אומשטענדען. פאַר אַ צייט איז ניט געווען קיינע מחלוקת, צאַנקערייען צווישען די סעקטעס. די קעניגע און כהנים גדולים זיינען געווען גענוג דיפּלאָמאַטיש, ניט צו ווייזען אויסגעשפּראָכענע פּאַרטייאישקייטען, צו וועלכער פון די כתות, כאָטש זיי האָבן געהאַט זייערע סימפּאַטיעס.

אין די צייטען פון מלך־כ״ג יוחנן הורקנוס, איז געקומען צו אַ בלוטיגען דיספּוט צווישען איהם און די כת פּרושים, אַ מחלוקת, וואָס האָט אָנגעהאַלטען בערך צוויי הונדערט יאָהר ביז נאָכן חורבן בית שני. יענע מחלוקת האָט זיך מיט ביטערקייט צופלאַקערט צווישען מלך כ״ג אלעקסאַנדער ינאַי און זיין שוואָגער שמעון בן שטח, פאָרשטעהער פון די פּרושים דער בה״מ. אַז ווען ניט די פּראָטעקציע פון זיין שוועסטער די מלכה וואָלט ער האָבן געטיילט דעם שיקזאַל פון אַכט הונדערט פּרושים, וועלכע דער מלך האָט געלאָזט אויפהייגען. און אין אַ אַנדער צייט פון אַ בלוטיגער צאַנקעריי זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרען זעקס טויזענד אידען (זעה פריהער אבות מ״ו). נאָר נאָכן טוידט פון אלעקסאַנדער ינאַי ווען די מלכה האָט רעגירט האָט זי גערופען איהר ברודער שב״ש, ער זאָל נעמען אַן אַנטייל אין עניני המלוכה. צוזאַמען מיט איהם האָט זיך אויך אומגעקערט דער פריהערדיגער יב״ט, וועלכער איז געווען אַנטלאָפען קיין מצרים.

דער זוג בעהאַנדלען ביידע דעם זעלבען אידעאַל וועגען די פאָרזיכטיגקייטען פון געריכטס וועזען. זיי צוטיילען זיך מיט דעם וואָס יב״ט באַציהט זיך אויף דינים און דאָ גיט ש״בש רעגולאַציעס ביים נאָכפרעגען די עדות, מ׳זאָל זיי טיכטיג נאָכפאָרשען. זיי זאָלען ניט איינער פון צווייטען איבערנעמען, אויסלערנען צו זאָגען ליגענס, דאָ געהן זיי מיט דער זעלבער שיטה ביי צווייענגלען פון געריכט פּראָצעדור. ביי אַנדערע פּרטים און פאָרמאַליטעטען איז צווישען זיי אַ מיינונגספאַרשידענהייט. אין (חגיגה ט״ז) איז דאָ אַ שקלאַ וטריה וועגען, ווער פון די צוויי איז געווען דער נשיא און ווער דער ״אב בית דין״. דאָרט ווערט געבראַכט, יב״ט זאָגט איך האָב פער׳משפּט צום טויט אַ איינצעלנעם ״עד זומם״, אַ ניט ריכטיגער עדות.

אין תלמוד ווערען צוטיילט צוויי קאַטעגאָרען, איינער איז באַצייכענט אַלס עד שקר, אַ פאַלשער עדות, ער גיט אַן ליגנערישע בעווייזע, ניט ווי ס׳האָט ווירקליך פאַסירט. ווען אַזאַ איינער ווערט בעוויזען, ווערט ער בעשטראָפט. ס׳איז אָבער דאָ אַן אַנדער שטאַנד, וועלכען מ׳רופט עדים זוממין, דער מיינונג פון וואָרט בעדייטעט אַן אויסגעטראַכטער עדות זאָגען. ווען עדות קומען פאַרן געריכט און זאָגען: ״מיר האָבען אין יענעם פלאַץ אין דער צייט געזעהן אַזאַ און אַזאַ פאַסירונג (ביי דיני נפשות) ס׳ווערט אָבער בעוויזען, אַז אין יענער בעשטימטער צייט אויף וועלכער ס׳בעציהט זיך זייער עדות זאָגען זיינען די עדות גאָר געווען אין אַן אַנדער אָרט, און דאַרום האָבען זיי גאָר ניט געקאָנט בייוואָהנען די געשעהעניש. זיי האָבען דאָס אויסגעטראַכט, ווערען זיי בעטייטעלט ״עדים זוממים״.

אין אַזעלכע פאַלען, איז דער דין מן התורה ״ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו״ (דברים י״ט). דער עד זומם זאָל בעקומען דעם שטראָף, וואָס ער האָט אויסגעטראַכט, ס׳זאָל ווערען געטון צו זיין ברודער, דורך זיין פאַבריצירטען עדות זאָגען, וועגען די איינצעלהייטען און פאָרמאַליטעטען, איז אין אייניגע פונקטען געווען אַ ניט־איינשטימיקייט, צווישען די געלערנטע פון די כתות ״פרושים וצדוקים״, וועלכע זיינען ביידע געווען פאַרטראָטען אין סנהדרין. די צרוקים האָבען זיך געהאַלטען ביי אַ לאָגישען אַרגומענט אַז נאָר דאַמאָלסט, ווען אויף אַ גע׳משפט׳ן איז דורכגעפירט געוואָרען דער אורטייל, זאָלען די עדים זוממים קריגען דעם זעלבען האַרבען עונש (אפילו מיתה), אָבער ווען דער שטראָף איז נאָך ניט דורכגעפירט געוואָרען אויפן באַשולדיגטען, איז ניט עטיש מ׳זאָל די עדות שווער באַשטראָפען. זיי בעקומען אַ לייכטערען שטראָף ווי מלקות. אָבער די חכמים פון די פרושים האָבען זיך געהאַלטען לויט דעם בוכשטעבליכען מיינונג פון וואָרט זמם וואָס ס׳מיינט געטראַכט. דער עדות האָט אויסען געווען, דער בעשולדיגטער זאָל קריגען, כאָטש מ׳האָט נאָך ניט מקיים פסק געווען. קומט די עדות דער האַרבער שטראָף פאַר זייער איבערגעבען אַזעלכעס וואָס זיי האָבען ניט געזעהן . . .

אַזאַ פאַל איז פאָרגעקומען אין די צייטען פון דעם זוג, אָבער אַנשטאָט צוויי עדים זוממים, איז געווען איין עד זומם, זאָגט וועגען דעם יב״ט. אַז ער האָט יענעם איינצעלנעם פער׳משפט צום טוידט. ער האָט זיך אויך געהאַלטען פעסט אין בוכשטאַבליכען וואָרט, דער פסוק זאָגט דאָרט כאשר זמם. איז דאָ בלשון יחיד מ׳זאָל טון צו איהם ווי ער האָט אויסען געווען צו טון צו זיין ברודער. האָט שב״ש אָפגעווענדעט זיין חבר׳ס טאַאַט. ער זאָגט צו איהם די ביזט בעגאַנגען אַ יוסטיץ מאָרד, ווייל אמת פרושים האַלטען, אַז אַ עדים זוממין שטראָף איז פאַרן אויסען זיין, כאָטש מ׳האָט ניט מקיים פסק געווען. איז דאָס נאָר געמיינט, ווען לויט די צייגניסען וואָלט מען יא אויסגעפירט דעם שטראָף. אָבער אין דעם פאַל ווען ס׳איז געווען בלויז איין עדות און וועגען דעם זאָגט די תורה בפירוש דאָרט: אַז מיט איין עדות ווערט קיין שטראָף ניט דורכגעפירט . דאַרף מען ניט זיין אַזוי שטריינג, ווייל אויך דעם דאָרטיגען לשון יחיד ״לו כאשר זמם״, קאָן מען אויסטייטשען אין אַ פאַל, ווען

עדות זיינען געווען צוויי, און איינער ווערט ענדעקט צו זיין אַ זומם, פערבלייבט איין אמת׳ער עדות דאַן קומט דעם עד זומם דעם שטראָף, וועלכען מ׳וואָלט יאָ געטון צום בעשולדיגטען.

ביי יענעם פאַל האָט יב״ט מודה געווען אַז זיין קאָלעגע איז גערעכט און דאַרום כאָטש טעאָרעטיש האָט ער געהאַט גרונד אַזוי צו פסקענען, האָט ער זיך געפונען שולדיג אין דעם עד זומם׳ס טוידט, און איז אַוועק אויף יענעמס קבר געבעטען ער זאָל איהם מוחל זיין, וואָס ער האָט איהם פערמשפט ניט על פי דין. יב״ט האָט דאַמאָלסט זיך אָפּגעזאָגט פון נשיאות אמט, דאָס איבערגעגעבען צו שב״ש, און ער האָט אויף זיך גענומען, ניט אויסצוגעבען קיין פסק אין דיני נפשות, ביז ער וועט פריהער הערען שב״ש מיינונג. פון דעם עפּיזאָד מיט דעם ניט ריכטיגען מקיים פסק זיין באַגרינדעט יב״ט, דעם פּאָסטולאַט ״מ׳זאָל עדות פיעל נאָכפאָרשען, ער בעטאָנט דאָ ״עדים״ ניט ״עדי״ איינעם, וואו מ׳קען ניט אורטיילען זא ווי זא.

שב״ש איז געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט, און שטריינג דיסציפּלינירט אין געריכטס־הייזער האַנדלונגען, מ׳זאָל זיך בעציהען צו די סנהדרין מיט מורא און כבוד. און ער איז מיט דעם געגאַנגען צום עקסטרים. אַז ביי אַ עקזאַטישע האַנדלונג, האָט ער מיטגעהאָלפן צו פער׳משפּט׳ן זיין אייגענעם זון, כאָטש ער האָט געגלויבט, איהם צו זיין אומשולדיג, וועלכעס ס׳איז טאַקע געגעוועזן דער פאַקט. אָבער די פּרוף (דורך פאַלשע עדות ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעצייגט) האָט דאָך איבערצייגט זיין שולד. אין (סנהדרין ל״ז) ווערט געבראַכט אַן עפּיזאָד, פון אַ געגענזייטיגער ריכטונג, וואו שב״ש איז געווען איבערצייגט אויף איינעם אַז ער איז אַ רוצח. ס׳האָט אָבער געפעלט די פּרוף צו פעראורטיילען דורכן געזעצליכען פּראָצעדור. שב״ש דערצעהלט, איך האָב אַמאָל געזעהן ווי איינער האָט נאָכגעיאָגט אַ צווייטען, מיט אַ געבלויזטן שווערד אין האַנד.זיי זיינען אַריין אין אַ חורבה, וואוהין ער האָט זיי נאָכגעפאָלגט, און דאָרט געפונען דעם געיאָגטען אַ דערשטאָכענעם צאַפּלענדיג זיך אין זיין בלוט, און דעם יאָגער מיטן שווערד אין האַנד פון וועלכער ס׳האָט געטריפט בלוט. האָב איך געזאָגט צום וואַרשיינלעכען מערדער. איך בין איבערצייגט אַז דו האָסט איהם ערמאָרדעט, אָבער געזעצליך קאָן מען דיר גאָר ניט טון, ווייל איך בין דאָך נאָר איין עדות, און דער דין איז דאָך ״על פי שניים עדים יקום דבר״.

געזעצליך מוז אויך ווערען געזעהן דער אַקט פון ערמאָרדען, אַרויסדרינגענדע בעוויזע (סוירקומסשטענשאָנעל עווידענס) זיינען ניט איבערצייגענד, ס׳האָט אויך געקאָנט פּאַסירען אַז דעם מאָרד איז בעגאַנגען אַ דריטע פּערזאָן מיט וועלכען די צוויי פריינד האָבען געקעמפּט, און זיי זיינען ניט געווען שונאים איינער אַ יאָגער, נאָר ביידע געיאָגטע און דאָרט אין דער חורבה האָבען אויף זיי געלויערט, איינער אָדער מעהר רוצחים, דורך וועלכע זיין פריינד איז ערמאָרדעט געוואָרען, און די בלוט וואָס עס טריפט פון זיין

שווערד איז פון יענע אַנפאַלער, פון יענער פאַסירונג שטעלט ער זיך אין דער פּאָזיציע, אַז ער וואָלט דער עדות געווען און כאָטש זייענדיג דער נשיא פון סנהדרין, דיקטירט איהם זיין פּסיכאָלאָגישער געפיהל אַז דער וואָהרשיינליכער יאָגער איז דער רוצח. אָבער אַלס עדות אפילו ווען ס'וואָלטען געווען צוויי און מיט אַ שטריינגער חקירה־ודרישה וואָלטען זיי דאָך ניט געווען זיכער מיט אַ אורטייל פון חייב. דאָס בעצוועקט ער מיטן מאָראַל "הוי מרבה לחקור את העדים".

מיט'ן מאָראַל "והוי זהיר בדבריך, שמא מתוכם ילמדו לשקר", געהט שמעון בן שטח אָן ווי זיין קאָלעגע יב"ט האָט געזאָגט, אַל תעש עצמך כעורכי הדינין, ווי ס'איז דאָ פריהער בעהאַנדעלט געוואָרען. ער ברענגט אַרויס שאַרפער דעם פּרינציפּ, אַז ניט נאָר במזיד זאָל מען ניט האַנדלען ביי אַ משפּט ניט עהרליך, נאָר מ'זאָל זיין עקסטרים פאָרזיכטיג מיט די טענות, ווייל בשוגג קען מען אַמאָל נכשל ווערען, אַז ווער פון די בעלי דין, אָדער עדות זאָל פון דיינע טענות אָפּלערנען פאַלשקייטען, די פּינקטליכקייטען וועלכע ס'גיבען אונז דאָ פאָרשטעהער פון אידישען סנהדרין מעהר ווי צוויי טויזענד יאָהר צוריק בעווייזען די הויכע מדרגה אויף וועלכען דער אידישער געריכטס וועזען איז שוין דאַן געווען. ס'גיט אונז אַ בעגריף פון דעם הויכן מאָראַל ביי די חכמי התלמוד אויף אַלע געביטן פון דער געזעלשאַפט ,און בפרט די פּונקטליכקייטען פון די סנהדרין.

די געבראַכטע עפּיזאָדען צייגען זייערע לויטערע נשמות, זייער זוכען דעם אמת, שטריינגקייט צו זיך אַליין. ווען ס'האָט זיך געהאַנדעלט לטובת הכלל פּרינציפּען און עטיקס, וועלכע זיי האָבען געפּריידיגט. ווי דער תנא יב"ט אַלס נשיא אָדער אַב בית דין האָט געוויסענסביסע, ווען ער איז נכשל געוואָרען אין אַ פאָרמאַליטעט, כאָטש אין תוך גענומען איז ער געווען ערנסט און עהרליך מיט זיין פּסק דין, האָט ער צוליב זיין פערזעהן אָבגעגעבען זיין נשיאות אַמט.

אימפּאָזאַנט אויף דער העכסטער שטופע פון מאָראַל איז געווען די פיינע גרויסע פערזענליכקייט פון שמעון בן שטח. אַ קעמפער פאַר זיינע איבערצייגונגען, אידעאַלען, צוליב וועלכע ער ווערט פערפאָלגט פון זיין אייגענעם שוואָגער, ווען ער וואָלט געקאָנט לעבען בנחת ובכבוד, פערנעמען אַ גרויסען אַמט אַלס מנהיג, האָט ער ניט אָפּגענויגט פון אמת, פון זיין פליכט צו האַלטען הויך דעם פּרעסטיזש און דיסציפּלין, אַלס פאָרשטעהער פון די סנהדרין און אידישער פיהרער. נאָר אַ פערזאָן מיט אַזאַ שטאַרקען כאַראַקטער, האָט געקאָנט בלייבען פעסט צו די אָנגענומענע פאָרמאַליטעטען, ווען ער האָט אַ אַנטייל גענומען אין דעם פאַל צו פאַר'משפּט'ן צום טוידט זיין אייגענעם זוהן, כאָטש ער איז געווען אומשולדיג.

מיט'ן זעלבען פעסטקייט אַנצוהאַלטען די דיסציפּלין צייגט ער אַ ביי־

שפּיל ניט צו פערזאָרטיילען אַ פּערזאָן, לויט זיינע פּערזענליכע שליסע ווייל טעכניש האָבען געפעהלט די איבערצייגונגען. ער האָט פאַרבויגען זיין שטאָלץ און אויטאָריטעט. דער גייסט פון יענע פּרינציפּיעלע ריזען, האָט אונז בעגלייט פאַר מעהר ווי צוויי טויזענד יאָהר פון פינסטערען גלות, רדיפות און נגישות, יענע וועג־ווייזער, זיינען געווען און זאָלען בעלייכטען אונזערע וועגען. מיט זיי וועלען מיר איבערלעבען אַלע אונזערע שונאים, פערבלייבען די מדריכים פון צדק ויושר, פאָהנען טרעגער פון עטישע פּרינציפּען.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה יי

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה אומר, אהב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות.

שמעיה און אבטליון האָבען ערהאַלטען פון זיי, שמעיה זאָגט האָב ליעב די מלאכה און פיינט די רבנות און זוך ניט די בע אַנטשאַפט פון מאַטכ.

נאָך פון פאַר היסטאָרישע צייטען, איבערן גאַנצען קאָסמאָס, ביים גאַנצען וועלט־אַלס שאַפונגען, האָבען עקזיסטירט צוטיילונגען, באַזונדערע מדרגות, גראַדען, קאַטעגאָריען און קלאַסען. ניט אַלעס איז גלייך אין חשיבות, ס׳זיינען דאָ העכערע און נידעריגע געגענשטאַנדען. אָבער ס׳איז ניטאָ קיין איינשטימיגקייט אין די אָפּשאַצונגען, וועלכעס ס׳איז מעהר יחסן און וואָס ס׳איז מינדוויכטיג ווען ס׳ווערט אָנגעוויזען די וויכטיגקייט און נוצליכקייט פון אַ זאַך אויף אַ געוויסען געביט, ווערט דאָס באַשטריטען, אַז לגבי אַ אַנדער היגזיכט, איז אַ צווייטער געגענשטאַנד, בעסער און נויטווענדיגער, ווי דער פריהערדיגער יחסן.

לויט די אַמאָליגע חוקרים, באַשטעהט די גאַנצע שאַפונג פון פיער יסודות; (מאָדערנע וויסענשאַפטען צייגען אַנדערש" "מים, וואַסער־שטאָף, רוח, ל,ופט, אש, פייער, עפר ערד, פון די עלעמענטען האָבען זיך פאָרמירט די הויפּט טיילען פון דער שאַפונג, בעצייכענט אַלס: "דומם", אומבעוועגליכע קערפּערשאַפטען, "צומח" שפּראָצונגען־געוויקסע, "חי", לעבעדיגע באַשעפענישען, "מדבר", אַ ריידענדיגער, דער מענש. פון די כעמישע שטאָפען, ווערען מיט פאַרשידענע פּראָפּאָרציעס אויסגעפאָרמט די אַלע פערשידענאַרטיגקייטען פון דער גאַנצער וועלט־שאַפונג, לויט די קאָמבינאַציעס צוטיילען זיי זיך אין דעם אויסוואַהל פון געשטאַלטען און אייגענשאַפטען, פיזינאָמיען, שטאַרקייטען און דויערהאַפטיגקייטען.

לויט וועלכע פאָרשער ווערט קלאַסיפיצירט אַז אויף דער נידעריגסטער מדרגה איז דער דומם. וועלכעס בעצייכענט די אויבערפלעכליכע אויסוויזענדע אומבאַוועגליכע קערפערשאַפטען. העכער איז דער "צמוח" געוויקסען, וועלכע ענטוויקלען זיך, ווערען פערפאָלקאָמט, צייטיג און פאַנגען זיך

אָן אויפצולייזען, פוילען, אויסטריקענען און גאָר ניט ווערען. חשוב'ער איז דער ״חי״, לעבעדיגעס. זיי באַוועגען זיך לויט זייער ווילען, האָבען אינסטינקטען, פעהיגקייטען, פערשטאַנד זיך צו באַשיצען, קעמפען פאַר זייער עקזיסטענץ, בעפרידיגונג פון פערלאַנגען. אויפ'ן העכסטען שטאַפעל איז דער מענש, וועלכער ווערט בעטיטעלט ״בחיר היצורים״. דער אויסערוועהלטער מיט זיין אינטעלעגעץ, אויסרעכענונג, בעטראַכטען ערפינדען. ער באַקעמפט די אינסטינקטען מיט פרינציפען, עטיקס און פליכטען בעוואוסטזיניג.

די טעאָריע ווערט באַקעמפט מיטאיבערצייגענדע פאַקטען, אַז מעכטיגער דוירעהאַפטיגער אין קאָלאָסאַלען פאַרנעם, זיינען די מינעראַלען, וועלכע זיינען אין דער קאַטעגאָריע פון דומם צו זיי ווערען אַריינגערעכענט פלאַנעטען, ווי אונזער ערד מיט איהרע וואַסערען, שטיינער אד״ג. שוואַכער זיינען געוויקסען, אָבער אויך צווישען זיי זיינען דאָ פיזיש מעכטיגע ריזיגע בוימער. וועלכע געדייהען אַמאָל פאַר טויזענדער יאָהרען. ביז צום מינדעסטען גרעזעלע האָבען אויסצייכענונגען, צום ״חי״ קאָן אָנגעוויזען ווערען אויסנאַמספעהיגקייטן, פליהען פון פויגעל, שווימען פון פיש, פיזישער כח פון העלפאַנט, אָקס, פערד וכדומה, צווישען זייערע טויזענדער מינים זיינען דאָ ווייט זעהענדיגע, שאַרף הערענדע, שמעקענדיגע און נאָך ענטוויקעלטע חושים, וואָס שטייגען אַריבער דעם מענשליכען יחסן: די דריי: דומם, צומח און חי״ דאַרפען דאַרום ווערען פאַררעכענט חשוב'ער פאַרן אונבאַרעכטיגטען געקרוינטען אויסערוועהלטען. אַזוי מכוח די ניט אויסגעהאַלטענע פאַרצוגען פון די אַנדערע.

אויסלאָזענדיג די אונבעשטימטע טהעאָריעס, וועלען מיר פרואווען אַנאַליזירען די צעטיילונגען מכוח מענשען. דער שטענדיגער קאַמף דער פאַקטאָר פון מלחמות, רעוואָלוציעס און קלאַסיפיצירונגען אויף אַלע געביטען. ס'ווערענט בעצייכענט אונטערשיידען פון ראַסען, דורך קאָליר און פיזיאָנאָמישע שטריכען, נאַציאָנען פון געוויסער אָפשטאַמונג, אַ בשותפות'דיגע היסטאָריע. פעלקער מיט אַנדערע קולטורען ציוויליזאַציעס. רעליגיאָנען, אַרט לעבען און אנשויאונגען. וועגען דעם ווערט אין אַלע צייטען און לענדער אָנגעפיהרט אַ פאָלעמיק, מיט אונאיבערצייגטע פאַקטען. און בעשטימונגען. דאָ בין איך אויסען זיך צו בעגרעניצען אויף קלאַסען צוטיילונג, וועלכעס ס'איז פערשלייערט אין דעם זאָגאַכטס פון דער משנה. די קאַסטען פון רייכע און אָרעמע, שטאַרקע און שוואַכע, אַרבייטערשאַפט און דאָמינירענדע כחות. פראָסטע און געלערענטע, מיט אַ זאָגענאַנטען יחוס אבות און פון מאַסען אָפשאַטמונג.פריצים, פויערען פראָפעסיאָנאַלען און האָרעפאַשניקעס, אויסשליסליך בעהאַנדלען די צעטיילונגען ביי אידען, ווי די השגות בייטען זיך, פון דעם וואָס ס'האָבען געדיינקט די חז״ל און אַנדערע אינטעליגענטע אויטאָריטעטען און געגענוואַרטיגען קאַסטען פסיכאָלאָגיע . . .

ס'זאָל דאָ אָנגעמערקט ווערען בדרך כלל, אַז אַזוי לאַנג ווי צוטיילונגען

ווערען בעגלייט, מיט טאָלעראַנץ און האַרמאָניע, יעטווידער איז באַשעפטיגט ביי זיין פאַך, און איז ניט אויסען די אַנדערע אונטעריאָכען און אונטערשאַצען, אָהן אַ שטרעבונג אַז זיין קלאַס זאָל דאָמינירען, איז אַ זעלבסטווירדע אָפשאַצונג, ווינשענסווערט, ביי אַזעלכע טענדענצען איז די לאָזונג פון אַ געזעצגעבונג, מלוכה פיהרונג, אָהן טהעאָקראַטישע הערשונג, וואָס ווערט בעצייכענט אַ דעמאָקראַטישע געזעלשאַפט. איז פאַר אַלעמענס וואָהל און בעסטען. ווען מ'איז ערליך אָן פערבלענדעטען עגאָאיזמוס, האַלז שניידערישען קאָנקורענץ, ראַציאָנאַליזם פון קליינקעפיגע שאָוועניסטען און איינגהאַרציגע מוחות, בריינגען די קאָנטראַסטען צויבער און גלאַנץ. אַ אָרדענונג וואָס קאָן צופרידענשטעלען אָהן האַס, מלחמות, צרות און פיין, מענשען קומען אויס, קליינע סכסוכים ווערען געשליכטעט צופרידענשטעלענד.

צום בעדויערען איז אַזאַ געזעזעלשאַפט נאָך אין די ראַמען פון דעם "באחרית הימים" האָפענונג. ווייניג בעקאַנט אין דער וועלט געשיכטע אַלס אַ פאַקט, ווען ס'געהען אָן שטענדיגע רייבונגען, קנאה, שנאה, קאַפיטאַל און אַרבייט קומען צו צוזאַמענשטויסונגען. די ניט גלייכע צעטיילונג, ווען איינער האָט פון כל טוב און אַרבייט ווייניג, אַ צווייטער פראַצעוועט לאַנגע שטונדען, שווערע אַרבייט, שטריינגע דיסציפלין, בריינגט צו גיפטיגע אייפערזיכטיגקייט און קלאַסען קאַמפען, סאָציאַלער איינגערעדטער שטאָלץ, רעליגיעזער אונטאָלעראַנטער פאַנאַטיזמוס, זיינען די פאַקטאָרען פון די איבלען, וואָס בריינגען צו קאָלאָסאַלע קאַטאַסטראָפעס און בלוטיגע מלחמות. דאָס האָט אַרויסגעבראַכט די פאַרשידענע "איזמוסען", מיט וועלט פאַרזאָגער, וועלכעס ס'איז אין מערסטען פאַלען ניט קיין מיטלען צו בויען אַ נייע וועלט אויף די יסודות פון אמת'ע גלייכהייט און פרייהייט. נאָר צובייטען די יוצרות, די געוועזענע אונטעריאָכטע זאָלען ווערען די שאַלטער און וואַלטער, געוועלטיגען ביד חזקה, איבער די געוועזענע בעלי בתים, די זעלבע קראַנקהייט מיט געביטענע פאָזיציעס.

די יחסנים פסיכאָלאָגיע האָט ניט אויסגעמיטען די אידען ס'זיינען געווען רבנים, נגידים, בעלי בתים, האָרעפאַשניקעס און עמך. אין די גלות לענדער האָט זיך פאָרמולירט אַ פאַלשער בעגריף, אַז אַ בעל מלאכה איז אַ צייכען פון ערנידערונג, אַ פסול אין דער משפחה. מ'האָט געקאָנט הערען אַ בעל הביתישען ליידיג־געהער זיך אויסדריקען מיט באַרימעריי: "אין אונזער משפחה זיינען ניטאָ קיינע בעלי מלאכות". אַפילו ניט־פאַרמעגליכע הדיוטים האָבען מיט דעם שטאָלצירט: ס'איז געווען אַ מעלה צו אַ שידוך. די האָבען פערנומען אַ מעהר בכבוד'יגען פלאַץ אין שוהל צווישען די פני. אָבער די "יגיע־כפיםניקעס זיינען געווען אונטערן בימה נענטער צום טיר. אויסגעטיילט געוואָרען מאָגערע עליות און אַנדערע כבודים. אַפילו ביים קצב און אין מרחץ, האָט מען זיך מיט דעם פוסטען יחוס גערעכענט.

אין די לעצטע יאָהרען, איבערהויפט אין אַמעריקאַ, האָט זיך דאָס ביז

אַ געוויסען גראַד געביטען, די היימישע פּוסט און פּאַסטניקעס, זיינען געוואָרען אַרבייטער. אַ יוניאָן מאַן איז אַ אָנווייזונג פון זעלבסט־ווירדע, מיט גרעסערע פערדינסטען און זעלבסטשטענדיגקייט, אין דעם פאַל האָט גערעכטיגקייט פּראָגרעסירט. אָבער די עקספּלוטאַציע האָט נאָר "משנה מקום" געווען, זיך איבערגעטראָגען צו די זאָגענאַנטע, ווייט קלאָר אָנגעשטעלטע און מיטעלמעסיגקייטען, פון די פרייע פּראָפעסיעס, לעהרער, דורכשניטליכע קאַלעדזש־פּראָפעסאָרען און אַנדערע אינטעליגענטען, זיינען צום ווייניגסטען בעצאָהלטע. איבערהויפּט אידישע תורה איז די ביליגסטע סחורה, הן בנוגע פּשוט׳ען מזומן, און אַפילו לגבי אַנערקענונג און אָפּשאַצונג. ס׳איז איינפאַך סקאַנדאַליעז די גרינגשעצונג, עס איז די זעלבע כלה נאָר אַנדערש געשלייערט. אַפילו וואָרט זאָגער און שרייבער פאַרן אויסבעסערונג פון שכירות, פאַרן פּראָלעטאַריאַט, האָבען ניט קיין אינטערעס, זיך אַריינצוטראַכטען אין דעם מצב פון בעשיידענע אינטעליגענטען, וועלכע ווערען עקספּלואַטירט מעהר ווי וועלכע אַנדערע באַשעפטיגטע שכירות פאַרדינער דער פּאַרטייאישער וועגען און מעסטען פערדאַרבט דעם סיסטעם, בריינגט צו אַ "תהו ובוהו", נויט, צרות און צאַנקערייען, ווי די אומלאָגישע פעראורטיילטע צום בעל מלאכה, פון אַריסטאָקראַטען בורזשואַזיע און די אַנדערע יחסנים, וועלכע ראַנגלען זיך אָנצוהאַלטען זייער ממשלה, וואָס ס׳בריהט אויס די שעדליכע און שענדליכע רעאַקציעס פון ראַציאָנאַליסטען, פאַשיסטען און אַנדערע שלעק, מיט פאַלשע פּריטענזיעס טהעאָריעס, טעזיסען און דאָקטרינס, פאַר אַ טיראַנישע וועלט אָרדענונג, מיט הויכע און נידעריגע ראַסען אונטעריאָכטע און פערשקלאַפּטע, מעהר פון אַלע לײדען פון דער מגפה דער "עם הנרדף", און דאָך פערפעהלען מיר אָפּט אָפּצונעמען דעם ביישפּיל אויסצומיידען דעם פּורעניות אין אונזערע אייגענע מחנות. ס׳ווערט ניט ריכטיג אויסגעטייטשט דער גייסט פון "אתה בחרתנו", בעגרינדעט אויפן פסוק (יתרו ט׳) "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". איהר זאָלט זיין צו מיר אַ פאָלק פון קעניגע און פּריסטער, אַ הייליג פאָלק. דאָרט דאַרף ווערען באַמערקט אַז ס׳רעדט זיך ניט, וועגען די יחידים איבער אַנדערע פעלקער, אַ שאָוועניסטישער טענדענץ, נאָר דאָרט ווערט בעטאָנט, וועגען קאָלעקטיווע גלייכהייט, אַ דעמאָקראַטישער סיסטעם וואו אַלע שיכטען פון פאָלק זאָלען זיין אויף אַ גלייכען מאַסשטאַב, פאַר אַלעמענס וואָהל זיין.

בלבולים מאַכער וואַרפען אונז אויף, אַז מיר זיינען שאָוועניסטען, האַלטען זיך פאַר אַ "אַתה בחרתנו" פאָלק. אפילו אייגענע קליינקעפּיגע זוכען פון דער פראַזע , אַ אַנטשעפּעניש צו פערגלייכען דאָס מיט די פאַלשע סלאָגאַנס פון די וועלט מערדער, וואָס האָבען אָפּגעטון אַלע נידערטרעכטיגקייטען מיטן אויסרייד אַז זיי זיינען אַ הערען־פאָלק, ווען פון איינס צו דאָס צווייטע איז אַן אונטערשייד, ווי פון ליכט צו פינסטערניש. ווי סאיז דאָ שוין פריהער אָנגעוויזען, אַז מיר בערופען זיך צו זיין אַלע פון אַ הויכען גלייכען קאַליבער. אָבער דער מערדערישער אומהערען־פאָלק, האָט מיט דער סלאָגאַן־מאַסקע

פערניכטעט אַ וועלט און זיך אַליין . . .

אין תלמוד ווערען אָפט געבראַכט פּאָסטולאַטען, וועלכע קאָנען אויבערפלעכליך ווערען פערשטאַנען, אַז ביי די חז״ל האָט געהערשט אַ אָנשויאונג פון קלאַסען און קאַסטען, פּריווילגיעס, אַ שאָוועניסטישע לאָגיק פון יחוס און צוגלידערטקייט ס׳זיינען דאָ אין ש״ס, וועגען דעם פּראָבלעם קאָנטראַסטע מיינונגען, אין (קידושין) ס״ט ווערט געזאָגט: ״עשרה יוחסין עלו מבבל״, צעהן קאַסטען זיינען אויפגעגאַנגען פון בבל. כהנים, לוים, נתונים, חללים, ממזרים, אז״וו. אַ לאַנגע אָפּהאַנדלונג איז דאָרט, וועגען דער ניטגלייכהייט פון די קאַסטען, מיט בעזונדערע פּריווילגיעס, דינים וועלכע פון זיי זיינען פּסול, אַז די יחסנימשע טאָרען מיט זיי ניט הייראַטען. ביי אַנדערע טאָר מען ניט עסען, מ׳נעמט פון זיי ניט אין סנהדרין מיטגלידער אז״וו. דער פּלאַץ דערלויבט דאָ ניט איבערצוגעבען יענע איינצעלהייטען, נאָר בדרך כלל קאָן מען אָנווייזען, אַז דאָרטען האַנדעלט זיך ניט וועגען גרים, וועלכע זיינען ערנסט מיט זייער באַקערען זיך צום יודענטום, גענען וועלכע ס׳זיינען ניטאָ קיין אויסנאָם געזעצען. דאָרט זיינען באַוואָרענישען פאַר טהרת המשפחה, געמישטע הייראַטען, אַסימילאַציע מיט די געצענדינער אד״ג. אָבער ניט קיין אומגלייכהייט פון אָרעם און רייך, אַרבייטס געבער און בעלי מלאכה, עמך און לומדים.

דער יחוס באַראָמעטער לויטן תלמודישען גייסט איז געווען ״יחוס עצמו״, לומדות, פרומקייט און מעשים טובים, זיינען געווען די וואָגענדיגע אָפּשאַצונגען אין (כתובות) ווערט געזאָגט ״ממזר ת״ח, קודם לכ״ג ע״ה״. אַ געלערענטער ממזר האָט אַ פאָרצוג, געגען אַ אומוויסענדען ״כהן גדול״. מיט פיעל נעמען ווערען אין ש״ס בעצייכענט יחסנים, ״תלמיד חכם, תנא, אמורא, שיננא, סופר, מתורגמן, זקן, חסיד ירא שמים, צדיק״, און נאָך. די קאָנטראַסטען ווערען גערופען ״עם הארץ, בור, הדיוט, בער, כסיל, שוטה, רשע, פורץ גדר צדוקי, אַפּיקורס, כופר, מן. (דאָ וועט ניט ווערען געגעבען די בעזונדערע אָנווייזונגען פון די נעמען, וואָס ס׳פאָדערט אַ לאַנגע אָפּהאַנדלונג). מיר ווילען נאָר באַמערקען אַז די צוטיילונגען זיינען ניט מכוח רייך אָדער אָרעם, אַרבייטער און אַרבייטס־געבער, ביי וועלכע ס׳איז ניט געווען קיין בעזונדערע חשיבות.

מיר געפינען גראַדע, אַז אַ צאָהל בעריהמטע ת״ח זיינען געווען ערדאַרבייטער און בעלי מלאכות: ווי ר׳ יוחנן הסנדלר, איינער פון די רז״ל, וועלכער איז געווען אַ שוסטער. ר׳ יצחק נפחא, אַ שמיד. ר׳ יהושע בן חנניא אַ פּחמי. אַ קוילען גרעבער. נאָך מעהר זיינען געווען שכירי יום. טאָג אַרבייטער און אַנדערע אָרימע פּרנסות, ווי קאַראַבעלניקעס, וועשער, באַגרעבער אד״ג. עס איז יאָ געווען אַ אונטערשייד, צווישען אַ חבר און אַ ״עם הארץ״, זיי ווערען אויסגעטייטשט לערנער און אומוויסענדע. אָבער דער מעהר ריכטיגער געטייטש איז חבר אַ קאַמעראַד צו די ת״ח, זיך געפיהרט לויט די תורה געזעצען, מיטן טראַדיציאָנעלען יודענטום. עם הארץ, אַזעלכער וועלכער האָט

זיך ניט געפיהרט בדרך היהדות, נאָר ווי די פעלקער פון לאַנד, ניט אידיש נאָר אַסימילירט פערגריכיזירט, מצרים׳יזירט בבל׳יזירט, רומאניזירט אד״ג. אַ נאָכהאַמער פון פרעמדע קולטורען,אַן אָפטריניגער פון דער אידישער אמונה.

געגען די אַסימילאַטאָרען האָט אָנגעפאַנגען קעמפען עזרא הסופר, מיט די אַנדערע פון די אנשי כנסת הגדולה, אין פאַרלויף פון בנין התלמוד עפּאָכע. זיינען די געווען די שטערער און ברעכער פון טראַדיציאָנעלען יודענטום. זיי זיינען געווען די מתיונים, נאָכפאָלגער פון דער גריכישער פילאָזאָפיע און אַזוי פרינציפּענלאָזע אויסגעלאַסענע און שוואַכלינגע קאַריעריסטען פאַר פערזענליכע באַקוועמליכקייטען. געגען די איז אָנגעווענדעט געוואָרען די שטריינקייט פון דין, מ׳זאָל ביי זיי ניט עסען, ווייל זיי היטען ניט אָפּ די דיניט פון "כשר־טריפה", טומאה וטהרה, זיי האָבען ניט ערפילט די געזעלשאַפטליכע פליכטען פון געבען תרומה, מעשר אד״ג. זיי זיינען געווען לייכטזיניג אין ענינים פון טהרת המשפחה. צווישען זיי און די תלמידי־חכמים איז ניט געווען קיין שלום, מיט זייערע מעשים האָבען זיי געטון שאָדען די אידען און דעם יודענטום, פון וועלכעס ס׳האָט געבראַכט די ת״ח צו זאָגען, "עם הארץ מותר לקורעי כדג ביה״כ שחל להיות בשבת". אַ עם הארץ מעג מען צורייסען ווי אַ פיש אום יו״כ וואָס פאַלט אויס אום שבת. דאָס איז געזאָגט בדרך מליצה ווי לגבי אַ פיש זיינען ניטאָ די דינים פון דם, בשר וחלב, אַזוי איז עס אַ עם הארץ. מיט אַ ענליכען אויסדרוק בענוצט זיך ר׳ עקיבא וועגען דער שנאה פון ע״ה צו ת״ח. ער וואָס איז ביזן עלטער פון פערציג יאָהר געווען אַ ע״ה, ער זאָגט ווען איך בין געווען אַ ע״ה, ווען מ׳וואָלט מיר געגעבען אַ ת״ח וואָלט איך איהם צוריסען ווי אַ פיש.

די שמעיה ואבטליון זיינען געווען די נאָכפאָלגער פון יהודה בן טבי, ושמעון בן שטח, אין וועמענס צייטען ס׳האָבען זיך אָנגעפאַנגען די צוטיילונגען פון סעקטען און קאַסטען, וועלכעס ס׳האָט געבראַכט צו קריגערייען צווישען קעניג ינאי המלך מיט די פרושים, מיט בלוט פערגיסונגען, שארפער און קריטישער פאַרן אידישען קיום איז געווען, ווען צאַנקערייען האָבען זיך ענטוויקעלט אין אַ בלוטיגען בירגער קריעג, צווישען די צוויי זיהן פון אַלעקסאַנדער ינאי וועלכע האָבען זיך אויסגעמאָרדעט, וועגען איבערנעמען די מלוכה און כהונה גדולה. זייער מוטער די מלכה שלומית האָט מיט פערשטאַנד געמאַכט אַ פשרה, צו באַשטימען דעם שוועכלינג הורקנוס פאַרן כהן גדול און דעם מעהר העלדישען אַריסטובלסן פאַרן מלך. אָבער דער אינטריגאַנט אַנטיפטר דער "אדומי", דער פאָטער פון הורדוס הרשע, האָט שוין פערוואָרפען די נעטץ, זיי ביידען צו פערניכטען, דאָס האָט דערגרייכט זיין זוהן הורדוס, מיט פערטיליגען די גאַנצע חשמונאים משפחה און דעם אָנפאַנג פון אידישען חורבן.

אין יענער שטורעמדיגער צייט האָבען די אידישע חכמים שמעיה ואבטליון באַקלייט די עמטער פון נשיא און אב בית דין. ס׳האָט זיך דאַ־

מאָלסט געפאָדערט, פיעל טאַקט צו פראָפאַגאַנדירען פאַר אחדות, צווישען די פאָלקס שיכטען, די גדולי התורה האָבען דאָס בעוויזען דורך זייער געלערענטקייט און פאָפולאַריטעט כאָטש זיי האָט געפעהלט יחוס, ווי די אגדה גיט איבער אַז זיי האָבען געשטאַמט פון גרים, אור־אור אייניקלאַך פון ״סנחריב מלך אשור״. אַ געוועזענער אכזר, וואָס האָט געוואָלט אונטערטעניגען די אידען. ווען ער האָט געליטען דורך אַ נס אַ מפלה האָט ער זיך מגיר געווען, און די טרויעריגע שענדליכע פערגאַנגענהייט האָט ניט געשטערט זיינע אור־אור־אייניקלעך צו ווערען די אידישע פאָרשטעהער, און מ'זאָל זיי שעצען העכער ווי דעם דאַמאָלסדיגען כ״ג, ווי ס'ווערט איבערגעגעבען (   ) אַ עפיזאָד, ווען מוצאי יו״כ נאָך דער עבודה אין בית המקדש, איז געווען אַ מנהג, אַז דער פאָלק פלעגט בעגלייטען דעם כ״ג אויף זיין וועג אַ היים אַלס דאַנקבאַרקייט, פאַר זיין חשיבות, אויסצובעטען אַ גוט יאָהר, לויט יענער טראַדיציע האָבען מיר אַ יו״כ פיוט, ״מראה כהן״, ווי ס'ווערט ליריש געשילדערט, יענע הערליכע פראָצעסיע, האָט דאַמאָלסט פאַסירט אַז באַגלייטענדיג דעם כ״ג, האָבען די מאַסען דערזעהן די חשוב'ע ת״ח שמעיה און אבטליון האָבען זיי איבערגעלאָזען דעם כ״ג און גענומען בעגלייטען שמעיה ואבטליון.

די גדולים האָבען פערשטאַנען אַז די עובדה וועט פערדריסען דעם כהן גדול האָבען זיי מפני דרכי שלום געשיקט אַ בעגריסונג צום כ״ג. געבענשט זאָל זיין דער כ״ג אין אַלע אידען. זייער פריינדליכקייט האָט ניט געהאָלפען. דער כ״ג האָט געענטפערט מיט אַ פאַרדראָסיגען ענטפער״ געבענשט זאָלען זיין די קינדער פון אידישען פאָלק״. דאָס איז געווען אַ אָנצוהערעניש. איהר זייט אידען לויט אמונה ניט אַלס אָפשטאַמונג, איהר זייט גרים. מיט דער פאַסירונג האָבען די אידען געצייגט זייער אָפשאַצונג, אַז דער עמוד התורה איז ביי זיי אויף אַ העכערע מדרגה, ווי די עבודה אין בית המקדש, תורה פאַרשטעהער זיינען העכער ווי דער מלך, כ״ג, אַזוי ווערט אָפגעשאַצט אין (אבות פ״ו מש״ו ״גדולה תורה יותר מן הכהנה ומן המלכות״. תורה איז העכער פון כהונה און מלכות.

פון דער געשעהעניש, האָט דער כ״ג געהאַט פאַראיבעל אויף שמ־ו־אב״ט כאָטש ס'איז דאָך ניט געווען זייער שולד פאַרן פאָקס סענטימענטען. ס'איז דורך דעם אַרויסגעקומען מחלוקת'ן, פון וועלכע אידען בכלל, און די צוויי תנאים פערזענליך האָבען געליטען. לויט דעם עפיזאָד ציהט שמעיה די לאָזונג ״האָב ליעב אַרבייט און פיינט רבנות״. ער האָט געהאַט די פערזענליכע ערפאַרונג צו ליידען דורך דעם, וואָס ער האָט בעקליידעט אַ רבנות אַמט. ער ציהט דעם שלוס, וועגען וועלכעס מיר געפינען מיינונגס פערשידענהייטען ביי די חז״ל קאָנטראַסטען אָפשאַצונגען אין פסוקים וועלכע פון די אָנווייזונגען לויבען פיזישע אַרבייט, אַנדערע מאַכען פשרות אַז סיי תורה, סיי מלאכה זיינען נויטיג און אַנדערע חכמים האַלטען חשוב תורה איבער אַלעס.

ס'איז דאָ אַ מאמר ״גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מיראת שמים״. די באַמיהונג פון די הענט איז גרעסער ווי פרומקייט. אין (תהילים קכ״ט) ווערט

געזאָגט: ״יגיע כפיך כי תאכל, אשרך וטוב לך״, ווען די ערנערסט זיך פון דיינע הענדס פּראַצע איז דיר גוט און וואויל. ווערט גע׳דרש׳ענט, וואויל איז דיר אויף דער וועלט און גוט אויף יענער וועלט. אַ פסוק אין (משלי) ״לא לחכמים לחם ולא לנבונים עושר״ די חכמים פערדינען ניט אויף ברויט און די פערשטענדיגע ערווערבען ניט קיין רייכקייט. פון די עטישע ווערטער לערנען וועלכע אַ אונמאָראַלישע אַקציע, אַז פאַר תורה חכמה, אינטעלעגענץ, וויסענשאַפט און גייסטיגע אַרבייט, זאָל מען צאָהלען ווייניגער ווי פאַר פיזישע אַרבייט. און אפילו ווען מ׳צאָהלט יא אַ פּאַסענדע שכירות צו גייסטיגע פיהרער, איז דאָס ניט פאַרן עיקר לויט זיין וויסען, תורה און חכמה, נאָר פאַר זייטיגע אייגענשאַפטען, וואָס מ׳דאַרף אַמאָל מעהר טאַדלען ווי לויבען, דעם איבעל האָט נאָך באַמערקט שלמה ״החכמה בחוץ תרונה״, חכמה זינגט אין דרויסען. ווערט צו דעם אויסגעפיהרט סאַטיריש. יען כי אין לה לשלם שכר מעונה״. ווייל געלערנטקייט און וויסענשאַפט האָט ניט צו באַצאָלען קיין דירה געלט, מוז זי זינגען אין דרויסען.

דער תנא ר׳ מאיר, אין (קידושין פ״ב) גיט אַ לאָגישען טהעזיס. ״לעולם ילמד אדם לבנו אומנות נקיה וקלה, מה היא? מעשה מחט״. אַ מענש זאָל לערנען זיין זוהן אַ גרינגע און ריינע פּראָפעסיע, דאָס מיינט נאָדעל אַרבייט. אויך ביי אַנדערע תנאים ווערט דער מאָראַל באַגרינדעט, ״דער וואָס לערענט ניט זיינע קינדער אַ מלאכה, איז דאָס גראַדע ווי ער וואָלט איהם געלערענט צו זיין אַ גזלן. דאָרט ווערט אויך געזאָגט. ״זיבען יאָהר איז געווען אַ הונגער און ס׳איז ניט פאַרבייגעגאַנגען די טיהר פון אַ בעל מלאכה. אין קאָנטראַסט צו דעם איז דאָ אין דער זעלבער משנה. ר׳ נהוראי זאָגט (אין תלמוד איז דאָ אַ מיינונג אַז דער זעלבער תנא ווערט גערופען מיט די צוויי נעמען ר׳ מאיר און ר׳ נהוראי״. זיי ביידע בעדייטען בעלייכטען מיט זייער שיינענדיגען לערנען). איך פערלאָז אַלע סאָרטען פּראָפעסיעס און לערען מיינע קינדער נאָר תורה. ווייל מיט אַלע מלאכות קאָן מען זיך באַשעפטיגען נאָר ווען מ׳איז יונג, פיעל מיט כחות, אָבער צו דער עלטער ווען מ׳קאָן שוין ניט אַרבייטען הונגערט מען. אָבער תורה קאָן מען לערנען, סיי אין דער יוגענד און סיי צו דער עלטער. ווייזט דאָ אויס, אַז ס׳איז אַ פלוגתא צווישען די צוויי תנאים, אָדער אַ סתירה ביים זעלבען תנא . . .

מיט ר׳ נהוראי׳ס שיטה, באַמערקט דער תנא ר׳ שמעון ב״ר אלעזר, ״איך האָב קיינמאָל ניט געזעהן, אַ הירש וועלכער איז פלינק, זאָל דאַרפען זיין אַ ערד אַרבייטער. אַ לייב וואָס איז שטאַרק, זאָל ווערען אַ לאַסט טרעגער. אַ כיטרער פוקס, זאָל זיך באַשעפטיגען מיט קרעמעריי, און דאָך קריגען זיי זייער פרנסה. אַזוי זאָל האָבען אמונה דער מענש, בטחון צו האָבען פרנסה, און פערנעמען זיין צייט מיט לערנען, ווייל ווען די חיות וואָס זיינען בעשאַפען געוואָרען פאַרן מענשענס בוצען, האָבען זייער בעהרונג, וועט דאָך דער מענש געוויס האָבען זיין אויסקומעניש. אין נעגאַטיוו צו די געגענגעזעצטע מיינונגען איז דאָ אַ פשרה טהעאָריע.

אין (קידושין ס"ט) ווערען אָנגעגעבען די פליכטען, וועלכע אַ פאָטער דאַרף טון צו זיינע קינדער, און צווישען זיי איז זיין אויפגאַבע אַז ער איז מחויב צו לערנען זיי סיי תורה און סיי מלאכה, אויך דאָ אין (אבות פ"ב מש"ב) איז דאָ אַ לאָגישע עצה טובה מיט דער צווייזייטיגער שיטה. "ר' גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שנהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון. ס'איז פיין מ'זאָל לערנען תורה מיט אַ וועלטליכע באַשעפטיגונג, וואָס די מיהעניש פאַר דיביידע, (אָדער דערגרייכונג) מאַכט פאַרגעסען דעם זינדיגען און תורה אָהן מלאכה, וועט סוף כל סוף געשטערט ווערען און ברייגגען צו זינד. די ווערטער פון דעם מאמר, קאָנען ווערען געלערענט, אַז דער תנא איז אויסען אָנצווייזען, תורה זאָל ווערען געלערענט מיט דרך ארץ, אויף אַ עהרנהאָפטען וועג. ס'קאָן אויך מיינען' ס'איז פיין צו לערנען די ביידע זאַכען בעזונדער. דעם געגענשטאַנד תורה און דעם האָבען "דרך ארץ", וועלכעס ס'קאָן מיינען איניגע זאַכען. "זיטליכקייט", "אָבשיי", ..לאַנדס ארט'' און וועגען זייערע סיסטעמען און אָרדענונגען. די פראַזע דייטעד אויך אָן אַ וועלטליכע באַשעפטיגונג פראָפעסיע. געשעפט אַרבייט, ווי מ'זאָל דאָס פאַרשטעהן קאָן מען געפינען די לאָזונג פון די ווייטערדיגע זאָגאַכטס, מיט דעם וואָס ער קומט צו די אויספירונגען וואָס די דאָקטרין פאַראורזאַכט. (אבות ב"ב).

דער בעל המאמר גיט אַ עצה טובה צו די לומדי תורה, אַז ס'איז פאַסענד תורה מיט מלאכה, ביידע געגענשטאַנדען העלפען איינס דאָס אַנדערע. ווי ס'ווערט געלערענט דאָ אין (אבות פ"ג משכ"א) "אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח". ווען מ'האָט ניט פון וואַנעט צו לעבען, קאָן מען זיך ניט אָפגעבען מיט לערנען, און אַז מען לערענט ניט, שטערט דאָס צו פרנסה. דער אויספיהר איז שיגיעת שניהם משכחת עון". תורה מיט דרך ארץ האַלט דעם מענשען באַשעפטיגט אַז ער האָט ניט קיין צייט צום זינדיגען מיט תורה דערגרייכט מען אַ טאָפעלען צוועק' זי באַשיצט מ'זאָל ניט זינדיגען און ווען אַ ת"ח ווערט נכשל אין אַ חטא ראַטעוועט איהם די תורה, ער געפינט דעם מיטעל זיך אומקעהרען צום דרך הישר, ווי ס'ווערט אויף אַ פערשלייערטען אופן אָנגעוויזען (ברכות ה') ווען מ'קאָן ניט בייקומען דעם יצר הרע, זאָל מען זיך נעמען צום לערנען ווי ס'איז מרמז דער פסוק אין (תהלים ד') "רגזו ואל תחטאו", מ'זאָל מנצח זיין דעם יצה"ר און ווען מ'קאָן איהם ניט איבער וועלטיגען, איז דער מיטעל "אמרו בלבבכם מ'זאָל לערנען . . .

דאָ ווערט געזאָגט, אַז די ביידע סיי תורה און סיי מלאכה מאַכען צו פערגעסען זינד. איז צו בעגרייפען דעם תורה מיטעל, אָבער וואו איז דער מאָראַל לגבי מלאכה ווען מיר געפינען אַ קאָנטראַסטע אָפשאַצונג (אין קידושין פ"ב) ווערען אַנאַליזירט גראַדען פון אונזיטליכקייטען, ביי האָרעפאַשניקעס, ווי אייזעל־טרייבער, גאָלד־שמידען, פריזירער' וועשער אז"וו, אַז זיי זיינען אויסגעלאַסענע אונמאָראַליש, מיט וועלכע פון זיי זאָל מען האָבען ווייניג געזעלשאַפטליכע פערבינדונגען, אויף דעם איז מרמז דער פסוק, "סורו מרע",

מזאָל זיך אַוועקקערען פון די שלעכטע. אַנדערש זאָגען וועגען דעם די רבנים פון יבנה (ברכות י״ז ע״א) איך דער ת״ח איז אַ באַשעפעניש און מיין חבר אַ עם הארץ איז אַ באַשעפעניש. דער אונטערשייד איז, איך אַרבייט אין שטאָדט און ער אַרבייט אין פעלד, איך שטעה אויף צו מיין מלאכה און ער צו זיין מלאכה, אַזוי ווי ער שטערט ניט מיין באַשעפטיגונג, אַזוי זאָל איך ניט זיינע. איך זאָל ניט דיינקען, אַז איך בין דער פיעל ווערטיגער און ער מינדערווערטיגער. ווייל אַלע זיינע נויטיג, ווען זיי זיינען ערענסט מיט זייערע אויפגאַבען פאַר הימלישען תכלית

דער געדאַנק ווערט באַגרעניצט אין (ברכות ל״ט) ״די ערשטע דורות וואָס האָבען געמאַכט דעם לימוד התורה פאַרן עיקר, און זייער מלאכה פאַר אַ צייטווייליגע זאַך, האָט ביי זיי ביידע זאַכען געהאַט אַ קיום. אָבער ביי די שפּעטערדיגע דורות, איז מלאכה די הויפּט זאַך און תורה אַ ביי זאַך, האָבען ביי זיי די ביידע ניט קיין קיום. אַ עקסטרעמע גרינגשעצונג פון מלאכה איז אין ברכות מ״ג) ע״ב) ס׳איז אַ שאַנדע פאַר אַ ת״ח זיך צו חבר׳ן מיט עמי־הארצים. ווייטער (ברכות מ״ז ע״ב) ווערט אַ עם הארץ געאורטיילט ערגער ווי אַ כותי, וועלכען מ׳קאָן יא מצרף זיין צו אַ מזומן, און ניט אַ ע״ה, דאָרט ווערט אַ עם הארץ בעצייכענט דער יעניגער, וועלכער שיידט ניט אָפּ קיין תרומה ומעשר, ער לייענט ניט קיין ק״ש, לייגט ניט קיין תפילין, טראָגט ניט קיין ציצית, האָט ניט קיינע מזוזות אויף זיינע טיהרען, לערנט ניט זיינע קינדער, און אינטערעסירט זיך ניט, בעדינט ניט די ת״ח, לויט די אַנגעגעבענע תנאים מיינט אַ ע״ה אַ הפקר יונג, אָהן תורה, עבודה וגמילות־חסדים, ניט בעלי מלאכות, וואָס טוען מצות היטען אָפּ אידישקייט.

אין דער משנה בעהאַנדעלט דער ת״ח שמעיה, וועלכער איז געווען אַזוי הויך געשטעלט ביים דורכשניטליכען פאָלק, וועגען זייערע באַשעפטיגונגען מ׳זאָל ליב האָבען מלאכה, וואָס ס׳איז וויכטיג פאַר דער געזעלשאַפט. זייענדיג אַליין דער נשיא תורה פאַרשטייהער, האָט ער אודאי הויך געשעצט דעם גייסטליכען וועג ווייזער. כאָטש ער זאָגט מ׳זאָל פיינט האָבען רבנות׳ דאָס בריינגט אַרויס דעם מוסר השכל, אַז ביים ערפילען געזעלשאַפטליכע פליכטען, זאָל מען זיך ניט רעכענען, צי מ׳האָט ליעב דעם סאָרט באַשעפטיגונג, מיר געפינען ביי פיעלע נביאים, וועלכע זיינען מיט אַ הימלישע השפעה געצוואונגען געוואָרען צו ערפילען די ג־טליכע שליחות, אַזוי דערצעהלט דער תנ״ך וועגען מרע״ה, יונה הנביא, ישעיה און נאָך, דער אידעאל ווערט געזאָגט ביי דעם תנא׳ס רבי יהודה בן טבי אין (אבות דרבי נתן) ״איך בין בייז אויף די וואָס האָבען מיר געהאָלפען צו ווערען דער אב בית דין, נאָר אַזוי לאַנג איך בין דאָס שוין, וואָלט איך אָפּגעגאָסען מיט הייסע ווייסער דעם יעניגען, וואָס וואָלט וועלען מיר אַרונטערזעצען פון דעם אַמט׳ הערשאַפט און גדולה איז שווער צו קריגען און נאָך ערגער פיהלט מען אַז מ׳דאַרף דאָס פערלירען.

מיט׳ן זעלבען מוסר השכל, קומט ער צום דריטען טהעזיס ״ואל תתודע

לרשות". האָב ניט קיין קאָנטשאַפט מיט הערשער. מאַכט האָבער דיינקען אַז זיי קומט דער גאַנצער קרעדיט, פאַר דערגרייכונגען לטובת המדינה מיט פיזישע ענערגיעס, ווייל באמת זיינען די מעשים מעגליך נאָר מיט לערנען און שטודירען, דער בעגריף פעהלט אין מעהרסטען פאַהלען וויסענשאַפטליכע קענטעניסען ווייל מען האַנדלען ביליג, מיט אַ קלוגען ווערטעל ווערט דאָס קריטיקירט ביי די חז"ל, "אסיה דמגן, מגן שויה". אַ דאָקטאָר וואָס מ'קריגט פאַר אַ ביליגען פרייז איז זיין היילונג אָפגעשאַצט וואָלוועל. אזוי איז לגבי אַלע צווייגען פון חכמה, מ'וויל דאָס קריגען ביליג ניט אָפצושאַצען דעם ווערט...
די לאָזונג איז אין שייכות מיט די תרעומות, געגען זיין רבי יהודה בן טבי' געגען וועמען די דאַמאָלסדיגע איבערגאַנגס־צייט, פון די אידישע זעלבסטשטענדיגע חשמונאים מלוכה, איז איבערגעגאַנגען צו דער הורדוס דינאַסטיע און די רוימער, מיט וועמען מ'זאָל האַלטען האָט דער צווייטער צד פערפאָלגט, די עצה איז ניט צו בעטייליגען זיך אין הערשאַפט.

אין דעם דאַמאָלסדיגען סיסטעם ביי אידען, ווען די הערשאַפט האָט זיך געטיילט צווישען די עמטער פון אַ מלך, כהן גדול, סנהדרין, און די פרעמדע מאַכט, איז דער אַמט פון אַ נשיא אָדער אב"ד, זייער אַ דעליקאַטנער מ'האָט ניט געקאָנט יוצאַ זיין פאַר אַלעמען. כאָטש די מאַסען האָבען הויך געשאַצט די געלערענטע מנהיגים, ווי ס'האָט בעוויזען דער עפיזאָד פון בעגלייטען מוצאי יום כפור' ווי ס'איז פריהער געוואָרען דאָ ציטירט. דאָך האָט דער רבנות אמט אָפט געבראַכט צו רייבונגען און סכסוכים. דער בעל המאמר און זיין חבר אַבטליון, האָבען פון דעם פיעל געליטען, ווי ס'וועלען ווייזען איינִיגע עפיזאָדען פון צוזאַמענשטויסונגען צווישען די ת"ח מיט'ן אינטריגאַנט הורדוס הרשע, וועלכער האָט דורך רציחות און בעטרוג ערוואָרבען די מלוכה.

אויך נאָך אין דער פריהערדיגער צייט האָט שמעיה'ס רבי, שמעון בן שטח, געקומען צו בלוטיגע צוזאַמענשטויסונגען מיט זיין שוואָגער ינאי המלך. ער האָט געליטען פון זיין בעקליידען אַ רבנות אַמט און נעמען אַ אַנטייל אין מלוכה ענינים. אין תלמוד ווערט איבערגעגעבען אַ עפיזאָד, ס'זיינען געקומען דריי הונדערט, וועלכע האָבען געענדיגט זייער נזירות פעריאָד קיין ירושלים. זיי האָבען געדאַרפט על פי דין יעטווידער ברייגגען צו דריי קרבנות. וואָלט דאָס בסך הכל אויסגעמאַכט ניין הונדערט קרבנות. זיי אַליין האָבען גאָר ניט געהאַט, זיינען זיי געקומען צו שמעון בן שטח דעם נשיא ער זאָל זיי אַרויסהעלפען, פון זייער פערלעגענהייט. האָט ער פאַר הונדערט און פופציג פון זיי געפונען אַ התר אויף זייער נזירות. זיינען זיי געוואָרען פטור פון ברייגגען קרבנות, אָבער מ'האָט נאָך אַלעס בעדאַרפט פיער־הונדערט מיט פופציג שעפסען. האָט ער געשיקט זאָגען זיין שוואָגער דעם מלך, דריי־הונדערט נזירים זיינען געקומען, וועלכע מ'האָט געדאַרפט בעזאָרגען מיט קרבנות, האָב איך בעהאַנדעלט הונדערט און פופציג און מ'דאַרף בעזאָרגען די איבעריגע. ינאי המלך האָט צוגעשיקט די פיער הונדערט און פופציג שעפסען. אָבער

ווען ער איז געוואָר געוואָרען, וואָס ס'האָט פּאַסירט, איז ער געוואָרען בייז מיטן מיינונג, אַז שמעון בן שטח האָט איהם בעשווינדעלט, כאָטש ער האָט דאָך ניט געזאָגט, אַז ער האָט געגעבען די פיער הונדערט און פופציג קרבנות.

ווי דאָ איז שוין איבערגעגעבען געוואָרען, האָבען די ערשטע חשמונאים דורות געהאַלטען מיט די פּרושים. די שפּעטערדיגע מיט די צדוקים. מיט דעם אויסנאַמען פון דער קעניגין שלומציון, וועלכע זייענדיג שמעון בן שטח'ס די פּרושים פיהרערס שוועסטער, איז זי געוועזן געטריי צו די פּרושים. אָבער זי איז געוועזן דיפּלאָמאַטיש פאָרגעשריטען, ניט צו קריגען זיך מיט די צדוקים, וועלכע מ'האָט אויך בעדאַרפט האָבען אַלס כיטרע דיפּלאָמאַטען און פעהיגע מיליטער לייטע. אין יענע שטורעמדיגע צייטען פון וועלטליכע פּאָליטיקס, די פּאָליסי פון דער קלוגער מלכה אַלעקסאַנדראַ האָבען זיך אָפּגעשפּיגעלט מיט איהרע האַנדלונגען לגבי איהרע צוויי זיהן. דער עלטערער הורקנוס איז געוועזן מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער. האָט זי איהם איבערגעגעבען דעם כהן גדול אַמט, וועלכען זי אַלס פרוי האָט דאָך ניט געקאָנט אָנהאַלטען. מיט דעם האָט זיך געביטען דער פּרעצעדענט ביי די חשמונאים, אַז איין פּערזאָן זאָל בעקליידען ביידע עמטער, מלך און כהן גדול.

דער צווייטער זוהן אַריסטובלוס, האָט געהאַט מעהר העלדישע אַמביציעס ווי זיין ברודער. ער האָט מיט דעם געהאַט ענליכקייטען צו אַנדערע מאַקאַבייער. ער האָט נוטה געווען צו די צדוקים. געזעהן אין זיי אַריסטאָקראַטישע וועלט מענשען. זיי וועלכע ווערען אָפּט אין תלמוד בעצייכענט אַלס ”עמי הארץ”, מיינט דאָס לאַנד וויכטיגע מענשען, צו שטיצען די מלוכה, צווישען זיי זיינען געווען פעהיגע שטאַאַטסלייטע און מיליטאַריסטען, מיט אַ שטאָלצען צוגאַנג לטובת המדינה. פּראַקטישע צו פאַרמעסטען זיך מיט אינערליכע און אויסערליכע פּראָבלעמען. דער עלטערער מיט זיין שוואַכען כאַראַקטער האָט געהאַט דעם צוטרוי, פון אַלגעמיינעם פאָלק, נאָכפאָלגער פון די פּרושים, די וואָרט זאָגער אין עניני תורה ואמונה, אַז זיי די מאַסען זיינען דער ריכטיגער עלעמענט אויף וועלכען די מלוכה זאָל זיך אָנלענען, מיט זייער פרומקייט און טראַדיציאָנעלע טריישאַפט צו די חכמים, וועלען מיט אַלע מעגליכקייטען קעמפען פאַרן יודענטום,לאַנד, מלוכה, בית המקדש און זעלבסטשטענדיגקייט.

אַזוי לאַנג ווי די מוטער האָט געלעבט, האָט זי מיט טאַקטישקייט געהאַנדעלט, ס'זאָל ניט קומען צו קיין אָפענע קאָנפליקטען, צווישען איהרע זיהן און כאָטש דער אַמביציעזער אַריסטובלוס, האָט זיך געפיהלט געקריוודעט, האָט ער דאָך געהאָפט אַז ער דער פעהיגער, וועט ירש'נען די מלוכה. אָבער ווען נאָך זיין מוטערס טוידט האָט לויט איהר באַשטימונג הורקנוס איבערגענומען אויך די מלוכה, איז דורך זיין פּערדרוס און די אונטערהעצעניש פון אינטריגאַנטען, די אַדומישע אַנטיפּטר פאַמיליע, וועלכע האָבען זיך מיט דורות צוריק מגייר געווען. זיי האָבען גענומען שפּינען אינטריגעס מיט'ן אַבזיכט אַריינצונעמען דעם שוועכליג הורקנוס אין זייער נעץ. איז דאַמאָלסט געקומען צו אַ אָפענעם געראַנגעל צווישען די ברידער מיט זייערע צדדים.

ס'איז געקומען צו אַ רעוואָלוציאָנערישען בירגער קריג, אין וועלכען

די מעהרסטע פּרושים זיינען געווען אויף הורקנוס׳עס צד. ווייל ער איז דער בכור דאַרף ער על פּי דין ירש׳נען דעם דאָבעל אַמט. דאַגעגען די צדוקים האָבען פאַר פּראַקטישע מאָטיווען געשטיצט אַריסטובלוסן, דעם פּעהיגערען מלוכה־מאַן. מיט זייער הילף האָט ער טאַקע בעזיגט זיין ברודער, געוואָרען דער מלך. וועגען דעם כהן גדול אַמט נאָך יענעם נצחון, איז ניט בעשטימט, ווער ס׳האָט אָנגעהאַלטען. צו הורקנוס איז פערבליבען דער כהן גדול. די שלום פּשרה האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטען. כאָטש ס׳איז באַפעסטיגט געוואָרען מיט אַ שידוך. אַריסטובלוסעס זוהן האָט חתונה געהאַט מיט הורקנוס׳עס אַ טאָכטער, האָבען די אינטריגאַנטען ווידער אויפגערייצט אַ ברידער מלחמה.

אַנטיפּטר הורדוס הרשע׳ס פאָטער, האָט גענומען וועבען דעם נעץ, אין וועלכען ער האָט פערפלאָנטערט דעם אידישען פאָלק. די פּליאָטקע מאַכער און רכילות טרייבער האָבען געאַרבייט אויף אַלע כלים, געשלאָסען געהיימע בונדען מיט שכנים׳שע הערשער, וועלכע האָבען לפנים זיך געצייגט ווי שלום זוכער, ווען אין תוך זיינען זיי געווען אידישע שונאים, אויסען געווען צו נעמען נקמה פון ביידע קריגערישע צדדים, וועמעס עלטערען האָבען זיי בעזיגט אין די פּריהערדיגע מלחמות. הורקנוס האָט געדונגען זייער מיליטער און מיט די פרעמדע חילות, פעררעטערישע ראטהגעבער און שמייכלער האָט זיך ווידער צעפלאַקערט דער ברידער קריג, אין וועלכען ס׳זיינען געפאַלען אַ סך קרבנות פון די אידען. די ”אַריסטובליסטען” האָבען זיך באַפעסטיגט אויפ׳ן הר הבית, ”מצודת ציון”, די ”הורקניסטען” מיט דעם געדונגענעם חיל, האָבען זיי באַלאַגערט צום אונטערגעבען זיך.

ס׳איז דאָ אַ שפּריכוואָרט, וואָס צו לייט איז צו לייט, און וואָס צו ג־ט זאָל זיין צו ג־ט. אין צייט פון דער בעלאַגערונג, איז אָנגעקומען דער יום־טוב פּסח, די אידען אויפ׳ן הר הבית האָבען געוואָלט האָבען רינדער, און שאָף פאַר קרבנות, איז געשלאָסען געוואָרען אַ צייטווייליגער וואַפענשטילשטאַנד, מ׳פלעגט אַרונטערלאָזען פון פעסטונג מויער אַ קאָרב מיט׳ן פּדיון פאַר די בהמות, אין וועלכען די בעלאַגערער פלעגען צוריקשיקען בהמות. אינטריגאַנטען, וואַרשיינליך פון דער אדומים באַנדע, האָבען געדיינקט אַז די האַנדלונג קען בריינגען צו אַ שלום. וועלכעס איז געווען געגען זייערע אינטערעסען. האָבען זיי מיט אַ שמוציגען טריק צורייצט די געמיטער אויפגעברויזט דעם צאָרען. מ׳האָט פון דרויסען אַריינגעטון אין קאָרב אַ חזיר. איז וועגען דעם עפּיזאָד דאָ אַ לעגענדע, אַז ביים אַרויפציהען דעם קאָרב, האָט דער דבר אחר, גענומען מיט זיינע קלאָהען זיך דראַפּען אויפן הר הבית מויער, דורך וועלכעס גאַנץ ארץ ישראל פאַר 400 מייל האָט זיך געטרייסעלט.

דער עפּיזאָד איז מעגליך אַ פערשלייערטער אַפאָריזם. ווען אַ ”דבר אחר” וויל אַרויסווייזען אַ ”כשר פיסעל”, ווערט אויפגעשטורעמט דער געזעלשאַפטליכער בנין. די מעשים תעתועים פון יענעם בירגער קריג קאָנען ניט פערענטפערט ווערען מיט אָנגעגעבענע אויסריידען, אַז מ׳איז אויסען צו בריינגען קרבנות שפיכת דמים פאַר אַ געוויסען אידעאַל. אַזעלכעס איז היפּאָק־

ריטסטוואָ. ס׳צעטרייסעלט דעם פאָלקס געוויסען, דעם קיום האומה, דורך וועלכעס ס׳האָט דאַמאָלסט זיך אָנגעפאַנגען די אידישע ירידה, וועלכעס ס׳האָט געבראַכט צום חורבן. דאָס איז אַ אילוסטראַציע פאַרן אידישען ליטערען פאָסטולאַט, אַז קיין צוועק קאָן ניט באַרעכטיגען אומווירדיגע מיטלען. דאָס איז אין קאָנטראַסט צום יעזואיטישען סלאָגאַן, ״דער צוועק הייליגט די מיטלען״.

די עטישע לאָזונג קאָן מען לערנען פון אַ אגדה פאַר יענער צייט מיט אַ פאָעטישער פאַסירונג: אַ אַגדה דערצעהלט פון דאַמאָלסט די ניסים און עקזאטישע פאַסירונג, מיט דער פערזענליכקייט, וואָס ווערט אין תלמוד גערופען, ״חוני המעגל״, אין וועלטליכע פאַבעלען (ריפ־וואַן־ווינקעל) זעה פריהער (אבות א׳ מש״ו) ווען ער איז אָפגעשלאָפען מיט אַ נס זיבעציג יאָהר און ווען ער האָט ערוואַכט האָט ער געגאָסען פון די צייטיג געוואָרענע פרוכטען, וועלכע אַ אַלטער מאָן האָט מיט זיבעציג יאָהר פריהער פערפלאַנצט, דעם בוים. ער ווערט אין תלמוד געשילדערט אַלס גרויסער צדיק, צו וועמען ס׳זיינען געטון געוואָרען פיעל ניסים. אין יאָהרען פון טרוקענישען פלעגט מען קומען צו איהם, ער זאָל מתפלל זיין פאַר רעגען. ער פלעגט מאַכען אַרום זיך אַ צירקעל און זאָגען רבש״ע! איך וועל ניט אַרויס פון דעם ראד, ביז ס׳וועט רעגענען, און זיין תפלה פלעגט אָנגענומען ווערען. פון דעם מתפלל זיין אין אַ צירקעל ווערט ער גערופען ״חוני המעגל״, דער פון ״צירקעל״.

אין צייט פון יענעם בירגער קריג, זיינען צו דעם בעל מופת געקומען די הורקניסטען און פערלאַנגט פון איהם, ער זאָל שעלטען די אַריסטובליסטען. דער צדיק האָט איצט אויך געמאַכט אַ צירקעל און מתפלל געווען מיט די ווערטער: רבש״ע! די וואָס שטעהען אַרום מיר זיינען קינדער פון דיין פאָלק ישראל. די יעניגע וועלכע זיי בעלאַגערען זיינען דאָך אויך אידישע קינדער. בעט איך ס׳זאָל ניט צושטאַנד קומען די שלעכטס, וואָס זיי ווילען טון איינער צום צווייטען. מיט דער תפלה האָט דער בעל הנס באַשטעטיגט דעם הויכען מאָראַל, אַז ווען אַפילו דער צוועק פון די הורקניסטען איז אַ גערעכטער, איהם קומט די ממשלה על פי דין, קאָן דאָס אויך ניט רעכט מאַכען די מיטעל מיט וועלכע זיי ווילען זיך בענוצען. די צאַנקערייען ווען ברייגען שלעכטע רעזולטאַטען. יעדער טאַאַט דאַרף ווערען גענומען אין אָנבעטראַכט, ניט נאָר מכוח דאָס וואָס מיר זעהען, נאָר אויך די קאָנסעקווענצען, וואָס זיי וועלען פאַראורזאַכען.

די רעזולטאַטען פון יענעם כאָאָס זיינען בעוואוסט אין דער אידישער היסטאָריע. דער גרים׳ס ווילען צו פערצעהרען די אידען, האָט ווי אַ ווילד פלייש דאָס דורכגעפיהרט, ס׳זיינען אויסגעראָטען געוואָרען אַלע וואָס האָבען געשטאַמט אַפילו נור טיילווייז פון די חשמונאים. די הורדוס דינאַסטיע האָט זיי אַלעמען פערטיליגט. ס׳האָבען זיך שוין געוויזען די סימפטאָמען פון אידישען חורבן, אין יענער טרויעריגער צייט זיינען דער זוג געווען די וואָרט־זאָגער פון דער תורה ואמונה שטאַנד שמעיה אַלס נשיא האָט אַרויסגעוויזען אַ העלדישע אונערשראָקענקייט געגען טיראַן הורדוס. ס׳האָט פאַסירט ווען די

רוימער האָבען געמאַכט הורדוסן פאַר מושל איבערן גליל, האָט ער אויסגעמאָרדעט אַלע די אויף וועלכע ער האָט געהאַט אַ חשד אַז זיי זיינען ניט צופרידען געווען מיט זיין געוועלטיגען. איינעם מיט׳ן נאָמע חזקיה הגלילי, האָט ער ערמאָרדעט אָהן וועלכען געזעצליכען אויסרייד און פרעטענזיע.

שמעיה האָט די רציחה ניט פערשוויגען. ער האָט געווירקט אויפ׳ן אלטען שוועכלינג הורקנוס, וועלכער איז נאָך דעמאָלסט לפנים געווען דער מלך, אַז הורדוס זאָל ווערען געבראַכט צום משפט פאַר די סנהדרין אַלס אַ רוצח. די בעווייזען זיינען געווען אַזוי שטאַרק, אַז דער מלך איז געווען געצוואונגען נאָכצוגעבען די פאָדערונג. הורדוס דורך זיין פריינדשאַפט מיט די רוימער האָט זיך געפיהלט אַ תקיף, אַז רום וועט איהם בעשיצען. איז ער ערשינען בעפאָר די סנהדרין מיט חוצפה אין אַ פראַכטפולען פורפעל מאַנטעל, באַוואָפענט מיט געווער. בעגלייט מיט לייב־וועכטער, אין קאָנטראַסט צו דער טראַדיציע, אַז אַ אָנגעקלאָגטער זאָל קומען פאַרן הויכען טריבונאַל מיט אונטערטעניגקייט, יראת הכבוד אָנגעטון אין אַ זאַק . . .

די חוצפה האָט געמאַכט די סנהדרין אָפהענדיג. בעליידיגט פון דעם עזות פנים, זיין גאוה׳דיגע בעליידיגונג געגען זייער אויטאָריטעט. שמעיה האָט זיך ניט פערלאָרען. מיט שאַרפע דבורים האָט ער אויסגערופען. די דיסציפלין איז אַז אַ בעל דין זאָל קומען בעפאָר די סנהדרין מיט הכנעה, אָבער דער וועלכער איז אונטער דער בעשולדיגונג פון אַ שרעקליכען קרימינאַלען פערברעכען ,איז געקומען מיט עזות. זייענדיג ביי זיך פעסט, אַז מיר וועלען מורא האָבען איהם צו פער׳משפט׳ן מ׳וועט אונז טוידטען, אויב מיר וועלען וואַגען איהם צו פעראורטיילען. מיט אַזעלכען האָב איך ניט וואָס צו רעדען. נאָר אייך סנהדרין און דעם מלך וואָרען איך. אַז דער פאַר וועמען איהר האָט מורא און ווילט נאָכגעבען הורקנוס׳ן איהם פרייצושפרעכען, וועט דורך דעם קומען די צייט ווען ער וועט זיך זאָ ווי זאָ אָפרעכענען מיט אייך און דעם מלך.

די דבורים האָבען געמוטיגט די סנהדרין, צו וועלען דורכפיהרען אַ שטריינגען משפט. אָבער הורקנוס האָט זיך געקוויינקעלט. ער האָט מורא געהאַט פאַר די רוימער. האָט ער אַזוי לאַנג געמעדליוועט אַז דאָס האָט געגעבען הורדוס׳ן אַ מעגליכקייט דערווייל צו אַנטלויפען קיין דמשק. פון דאָרטען האָט ער און זיין פאַמיליע אָנגעפיהרט פערשידענע אינטריגעס, אויסגעמאָרדעט די חשמונאים משפחה. ביז הורדוס האָט פערנומען די מלוכה. און אויך דער מוטיגער שמעיה האָט געפונען פאַר נויטיג פאַר דער אידישער טובה, צו בייטען זיין טאַקטיק. הורדוס האָט געטרואימפירט. ער האָט אויך געהייראַט איינע פון די לעצטע חשמונאים. די שעהנע מרים. אַ אייניקעל פון די ביידע קעמפענדע ברידער, הורקנוס און אריסטובלוס. ווען נאָך מורא׳דיגע בלוטפערגיסונגען, אַרום דער באַלאַגערטער ירושלים, האָט דער שמעיה מיט נאָך פרושים געראַהטען איבערצוגעבען די הויפט שטאָדט און פעסטונגען צום זיגערישען אכזר, ווייל זיי האָבען איינגעזעהן אַז ס׳איז נוצלאָז צו קעמפען וואו ס׳ווערען אומגעבראַכט, אַזוי פיעל אידען. זייער קליינער צאָהל מיליטער,

וועט ניט קאָנען ביישטעהן געגען די פילע רומישע גוט בעוואָפענטע לעגיאָנען.

אין געגענזאַץ צו דער טאַקטיק, מ׳זאָל זיך אונטערגעבען כדי צו שוינען לעבענס, האָט שמעיה מיט נאָך פון זיינע חברים אַרויסגעוויזען אַ מוטיגען מאַרטירער גייסט, ווען זיי האָבען זיך ענטזאָגט צו שווערען טריי־הייט צו הורדוסן אַלס מלך. וועלכעס ס׳איז געווען געגען דעם אידישען דין, אַז אַ פרעמדער און אַ קנעכט טאָרען ניט ווערען די אידישע מלכים. דער טיראַן האָט זיך נוקם געווען, ער האָט פיעלע פון די סנהדרין און פרושים אויסגעמאָרדעט, קאָנפיסקירט זייערע פערמעגענס, אַז פיעלע זיינען זיך צעלאָפען, בעהאַלטען פון זיין צאָרען, און ניט אונטערגעגעבען זיך. הורדוס האָט געהאַט דעם פאָליטישען חוש ניט איבערצוכאַפען די מאָס און ניט אויפברויזען דעם פאָלקס צאָרען. די גרויסע ת״ח שמעה ואבטליון, האָט ער געלאָזט לעבען.

אין אַנקלאַנג מיט די פאַסירונגען בעגרינדעט דאָ שמעיה דעם פרינציפ ״ואל תתודע לרשות״. די פראַזע קאָן ווערען בעלייכטען מיט אייניגע לאָזונגען, וועלכע קאָנען לאָגיש ווערען אַריינגעפאַסט צו די עפיזאָדען, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט. ״רשות״ מיינט די הערשאַפט. זאָגט ער אַז מ׳זאָל זיי ניט נושא פנים זיין. לגבי זיין מוטיגע שטעלונג ווען הורדוס איז אויפגעפאָדערט געוואָרען בעפאָר די סנהדרין אַלס רוצח. ס׳קאָן אויך מרמז זיין ווען ער האָט געמוזט פאַרבויגען זיין איך און זיך אונטערוואָרפען די הערשענדע מאַכט. אָבער אויך ״אַל תתודע״ גיעב ניט קיין אַנערקענונג, אַ שבועה, ווען דער הערשער וויל געוועלטיגען מיט אכזריות געגען דין.

אַ עקזאָטישע אגדה איז דאָ אין (בבב ג׳) וואו דער חכם בבא בן בוטא, אַליין געווען אַ קרוב צו די מאַקאַבייער, האָט אָנגעווענדעט אַ אַנדער פאָליטישע פאָליסי געגען הורדוסן, דאָרט ווערט דערצעהלט אַז דעם תנא האָט דער טיראַן בלינד געמאַכט. אין אַ צייט שפעטער איז הורדוס געקומען צו דעם בבא בן בוטא אינקאָגניטאָ, און גערעדט שלעכטס אויף הורדוסן. דאָס מיינט זיך אַליין. ער זאָגט צום תנא ער זאָל דעם אכזר פערשעלטען. אָבער בב״ב האָט מיטאָנווייזונגען פון פסוקים אָפגעווענדעט די אַרגומענטען געגען הורדוסן. ווייל זאַ לאַנג ער איז דער מלך, מוז מען איהם אָבגעבען כבוד. מ׳מוז אויך פאָרזיכטיג זיין ביז צום עקסטרים, ווייל אַ סוד קאָן מען ניט אויסבעהאַלטען. דער רשע האָט זיך אַמענדע געגעבען צו דערקענען און געזאָגט ווען איך וואָלט וויסען אַז די חכמים זיינען אַזוי פאָרזיכטיג, וואָלט איך זיי ניט אומגעבראַכט.

דער רשע האָט דאַמאָלסט געפרעגט ביי בבא בן בוטא, ער זאָל איהם געבען אַ עצה, מיט וואָס ער זאָל קאָנען מתקן זיין זיינען פערברעכענס. דער חכם האָט איהם אַ עצה געגעבען, אַזוי ווי מיט זיינע רציחות האָט ער פערלאָשען דער וועלטס ליכט צו וועלכעס ס׳איז פערגליכען די תורה ווי ס׳איז די מליצה אין פסוק, ״כי נר מצוה ותורה אור״. אַ מצוה איז אַ ליכט, וועלכע ווערט אילומינירט מיט תורה ליכטיגקייט, זאָל ער נעמען איבערבויען דעם בית

המקדש, וועלכער ווערט ביי די נביאים אילוסטרירט, אַלס דער וועלטס שיין. הורדוס האָט אָנגענומען דעם ראטה, און אויפ'ן פלאַטץ פון אַלטען בית המקדש, וועלכער איז דאַמאָלסט שוין אַלט געווען בערך דריי הונדערט יאָהר, ווען ס'האָבען אויפגעבויט די גולי בבל, מיט אָרימע מיטלען, איז ער געווען ניט זעהר פראַכטפול. דאצו איז ער שוין פון אַלטקייט געווען אָפגעלאָזען. האָט הורדוס אויפגעבויעט זעהר אַ פראַכטפולע געביידע מיט גרויסען פראַכט און גלאַנץ. יענער בנין ווערט ביי די חז״ל געריהמט מיט'ן פאַראַלעל אַז דער וואָס האָט איהם ניט געזעהען, האָט אין זיין לעבען ניט געזעהן, אַ פראַכטפאַלען, עלעגאַנטען, ראָסקאָשנעם בילדינג. די קלוגע האַנדלונגען פון בב״ב ווערט ביי די חז״ל באַשטעטיגט מיט'ן פסוק (אין תהלים ל״ז) ״אל תתחר במרעים״. רייץ זיך ניט מיט די שלעכטע ווען ס'גילט זיי אָפ.

אין יענער עפאָכע־מאַכענדער צייט, ווען ווייט זעהענדע האָבען שוין גענומען באַמערקען, אַז די צאַנקערייען זיינען שעדליך און שענדליך, אַז די צוטיילונגען און סעקטען אונטערמינעווען דעם אידישען בנין, וועלכעס ס'קאָן בריינגען צו אַ קאַטאַסטראָפע, האָבען די וואָרט זאָגער צוגלידערט די אָפגעטיילטע קלאַסען. שמעיה'ס לאָזונג איז צו ליבען מלאכה, די האָרעפאַשניקעס, וואָס באַשעפטיגען זיך מיט אַרבייט זיינען אַ פונדאַמענטאַלנער עלעמענט אין דעם צוזאַמענשטעל פון אַ פאָלק. רבנות זאָל מען פיינט האָבען. מדאַרף לערנען תורה פאַר זיך און מיט אַנדערע. אָבער דער רבנות דער אָפיציעלער אַמט, איז ניט ווינשענסווערט. אַזוי ווערט אויך געזאָגט אין תלמוד, ״או לרבנות שמקברת את בעליה״. רבנות האָט צו פיעל און גרויסע פעראַנטוואָרטליכקייטען, דער דריטער לאָזונג איז מכוח הערשאַפט, דאָס זאָל מען אויסמיידען, מ'זאָל פון דעם ניט וויסען.

דער היסטאָריקער שמעון דובנאָוו און אַנדערע פאָרשער אַנאַליזירען די נעמען פון די דאַמאָלסדיגע סעקטעס: ״פרושים״, מיינט אָפגעשיידטע. זיי האָבען זיך דערווייטערט פון אומווירדיגע אונמאָראַלישע מעשים. דער וואָרט בעדייטעט אויך, די וואָס האָבען געמאַכט פרושים, (קאָמענטאַרען) אויף תנ״ך. זיי די בויער פון תלמוד תשבע״פ ערקלערען און בעלייכטען די תשב״כ. ״צדוקים״ זיינען געווען די נאַכפאָלגער פון אנטיגנוס'עס תלמיד צדוק, ווען ער מיט זיין חבר בייתום האָבען קריטיקירט און זיך אָפגעטיילט פון רבנן־פרושים לעהרעס. דער נאָמען זאָל זיך אויך נעמען פון וואָרט צדק. זיי האָבען אַלעס געוואָלט רעכטפערטיגען נאָר דאָס, וואָס מ'פערשטעהט מיט'ן פשוט'ן שכל. זיי האָבען ניט געהאַלטען פון די לערעס וועלכע זיינען פערשלייערט אין מיסטיציזם, קבלות ומסורות. ״אסיים״ זיינען געווען גאָר פרומע. זיי פלעגען זיך אַ סך אָפגעבען מיט היילען קראַנקהייטען דורך תפלות, אויך באַבסקע רפואות. דער וואָרט ״אסיה״ ווערט אין ארמית בענוצט פאַר אַ דאָקטאָר, אַ היילער ס'האָט אויך אַן עהנליכקייט צום חסיא — אַ חסיד. אַ פרומער. אַ מקפיד פון דעם אורשפרונג זאָל האָבען אויף אַ טראַדיציאָנעלען וועג איבערגעגאַנגען צו חסידות דעם רביים קולט, וועלכע ווילען היילען מיט אָפשפרעכונג און סגולות עד היום הזה.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה י״א

אבטליון אומר, חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וימותו ונמצא שם שמים מתחלל.

אבטליון זאָגט, חכמים זייט געהיט אין אייערע רייד, טאָמער וועט איר בעשולדיגט ווערען מיט אַ גלות פליכט, און איהר וועט ווערען פערוואָגעלט צו אַן אָרט פון שלעכטע וואַסער און ס׳וועלען פון זיי טרינקען די תלמידים וועלכע וועלען קומען נאָך אייך, און זיי וועלען שטאַרבען, וועט ווערען געפונען דער הימלישער נאָמען ווערט פערשוועכט.

גראַדע ווי אין דער פאָריגער משנה, פאָלגט דאָ נאָך אבטליון מיט׳ן וואָרענען צו זיין פאָרזיכטיג, מיט ווערטער און מעשים. זייענדיג אַ מנהיג אין יענער עפּאָכע, ווען דער גלאַנץ פון די חשמונאים האָט מאַט געצאַנקעט, צוליב די קאָנפליקטען פון די חשמונאים ברידער, און די אַוואַנטוריסטישע אינטריגעס פון אַנטיפּטר דעם אדומים מיט זיינע הערשענזיכטיגע פּליאָטקע טרייבערישע קינדער. ווען דער טיראַן הורדוס האָט זיך איינגעשמייכעלט ביי די כיטרע רומער, וועלכע האָבען בעגריפען, אַז ס׳וועט זיי אָנקומען לייכטער אונטערצודריקען די אידען, ווען זיי זיינען אונטערן יאָך פון אַ רעגירונג, ביי פרעמדע אויפגעקומענע טיראַנישע שענדליכע קנעכט, וועמען דער פאָלק האָט פיינט. איידער ווען דער הערשער איז אַ אָפּשטאַם פון די הויכגעשעצטע העלדישע מאַקאַבייער. פון די מאָטיוועו מיט פאַבריצירטע בלבולים און פאַלשע עדות אויך דורך רייכע מתנות האָט הורדוס געהאַט די מעגליכקייטען צום אויסמאָרדען די גאַנצע חשמונאים משפחה. דער אכזר האָט פערקריפּעלט זיין עלטער שווער הורקנוס מיט׳ן אָפּשניידען זיינע אויערען, כדי אַז ניט נאָר זאָל ער ניט זיין דער מלך, נאָר אויך אַלס בעל מום זאָל ער ניט קענען זיין דער כהן גדול. נאכהער האָט ער דעם אַלטען 80־יאָהריגען שוועכלינג אינגאַנצען ערמאָרדעט. זיין אייגענע פרוי, די שעהנע מרים, אַ אייניקעל פון די חשמונאים,, איהרען אַ ברודער, דאַמאָלסט אַ יונגער מאַן פון 18 יאָהר, וועלכער איז געוואָרען כהן גדול. זייער מוטער און אויך זיינע אייגענע קינדער פון דער מרים חשמונאית. אַלע האָט ער פערטיליגט.

אין דעם תהו ובהו פון הערשענזוכט פאַרן מלך און כ"ג אמטען, האָבען די תורה ואמונה פאַרשטעהער געטרייעט דורכצופיהרען די וואַקלענדיגע אידישע שיף אויף די כוואַליעס פון פאַלשקייט און בעטרוג. צו אַ זיכערען ברעג בעשיצט מיט תורה און אמונה פעסטונגען. צום בעדויערען האָט דאָס זיי נאָר טיילווייז אָפגעגאַלטען. צו דערגרייכען דעם געווינשטען ציעל. זיי האָבען מעהר ניט געקאָנט ראַטעווען די אונטערגעהענדע אידישע שיפען פון זעלבסטשטענדיקייט. די הייליגע לאַנד, בית המקדש און מלוכה. זיי האָבען אָבער יאָ בעוויזען צו באַפעסטיגען די וויכטיגע אידישקייט פון תורה, אמונה, קיום האומה, מדות ודרך ארץ. און האָפענונגען פאַר אַ באחרית הימים געזעלשאַפט, אַ לעתיד לבוא סיסטעם. דעם ערוואַרטען אַ גואל צדק אד"ג, פאָראויסזאָגונגען פון די נביאים.

דער גאַנצער פעריאָד, איז געווען די ירידה פון אידישען פאָליטישען לעבען, און אַ וויכטיגער אויפגאַנג, ווען ס'איז אָנגעצונדען געוואָרען דער פאַקעל פון דער אידישער גייסטליכער גרויסקייט פאַר די שפעטערדיגע דורות. די צוויי קאָנטראַסטען ערשיינונגען פון חורבן און בנין האָט אַנאַליזירט, דער מלך אלעקסאַנדער ינאי. אין תלמוד ווערט דאָס אָפגעשפיגעלט אין די ערנסטע ווערטער, ווען דער מלך האָט געזאָגט צו זיין פרוי די מלכה שלומציון, די אגדה דערצעהלט אַז, ווען ער איז געווען אַ נוטה־למות, האָט די מלכה ביי זיין שטאַרבענדען בעט געוויינט פאַר איהם ווי זיי בלייבען אַרומגערינגעלט מיט שונאים, אַלע אידישע סעקטעס זיינען זייערע געגנער. האָט דער גוססדיגער מלך איהר געטרייסט מיט די ווערטער, וועלכע זיינען געוואָרען אַ קלאַסישער מאָראַל, האָב ניט קיין מורא, ניט פאַר די פרושים און ניט פאַר די צדוקים, אָבער היט זיך פאַר די צבועים, היפאָקריטען, וועלכע טוען שענדליכע טאַטען ווי זמרי און ווילען אַ שכר ווי פנחס (זעה במדבר כ"ה), ווייל מיט עהרליכע געגנער קאָן מען דורכקומען אָבער פאַלשע פריינד, זיינען שעדליך, פאַר זיי זאָל מען זיך היטען.

די לאָזונג איז באַשטעטיגט געוואָרען אין די ניין יאָהר, וואָס אַלעקסאַנדראַ איז געווען די הערשערין. זיי זיינען געווען די לעצטע גוטע רוהיגע יאָהרען פון דער אידישער זעלבסטשטענדיגקייט, מיט'ן איינפלוס פון איהר געלערענטען ברודער שמעון בן שטח, האָט זיך אַלעס געפיהרט מיט'ן גייסט פון דער תורה און די נביאים. זי האָט ניט געשטרעבט פאַר אימפעריאַליסטישע דערגרייכונגען. זי האָט געזעהן ס'זאָל זיין די גאַנצקייט פון ארץ ישראל אין די גרעניצען, וואָס איהר מאַן האָט געלאָזען. אָבער זי האָט ניט געזוכט צו פערגרעסערען מיט'ן עראָבערען וועלכע נאַכבאַר לענדער. די גערעכטע פאָליסיס האָבען נאָר עקזיסטירט ווייל זי האָט געלעבט, נאָך איהר טוידט האָט די איינגעהאַלטענע הערשענזיכטיגע אַמביציע, עקספלאָדירט ביי איהרע זיהן. סיי פאַרן באַהערשען די שכנים און סיי אינערליך אין ארץ ישראל אַליין.

מיט צער און יאוש האָבען דאָס צוגעזעהן די אדירי התורה שמעיה ואבטליון. זיי האָט אָפגעעקעלט די פאָליטישע אינטריגעס, וועלכע זיי האָבען

ניט געקאָנט באַקעמפען פיזיש, נאָר זייער איינפלוס פון תורה און אמונה האָט געראַטעוועט דעם שארית הפליטה. אונטער יענע אומשטענדען זיינען זיי געוואָרען דיקטירט מיט שטאַאַטסמענערשע חושים, אַז מען קאָן ניט אַרויסקומען מיט פשוט'ע דבורים. די אינטריגאַנטען בעזיצען די מיליטערישע מאַכט, זיי מוזען זייערע פרינציפען באַקליידען אין אַ מאַנטעל פון אַפאָריזמען, סלאָגאַנס און געדאַנקען פערהוילען אין אַ שלייער פון מליצה, פערבאָרגען אַלעגאָריש א פאַבעל אַ לעגענדע.

אַבטליון איז דאָ מרמז צו אַ עפיזאָד מיט איינִיגע דורות פריהער, ווען אומפאַרשטענדליכע ווערטער האָבען גורם געווען צו אַ שפאַלטונג ביי ת״ח, אַ ריס אין טראַדיציאָנעלען יודענטום, ווען דעם תנא'ס אנטיגנוס'עס צוויי תלמידים צדוק און בייתוס, האָבען פאַלש אויסגעטייטשט זייער רבין זיי האָבען זיך אָפגעטיילט און געגרינדעט נייע כתות, פון וועלכעס דער יודענטום האָט פיעל געליטען, לויט יענער פאַסירונג גיט אבטליון דעם כלל חכמים הזהרו בדבריכם, דאָס איז אין שייכות מיט זייערע אייגענע ערפאַרונגען און לויט דעם מצב אין יענער צייט, ”מ'זאָל זיין פאָרזיכטיג מיט ווערטער”, ווען מ'איז פאַרטריבען און מ'האָט גלות פליכטען, זיינען תלמידים עלול נכשל צו ווערען, פון וועלכעס ס'קאָן זיך ענטוויקלען שעדליכע רעזולטאַטען, אַ טוידט, וואָס פיהרט צו לעסטערונגען אַ ”חלול השם” . . .

צוויי געשעהענישען פון תנ״ך ווערען אין זוהר הקדוש, בעשטראַהלט מיט עהנליכע געדאַנקען, ווי אין דעם מאמר: אין (בשלח ט״ו) דערצעהלט די תורה, אַז נאָך קריעת ים סוף, זיינען די אידען געגאַנגען דריי טעג אין דער מדבר און זיי האָבען ניט געפונען קיין וואַסער, ביז זיי זיינען געקומען אין אַ אָרט וואָס מ'האָט גערופען ”מרה” ווייל דאָרט וואו ס'איז יא געווען וואַסער, זיינען זיי געווען ביטער. און מ'האָט זיי ניט געקאָנט טרינקען. דער פאָלק האָט געמורמעלט. וואָס וועלען מיר טרינקען? האָט ג־ט געוויזען מרע״ה אַ שייטעל האָלץ, וועלכען משה האָט אַריינגעוואָרפען אין די וואַסער, זיינען זיי געוואָרען זיס, דאָרט איז צו די אידען געטון געוואָרען געזעץ און משפט, און דאָרט זיינען זיי געוואָרען אויסגעפרופט”.

אין (מלכים ב׳ ב׳) איז דאָ אַ אויסטערלישע פאַסירונג, ווען אליהו הנביא איז פערשוואונדען געוואָרען אין הימעל, איז אלישע, אליהו'ס תלמיד מובהק געקומען קיין יריחו, וואו די בני הנביאים האָבען אַנערקענט אַז אויף איהם רוהט דער אליהו גייסט, און די שטאָדט לייטע זאָגען צו איהם, די שטאָדט איז אַ גוטע, ווי דו זעהסט אַליין, און די וואַסער איז שלעכט, וועלכעס סבריינגט צום לאַנד עפידעמיעס. האָט אלישע געהייסען מ'זאָל איהם געבען אַ נייע גלאָז מיט זאַלץ, אלישע האָט גענומען די זאַלץ און אַריינגעוואָרפען אין דעם וואַסער אויסגוס, און ער האָט געזאָגט. אַזוי האָט ג־ט געזאָגט איך האָב אויסגעהיילט די וואַסער, ס'וועט מעהר ניט זיין טוידט און עפידעמיעס, אַזוי איז געוואָרען אויסגעהיילט ביז היינט די וואַסער, ווי אלישע האָט גערעדט. פון דאָרט איז ער אַוועק קיין בית אל און ווען ער האָט אַרויף געשטיגען פון וועג

זיינען ארויס פון שטאָדט קליינע יונגען, זיי האָבען איהם געזידעלט גערופען איהם פליך, פליך! האָט אלישע זיי ערבליקט און געשאָלטען, זיינען פון וואַלד אַרויס צוויי בערען וועלכע האָבען צושפאָלטען צוויי און פערציג פון די יונגען.

מ'קאָן באַמערקען אַז די משנה פון אבטליון און די צוויי עפיזאָדען פון תנ"ך זיינען איינגעהילט אין אַ עהנליכען מיסטישען מאַנטעל, בעקליידעט מיט'ן זעלבען רעיון. אין פשטות זיינען די עפיזאָדען אומפאַרשטענדליך. ס'איז דאָ אַ אָנגענומענער כלל באַגרינדעט אויפן לאו "לא תנסו את ה'". אַז ניסים געשעהען נאָר דאַמאָלסט, ווען זיי זיינען אומבעדינגט נויטיג. נאָר אין אַ אויסערסטען פאַל איז דער מנהג העולם משנה די סדרי בראשית, און ס'קומען פאָר זאַכען "שלא כדרך הטבע", איז דאָך קשה, צו וואָס האָט מען בעדאַרפט דעם בעזונדערען נס אין "מרה"? ווען דער אַלגעמיינער מאַנגעל פאַר וואַסער, פון וועלכעס דער חוזה עתידות האָט געוואוסט אַז אַזוי וועט זיין, האָט דער "באר" בעדאַרפט בעווייזען גלייך נאָך קי"ס און ניט האָבען בעזונדערע נסים.

אַזוי איז אומפערשטענדליך די יריחו געשעהענישען, ווען די מענשען האָבען דאָרטען געוואָהנט, געווען צופרידען, ווי זיי דריקען זיך אויס אַז "דער וואהנען אין יענער שטאָט איז גוט", זיי פאַרשטאַרקען דאָס נאָך מיט די ווערטער "ווי דער האַר זעהט"? מן הסתם האָבען זיי דאָך יאַ געהאַט מיטלען, ווי אַזוי זיך צו בעזאָרגען מיט וואַסער אויף אַ נאַטירליכען וועג, צו וואָס האָט מען בעדאַרפט דעם נס? ווייטער איז דאָרט אומפאַרשטענדליך ווארום די קליינע יונגען האָבען איהם בעליידיגט פאַר וואָס זיינען זיי געווען בייז אויף אלישע'ן. וואָס איז דער פסוק אויסען מיטן בעצייכענען "נערים קטנים", ניט סתם "אַנשי" די דאָרטיגע מענשען, ווארום האָבען זיי איהם גערופען "קורח" איינער וואָס האָט אַ פליך אָהן האָר אויף קאָפ . . .

אַ דרוש איז דאָ וועגען דעם, אַז די זידלער זיינען געווען פערזאָנען וועמענס פרנסה איז געווען צו פיהרען וואַסער פון בית אל קיין יריחו, און מיט אלישעס נס האָבען זיי פערלאָרען זייער פרנסה, מ'האָט מעהר ניט בעדאַרפט זיי האָבען. איז דאָך שווער צו פערשטעהן די אַנדערע פראַגען און וואו האָט זיך גענומען צו וואַסער טרעגער אַזאַ עזות, זיך אָנצופאַנגען מיט'ן בעריהמטען נביא, בעל מופת, און ווי קומט אַזאַ הויך מאָראַלישע פערזענליכקייט מיט מדות טובות צו זיין אַזאַ בייזער, אַרויסצובריינגען אַזעלכע וויסטע קללות, צו בריינגען טוידט אויף צוויי און פערציג אינגלאַך. דער עונש איז אַ צו שטריינגער פאַר אַ עולה פון זידלען.

די ביידע פאַסירונגען דאַרפען פאַרשטעאַנען ווערען, אַז ס'איז ניט די פשוט'ע געשיכטע, אַ רעיון איז פערשלייערט אין אַ משל, מיר באַגעגענען אין אונזערע ספרים אונצעהליגע מאָל, וואו תורה ווערט סימבאָליזירט מיט וואַסער, אַ געוויסער אייגענשאַפט פאַסט זיך צו די ביידע. דעם פיזישען וואַסער און תורה גייסט. די אגדה גיט צו אַ טהעזיס, אַז גראדע, ווי וואַסער

פליסט פון הויך צום נידעריגען אַזוי תורה און חכמה קומט פון אַ העכערער פערזענליכקייט אַ ״רבי״ צו נידעריגע די תלמידים. אַ טיפערער רעיון ווערט אָנגעגעבען צו דער פערגלייכעניש, וואַסער איז פיזישער שטאָף, אָהן וועלכען מ׳קאָן ניט לעבען, אַלעמענס עקזיסטענץ איז אָבהייננגיג מיט׳ן ציהען די יניקה פון דעם זאַפט, די פייכטקייט, לעבעדיגע וועזענס קאָנען זיך אָהן דעם ניט באַגעהן קיין געגענשטאַנד וועט ניט וואַקסען שפּראָצען געדייהען אין אַ אַבסאָלוטע טריקעניש. דאָס זעלבע איז אין אַ גייסטליכען זין. תורה גיט די יניקה איז משפיע מאַכט שפרודלען געדאַנקען, אידעען וויסענשאַפטען מעטאָדען פילאָזאָפיעס, שיטות און סיסטעמען.

אין דער הימלעשער פּאָעזיע פון פ׳ (האזינו) דיכטעד מרע״ה, ס׳זאָל טריפען ווי רעגען מיין לערנען, ס׳זאָל רינען ווי טוי מיין זאָגאַכטס, ווי דער גאס פלייצט איבער די שפּראָצונגען און דער שפריי־רעגען איבערן גראָז, וואָס טריפט איבער געוויקסען, זאָלען זיין די וויסענשאַפטען פון ג־טליכען בערוף. אין (ישעיה נ״ה) רופט דער נביא, ״הוי כל צמא לכו למים״! אַלע דורשטיגע געהט צום וואַסער, ווערט דאָס געדרש׳ענט אַז מ׳מיינט דורשטיגע צום לערנען און וויסען, זאָלען געהן צו דער תורה, די באַשיידונג ווערט געגעבען אין משלי, ניט הונגעריגע פאַר ברויט, אָדער דורשטיגע נאָך וואַסער, נאָר הונגעריגע און דורשטיגע פאַר ג־טס רייד. אין תהילים איז דאָ די מליצה ״כאיל תערוג על אפיקי מים, כן נפשי תערוג אליך״. ווי אַ הינד שמאַכט פאַר וואַסער אַזוי געלוסט איך צו דיר ג־ט. אין (אַבות פ״א מש״ד) זאָגט דער תנא יוסי בן יועזר, ״והוי שותה בצמא א״ דבריהם״, טרינק ווי אַ דורשטיגער די תורה.

לויט דעם פּאַראַלעל פון תורה און חכמה צו וואַסער, ווערט דאָרט אין (פ׳ בשלח) אילוסטרירט, בדרך מליצה. נאָך קריעת ים סוף, בעגייסטערט פון די אויסטערלישע נסים, זיינען די אידען געגאַנגען אין דער מדבר דריי טעג און זיי האָבען ניט געפונען קיין וואַסער. מתן תורה איז ניט געווען באַלד נאָך קריעת ים סוף. ביז זיי זיינען געקומען קיין ״מרה״, דער וואָרט קאָן שטאַמען מיט זיין ענליכקייט צו מורה אַ לעהרער. זיי האָבען זיך אָנגעפאַנגען אויסצוניכטערען פון זייער היפּנאָטיזירטע בערוישונגען פון די ניסים. ביי יציאת מצרים און קריעת ים סוף, אַריבער די יום טוב וואָך פון זינגען שירה, האָבען זיי גענומען גערען נאָך וויסען, אַנאַליזירען די נסים, אָבער שוין דאַמאָלסט זיינען געווען די ״ערב רב״ מיט ביטערע לערעס, ״מרה״, ביטער.

שוין דאַמאָלסט האָבען זיך געפונען סקעפּטיקער, וועלכע האָבען קריטיקירט די נסים און מ״ר פיהרערשאַפט. פון די עלעמענטען זיינען געווען די שטענדיגע קריגער. די וועלכע האָבען אויפגעבורעט צום ״מעשה העגל״, און די אַנדערע מורמלער און רעוואָלוציאָנערען. די וואָס זיינען געווען בעאיינפלוסט פון די מ״ט שערי טומאה. מיטגעבראַכט פון מצרים. פון די ביטערע ״וואַסער לערעס״ האָבען זיי ניט געקאָנט טרינקען. טענה׳ן די אידען צו משה רבנו. מיר האָבען פון אַל־דאָס גוטס. רייך געוואָרען פון ביזת מצרים, בזת

הים, נאָך געגנוג פון דעם מיטגענומענעם פראָוויאַנט, בעזאָרגט מיט בעלייכטונג ביי נאַכט פון עמוד האש, בעשיצט פון די הייסע מדבר זונען שטראַהלען דורכן עמוד הענן. אָבער מיר ווילען אויך גייסטיגע שפייז. פאַר דעם האָט דאָס פאָלק געמורמעלט, ניט געקריגט, געבייזערט זיך, צו פערלאַנגען. האָט מרע״ה זיך צוגעהערט, זאָגט אויף דעם אַ פסוק, ״ויורהו״ מיינט דאָס געלערענט, און אויך ווי ״ויראהו״, מיינט געוויזען ״ה׳ עץ״. מן השמים האָט מען געלערענט — אָנגעוויזען, אַז ס׳וועט אין גיכען זיין אַ מתן תורה, מיט ״עץ״, אַ בוים, ווערט אָפט סימבאָליזירט די תורה, ווי דער פסוק ״עץ חיים היא למחזיקים בה״, די תורה איז אַ בוים פון לעבען צו די וואָס האַלטען פון דעם. ״לקח טוב — תורתי אל תעזובו״.

אויך אין (תהלים א׳) איז די מליצה. כי אם בתורת ה׳ חפצו ובתורתו יהגע — והיה כעץ שתול על פלגי מים. די וואָס ווילען און לערנען תורה, זיינען ווי אַ בוים אַ זאַפטיגער, וועלכער איז געפלאַנצט ביי די וואַסער אויסגוסען. דער עץ הדעת, וויסענשאַפט בוים, וועלכער איז געפלאַנצט ציהט זיין יניקה פון וואַסער פליסען ״תורה״. אַזוי איז געווען אין ״מרה״ דער ״עץ תורה״ האָט פערזיסט די לערעס, איז די מליצה אין (שיר השירים) ״נפת תטופנה שפתותיך״, זיס ווי צוקער טריפט לערנען. האָניג און מילך אונטער דיין צונג דורך דברי תורה. דאָרט אין ״מרה״ איז דער אויספיהר, ״שם, שם לו חוק ומשפט ושם נסהו״. דאָרט האָט מען געטון צו די אידען אַ געזעצליכען אַקט, זיי זיינען געפרופט געוואָרען צו זיין דער עם הספר, וואָס הונגערט און דורשט נאָך תורה און חכמה, ס׳ווערט אין תלמוד פיעל דיסקוסירט וועגען דעם וואָס מ׳האָט די אידען געלערענט אין מרה, ס׳איז געווען דער אָנפאַנג פון מתן תורה.

אַ עהנליכער מאָראַל איז פאַרשלייערט אין דעם עפיזאָד ביי אלישע, וועלכער האָט געלעבט עטליכע הונדערט יאָהר שפעטער נאָך מתן תורה ווען אליהו הנביא וועלכער ווערט בעהויפטעט צו זיין דער זעלבער וואָס פנחס אַהרן׳ס אַ איניקעל, שטריינג אין ענינים אמונה, מילד און גוט צו זאָרגען פאַרן כלל ישראל דער פערזאָן אַלס פנחס איז געגאַנגען אויף מסירת נפש, ביי דעם עפיזאָד פון ״פעור״, ווען די פערדאָרבענע עלעמענטען האָבען געוואָלט אַראָפפיהרען די אידען פון דרך הישר, זיך צו אַסימילירען מיט די מדינים, מואבים און נאָך (במדבר כ״ה) מיטן זעלבען גייסט איז ער דער קעמפער געגען די פאַלשע נביאים, מיטן נאָמען אליהו, וועלכעס בעדייט ״אל־יה־הוא״ ער טוט אַלעס פון ג־טס וועגען געגען די עוכרי ישראל איז ער שטריינג. טוידטעט פיעלע פון זיי. ער טרעט אַרויס געגען די זינדיגע מלכים, אָבער אַ טרייער איד זיי צו ראַטעווען אין הונגער יאָהרען און אַזוי ביי אַנדערע פאָלקס אומגליקען. אידען האָבען איהם ליעב, שאַטצען איהם מיט יראת הכבוד, ער קומט צו דער מדרגה פון ווערען סימבאָליזירט אַלס אומשטערבליך, מיט געדאַנקען פון אייביגע עטיקס, און פרינציפען, ער ווערט בעטיטולט אַלס אויטאָריטעט צו לייזען ספיקות, אָנזאָגען די גאולה, ער איז דער־

ביי בריתʼן, סדרים, יעדען מוצאי שבת און נאָך געלעגענהייטען.

דער אָנהאַלטער פון אידישען מאָראַליסטישען פיהרערשאַפט, האָט אַרויפגעשטיגען צו די עולמות העליונים, זיין דירעקטער ערדישער שטעל־פאַרטרעטער איז זיין תלמיד אלישע, ווען אליהו ווערט פערהוילען ערשיינט אלישע, ס׳פאָלגען איהם נאָך די אַלע מיט׳ן זעלבען גייסט, ער האָט נאָכגעפאָלגט זיין רבי קיין גלגל, בית אל און יריחו, ביים ירדן האָט זיך בעוויזען, אַ פייערדיגער רייט וואָגען מיט פייערדיגע פערד, דער רבי מיט׳ן תלמיד ווערען צוטיילט, אליהו ווערט מיט שטורעם פערשוואונדען צום הימעל. אלישע ווערט באַקליידעט מיט זיין רבי׳ס מאַנטעל, די גייסטיגע אידעאַלען, ער בעוויזט וואונדער. די בני הנביאים דערקענען איהם, זיי זאָגען אליהו׳ס ג־טליכער גייסט רוהט אויף איהם.

זיי האָבען מורא געהאַט די נביאי הבעל פון יריחו מיט וועלכע אליהו האָט געקעמפט און פאַרנעמען זיך נאָך אליהו׳ס פערשווינדען צו זייערע מעשים תעתועים, לגבי אלישע האָבען זיי חוצפה. זיי בעאיינפלוסען פילע צו דיינקען, אַז איצט איז אַ הפקר וועלט, אלישע איז ניט דער גרויסער גייסט, ווי ער ווערט באַטיטולט (מלכים ב׳ ב׳) ״נחה רוח אליהו על אלישע״, ס׳האָט גערוהט דער אליהו גייסט אויף אלישע.

די בני הנביאים קומען צו זייער געוואָרענעם וועג ווייזער, זיי גיבען איבער, ס׳איז גוט צו וואָהנען אין דער שטאָדט, וועלכע בעפרידיגט פיזישע גוטס, אָבער די ״וואסער לערער״ זיינען שלעכטע, זיי שאַלטען און וואַלטען, פיהרען אַרונטער פון דרך הישר, זיי פריידיגען פערניכטענדע אידעאַלען און גייסטליכע פעסט. ״אלישע הייסט זיך ברייננען אַ נייע גלאָז, אַלעגאָרישער פערגלייך צו קריסטאַל קלאָרע געדאַנקען, וועלכע מ׳קען דורכזעהן. אַ תוכן וואָס ס׳פערבאָרגט ניט די גלעזערנע כלי, אַהין זאָל מען אַריינטון זאַלץ, אַ אַרטיקעל וועלכער פרעזערווירט, גיט צו דעם טעם, שטאָפען זאָלען ניט פערדאַרבען ווערען זיין געשמאַק. מיט דעם סימבאָל ווערט אין דער תורה אָנגעזאָגט (ויקרא ב׳) ״וכל קרבן מנחתך במלח תמלח״. אידישע אָפערונגען, תורה ומצות זאָלען זיין נצחים האָבען אַ טעם, ג׳טליכע מאָראַלס, זאָלען זיין בעגרייפלעך מיט אַ טעם.

צו די פאָלקס מאַסען האָט דער מיטעל געהאָלפען, פאַר זיי איז די וואַסער תורה געוואָרען אויסגעהיילט פון דעם עפידעמישען פערניכטענדען איינפלוס דורך די נביאי הבעל. ווען אלישע קומט קיין בית אל, דער נאָמען וואָס בעדייט ג־טס הויז, שוהלען, לערער־אַנשטאַלטען, דאָרט וואו ס׳דאַרפען זיין ריינע קריסטאָל קלאָהרע תורה וואַסער, אלישע וויל זיי אָנצייגען דעם ארויפשטייגענדען דרך ״אליהו פנחס משה״ אַנשויאונגען. ווערט ער געשטערט פון ״נערים קטנים״, קליינע מענשעלאך, זאָגען אויף זיי די חז״ל, אַז די זיינען געווען די וואַסער טרעגער פון ״יריחו״ פיהרער־פערפיהרער, פאַלשע נביאים; האָבען זיך געשראָקען, אַז אלישע׳ס קלאָרע וואַסער לויטערע תורה, וועט צונעמען זייער פרנסה, ווערען זיי חוצפה׳דיגע, שפּאַסען פון אמת׳ן נביא, ער איז

אַ בטלן אַלט מאָדיש. ער איז אַ פליך, ווי ביי אַ אַלטען. זיי טשאַלענדזשען איהם עלה קרח! עלה קרח! ווי אַ פליך אָהן האָר אַ פוסטע קאָפּ אָהן געדאַנקען. אַלטע טענדענצען וועלען ניט אַרויפשטייגען דעם מאָדערניזם, דאָרט האָט ערוואַכט ביי אלישען זיין רבי'נס — פנחס־אליהו קנאות צו באַקעמפען די קליינע מענשעלאַך.

מתקני הדת, וועלכע זיינען אויסען צו פערניכטען דעם טראַדיציאָנעלען יודענטום מיט זייערע טענות. "נהיה ככל הגוים בית ישראל" מיר ווילען זיין ווי אַנדערע פעלקער מ'דאַרף אַריינברייגען די שיינקייט פון יפת אין די געצעלטען פון שם. אין רום זאָל מען טון ווי די רומער. די זיינען שעדליך און שענדליך זייערע טעאָריעס זיינען אַ פעסט פאַרן קיום היהדות, אַסימילאַטאָרען זיינען ניט נושא חן ביים יונגען דור און די פעלקערס אויגען, ס'בעווייזען זיך די חיות רעות, רעליגיעזע שאַרלאַטאַנעס רייסען זיי אָפּ פון יודענטום בעשיצען ניט געגען די ווילדע בעסטיעס. אַנטיסעמיטישע בערען פערצעהרען זיי, ביטערע וואַסערען היילן ניט דעם יודענטום. מעגליך דאָס איז דרוש, אָבער דאָס זיינען רייכע געדאַנקען, אַלטע אידעען וועלכע האָבען בעאיינפלוסט, דעם דור המדבר און די צייטען פון אלישע, און פאַסען זיך אַריין צו דער עפּאָכע פון אבטליון און אַלע שפּעטערדיגע גענעראַציאָנען, ביז צו דער געגענווערטיגער צייט. ס'זאָלען זיין קלאָהרע תורה, בע'טעמ'טע חכמה, מאָראַלס וועלכע מ'קאָט דורכזעהן, ווי דורך אַ קריסטאַל גלאָז, גענומען מיט זאַלץ פאַרן געשמאַק . . .

אין דער עפּאָכע ווען אַבטליון האָט געלעבט זיינען פאָרגעקומען קאָלאָסאַלע געשעהענישען, אויף פערשידענע אָפּצווייגונגען פון אידישען לעבען פּאָליטישע און קולטורעלע. ס'איז נאָך ביי פיעלע אידען געווען דער סענטימענט פון די "מתיונים", די גריכישע קולטור, זייערע פילאָזאָפיעס האָבען פולסירט אין דער דאַמאָלסדיגער ציוויליזאַציע, די חשמונאים האָבען נאָר טיילווייז בעזיגט די מיליטערישע גריכען, די חכמי התלמוד די "סבי דבי אתונא", האָבען אויף אַזוי פיעל דאָך געווירקט אַז מיט דעם איז געראַטעוועט געוואָרען דער יודענטום, ס'איז באַפעסטיגט געוואָרען די תורה שבעל פה אָנשויאונגען, פון מדות טובות, מאָראַלס און פּרינציפּען.

פון די אַנדערע אידישע סעקטעס זיינען געווען געלערענטע, וועלכע האָבען פּראָפּאַגאַנדירט דעם העלעניסטישען גייסט, די גריכישע פילאָזאָפיעס, אפילו אויך שפּעטערדיגע מלכים פון דער חשמונאים דינאַסטיע, אייניקלעד פון די "מאַקאַבייער", פאָהנען טרעגער פון "מכב"י" (מי כמוכה באלים ה'), האָבען נוטה געווען צו ''חכמת יון'', זיך אָפּגעלערענט פון די שומרונים, מואבים, צדונים, אדומים, מצרים, און דעם שעדליכען איינפלוס פון רום, מיט וועלכעס די טיראַנישע הורדוסיסטען האָבען געוואָלט פערפיהרען די אידען.

ביי יענע אומשטענדען האָט אבטליון געווידמעט זיינע עטישע לאָזונגען מיט דעם טראַדיציאָנעלען אַלעגאָריש פערשלייערטען אַפאָריזמוס, איז ער מרמז, האָט זיך אויסגעהיט צו דערצערענען די אַנטיגאָניסטישע שיטות, אויף

דעם מיסטישען וועג איז ער אויסען צו בעאיינפלוסען די אידישע וואָרט זאָגע״ר. דער אָנווייזונג פון דעם תנא איז ״חכמים הזהרו בדבריכם״, איהר זאָלט זיין פאָרזיכטיג מיט אייער אויסשפּרעכען זיך. מ׳איז אַ מאָל אין אַ צושטאַנד, וואו מ׳קאָן ניט אַרויסקומען מיט אָפענע דבורים, ווען מ׳איז אין גלות זאָלען די וואָרט־זאָגער בעגרייפען זייערע גלות פליכטען, ווען מ׳איז ניט זעלבסטשטענדיג, אָהן דעם פרייען וואָרט און שריפט, מ׳איז אין אַ סביבה, וואו די וואַסער לעהרעס זיינען ביטער, שלעכטע געדאַנקען אויסטייטשונגען, זיינען עלול צו פאַרפיהרען פון די לויטערע כוונות.

אונטער אַזעלכע אומשטענדען זייט אָפּגעהיט, אַז די תלמידים וואָס וועלען אייער תורה וואסער לערנען, זאָלען בעגרייפען, טרינקען די וואַסער פון ריינע קוואַהלען. וואָס פון זיי שעפּט מען אמונה, תורה, גמילות חסדים, אמת, דין און שלום. זיי זיינען דער קיום היהדות, היטען אויס פון אַ חלול השם, דאָ איז אַ טאָפּעלע דאָקטרין צו זיין דיפּלאָמאַטיש. ניט צו אויפרייצען די עקזיסטירענדע מאַכט. אָבער די תלמידים זאָלען בעגרייפען די פערשלייערטע געדאַנקען ניט צו פאַרבלאָנדזשען, טרינקט ריינע זאפטיגע וואַסער, תורה און אידעאַלען . . .

* * *

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק אי משנה י״ב

**הלל ושמי קבלו מהם, הלל
אומר, הוה מתלמידיו של
אהרן אוהב שלום ורודף
שלום אוהב את הבריות
ומקרבן לתורה.**

הלל און שמי האָבען ערהאַלטען פון זיי,
הלל זאָגט, זיי פון אהרן׳ס תלמידים
האָב ליב שלום, און יאָג נאָך שלום,
האָב ליב מענשען און דערנענטער זיי
צו דער תורה.

אַ נייע עפאָכע מאַכענדע צייט, אין דעם לעבען פון אידישער תורה, און קולטור, אמונה און זיטליכקייטען, איז צו באַמערקען מיטן ערשיינען, פון די צוויי ריזיגע גייסטער הלל ושמאי. די ביז איצט דערמאָנטע און ווייטערדיגע אַנטייל נעמער אין מסכת אבות, באַגעגענט מען אויך כמעט אַלע פון זיי, אַלס חכמים, מתקנים, מבארים, מנהיגים, פוסקים און מאָראַל פריידיגער, יעדערער פון זיי האָט אין זיין צייט געהאַט תלמידים און נאָכפאָלגער, אָבער ביז הלל ושמאי איז אַלעס געווען אויף אַ צייטווייליגען מאַסשטאַב. יעדערער האָט אין פאַרלויף פון זיין דור צוגעגעבען צום רייסטער פון אונזער אמונה, תורה מדות און געריכטס וועזען, אַ מסורה, קבלה און אַ פסק דין פון זיי איז אויך געווען אַ באַזיס, אַ בעוויז, פאַר די שפעטערדיגע דורות מיט וועלכעס מ׳האָט זיך גערעכענט.

מ׳געפינט אין תלמוד ביי פאַרשידענע דיספוטען, ווען ס׳איז געוואָרען אָנגעגעבען וועגען אַ אומבאַשטימטע זאַך אַ בעוויז, כך מקובלני, אַזוי האָב איך ערהאַלטען פון איינעם פון די ביז איצטיגע דערמאָנטע תנאים, איז שוין דאָס געווען אַ באַפעסטיגטער פרוף, די איבערצייגונג, אַז אַזוי זאָל באַשטימט ווערען דער דין. אָנגענומען די הלכה, דער בערופען זיך אויף יענעם אויטאָריטעט האָט מכריע געווען, יענער מיינונג איז אָנגענומען געוואָרען.

אַ נייע אָרדענונג, אַ אַנדער סיסטעם, האָט זיך אָנגעפאַנגען, פון די צייטען, ווען די צוויי ריעזען האָבען זיך בעוויזען דאַן אויפ׳ן תלמודישען האָריזאָנט. אין די צייטען פון יענעם פאָליטישען כאַאָס, איז דורך זיי געביטען געוואָרען די ביז דאַן פאָרמען פון לערענן. ס׳זיינען נאָך געווען, אַנערקענטע אויטאָריטעטען, אָבער מיט די פולמעכטיגקייט פון די איינצעלנע האָבען זיך אויסגעבויט, גרויסע ישיבות, אַקאַדעמיעס מיט ראשי ישיבות, און חברים

תלמידים, אַמעהרסטען באַגעגענט מען "בית שמאי" און "בית הלל" אומרים, ניט "הלל אָדער שמאי" אומר. דער חלוקי דעות איז ניט צווישען די פאַרשטייהענדע אויטאָריטעטען, נאָר צווישען די אַקאַדעמיעס, וועלכעס מ'באַגעגענט אין ש"ס, מעהר ווי צווישען אַנדערע תנאים, ביי זיי זיינען געוואָרען בעזונדערע שיטות, כאָטש ביידע זיינען בעגרינדעט אויפ'ן זעלבען פונדאַמענט, איז אָבער אַנדערש געוואָרען אויסגעבויט, פאַרשידען אויפגעפאַסט.

פון זעלבען גרונד זיינען אויסגעוואַקסען צוויי מעכטיג־פערצווייגטע בוימער, זיי האָבען זיך ניט צוטיילט אין בעזונדערע סעקטעס, ביידע זיינען זיי געווען ערענסט, אויסען געווען לשם שמים, געזוכט דעם אמת, ווי ס'איז דער תלמודישער אויסדרוק "אילו ואילו דברי אלהים חיים הם". סיי די הלליאיסטען" און סיי די "שמאיאיסטען" שיטות, זיינען די גט־ליכע רייד, דורך דער ערנסטקייט און דעם לערנען תורה לשמה, זיינען מיר געלייטזעליגט געוואָרען מיט דער משנה.

די צוויי וועלכע שטימען זעלטען האָבען ביידע בעלאַנגט צו דער כת פרושים. דער אַלגעמיינער שטריך איז, אַז די ב"ש זיינען געווען מקפידים, מחמירים, מיט שאַרפע חריפות, האָבען זיי בעגרינדעט זייער שטאַנד פונקט, "בית הלל זיינען געווען נוחים, מקיל צו זיין, געפינען אַ התר, נעמענדיג אין אָנבעטראַכט די סיבות, געפינען אַ וועג ניט עובר צו זיין אויף אַ הלכה און דאָך זאָל מען זיך קאָנען צופאַסען צום גאַנג פון לעבען. (ווייניג אויסנאָמען זיינען דאָ געגען די כללים). געוועהנליך איז דאָס וואָס לויט די ב"ש איז טמא, טריף, פסול, אסור מדקדק צו זיין און חייב, איז לויט ב"ה טהור, כשר, ראוי מותר, מקיל זיין און פטור. מיט די אַלע פלוגתות און קאָנטראַסטען אין כאַראַקטעריסטיש דער תלמודישער טעהזיס, אַז טהעאָרעטיש געוועזענע געגנער זיינען זיי פערזענליך פערבליבען גוטע פריינד, אין פראַקטישען לעבען זיך באַגעגענט, איינער ביים צווייטען געגעסען און אַפילו זיך משדך געווען. כאָטש ס'קומט דאָך אויס אין וועלכע פאַלען, אַז וואָס ביי איינעם איז "כשר", "טהור", און אַ פרוי אַ פנויה, קינדער געזעצליכע, איז דאָס לויט דעם צווייטען אין געגענזאַץ" טריף, טמא, אַ פרוי אַ אשת איש קינדער פסול אד"ג דער צד שכנגד האָט אין אַזעלכע פאַלען מחמיר געווען אויף זיך.

הלל'ס אַ אור־אייניקעל די שוועסטער פון נשיא רשב"ג וועלכער האָט באַשיצט און געקעמפט פאַר הלל'ס שיטה, איז זי געווען פערהייראַט צום תנא ר' אליעזר בן הורקנוס וועלכער איז געווען אַ הייסער אָנהייגער פון די ב"ש, ווען ס'איז געווען אַ היציגע מחלוקות וועגען "תנור של עכנאי" (זעה אבות פרק ב') ווען ר' אליעזר האָט אָנגעגעבן איבערצייגענדע בעווייזע אַז ער איז גערעכט, אָבער ווייל דאָס איז אויסגעקומען געגען דעם כלל "ב"ש וב"ה הלכה כב"ה דער דין זאָל זיין ווי די ב"ה זאָגען, האָט מען זיינע ראיות ניט אָנגענומען און ביי דעם פערביטערטען דיספוט ר' אליעזר משמט געווען (אַ סאָרט חרם) וועלכעס ס'האָט שפעטער גרם געווען אַז דער נשיא רשב"ג איז דורך דעם געשטאָרבען.

פון די אַנדערע געשעהענישען אין די אגדות, לגבי די אַקאַדעמישע גרינדער, איז אַרויסצוזעהן אַז הלל ושמאי זיינען ביידע געווען אויף אַ הויכער מדרגה פון לומדות און מדות טובות, און טראָץ זייער זעלטענער איינשטימיגקייט לגבי הלכה, איז דאָס ניט געווען לגבי פּרינציפּען, אַזוי זעהען מיר זיי דאָ אַז די ביידע תלמידים פון שמעיה ואבטליון, זיינען דער לעצטער בעצייכענטער "זוג" און פאָלגען נאָך זייערע רביים'ס פּאָליטישע אַנשויאונגען. זיי זעהען דעם חורבן האומה, צוליעב דעם בלוטיגען ברידער מלחמה (פריהער בעהאַנדעלט געוואָרען).

דער חכם און ענו הלל האַלט אָן אַבטליונס לאָזונג "חכמים הזהרו בדבריכם". דאָס וואָס ער פלעגט ניט אַרויסזאָגען בפירוש, פאַרדעקט ער מיט אַ שלייער פון אַ טראַדיציאָנעלען מאָראַל, צו מרמז זיין מיט אַ עפּיזאָד פון זיין צייט. היסטאָריע דערצעהלט אַז די קלוגע מלכה אלעקסאַנדאַ, האָט בעפאָר איהר טויט צוטיילט די הערשאַפט, דעם עלטערען הורקנוס פאַר כ"ג, ווייל כאָטש ער איז דער בכור צו וועמען ס'בעלאַנגט די מלוכה אויך, פעהלט איהם אָבער די פעהיגקייטען און תקיפות, וואָס אַ מלך דאָרף האָבען און ס'וועט זיין מעהר צוגעפּאַסט אַריסטובלוס וועלכער איז געווען העלדיש און אַמביציעז, זאָל זיין דער מלך, וואָלטען ניט געווען די אינטריגאַנטען, וואָלטען מעגליך די ברידער איינגעלעבט זיך אין זייערע ספערען, און אויסגעהיט זייער משפחה און די אידען פון די טרויעריגע קאָנסעקווענצען . . .

אין די פילע שטריכען ענליכע אומשטאַנדען זיינען פאָרגעקומען ביים אָנפאַנג געבורט פון אידישען פאָלק, ביי די יציאת מצרים געשעהענישען, ס'האָט דאַמאָלסט דאָמינירט די משפחה פון עמרם, אַ אור אייניקעל פון לוי בן יעקב, לויט דער אגדה האָט דער לוי געלעבט לייגגער פון די אַנדערע 11 יעקב'ס זיהן. זיינען קינדער דער שבט לוי זיינען ניט פערשקלאַפט געוואָרען ביי די מצרים, דורך וועלכעס זיי זיינען געוואָרען אַנערקענט ביי די פערשקלאַפטע אידען אַלס מיוחסים, בעשטימט פון דער ג־טהייט צו זיין די פאָרשטעהער, לוים און כהנים. ביי די צוויי זיהן פון עמרם, משה ואהרן, האָט זיך אויסגעשיילט די דערמאָנטע טראַדיציע אין אַ פאָרמאַלנעם פאַקט. דער עלטערער ברודער אהרן ,איז לויט די אָפּשאַצונגען פון זיינע האַנדלונגען, וועלכע ווערען געבראַכט אין אונזערע ספרים, געווען פון אַ מילדען פרידלייכע כאַראַקטער, דאָס האָט מיטגעבראַכט, אַז לויט ירושה רעכט, האָט ער אַלס בכור געדאַרפט זיין דער הויפּט וואָרט זאָגער, ווען זיין שבט האָט איבערגענומען די דאָמינירענדע ראָליע.

ס'איז אָבער געווען אַנדערע אומשטענדען דער אינגערער ברודער משה איז געווען מיט אַ פעסטערען כאַרקטער, ס'האָט גראַדע פּאַסירט אַז ער איז געבאָרען געוואָרען ווען פרעה האָט גוזר געווען אַז די געבאָרנע אידישע זכרים זאָל מען דערטרינקען ביים געבורט אין טייך, זיין מוטער יוכבד האָט געוואָלט ראַטעווען איהר בייבי, האָט זי איהם פאַר אַ צייט בעהאַלטען און דערנאָך האָט זי איהם אין אַ קעסטעל אַוועקגעלאָזט שווימען אין טייך נילוס.

פרעה׳ס טאָכטער האָט איהם געפונען, געראַטעוועט געבראַכט אין קעניגליכען פּאַלאַץ, וואו ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט. די אומשטענדען האָבען מיטגעבראַכט, אַז ער האָט געהאַט אַ פעסטען כאַראַקטער, אַ מוטיגען טעמפּעראַמענט, וועלכעס ס׳האָט איהם אַרויסגעשטעלט מעהר פּאַסענד צו זיין דער הויפּט וואָרט זאָגער פון שבט לוי פאַר אַלע אידען.

דער בכור אהרן ווערט כאַראַקטעריזירט אַלס ״אוהב ורודף שלום״. אַ ליבהאָבער און נאָכפאָלגער פון פרידליכע מיטלען. מיט דער מאָטאָ האָט אהרן געהאַנדעלט ביים מעשה העגל עפּיזאָד. זיין מילדקייט קאָן ווערען אַרויסגעזעהן ביי דער פּאַסירונג מיט זיינע צוויי עלטערע זיהן נדב ואביהו (ויקרא י׳). די צוויי האָבען געוואָלט אַריינברענגען אַ פרעמדען פייער ביי דעם פּראָצעס פון קטורת, האָט דורך דעם געקומען אַ קאַטאַסטראָפע. אַ פייער איז אַרונטער פון הימעל און זיי פאַרברענט. דערצעהלט די תורה דאָרט. ׳וידם אהרן׳, דער פאָטער האָט געשוויגען, ניט מתרעם געווען אויף דער טרויעריגער טראַגעדיע.

מיט לאָגישע טיפזיניגע געדאַנקען בעקליידעט אַ מדרש די פּאַסירונג. דער טאַאַט פון אַריינברענגען פרעמדען פייער איז בדרך משל, ס׳מיינט נדב ואביהו, האָבען אויסען געווען אַריינצוברייינגען פרעמדע אָרדענונגען אין אידישען לעבען. זיי זיינען ניט געווען צופרידען, וואָס זייער פאָטער דער בכור איז ניט געווען דער הויפּט דאָמינירער ביי אידען. לויט זייער מיינונג האָט זייער אָנקעל משה ניט ריכטיג געהאַנדעלט. אַ אגדה דערצעהלט, אַז די צוויי האָבען קאָנספּערירט: ווען זיי האָבען בעגלייט משה ואהרן, האָט איינער געזאָגט צום צווייטען, ווי דערוואַרט מען זיך אַז די צוויי אַלטע זאָלען שטאַרבען, דאַמאָלסט וועלען מיר ווערען די אידישע פיהרער. וועלכע ס׳זאָלען זיין די צו וועלכע ס׳בעלאַנגט לויט דער בכורה. די ניט אידישע הערשענזיכטיגע אַמביציעס מיינט ׳פרעמדער פייער״. פאַר דעם זיינען זיי בעשטראָפט געוואָרען, ניט מיט אַ בוכשטאַבליכען פיזישען פערברענט ווערען . . .

אין דער אגדה ווערט דאָס אילוסטרירט, אַז ס׳איז געווען אַ שרפת נשמה וגוף קיים. זייערע קערפּערס האָט ניט געשאַדט, נאָר די נשמות זיינען פער׳שרפה׳ט געוואָרען, צושטערט געוואָרען זייער שטרעבען נאָך פיהרערשאַפט, ווייל ס׳איז ניט געווען ערנסט. פערצעהרט די הערשענזיכטיגע טעאָריעס. זיי האָבען ניט זוכה געווען, עולה לגדולה צו זיין. און אפילו די כהונה איז איבערגעגעבען געוואָרען צו זייערע ברידער אלעזר ואיתמר. די תורה דריקט זיך אויס דאָרט אַז משה האָט גערופען מישאל און אלצפן, וועלכע האָבען זיי אַרויסגעפיהרט מחוץ למחנה. ס׳ווערט ניט געזאָגט אַז מ׳האָט זיי מקבר געווען, ווייל זיי האָבען געלעבט, נאָר אויסגעשלאָסען געוואָרען פון די אידען. אָהן וועלכען איינפלוס ביים פאָלק, אויף דער איבערקערעניש זאָגט די תורה וידם אהרן. איהם האָט געפעהלט דיסציפּלין. די דעה, ביים איבערגעבען די כהונה צו די אינגערע זיהן.

אַנדערע כאַראַקטער שטריכען האָט אַרויסגעוויזען מרע״ה. נאָך זייען־

דיג ביי פרעה'ן אין הויז, מיטן אנשטעל פון אַ פרינץ, ערצויגען מיט אַ איינגעוואָרצעלטע דיסציפלין און גערעכטיגקייט, האָט ער ניט געקאָנט פאַרטראָגען קיין עולות, ווען ער זעהט צוויי אידען קריגען זיך, זידעלט ער דעם, וואָס שלאָגט דעם צווייטען, אַז ער זעהט אַ מצרי פייניגט אַ אידען נעמט ער זיך אָן די אידישע קריוודע. ער טויטעט דעם מצרי. ס'איז אויך דאָ אַ לעגענדע אַז משה איז אַנטלאָפען פון מצרים צוליעב זיין טוידטען דעם מצרי, איז ער געקומען אין דעם לאַנד כוש, דאָרטען איז ער געוואָרען אַ מיליטערישער פיהרער. דערנאָך דער מלך פון לאַנד פאַר 40 יאָהר. ווען ער זעהט אין מדין אַז די פאַסטוכער טרייבען אַוועק פון ברונען יתרו'ס טעכטער, צייגט ער אַרויס זיין ריטערישקייט, נעמט זיך אָן פאַר די יונגע פרויען. זיינע אַלע האַנדלונגען צייגען איהם פאַר אַ פערזאָן מיט מוט און זעלבסטווירדע.

גלייכצייטיג מיט זיין מוטיגקייט און אונערשראָקענקייט, איז ער אויך באַרמהערציג. דער מדרש בריינגט ווען ער איז געוועזן אַ פאַסטוך, איז ער געוועזן גוט צו די יונגע לעמלאַך. ער פלעגט זיי פיטערען דאָרט וואו דער גראָז איז געוועזן ווייך און זאַפטיג. זאָגט דער רבש"ע, דער יעניגער, וועלכער איז אַ גוטער פאַסטוך, וועט זיך פאַסען אַלס שעפאַרד, רועה ומנהיג, פאַר די אידען. ניט אַכטענדיג וואָס ער האָט אַ עלטערען ברודער. ווייל ביי אידען איז דער משפט הבכורה, ניט אַ אומקאָמפראָמיסלעכער געזעץ. מ'דאַרף נעמען אין אָנבעטראַכט די צוגעפאַסטקייט, דעם צוועק דאַרף מען שטעלען העכער ווי די פאָרמאַליטעט שוין פון בעפאָר איז דער אידישער פרעצעדענט ניט נאָך צו פאָלגען בלינד די בכורה פאָרצוג, וועגען דעם זיינען דאָ איניגע ביישפילען.

פון נח'ס דריי זיהן, איז דער פאָרנעמסטער ניט יפת, דער עלטסטער אין יאָהרען, נאָר שם. פון תרח'ס זיהן איז ניט נחור דער חשוב'סטער אַלס דער עלטסטער, נאָר אברהם. אַזוי אויך יצחק לגבי ישמעאל, יעקב לגבי עשו. ביי די שבטים איז ניט אַנערקענט געוואָרען ראובן דער בכור, אָדער יוסף דער עלטסטער פון רחל'ס קינדער, נאָר פאַר דער מלוכה יהודה .און פאַרן פריסטערטום לוי. ביי יוסף'ס זיהן איז אפרים אין מעלה לגבי מנשה, (מעגליך די אומבאַשטימטקייט האָט נאַכהער געבראַכט צו דער צעטיילונג פון מלכות יהודה, מיט די פון שבט בנימין, און אפרים). אויפ'ן באַזיס פון בכורה איז געוועזן, וואָס קין דער עלטערער האָט ערמאָרדעט זיין אינגערען ברודער הבל, וועלכער איז געוועזן חשובה'ר. דאָס זיינען געוועזן די רייבונגען צווישען יעקב און עשו. דער מכירת יוסף, און נאָך געשעהענישען ביי דוד'ן אד"ג.

אַזאַ עקזאַמפעל איז פאָרגעקומען ביי עמרמ'ס קינדער, ווען די שכינה בעווייזט זיך צו משה'ן מתוך הסנה, און שיקט איהם קיין מצרים, ער זאָל זיין דער אידישער גואל. קומט פאָר דער ארגומענט. ער טענה'ט 'מי אנכי?' איך בין ניט דער צוגעפאַסטער פערזאָן, דער אינגערער ברודער, דערצו אַ כבד פה. די ג־טהייט הערט אַז משה דער ענו וויל ניט אַוועקנעמען זיין ברודערס רעכט. דער מנהיג העולם זאָגט איך ווייס אַז אהרן איז דער עלטערער ברו־

דער, אַ גרעסערער רעדנער, אָבער דאָ איז דער מאָראַל פון אייער גאַנצען יחוס פון לוי׳ן, וועלכער איז ניט געווען דער בכור, ווייל ניט די יאָהרען אַלטקייט באַרעכטיגט די חשיבות, נאָר די פאַסיגקייט. ער איז אַ צו מילדער. ער וועט זיין צופרידען מיט דיין בעשטימונג. ער וועט דיר מקבל פנים זיין, מיטהעלפען. דער רודף שלום וועט ניט האָבען קיין קנאה. ער וועט זיין דער פאָרשפרעכער, די מויל צו רעדען. דער כהן גדול, דער ש״ץ, פאַרבעטער פאַר אידישע תפלות. דו וועסט זיין דער אלהים, נביא, אויבערהאַר, מחוקק און מנהיג. (שמות).

מיט יענער ענליכקייט פון די בני עמרם, איז הלל מרמז צו די צאַנקערייען פון ינאי המלך׳ס זיהן. זיי זיינען דאָך פון שבט לוי, ס׳האַנדעלט זיך וועגען די צעטיילונג. די הערשאַפט, די מלוכה און די כ״ג. דער בכור הורקנוס מיט זיין מילדקייט איז ניט צוגעפאַסט פאַר דער מלוכה. אָבער די פאַררעטערישע מחרחרי ריב העצען, צופלאַקערען די קריגערייען. לגבי יענער פאָליטיק, זאָגט דער תנא ״זייט אהרן הכהנ׳ס תלמידים. ער דער ליבהאָבער שלום, האָט ניט פראָטעסטירט וואָס משה ווערט דער מנהיג, ווייל מ׳דארף ניט זוכען קיין פערזענליכע אמביציעס. די כונה פון אַ פיהרער דארף זיין וועגען דעם כלל׳ס אינטערעסען. אהבת הבריות, די מענשען־פריינדשאַפט זאָל זיין די מאָטאָ, מיט די ערליכע טענדענצען, האָט משה זוכה געווען צו זיין דער מקבל התורה. און אַזוי הויך איז געווען אהרן הכהנ׳ס פאָזיציע אַלס כ״ג, זיין עבודת הקרבנות איז געווען פאַרן תורה אידעאַל, ווי דער פסוק באַשטעטיגט, זאת התורה לעולה ולמנחה הקרבת הקרבנות מיט׳ן תורה גייסט.

פילע עפיזאָדען ווערען אין תלמוד דערצעהלט פון הלל׳ן, וועלכע שפיגלען אָפ די לויטערע פערזענליכקייט, ער איז געווען אַ ״נאה דורש״ און אַ ״נאה מקיים״. אין (שבת ל״א) דערצעהלט די אגדה. צוויי פערזאָנען האָבען זיך געוועט אין פיער הונדערט רענדלאַך, צו מ׳קאָן דערצערענען הללן? ארויסברייגגען איהם פון געדולד. איז דער וואָס האָט געהאַלטען אַז מ׳קאָן יאַ אַריינברייגגען הלל׳ן אין כעס, געקומען צו איהם פרייטאָג, ווען ער איז געווען באַשעפטיגט מיט׳ן גרייטען זיך אויף שבת. און ער האָט איהם גענודיעט מיט פיעל נאַרישע פראַגען. אָבער הלל האָט ניט פערלאָרען דעם געדולד. ביז דער פרעגער איז געוואָרען בייז און ער האָט אויסגעשריען. ״דאָס ביסטו דער בעריהמטער הלל. הלואי זאָלען אַ סך ווי דו נישט זיין ביי אידען, דורך דיר פאַרליר איך פיער הונדערט רענדלאַך. אויף דעם האָט הלל גוטמוטיג געענטפערט, ווייטער זיי פאָרזיכטיג, דו וועסט הללן ניט מאַכען בייז.

נאָך אַ לעגענדע ווערט איבערגעגעבען אַז אַ עכו״ם איז געקומען צו שמאי׳ן ער זאָל איהם מגייר זיין מיט׳ן בעדינג, ער זאָל איהם אויסלערנען גאַנץ תורה אויף איין פוס, האָט איהם שמאי דער קפדן דורכגעטריבען. אָבער ווען ער איז געקומען מיט׳ן זעלבען פאָרשלאַג צו הללן, האָט ער איהם יאַ מגייר געווען און צו איהם געזאָגט. מה דעלך סני לחברך לא תעביד. וואָס דו האָסט פיינט, זאָלסטו ניט טון צו דיין חבר. דאָס איז דער עסענץ פון ואהבת לרעך

כמוך. דאָס איז די גאַנצע תורה, דאָס איבעריגע געה און לערען. אַלעס אַנדערעס זיינען פרושים, בעגרינדעט אויף דעם פרינציפ. די אגדה דערצעהלט נאָך ענליכקייטען. די גרים האָבען דערנאָך געזאָגט, ״שמאי׳ס״ שטרייגקייט האָט אונז פערטריבען פון אידישקייט, בערויבט פון עולם הבא. הלל׳ס מילדקייט האָט אונג גערעטעוועט.

די פערשידענאַרטיגקייט פון די צוויי כאַראַקטערס, שפיגעלט זיך אָפּ אין זייערער אַ טעאָריע, אין (כתובות ט״ז) ווערט געפרעגט, כצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא, בית הלל אומרים כלה נאה וחסודה. דאָ איז פערהוילען אַ פראָבלעם, ווען מ׳פרעגט ביי אימיצען אַ מיינונג וועגען אַ כלה מיט וועלכער מדיינקט חתונה צו האָבען, זאָגען די בית שמאי די מקפידים, מ׳זאָל ענטפערען, די ריכטיגקייט ווי זי איז. איז זי שעהן, קלוג, גוט און פרום, אָדער מאוס, שלעכט, און נאַריש. ביי אַלע אופנים זאָל מען זאָגען וואָס מדיינקט. בית הלל אָבער זאָגען אין אַלע פאַלען זאָל מען געבען אַ גוטע מיינונג. דאָ איז אַמאָל אַ קאָנפליקט צווישען אַ וואַהרשיינליכען אמת זאָגען און אַ צווייטען באַרעדען שלעכטס טון.

ס׳איז דאָ אַ פעסטגעשטעלטער פרינציפ, מ׳זאָל ניט זאָגען קיין ליגען, אַ געזעץ אין דער תורה פאַרזאָגט ״מדבר שקר תרחק״, אויף דעם בעגרינדען די בית שמאי זייער דאָקטרין, מ׳זאָל זאָגען ווי זי איז. ב״ה נעמען אָבער אויך אין אָנבעטראַכט די אונאַנגענעמע רעזולטאַטען פון דעם שטרייגען אמת. ס׳איז דאָ אַ מאַראַל, אַז פון שלום וועגען זיינען דאָ פאַלען, ניט צו זאָגען דעם הוילען אמת. דער מהרש״א איז דאָ מסביר. אַז ב״ש מיינט צום זאָגען, אַזוי ווי נאָכן דין מוז דער מאַן זעהן די פרוי בעפאָר ער איז איהר מקדש ענטפערט מען דעם פרעגער, זי איז ווי דו האָסט איהר געזעהן, טו ווי דיר געפעהלט זי. ב״ה זאָגען מ׳זאָל ענטפערען מיט אַ גוטער אָפשאַצונג. קיין פערזאָן איז ניט אין אַלע הינזיכטען מאוס. אָדער שלעכט מ׳קאָן ביי יעדען געפינען אַ גוטען טיפ. זאָל מען ענטפערען זי איז פיין און פרום . . .

ביי הללן איז די אָפשאַצונג אויסגעהאַלטען מיט זיינער אַ פילאָזאָפישער אָביעקטיוויטעט. אין (ערובין י״ג) ווערט געבראַכט, ס׳איז געווען אַ דיספוט צווישען ב״ש און ב״ה. די האָבען געזאָגט ס׳וואָלט זיין גלייכער, ווען דער מענש וואָלט ניט בעשאַפען געוואָרען, און די זאָגען ס׳איז גלייך וואָס דער מענש איז בעשאַפען געוואָרען דער תמצית פון דעם צווייזייטיגען מיינונג איז: אַז ב״ש די שטריינגע האַלטען אַז דעם מענשענס נשמה איז אַ לויטערע פאָלקאָמענהייט, נאָר דורך דעם געבורט פון איהר קאָמבענירען מיט דעם קערפער פאַרדאַרבט זיך דער נשמה׳ס אייגענשאַפטען. וועלכעס ס׳זיינען די פאַקטאָרען פון זינד. אַלזאָ וואָלט דאָך בעסער געווען ווען דער מענש ווערט ניט באַשאַפען און דער גייסט בלייבט ריין און לויטער. אַנדערש איז ב״ה אנשויאונג. אַז די נשמה איז אויך אַ אומענטוויקעלטע מאַטעריע. נאָר דורך דער קאָמבינאַציע מיטן׳ גוף ווערט דאָס פערפאָלקאָמט, געלייטערט, און אויסגעבעסערט. וועלכעס ס׳איז אפילו ניט בעוואָרענט אַז אַזוי וועט דאָס זיין. אָבער טיילען

גוטעס איז ביי יעדען דאָ, ווי ס'איז דער כלל אפילו זינדיגע זיינען פול מיט מצות, איז דאָך דער געבאָרען ווערען אַ געווינשטער פראָצעס (זעה אבות פ"ב מש"א).

הלל'ס הויכע פערזענליכקייט ווייזט זיך אַרויס פון די פיעלע תקנות וואָס ער האָט איינגעפיהרט, אויסצובעסערען געזעלשאַפטליכע בעציהונגען. ער האָט געפונען מיטלען ווען דער דין האָט געבראַכט שטערונגען, געקומען אין צוזאַמענשטויס מיט לעבענס פאָרמען, האָט ער געפונען אַ התר. אַ עצה. ניט עובר צו זיין אויפ'ן דין. אָבער גלייכצייטיג זאָל קענען אָנגעהן די לעבענס בעדינגונגען, לויט דער צייט.

דער דין אין דער תורה (בהר ל"ב), אַז יעטווידער זיבעטער יאָהר זאָל זיין שמיטה, אַ פאַרלאָזונג יאָהר. ווען מ'טאָר ניט בעאַרבייטען די פעלדער, אַלעס וואָס ס'וואַקסט פון זיך אַליין זאָל זיין הפקר, ס'באַלאַנגט צו אַלעמען, דאָס איז געווען אַ נויטווענדיגקייט געזעץ אַ אַגראַר תקנה ס'זאָל ניט פערדאָרבען ווערען די ערדס פרוכטבאַרקייט זי דאַרף האָבן אַ אָפרו פעריאָד. נאָך אַ געזעץ איז געווען פאַר אַ שמיטה יאָהר אַז אַלע אויסשטעהענדע חובות ווערען בטל. ס'איז שמיטה פערלאָזען ניט איינצומאָנען. אַ מאָראַטאָריום אויף שולדען. דער דין האָט אַ פאָראויסגעזעהענעם ציעל פאַרן עקאָנאָמישען געשעפטליכען געביעט. הלל האָט אָבער באַמערקט, אַז דער מאָראַטאָריום רעפאָרם, ברייננגט שטערונגען אין דער האַנדעלס וועלט, בעפאָר דעם שמיטה יאָהר. הערט אויף דער קרעדיט סיסטעם, מ'באָרגט ניט קיין סחורה, מ'לייעט ניט קיין געלד, ווייל מ'וועט דאָך ניט קענען איינמאָנען, דער שמיטה געזעץ מאַכט פאַרלאָרען די חובות.

הלל האָט געפונען אַ מיטעל פאַר דעם איבעל. אַזוי ווי דער דין פון שמיטה ווערט בעטאָנט אין דער תורה (דברים ט"ו) "שמוט כל בעל משה ידו, אשר ישה ברעהו", דער פאַרפאַלען ווערען חובות, איז דער דין לגבי וואָס מ'מאָנט פון אַ רעהו, אַ פריינד, אַ יחיד, דער אינדיווידועל זאָל ניט דרייקען דעם בעל חוב זיין פריינד. ווערט דאָ בעטאָנט, אַז דער אָרדענונג איז ניט לגבי וואָס מאיז שולדיג אַ רבים. צו אַ אינסטיטוציע, צו וועלכע אַ בי"ד איז בעפאָלמעכטיגט איינצומאָנען. די זיינען ניט אין דעם אָרדענונג פון מאָראַטאָריום שולדען. האָט הלל מתקן געווען אַ סאָרט דאָקומענט, וועלכער ווערט אין תלמוד (גיטין ל"ו) דערקלערט די איינצעלהייטען, דער נאָמען פון דעם שטר אין "פרוסבול" וואָס מיינט אין דער ארמישער שפראַך "אַ תקנה פאַר רייכע און אָרימע". ס'העלפט די אָרימע זיי זאָלען קריגען הלוואות, און די רייכע זיי זאָלען קאָנען איינמאָהנען חובות, דאָס איז אַ פולמאַכט צו בית דין איינצומאָהנען. לגבי אַ בית דין מאַכט שמיטה ניט דעם פערפאַלען ווערען פון חובות.

אין יענע אַלטע צייטען איז געווען אַ איינפיהרונג פון מאַכען פאַראַדנע לויות, זיי פלעגען ווערען דורכגעפיהרט מיט לעכערליכע צערעמאָניעס, וואולגאַרישען פראַכט און גלאַנץ, אומנויטיגע גרויסע אויסגאַבען. דעם "בר מינן"

פלעגט מען אויספוצען אין טייערע קליידער, צירונג, באַלזאַמירט מיט קאָסטבאַרע בשמים, געדונגענע הספדים מאַכער, אָדער מאַכערינס און בעקלאָגערענס (מקוננות). די הוצאות זיינען געווען אַזעלכע אונגעהויערע, אַז אין פיעל פאַלען זיינען די קרובים ניט געווען דאָס אומשטאַנד אויסצוגעבען, פלעגען זיי אַנטלויפען און לאָזען דעם טוידטען אויף הפקר, אָדער זיך אַזוי פערשולדיגען, אַז זיי זיינען דעם רעשט פון זייער לעבען געווען פערבאָדען אין שולדען, אַז׳ זיי האָבען געליטען הונגער.

געגען די באַלעסטיגונגען האָט הלל איינגעפיהרט אַז אויפן ″בית עלמין″ און לוית זאָלען אויפהערען די לעכערליכע לוקסוסען. דאָרט זיינען אַלע גלייך, מזאָל אַלעמען מקבר זיין אין ″תכריכין″ געמאַכט פון איינפאַכען ווייסען לייוונט, אָהן קאָסטבאַרע זאַרגען פון בראָנז,, אויסגעבעטע מיט אַטלאַס און סאַמעט, געדאָבעלט מיט סעמענטענע און הילצערנע אַרונות, דאָרט אויפ׳ן ″עולם האמת″ זאָלען אַלע זיין גלייך, בעגראָבען ווערען צווישען איינפאַכע ברעטער, אין אַוועלט וואו ס׳זיינען דאָ אַזוי פיעל לעבעדיגע נויטבעדערפטיגע מענשען, וועלכע לעבען אין דחקות, די זיינען בילכער, צו ווערען געשפייזט און בעקליידעט, ס׳איז אַ אידיאָטסטוואָ און אַ פאַרברעכען, וואָס קליינע מענשעלאַך ווילען זיך אויספיינען פאַר דער קורצער צייט פון דער לויה, מיט לוקסוסען, וועלכע ווערען באַגראָבען, פערפוילט און צוואָווערימט די פענסי שטאָפען מיט׳ן אויפגעלייזטען קערפער. דער עסטעטישער גייסט פון הלל האָט דאָס בעגריפען און מתקן געווען צו מאַכען דאָס איינפאַך ווי מעגליך.

דורכבלעטערענדיג די אידישע היסטאָריע, געפינען מיר צום ערשטען, מאָל דערמאָנט דעם קולט פון מאַכען צערעמאָניעס ביי אַ לויה. דאַמאָלסט ווען שרה איז געשטאָרבען, ווערט געשילדערט (בראשית כ״ג), ויבא אברהם לספד לשרה ולבכותה. אברהם איז געקומען, געמאַכט אַ הספד און באַוויינט שרה׳ן. איז מען דאָרט מדייק, אַז ס׳איז געווען אַ צוגעפאַסטער הספד. ווי ס׳זיינען געווען די ריכטיגע שבחים און מעלות פון שרה׳ן אָהן גוזמאות, ביי די אַנדערע אבות ואמהות זיינען וועגען דעם ניטאָ קיינע פערצייכענונגען אויסער ביי יעקב אבינו, דאָרט אין מצרים האָט שוין געווירקט די נאָכמאַכונג פון די עגיפטיאַנער. יוסף איז טאַקע געווען אַ צדיק, אָבער אַלס שני למלך, האָט ער געמוזט אָנהאַלטען דעם שטאַט פון פראַכט און גלאַנץ. פאַלמעסער, עמבאַלמער, צו דער לויה זיינען געווען רייט־וועגענער און קאַרעטען. יעקב האָט מיט זיין חוש הנבואה געזעהן דאָס און ער איז געווען געגען דעם. ער באַפעהלט יוסף׳ן זאָלסט מיר אַוועקטראָגען פון מצרים, מאַך מיין קבורה אַזוי ווי ביי מיינע עלטערען. לויט דעם אידישען גייסט. בעגראָב מיר אין דער מערת המכפלה, ניט לויט דעם מצריי׳שען קולט. אַ באַלזאַמירטע מומיע, אין אַ פאַראַמיד, ווי דער מדרש בריינגט יעקב האָט ניט געוואָלט בלייבען אין מצרים. די מצריים זאָלען פון איהם ניט מאַכען אַ אָפגאָט. יוסף פאַר זיך האָט אויך אַזוי באַפוילען.

ער זאָגט אָן: ווען ג־ט וועט אייך בעפוילען איהר וועט אַוועק פון מצ־

רים, זאָלט איהר מיטנעמען מיינע ביינער, (ויחי נ'). די אגדה זאָגט אַז דאָסזעלבע האָבען אָנגעזאָגט אַלע שבטים. מרע"ה האָט מיטגענומען יוסף'ס ביינער און אַזוי האָט מען מיטגענומען פון די אַלע אַנדערע שבטים. אין די אַלע עפּאָכען פון די שופטים, נביאים, מלכים, חכמי התלמוד אַז"וו, איז כמעט ניטאָ קיין זכר פון פאַראַדנע לויות מיט דעם גייסט האָבען אידען זיך געפיהרט דורכן פערלויף פון בערך צוויי טויזענד־יאָהריגען גלות. אַזוי לאַנג ווי דער עם סגולה האָט אָפּגעשאַצט די רייכקייט פון גייסט, ביז מיט עטליכע צעהנדליגער יאָהרען צוריק,אין די מזרח אייראָפּייאישע שטעדטלאַך, פלעגען קינדער שטאָלצירען מיט זייערע עלטערענס יחוס עצמם, תורה ומעשים טובים, מ'האָט ניט געהאַלטען פון פוסטע גוזמאות'דיגע הספדים, שבחים. עסטעטישע לויות איז געווען ביי אידען .

מיר האָבען ניט נאָכגעפאָלגט די אַמאָליגע מצריים און אַנדערע נאַציאָנען. ביי זיי איז דאָס געווען אַ הייליגע רעליגיעזע דאָגמאַ, אַ פאַקטאָר אין זייער טהעאָלאָגיע איז געווען, צו פאַרגעטערען די פאַרשטאָרבענע. גלויבענדיג, אַז זיי האָבען די מאַכט, צו בריינגען גוטעס אָדער שלעכטעס פאַר די לעבעדיגע. די טוידטע זיינען געוואָרען אַ ”דייעטי”, צו וועלכער מ'בעט, מ'בריינגט אָפּפער. ביי אידען איז דאָס שטריינג פערבאָטען. ס'איז דאָ דער פערבאָט אין דער תורה געגען זיין אַ ”דורש אל המתים”, ווי ס'איז אַ עבירה דער ”ועבדתם אלה' אחרים”. די עטישע געדאַנקען האָבען באַזעעלט הלל'ן, אַז דער פערלאָזען דעם ”עולם התחתון”, איז גלייך פאַר אַלעמען, אָרעם און רייך, האַר און קנעכט, שוואַכען און שטאַרקען.

הלל'ס אויפטו צו מאַכען איינפאַכע לוית, איז אין איינקלאַנג מיט דעם מאָראַל, וואָס ער גיט אין דער משנה ,די אָפּשאַצונג פון אהרנ'ס פּרינציפּען ליעבען און נאָכיאָגען דעם פרידען, ליעבען אַלע מענשען. די אגדה זאָגט אַז אהרן האָט זוכה געווען צו ווערען באַזעעלט מיט'ן ”רוח הנבואה”, ווי דער פסוק (שמות ד') זאָגט, ”ואנכי אהיה עם פיך ועם פיהו”. די ג־טהייט וועט זיין מיט משה'ס און אהרנ'ס מויל. זיי ביידע וועלען זיין אין דער מדרגה פון גט־ליכע מיילער. אין (שמות) ז' ואהרן אחיך יהיה נביאך”. אהרן וועט זיין דער ”נביא”. ער האָט דערגרייכט צו דער נבואה מדרגה ווייל ”תורת אמת בפיהו”. אהרן האָט פראָפּאַגאַנדירט די אמת'ע תורה, קיין אומרעכט ניט באַגאַנגען, מיט'ן זיין עהרליך און פרידליך, איז ער געווען דער מוסר־השכל מ'זאָל אַוועקנייגען פון זינד, ווייל די מויל פון אַ א כהן וועלכער איז כולל די ת"ח אין יעדען דור היטען וויסענשאַפט, זיי זיינען ווי די ג־טליכע מלאכים.

דער מנהיג רוחני וועלכער איז באַזעעלט מיט די פּרינציפּען דערהויפּט דעם רוח היהודים והיהדות, ווען זיי פאָלגען נאָך די מדות פון פרידען, האַרמאָניע און ליעבשאַפט צו דער גאַנצער שאַפונג, עלעמענטען קומען ניט אין צוזאַמענשטויסונגען, ווערען פאַרמידען קאַטאַסטראָפען, נאַטירליכע, ווי שטוררעמס, ערד־ציטערנישען, פעסטען, וואולקאַנישע אויסברוכען, מענשליכע צאַנקערייען, מלחמות, שנאה און קנאה.

″ורודף שלום″, מ'פאַלגט נאָך דעם שלום ווען מ'האַנדעלט אין די ראַמען פון הלל'ס סלאָגאַן: ″דעלך סני לחברך לא תעביד″, געבויט אויפ'ן פרינציפּ פון ליעבע. ″ואהבת את ה'″ האָב ליעב די ג־טהייט. ″ואהבת לרעך כמוך″, ליעב דעם צווייטען ווי זיך, ″ואהבתם את הגר″, ליעבען דעם פרעמדען און ביז צום עקסטרים פון אוהב את הבריות, ליעבען אַלע באַשעפעניִשען. מיט די טוגענדען דערנעהנטערט זיך די מענשהייט צו די תורה אַפּשטראַלונגען. דאָס איז דער שלוס, וואָס הלל האָט געגעבען דעם גר. ″ואידך זיל גמור″, די לאָזונגען מיינען אָפּ אין אַלע תורה לערנונגען, הלכה, מדות, אמונה, נגלה, נסתר, אַז″ו.

דעם וויזיאָן האָט בעגריפען דער גר, מיט'ן געפיהל פון דאַנקבאַרקייט פאַר הלל'ס סבלנות, געדולד, און מילדקייט, וועלכעס ס'האָט איהם געבראַכט ″תחת כנפי השכינה″, אַז מ'באַזיצט אַהרן'ס מדות, איז דער שלוס: ″ומקרבן לתורה″. די פּאָסטולאַטען פון דער משנה, זאָלען בעגלייטען די מנהיגי הדור. זיי זאָלען מאַכען אַ חשבון הנפש, זעהן וואהין עס ציעלען זייערע אַמביציעס, ס'זיינען דאָ די אונגעווינשטע מיטלען פון צאַנקערייען צו דערגרייכען הערשענזוכט, גלוסטען וועלכע פאַראורזאַכען רעזולטאַטען פון צרות און פיין. דאַגעגען האַנדלונגען לויט אהרנ'ס מדות, וועלכע זיינען געווען פאַקטאָרען ביים גאולת מצרים, מתן תורה, אידען זאָלען ווערען בעטיטעלט אַלס ממלכת כהנים וגוי קדוש.

די מאָראַלישע זיטען, פילאָזאָפישע אַנשויאונגען, לאָגישע שיטות, זאָלען זיין דיביישפּילען אין אַלע צייטען און דורות, לענדער און אומשטענדען. זיי ברייגגען צום קיום העם, לייטערען די אמונה מיט'ן מאור התורה.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה י״ג

הוא היה אומר, נגד שמא אבד שמא ודלא מוסיף יסוף ודלא ילף קטלא חיב ודאשתמש בתגא חלף.

ער פלעגט זאָגען דער וואָס נעמט זיך אַליין אַ גרויסען נאָמען פערלירט ער זיין נאָמען און דער וואָס מעהרט ניט צום לערנען פערמינערט ער און דער וואָס לערנט ניט פערשולדיגט ער זיך צום טוידט. און דער וואָס בענוצט זיך מיט דער תורה קרוין געהט אונטער.

מיט די זעלבע אָנשויאונגען פלעגט הלל זאָגען, אַז שעדליכע רעזולטאַטען זיינען דער פועל יוצא, פון אונעטישע פיהרונגען, ווי אין זיינע פריהערדיגע אָנווייזונגען, לגבי אַ פערדאָרבענע פאָליטיק, וועלכע האָט געבראַכט צו דער פערטיליגונג פון דער חשמונאים דינאַסטיע, דעם אידישען חורבן און דעם לאַנגען ביטערען גלות, איז געווען די שולד פון הערשענזוכט, איז די איצטיגע פאָסטולאַטען, דער וואָס וויל בעקומען דעם נאָמען "מלך־כ״ג און ער איז צו דעם ניט באַרעכטיגט, ער פאַסט זיך ניט פאַר דעם, ווער דאָס ברייַנגען, צו אַ גאַנצער פאַרטיילונג, ווען מ׳פאַרמערט ניט דעם לערנען פאַרגעסט מען אויך דאָס וואָס מ׳האָט געוואוסט פריהער, דער וואָס הערט אויף צום לערנען פערשולדיגט ער זיך מיט אַ גייסטיגען טוידט.

דער מאמר כאַראַקטעריזירט, פאַסירונגען אין הלל׳ס לעבען. וועגען איהם דערצעהלט די אגדה, אַז ער האָט איינגעוואַנדערט קיין ארץ ישראל פון בבל. אַזוי ווערט ער צייטענווייז גערופען "הלל הבבלי". זיין גרויסער באַגעהר צו לעהרנען תורה פון די חכמים אין ארץ ישראל האָט איהם געבראַכט. און כאָטש ער איז געווען אַ אָפּשטאַמלינג פון די "זרע מלכי בית דוד", איז ער געווען אין בבל אַ אומבעוואוסטער פערזאָן, דערצו איז ער געווען אַ גרויסער אָרימאַן. אין יענע צייטען איז געווען איינגעפיהרט, אַז יעטווידער וועלכער האָט געוואָלט לערנען אין בית המדרש, הערען די דרשה, די שקלא־וטריא, האָט געדאַרפט בעצאָהלען פאַר דער פּריווילעגיע. דאָס איז געגאַנגען צו דעקען די הוצאות פון דער ישיבה. דעם הלל הבבלי׳ס באַשעפטיגונג איז געווען אַ האָלץ קלייבער. ער פלעגט געהן אין וואַלד, אָנקלייבען האָלץ, מאַכען פון דעם בינטלאַך, זיי ברייַנגען אין שטאָדט, וועלכע ער פלעגט געוועהנליך

פאַרקויפען פאַר אַכט ״טרעפיקס״ אַזאַ מטבע, פון דעם סכום פלעגט ער פיער בעצאָהלען די אַריינטריט געלד אין בהמ״ד, מיט די אַנדערע פיער מטבעות, האָט ער געדעקט זיינע אַנדערע אויסגאַבען.

ס׳האָט אַמאָל פאַסירט, אַז ס׳איז געווען זעהר אַ שלעכטער וועטער, ווען ס׳איז פאַר הלל׳ן געווען אונמעגליך צו געהן אין וואַלד, פערדינען דאָס ווייניגע, האָט ער אַליין ניט געהאַט פאַר זיך גאָר ניט, אָבער ער האָט דאָך אויך ניט געהאַט די פיער מטבעות איינצוצאָהלען פאַרן אַריינגעהן אין בית המדרש. איז ער אַרויף אויפ׳ן דאַך און דורך אַ דאָרטיגען פענסטער זיך צוגעהערט צום לערנען. דער וועטער איז געווען נאַס און קאַלט. דער מתמיד ליידט פון דעם, ווערט אָפּגעשוואַכט פון קעלט און הונגער. אָבער דער שטאַרקער ווילען צום לערנען, איז גובר זיין שוואַכקייט, מיטן אינטערעס פון דעם לימוד, ווערט ער אַוועקגעטראָגען אויף די פליגלען פון תורה התפעלות, ניט צו פיהלען די קעלט און מידיגקייט, אַם ענדע ווערט דער גוף דאָך איבערוועלטיגט. ער בלייבט ווי אין קאָמאַ, אַ פער׳חלש׳טער פאַלט ער איבערן פענסטער. זיין קערפּער פערשטעלט די ליכט פון אַריינדרינגען אין בהמ״ד. ס׳ווערט דאָרט טונקעל. ווען מ׳איז אַרויף אויפ׳ן דאַך אונטערצוזוכען די סיבה, וואָס ס׳פערשטעלט די ליכטיגקייט, האָט מען געפונען דעם פער׳חלש׳טען קערפּער פון הלל הבבלי. מ׳האָט איהם אַרונטערגענומען אין בית המדרש, אָבגעמינטערט, און פון דאַמאָלסט אָן האָט מען זיך גענומען אינטערעסירען מיט׳ן אָריימען מתמיד, און מ׳האָט אויסגעפונען אַז דער פרעמדער איז אַ אויסערגעוועהנליכער גאון אין תורה.

ווי ס׳איז שוין איבערגעגעבען געוואָרען האָט דער טיראַן הורדוס אויסגעמאָרדעט די גאַנצע חשמונאים משפחה, כדי ס׳זאָל ניט פערבלייבען קיינער וועלכער האָט פרעטענזיעס צו דער מלוכה. צו פערזיכערען זיין טראָן האָט ער פערשידענע רוצח׳ישע בעטריגערייען אָנגעווענדעט, אויסצוראָטען די מאַקאַבייער, ס׳זאָל פון זיי קיין זכר ניט פערבלייבען. און אפילו די כהונה גדולה אַמט צו וועלכער ער אַליין האָט ניט געקאָנט דערגרייכען, האָט ער אָבער דאָך דאָמינירט, דעם חשוב׳ען אַמט פלעגט ער פאַרקויפען צו אומבעדייטענדע כהנים. ס׳איז אויך אַזוי ווייט דערנידעריגט געוואָרען, אַז די כ״ג האָבען זיך אַזוי אָפּט געביטען, אַז פיעלע פון זיי האָבען דאָס ניט אָנגעהאַלטען אַ יאָהר. מיט׳ן אָפּזאָגען האָבען די כבוד זוכער פערלאָרען זייער פרעסטיזש אַז זיי זיינען געהאַלטען געוואָרען נאָך נידעריגער ווי זיי זיינען געווען. דאָס איז דאָ דער רמז: ״נגיד שמה אבד שמה. מיט׳ן ווילען צו ווערען אַ האַר אַ כהן גדול, פערלירען זיי אויך דעם פריהערדיגען בכבוד נאָמען.

נאָך מעהר צו פערשטאַרקען זיינע אַמביציעס, צו בעוואָרענען זיין מלוכה, האָט ער זיך אַריינגעשמוגעלט אין די אידישע קולטורעלע רעליגיעזע ענינים. מיט אינערליכע מאַניפּולאַציעס האָט ער געשטערט אַז אַ פּאָפּולערער ארץ־ישראל׳דיגער תלמיד חכם זאָל זיין דער ראש פון די סנהדרין. דעם נשיא, דעם אב״ד אויף וועלכע ער האָט געטראָגען אַ שנאה, פון דעם,

וואָס ער איז פער׳משפט געוואָרען צום טוידט פאַר דעם מאָרד, וואָס ער איז בעגאַנגען, האָט ער געזעהן אַז זיי זאָלען ווערען ענטזאַגט, דאַצו האָט דער כיטרער אינטריגאַנט אויסגעמיטען אַז די גרויסע פּאָפּולערע ת״ח זאָלען ניט האָבען קיין מעגליכקייטע צו רעוואָלטירען געגען איהם. מיט זייער בעציהען זיך אויפ׳ן פסוק, ״מקרב אחיך תשים עליך מלך״, דער מלך זאָל זיין פון די בני יעקב, אָבער ער שטאַמט דאָך פון די אדומים די ״בני עשו״. צוליב די אומווירדיגע מעשים פון דעם אדומי, וועלכע האָבען גורם געוועזן דעם חורבן דורך רום, ווערט אָפט דער איצטיגער גלות, בעצייכענט אַלס ״גלות אדום״.

אויף דעם טיראַן ווערט אין תלמוד אָפט בענוצט דער זידעל נאָמען ״עבדא בישא״, שענדליכער קנעכט, איז אויסער וואָס ער האָט אויסגעמאָרדעט פיעל ת״ח (מעהר איינצעלהייטען איז דאָ איבערגעגעבען געוואָרען ביי די אָפּהאַנדלונגען אויף (פ״א משנה י׳) האָט ער זיי אויך גע׳רודפ׳ט מיט דעם, וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון בבל די פאַמיליע ״בני בתירא״, לומדים אָבער אויף אַ קלענערע מדרגה ווי די פון ארץ ישראל. פון זיי האָט ער בעשטימט די נשיאים און ראשי הישיבות. לויט די תלמודישע קוואַלען זיינען זיי געווען לומדים יראים ושלמים. זיי דאַרפען ניט באַשולדיגט ווערען אין וועלכע פון טיראַנס מעשים. דאָך זיינען זיי נענש געוואָרען. לויט דעם מאָראַל פון פסוק ״בהתחברך לרשע פרץ ה׳ את מעשיך״. אַז מ׳האָט מגע ומשא מ׳באַהעפט זיך צו אַ רשע, טוט די השגחה פרטית פערניכטען יענעמס מעשים. און אַזוי זיינען די בני בתירא נכשל געוואָרען.

ס׳איז אַמאָל פאָרגעקומען אַ פראַגע וועגען אַ געוויסען דין, וואָס די תלמידים האָבען געפרעגט ביי די ראשי הישיבה פון די ב״ב, האָבען זיי ניט געוואוסט וואָס צו ענטפערען, און זיי האָבען אַליין געבעטען, ווען עמיצער אין בית המדרש ווייסט די הלכה, זאָל ער זאָגען, האָט קיינער ניט געוואוסט אויסער הלל הבבלי. זייער לאַנדסמאַן. ביי דער פאַסירונג האָט מען די בני בתירא מעביר געווען פון נשיאות און אויף זייער פלאַץ איז בעשטימט געוואָרען דער ווייסענדער הלל. ער אַליין אַלס ענו האָט ניט געוואָלט אָננעמען דעם אַמט, אָבער ער האָט ניט געקאָנט אָפּזאָגען דעם שטאַרקען פערלאַנג פון די ת״ח און אפשר אויך דעם נסיון. די פאַסירונג האָט פיעל געהאָלפען, אַז דער שאַרפער למדן זאָל בעאיינפלוסען די תורה שבעל פה לומדות. און כאָטש הלל האָט דאָך ניט געהאַט קיין שולד געגען די ב״ב דאָך איז ער אויך פאַר דעם אַמאָל נכשל געוואָרן. ער האָט ניט געדיינקט צו ענטפערען גלייך אויף אַ פראַגע. דאַרום זאָגט ער דאָ אַז מ׳מעהרט ניט דעם לערנען פערמינערט מען. מ׳פאַרגעסט ווי ער אַליין האָט דאַמאָלסט געזאָגט, איך האָב געוואוסט דעם דין נאָר איך האָב איהם פאַרגעסען אַזוי איז די מאָראַל ביי די חז״ל אַז ס׳איז ניט גלייך ווען מ׳לערענט אַ ענין הונדערט מאָל צו הונדערט מיט איין מאָל. דאָס איז דער מאָראַל דאָ אויך לגבי די ב״ב ווען מ׳לערענט ניט בעשולדיגט מען זיך מיט אַ גייסטיגען טוידט. ודלא מוסיף יסיף, ודלא יליף קטלא חייב.

דעם וואָרט תורה בעגלייט אָפּט דער וואָרט "כתר" די קרוין דער צירונג, אַ קרוין איז די אַנדייטונג פון חשיבות, אַ ספּענצער פאַר אַ מלך, וועלכעס ס'דאַרף ווערן געשעצט ניט האַלטען וואָכעדיג. בענוצען פאַר אַ פיזישען פּראָסטען באַדערפעניש. דאָס איז דער נמשל ניט צו פערביליגען דעם תורה קרוין. דאָ אין (אבות פ"ו) ווערט געזאָגט. "די תורה גיט דעם רייך, ווי אַ פּראַכטפולע קרוין, דער כתר תורה איז אויף אַ העכערע מעלה ווי דער "כתר כהונה" און "כתר מלכות. כהונה פאָדערט פיער און צוואַנציג מעלות, מלכות דרייסיג, אָבער תורה פאָדערט אַכט און פערציג גראַדען.

צום בעדויערען, ווערט בזמן הזה תורה אָפּגעשאַצט אויף אַ נידעריגער מדרגה, זי ווערט געפּרייזט אַלס דאָס מינדערווערטיגסט, ס'האָט זיך אויסגעאַרבייט אַ בעגריף, וואָס תורה ווערט אָפּגעשאַצט אַלס דער ביליגסטער געגענשטאַנד. פאַר למוד התורה צאָהלט מען אמווייניסטען, ווי פאַר וועלכע אַנדערע אַקטיוויטעטען. תורה איז די ביליגסטע סחורה. מיט דעם רעיון איז פערוויקעלט דאָ דער אָנגעגעבענער פּאָסטולאַט, ווען די תורה קרוין ווערט בענוצט מיט אַ וואָלוועלער אָפּשאַצונג, ווערט זי פערלאָזען. זי געהט אַוועק ווען אַנשטאָט "ותלמוד תורה כנגד כולם", איז זי אַ "תחת כולם", חלף ווערט זי פערביטען, פערוואַנדעלט פאַר נאַרישקייטען, דאָס האָט געבראַכט צום מצב אַז ס'האָדעווען זיך דורות "ללא תורה וללא דרך ארץ". די זאָגעכצען פון הלל זיינען אַ המשך. ער פערזאָגט "ומקרבן לתורה". תורה זאָל זיין חשוב מיט ערנסטקייט. די אַנדערע אופנים, ווען ס'איז ניט לשמה, מ'איז אויסען דעם נאָמען, דעם טיטול, מ'זאָל רופען רבי און מעהר דאַרף מען ניט לערנען. מ'פאַרביליגט די תורה קרוין, דאָס בריינגט צו שעדליכע רעזולטאַטען.

אין מאָראַל פון דער משנה, איז אויך פערשלייערט אַ טיפזיניגער געדאַנק, אַ מוסר השכל, וועלכער ווערט אָפט פערזעהן. ביי פערשידענע פּראָבלעמען, איז דאָ אַ געגענזייטיגער מיינונג, ביי אַנדערע איז אָנגענומען אַז אַ פיהרער, אַ וואָרט זאָגער, דאַרף זיין אַ אַלזייטיגער, אַזעלכער זאָל האָבען פיעל מעלות, אויסצייכענונגען אויף די געביטען פון גייסטיגע קענטניסע און זייערע אַלע אָפּצווייגונגען און גלייכצייטיג זיין פּראַקטיש פאַר טאָג־טעגליכע אויפגאַבען. נאָר דורך אַזאַ אַלוויסענדען קאָנען אויפגאַבען ווערען דורכגעפיהרט לאָגיש און זאַכליך. אַ קאָנטראַסטער מיינונג איז דאָ, אַז איין און דערזעלבער פערזאָן קאָן ניט זיין אַן אַלצוויסענדער, ס'פאָדערט זיך נאָר אַז די לייטענדע פערזענליכקייט, זאָל בעגרייפען, אַז איינער קאָן זיין אַ פּראַקטישער שטאַאַטסמאַן, כאָטש ער איז ווייניג געלערענט אין וויסענשאַפטען לויט אַ מאָדערנער טעאָריע פאָדערט זיך ספּעציאַליזאַציע, לויט די גיגאַנטישע וועלטענטוויקלונגען, איז אוממעגליך פאַר איינעם צו זיין באַהאַווענט אין אַלע ענינים וויסעשאַפטען, פאַכען און פּראָפעסיעס, זאָלען זיין צוטיילט אויף ספּעציאַליטעטען.

באַשטעטיגונגען צו דער אָנגעגעבענער לאָגיק, קאָן מען אַרויסנעמען פון פיעל היסטאָרישע געשעהענישען, ווען גרויסע געלערנטע געגנער פון

וויסענשאַפטען, האָבען מיט זייערע מעטאָדען פערפיהרט דער געזעלשאַפט צו קאַטאַסטראָפאַלע קאָנזעקווענצען, ווען איינפאַכע אויסגערעכענטקייטען (קאָמאָן סענס) האָט געראַטעוועט די סיטואציע. ס'האָט געצייגט אַז ווען איינער איז אַ קינסטליכער אַרטיסטישער מאָלער, טויג ער ניט פאַר אַ איינפאַכער הויז פאַרבען. אַ געלערענטער באָטאַניקער קאָן זיין אַ שלעכטער פאַרמער, דער אַרכיטעקט מאַכט די צייכענונגען, אינזשינער באַרעכענט די פלענער, אָבער די פיזישע אַרבייטען ווערען דורכגעפיהרט דורך די פאַכלייט. אַ גרויסער למדן ”חריף ובקי” וועט ניט טויגען צו זיין אַ דרדקי מלמד, ווי דער ”א־ב” לעהרער וועט ניט קאָנען זיין דער ראש הישיבה. געלעהרענטע קאַלעדזש פראָפעסאָרען זיינען מעהרסטענטייל אומפראַקטישע מענשען, גרויסע געלעהרענטע קאָנען ניט בעאיינפלוסען די אַלגעמיינע מאַסען פאַר דעם פאָדערט זיך אַ אַנדער צוגאַנג, צופאַסען זיך צום פאָלקס בעגריפע.

לויט די פריהערדיגע אָפהאַנדלונגען, די אָנגעגעבענע עפיזאָדען אין לעבען פון דעם ריזיגען געלערענטען, בעהאַנדעלט ער די פסיכאָלאָגישע שטריכען ”נגד שמא, דער וואָס דיינקט אַז ער איז אַ יודע הכל„ האר איז זיין נאָמען. ”אבד שמה”, איז אין גאַנצען אַ פאַרלאָרענער. לאָגיש איז דער אַמעריקאַנער פאָלקס שפריך (אַ דזשעק אָף אָל טריידס, איז אַ מאַסטער אויף נאָן). דער וואָס טוט אַלע מלאכות, איז ניט קיין מייסטער פון קיינע. ודלא מוסיף יסף. אַז ס'ווערען ניט געמעהרט פאַסענדע פערזאָנען פאַר פאַרשידענע געביטען, ווערען פערמינערט די דערגרייכונגען. ודלא יליף קטלא חיב” דער וואָס לערענט ניט דעם לאָגישען פרינציפ איז דער שולדיגער פון געטוידטעטע צוועקען. ”ודאשתמש בתגא חלף”. ווען מ'בענוצט זיך מיט קרוינען פון לערנען פון וויסענשאַפט פאַר איינפאַכע אויפגאַבען, וועט אונטערגעהן דער ציעל. אָדער ”חלף” ס'ווערט פערביטען דער גוטער צוועק פאַר מינדערוויכטיגקטען...

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה י״ד

הוא היה אומר, אם אין אַני
לי מי לי וכשאני לעצמי
מה אני ואם לא עכשו
אימתי

ער פלעגט זאָגען, אויב איך אַליין בין
ניט פאַר זיך, ווער דען איז פאַר מיר?
און אַז איך בין פאַר זיך וואָס בין איך?
או אוב ניט איצט ווען דען?

אַלע אידען זיינען מושבעים ועומדים מהר סיני, פאַרשוואָרענע און פערפליכטענדע פון באַרג סיני. די נשמות פון אַלע צוקונפטיגע דורות, זיינען אָנוועזענד געווען אין דער צייט פון מתן תורה, גראַדע ווי די פון מקבלי התורה, זיי האָבן אויף זיך גענומען, מקיים זיין די די תורה בכל פּרטיה ודקדוקיה. קיינער קאָן זיך ניט אָפּזאָגען, אָפּלייגען אויף אַנדערע. זיי זאָלען לערנען טון מצוות, געבן צדקה זיין עוסקים בצרכי צבור. די לאָזונגען בעהאַנדעלט דאָ הלל "אם אין אני לי מי לי?" ווען איך וועל ניט היטען אידישקייט, ווער אַנדערש וועט דאָס טון פאַר מיר? יעטווידער מוז אַליין לערנען, טון מצוות, יעדענס נשמה האָט איינגעשטימט בשעת מתן תורה אויסגערופען דעם "נעשה ונשמע", מ׳קאָן זיך ניט אָפּזאָגען פון די התחייבות׳ן.

ער געהט ווייטער. אויך מיט׳ן אייגענעם מקיים זיין איז מען נאָך ניט יוצא, ס׳איז אַ חוב קדוש צו זעהן, אַזוי ווי מטוט אַליין, אַזוי זאָלען זיך בעטייליגען אויך אַנדערע, לגבי תורה לערנען איז דער חיוב ""ללמוד וללמד", אַליין און מיט אַנדערע לערנען. "כל ישראל ערבים זה בזה". אידען זיינען פעראַנטוואָרטליך איינער פאַרן צווייטען. דער נביא זאָגט, "הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם, מ׳דאַרף זאָגן דעם פאָלק, וועגען זייערע פעהלערען. דעם הויז פון יעקב זאָל מען אָנווייזען זייערע זינד. אַ איד זאָל זיך ניט אָפּשליסען אין זיינע ד׳ אמות. ביחידות אַליין קאָן מען ניט מקיים זיין די עניני אמונה, אונזערע פליכטן זיינען תפלה בצבור, לערנען בחברותא, דעם פאָלקס שפּרוכוואָרט איז "איינער איז קיינער". אַ יחיד קאָן ניט גרינדען און אויסהאַלטען די מוסדות הצדקה. אַזוי ווערען מיר געלערענט מיט דער שעהנער מדת חסידות (אבות פ״ה) "יתן ויתנו אחרים", דעם אידעאַל בעגרינדעט דאָ הלל, "וכשאני לעצמי מה אני". ווען טאַטן ווערן געטון פון אינדיווידואום זיינען זיי ניט פון אַ גרויסען ווערט. אויך גיט ער דעם כלל, מ׳זאָל מעשים טובים ניט

אָפלייגען פאַר אַנדערע צייטען. אַזוי ווי די זאָגאַכטס אין (אבות פ״ב מש״ה) ביי הלל ווייטער ״ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה׳. לייג ניט אָפ צום זאָגען, ווען איך וועל פאַרטיג ווערען, עלטער ווערען, האָבען מעהר צייט, דאַמאָלסט וועל איך לערנען, ווייל ווער ווייסט צו דער דאַמאָלסט וועט אַמאָל זיין. מיט׳ן זעלבען מאָראַל זאָגען די חז״ל, ״מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה״. ווען ס׳קומט דיר צו דער האַנד צו טאָן אַ מצוה לייג עס ניט אָפ, דאָס ווערט דאָ אָנגעגעבען, ״ואם לא עכשו אימתי״, ווען ניט איצט, ווען דען?

די משנה איז דער עפילאָג צו די ערהאַבענע מאָראַלען וועלכע דער גרויסער גייסט הלל לערענט אונז, ווי זיי זיינען אָנגעגעבען געוואָרען אין אונזערע אָפהאַנדלונגען, אַז זיי שפיגלען אָפ די גרויסע געלערנטקייט און די עניוות, גוטמוטיגקייט, און פריינדליכקייט, וועלכע זיינען געווען די מדות פון הלל הבבלי, ווי די אגדה גיט איבער, אַז ער איז בעטראַכט געוואָרען צו זיין אין דער מדרגה פון מרע״ה, אַז ער איז געווען ראוי די תורה זאָל דורך איהם געגעבען ווערען. אַזוי ווי ער האָט געלערענט פריהער וועגען די אויפגאַבען פון שלום, ס׳זאָל ניט זיין די מדות מגונות פון קנאה און שנאה אַז דער ווינשענסווערטער תכלית קאָן דערגרייכט ווערען, ווען דער גדול דער מנהיג הדור, פערשטעהט זיינע אויפגאַבען, אַזוי איז דער שלוס אין דער משנה, אַז אַלע דער כלל זאָלען זיין עוסקים בצרכי צבור באמונה.

ווען מיר זאָלען דאָ לערנען אין פשטות, וועט זיין אַ סתירה, צו אַן אַנדער אגדה מכוח הלל׳ס פרינצפען, וואָס זיינען לאָגיש אומפערשטענדליך. אין (סוכה נ״ג) ווערט געבראַכט״ ווען הלל פלעגט קומען זיך משמח זיין אויף ״שמחת בית השואבה״, פלעגט ער זאָגען די פאָלגענדע ווערטער: אם אני כאן הכל כאן, ואם אין אני כאן מי כאן? למקום שאני אוהב רגלי מוליכות אותי, ואף הקב״ה אומר, אם אתה תבוא אל ביתי אבוא אל ביתך, ואם אתה לא תבא אל ביתי אני לא אבוא אל ביתך, שנאמר ״בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך״. אויב איך בין דאָ איז אַלעס דאָ, און ווען איך בין ניטאָ, טו ווער דען איז דאָ. צום פלאַץ וואו איך באַגעהר פיהרען מיר מיינע פיס, אַזוי זאָגט אויך די ג־טהייט, ווען דו וועסט קומען אין מיין הויז, וועל איך קומען אין דיין הויז, און ווען דו וועסט ניט קומען אין מיין הויז, וועל איך ניט קומען אין דיין הויז, אַזוי ווערט געזאָגט, דאָרט וואו ס׳ווערט דערמאָנט מיין נאָמען, וועט די ג־טהייט קומען דיך בענטשען, אָנצונעמען די ווערטער פשוט, פרעגט זיך:

היתבן הלל זאָל זיך האַלטען אַזוי גרויס מיט אַזאַ הויכע אָפשאַצונג וועגען זיך, אַז ער איז אַלעס און אָהן איהם איז גאָרניט. דאָס איז אַ קאָנטראסט צו דעם וואָס ער זאָגט דאָ ״וכשאַני לעצמי מה אני״. איך אַליין האָב ניט קיין גרויס ווערט. די זיינען ווערטער וועלכע פאַסען זיך צום זאָגען ביי אַזאַ פערזאָן וועלכען די חז״ל האָבען איהם געהאַלטען, אין דער מדה פון ״עניוות״ גלייך צו מרע״ה, וועלכער איז געווען ראוי די תורה זאָל דורך איהם געגעבען ווערען. ס׳איז דאָרטען אויך שווער צו בעגרייפען דער צוזאַמענווע־

בונג פון זיין געהויבענעם מיינונג, וועגען זיך מיט דער באַשטעטיגונג פון דער השגחה פרטית, אַז זיינע פיס ברייננגען איהם דאָרט וואו ער האָט ליעב צו זיין. רש״י הקדוש וויל אַריינפּאַסען אין יענער אגדה, אַז דער ״אם אני״ געהט לגבי דער שכינה, וואו ס׳איז די ג־טהייט דאָ, איז אַלע דאָ, דער מהרש״א זאָגט אַז דער ״אם אני״, מיינט דעם כלל ישראל, זיינען דאָס תרוצים בדוחק, און די אגדה ווייטער איז אַ סתירה צו רש״ס, ווייל ס׳זוערט דאָרט געזאָגט ״ואף הקב״ה אומר, וויזט דאָך דאָס, אַז דער ביז איצטיגער ״אם אני״ איז ניט כלפי שמיה.

אין הלל׳ס צייטען איז אָנגעגאַנגען אַ פּאָלעמיק צווישען די דאַמאָלסדיגע צוויי דאָמינירענדע סעקטעס צדוקים און פרושים, וועגען הערשענדע פּרינציפּען אין אַ מענשענס פיהרונג, אַ קאַרדינאַלע מיינונגס פערשידענהייט צו וועלכעס ס׳איז ניט דערגרייכט געוואָרען אַ קאָנקרעטע ענטשיידונג, ביז צום היינטיגען טאָג. לויט דער פילאָזאָפישער אַנשויאונג פון די צדוקים איז ״הכל בידי שמים, דער רבש״ע איז דער אַבסאָלוטער פיהרער אין אַלעס אפילו לגבי ״יראת שמים״, דעם מענשענס האַנדלונגען. פרומקייט זיטליכקייט אד״ג, איבער אַלעס האָט ניט דער מענשענקינד קיין קאָנטראָל, ס׳מוז ווערען ביים מענשען דורכגעפיהרט לויט די בעשטימונג פון דער וועלטס אומבעגרעניצטער הנהגה, דער מענש קאָן גאָר ניט ענדערען, ווייל לגבי דער הנהגת העולם בכלל האָט ניט דער מענש קיין דעה, וואָס צום איבעראַנדערשען. דאָס איז אויסגעהאַלטען אין אַלע הינזיכטען. דער ״בשר ודם״ קאָן ניט אַוועקגעהן פערבייטען די באַשטימונג פון די העכערע געוועלטיגקייט. נאָר דער מנהיג העולם קאָן דאָס איבעראַנדערשען. אויף אַ מיסטישען וועג אומבעגרייפליך צו מענשען. די קאָנדיציאָנען מוזען מענשען נאָכפאָלגען ווי זיי ווערען צו יעדער צייט בעאיינפלוסט פון בלינדען שיקזאַל, פערבאָרגענע געוועלטיגקייטען, אָהן וועלכע מעגליכקייטען אויסצונוצען דעם אייגענעם ווילען.

דער מיינונג פון די ״כת פרושים״, צו וועלכע הלל האָט בעלאַנגט און געשטימט מיט זייער טהעזיס איז געווען אַנדערש, זייער פילאָזאָפישע אַנשויאונג איז געווען ״הכול בידי שמים, חוץ מיראת שמים״, דער גאַנצער הנהגת העולם, איז געוועגט אין כול יכול, מיט דעם אויסנאָם פון ״הנהגת האדם״, מענשענס האַנדלונגען. דער זיין גוט אָדער שלעכט, פרום אָדער אומגלויביג, זיטליך אָדער אויסגעלאַסען, איז ביי׳ם מענשען אַליין אין האַנד, ער איז אַ ״בעל בחירה״ אויסצועררוועהלען זיין אייגענעם וועג, אַזוי גיט אָן די תורה (נצבים ל׳) ״ראה נתתי לפניך היום — — ובחרת בחיים״, ג־ט זאָגט צו די אידען, איך גיב אייך צוויי וועגען, דעם גוטען, וואָס מיינט לעבען און דעם שלעכטען וואָס ס׳איז דער טויט. איך וויין דיר אָן אויסצודערוועהלען דעם גוטען לעבען — פון דאָרט דרינגען אַרויס די חז״ל די טהעאָריע, אַז דער מענש איז אַ ״בעל בחירה״ אין ענינים פון אמונה. ס׳ווערט דער טהעזיס לאָגיש בעגרינדעט אין געגענזאַץ צו דער פאַלשער פילאָזאָפיע אַז דער מענש האָט ניט קיין שליטה אין זיינע פיהרונגען. לויט דער דאָקטרין איז ניט שייך דער פּרינ־

ציפ פון ״שכר ועונש״ פאַרן טון גוטעס אָדער שלעכטעס.

לויט דער טהעזיס, אַז דער מענש האָט ניט דעם אויסוואַהל צו זיינע פיהרונגען, איז דאָך ניט לאָגיש, ער זאָל בעשטראָפט ווערען פאַרן זינדיגען און בעלאָהנט ווערען פאַר מעשים טובים. ווען ער האָט ניט די פעראַנטוואָרטליכקייט פאַר די מעשים וועלכע זיינען ניט געווענדעט אין זיין רצון. ער האָט געטון דאָס ווי ער איז געוואָרען בעאיינפלוסט פון דער באַפעלענדער מאַכט, אָהן זיין פערזענליכער שליטה. צו ענדערען זיינע מעשים צום גוטען אָדער שלעכטען, קומט איהם ניט קיין יישר כוח פאַר גוטס און אַ באַשטראָפונג פאַר שלעכטס. די שיטה איז אַ כפירה צום ענין פון ״תשובה״, וועלכעס ס׳קאָן נאָר זיין שייך, ווען דער מענש האָט אַ מעגליכקייט צו ענדערען זיינע האַנדלונגען. אויב דער מענש האָט ניט קיין ברירה קאָן ער דאָך ניט בייטען זיינע וועגען.

נאָר לגבי אַ ״בעל בחירה״ איז שייך ״גמול ועונש״ און דער תשובה מאָראַל, מיט׳ן פאָסטולאַט פון בחירה, איז פערשלייערט די אגדה (נדה) ״בעפאָר דער באַשאַפונג פון אַ מענשליכען וועזען, ווערט באַשטימט, וואָס פאַר אַ פערזענליכקייט די בריה וועט זיין, אַ שטאַרקער אָדער אַ שוואַכער, רייכער אָדער אָרעמער, קלוגער אָדער נאַרישער אד״ג, אָבער ס׳ווערט ניט באַשטימט צו ער וועט זיין אַ צדיק אָדער אַ רשע אד״ג.

אויף די יסודות פון בנין היהדות ווען די נביאים האָבען געשטורעמט געגען די זינד און שלעכטס זייערע דברי תוכחה צו זיין גוט און פרום דער רעיון פון מוסר און תשובה וועלכעס ס׳איז דער באַזיס פון אונזער אמונה דער אינהאַלט פון אונזער מאָראַלישער קולטור, די עמאָציאָנען וואָס ס׳ווערען אונזערע תפלות, תחינות ובקשות, די האַרץ אויסגיסענישען אין אונזערע ספרים, נגלה און נסתר, דער מאָראַל אין אַלע מאָנאָטעאיסטישע רעליגיאָנען, דער גרונדזאַץ פון ציוויליזאַציע, דער קאָדעקס פון קרימינאַלאָגיע, געריכט הייזער און בעשטראָפונגען קאָנען זיין בערעכטיגט פאַר זייער עקזיסטענץ, זייערע טעטיגקייטען און דורכפיהרונגען, נאָר ווען דער מענש איז אַ בעל בחירה, דאַרף ער ווערען בעהאַנדעלט לויט די מעשים צו וועלכע ער האָט די דעה, ווי צו טון.

מיר האָבען דאָ ציטירט פון (סוכה נ״ג) די שווער צו פערשטעהן האַנדלונג און זאָגאַכטס מיט אַ גאוה פון ענו הלל. רש״י הקדוש וויל דאָרטען רעכט מאַכען אַז דער אויסדרוק ״אם אני בעציהט זיך ״כלפי שמיה״, ג־ט זאָגט ווען איך בין דאָ אַז״ו, דאָס פאַסט זיך זעהר שווער איין, און ס׳ווערט דאָך דאָרטען וויטער אָנגעגעבען ״ואף הקב״ה אומר אויך ג־ט זאָגט ווערט דאָרט בפירוש בעטאָנט אַז דער פריהערדיגער ״אם אני כאן״ מיינט ניט די ג־טהייט. אין ספר ״כור לזהב״, ווערט געבראַכט אין נאָמען פון גאון ר׳ מרדכי פלונגיאַן, אַטיפזיניגער געדאַנק, צו פאַרענטפערען די שוועריגקייטען אין דער אגדה פון (סוכה נ״ג) און איז אַ לאָגישער צוזאַמענהאַנג מיט דער משנה אין אבות.

אין די ביידע מאמרים איז הלל אויסען געווען צו באַגרינדען זיין אַנשויאונג, וועגען דער בחירה פילאָזאָפיע לויט די אָנצייגונגען פון די פרושים,

דאָרט אין סוכה זאָגט ער, ״אם אני כאן״, מיינט ער ניט צו ריהמען זיך, נאָר דעם אַבסטראַקטען ״אני איך״, ווען דער פערזענליכער אינדיווידועל איז דאָ, ער איז דער מושל ברוחו, דער ״בעל בחירה״ צו זיין דער כובש את יצרו״ ווען דער אני טהעזיס דאָמינירט, ״הכול כאן״ איז אויסגעהאַלטען אונזער גאַנצע תורה שבכתב ושבעל פה, די יסודות האמונה פון שכר ועונש, תשובה אַד״ג. דער אני אַנערקענונג גיט איהם די יכולת צו זיין גוט און פרום, ער לייטערט דעם יחיד׳ס נשמה ״און מ׳קריגט דעם סיעת דשמיה״, הבא לטהר מסייעין אותו״.

״אם אין אני כאן מי ״כאן״? אין דעם נעגאַטיוו פאַל, ס׳איז ניטאָ דער ״אני״ די אַנערקענונג, אַז לגבי יראת שמים״, איז די ״בחירה״ אין מענשענס האַנד נאָר ס׳איז באַשטימט מן השמים, וואָס מ׳זאָל זיין און דער שוואַכער ״איך״ קאָן גאָרניט טון. ״מי כאן״ וואָס איז דאָ פון די יסודי האמונה ״שכר ועונש״, ״תשובה״ מנצח צו זיין די חוש הבהמי, נאָכפאָלגען די נידעריגע אינסטינקטען מיט יאוש געפיהלען פאַר תשובה, שכר ועונש, איז דער יחיד אַ פאַרלאָרענער, ער איז ווייטער מסביר דעם כלל, אַז אין עניני אמונה, איז די בחירה אין מענשענס הענד, למקום שאני אוהב רגלי מוליכות אותי, ס׳ווענדעט זיך אין אינדיווידועלס רצון, וואָס דעם יחידס גייסט האָט ליעב, ווען איהם זיינע פיס פיהרען דעם מענשענס אינטעלעגענץ, דער ״רוח אלהי׳ ״ באַהערשט דעם חומר, דער יסוד האמונה פון אהבת ה׳, אהבת התורה, אהבת הבריות, ווערט דערגרייכט.

״ואף הקב״ה אומר וכו׳ —״ דאָ ברייגגט הלל אַרויס אַ עהנליכען מאָראַל ווי ס׳איז דאָ אין מדרש, ס׳איז דאָ אַ פסוק ״נר אלהים נשמת אדם״, ווי אַ ג־טליכע ליכט איז דעם מענשענס נשמה, אַ ליכט קאָן זיין ניט קיין בעלייכטענדע, דער מאַטעריאַל וואָס איז ניט אָנגעצונדען, ברייגגט ניט קיין נוצען, ס׳דערגרייכט ניט דעם צוועק, מיט׳ן פונק, אַ ניצוץ אלה׳ דערגרייכט אַ ליכט איהר אויפגאַבע, דאָס סימבאָליזירט די בעלויכטענע נשמה, ווי ס׳ווערט אויסגעדריקט אין פסוק ״נר מצוה ותורה אור״, אַ מצוה איז בבחינת אַ ליכט, דער ניט בעלויכטענער מאַטעריעל, וועלכער קריגט דעם תיקון דורך דער תורה ליכטיגקייט, מאַכט אַ מדרש אַ ״סמיכת הפרשות״ פון די צוויי פסוקים,, די ג־טהייט זאָגט ״אם תשמור את נרי אשמור את נרך״, ווען דו מענש וועסט היטען די ג־טליכע ליכט די תורה, וועט די ג־טהייט היטען דיין ליכט דעם נשמת אדם . . .

מיט דער זעלבער שיטה געהט דאָ אָן הלל, די שכינה זאָגט, ווען דו מענש וועסט קומען אין מיין הויז, וועל איך קומען אין דיין הויז, וועסטו ניט קומען צו מיר, וועל איך ניט קומען צו דיר, דאָס איז אַ המשך צו די פריהער געזאָגטע, אַז דער יחיד איז אַ ״בעל בחירה״ צו געהן בדרך הישר און ווען מ׳ווערט אפילו נכשל אין זינד. זאָל מען זיך באַמיהען צו טון תשובה איז ער מדייק, אַז אויך צום אייגענעם גוטען ווילען דאַרף מען אַ סיעת דשמיה, ווי די חז״ל זאָגען: ״הבא לטהר מסייעין אותו״. ווען דער מענש טרייעט אַ שמאָלען עפענונג פון

תשובה, ווערט מיטן הימלישען הילף געעפענט ברייטע טירען ווי ביים אַריינגאַנג אין אַ פּאַלאַץ.

נאָך דעם אָנגעגעבענעם טהעזיס, אַז דער יחיד איז דער בעל בחירה, געהט דער תנא ווייטער, אַז דער דרך הישר, איז, אַז אידישקייט דאַרף געטון ווערען בצבור. תפלה בצבור, לערנען בחברותא, מוסדות הצדקה פאַרן כלל ישראל, די ג־טהייט מאַכט דעם באַדינג אַז דו וועסט קומען אין מיין הויז, די ג־טליכע הייזער, שוהלען בה״מ, ישיבות אד״ג, דאָרט וואו דעם מענשענס נשמה ווערט בעלויכטען מיט׳ן מאור התורה, שטראַהלען פון לערנען, צייגען דעם דרך הישר צו מעשים טובים.

דער זעלבער רעיון ווערט דאָ אין אבות געבראַכט אין נאָמען פון הלל, מיט אַנדערע אויסדריקע. ״אם אין אני לי מי לי״. ווען דער יחיד אַליין וועט זיך ניט באַמיהען צו זיין גוט און פרום, ווער וועט דאָס טון פאַר איהם. ״יראת שמים״ איז געווענט אין מענשען אַליין, ער האָט דעם אויסוואַהל, אָבער אויך דער אייגענער רצון איז ניט גענוג ס׳פאָדערט זיך אַ סיעת דשמיה, אידישקייט איז ניט קיין איזאָלירטע אמונה, וואָס מ׳קאָן מקיים זיין ביחידות. ״וכשאַני לעצמי מה אני?״ איינער איז קיינער, ״ברוב עם הדרת מלך״, אין אַלע עניני היהדות פאָדערט זיך דער קאָלעקטיוו, אל תפרוש מן ״הצבור״.

נאָך אַ מאָראַל ווערט דאָ אַרויסגעבראַכט, לערנען און מעשים טובים זאָל מען ניט אָפּליגען צו טון שפּעטער, ווי ס׳איז שוין פריהער בעהאַנדעלט געוואָרען און ווי ס׳ווערט דאָ אין (אבות פ״ב משט״ו) געבראַכט ר״א זאָגט ״ושוב יום אחד לפני מיתתך״, אַ מענש זאָל תשובה טון איין טאָג בעפאָר ער געהט אַוועק פון עולם התחתון. נאָר אַזוי ווי קיינער ווייסט ניט ווען מאָרגען ס׳איז. קאָן מען דאָך ניט וויסען ווען ס׳זאָל זיין דער טאָג פון תשובה, מיינט דאָס יעדען טאָג זאָל מען מאַכען דעם חשבון הנפש, דאָס איז אויסגעהאַלטען מיט׳ן רעיון אַז דער מענש האָט זיין אויסוואַהל, זיך צו בעטראַכטען, בעדיינקען, יעדען טאָג, וועגען זיינע אויפגאַבען צו אמונה, תורה און עניני הכלל.

מיט דעם רעיון איז ניטאָ קיין סתירה צווישען דער משנה דאָ און דאָרט אין (סוכות) אַ איינהייט וואָס ביידע זאָגען דאָס, דאָרט פאַנגט ער אָן מיטן פאָזיטיוו ״אם אני כאן״, ווען דער מענש איז דער ״בעל בחירה״, ״הכל כאן״, ווערט אַלעס דערגרייכט. דאָ אין אבות פאַנגט הלל אָן מיטן נעגאַטיוו, ״אם אין אני לי״ ווען דער איך איז ניט קיין מושל ברוחו, ער טוט ניט זיך אַליין קאָנטראָלירען, מי לי, ווער וועט האָבען די שליטה ווי ס׳איז דער כלל, ״הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, דאָס איז געווענט אין מענשען אַליין.

אסף אפרים, א. א. ריבאַקיס זאַמלונג; פּרק אי משנה ט״ו

שמי אומר, עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוה מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות.

שמי זאָגט, מאַך דיין לערנען באַשטימט, זאָג ווייניג און טו פיעל עמפּאַנג אַלע מענשען מיט אַ פריינדליכען פּנים.

ווי ס׳איז שוין פריהער געזאָגט געוואָרען, זיינען די צוויי געווען חברים, געלעבט אין דער זעלבער סביבה,ביידע האָבען באַלאַנגט צו דער זעלבער כתה די פרושים, געווען גרויסע לומדים, מפיצי תורה, יראי שמים, איבערגעגעבענע אידישע פּאַטריאָטען, אָבער זייענדיג מיט פאַרשידענע טעמפּעראַמענטען, זיינען זיי כמעט שטענדיג ״בר פלוגתא׳ס, אין דער באַשטימונג פון דין. הלל מיט אַ מילדען כאַראַקטער איז דער מקיל, שמי דער שטרייגער אַ קפדן איז אַ מחמיר, און די כאַראַקטער צוגען שליינגלען זיך זוכטבאַר דורך ביי זייערע תלמידים אין די ישיבות, וואָס זיי האָבען געגרינדעט. די צוויי אַקאַדעמיעס פון בית שמי — בית הלל, טיילען זיך מיט זייערע מיינונגען אין דער הלכה, דעם פּסק דין, אָבער אין ענינים פון פרינציפּען, מוסר און עטיקס, זיינען זיי מעהרסטענס איינשטימיג, כאָטש גאַנץ אָפט ווערט דער זעלבער טהעזיס, דאָקטרין און פּאָסטולאַט, פאָרמירט מיט אַ אַנדער סטיל די זעלבע געדאַנקען מיט אַ אַנדער נוסח.

ב״ש — ב״ה שיטות זיינען פערבליבען פונדאַמענטאַלע לעהרעס צו ווערען נאָכגעפאָלגט, ביי טראַדיציאָנעלע אידען, וואָס זיינען בעשטראַהלט מיטן מאור היהדות. אָפיציעל אין תלמוד איז אָנגענומען געוואָרען ״ב״ש — וב״ה הלכה כב״ה״, אָבער ס׳ווערט גלייכצייטיג אויך באַטאָנט ״אילו ואילו דברי אלה׳ חיים הם״ זייערעביידענס זיינע ג־טליכע לעהרעס. ס׳ווערט אפילו בעצייכענט אין תלמוד ב״ש מחדדי טפי״ זיי זיינען שאַרפער אין לערנען ווי די ב״ה און וואַהרשיינליך צוליעב דעם, ווערען אין גאַנץ ש״ס ווען ס׳האַנדעלט זיך וועגען אַ דבר הלכה, די ״בית שמי״ דערמאָהנט צום ערשטען, מ׳גיט זיי אָפּ דעם כבוד צו פערצייכענען זייער מיינונג פריהער ווי די בית הלל. ס׳דאַרף אויך ווערען באַמערקט די אָנווייזונגען אין (עדיות ג׳) ״אלו דברים שחזרו ב״ה להורות כדברי ב״ש. די ב״ה האָבען אַליין באַשטעטיגט וועגען

פיעלע ענינים אַז דער דין איז ווי די בית שמי.

אין (עדיות פ״ד און פ״ה) אויך אין אַנדערע שטעלען אין ש״ס ווערען אָנגעגעבען פיעל אויסנאַמען וואו די מקפידים ב״ש זיינען מקיל און גראדע די מילדע ב״ה זיינען שטרייגגער, לויט די ציטאַטען זיינען צו בעגרייפען די ווערטער ״יצאה בת קול ואמרה, אילו ואילו דברי אלהים חיים הם״. די געטליכע שטימע האָט אָפגעקלונגען, אַז ביידענס ווערטער זיינען ג־טליך, נאָר די חז״ל האָבען, ווען ס׳איז מעגליך געווען ניט צו זעהן קיין סתירות, איז לאָגישער צו בעשטימען דעם דין לקולא, עגאַל צו דאָס איז ווי ב״ש אָדער ב״ה.

דאָ ווי איבעראַל אין אבות, ווערט ניט אָנגעגעבען אַ הלכה, וואו ס׳איז געוועהנליך אַ פלוגתא, צווישען די צוויי תנאים, הלל ושמי, אָדער זייערע אַקאַדעמיעס ב״ש וב״ה. דאָ ווערען ציטירט פרינציפען, מיט וועלכע אין תוך זיינען זיי ביידע איינשטימיג. זיי געהן זיך ניט פערנאַנדער פון עיקר היהדות, ״ותלמוד תורה כנגד כולם״, לערנען איז וואָגיקער פון אַלע אַנדערע מצות. ס׳איז צו באַמערקען, אַז לגבי מוסר איז דער סדר אַנדערש ווי ביי אַ פסק דין בעהאַנדלונג. דאָ איז מען מקדים הלל׳ס זאָגעכטס בעפאָר שמי׳ס. ס׳איז דאָ בעהאַנדעלט געוואָרען הלל׳ס שטאַנדפונקט, וועגען דער וויכטיגקייט פון תורה. זיינע לאָזונגען: ״ומקרבן לתורה״, זיך דערנענטערען צו תורה, ודלא מוסיף יסיף, ודלא יליף קטלא חייב, אַז מ׳מעהרט ניט דעם לעהרנען פערמינדערט ער, דער וואָס לערענט ניט פערדינט ער דעם טוידט. ודאשתמש בתגא חלף, אַז מ׳בענוצט זיך מיט דער תורה קרוין געהט מען אונטער. ואם לא עכשו אימתי? אַז מ׳לערענט ניט איצט, ווען דען וועט מען לערנען? וועגען דעם זעלבען ענין, רעדט שמי ביי די ביידע, דער לעצטער זוג, איז די תורה טעהמאַ.

שמי פאַנגט אָן ״עשה תורתך קבע״ ווערען די ווערטער ביי פיעל מפרשים ערקלעהרט צום זאָגען, אַ זמ׳זאָל בעשטימען צייטען צום לערנען, ס׳קאָן אויך מיינען בדרך כלל, תורה פרינציפען זאָלען זיין די בעשטימונגען פון מענשענס האַנדלונגען, מיט דער לאָזונג איז באַקליידעט אַ אַגדה (שבת ל״א) כשמכניסים אדם לדין אומרים, נשאת — ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה? ווען דער מענש ווערט געבראַכט צום הימלישען געריכט זאָגט מען צו איהם, האָסטו זיך בעשעפטיגט אויפריכטיג, געהאַנדעלט עהרליך, אויפן עולם התחתון? און צו האָסטו געהאַט רעגולערע צייטען פאַרן לערנען תורה? דאָ ווערען אָנגעגעבען צוויי פראַגען, די ערשטע אין שייכות בין אדם לחבירו, די צווייטע בין אדם למקום. מיט׳ן עיקר, פון לערנען תורה, וועלכעס ס׳איז דער יסוד היהדות, ווי הלל האָט געענטפערט דעם גר, לערנען דעם ואהבת איז תורה.

די צוויי אַלגעמיינע פראַגען זיינען כולל אַלע גוטע פיהרונגען פון מענשען, בכל פרטיהן ודיקדוקיהן, ווי זיי ווערען בעהאַנדעלט אין דער תורה שבכתב און תורה שבעל פה, פוסקים ספרי מוסר ומדות, מ׳זאָל באַמערקען אַז אין דער פראַגע מכוח ענינים בין אדם לחבירו, ווערט ניט געפרעגט וועגען

פשוט'ע ענינים. צו האָט מען ניט עובר געווען אויף די "לא תעשה'ס לא תגנוב, לא תגזול, לא תרצח אז"ו. אויך איז ניט די פראַגע לגבי מקיים זיין די מצות עשה'ס, עזוב תעזוב, נתון תתן לו וחי אחיך עמך, די אזהרה'ס ווערען בעצייכענט אַלס "מצות שכלות זעלבסטפאַרשטענדליכקייטען, ווי די חז"ל דרייקען זיך אויס, אַז זיי וואָלטען ניט געוואָרען געבאָטען וואָלט מען אַליין פערשטאַנען, אַז אין דעם איז געווענט דער קיום העולם. די מצות עשה און לא תעשה'ס זיינען באַפעסטיגטע, פיר וועלכע מ'איז דעם וואָס פאָלגט זיי ניט "מזמין לדין", מ'באַשטראָפט דעם אונגעהאָרכזאַמען, און אפילו ביי אומשטענדען, וואו ס'פעהלט די מאַכט פון געזעץ צו צווינגען דעם בעל עולה, מערקט זיך דאָך דער אומרעכט פון ניט ערפילען, פליכטען צום יחיד, התחייבות'ן צו דער געזעלשאַפט. יענע פראַגען אויפ'ן עולם האמת, איז מכוח פעהלערען, וואָס מ'זעהט ניט בעשיינפערליך, אַז זיי זיינען געגען יושר וצדק.

אין תלמוד ווערען געבראַכט פאַלען פון סכסוכים, וואו אַ בית דין האָט ניט געהאַט קיין געזעצליכע איבערצייגעניס צו געפינען איינעם פון די בעלי־דין שולדיג און איהם בעשטראָפען, כאָטש נאָך די וואַהרשיינליכקייטען האָט דער בית דין פאַרשטאַנען, אַז יענער פערזאָן איז דער אומגערעכטער. איז אָהן דעם לעגאַלען פסק דין געווען אַ פראָצעדור, וואָס ס'איז בעצייכענט געוואָרען דורכפיהרען אַ "מי שפרע", דאָס האָט געמיינט פאַרזאָגען אַ באַשולדיגונגס אַקט מיט די ווערטער. די הימלישע מאַכט וואָס האָט בעשטראָפט דעם "דור המבול" און דעם "דור הפלגה" זאָל זיך אָפרעכענען מיט דעם יעניגען, וועלכער איז ניט קיין וואָרטס מאַן (מי שפרע מאנשי דור המבול ומדור הפלגה הוא יפרע ממי שאינו עומד בדבורו). אַזאַ גראַד מאָראַל איז דאָ אין (דברים כ"ז) אין שייכות מיט די ברכות אויפן באַרג גריזים און קללות אויפ'ן הר עיבל. אַזוי איז דער גייסט פון די תוכחות אַז כאָטש ס'קאָן ניט ווערען אָנגעווענדעט געזעצליכע בעשטראָפונגען ווערען דאָך די עוולות ניט פערשוויגען. זיי ווערען פערשאָלטען. ארור! געגען די קאַטיגאָריען זינד ווערט געציעלט ביים בית דין של מעלה: "עסקת ונתת באמונה, מאָראַל עהרליך.

אויפן זעלבען אָרט איז די פראַגע מכוח בין "אדם למקום". ס'מיינט ניט מ'דאַרף פרעגען ביים מענשען, ווייל פאַר'ן וועלט ריכטער זיינען אַנטפלעקט אַלע מענשענס מעשים, פערשריבען אין "ספר הזכרונות", דאָס איז נאָר די אָנדייטונג צום "בשר ודם" פון אַ אונמאָראַלישען שטאַנדפונקט, אין שייכות מיט פאָלקאָמענהייט אָפצוהיטען די תרי"ג מצות, מסורת, סיגים, גדרים און מנהגים. כאָטש אין פאַלען מ'איז ניט חייב קיין עונש, אַזוי לגבי תורה איז ניט מכוח מקיים צו זיין ושננתם, ולמדתם אותם, והגית בו יומם ולילה. נאָר דאָ איז אויך די קאַרדינאַלע פראַגע פון לערנען מיט אַ סדר אַ אָרדענונג, אַ באַשטימטען סיסטעם, "ללמוד וללמד". אַ איד איז מחויב צו לערנען פאַר זיך, בחברותא פון אַ רבי און ווען מ'ווייסט מעהר פון אַנדערע צו איבערגעבען חברים און תלמידים, מיט דעם סיסטעם קומט מען צו דער מדרגה, "להבין ולהשכיל", מ'פערשטעהט מ'ווערט קליגער צו שטייגען ווייטער, "לשמור

ולעשות", זיין גוט און פרום געהן בדרך הישר. מיט קובע עתים לתורה, דערגרייכט מען, ווי די חז"ל האָבען פאָרמולירט, לימוד גדול, שהלימוד מביא לידי מעשה. לערנען מיט פאַרשטענדיגקייט איז גרויס, ער בעלייכט דעם וועג פון מצות ומעשים טובים . . .

שמאי דער גרינדער פון דער גרויסער ישיבה, מיט זיינע אַ סך חריפים'דיגע תלמידים, אין די אַלע שפּעטערדיגע דורות, די וואָס האָבען באַזעגלט דעם "ים התלמוד", מיט זייער שאַרפזיניגקייט, די וואָס האָבען מקפיד געווען פאַר אַ תורה בשלימות, אפילו אויף אַ קוצו של יוד". דער שאַפער פון דער שיטה, די שקלא וטריה, צוגלידערונג פון מסורת, דעם אַרויסדרינגען פון סברות, לייטערען די ניט קלאָהרקייט, קריסטאַליזירען דעם פאַרנעפּעלטען רעיון, מיט לאָגישע סברות, אַרויספישען פון "ים התלמוד" טיפענישען, די טייערע פערל, ווי מיר געפינען, אַז ס'איז געזאָגט געוואָרען, ווען חלילה די תורה זאָל פערגעסען ווערען, וועלען די שאַרפע קעפּ איהר אויפלעבען מיט פלפול. מיט דעם בעגריף פון תורה לערנען האָט מען ניט געהאַלטען פון אַ פאָרמולאָ, ווי דעם גר'ס פערלאַנג: "למדני כל התורה על כף רגל אחת". אַ צייטווייליגען אויבערפלעכליכען אויף איין פוס . . .

אַזאַ לערנען האָט שמי מדחה געווען, בדרך מליצה איז דער לשון ביי יענעם עפּיזאָד, שמי האָט דעם גר'ס פערלאַנג אָבגעשטופּט "באמת הבנין", אַ בויאונג מאָס, וועלכע צייגט אַז די געביידע ווערט געבילדעט גלייך, ס'ווערט ניט אָפּגענייגט פון דער ליניע, זאָל מען ניט זיין פערזיכערט מיט דער מאָס, קומען אַרויס קרומע ווענט, דער בנין וועט ניט קאָנען שטעהן, ער וועט חרוב ווערען. דאָס איז דער אָנצוהערעניש בדרך משל, אַז לימוד התורה, דאַרף זיין מיט פאָרזיכטיגקייט, געמאָסטען, געגליכען, צוזאַמענגעשטעלט אין אַ גראַדער ליניע, אַ סיסטעם און אָרדענונג. דאָס איז די בעדייטונג פון דער אָנגעגעבענער מאָטאָ אין דער משנה, "עשה תורתך קבע", דיין לערנען זאָל זיין מיט אַ קאָנקרעטען אָרדענונג, דאָס פאָדערט דער קיום היהדות.

אין תוך האָט הלל געגעבען אַזאַ לאָזונג אין די ווערטער פריער, ודלא מוסיף יסיף. ווען מ'לערענט ניט אַ סך, מיט טיפזיניגען שטודירען, ווערט די תורה אָפּגעטון, לערנונג קאָן דערגרייכט ווערען מיט קאָלאָסאַלער אָנשטריינגונג מיט מאַטערניש און פּינקטליכקייט, ווי די אויסגערעכענטע אַכט און פערציג מעלות אין (אבות פ"ו מש"ו). דאָ קומט צום פאַרשיין די אייגענאַרטיגקייט פון די ת"ח. הלל דער סבלן, דער נוח, האָט אָנגעגעבען דעם נעגאַטיוו, ווען ס'פעלט אויס דער "ומקרבן לתורה", איין דערנענטערען זיך צו דער תורה, ווערט די לומדות פערמינערט צו אַ מינימום. ער מאַכט די פשרה פון געהן טריט ביי טריט, זיך דערנענטערען אין פאַרמעהרען שטופענווייז. אָזוי האָט ער געהאַנדעלט מיט די גרים, וועלכע האָבען געפרעגט נאַרישע קלאָץ קשיות, האָט ער געדולדעט זייער באַלעסטיגען, זיי דערנענטערט צו דער תורה, געבראַכט תחת כנפי השכינה, מיטן סלאָגאַן פון די אייניגע ווערטער, "מאי דעלך סני לחברך לא תעביד".

צו דעם איז שמי מודה מיט דער צווייטער לאָזונג. ״אמור מעט ועשה הרבה״. ס׳איז גוט דער כולל צו זיין פערצווייגן אין איינציגעווערטער, אָבער מזאָל פיעל טון, דער ״ואהבת לרעך כמוך״, איז קורץ, אָבער אין ואידך זיל וגמור, איז אַ סך. ס׳נעמט אַריין אהבת המקום, אהבת התורה, ואהבתם את הגר. געה און לערען, ס׳איז אַ קאָלאָסאַלע וועלט אָנשויאונג. אַ יוניווערסאַלער ליעב האָבען אויך די נאַטור, די גאַנצע יצירה, אַלעס איז צושטאַנד געקומען ביים בורא עולם, דאַרף אַלעס זיין ליעב און טייער. נאָכפאָלגענדיג דעם דרך איז מען שוין ממילא גוט און פרום. ס׳ווערען אויסגעמידען די שלעכטע מדות, דער מענש דערגרייכט צו זיין אויף אַ הויכער עטישער מדרגה, ווערען אַ חלק אל ממעל. מ׳איז זיך מתדבק אין די ג־טליכע מדות, מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון.

מיט דער שיטה איז דער המשך פון שמי׳ס ווייטערדיגען פאָסטולאַט ווי זיין חבר בר־פלוגתא הלל האָט געלערענט. הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום שטימט ער איין, ער איז נאָך מדייק מיטן לשון הוי מקבל גלייך פון אָנפאַנג זאָל מען יעדען מענשען עמפאַנגען פריינדליך, מיט אַ גוטמוטיגען פנים. ער מיינט מיט דעם צו מאַכען זיך אַליין פאָרווירפע, וועגען די גרים עפּיזאָדען. ניט צו האָבען געדולד זיי אויסהערען און ענטפערען געלאַסען. איז ער מיינענדיג אַז זיי מאַכען שפּאַס, געוואָרען בייז, ניט בענומען זייערע פערלאַנגען, האָט ער זיי געגעבען אַ שטרייגען קבלת פנים. אַזוי איז שפּעטער ביי די גרים אָבגעשאַצט געוואָרען זיינע האַנדלונגען. זיי האָבען געזאָגט ״שמי׳ס קפדנות, וואָלט אונז פערטריבען פון אידישקייט, הלל׳ס מילדקייט האָט אונז דערנענטערט״.

די שעהנע מאָראַלישע שטריכען ביי שמי צו באַמערקען און אַנערקענען זיין פעהלער, זיינען בולט אין זיין אויסדרוק, ״כל האדם״, אַלע מענשען. ס׳איז ניט שווער צו זיין פריינדליך, האָבן רעספּעקט פאַר אַ אדם גדול, אַ חשוב׳ן בעוואוסטען פערזאָן, אַזעלכעס איז שוין די געוועהנליכע פּסיכאָלאָגיע פון מענשען, אַז פאַר אַ וויכטיגע פערזענליכקייט, לגבי איינעם פון וועמען ס׳קאָן אַרויסקומען אַ טובה פאַר זיך, וועט מען איהם געבען אַ פריינדליכען קבלת פנים, אָבער ווען ס׳קומט אַ פרעמדער אַ אומבעדייטענדער גר לגבי אַזעלכן האָט מען נישט קיין געדולד בעטאָנט ער דאָ אַז לגבי אַלע סאָרטען מענשען אויך אָהן בעוואוסטקייט זאָל מען זיין העפליך.

אין דער בעהאַנדלונג פון (משי״ב) אין דעם ספר איז געבראַכט געוואָרען פון (ערובין י״ב) אַ פּאָלעמיק פון די צוויי גדולי הדור, מיר וועלען איצט ברייטער אַרומרעדען די פילאָזאָפישע אָנשויאונג, דאָרט אין (עירובין י״ב) ווערט איבערגעגעבען, ״פאַר צוויי און אַ האַלב יאָהר זיינען די צוויי אַקאַדעמיעס ניט געווען איינשטימיג אין אַ פילאָזאָפיש טיפזיניגען פּראָבלעם. איינע פון זיי האָבען געזאָגט, ס׳וואָלט זיין גלייכער, ווען דער מענש וואָלט ניט בעשאַפען געוואָרען, ווי דאָס, וואָס ער איז בעשאַפען געוואָרען. די אַנדערע האָבען באַשטעטיגט אַז ס׳איז יא ווינשענסווערט, דעם מענשענס בעשאַפען

ווערן ווי ווען ער וואָלט ניט באַשאַפן געוואָרן. דערנאָך האָבן ביידע ב״ש און ב״ה געקומען צו דער איינשטימונג, אַז ס'וואָלט פאַרן קאָסמאָס גלייכער געווען, ווען דער מענש ווערט ניט בעשאַפען, און איצט אַז ער איז דאָך יא בעשאַפען געוואָרען, זאָל ער בעדיינקען זיינע מעשים, אַנדערע זאָגען בעטראַכטען זיינע מעשים.

די אגדה איז ניט מפרש, וועלכע פון די אַקאַדעמיעס איז פאַרן פאזיטיוו און וועלכע פאַרן נעגאַטיוו. דער לשון איז דאָרט, ”הללו אומרים”, די זאָגן ס'איז גלייך די מענשליכע בעשאַפונג און די זאָגען ס'וואָלט בעסער געווען ווען ער ווערט ניט בעשאַפען. מ'קען אָבער משער זיין לויט זייערע כאַראַקטער פערשידענאַרטיגקייטען, זאָלען די ב״ש מקפידים האָבען געהאַט די פעסימיסטישע אָנשויאונג, געגען דעם מענשענס בעשאַפען ווערען, ווייל ס'איז דאָ די לאָזונג ”אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא”, ס'איז ניטאָ קיין צדיק וועלכער וועט נאָר טון גוטעס און ניט זינדיגען. דארום וואָלט דאָך געווען גלייכער אַז אַזאַ וועזען ווערט ניט בעשאַפען ווייל אַלע מאַכען פעלערען, זיי זינדיגען.

דאַגעגען די מילדע ב״ה זאָלען זיין אָפטימיסטיש ווייל דער מענש אַלס ”בעל בחירה”, האָט מעגליכקייטען צו זיין אַ ”גבור הכובש את יצרו”, דאַמאָלסט איז דער מענש אויף דער הויכער מדרגה פון חסידות, און ווען ס'איז אויך באַשטעטיגט דער געבראַכטער כלל, אַז אַלע זינדיגען, איז דאָך דאָ דער מיטעל פון תשובה, וואָס ס'בריינגט דעם מענשען צו נאָך אַ העכערע מעלה ווי צדיק, ”במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד”. לויט דער צעגלידערונג קומט ביי פיעלע מאָראַליסטען אַרויס אַזעלכעס וועלכעס קאָן באַקעמפען די אַלע ערדישע נייגונגען, איז אַ ווערטפולער געגענשטאַנד, און דאַרום איז ווינשענסווערט דעם מענשענס בעשאַפען ווערען.

וועלענדיג איינשטימען מיט דער אָפשאַצונג, פערבלייבט אומפאַרשטענדליך, וואָס ס'האָט באַוועגט די ב״ה'שע אָפטימיסטען, איבערצוגעהן צו די ב״ש'שע פעסעמיסטען ווי ס'ווערט דאָרט איבערגעגעבן, אַז ס'וואָלט זיין גלייכער, ווען דער מענש וואָלט ניט בעשאַפען. דער פונקט איז אין עצם אַליין אונפערשטענדליך, ווי איז שייך דער זאָגען, אַז ס'וואָלט זיין גלייכער פאַרן מענשען, ווען ער ווערט ניט בעשאַפען, ווען מענשען וואָלטען ניט בעשאַפען געוואָרען, איז דאָך ניטאָ יענע צו וועמען ס'איז בעסער זייער ניט זיין. ווי איז מעגליך ס'זאָלען זיין צופרידען יענע וואָס עקזיסטירען ניט. די אגדה גיט דאָרט אויך אַ עצה, אַז נאָך דער איינשטימיגקייט דאַרף דער מענש, וועלכער איז דאָך דאָ, זאָל די אומגעווינשטע פערזענליכקייט זעהן אורטיילען אָדער בעטראַכטען זיינע טאַטען, ”יפשפש אָדער ימשמש במעשיו”.

אין ספר ”כור לזהב” פון מלומד י. שערעשעווסקי, ווין תרפ״ט, ווערט געבראַכט פון גאון ר' מרדכי פלונגיאַן, אַ טיעף באַלערענדע פילאָזאָפיע. ביי די גריכישע פילאָזאָפען, אַפלטון און אַריסטו. וועלכע האָבען אַ מיינונגס פער־

שידענהייט, מכוח דעם מענשענס גייסטליכע ענטוויקלונג און אויסבילדונג. אַפּאַלטאָן (פּלאַטאָ) זאָגט, אַז דאָס גייסטיגעס וועזען וועלכעס ווערט בעצייכענט אַלס נשמה איז, אַ הויך פערפאַלקאָמטער מאַטעריאַל, בעפאָר ער ווערט קאָמבינירט צו אַ קערפּער, וועלכעס ס'פאָרמולירט דעם מענשען. דער גייסט איז אַ חלק אלה ממעל, קומט פון עולם האצילות, מיט אומבאַגרעניצטע פעהיגקייטען, אָבער ביים געבורט דורך דער באַהעפטונג צו אַ חומר, ווערט דאָס איינגעשלאָסען אין איינגע ראַמען, וועלכעס ס'פערמינערט די חשיבות און וויכטיגקייט, אַזעלכעס איז דער מיינונג (נדה ל׳) דרש'נט ר׳ ישמעאל "אַז ביים עיבור אין זיין מוטערס בויך, ווערט ער בעשטראַהלט פון אַ לייכטענדער ליכט, וועלכעס מאַכט איהם זעהן פון איין עק וועלט צום צווייטען, אַזעלכעס זיינען די מיינונגען פון רמב"ם און רמב"ן".

אַנדערש איז די פילאָזאָפיע פון אַריסטו, לויט איהם איז די נשמה נאָר ווי אַ טראָפּען אַ עסענץ שטאָף, אַ פונק, וועלכעס ס'ענטוויקעלט זיך צו אַ פיינעם מאַטעריאַל אויפגעזשאַרעט צו אַ בעלייכטענדעם אויסשטראַלונג צום אָפּשפּיגלען רייכע אוצרות פון וויסען, לויטערע תורה און חכמה. אַזוי איז דער טהעזיס לויט אַפּאַלטאָנ'ס שיטה, וואָלט גלייכער געווען דער ניט בעשאַפען ווערען. אָבער לויט אַריסטו איז דאָס ווינשענסווערט, צום אויסבריהען און ענטוויקלען די חכמה, מדות און עטיקס פון דעם וויניגען עצם בעפאָר דעם געבוירען ווערען.

רמ"ח לוצאַטאָ איז זיין מוסר ספר (מסילת ישרים פ"ג) ערקלערט די דעפיניציע אַז דער וואָרט "יפשפש" מיינט נאָכזוכען, עקזאַמינירען שוין אַ באָפּגעטונענע זאַך. דעם מענשענס "חשבון הנפש" מיט זעלבסט צופרידענהייט פאַר גוטע טאַאַטען, און אין חרטה לשעבר, "הרהורי תשובה", מיט אַ "קבלה לעתיד", פאַר מעשים טובים. "ימשמש במעשיו", בעציהט זיך לגבי נאָך ניט געטוענע, דאָס איבערלייגען זיך דעם "שיקול הדעת" בעפאָר, צו די מעשה וועט זיין גוט, נוצליך, די קבלה לעתיד פאַר מצות, געהן בדרך הישר, אויסמיידען, איינהאַלטען זיך פון גלוסטיגען אין תאות. דיביידע אויסדריקע זיינען די וועג־וויזער, סיי לגבי די תשובה פאַרן עבר, און בעשליסע די קבלה פאַרן לעתיד זאָלן מען בעטראַכטען נאָכדיינקען, די עטישע פיהרונגען לויט דעם אָפּשפּיגלען פון מאור היהדות.

אין דער און די ווייטערדיגע משנות, איז צו באַמערקען אַ ענדערונג אין לשון, סדר, און מצב פון די בעלי המאמרים, (א) אין די ווייטערדיגע איינִיגע משנות, איז אויסגעלאָזען געוואָרען, די אָנצייגונג פון "קבל" דער האָט ערהאַלטען די לערנונגען פון דעם פאָריגען תנא צווישען די ביי וועמען ס'איז ניטאָ דער אויסדרוק איז לגבי ר׳ יהודה הנשיא דעם מסדר המשנה, מיט וועמענס מאמרים ס'פאַנגט זך אָן דער צווייטער פרק אבות רבי אומר. דער אין דער ניינטער משנה פון צווייטען פרק לגבי ר׳ יחונן בן זכי, איז ווידער דער לשון "קבל מהלל ושמי. ער האָט ערהאַלטען פון הלל און שמי.

ב) ביז איצט איז צו באַמערקען אַז דער מסדר, האָט געטרייעט אָנהאַלטען

אַ אָרדענונג, איבערצוגעהן פון רבי צום תלמוד, לויט די דורות, וואָס איינער האָט נאָכגעפאָלגט דעם צווייטען, פון דער משנה אין פ״א איז די נאָכפאָלגונג פון קינדער, זייערע עלטערען, דער ר״ג בעצייכענט אָפט "הזקן" איז געווען אַ זון פון הלל, דער נאָך קומט זיין זון שמעון, ווייטער רשב״ג דער צווייטער און דער פ״ב פאַנגט זיך אָן מיט דעם רשב״ג׳ס זון רבי יהודה הנשיא. דערנאָך זיין זון רבן גמליאל און ווייטער אַ הלל, וועלכער, אַנדערע דיינקער זאָגען, איז דאָס דער צווייטער הלל, רבי׳ס אַ אייניקעל און ס׳איז דאָ אַ דעה, אַז דאָס קערט מען זיך אום צו הלל הבבלי, דער ערשטער פון דער משפחה, און דאַמאָלסט ווערט דער סדר אומגעקערט צו זיין ערשטען אָרדענונג מיט ר׳ יוחנן בן זכי, דעם תלמוד מובהק פון הלל הזקן און זיינע תלמידים. אַזוי קומט אויס אַז אַ צאָל שפעטערדיקע ווערען אָנגעגעבען בעפאָר עלטערע.

(ג) פון דאנעט אָן ווערען עראיינערט איינצעלנע בעלי מאמר, ניטאָ מעהר די פאָרמע פון זוגות, כאָטש אויך אין די ווייטערדיגע דורות פון די תנאים זיינען געווען צו צוויי פאָרשטעהער איינער אַ נשיא דער צווייטער אַ אב בית דין.

לויט דעם ספר היוחסין פון תלמודישע קוואַלען, זיינען געווען פופצען דורות נשיאים, פון דער הלל משפחה, פאַר אַ עפאָכע פון בערך 350 יאָהרען. די חשוב׳ע משפחה, וועלכע האָבען געהאַט זייער ספר היוחסין, אַז זיי שטאַמען מזרע מלכי בית דוד, זיינען ניט עראיינערט ביז דעם עפיזאָד ווען הלל הבבלי דער אָרעמער האָלץ קלייבער, איז געוואָרען דער נשיא און דעם אַמט האָבען אָנגעהאַלטען, זעקס גמליאל׳ס, פיער יהודה׳ס, דריי שמעונ׳ס, און צוויי הלל׳ס. די נשיאות פלעגט איבערגעהן פון פאָטער צום פאַסענדסטען פון זיינע זיהן. ניט גראדע דעם בכור, די הייליגע טראַדיציע איז געווען פריוויליג, דעמאָקראַטיש. פאַר דער עפאָכע מיט׳ן אויסנאַם וואָס פאַר אַ צייט האָט מען מעביר געווען רשב״ג פון די נשיאות.

פון דעם און אנדערע געשעהענישען, איז ארויסצוזעהן, אַז ס׳איז געווען פון אַקאַדעמישע מאָטיווען, די באַשטימונג אַז אין עניני הלכה זאָל זיין דער כלל, ב״ש וב״ה הלכה כב״ה. זעלבסט פאַרשטענדליך, אַז די פיהרער פון דער משפחה די נשיאים און פיעלע אַנדערע זאָלען נאָכפאָלגען דעם כלל, ניט פון אַ פאַרטייאישען משפחה געפיהל נאָר די לאָגישע באַטראַכטונג נאָכצופאָלגען אַ שיטה בעהאַנדעלט מיט אַ ישוב הדעת, מקיל צו זיין ווי ווייט מעגליך, לטובת דער געזעלשאַפט, ס׳זיינען אָבער אויך געווען קאָנטראַסטע מיינונגען, אויטאָריטעטען, וועלכע האָבען זיך אויך גערעכענט מיט דער צווייטער אַקאַדעמיע פון די ב״ש וועלכע האָבן מיט שאַרפע איבערצייגונגען באַקעמפט די סענטימענטאַלע לאָזונגען פון די ב״ה.

צווישען די פון ב״ש צד איז אויך געווען, דער בעוואוסטער ר׳ אליעזר בן הורקנוס אָדער הגדול, וועלכער איז געווען אַ שוואָגער צום נשיא רשב״ג, און זיין פרוי איז אויך געווען הלל׳ס אַ אור אייניקעל (ווייטער וועט קומען איינצעלהייטען פון תנור של עכנאי עפיזאָד). די באַוואוסטע תנאים מנחם,

יונתן בן הרכינס אַ ברודער פון ר׳ דוסא (יבמות ט״ז) וועלכער האָט געהאַט דריי הונדערט ראיות צו באַשטעטיגען דעם ב״ש שטאַנדפונקט מיט וועלכע ער האָט בעזיגט דעם גרויסען ר׳ עקיבא. אַנדערע זיינען געוועז, וואָס מ׳קאָן בעצייכענען נייטראַל, אומפאַרטייאיש צו וועלכע מ׳קאָן אַריינרעכענען דעם רייזיגען למדן ר׳ יוחנן בן זכי, ווי דער לשון מכוח איהם איז דאָ אין (אבות פ״ב מש״ט) קבל מהלל ומשמי, צווישען זיינע בעריהמטע תלמידים זיינען געוועז פון אַלע צדדים. מיר געפינען אַפילו (עדיות ה׳) אַז רבן גמליאל האָט אין דריי דינים איינגעשטימט מיט די ב״ש, און בשעת דער מחלוקת פון (תנור של עכנאי) איז ר׳ אליעזר בן הורקנוס געוועז דער קעמפער פאַר די בית שמי. ר׳ יהושע בן חנניה, און דער גרויסער רוב אַנדערע פאַר בית הלל און ר׳ חנינא בן דוסא ר׳ אליעזר בן ערך און נאָך האָבען נוטה געוועז צו די בית שמי מיינונג.

באַטראַכטענדיג די געבראַכטע ציטאַטען און אַנדערע פאַסירונגען, קאָן מען בעגרייפען די עטישע און ערנסטע אומפאַרטייאישקייט פון רבי דעם מסדר פון אבות, אַלס נשיא און פון דער משפחה האָט ער נאַטירליכערווייזע געהאַלטען אין עניני הלכה די דיסציפלין פון ״ב״ש וב״ה הלכה כב״ה״, אָבער דאָ אין אבות וועגען מדות ומוסר, זיינען ״אילו ואילו דברי אלה׳ חיים הן״, איז ניט שייך צו זאָגען ביי איינעם פון זיין משפחה ״קבל מהלל״, ווייל לגבי עטיקס זיינען דיביידע אַנשויאונגען ריכטיג, אָבער גלייכצייטיג, ווייל אין אַלגעמיינע ענינים זיינען דאָס געוועזען צוויי בעזונדערע שיטות, בר פלוגתות ווערט דער לשון ״קבל״ גאָר אויסגעלאָזען, אָן דעם טערמין, ווערען איבערגעגעבען אַ צאָהל פרינציפען דאָקטרינס און פאָסטולאַטען, לויט די עטישע לערעס ביי דורות פון דער משפחה.

נאָכ׳ן איבערגעבען די חשיבות צום הויפט פון צד שכנגד שמי און הלל׳ס משפחה אַריינגעשלאָסען צווישען הלל׳ס ערשטע מאמרים און דעם זעלבען אָדער אַ צווייטען הלל פון דער דינאַסטיע, קערט זיך דער מסדר אום צוריק צום סדר פון צייט עפּאָכען. די דירעקטע נאָכפאָלגונג פון די דורות נאָך הלל׳ן קומט דער ריזיגער למדן אַ תלמיד פוןביידע ישיבות, ר׳ יוחנן בן זכי, וועגען וועלכען ס׳ווערט אויסגערעכענט אונצעהליגע למודים, און אויסער זיין גרויסע געלערענטקייט, איז ער געוועזן דער גרויסער שטאַאטסמאַן, אַ עפּאָכע־מאַכענדער פערזאָן, וועלכער האָט אין דער קריטישער צייט פון חורבן, געראַטעוועט דעם קיום היהדות, דורכ׳ן עמוד התורה אין דער ישיבה פון יבנה.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה ט״ז

רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות.

רבן גמליאל זאָגט, מאַך פֿאַר זיך אַ רבי׳ן און מייד אויס צווייפֿלען און גיב ניט אפילו מעהר מעשר נאָר דורך אָפּשאַצונגען.

אין ערשטען פּאָסטולאַט פֿון דער משנה, ווערט געזאָגט, ״עשה לך רב״ מאַך פֿאַר זיך אַ רבי, דאַרף מען פֿאַרשטעהן די אויסדריקע פֿון ״עשה לך״ ,מאַך צו דיר, ניט נעמען וועמען דאָס איז, נאָר מאַכען איינעם, וועלכער איז פּאַסענד פֿאַר דיר. מ׳דאַרף אויך בעגרייפֿען, וואָס איז דאָ ר״ג מחדש. ער ווידערהאָלט דאָך דאָס וואָס ס׳האָט שוין אָנגעוויזען מיט דורות בעפֿאָר דער תנא ר׳ יהושע בן פּרחיה (אבות פּ״א מש״ ו). אַ טיעפֿער אָפּהאַנדלונג וועגען דעם ענין וועט אָנווייזען די וויכטיגקייט און נויטוועדיגקייט, פֿאַרן קיום היהדות, מיט׳ן אידעאַל וואָס ס׳איז דאָ פֿערשלייערט, אין דער אָנווייזונג, מיטן לשון ״עשה לך רב״ און וואָס ר״ג איז אויסען איבערצוחזר׳ן, וואָס איז שוין געזאָגט געוואָרען.

ס׳זיינען דאָ פֿערשידענע מיינונגען וועגען דעם פּראָבלעם, צו ס׳איז ווינשענסווערט פֿאַרן דורכשניטליכען מענשען, (ניט דעם פּראָפֿעסיאָנאַלען תלמיד) צו האָבען אַ לערער, אַ אונטעררריכטער. ס׳זיינען דאָ פּשוטע מענשען, וועלכע פֿרעגען, צו וואָס דאַרף איך אַ רבי? קיין למדן וועל איך דאָך ניט ווערען. נו צו וואָס זאָל איך פֿאַרנעמען מיין צייט מיט אַזעלכעס וואָס איך וועל ניט דערגרייכען. ביי פֿילע ווערט דאָס באַגלייט מיט הדיוטימשען פֿרומען מאַנטעל, אַז ס׳איז גלייכער צו זאָגען נאָך אַ ״יום תהלים״ אַד״ג, ס׳איז אויך דאָ אַ סאָרט בורים, וועלכע צו זיין פּראָגרעסיוו, דייבקען זיי, מיינט, ניט האָבען קיין געמיינשאַפֿטליכעס מיט בטלנים, אָדער רעאַקציאָנערען, מיט אַ אַלטער קולטור פֿון פֿאַנאַטיזמוס. האָבענדיג גענאַשט עטוואָס פֿון אַ זאָגענאַנטען סקעפּטיקער אַ אַטעאיסטישען פּראַזען שיסער, ווערט מען פֿאַנאַטישע אַפּיקורסים אָפּצושפּעטען פֿון רעליגיאָן מ׳איז ״מעלה גירה״ אַ זאָגאַכטס פֿון אַ אומגלויביגען, וועלכעס זיי דייבקען דורך זייער אומוויסענהייט, צו זיין אַ פּרוף פֿון העלדישקייט.

גלייכצייטיג זיינען די פּוסטע פּאַנאַטיקער, אַבערגלויביש דער מזל פון אַ פערדישע פּאָדקאָווע, שלים־מזל פון נומער דרייצען, פערנעמט אַ גרויסען פּלאַץ אין זייערע מחות, אין האַרצען טיאָכקעט אַ גהינם מורא, ס׳געהט אַרויס באָקאָם דער גענוס פון אַ עבירה. די חברה ציטערען פאַר וועלכעס לערנען, אַ דבר תורה ס׳שרעקט זיי צו עפענען די אויגען צו וויסען בעסער, ווי אונטער אַ טומאַן איז זייער פּסיכאָלאָגיע, אַז ס׳איז גלייכער צו זיין בשוגג, ווי במזיד, צו וואָס האָבען ערקלערונגען הערען מוסר אויפצוועקען זיי פון זייער שכרות, היפּנאָטיזירטען שלאָף, זייער פאַלשע לאָגיקע איז, אַז ס׳איז בעסער צו זיין אומוויסענד, נאָכגעהן בלינד, נאָכגעבען די ליידענשאַפטען.

נאָך אַן אַנדער קלאַס איז פאַראַנען פון מעהר אָדער ווייניגער "יודעי ספר", געלערענט "על כף המזלג", אָבער ביי זיך איינגעשמועסטע לומדים, וואָס דיינקען, אַז זיי וועלען אויפהאַלטען דעם פּרעסטיזש צו זיין "מר ברב אשי׳ס", מיט׳ן פּרעטענדירען, אַז זיי וויסען אַלעס, ס׳וועט זיך פאַר זיי אַ פּחיתת הכבוד, צו הערען לערנען פון אַן אַנדערען, דאָס קאָן נאָך חס וחלילה ווערען אויסגעטייטשט, אַז דער רבי ווייסט מעהר, שטודירט, אַרויסצובריינגען די פערנעפּעלטע רעיונות, די וואָס האָבען זיך איינגערעדט אַז זיי זיינען אַלוויסענדע, מאַכען ביי זיך רעכט, זייער שטאַנדפּונקט, אַז ס׳פעהלט ניט קיין ספרים, פון וועלכע זיי קאָנען אַליין לערנען. זיי בלעטערען אַ גמרא, אַ ספר, ווייזען אָפט אַרויס, אַז זיי האָבען דערגרייכט צו דער מדרגה פון "סתם מקשן", נור ניט מודה זיין, אַז זיי דאַרפען נאָך וואָס לערנען.

דער בעל המאמר האָט געלעבט אין אַ שטורעמדיקער צייט פון אידישען מצב, אין דער עפּאָכע נאָהנט צום חורבן. לימוד התורה האָט אַ צווייענדיגע אויפגאַבע. צו אַ גרויסען טייל אידען האָט די ד׳ אמות של הלכה, דרוש, אגדה אז״ו געגעבען אַ נחמה פאַרן ביטערען אידישען פּאָליטישען מצב, רום האָט געדריקט, פאַרפאָלגט און אונטעריאָכט, באַרויבט די אידען פון זייער זעלבסטשטענדיגקייט. איינוויניג איז געווען אַ כאַאָס צומישעניש, דער טיראַן הורדוס מיט זיין דינאַסטיע האָבען געשאַלטעט און געוואַלטעט מיט אַ אייזערנער האַנד, גערייצט פון הערשענזוכט האָבען זיי פערראַטען דעם יודענטום. אין יענער צייט האָט געשוויבעלט אין ארץ ישראל מיט שאַרלאַטאַנעס, דעמאַגאָגען. ס׳האָבען זיך געפּרוכפּערט, בעלי חלומות, שווערמער, מסיתים ומדיחים, ס׳האָבען זיך באַוויזען בעלי מופתים, פאַנאַטיקער און אַנדערע סאָרטען סוביעקטען, פון זיי זיינען פערבליבען דער לעגענדאַרישער יוחנן המטביל (דזשאַן דער באַפּטיסט), דער "נביא פון נצרת" און נאָך וועלכע.

אין דעם געמייזאַכץ פון פערפיהרער און פאַרפיהרטע איז געווען אַ גערעטעניש אויף רביים, אמת׳ע און פאַלשע, לייכט איז געווען דאַמאָלסט צו פערבלאָנדזשען, ווערען איינגעריסען פון פראַזען, מופתים און פאַלשע הבטחות, פאַר אַ ערדישע גאולה און אַ הימלישע קעניגרייך, מ׳האָט ניט געדיינקט, נאָכגעפאָרשט, געפּלאַנט, געמאָסטען אויסגערעכענט און אַנאַליזירט, צו פאַרשטעהן דעם אונטערשייד פון אמת און שקר ליכט און פינסטערניש,

איין מאָמענטאַלנע בעגייסטערונג האָט געווירקט צו ווערען אַ תלמיד, פון אַ רבי נאָכפאָלגען אַזאַ שטרעמונג פון אַ סעקטע. דעם ״תהו ובהו״ האָט באַמערקט יהושע בן פרחיה, וועלכער האָט געלעבט אין דער צייט פון דעם מכשול מיט אַנטיגנוס איש סוכו׳ס תלמידים, ווען ס׳האָבען זיך פאָרמולירט די סעקטעס פון צדוקים און ביתוסיסטען צוליב זייער ניט פאַרשטעהן זיינע לאָזונגען אין עניני שכר ועונש (מעגליך פון דעם האָט זיך אויסגעוועבט די ניט בעגרינדעטע היסטאָרישע לעגענדע, אַז דער נוצרי איז געוועז ישב״פ אַ תלמיד. לגבי דעם איבעל האָט געציעלט דער דאַמאָלסדיגער נשיא יהושע בן פרחיה, מיט׳ן פרינציפ, ״עשה לך רב״.

ס׳זיינען אַוועק איניגע דורות פון בלוטיגע פאָליטישע צאַנקערייען און ג־ט זוכענישען, אויפן א״י האָריזאָנט, האָבען זיך בעוויזען שלוחים, אָנזאָגער מיט דעם אָנפאַנג צום ענשטעהונג פון קריסטענטום, ס׳קומען צום פאָרשיין פאַנטאַסטישע הייליגע ווי יוחנן המטביל, און יהושע בן יוסף פון נצרת, לויט דעם קריסטליכען קאַטעכיזמוס מיט זייערע מופתים און פריידיגען ציהען זיי צו מחנות תלמידים, רבן גמליאל אלס נשיא שפירט אַ סכנה פאַרן כלל ישראל, פון ״עמא פזיזא״, נאָכצופאָלגען פון איין זייט כופרים, סקעפטיקער, און פון דער צווייטער זייט די ״אביונים״ פאַנאַטיקער, וועלכע פאַרשפרייטען קלאַנגען פון נסים מיט אַ מיש־מאַש פון פרינציפען איבערטריבענע חסידות־נזירות, צדקות און אַריינגעשמוגעלט דאָגמאַס, פון געצענדינער, מחנות אידען ווערען פערנאַרט פון די אילומינאַציעס, מכוח יענער בהלה ווארענט ר״ג, ״עשה לך רב״, אַ רבין זאָלסטו מאַכען מיט איבערלייגונג און ישוב הדעת, פאָלגט ניט נאָך בלינדערהייט מיט באַגייסטערונג פון גוזמאות, מיר ווערען פערזאָגט אין (פ׳ שופטים) מ׳זאָל ניט זיין לייכטזיניג מ׳דאַרף חוקר ודורש זיין ווען צו פאָלגען מאַכען פאַר אַ רבי.

אַ געביידע ווערט געבילדעט פלאַנמעסיג, מיט איבערלייגונג, אַזוי זאָל זיין לגבי אַ גייסטיגען אויסבילדונג. מיט דעם ריכטיגען רבי. ער ערקלערט בעלייכט און באַשיידט, אַז ס׳בלייבען ניט קיין ספקות, די לאָזונג פון ״עשה לך רב וועט נאָכפאָלגען ״והסתלק מן הספק״, דער מאָראַל איז פערשלייערט אין די פסוקים (משלי כ״ב) ״הט אזנך לשמוע דברי חכמים ולבך תשוב לדעתו״. בייג דיין אויער צו הערען די רייד פון די קלוגע, און דיין האַרץ זאָל זיך ווענדען צו פערשטעהן זיי. מיט אַנדערע ווערטער איז דאָ דער רעיון (משלי כ״ח) ״מסיר אזנו משמוע תורה, גם תפלתו תועבה״. דער וואָס קערט אַוועק זיין אויער פון תורה, זיינען אויך זיינע תפלות אומווירדיג. אומוויסענדע קאָנען נכשל ווערען מתפלל צו זיין צו משיחי שקר, ס׳האָט שוין פיעל מאָל געטראָפען אַז יראים ושלמים, זיינען געוואָרען פערפיהרט פון דער אמת׳ער אמונה. ווי צום שבתי צבי, יעקב פראַנק, אד״ג עפיזאָדען. די פערבלאָנדזשעטע האָבען געדיינקט, אַז וואָס וויניגער זיי פאַרשטעהען די פענאָמינען, טיפערע סתרי תורה, רזין דרזין, מיסטישע לערעס ברייגען זיי אַרויס, תורה זאָל מען לערנען צו פאַרשטעהן אַזוי ווי מיר בעטען אין אונזערע תפלות ״ותן בלבנו בינה

להבין ולהשכיל — —״ מיר זאָלען פאַרשטעהן קלוג זיין אין אונזערע לערנונגען אַז מיר זאָלען ״לשמור ולעשות ולקיים״, היטען טון, מקיים זיין די מצות.

סקעפטיקער, ווערען אויך פעראינטערעסירט ווען זיי הערען זיך איין צו לאָגישע געדאַנקען, שטועפנווייז קומט צו זיי אַ אָפקלאַנג פון די עטיקס, מדות און מאָראַלס, אין מאור שבתורה, ספיקות ווערען פאַרענטפערט, אין די מחות פאַנגען זיך אָן אָבצושפיגלען, די שטראַהלען פון חכמה, גראדענוויז ווערען צווייפלען פערוואַנדעלט אין השגות, בעגריפען מיט רעליגיעזע חושים, וועקען די טעמפע איינגעשלאָפענקייט, דעם הונגער און דורשט פון וויסען דעם תכלית, די השגה אַז אויך מיסטישע געגענשטאַנדען עקזיסטירען, כאָטש מיר זעהען זיי ניט, מיטן פשוט׳ן אויג, קאָנען זיך איבערצייגען מיט די ערדישע חושים.

ס׳זיינען דאָ אומבעשטרייטבאַרע אַנערקענונגען פון סודות הטבע, כאָטש אין דער ממשות׳דיגער ווירקליכקייט פאַרשטעהען מיר זיי ניט. למשל, אַלע ווייסען, איינצואָרדענען און בענוצען זיך מיט עלעקטריק קראַפט, אין דער געגענווערטיגער צייט זיינען דאָ טויזענטער אַרטיקלען, אין וועלכע עלעקטריק איז איינגעשפאַנט, געוואָרען אַלס זייער טרייב קראַפט, זייער ענערגיע, מיר האָבען עלעקטריק וויזאַרדס, מעכאַניקער גאונים אויף דעם וויסענשאַפטליכען געביט, וועלכע בעווייזען וואונדער, צו בעשאַפען די פאַרבאָרגענע קראַפט, קאָנטראָלירען דורך מיליאָנען שרייפעלאך, רעדעלאַך, שפרוזינקעלאַך און נאָך פערשידענע טעכנישע מאַכערייקעס.

ס׳זיינען שוין פון יאָהרען באַוואוסט צו וויסענשאַפטסלייטע, אַז אין קאָסמאָס איז דאָ, אַ דינאַמישער כוח ״אַטאָמען־ענערגיע״, וועלכען מ׳קאָן אַרויסקריגען פון אַ מינדיגען קערנדעל, וועלכען מ׳קאָן ניט זעהן דעם פיטשענאָטשינקען שטייבעלע, אַז מען שפאַלט איהם, שטורעמט אַרויס אַזאַמעכטיגער ווילדער אומגעצאַמטער מעכטיגקייט, וועלכער שטייגט מיליאָנען מאָל איבער, די אונגעהויערע איצט גענוצטע עקספלאָדירענדע אויפרייסענישען. דעם טעאָרעטישן וויסען איז מען טיילוויז דערגאַנגען ווי צום נוצן אין דער פראַקטיקע. אין די לעצטע מאָנאַטען פון יאָהר 1945. די ענדעקונג וועט רעוואָלוציאָנירען אַלע פריהער געוואוסטע ענערגיעס . . .

מיט דער באַוואוסטקייט פון די ערפינדונגען איז נאָך מיט אַ שלייער פערדעקט און פערהוילען. דער עצם כוח קראַפט און טרייב ענערגיע פון עלעקטריק. די דינאַמישע אויסברוך גבורות פון שפאַלטען אַן אַטאָם, פאַרן צוויי־פיסיגען חכם דעם אינטעליגענט פון אַלע באַשעפענישען, פעהלט נאָך דער חוש דאָס צו פאַרשטעהן. און וויסען, דער מענש איז אין דעם הינזיכט, ווי אַ אינטעלעגענטער געבאָרענער בלינדער, איז איבערצייגט אַז עס עקזיסטירען אויף דער וועלט, אַ רייכער אויסוואַהל פון קאָלירען, כאָטש ער פיהלט ניט בחוש דעם אונטערשייד פון שווארץ און ווייס, רויט, גרין, אז״וו. די מסתרי הטבע זיינען נאָך אַלץ אַ געהיימניס צו מיליאָנען מענשען, יחידי סגולה, ווייסען וואָס, און טאָג טעגליך ווערט געפאָרשט און עקספערימענטירט

מ׳דערוויסט זיך מעהר און מעהר.

דער אידישער גאון פון וויסענשאַפט פּראָפעסאָר אַלבערט איינשטיין, האָט מיט יאָהרען צוריק אָנגעשריבען זיין טעאָריע וועגען רעלאַטיוויטעט. ווערט באַהויפּטעט, אַז בלויז אַ צעהנדליג גרויסע מלומדים פערשטעהען און וויסען זיינע מאַטעמאַטישע פּאָרמולאַס. צייט און רוים איז נאָך אַלעס מיסטעריעז. ס׳איז צום דורכשניטליכען מענשען אַ סוד דער פּראָצעס, וואָס יעדע באַשעפעניש פון מינדעסטען אינסטינקט ביזן בחיר כל היצורים, מאַכען דורך אַ לעבען און טוידט וואָס איז דאָס אַזעלכעס לעבען? פון וואַנעט קומט דאָס? וואוהין געהט דאָס? די אונבאַמערקבאַרע מאַטעריע, וואָס איז די פּאָרמע, געשטאַלט אייביגקייט מאָס, לאַנגען, אָדער קורצען לעבען, און נאָך אַזעלכע אומוויסענהייטען, זיינען נאָך אַלעס אַ ספר החתום, פערוויקעלט און פערדעקט אין אונצאָהליגע השערות, סברות, און טעזיסען, אָהן פּאַקטישע בעשטימיגקייטען.

פאַר טויזענטער יאָהרען גריבלען זיך און פאָרשען פילאָזאָפען און דיינקער וועגען ״מעשי מרכבה, מעשי בראשית, הכרת הבורא, הנהגת העולם״, אד״ג. אָהן וועלכע זיכערע באַשטימונגען, ס׳געהן זיך פאַנאַדער אַטעאיסטען, גנאָסטיקער, סקעפּטיקער מיט די רעליגיעזע, ביי וועלכע ס׳איז אויך דאָ דער חלוקי דעות צווישען די פאַרשידענע אמונות און אין די רייהען פון דער זעלבער רעליגיאָן, וואָס ס׳איז געווען אַ געוויסהייט, ווערט אַ צווייפעל און אין גאַנצען אַנדערש אָנגענומען, ס׳איז זעהר שווער זיך צו אויספלאָנטערען פון די פאַרשידענע חקירות און טעאָריעס מיט אַ לאָגישען דיינקען זאָל מען בעגרייפען, אַז מיר וויסען און פאַרשטעהן נאָך ווייניג די פּרטים, אָבער בדרך כלל, אַז אַ פאַרבאָרגענע וועלט הערשאַפט איז דאָ.

תורה ואמונה ברייגען אונז אָפּשטראַהלונגען, קלאַנגען פיהלונגען, גייסטיגע עמאָציאָנען. לערנען שטעלט אונז מעהר צופרידען, ווי די אומוויסענהייט און סקעפּטיציזם. קלאָהר מאַכען אַ פולשטענדיגען וויסען, איז דאָך וויכטיג, וואָס ער בעשטראַהלט דעם לעבענס וועג, לייטערט וועלכע ספיקות, צו אַ געלייטערטען יודענטום, אַ יהדות בעגריגדעט אויף די עקרי אמונה, ווי זיי זיינען בעגרינדעט געוואָרען ביי אונזערע אַנערקענטע אויטאָריטעטען, די חז״ל גאונים ופוסקים, אויסצומיידען די שטרויכלונגען פון זאָגענאַנטע ״מתקנים ובונים״. וועלכע זיינען באמת ״מהרסים ומחריבים״, ״פורצי גדר״, און אויך פון ״הדיוטימשע פאַנאַטיקער״, וועלכע מאַכען פון אַ תפל אַ עיקר און קאַפּויער. ״לא תגרעו ולא תוסיפו״, איז אַ לאו אין דער תורה, איינס ווי דאָס צווייטען טוען שאָדען . . .

אין דער איצטיגער פינצטערער צייט, ווען אידען ווערען געיאָגט און געפלאָגט, ס׳ווערען אויסגעטראַכט בלבולים און זלזולים, פון גיפטיגע רשעים, אויף אונזער תורה, הויך מאָראַלישע און הומאַנישע אמונה, מדות ומוסר, איז די סכנה זעהר גרויס, אַז אידען זאָלען אויך פערלירען זייער זעלבסט ווירדע, צו בעטראַכטען זיך ווי נידעריגע און אומווירדיגע ברואים, בעצייכענטע

מיט געלע לאַטעס, פאַרשפאַרט אין געטהאָס ווי מצורעים, מחוץ למחנה, ווערען פאַרטיליגט מיט אַלע מתות משונות פון די סאַדיסטען און אַ וועלט שווייגט. טוען מאָדנע פראַגען בויערען. די סקעפטישע מוחות קומען טיילווייז צו בעשליסע, אַז מן הסתם איז וואָס אמת אין די שענדליכע פערלוימדונגען, אין די היפאָקריטישע קליינקעפיגע טעאָריעס, פון העכערע און נידעריגע ראסען. צום פערשעלטען זייער געבוירען ווערען, צווישען די אינפיריאָרס, ווען ס׳איז געוואָרען אַש און בלאָטע, איינגעפאַלען ווי אַ קאָרטען שטיבעלע די אידעאָלאָגיעס פון גלייכהייט און פרייהייט, טאָלעראַנץ און גערעכטיגקייט, יושר וצדק, לופט שלעסער שיינענדיגע פאַנטאַזיעס, פון אַ פראָגרעסיווע פאָרגעשריטענע וועלט . . . .

ווען די געוועזענע געטער פון עמאַנסיפאַציע און ציוויליזאַציע זיינען אַראָפגעשליידערט געוואָרען פון זייער גאָלדענעם פעדעסטאַל... איז אומבעדינגט נויטיג אין אונזערע אייגענע מחנות, אָנצוהאַלטען דעם פאַקעל פון הומאַניטעט, דעם שיינענדען שטראַהל, אַלס קאָנטראַסט צו בעסטיאַלישע שוידערליכע פילאָזאָפיעס, פון בעטרוג, טיראַניי און שלעכטס, מיט דעם לויטערען מאָראַל פון אונזער תורה פילט זיך אַ איבערצייגטער איד, אַז ער ווערט פערפאָלגט פון אַ באַנדע רוצחימשע מאַניאַקעס, צוויי־פיסיגע חיות, וועלכע וועלען סוף כל סוף קריגען זייער פאַרדינטע מפלה, ווערען צוטראָטען און צושמעטערט ווערען געשטעמפעלט אַלס סאַדיסטישע מערדער, צוגענאָגעלט צום שאַנד־קלאָטץ, פאַר דורות אַלס טרוסען, וועלכע צייגען זייער ברוטאַליטעט, געגען אומבאַוואָפענטע שוואַכע, קליינע צאָהלען אין פיזישען זין, און צוטערען פאַר גייסטיג מאָראַלישע טוגענדען, האָבען מעהר מורא פאַרן אידישען גייסט פון יושר וצדק. אין וועלכעס זיי זעהן די וואַגענדיגע מאַכט, וואָס וועט זיי פאַרניכטען, ווי פאַר פיזישע מאַכט. (געשריבען אין 1944).

די מלאכי חבלה האָבען דעם בהמה׳שען אינסטינקט, אַז די שטראַהלען פון אונזערע מאָראַלס און עטיקס, וועט אַמענדע קריגען די אויבערהאַנד, צו פערניכטען זייערע אַכזריות׳ן און ברוטאַליטעטען. די גרויסע ליבעראַלע גייסטער, וועלען איבערצייגען די וועלט, אַז ווען מ׳פערשווייגט ברוטאַלישע נידערטרעכטיגקייטען, בריינגט דאָס צו קאַטאַסטראָפעס, דער עגאָאיסטישער ״שלום יהיה לי״ (אַפיזמענט) האָט געבראַכט צום חורבן ״אייסאָליישאָניזם״ איז קיין בעשיצונג געגען די צורייצטע וועלף, דער וועלען אָפקומען מיט נישטיגע פאַלשע תרוצים, אויף די אידישע צרות, רדיפות, ליידען און פיין, דורך נאַצים, פאַשיסטען און אַנטיסעמיטען, מכל המינים, וועט ניט איינהאַלטען די פערניכטענדע לאַוואַ פון די מערדערישע האָרדעס, וואָלט די וועלט מיטגעפיהלט דעם אידישען וועהטאָג, געהערט אונזערע יסורים קרעכצען, דעם מאַרך־רירענדען וועה געשריי, גסיסה אַגאָניעס, וואָלט געוועזן לייכט צו פערניכטען די גיפטיגע שלאַנגען, דער וועלטס בראַנדשטיפטער, איידער זיי האָבען זיך צוויוכעט, מיט זייער בליטץ־קריעג, איינגעשפאַרט מיליאָנען לעבענס, פון אַלע נאַציאָנען, אַ פערניכטונגג פון מדינות, דורך געווער, פעס־

טען, הונגער און אַלע אַנדערע קאַטאַסטראָפעס.

דער פעהיגער געמאַכטער רבי, בעלייכט די ווינקלען, וואָס זיינען טונקעל פון ספיקות, וואו עס דאָמינירען פינסטערליגע וועלכע ווילען ניט צולאָזען קיין ליכטשטראַל פון ערקלערונגען דרינגט דורך די לאָגיק, וואָס מאַכט שימערען פערנעפעלטע רעיונות, מיט שלייערס פערדעקטע משלים און מליצות. די שטעלן וועגן וועלכע ציניקער אַטאַקירן מיט אַ בייזוויליגן כיטראַסט, ווערען געקריסטאַליזירט מיט די אַנווייזונגען פון אַמאָליגער און עד היום הזה סטיל ביי אָריענטאַלישע חכמים, אייגענע פאַנאַטיקער גיבען די מעגליכקייטען, צו שונאים׳שע פאַשקווילען שמירער, צו פאַרשוואַרצען אונזער תורה און אמונה. זיי שטעלען צו דעם גיפטיגען מאַטעריאַל, פאַר וויסטע לצים, צו געפינען פריטענזיעס, מזלזל צו זיין אונזערע מאָראַלישע אוצרות, וועלכע זיינען פערקליידעט געוואָרען אין אַלעגאָרישע מאַנטלען.

דעמאַגאָגען טשעפען זיך אָפט צום גייסטרייכען תלמוד מיט חוזק, פאַיאַצישע סאַטירעס. געגען די שטאַנדען זאָל זיין די אויפגאַבע, צו די אוהבי התורה, מיט גרונטליכע קענטעניסע, אויפצוקלערען און בעלייכטען די פלעצער, וועלכע די רכילותניקעס און אָפשפעטער זוכען צו פאַרטונקלען און באַשמוצען מיט וואולגאַרישע ליצנות׳ סאיז אַ חוב קדוש פון לומדים צו זיין אויף דער וואך, מיטן סלאָגאַן (אבות ב׳ מ׳ י״ט) ודע מה שתשוב לאפיקורס, וויס וואָס צו ענטפערען דעם אַפיקורוס. לומדים זאָלען דערגרייכען די מדרגה ווי ס׳איז די מליצה ביי די חז״ל ״ער איז געשוואומען אין די טיפענישען פון ים (התלמוד) און ער האָט אַרויפגעבראַכט אַ טייערען פערעל . . .

לויט דעם טעזיס האָבען געשאַפען די אדירי התורה וחכמיה, גאונים ווי רבינו סעדיה גאון, רמב״ם, ר׳ יהודה הלוי, ר׳ אברהם בן מאיר אבן עזרא, ר׳ לוי בן גרשם, רמב״ן, רשב״ם, ר׳ יצחק אלבו, דער אברבנאל, ריב״ל און נאָך. זיי האָבען געלייטערט, אַרויסגעברכט קלאָרקייטען, פערשטענדליכקייטען און רעיונות וועלכע זיינען באַלויכטען מיט מיסטישע איינפאַסונגען, די סודות׳דיגע אגדות זח״ל, אמונה און טראַדיציעס, די זיינען געווען די מליצי יושר געגען פאַלשע באַשולדיגונגען אויפן תלמוד. מוסרים ומלשינים מיט עלילות הדמים אד״ג, פון וועלכע מיר האָבען בלוטיג געליטען מיט מאַרטירער, קדושים, ביי פאַרשידענע עפיזאָדען, וועלכע זיינען מיט בלוט, טרערען און מאַרך פערצייכענט אין היסטאָריע.

רבן גמליאל הזקן, האָט באַאָבאַכט די פערשידענאַרטיגקייטען, קאָנטראַסטען און כאַאָס, אין זיין צייט, וועלכע געדייען דורכן איינפלוס פון די אידישע כתות פון איין זייט, פרושים, אסיים, חסידים און נזירים, וועלכע פון זיי זיינען געווען צו עקסטרים מיט זייערע לאָזונגען, וועלכעס ס׳טוט שאַדן דעם כלל ווי ס׳ווערט געבראַכט אין (גיטין נ״ו) געגען איינעם פון די אדוקים מדקדקים, ר׳ זכריה בן אבקילוס, זאָגט ר׳ יוחנן אַז זיין איבערטריבענע פרומקייט האָט גורם געווען דעם חורבן בית המקדש און דעם גלות. וועלכע פון די פאַנאַטיקער זיינען פאַרפירט געוואָרען צו עקסטרים פון דער כתה ״אביו־

נים,, דורך וועלכע ס׳האָט זיך אַרויסגעשיילט שווערמער וואָס האָבן בעאַיינפלוסט די ענטשטייהונג פון קריסטענטום. אַ השפעה וואָס לאָזט זיך מערקען דורך אַלע עפּאָכען, פון פאַלשע משיחים, און עקסטרימען פאַנאַטיזמוס, נסים ומופתים שלא כדרך הטבע, מיט אילוזיעס פון הימלישע אנטפלעקונגען, וועלכעס ס׳האָט צייטענווייז זיך פערוואַנדעלט אין שמד, ווי די פאַלען פון שבתי צבי, שלמה מולכו, יעקב פראַנק, נתן העזתי· מעגליך אויך אוריאל אקאסטא.

פון דער צווייטער זייט האָבן געטרייעט בעאַיינפלוסען די אַסימילאַטאָרס נאָך מיט דורות בעפאָר ר״ג האָבן געשאַלטעט די מתיונים פאַרגריכיזירטע אידען, מיט יעדען מיליטערישען דורכפאַל, פאָליטישן עראָבערונג, איז בעגלייט געוואָרען די קולטורעלע אַסימילאַציע. רום האָט זיך גענומען אַריינפאַסען צו דער גריכישער ציוויליזאַציע פון איין זייט און די אידישע קולטור פון דער צווייטער, זיי האָבן מיט דעם רעליגיעזען כאַאָס געוואָלט בעצווינגען די אידען, צו וועלכעס זיי האָבן געהאַט וועלכע נאָכפאָלגער, ס׳זיינען געווען פאַראַדאָקסישע טיפען, אָנהייגער פון דער פרעמדער פילאָזאָפיע, און אויך פאַרבליבען איבערגעגעבענע נאַציאָנאַליסטען. פילע פון דער קאַטעגאָריע זיינען געווען הייסע פאַטריאָטען, רעוואָלוציאָנערען ווי די ״קנאים״, בריונים, סיקריקין און נאָך. זיי זיינען געווען גרייט אומצוקומען פאַרן לאַנד, פאָלק און בית המקדש. זיי האָט אָבער ווייניג געקימערט דער אידישער גייסט, די תורה, אמונה, זיי האָבן געוואָלט ראַטעווען דעם גוף, אָהן דער נשמה. דער רעזולטאַט פון דעם תהו ובהו, איז געווען די פאַרבלענדעטע ג־ט־זוכעניש. צו די עלעמענטען האָבן די אַפּאָסטאָלען אַפּעלירט. זיי בעגייסטערט מיט אַ וואונדער מאַן, נביא, ערלייזער, איבערטריבענע ניט נאָרמאַלע גוטסקייט, מחילה אויף שווערע חטאים, פאַבריצירטע פריטענזיעס פאַר שנאת ישראל.

די ערשטע אידישע נוצרים, האָבן דאַמאָלסט געפאָזירט אַלס אידעאַליסטען שטרייגערע מאמינים, ווי דער דין האָט געפאָדערט, אַלס ביישפיל קאָן ווערען אָנגעצייגט דער ניט אויסגעהאַלטענער פסיכאָלאָגישער סלאָגאַן: ״ווען מען קריגט אַ פאַטש אין איין באַק, זאָל מען אונטערשטעלען אויך די צווייטע פאַר נאָך אַ פאַטש״.· זיי האָבן נישט געהאַט די חוצפה צו בעהויפטען אַז דאָס איז אַ נייע רעליגיאָן. יהושע הנוצרי זאָגט, אַז ״ער איז ניט געקומען, וואָס צו שטערען, ווייל אַזוי לאַנג, ווי הימעל און ערד וועלען עקזיסטירען, וועט פון דער תורה גאָר ניט פאַרמינערט ווערען״), מיט היפּאָקריטסטוואָ איז אַריינגעשלייערט געוואָרען אַ פאַנאַטיזם פון אַבערגלויבען, וצדקתך דאָקטרינס: געגען די דאַמאָלסדיגע פערבלענדענישען ציעלט ר״ג, מאַך זיך אַ רבי, ניט קיין בעל מופות, נאָר אַ לערער, מיט קלאָרקייט אין עניני אמונה. ״וועסטו ווערען אָפּגעטון פון ספקות״ גענויער מבאר צו זיין די עטישע כללים לערענט ער נאָך אַ פרינציפּ.

״ואל תרבה לעשר אומדות״, על פי דין דאַרף אַ איד געבען טיילען פון זיין איינקונפט, אויסצוהאַלטען די לוים, אָרעמעלייט אד״ג. אייניגע פון די געבונגען ווערען בעצייכענט מיט׳ן נאָמען מעשר, וואָס ס׳מיינט איין

מעסטעל תבואה פון יעדע צעהן, ס׳זיינען געווען מעשר ראשון צום לוי, מעשר עני פאַר אָרעמע לייט, אויסער פיעל אַנדערע נתינות. תלמידי חכמים, האָבען שטריינג אָפּגעהיט דעם פליכט. די עמי הארץ ניט. וועט עמיצער זאָגען, וואָס טויג מיר דער מעסטען? איך וועל אָפּשאַצען אפילו געבען עטוואָס מער, זאָל מיינס איבערגעהן׳ זאָגט דאָ ר״ג, אַז דאָס טויג ניט, ווייל מיטן מעריך זיין געהט מען אַוועק פון פּרינציפּ. איינמאָל וועט טאָקע זיין עטוואָס מעהר, אַ צווייטען מאָל וועט מען זיך טועה זיין און געבען וויניגער, און איינגעוואָהנען זיך צו געבען וויניגער, איינמאָל איבערשאַצען און דערנאָך אונטערשאַצען. ס׳ווערט ניט אויסגעהאַלטען דער נאָמען מעשר. ס׳איז דאָ מעהר אָדער וויניגער ווי אַ צעהנטעל. פּינקטליכקייט פאַרפעסטיגט דעם געזעטץ. ס׳דאַרף זיין אַ מאָס און אַ גרעניטץ. ״לא תגרעו ולא תוסיפו ממנו״.

די הלכה איז אויך מרמז דעם מאָראַל אַז מ׳זאָל קיין זאַך ניט טון בלינדערהייט, ״מצות צריכות כונה״, מיט קלאָרע בעגריפע, ווערט מען אויסגעהיט פון פאַלשע לערעס, סקעפּטישע פילאָזאָפיעס ,און אייגענע השערות, וועלכעס ס׳מאַכט פיעל אידען צו גרינגשעצען עקרים און מקפיד זיין אויף איבערטריבענעם וועג. מיר באַגעגענען אידען הדיוטים, וועלכע קליאַמערען זיך צום עמוד העבודה, וואו ס׳איז ניטאָ קיין חסרון כיס, איז מהיכא תיתא, נאָך אַ ברכו, קדושה אַ עליה, און מיינען מיט דעם יוצא צו זיין, אָהן תורה וגמילות חסדים עוסק צו זיין בצרכי הכלל. זיי זיינען נאַריש איינגעבילדעט, אַז ווען זיי דינען מיט עבודה איז גענוג, זאָלען אַנדערע מקיים זיין די עמודי היהדות, פון תורה, צדקה און עניני הכלל. די עטיק איז יהדות זאָל מען מקיים זיין מיט אַ אָרדענונג, גראָדע ווי מ׳דאַרף ניט פאַרפעלען, אַזוי זאָל מען ניט זיין קיין וצדקתך „כל יתר כנטל דמי״. אַ איבעריגער גליד איז אַ חסרון... אנצושטעלען די צווייטע באַק פאַר נאָך אַ פּאַטש איז אומנאַרמאַל, צום מענשענס טעמפּעראַמענט אַ אַסקעטישער לעבען איז אומנאַטירליך צו די נאַטירליכע עמאָציאָנען...

דער ר״ג אַלס דער זון פון ר׳ הלל הבבלי, ווערט ווי זיין פאָטער בעצייכענט מיט׳ן ביינאָמען הזקן, אין דער סביבה פון די וויכטיגע אַקאַדעמיעס. וואָס זיין פאָטער האָט געגרינדעט, וואוהין ספּלעגען קומען די גרויסע צאָהלען תלמידים גראָדע ווי אין אַ פיליאַריגע פּראַקטיקע צום אָפּשאַצען די וויכטיקייט פון מאַכען פאַר זיך אַ אויטאָריטירטען רבי, וואו מ׳לערענט סיסטעמאַטיש, לויט די אַלע פאַרשריפטען פון געזעטץ און אָרדער. פון דאַמאָלסט אָן האָט זיך אָנגעפאַנגען, די אַנערקענונג פון די גרויסע תורה אינסטיטוציעס וועלכע האָבען באַפעסטיגט די תנאימשע לערנונגען געגעבען אַ מעגליכקייט צו זיין אור־איניקעל ר׳ יהודה הנשיא, מסדר צו זיין די משנה.

אין יענער עפּאָכע ווען גרויסע מאַסען זיינען געוואָרען אָפּגעריסען פון יודענטום סיי דורך דעם רומישען ברוטאַלישען שאַלטען און וואַלטען, וועלכעס ס׳האָט געפיהרט צום לאַנגען ביזן היינטיגען גלות, וואו אידען זיינען צוזייט און צושפּרייט איבערן גאַנצען כדור הארץ ,וואו מיר ליידען רדיפות און

כלינגת, זיינען די געלערענטע רבי׳ס, זייער אַרדער אין תשב״כ און תורה שבעל פה, מיט די פיעלע תקנות, סיגים וגדרים, געווען די היטער, "שומרי החומות", פאַר דעם יודענטום און די אידען, און סיי צוליעב די "איברים המדולדלים,, די אַנטרונענע פון אונזערע מחנות, צו די שונאים די פאַרשפרייטער פון רשעות און שנאה, וועלכע האָבען פיעל מאָל גורם געווען גרויסע סכנות פאַר דער אידישער שוואַכער שיף, זי זאָל ניט פערניכטעט ווערן אין תהום פון כפירה, אין די שאול ואבדון וועגען, וואוהין מ׳איז עלול צו פאַרבלאָנדזשען דורך אַבערגלויבען, עם־הארצות און אומנאַרמאַלע איבער און אונטערשאַצונגען; בלייבט די תורה און ת״ח, די היטער און בעשיצער ווען "מחוץ תשכל חרב, ומחדרים אימה", פון דרויסען פערניכטעט די שווערד און פון אינעווייניג איז אַ שרעק, דאַרפען זיין אויף דער וואַך, די "קברניטי האומה" אונזערע פעהיגע שיפס־קאַפּיטאַנען, צו בעלייכטען די וועגען, פול מיט דערנער און שטרויכלונגען, עד ביאת הגואל.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק אי משנה י״ז

שמעון בנו אומר, כל ימי גדלתי בין החכמים, ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה ולא המדרש עיקר אלא המעשה וכל המרבה . . . .

שמעון זיין זוהן זאָגט, מיין גאַנצען לעבען האָב איך זיך געהאָדעוועט צווישען חכמים, און האָב ניט געפונען פאַרן גוף קיין בעסערעס ווי שווייגען, און ניט דער דרש'ענען איז דער הויפּט זאַך, נאָר דער טון און דער וואָס רעדט פיעל, בריינגט זינד.

ס'איז דאָ אַ חלוקי דעות צווישען מפרשים, וועגען דעם זאָגען פון די לעצטע צוויי משנות, אין דעם פרק פון אבות. ס'איז דאָ אַ מיינונג אַז די משנה י״ז איז געזאָגט געוואָרען ביי א שמעון, אַ זון פון רבן גמליאל הזקן, און די פאָלגענדע משנה י״ח, מיטן בעצייכענונג רבן שמעון בן גמליאל זאָגט, איז ניט דער זעלבער, נאָר דעם ערשטען שמעונס אַ אייניקעל, וועמענס פאָטער איז געווען אַ צווייטער גמליאל. אַזוי ווי ס'ווערט אָנגעגעבען, אַז אין דער הלל משפחה זיינען געווען זעקס גמליאלס, און דריי שמעונס, קאָן דער סדר היוחסין זיין ריכטיג און דאָס האָט מכון געווען זייער אייניקעל ר' יהודה הנשיא דער מסדר מיט זיין בעצייכענען דעם ערשטען שמעון בנו אומר, און דעם צווייטען ר' שמעון בן גמליאל אומר, ווייל וואָלט דאָס זיין איינער דער זעלבער שמעון, וואָרום ווערען זיי צוטיילט און מיט אַן אַנדערען סטיל, ווען אין פיעלע אַנדערע פאַלען איז די שיטה לכתחילה צום רופען דעם בה״מ מיטן נאָמען און דערנאָך איז דער לשון, הוא ״היה אומר״.

ס'איז אָבער דאָ אַ מיינונג, אַז אין דעם פאַל ווערעןביידע משנות געזאָגט ביים זעלבען שמעון, דער זון פון גמליאל, נאָר די צוטיילונג אין בייטען דעם לשון איז, ווייל דעם ערשטען מאמר האָט ער געזאָגט, ווען ער איז נאָך געווען אַ יונגער מאַן, נאָך ניט געהאַט קיין סמיכה, צו ווערען בעטיטעלט ״רבי,, ווען די צווייטע האָט ער בעגרינדעט שוין אין די שפּעטערדיגע יאָהרען האָבענדיג דערגרייכט דעם נשיא אַמט און זיין טיטול איז געווען ״רבן״ העכער ווי ״רבי״. ווייל רבן בעצייכענט דעם אַנערקענטען אויטאָריטעט, דעם גדול הדור, מדברנא דאומתא, דעם אָפיציעלען מנהיג הדור, אָבער מיט רבי האָט

מען בעטיטולט יעדען תלמיד חכם מיט סמיכה, אַזוי געפינען מיר גדולים ווי בו זומא, בן עזי, אויך לגבי בר קפרא, לוי און נאָך חכמים אָהן סמיכה ביי וועלכע נעמען ס׳פעלט דער „רבי" לגבי אמוראים איז לרוב דער טיטול "רב".

מיט דעם טעזיס איז כאַראַקטעריסטיש וואָס אין משנה י"ז זיינען ווערטער פאַסענד פאַר אַ יונגען בעשיידענעם פערזאָן, ניט מיטן אויסדרוק פון אויטאָריטעט. ער גיט איבער אַ זיטליכקייט מיט וועלכער ער איז געוואָרען בעאיינפלוסט פון דער סביבה חכמים, צווישען וועלכע ער איז אויסגעוואַקסען אַלס ר"ג׳ס אַ זון, הלל׳ס אַ אייניקעל און מיטן זעלבען טיטעל, ווי זיינע פאָרגעגנער גיט ער אָן דריי פּאָסטולאַטען: דאָ איז אויך כדי צו באַמערקען זיין אויסדרוק בין החכמים ניט נאָר זיינע עלטערען, נאָר אויך מיט דער שיטה פון שמי, "אמור מעט ועשה הרבה" . . .

אין משנה י"ח רשב"ג ווערען אָנגעגעבען עיקרים, ווי פון אַ אַנערקענטען אויטאָריטעט׳ דער נשיא באַגרינדעט די פונדאַמענטאַלע פּרינציפּען פאַרן קיום העולם. ער זאָגט אָן מיטן נאָכפאָלגען זיין פאָטערס אָנשויאונגען, אַז אַ איד זאָל זעהן האָבען אַ "רבי", כדי זיינע מעשים זאָלען זיין געוויסענהאַפטע, אָהן צווייפלונגען און השערות, באַשטעטיגט דער זון, אַז וואָס אַנבעלאַנגט עטישע פּרינציפּען, האָב איך זיך געהאָדעוועט צווישען חכמים, ווי מיין פאָטער האָט בעגרינדעט, אַז תלמידים זאָלען זיין ערענסט, געהאָרכזאַמע צוהערער, צום אַנערקענטען רבי, שווייגען איז אַ מעלה, ווי שמי האָט געזאָגט, זאָג ווייניג און טו אַ סך, ווייל ניט דרשות זיינען דער עיקר נאָר די הויפּט זאַך זיינען די טאַאַטען, דער פועל יוצא, אַזוי האָבען די ת,ח איינגעשטימט אַז די גרויסקייט פון לערנען איז וואָס ער איז משפיע צו מעשים טובים. לימוד גדול שמביא לידי מעשה. צופיעל רעדען אָהן טאַאַטען בריינגט צו זינד.

וועגען רעדען און שווייגען, ווערט פיעל בעהאַנדעלט אין אונזערע תורות "תנ"ך און תלמוד", לאָזונגען, וועלכע אָהן אַ טיעפערע צוגלידערונג, ווייזען אויס צו זיין ווידערשפּרעכונגען. דער יחוס פון מענשען געגען באַשעפענישען איז זיין בעטיטלונג "מדבר", ער קאָן רעדען, אידען ווערען פיעל פערזאָגט אויסצונוצען די מענשליכע אויסצייכענונג: "ודברת בם", תורה זאָל ווערען גערעדט אין אַלע צייטען און ערטער. "צדק, צדק, תדברון", גערעכטיקייטען זאָלט איהר רעדען, כמעט אַלע צוים פון דער שכינה צו די אידען דורך משה רבינו עליו השלום פערמיטלונגען, זיינען אויסגעדריקט מיט דבר, אמור, כה תאמר לבית יעקב, ותגיד לבני ישראל, האזינו השמים ואדברה, ותשמע הארץ אמרי פי. די עובדה פון די נביאים איז געוועזען דער רעדען זייערער. ווען דוד המלך וויל שפּאַס מאַכען פון אָפּגעטער, בענוצט ער זיך סאַטיריש, "פה להם ולא ידברו", זיי האָבען מיילער און קאָנען ניט רעדען. מיטן מענשענס יחוס אַלס "מדבר", דערגרייכט ער די הויכע מדרגה מיט וועלכעס ער איז נאָר מינדוויכטיגער פאַר ג־ט, אויך די צבא השמים ווערען פּאָעטיש געריהמט מיט דער פעהיגקייט, השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע. די הימלען דערצעהלען די געטליכע עהרע, זיינע אויפטוען זאַגט דער

וועלטס האָריזאָנט, אַ טאָג מיט טאָג רעדען זיך דורך, נאַכט צו נאַכט באַשפערכט וויסענשאַפט, אַ אָפגרונט צו אָפגרונט רופט, גרעזעלע צו גרעזעלע מורמעלט, געוויקסען קולות דעקלאַמירען, זינגען.

אין טאָג טעגליכען לעבען, וועגען קולטורען, וועלט אָנשויאונגען, חכמות, ציוויליזאַציעס און פילאָזאָפיעס, ווערט פאַר די לעהרער געגעבען דער שבח אַלס וואָרט־זאָגער, רעדנער, פרעדיגער און פראָפאַגאַנדיסטען, זייערע פערמיטלונגען, די מיסיאָן ערפילער, צוזאַמענבינדער אָרויפצושטייגען אויף דער הויכער גייסטיגער אַרענאַ, קומט צום שיין דורך מונדליכען רעדען, שרייבען מיטן פען, מוזיקאַלישע טענער, דראַמאַטישע עפעקטען מימיק, זיינען אַלע אין איין וועג אָדער אַ צווייטען אויסדריקע, אָבשטאַמונגען פון דער בעגאַבטער מתנה. מיר ווערען פאַרזאָגט פאַר לאָזען הערען שטראָף־רייד הוכח תוכיח, הגד לעמי פשעם,, אַ פאַרמיטלונג פאַר דעם אַלעס, וואָס ס׳איז אַזוי הויכווירדיג איז געוויס אַ גרויסע נויטוועדיגקייט אין דער וועלטס אָרדענונג, צו ווערען געלויבט, גערימט און הויך געשאַצט.

אין געגנטייל ווערט רעדען: ביי פיעל מאָראַליסטישע וואָרט־זאָגער געטאַדעלט און שווייגען געריהמט. דער חכם מכל אדם שלמה המלך זאָגט אין משלי, ״ברוב דברים לא יחדל פשע״, מיט פיעל רעדען קאָן ניט אויסגעמיטען ווערן דער זינדיגען אין קהלת זאָגט ער ״גם אויל מחריש לחכם יחשב״, אויך ווען אַ נאַר שווייגט ווערט ער פאַררעכנט אַלס אַ קלוגער. שומר פיו ולשונו, שומר מצרות נפשו׳ דער וואָס היט זיין מויל און צונג היט ער זיך אויס פון צרות. אין (אבות א׳) זיינען די משנות וועלכע מיר בעהאַנדלען איצט, מיט אויסזעצונגען געגען רעדען און מ׳לויבט שווייגען און טאַטען מ׳קריטיקירט דעם זאָגען דרשות נאָר מעשים זיינען דער עיקר.

ביי פילע מפרשים אויף אבות, ווערט פערהאַנדעלט די געגענזייטיגע אָפשאַצונגען. דער רמב״ם ברייגנט וועגען דעם אַ טיפען רעיון. ער אַנאַליזירט דעם רעדען און שווייגען פון פערשידענע קאַטעגאָריען ,אַזאַ סינטעז איז אויך צו זעהן אין (קהלת ג׳) ״עת לחשות ועת לדבר״, ס׳איז דאָ אַ צייט פאַרן שווייגען און אַ צייט פאַרן רעדען. די חז,ל זאָגען: ״מלה בסלע שתיקה בשתים״. רעדען איז ווערטה אַ טאָלער, שווייגען צוויי. מיינט דאָס אַז ביידע זיינען נויטיג, לויט דער צייט (א) אַ צוועק און אַ ווינשענסווערטער פאַל צום רעדען, ווען ס׳איז די העכסטע מעלה פון מענשען, זיינען דברי תורה, תפילה, מוסר, וחכמה. דרשות פון נחמה ובטחון, וועלכע קאָנען פערצווייגט ווערען צו פיעל טעהמאַס און אינהאַלטען, ווען זיי ווערען דורכגעפיהרט בעל־פה, זאָגען, רעדען שטראָפען, לערנען און ערקלערען, צו זיי שפרודלען דורך דער פען, ספרים, אויפרופען אד״ג, באַזעעלט דורך מיוזיק, מימיק, סימבאָלען און צערעמאָניעס, פאַר די פאָרמען און מיטלען, איז דער מענש געטיטולט ״מדבר״ ס׳באַקליידט איהם מיטן מאַנטל פון ״בחיר כל היצורים״ . . .

(ב) דער קאָנטראַסט, בעשטימטען שלעכטס רעדען, מ׳זינדיגט מיטן מויל, און די אַנדערע וועגען פון איבערגעבען בייזע פאַרדאָרבענע געדאַנ־

קען: אַ איסור גמור, רכילות, לשון הרע, ליגענס, בלבולים, העצעריייען, רייד וועלכע ברייגען שנאת חנם, מחלוקות און מלחמות, נבול פה וואָס ריידען צו זינד, פערדאָרבענהייט, דורך רעדען, שריפטליך בילדער אד"ג, דברים בטלים, לצנות, וועלכע שטערען למוד התורה, תפלה, קה"ת, שעדליכע פּראָפּאַגאַנדאַ צום פערפיהרען, ענטמוטיגען מעשי הצבור געזעלשאַפטליכע פליכטען, די ריידערייען דאַרפען ווערען געצאַמט, פאַרמידען דורך שווייגען און באַקעמפט.

(ג) רעדען אָהן אַ פועל יוצא, האָט ניט קיין ווירקונג צום גוטען אָדער שלעכטען, ברייגגט ניט צו עבירות אָדער מצות, יענער קלאַס רעדען דאַרף ווערען קאָנטראָלירט, מ'דאַרף פאָרזיכטיג זיין, ווען און וואָס מ'רעדט. חכמים הזהרו בדבריכם, (לייגגער אַרומגערעדט אין דעם ספר פ"א משי"א) כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, אַזוי ווי ס'איז ווינשענסווערט צו זאָגען אַזעלכעס, וואָס ס'האָט אַ ווירקונג, אַזוי איז רעכט ניט צו זאָגען אַזעלכעס וואָס מ'איז זיכער, אַז מ'וועט זיך ניט צוהערען, מ'דאַרף בעגרייפען אין די פאַלען דעם "עת לחשות ועת לדבר", די צייט צום שווייגען און די צייט פון רעדען.

די "שיחות חולין" רעדען וועגען טאָג־טעגליכע אַנגעלעגענהייטען פון האַנדעל, אַרבעט, וועלט געשעהענישען, געזעלשאַפטליכע ענינים, ווען אַמאָל איז ווינשענסווערט דער רעדען, וואָס מעהר און אַ אַנדער מאָל וואָס ווייניגער, אָדער ס'איז צום גלייכסטען דער שווייגען. דער רמב"ם בעהאַנדעלט דעם ענין באריכות.

דער יונגער שמעון, זון פון גמליאל, אייניקעל פון הלל, האָט אין די קרייזען פון חכמי התלמוד, זיך אָנגעהערט צו פיעל זאָגעכטסען. די נוצליכע ווינשענסווערטע באַלערענדע דיסקוסיאָנען, שקלא וטריא'ס, דרשות אָבער לויט דעם דאַמאָלסדיגען מצב, ווען רעדנער, האָבען בעאיינפלוסט די מאַסען, ס'זיינען געווען די מינדליכע פריידיגער און בריפענאָנזאָגער ("אַפּאָסטאָלס,, ווי זיי ווערען באַצייכענט, און בעטיטולט אין "נייעם טעסטאַמענט") אויך די רעוואָלוציאָנערע אַגיטאַטאָרס די פּאַטריאָטען, וועלכע האָבען געוועקט צו אויפשטאַנדען געגען רום, און אויך די "אַפּיזערס" וועלכע אפילו פון די תנאים איבערהויפּט ראָמאַניזירטע פון דער הורדוס דינאַסטיע, אַ יוסף בן גוריון, אַלעקסאַנדער טיבעריוס, שפּעטערדיגע רעדעל פיהרער, וועלכע זיינען געווען דער רעזולטאַט פון די וואָרט זאָגער אין זיינע צייטען, אין קאָנטראַסט צו די פאָראויסזעהענדע שטאַטסלייטע תנאים, וועלכע האָבען אָנגענומען די פּאָליסי פון שווייגען דיפּלאָמאַטיע, די בעאָבאַכטונגען בעגרינדעט דאָ דער יונגער שמעון אַלס פּראַקטישע לאָזונגען.

מיט דיפּלאָמאַטישע פאָרזיכטיגקייט פּאַסט ער אַריין צום לאָזונג פון שווייגען, "ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה". וועגען מאַטעריעלע אַנגעלעגענהייטען, פּאָליטישע, עקאָנאָמישע און אַנדערע (גוף) פיזישע אינטערעסען, איז דאָס בעסטע מ'זאָל שווייגען, ווייל ניט די פלאַמיגע פּוסטע דרשות זיינען

וואָגיג, נאָר די טאַאטען, צופיעל פלאַפלען, (המרבה דברים) ברײנגט פעהלערען (מביא חטא).

מיט אַ גענויער בעטראַכטונג קאָן מען באַמערקען, אַז אין יענע צייטען, זיינען שוין געווען, צוויי שיטות צווישען די חכמי התלמוד, אַ טייל זיינען געווען מיט׳ן מיינונג אַז בקיאות, קלאָהרקייט, וויסען די מסורה, קבלה איז דער עיקר, מיט דעם וועג קומט מען צו דער מסקנא פון דער הלכה. אַ אַנדער טייל ת״ח האָבען פיעל געהאַלטען פון חריפות דעם פלפול, וועלכע ווערען אָפט אין תלמוד בדרך מליצה בעצייכענט, מביא שני הרים וטוחנן זו בזו בסברא״, מ׳ברײנגט צוויי בערג, און מען מאָלט זיי מיט אַ סברה. אָדער ווי דער סאָרט שאַרפקייט ווערט סאַטיריש קריטיקירט. ״מוציא מאה פילים בקופא דמחטא״, מיט פלפול קאָן מען דורכציהען הונדערט העלפאַנטען דורך אַ נאָדעל לאָך.

צום באַמערקען איז, אַז די ב״ש זיינען געווען פאַררעכענט אַלס די מעהר חריפים (ביים תנור של עכנאי עפּיזאָד) האָט ר׳ אליעזר בן הורקנוס בערג מיט ראיות צו זיין מיינונג לויט די ב״ש, אין (יבמות ט״ז) ווערט געבראַכט אַ שקלא־וטריא, אַז צוויי ברידער דער אינגערער יונתן בן הרכינס, האָט געהאַט דריי־הונדערט בעווייזע לויט ווי די בית שמי, און זיין עלטערער ברודער דוסא נוטה צו די ב״ה, האָט עדות געזאָגט, אַז ער האָט אַ קבלה פון ״חגי הנביא״ אַנדערש, און די הלכה איז באַשטעטיגט געוואָרען לויט די ״קבלה״. ס׳איז לאָגיש אַנצונעמען אַז דער שמעון דער שפּעטערדיגער נשיא רשב״ג, אַ אייניקעל פון הלל, זאָל האַלטען דעם פאָרצוג פון בקיאות. דעם כאַראַקטער שטריך זיינעם קאָן מען באַמערקען איז געווען זיין אויסגעהאַלטענע שיטה. ביי אייניגע עפּיזאָדען בשעת דער מחלוקות וועגען תנור של עכנאי. זיין שטריינגער דיסציפּלין, וועגען קידוש החודש, געגען ר׳ יהושע בן חנניה דעם שאַרפען למדן, אויך ביי די אמוראים איז אַנגעגאַנגען אַ פאָלעמיק, ״סיני או עוקר הרים עדיף״. וואָס איז בעסער די קבלה מסיני אָדער באַרגרייסער חריפים. ר״ג קריטיקירט דעם פיעל רעדען, ער טאַדעלט דעם פשטלען,(וואָס ברײנגט פעהלערען.

אסף אפרים, א. א. ריבאקיס זאַמלונג; פרק א׳ משנה י״ח

רבן שמעון בן גמליאל
אומר, על שלשה דברים
העולם קים, על האמת ועל
הדין ועל השלום, שנאמר
אמת ומשפט שלום שפטו
בשעריכם (זכריה ח׳)

רבן שמעון דער זוהן פון גמליאל זאָגט, אויף דריי זאַכען עקזיסטירט די וועלט, אויף וואַרהייט אויף געזעצליכקייט און אויף פרידען, ווי ס׳ווערט געזאָגט אמת און אַ גערעכט פון פרידען, זאָלט איר אורטיילען אין אייערע טויערן.

איבערפלעכליך ווייזט אויס, אַז אין משנה ב׳ ביי שמעון הצדיק, און איצט אין משנה י״ח, די לעצטע משנה פון פ״א ביי רשב״ג ווערט גערעדט וועגען דעם זעלבען פּראָבלעם, און די תנאים גיבען אָן צו דריי פערשידענע טעזיסען פאַר דער לאָזונג, און מ׳וואָלט דאַרפען פערשטעהן זייערע מיינונגספערשידענהייטען, וואו שה״צ׳ס לאָזונג איז תורה, עבודה וגמילות חסדים, און לויט רשב״ג אמת דין און שלום״, מיט אַ טיפערער באַטראַכטונג קומט מען צום שלוס, אַז דאָ ווערען בעהאַנדעלט צוויי בעזונדערע ענינים, וועגען צוויי אַנדערע לאָזונגען, און די צוויי שמעונס קאָנען זיין איינשטימיג.

אין די מעהרסטע סדורים וואו ס׳איז געדרוקט פּרקי אבות איז דער נוסח סיי ביי שה״צ און סיי דאָ ביי רשב״ג, על שלשה דברים העולם עומד, אָבער אין משניותן, גמרות, ביי וועלכע מפרשים אויך אין אַנדערע סדורים איז אין משנה ב׳ דער לשון ״העולם עומד״, און דאָ, אין משנה י״ח, איז דער אויסדרוק ״העולם קים״. פון דעם שינוי הלשון ווייזט אויס אַז ס׳ווערען בעהאַנדעלט בעזונדערע פּראָבלעמען, אויף וועלכע ס׳ווערען אָנגעוויזען ביי די צוויי תנאים, אַנדערע דאָקטרינס, וועלכע ביי שה״צ בעציהען זיי זיך לגבי אַ יחיד. יעדווידער אינדיווידועל זאָל לערנען תורה, זיין פרום (עבודה) און געגענזייטיגע הילף (גמ״ח) און דאָ ביי ר׳ שמעון בן גמליאל, זיינען גרונדזאַצען פאַר דער געזעלשאַפטס קיום. די יסודות פון וועלט אויפהאַלט זאָלען זיין מיט אַ סיסטעם פון וואַרהייט (אמת) געזעצליכע איינריכטונגען (הדין) און אויף פרידליכע האַנדלונגען (שלום).

לגבי די צוויי ענגלען איז צום יחידס טוגענדען ניט נויטיג קיין ראיות

פון פסוקים. ביי שמה"צ ווערען געגעבען אינטערעסאַנטע זיטען, וועלכע פאַסען זיך פאַרן יחיד, ביי אַלע אָנגעלעגענהייטען, די פליכטען קומען ניט אין קאָנפליקט איינער מיט צווייטען, אָבער דאָ ביי סאָציאַלע וועלט פאָסטולאַטען איז שוין ניט קיין שטענדיגעס אויסגעהאַלטען ביי אַלע געשעהענישען. דאָ קומט אַמאָל איינס מיט דאָס צווייטע אין צוזאַמענשטויס. ס'זיינען דאָ פאַלען, ווען אָנגענומענע עטיקס דאַרפען ווערען אויסגעמיטען. זיי זיינען ניט קיין קאָנקרעטע באַשטימונגען, כאָטש בדרך כלל זיינען דאָ גוטע פרינציפען, ווינשענסווערטע מאָראַלס, נאָר ווייל ס'זיינען אויך דאָ אויסנאַמען איז נויטיג אַ ראיה פון אַ פסוק, צו ווייזען דעם דרך הישר.

די ווערטער, ”עומד און קים,, האָבען פיעל מאָל די זעלבע בעדייטונג, אָבער אין מעהרסטען פאַלען, ווערען זיי באַנוצט פאַר פאַרשידענע אָנצייגונגען. ”עומד”, גיט אַ אָנווייזונג פאַר אַ געגענשטאַנד, וואו און אויף וועמען ס'שטעהט, אַ געוויסע גשמיות זאַך שטעהט אַזוי און אַזוי, דאָרט און דאָרט אויף דעם וועג פאַר אַ געוויסען פעריאָד, ס'ווייזט דעם נעגאַטיוו, אַז אַנדערש וואָלט די זאַך ניט געקאָנט זיין. דער פונקט מיינט ניט אָנצוצייגען אַז אין דעם איז אָבהיינגיג דער זיין און ניט זיין פון דער זאַך עומד איז אויך די אָנצייגונג פאַר אַ ”עבר” און געגענוואַרט, אַזוי איז געוואָרען אָפגעטון, אָדער אַזוי איז דאָס, מאיז ניט אויסען אָנצוווייזען לערנען פאַרן ,עתיד”, נאָר אַזוי וועט דאָס שטעהן.

אַ אַנדער בעדייטונג בעצייכענט דער וואָרט ”קים” די דעפיניציע מיינט אַ בעדינג, אַז נאָר אויף דעם אופן, וועט דער געגענשטאַנד עקזיסטירען. דער זיין איז געווענדעט, ווי אַזוי ס'ווערט אָנגעווענדעט די בעהאַנדלונג, צו איהם אין דעם געגענוואַרט, וועלכע ס'דאַרף ווערען אָנגעהאַלטען פאַרן עתיד. אין דער צוקונפט זאָל זיין די מעטאָדע פאַרן געגענשטאַנדס עקזיסטענץ, ס'ווערט אָנגעוויזען אַז דער זיין פון אַ פלאַנץ, אַ באַשעפעניש איז אָבהענגיג אין אַ געוויסען קלימאַט, זיי קענען נאָר געדייען אונטער די אומשטענדען, די אַגראַרישע קאָנדיציאָנען, זיינען די פאַקטאָרען פאַר דעם געגענשטאַנדס זיין און ס'איז ניט גענוג זיין געגענווערטיגער מצב אַלס אַ אָפגעטונענע זאַך, נאָר ס'פאָדערט זיך דער תנאי, אַז די אָנגעוויזענע מיטלען, זיינען נויטיג אָנצוהאַלטען דעם זיין, זיי זיינען די משפיעים, פון זיי ווערט געצויגען די יניקה פאַר'ן געגענשטאַנדס עקזיסטענץ, די קאָנקרעטע יסודות פון זיין לעבען.

”קים מיינט אַ באַשטימטע אויסשליסליכקייט, אַז דורך דעם לעבט, געדייעט דער געגענשטאַנד, די זיינען די מאַטעריאַלען, וועלכע בעפרוכפערן, שאַפען דעם קליאַק, פאַרן חוט השדרה, דעם אינערליכען עסענץ, וועלכער ס'פאָדערט זיך, אַלס דער צופליסונג שטאָף פאַר דעם לעבען, דער מאַטעריאַל האָט געשאַפען דעם פונדאַמענט, און זיילען פון דער אויפהאַלטונג, ער צעמענטירט די טיילען צו פאָרמירען אַ גאַנצקייט, און דאַרף אָנהאַלטען די ענערגיען פאַר דער פערפאָלקאָמענהייט, דויערהאַפטיגע באַפעסטיגונג. אַ קולטור, רעליגיאָן, פילאָזאָפיע, און סיסטעם, פאָדערען אַ מזון רוחני, אַ נשמה

נאַהרונג פאַר זיין עקזיסטענץ, און ס׳ווערט אָנגעוויזען, די לאָגישע בעשפרודלונג, ווי די זאַך זאָל קאָנען געדייען.

לויט די ערקלערונגען פון די בעדייטונגען פאַר ״עומד און קים״, קאָן מען ווערען בעשטראַהלט מיט דער אָפּשפּיגלונג פון די פערשידענע געדאַנקען אין די אָנגעגעבענע פּאָסטולאַטען ביי די צוויי תנאים, שה״צ אין משנה ב׳ איז דאָ רשב״ג אין משנה י״ח. זיי בעהאַנדלען צוויי בעזונדערע ענינים. שמה״צ בעציהט זיך אויף מעשה בראשית, די מיסטעריעזע וועלט באַשאַפונג, איז געווען מיטן תנאי און זי שטעהט לויט יענעם בעדינג אויף ״תורה עבודה וגמילות חסדים״, מ׳זאָל לערנען פאָרשען און בעגרייפען, וואָס ס׳איז רעכט און אומרעכט, גוטס און שלעכטס, זיי זיינען די וועגען, איינער פיהרט צום לעבען, דער צווייטער צום טוידט און חורבן. די ערשטע וועג־ווייזערס זיינע ״עבודה, פרומקייט, בין אדם למקום דורך מצות המעשיות, און עטישע, מאָראַלישע פּרינציפּיעלע האַנדלונגען אין זייערע אַלע אָבצווייגונגען בין אדם לחבירו. צווישען מענש און מענש.

ס׳ווערען בעגריפען די עטיקס און מאָראַלס אַז דער רוח האדם זאָל זיין אַ עולה למעלה, צום מענשען וואָס איז באַשאַפען געוואָרען ״בצלם אלה׳״, זאָל זיין נשמה ווערען בעשטראַהלט מיט חכמה, דעת ודת, צו בעגרייפען דעם אורטייל בעגריף, דעם חשבון הנפש ניט נאָכצוגעבען דעם חוש הבהמי. אַזוי זאָגט דער נביא ירמיהו: בזאת יתהלל איש, השכל וידע אותי. נאָר מיט דעם קאָן זיך דער מענש בעריהמען, ווען ביי אים איז דאָ די אָפּשאַטצונג, ״ומותר האדם מן הבהמה״. דער מענש איז אויף אַ העכערע מדרגה פון אַנדערע באַשעפענישען, מיט זיין וויסען בעגרייפען ג־טליכע למודים, דעם למוד, חזוק, שטיצען די מוסדות התורה, ישיבות, חברות, מפיצי תורה, דאָס איז דער מאור היהדות דער ערשטער זייל איז דער עצם לערנען וועלכער בריינגט צו מעשים טובים עמודי התורה ועבודה.

״ועל גמילות חסדים״ (אין מש״ב איז דאָס בעהאַנדעלט געוואָרען באַריכות) מיר וועלען איצט וואָס מוסיף זיין. אויסער די ערשטע צוויי עמודים בין ״אדם למקום״. ער קאָן ניט לעבען איזאָלירט, נאָר פאַר דעם אייגענעם ״איך, מיך, זיך״. דורך עגאָאיסטען, ווערט די וועלט פאַרדאָרבען, ס׳בריינגט צו צאַנקערייען, מלחמות, חורבנות, און קאַטאַסטראָפעס. דער יחיד קאָן וואָס דערגרייכען, ווען ער רעכענט זיך אַלס אַ חלק פון כלל, דער קאָלעקטיוו פאַרשאַפט איהם זיינע בעדערפענישען, היט איהם פון שלעכטס, בעזאָרגט איהם מיט די פאַרשידענע באַקוועמליכקייטען, און זאָ לאַנג, ווי דער אינדיווידועל מוז זיך פאַר דעם אַלעס ווענדען און ווערען בעזאָרגט פון דעם קאָלעקטיוו איז זיין פליכט מיטצוהעלפען אין געזעלשאַפטליכע מענש צו מענש אינטערעסען.

וועגען אַ אַנדער טעהזיס גיט דאָ רשב״ג זיינע לאָזונגען, ער בעציהט זיך ניט מכוח די זעלבע פילאָזאָפיע, ווי שמה״צ אין מ״ב, מיטן אידעאַל פון פּאָסטולאַטען אויף וועלכע, ס׳איז דער בעשטאַנד פון דער וועלט, ווי ס׳ווערט געדרשנט אין דער אגדה אויפן פסוק ״אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים

וארץ לא שמתי״. אָהן די תורה אָפּמאַכען קאָן ניט עקזיסטירען די וועלט אָרדענונג, אַ וועלט אָהן געזעצען לויט דעם מאור התורה, ווערט פערוואַנדעלט אין אַ הורבן דורך ברוטאַלע טיראַנישע פאַלשע לערעס, דער רבש״ע האָט אויסגענומען אַ תנאי, ביים בריאת העולם, וועט מען מקיים זיין די תורה וועט זיין גוט, אַז ניט וועט אַלעס פערוויסטעט ווערען, ס׳וועט ניט זיין קיום העולם. ס׳וועט צוריק פערוואַנדעלט ווערען אין אַ תהו ובהו אַ חורבן העולם.

אין משנה י״ח, בעהאַנדעלט דער תנא דעם תכלית הבריאה, שוין נאָך דער בעשאַפונג, וויל ער אַרויסדריגען די אָרדענונגען און סיסטעמען פאַרן קיום העולם, מיט וועלכע פאָרמען פון געזעלשאַפטליכע אַנשויאונגען דער סדר העולם קאָן עקזיסטירען. רשב״ג גיט דאָ דריי פאָרמולאס פון געזעלשאַפט פרינציפען, די פאָסטולאַטען פאַרן קיום העולם. ערשטענס ״אמת״, וואַרהייט, אויפריכטיקייט ניט צו פערלייקענען, אָפּנאַרען, זאָגען ליגען, צווייטענס, דין, געריכטס ווזען, אַלעס זאָל ווערען געטאָן לויט אָנגענומענע געזעצען. מענשען זאָלען זיך פיהרען לויט די פאָרשריפטען אורטיילען און דורכפירונגען פון דער אָנגענומענער יוריספרודענץ. דריטענס, שלום, מענשען זאָלען לעבען פרידליך, איינער זאָל ניט וועלען געוועלטיגען, באַהערשען דעם צווייטען, ס׳זאָל זיין אַ געזעלשאַפטליכער שלום.

אויבערפלעכליך קאָן אויסוויזען, אַז ס׳קאָן ניט זיין קיין פאַראייניגונג צווישען די דריי פרינציפען. זיי זיינען אַנטאַגאָניסטיש, איינס צום צווייטען, די מאָראַלס זיינען זיך סתור, מיטלען צו געגענזייטיגע פראָבלעמען. צום ביישפיל ווען איינער פרעגט דעם צווייטען זיין מיינונג וועגען זיין פרוי מיט וועלכער ער איז זיך משדך. קומט אויס לויטן טעזיס פאַרן קיום העולם, ״על האמת״, צו ענטפערען די וואַרהייט, לויט ווי מ׳האָט דעם מיינונג וועגען איהר, זעהט מען מעלות שבחים דאַרף מען דאָך געוויס ענטפערען לויט די אַנשויאונגען, אָבער אין צווייטען פאַל, ווען מ׳ווייסט חסרונות און פעהלערען, וועגען דער באַטרעפענדער פערזאָן, פון וועלכע דער פרעגער ווייסט גראָדע ניט, איז ווען מהאַלט זיך מיט׳ן פרינציפּ פון אמת, טאָר מען דאָך ניט זאָגען קיין ליגען, נאָר איבערגעבען דאָס וואָס מ׳ווייסט און ניט אַכטען, וואָס דאָס וועט שטערען דעם שלום, נאָר מ׳זאָל נעמען אין אָנבעטראַכט אַז חסרונות, קאָנען אויסגעבעסערט ווערען און ס׳וועט זיין אַ צופרידענער לעבען ,אין דעם פאַל איז דאָ אַ קאָנפליקט צווישען די צוויי פרינציפען. ״אמת און שלום״, די גרויסע מאָראַליסטען ב״ש און ב״ה האָבען וועגען דעם אַ מיינונגספאַרשידענהייט אין (כתובות ט״ז י״ז לויט ב״ש דאַרף מען אין דעם געבראַכטען פראָבלעם ענטפערען ווי דאָס איז, דעם ״אמת״ וועגען מעלות און חסרונות.

ב״ה זאָגען מ׳זאָל שטענדיג זאָגען אַ שבח, פרעגען דאָך די ב״ש פון די ב״ה, אין פאַל ווען זי זאָל זיין אַ בלינדע, אַ שטומע זאָל מען איהר אויך רימען, וועט מען דאָך עובר זיין אויפ׳ן פערזאָג מדבר שקר תרחק, מזאָל זיך דערווייטערן פון אַ ליגען, ענטפערט מען דאָרט, אַז מ׳דאַרף שטענדיג זוכען אַ צופרידענעם ענטפער, ווייל אַפילו אַ בעלת מום קאָן האָבען וועלכע פיינע

שטריכען, אָפענע חסרונות זעהט ער דאָך אַליין און בעהאַלטענע טוען ניט קיין שאָדען, און דער מאָראַל זאָל זיין אַז פון דרכי שלום וועגען, זאָל מען פערשוויגען דעם אמת... דאָס איז כאַראַקטעריסטיש די פערשידענקייט פון דעם טעמפּעראַמענט צווישען די צוויי אַקאַדעמיעס, אַז ב״ש האַלטען זיך שטרענג אין די ראַמען פון מאָראַל, ״על האמת״. ב״ה טרייען געפינען אַן אויסוועג, זיי הייסען ניט זאָגען אַ ליגען, נאָר פערשווייגען דעם אמת, און דערצעהלען פון דער כלה וועלכע שבחים, דער ענטפער זאָל זיין אין אַזאַ פאַל ״כלה נאה וחסודה״. די כלה איז אַן אַנגענעמע און אַ בעשיידענע.

גאַנץ אָפט קומט פאַר היינטיגע צייטען, אַז אַ ״מנהיג רוחני״ אָדער אַ געזעלשאַפטליכער טוער איז אין אַ פערלעגענהייט, שווער פאַר איהם צו ענטשיידען דעם פּראָבלעם: צו ער זאָל אין יעדען פאַל זיך האַלטען ביים אמת, אָנגעהן מיטן פּרינציפּ פון נביא, ״הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם״. זאָג מיין פאָלק זייער שולד, און צום הויז פון יעקב זייער זינד, רעדען געגען די מעשים תעתועים, ווי ס׳זאָל דאַרפען זיין די אמתע פליכט, וועלען אַרויסקומען מחלוקותן, ס׳וועט ניט זיין קיין שלום, ס׳וועלען זיין צדדים, ווייניגע וועלען זעהן דעם אמת, וואָס דער מנהיג צייגט, מעהרערע וועלען איהם ווערען דם־שונאים, ווייל זיי זיינען ניט אויסען דעםווירקליכען וועג .צום בעדויערען ווערט אָפט געפּראַקטיקירט, חניפה, גוזמאות שקר און פאַרבלענדעניש, שקלאַפישע נאַטורן, הפקר געשטימטע, ״עבדא בהפקירה ניחא לו״. זאָל זיין אַ מנהיג רוחני מפני דרכי שלום, פערשווייגן דעם אמת, דער דרך האָט אַ שלעכטען איינפלוס. ס׳ווערט אָנגענומען אַלס אַ הסכמה צו שלעכטע הנהגות, ליגנערישע פּאַליסיס איז ער דאָך אַ מסיע ידי עוברי עבירה. אַ מיטהעלפער צו זינד, זיין פליכט לויט דעם לויטערן מאָראַל, ווי נאָכן מאור התורה. ״כל שיש בידו למחות ואינו מוחה וכו׳ ״. דער יעניגער וועלכער קאָן שטראָפען און טוט דאָס ניט, איז ער ווי אַ אַנטיילנעמער אין די אומרעכטען.

ס׳איז אויך דאָ אַ געגען־מאָראַל: ״כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך, מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע״. גראַדע ווי ס׳איז ווינשענסווערט צו זאָגען אַזעלכעס, וואָס מ׳קאָן ערוואַרטען מ׳זאָל זיך צו הערען, אַזוי איז לאָגיש ניט צו זאָגען אין אַ פאַל, וואו מ׳וועט ניט זיך צוהערען. אַ טיפזיניגע מאָראַל איז אַריינגעוועבט אין פסוק. ״אמת וצדק משמים נשקף, חסד ואמת יקדמו פניך״. וואָרהייט און גערעכטיגקייט בליקט פון הימעל, גנאַד און אמת זאָלען דיר עמפּפאַנגען דאָרט איז דער הויכער מאָראַל, אַז גערעכטיגקייט און גנאַד, זאָלען זיין געבויט אויף אמת, אַזוי ווערט אויך געריהמט די מידה פון שלום. די חז״ל זאָגען, ״לא מצא הקב״ה לישראל כלי מחזיק ברכה אלא השלום״. די ג־טהייט האָט ניט געפונען פאַר די אידען אַ געפעס, וואָס ענטהאַלט זעליגקייט, אַזוי ווי דער פרידען, ווי דער פסוק ווייזט אָן, ״ה עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום״. די ג־טהייט גיט זיין פאָלק שטאַרקייט, מיט זיין ברכה פון שלום. דער פּראָבלעם איז ווי די מדות זאָלען זיך ניט סותר זיין.

אויך לגבי דער מידה טובה פון שלום האַרמאָנירט ניט אָפט דער פרינ־

ציפּ דין. ס׳קומען פאָר פאַלען, ווען די מאָטאָ פון ״יקוב הדין את ההר״, שטרייַנגקייט לויט דעם בוכשטאַב פון געזעץ, שטימט ניט מיט אמת, אָדער דעם שלום, ס׳פּאַסירט אַז לויט די רעגולאַציעס די עדות און פּרוף, דאַרף זיין דער פּסק־דין, אָבער ס׳זיינען דאָ דייטליכע אָנצייגונגען אַז דער אמת איז ניט אַזוי: פאַלשע עדות, אומשטענדען פּערפּירען די ריכטיקייט אַ ״פּסק דין״, קאָן זיין לויט דער ״הלכה״ וועלכער וועט אָבער ברייַנגען צו די שעדליכע מחלוקות, שטערען דעם שלום, אַ דין קאָן זיין אַכזריות׳דיג, ווען איינעם טרייבט די נויט צו גנב׳ענען ברויט, טון אַן אַנדער עולה כדי צו ראַטעווען זיין פאַמיליע, איז ער על פּי דין אַ גנב, אָבער ווען מ׳אורטיילט מיט׳ן אמתן יושר, פון אַ שלום שטאַנדפּונקט, איז ער ניט קיין פאַרברעכער, דאָס האָבען אומשטענדען מיטגעבראַכט (זעה אבות פ״א מש״ט, שמעון בן שטח).

רשב״ג איז דאָ אויסען צו בעטאָנען אַז יענע פון די פּרינציפּען איז נויטיג, פאַרן קיום העולם, איינע זאָל ניט צעשטערען די צווייטע, מיט חכמה און טאַקט קאָן מען געפינען אַ מיטלע וועג, אַ פּשרה, וואָס ס׳וועט ניט זיין נגד הדין, און אויך ניט פאַרלייקענען דעם אמת, צו ווערען אָנגעווענט מיט פרידליכע מעטאָדען, דעם לאָגישען אויסוועג באַשטעטיגט דער תנא מיטן פּסוק (זכריה ח׳ ט״ז) ״אמת ומשפּט שלום שפטו בשעריכם״. אַ אמת פון געזעצליכען פרידען זאָלט איהר משפּטן, דאָ ווערען ניט אָנגעוויזען דריי פערשידענע טוגענדען, נאָר אַז דער גערעכטס ווערען, זאָל זיין בעגרינדעט אויפן פרידליכען אמת. אַ קלוגער בי״ד קאָן בעאיינפלוסען די בעלי הדין, זיי זאָלען זיך דורכמיטלען אויף אַ פרידליכען וועג, געהן מיטן אמת, מ׳איז מוחל איינער דעם צווייטען, ס׳ווערט גענומען אין אָנבעטראַכט די סיבות.

אַ גייסטליכער פיהרער, וועלכער דאַרף שטראָפען, זאָל האַנדלען לויטן מאָראַל פון ״דברי חכמים בנחת נשמעין״. רייד פון חכמים אויף אַ גוטמוטיגען וועג ווערען געהערט״, מ׳ערקלערט, מ׳צייגט אָן עטישע פיהרונגען, אָהן וועמען צו בעליידיגען, אָנצוריהרען וועמענס כבוד, אַ שלום זאָל זיין געבויעט אויף די יסודות פון אמת. ניט די זאָגענאַנטע דיפּלאָמאַטישע אַפּיזמענטס, וואו יעדער צד וויל אָפּנאַרען דעם צווייטען, איבערכיטרעווען מיט ניט געזעצליכע מעטהאָדען. דער אידעאַלער שלום פיר וועלכען מיר בעטען אין דער תפלה פון ״קדיש״, יהא שלמא רבה מן שמיא. עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום״. דער הימלישער שלום וואָס האַרמאָנירט מיטן אמת און דין.

ת׳ ו׳ ש׳ ל׳ ב׳ ע׳ אסף אפרים — מאמרי אבות, על פּרק ראשון, פון א. א. ריבאַק.

SAYINGS OF THE FATHERS

Commentary on Pirke Abot, collection of moral and ethical sayings by some of the most prominent Jewish teachers, who flourished from the third century, B. C. E., to the third century, C.E. It is one of the most widely read books by the Jews.

Book I

OSEPH EPHRAIM

(On Chapter 1)

BAUR ELIJAH

(On Chapter 2)

By

EPHRAIM ELIJAH RIBACK

Lecturer and author of the Yalkut Elijah, about the "Kaddish," compiler of an almanac for 200 years from 1839 to 2040, which compares civil and Hebrew dates.

אמרי אבות — זאגען פון די עלטערן:

אַ קאָמענטאַר אויף פּרקי אבות, מאָראַלישע און עטישע לאָזונגען פון די תנאים. זייערע פילאָזאָפישע אַנשויאונגען, פסיכישע אָפּשאַצונגען. לויט היסטאָרישע פּאַסירונגען אין דעם תלמוד'ס אויפבויאונג עפּאָכע.

געזאַמעלט פון אַנדערע פּרושים, בעהאַנדעלט מיט לאָגישע צופּאַסונגען און אייגענע געדאַנקען, לויט צייט און פּלאַץ.

ערשטער באַנד:

"אסף אפרים", א. א. ריבאק'ס זאמלנג אויף פּרק א'. "משה קבל תורה מסיני".

"באור אליהו", ערקלערונגען פון אליהו. אויף פּרק ב' "רבי אומר איזו היא דרך".

פון אפרים אליהו ריבאק

מחבר "ילקוט אליהו" וועגען דעם קדיש. זיין אורשפּרונג, כונה און תכלית.

איינגעאָרדערטען לוח פאַר 200 יאָהר. פון הת"ר ביז הת"ת צו פערגלייכען די אידישע און וועלט דאַטען.

שיקאגא איל., שנת התש"ו
לפ"ג

(ללמד ולהבין מן אבות לפ"ק)

תוכן הענינים, אינהאַלטס פערצייכעניש פאַרן "באור אליהו" אויפן צווייטן פרק פון "אבות", אין ערשטען חלק פון א. א. ריבאַק'ס פרוש "אמרי אבות" עטישע זאָגאַכטסען פון די "תנאים", ערקלערט לאָגיש פילאָזאָפיש און לויט היסטאָרישע אומשטאַנדען.

הקדמה צום "באור אליהו" פרוש אויפן צווייטען פרק פון מסכת אבות — 220

בעל־המאמר'ס כאַראַקטערשטריכן, דער אידישער מצב אין זיין צייט.

משנה — זייט

א׳ רבי אומר — דער תנא ווערט אויך באַטיטולט רבנו הקדוש. זיין נאָמען איז געווען "ר׳ יהודה הנשיא", אַן אָפּשטאַמער פון "הלל הזקן". זייענדיג דער מסדר המשנה וועלכע ס'איז אויך כולל "פרקי אבות", ווערט מיט זיין זאָגען אָנגעפאַנגען דער צווייטער פרק. מיט זיין גרויס געלערענטקייט, חכמה, רייכקייט און מדות טובות, האָט ער באַלויכטען דעם דאַמאָלסדיגען נאָכן חורבן פערנעפעלטען אידישען האָריזאָנט, זיין טאַקטישקייט האָט אויפגעטון צו זיין פריינדליך מיט די רוימישע הערשער לטובת ישראל. — — — 226

ב׳ "רבן גמליאל בנו" — ער איז דער דריטער גמליאל פון דער הלל משפחה, וועלכע האָט איבערגענומען דעם נשיאות אמט, ער ווערט גערעכענט צווישען די לעצטע בעטיטולט אַלס "תנאים". — — 243

ג׳ "הוו זהירים ברשות" — אין זיין צייט האָט זיך פיעל פערערגערט דער אידישער פאָליטישער מצב, ראטה ער צו זיין פאַרזיכטיג מיט דער מאַכט. — — — — — — — — — — — — — — — 254

ד׳ "הוא היה אומר" — דאָ דיקטירט ער פרינציפען פון פרומקייט. — 261

ה׳ "הלל אומר". — לויטן סדר הדורות איז דער אַ שפּעטערדיגער "הלל". — — — — — — — — — — — — — — — — — — 265

ו׳ הוא היה אומר" — דאָ ווערען אנגעגעבען טיעפזיניגע דאָקטרינס — 273

ז׳ "אף הוא ראה" — אַ טיעפער מוסר השכל אַז פערברעכענס ווערען בעשטראָפט. — — — — — — — — — — — — — — — — — 281

ח׳ "הוא היה אומר". — דאָ ווערען אָנגעוויזען די רעזולטאַטען פון פיהרונגען וואו איינס איז דער פועל יוצא פון דאָס צווייטע. — — 285

תוכן הענינים, אינהאַלטס פערצייכעניש פאַרן ״באור אליהו״ אויפן צווייטן פר׳ פון ״אבות״, אין ערשטען חלק פון א. א. ריבאַק׳ס פרוש ״אמרי אבות״ עטישע זאַגאַכטסען פון די ״תנאים״, ערקלערט לאָגיש פילאָזאָפיש און לויט היסטאָרישע אומשטאנדען.

בעל־המאמר׳ס כאַראַקטערשטריכן, דער אידישער מצב אין זיין צייט.

משנה — זייט

ט׳ ״רבן יוחנן בן זכי״. — דער מסדר קערט זיך אום צו די פריהערדיקע ריב״ז דער תלמיד מובהק פון די בײדע אַקאַדעמיעס, בית שמי און בית הלל, ער האָט בײגעוואהנט די שטורעמדיגע טרויעריגע חורבן געשעהענישן צו וועלכע ער האָט זיך באַצויגען מיט שטאַטסמענישע ווייטזעהעדיגע בעאָבאַכטונגען, אַז מ׳קען ניט ראַטעווען די אידישע זעלבסטשטענדיגקייט, און דער קיום היהדות מוז ווערען באַפעסטיגט דורך תורה, און מיט דיפּלאָמאַטישע חכמה דורכגעפיהרט זיינע שטרעבונגען. צו גרינדען אַ ישיבה אין יבנה און ראַטעווען וויכטיגע חסידים און תלמידי חכמים. — — — — — — 293

י׳ ״חמשה תלמידים היו לו לריב״ז. — פון זיינע פיעלצאָליגע תלמידים, ווערען דאָ אויסגערעכענט פינף גרויסע גייסטער וועלכע האָבען זיך אויסגעצייכענט אויף פערשידענע געביטען, חכמה, לומדות, צדקות און יראת שמים. — — — — — — — — — — — — 302

י״א ״הוא היה מונה שבחם״. — דאָ ווערען קלאַסיפיצירט זיינע גאונישע תלמידים פערשלייערט מיט אילוסטראַציעס פערגלייכענישען ווערען צוגעפּאַסט די תלמידימס שבחים און מעלות... — — — — 309

י״ב ״הוא היה אומר״. — דער רבי ריב״ז וועלכער האָט ר״א פערגליכען צו אַ אויסגעוואַפּנעטן גרוב, וועלכער פערלירט ניט קיין טראָפּען זאָגט, אַז ער איז אַלעמען מכריע. — — — — — — — — — 324

י״ג יעדווידערער פון די פינף תלמידים גיעט אָן דעם בעסטען וועג פאַרן מענשען. — — — — — — — — — — — — — — — 327

י״ד ״אמר להם״ זיי גיבען אָן דעם געגענזאַטץ, ס׳איז דער שלעכטער וועג. — 340

ט״ו ״הם אמרו שלשה דברים״. — דער גרויסער ר׳ אליעזר האָט נוטה געווען צו די ב״ש, ווען זיינע חברים זיינען דער רוב געווען פון די ב״ה, דאָס האָט אַמאָל גורם געווען אַז צוליעב זיין איינגעשפּאַרטקייט, האָט מען איהם ״משמט״ געווען, כאָטש באמת איז ער געווען גערעכט, וועגען יענעם עפּיזאָד, איז ער מרמז אין דער משנה. — 345

תוכן העניינים, אינהאַלטס פערצייכעניש פאַרן ״באור אליהו״ אויפן צווייטן פרק פון ״אבות״, אין ערשטען חלק פון א. א. ריבאַק׳ס פרוש ״אמרי אבות״ עטישע זאָגאַכטסען פון די ״תנאים״, ערקלערט לאָגיש פילאָזאָפיש און לויט היסטאָרישע אומשטאנדען.

בעל־המאמר׳ס כאַראַקטערשטריכן, דער אידישער מצב אין זיין צייט.

משנה — זייט

ט״ז ר׳ יהושע אומר. — אויף אַ גרויסע מעלה איז געווען ר׳ יהושע מיט זיין לומדות, שטאַטסמאַנשאַפט, זיניגע אַנעקדאָטען, און קלוגע שתדלנות געווען אָפט נאָכגעבענדיג, אָבער ווען ס׳האָט זיך געהאַנדעלט לטובת האומה, כבוד התורה, איז ער געווען עקשנותדיג און מוטיג, קיינעם ניט נושא פנים געווען. — — — — 353

י״ז ״ר׳ יוסי אומר״. — ער איז געוואָרען בעטיטולט ״חסיד און אַזוי זיינען זיינע מאָטיוועז. — — — — 356

י״ח ״ר׳ שמעון אומר״ לויט זיין בערוף ״ירא חטא״, גיט ער פרומע כללים. — — — — 360

י״ט ״ר׳ אלעזר אומר״. — דער ריב״ז תלמיד, וועלכער ווערט ביי אַנדערע תנאים געשאַצט נאָך גרעסער ווי ר׳ אליעזר בן הורקנוס, זיין אייגענשאַפט איז געווען חריפות. ער בעטאָנט דאָ, אַז אפילו מ׳האָט אַ שאַרפען מוח, זאָל מען אויך פיעל לערנען, מ׳זאָל וויסען, וואָס צו ענטפערען, קלאָר און זאַכליך. — — — — 369

כ׳ ״רבי טרפון אומר״. — ער קומט ניט אַריין אין רעכענונג פון די פינף, אָבער ער איז אויך געווען ריב״ז אַ תלמיד, מיט גרויסע פעהיגקייטען. ער האָט מיט שאַרפע אַרגומענטען באַקעמפט די פערגריכישטע אידן, און די פערבלאָנדזשעטע צום דאַמאָלדיגען קריסטענטום, דאַצו איז ער געווען אַ רייכער מאַן, ער זאָגט דאָ אין מליצה איינגעוויקעלטע געדאַנקען. — — — — 372

כ״א ״הוא היה אומר״. אין המשך מיט די פריהערדיגע פאַבעלשע זאָגען און אויפגאַבען. — — — — 376

תקון טעות. — אויסבעסערען פעהלערען — — — — 381

אויפמערקזאַמקייט צו די קויפער פון אמרי אבות — — — — 383

הקדמה: (איינלייטונג צום צווייטען פרק)

בעפאָר דעם אַרומרעדען די לערעס און געדאַנקען, וועלכע זיינען פערשלויערט אין דעם צווייטען פרק פון ״אבות, איז נויטיג אָנצוגעבען דעם סדר היוחסין פון דעם בעל המאמר אין דער ערשטער משנה. דער תנא וואָס ווערט דאָ גערופען סתם ״רבי״ אַזוי ווערט ער בעצייכענט אין די מעהרסטע פלעצער אין ש״ס, אָבער דעם תנא׳ס וועלכער איז דער מסדר המשנה איינגעשלאָסען מסכת אבות, פולער נאָמען איז געווען: רבי יהודה הנשיא. צייטענווייז ווערט ער אויך בעטיטולט אַלס ״רבינו הקדוש״. זייענדיג אַ אָבשטאַם פון הלל הזקן, (מעהר וועגען וועלכען ס׳איז געוואָרען בעהאַנדעלט אין ערשטען פרק). וועלכער איז צוליעב זיין גרויסע געלערנטקייט געוואָרען אויפגענומען אַלס נשיא. דער אַמט איז איבערגעגאַנגען צו זיינע קינדער און קינדס קינדער.

די אָפשאַטצונג ״הקדוש״, דער הייליגער ווערט צו איהם געגעבען, ווייל כאָטש מיט זיין גרויסע גאונות אין תורה, איז ער אויך געווען אַ גדול אין חכמות חצוניות, דאַצו אַ גרויסער עושר, אַ מקורב למלכות, האָט דאָס איהם ניט אַראָפגעפיהרט פון דרך הישר. ער איז פאַרבליבען, דער צדיק, טהור וקדוש, אָפגעהיט אין זיטליכקייט, אַ מדקדק אין מצות, ענות, צדקות און דרך ארץ, וועלכער אויסער אַ רבי, האָט ער אויך אויסגעהאַלטען זיינע תלמידים, און אַלע מענשען אין הונגער יאָהרען. ער איז אויך געווען זייער גוטהאַרציג צו בעלי חיים, ווי ס׳וועט ווערן דערצעהלט.

די אויסערגעוועהנליכע פערזענליכקייט, האָט איבערגענומען פון זיין עלטער־עלטער גרויס־פאָטער, הלל הבבלי, די גוטמוטיגקייט ענות און מאָראַלישקייט, פון די אַנדערע גדולים פון זיין משפחה, די ״רבן גמליאל׳ס, ר׳ שמעונ׳ס״ און די אַנדערע, זייער לומדות טרייהייט צו אונזער תורה, אמונה און לאַנד, דאַצו מיט זיין ווערען געלייטזעליגט פון גרויסער עשירות, האָבען די מעלות, ווי זיי ווערען בעצייכענט אין תלמוד ״תורה וגדולה במקום אחד״, מיטגעבראַכט, אַז כאָטש ער האָט געלעבט אין אַ עפאָכע, פון וועלכער ביז איהם האָבען די אידען פיעל געליטען, ווערענדיג אונטערדריקט פאָליטיש, פערפאָלגט עקאָנאָמיש, געשטערט אין רעליגיעזע און קולטורעלע פיהרונגען, דאַמאָלסט בערך הונדערט יאָהר נאָכן חורבן, אַ פופציג יאָהר נאָכן ״הריסת ביתר״, בר כוכב׳אס מרידה״, ווען רום האָט זיך איזדיקעוועט איבערן שארית

הפליטה, געוואָלט נעמען נקמה, פאַר די אידישע עקשנות, מיט זייערע רעוואָלוציאָנערישקייטען געגען זייערע אונטערדריקער.

זיי האָבען געוואָלט מיט אַ שטריינגען דיסציפּלין, בלוטיגע גזירות אויסראָטען דעם אידישען גייסט, מיט טיראַנישער הערשאַפט פערניכטען דעם אידישען שטרעבען פאַר פרייהייט. וועלכעס ס׳האָט געהאַט אַ געגענזייטיגע ווירקונג אויפצופלאַמען די רעוואָלוציאָנערע שטימונגען. דער גראַנגעל האָט געבראַכט ביטערע רדיפות און נגישות. אין יענער עפּאָכע פון פּאָליטישען תהו ובהו, האָט אויפגעשיינט די פערזענליכקייט פון ר׳ יהודה הנשיא, וועלכער האָט מיט זיין שטאַאַטסמאַנשאַפט בעוויזען טראָץ די אומגינסטיגע אומשטענדען, אַז אין זיין לעבענסלויף זיינען די אידען געוואָרען געדולדעט, מיט זיין חכמה און עשירות איינפלוס, האָבען אידען געקראָגען פיעל פריוויליגיעס פון דער מאַכט. מ׳האָט פערהעלטניסמעסיג געלעבט רוהיג. דער פלאַם פון רעוואָלוציאָנערן נאַציאָנאַלען פּאַטריאָטיזמוס, התלהבותדיגען מאַרטירעררערטום, האָט גענומען אַ ווענדונג, ער איז איבערגעגאַנגען צו דער ענערגיע פון לימוד התורה . . .

יחידי סגולה זיינען געווען באַזעעלט מיט דעם גייסט אין דער גאַנצער צייט פון בנין התלמוד, אַ עפּענטליכען אַרויסטריט פאַר דעם האָט געוויזען ר׳ יחנן בן זכאי, ווי ס׳ווערט דערצעהלט אין (מס׳ גיטין נ״ו) אַז אין צייט פון חורבן ווען אספּסינוס קיסר, האָט בעלאַגערט ירושלים האָט ער זיך מיט אַ טריק אַרויסגעשמוגעלט פון ירושלים. ווען ער האָט גע׳פּויעל׳ט ביי דעם פעלד־מאַרשאַל, ער זאָל איהם געבען וועלכע הנחות, האָט ער ניט געבעטען פאַר׳ן לאַנד, פאַרן בית המקדש אד״ג, נאָר פאַר דער ערלויבעניש צו גרינדען אין יבנה אַ אַקאַדעמיע פאַר תורה, לאָזען לעבען רוהיג די דאָרטיגע ת״ח, און די אדירי התורה ״שושלתא דר״ג, די משפחה פון די נושאי התורה. דאָס איז געווען אַ שאַרפער ווייטזעהענדער בליק, אַז מיטן אָנהאַלטען אונזערע קולטורעלע אוצרות, וועלען אידען עקזיסטירען, דערלעבען די ישועה... דער סם־חיים גייסט האָט אַרויסגעשפּרודעלט אין הונדערט יאָהר בערך שפּעטער דורך די האַנדלונגען פון ר׳ יהודה הנשיא, אַ מיטגליד פון דער הלל דינאַסטיע.

דער דאַמאָלסדיגער רומישער גובערנאַטאָר איבער ארץ ישראל, אַנטאָנינוס איז געווען אַ אויסנאַם פון די געוועהנליכע רומישע הערשער, ער איז געווען אַ געלערענטער דיינקער און פילאָזאָף, מיט הומאַנישע גערעכטע פּרינציפּען. א אמתער גוטער פריינד פון ר׳ יהודה הנשיא און מיט דער השפעה צו אַלע אידען. זייערביידענס חכמה האָט זיי דערנענטערט. וועגען זייער חברשאַפט פריינדליכע ויכוחים זיינען דאָ פיעל אגדות, אין שייכות מיט דעם איז דאָ אַ פאַנטאַסטישער מדרש, אויף דעם וואָס ס׳ווערט דערצעהלט אין (פ׳ תולדות), אַז ווען רבקה איז געגעאַנגען פרעגען, ווארום זי ליידט אזוי פיעל פון איר שוואַנגערשאַפט האָט מען ביי ״שם ועבר״ איר געזאָגט, ״שני גוים בבטנך״, דו שוואַנגערסט מיט אַ צווילינג. מיינט דער וואָרט ״גוים״ מרמז צו זיין אויף דעם אַנטאָנינוס אַ אָפּשטאַם פון ״אדום״, און ר׳ יהודה הנשיא פון

די ״בני יעקב״. רבי האָט געפיהרט אַ רייכען טיש, אַזוי אַנטאָנינוס, און ביי זייערע מאָלצייטען האָט קיינמאָל ניט אויסגעפעלט קיין גרינסען . . .

אין תלמוד ווערט געבראַכט אַז זיינע דינסטען האָבען גערעדט אַ גוטען לשון הקודש, און געווען בעהאַוועונט אין דינים, ווען ביי ת״ח איז געווען אַ ספק אין אַ הלכה, ווענען אַ העברייאישען אויסדרוק, פלעגען זיי קומען זעהן, ווי רבי׳ס דינסטען זיינען זיך נוהג, ווי זיי באַנוצען אַ ״צחות הלשון״ די לשון הקודשדיגע ווערטער... דער אָנרופען איהם סתם ״רבי״ אָהן זיין פאָטערס נאָמען אפילו, צייגט אויף זיין חשוב׳ען יחוס עצמו, אַז מ׳האָט ניט בעדאַרפט איהם בעטיטלען ר׳ יהודה בן רשב״ג, עס ווייזט אַז ער איז אַלע אידענס רבי, מיט זיין קאָלאָסאַלען אויפטו, מסדר צו זיין און אויפשרייבען די משנה און מסורת, וועלכעס ס׳האָט אויסגעהיט די תורה שבעל פה. לעבענדיג נאָכן חורבן, ווען פון איין זייט דער פאָליטישער מצב איז גורם, אידען זאָלען ווערען פערוואָגעלט איבער דער וועלט, געהן מגוי אל גוי, ומדחי אל דחי, און פון דער צווייטער זייט, ווען די נייע אמונה איז געוואָרען פאָפולער ביי פילע פעלקער, ווען אַפאָסטאָלען האָבען געהאַט אַן איינפלוס ביי אידען, דורך אַ פאַרפירערישע אויסטייטשונגען פון פסוקים, מיסטישע לערעס, אַז זיי זיינען מרמז צו דער אמונה. האָט ער מיט זיין ווייטזיכטיגען בליק אַרויסגעזעהן די סכנה פאַרן יודענטום, אַז אין אַ תשבע״פ קאָן מען אַריינשמוגלען פיעל מעהר פאַלשקייטען ווי אין תורה שבכתב ,טראַדיציעס און לעגענדעס, קבלות און מיסטישע לערעס קאָנען ווערען בעפוצט מיט פרעמדע פעדערען.

אַ ״עם מפוזר ומפורד בין העמים״, אידען צוזייט און צושפרייט צווישען די פעלקער אַסימילירען זיך, נעמען איבער דאָגמאַס און פאַרשידענע שפראַכען, לערנען אַנדערע קולטורען, אָננעמען די מנהגים פון דער סביבה, דאָס וועט גורם זיין, אַז אַ תורה שבעל פה, זאָל ווערען ניט ריכטיג איבערגעגעבען, דורך איבערזעצונגען, ווערען פיעל עקרי האמונה, תקנות פסוקים פערגרייזט, ס׳פערלירט זיך דער גייסט, דער אמת׳ער אידעאַל. דורך וואַנדערן, מגוי אל גוי ומדחי אל דחי״, איז אַ מונדליכע תורה עלול צו ווערען פאַרגעסען, טראַדיציעס ניט ריכטיג איבער געגעבען.

מיטן חוש ווי ער ווערט בעטיטולט ״רבינו הקדוש״, האָט ער געזעהן ״עת לעשות לה׳ הפרו תורתיך״, פאַרן קיום התורה והיהדות, דאַרף מען פאַרבייגען דעם כלל, אַז תורה שבעל פה טאָר מען ניט שרייבען. די אַנדערע חכמים פון זיין דור, האָבען געזעהן, אַז דער גדול התורה, חכמה, קדושה, מדות טובות און אידישער בעשיטצער איז גערעכט. זיי האָבען מסכים געווען מיט זיין מיינונג. ״רבי״ האָט געהאַט אַ גרויסע, ריזיגע, קאָלאָסאַלע אַרבעט, צונויפזאַמלען אַלעס ,וואָס ער האָט געדיינקט און וואָס אַנדערע פון זיין דור האָבען געוואוסט, דעם רייכען מאַטעריאַל האָט ער געבראַכט אין אָרדענונג. עס אַ נאָמען געגעבען משנה, וואָס ס׳האָט אַ דאָפעלטען אויסטייטש. לערנען, און ווידערהאָלען. ווי ״ושננתם און משנה תורה״. די פילע לערעס האָט ער צוטיילט אין משנות, פרקים, מסכתות, און סדרים, לויט זייער געמיינשאַפטלי־

כע שייכות פון ענין. (א) סדר זרעים וועגען ברכות און תפלות פעלדער פלאַנצונגען, לויט די דינים פון דער תורה, כלאים, ערלה און שמיטה, די צדקה חיובים, ווי מעשר, תרומה, לקט, שכחה, פאה און חלה, וואָס מ'מוז געבען צו די כהנים, לוים און אָרעמע לייטע, ס'איז אַ מוז צום געבען. (ב) סדר מועד, דינים פון שבת, יו"ט, יומא דפגרא און תענתים. (ג) נשים אַלע דיני אישות, קדושין, גיטין, כתובות, יבום, און סוטה. (ד) נזיקין, וועגען דינים בין אדם לחבירו, סנהדרין, בעשטראָפונגען. (ה) קדשים, דינים פון קרבנות און בנוגע כשר און טרפה, אז"ו. (ו) טהרות, וועגען טומאה און טהרה, טהרת המשפחה אד"ג.

(אין פריהערדיגע אָפּהאַנדלונגען איז וועגען דעם געוואָרען געשריבען באריכות).

מ'קען זיך מאַכען אַ באַגריף פון דער אויסערגעוועהנליכער קאָלאָסאַלער אַרבעט, ווען ס'איז ניט געווען קיין געשריבענע ציטאַטען, נאָר אויסענווייניגע קבלות און מסורות, וואָס מ'האָט איבערגענומען פון די פריהערדיגע דורות, וואָס ס'איז געוואָרען געזאָגט אין אַ משך פון בערך פינף הונדערט יאָהר, אין כמעט אַלע לענדער פון דער דאַמאָלסדיגער בעוואוסטער וועלט. ווי ארץ ישראל, בבל, פרס, יון, רום, סוריה, מצרים, לודקיה, כוש און נאָך. ביי פילע הונדערטער אידישע מלומדים און אויך אַמאָל די חכמי אומות העולם, אפילו אויך פון אַפיקורסים, ווי "אחר", טורנוס רופוס, טיעא, מטרנותא, מין, צדוקי, וכדומה... ס'איז געווען שווער אַרויסצונעמען דעם תמצית פון מאמרים, וואָס זיינען אָפט געזאָגט געוואָרען בדרך משל, ווי דער שטייגער איז געווען אין יענע צייטען איבעראַל, און איז אַזוי ביז צום היינטיגען טאָג אין אָריענט, וואו צוליעב פּאָליטישע טעמים, ווערען געדאַנקען פערשלייערט, אין מליצות אַנעקדאָטען און פאַבעלען, שווער און ווייט זיינען געווען די קאָמוניקאַציעס צווישען מדינות, אָהן אַ סיסטעט בעהאַלטען אין אַרכיווען, דאָס ווייניגע אָנגעשריבענע קונטרסים, מגילות און כתבים. נאָר אַזאַ אדיר התורה, ווי רבי האָט דאָס געקאָנט דערגרייכען. ער פערדינט די נעמען רבינו הקדוש און רבי סתם . . .

סאיז דאָך פאָרגעקומען פאַלען, וואָס אויך דער ריזיגער למדן, האָט וואָס פאַרפעהלט, און זיינע דירעקטע תלמידים ר' חייא און ר' אושעיה האָבען דאָס ממלא געווען. אָבער דאָס געהט שוין ניט אַריין אין רייסטער פון משנה. אין תלמוד ווערט דאָס גערופען ברייתא, דאָס מיינט דרויסענדיגע, וואָס קומען ניט אַריין אינעווייניג אין דער "משנה. כאָטש אויך די ברייתות זיינען די מימרא'ס פו תנאים. מיטן נאָמען תנאים ווערען בעצייכענט די חכמי התלמוד, ביז דער חתימת המשנה והברייתא, פון די לעצטע תנאים, ווערען פאַררעכענט ר' יהודה הנשיא'ס תלמידים, ר' חייא, ר' אושעיה, בר קפרא, לוי בן סוסי און זיינע קינדער. לויט אַ אַ מיינונג איז איינער פון די ערשטע אמוראים אבא אריכא אָדער סתם "רב", ווערט וועגען אים געזאָגט רב תנא הוא ופליג. ער איז דער אויטאָריטעט פון אַ תנא, וואָס

ס'גיט איהם אַ רעכט ניט איינצושטימען מיט אַ תנא. אָבער אין אַלגעמיין ווערען די חכמי התלמוד נאָכ'ן חתימת המשנה והברייתא, מעהר ניט אָנגערופען תנאים, לערנער, נאָר אמוראים, זאָגער, זיי האָבען ניט משנה געווען דעם סדר פון ש"ס, ששה סדרים די מסכתות מיט די פרקים. זיי האָבען נאָר אַרומגערעדט, געטרייעט געבען צו ערקלערען פאַרשטעהן, אויסגלייכען, וואָס עס ווייזט אויס צו זיין אַ פלוגתא צווישען תנאים. אַ סתירה, וואו ס'ווייזט אויס אַ קאָנטראַסט ביים זעלביגען תנא פון וואָס ער זאָגט איינמאָל צו אַ צווייטען מאָל.

די שקלא וטריא ביי די אמוראים, דער פלפול, קשיות און פראַגען פערהאַנדעלט אויך אויסצוגלייכען די משנה, מיט דער ברייתא, באַשטימען ווי ס'בלייבט די הלכה ביי אַ מחלוקות אויך ווען ס'צייגט זיך אַז ביידע זאָגען דאָס זעלבע ווערט אַרויסגעדרונגען אַ טעם וואָס איינס איז מחדש געגען צווייטען. ווייל ביידע זאָלען זאָגען גראַדע דאָס זעלבע אָדער וואָס מ'קאָן לייכט אָפלערענען איינס פון דאָס צווייטע. וואָלט מען ניט בעדאַרפט דאָס אַריינגעמען אין תלמוד מיט ראיות און אָנגענומענע כללים און שיטות איז געוואָרען באַשטימט ביי אַ פלוגתא ווער ס'איז אַנרעקענט אַלס גרעסערער אויטאָריטעט, אַז די הלכה זאָל זיין, ווי ער (אָדער זיי, אַנערקענטע ישיבה) זאָגען.

דער גרויסער צאָל אַמוראים, האָבען געשטודירט און פערהאַנדעלט די משנה, פאַר מעהר ווי פיער הונדערט יאָהר און אַזוי ווי ביי די תנאים, איז די גמרא אויך געווען, פאַר דער צייט פערשריבען תשבע"פ ביי יחידים, און בחבורתא אין די ישיבות פון נהרדעא, סורא, פומפדיתא, מחוזא און נאָך, סיי אין א"י און סיי אין בבל. מכוח דער גמרא איז אויך געקומען אַ צייט, ווען די ווייטזעהענדיגע אַמוראים האָבען געדיינקט, ווי די לעצטע תנאים וועגען אַ תורה שבעל פה, רבינא און רב אשי, האָבען געפונען פאַר נויטהיג ס'זאָל ווערען פערשריבען, און געבראַכט על פי סדר גמרא לויט איר שייכות צו דער משנה. די קשיות ואביות, תרוצים מיט תיקו'ס פון דעם ענין.

דאָך מיט דער גאַנץ גרויסער ריזיגער פענאָמענאַלער בוי פון ים התלמוד, וואָס די אמוראים האָבען געלערענט, געפאָרשט, זיך מתוכח געווען אין די צוויי תלמודים — ירושלמי און בבלי, זיינען נאָך פאַרבליבען פיעל משנות, אָהן אַ דירעקטע גמרא אויף זיי, פאַרן ספר זרעים נאָר גמרא ברכות און פאַר טהרות, נדה,. ס'איז דאָ אַ מיינונג, ווייל די דינים פון זרעים און טהרות, ווערען נאָר אָנגעווענדעט בזמן שבהמ"ק היה קים (אויסער ברכות און נדה) האָבען די אמוראים, וואָס זיינען געווען נאָכן חורבן, זיך ניט אָפגעגעבען מיט דינים וואָס זיינען דאַמאָלסט ניט אָנגעגאַנגען, און ווען זיי האָבען אַמאָל יא דאָס פערהאַנדעלט, ווי מיר געפינען וועלכע אויסציגע צוזעהט אין פיעלע פלעצער אין תלמוד, האָט רבינא און רב אשי עס ניט מסדר געווען, און טהיילען זיינען פערפאַלען געוואָרען, אויך אויף מסכת אבות און נאָך אייניגע מסכתות איז אויך ניטאָ קיין גמרא. מיט דעם קאָן זיך פיליכט ערקלערען, וואָס אויף מסכת אבות זיינען דאָ מעהר פרושים, פון גאונים מבארים, ווי אויף

וועלכע אַנדערע טהיילען פון תלמוד. זיי פאַרנעמען אין אַ מאָס דעם אָרט פון גמרא.

אבות מיט זיין אינהאַלט, ניט קיין הלכה, נאָר מדות, איז אַנדערש, ווי אַ הלכה פסיקתא, אַ דין וואָס פערבלייבט לכל הדורות. דאָ זיינען מאָראַלס, עטיקס און פּרינציפּען, וואָס זיינען אין עיקר נצחים. אָבער די מיטלען זיי צו עררייכען, זייערע אויסערליכע פאָרמען, דאַרפען ווערען אַריינגעפּאַסט, אויסגעהאַלטען לויט דער צייט און פּלאַטץ, דער וואָרט "מדות" האָט אַ צווייענדיגע בעדייטונג, "זיטען", אָדער "מאָסען" ניט שטענדיג דאָס זעלבע... וואַהרשיינליך איז דאָס דער רעיון פון דער תקנה, צום זאָגען גראדע פרקי אבות, יעדען שבת פון די זומער מאָנאַטען, מעהר ווי וועלכע אַנדערע טהיילען פון תלמוד. ווייל אום זומער אין אַנדערע מקומות, ווען די נאַטור ערוואַכט, אַלעס בליהט, שפּראָצט, אין וואַקסט, האָט דער "ילוד אשה" שוואַכקייטען, צו זוכען תענוגי עולם הזה, ווערען מעהר אויפגעברויזט, גערייצט צו פערלאַנגען, תאות, הנאות הגוף, אז"ו אין דעם סיזאָן, דאַרף דער בשר ודם, ווערען אָפט עראַינערט, אין די פיעלע מאָראַלען און זיטליכקייטען וואָס ווערען אָפט געלערענט אין אבות.

רבי"ס סידור המשנה, איז אויך כולל, די ערשטע פינף פרקים פון אבות, מיט דער משנה כל ישראל (סנהדרין צ׳) וואָס מען זאָגט בעפאָר יעדען פרק און רחבע"ק אין (מכות כ"ד) וואָס מ׳זאָגט נאָך פרק. דער זעקסטער פרק "שנו חכמים איז ניט קיין משנה, נאָר אַ ברייתא, ווי דער לשון איז דאָרטען, "שנו חכמיםבלשון המשנה", דאָס האָבען די חכמים געלערנט מיטן לשון פון משנה, אָבער אַליין איז דאָס אַ ברייתא. דער פ"ו ווערט אויך גערופען "קנין־תורה". דאָרט ווערט פערהאַנדעלט די שבחים ערהאַבענקייט פון תורה. דורך די פיעל מעלות פון קנין תורה.

האָבענדיג דעם בעגריף, וועגען דעם בעדייטונג פון מסכת אבות, קאָן מען פערשטעהן, אַז מיטן זאָגען אַליין, קאָן מען ניט דערגרייכען דעם תכלית, מ׳דאַרף פערשטעהן, די הויך מאָראַלישע לערעס, דעם מוסר־מדות און דרך ארץ, וואָס די תנאים האָבען געפּריידיגט, דאָס פאָדערט צו שטודירען זייערע רייד. פיעלע מפרשים האָבען געפאָרשט און געלערענט, ערקלערט, בעלויכטען און אַרויסגעבראַכט דעם מוסר השכל, דער ספר ווערט טיילווייז גערופן "אסף" וואָס ס׳מיינט צוזאַמענגעקליבען, אַ זאַמלונג פון אַנדערע מבארים מיט צוגעפּאַסטע געדאַנקען לויט דער צייט און פּלאַץ... דער מחבר האָט גענומען אין אָנבעטראַכט דעם איצטיגען דור ווען אונזער הייליגע שפּראַך, ווערט פערשטאַנען ביי יחידי סגולה, דער פשוטער עולם, וואָס האַלט הייליג די שעהנע טראַדיציע פון זאָגען פרק, זאָל אויך זעהן, די לייכטענדע געדאַנקען אין דער פאָלקס שפּראַך, וואָס ער פערשטעהט, "שמע בכל לשון שאתה שומע" . . .

בּאור אליהו אויף פרקי אבות

פון א. א. ריבאק

פרק ב׳ משנה א׳

רבי אומר, איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעשה, ותפארת לו מן האדם. והוה זהיר במצוה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, והוה מחשב הפסד מצוה, כנגד שכרה, ושכר עברה, כנגד הפסדה. הסתכל בשלשה דברים, ואין אתה בא לידי עברה, דע מה למעלה ממך עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים.

רבי זאָגט, וועלכער איז דער ריכטיגער וועג וואָס דער מענש זאָל זיך אויסוועהלען? דער וועלכער באַשעהנט דעם טוער און באַשעהנט איהם ביי לייטען און זיי אָבגעהיט מיט אַ גרינגער מצוה אַזיי ווי מיט אַ האַרבער ווייל דו ווייסט ניט דעם שכר פון מצות און דו זאָלסט באַרעכנען דעם שאָדען דורך אַ מצוה געגען איהר לוין און די עברה פערדינסטען געגען איהר שאָדען. בעטראַכט דריי זאַכען און דו וועסט ניט קומען צום אָנהאַלט פון אַ עברה, ווייס וואָס ס׳איז איבער דיר אַ אויג וואָס זעהט אַ אויער וואָס הערט און אַלעס וואָס דו טוסט ווערט אין אַ בוך פאַרשריבען.

אין דעם מאמר, קאָן מען זעהן דעם גייסט, די שיטה פון מסכת אבות. אַז דאָ ווערען ניט בעהאַנדעלט קיין דינים, צוים וועגען אסור און מותר, חייב און פטור, כשר און טרפה, טמא און טהור. אַ מצות עשה, אָדער לא תעשה. מדאוריתא אָדער מדרבנן, רבינו הקדוש, גיט דעם אויסדרוק, ״דרך ישרה, שיבור לו האדם״, דעם גלייכען וועג, וואָס דער מענש, זאָל זיך אויס־

ערוועהלען. דאָ ווערט פשוט געזאָגט, אַז דער מענש האָט די ברירה, דעם רעכט, צו זיין דער אויסקלייבער, אַזוי קאָן ניט ווערען געזאָגט לגבי חוקים ומשפטים, געזעצען און פעראָרדענונגען, אויף וועלכע מ׳איז מושבעים ועומדים, פערשפּראָכען און געשוואָרען זיי מקיים צו זיין, לויט דער מליצה גלייכער וועג, וואָס דער מענש זאָל זיך אויסקלייבען מיינט, אַז דער נעגאַטיוו, איז ניט קיין גלייכער וועג... אָבער נאָך ניט פערברעכעריש. דאָ איז אַן עצה טובה צום מענשען, די ברירה און רעכטס איז ביי דיר אין האַנד, נאָר מ׳צייגט דיר דעם דרך הישר, וואָס דו זאָלסט זיך נעמען פון דיין טובה וועגען.

לויט דעם מאור היהדות, איז אין אַלע הינזיכטען, דער מענש אַ בעל בחירה, צו טון גוטעס און שלעכטעס, זיין אַ צדיק אָדער רשע, די טעאָריע, וואָס ס׳איז אַ עיקר היהדות, ווערט בעגרינדעט מיט די פסוקים אין (פ׳ נצבים) ״העדותי בכם היום... החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים״. דאָרט זיינען שטרענגע שטראָף רייד מיט אַ ווארעניש פון אַ ביטערען עונש, גוט זיין מיינט לעבען מיט ברכות שלעכט זיין טוידט און פערשאָלטען ווערען. טאַקי מענש דו ביזט דער בעל בחירה, צו קריגען אַלדאָס גוטס, אָדער אַל דאָס בייז, אָבער ער איז ניט דער בעפאָלמעכטיגער בעל דעה, דאָרט איז בלשון התראה מיטן פערזאָג ״ובחרת בחיים״. וועהל אויס די גוטע לערען זיי גוט . . .

דאָ האָט דער מענש די פולשטענדיגע בחירה, ער ווערט ניט געסטראַשעט מיט קיינע שטראָף, דער תנא גיט איהם נאָר די עצה טובה, אַז דער גלייכער וועג, איז אַזעלכעס, וואָס ס׳איז פיין און גוט צום טוער, און אַזוי פאַר אַנדערע מענשען, ניט דאָס וואָס מ׳מעג און דאָס וואָס מ׳טאָר ניט .

רבי בעהאַנדעלט דאָ כללים, וואָס האָבען אַמאָל אַ אויסנאַם, מדות וואָס זיינען ווינשענסווערט, לפנים משורת הדין; אָדער אַמאָל עובר זיין אויף דעם דין; ווי למשל ניט אַרויסזאָגען דעם גאַנצען אמת מפני דרכי שלום. אַז אַ ת״ח זאָל אָנהאַלטען זיין ווערדע, שטאָלץ אפילו מיט די שמינית שבשמינית גאוה, נקמה און שנאה אין געוויסע פאַלען, ווי געגען אַ נביא השקר, אַ עיר הנדחת, כישופדיגע וואָרט זאָגער, פאַרפיהרער, וואָס מיר באַגעגענען אָפט, עד היום הזה... געגען די איז אַ פערזאָג לא תחוס לא תחמול ולא תכסה עליו, ובערת הרע מקרבך, קיין רחמנות מיטלייד איינזעהעניש, אויסראמען זאָל מען די שלעכטס, וואָס זיינען אַ סכנה צום יודענטום. ״פקוח נפש דוחה שבת״, צום ראַטעווען אַ מענשען מעג מען מחלל שבת זיין. לויט דעם דין אין דער תורה איז: ווען ׳מזעהט אַפילו אַ שונא׳ס אַ אייזעל, פאַלט אונטער אַ שווערער אָנגעלאָדענער משא, זאָל מען העלפען, מ׳זאָל זיך ניט מאַכען ניט־זעהענדיג, אַזוי אויך ווען דיין ברודערס בהמות פערבלאָנדזשען, זאָלסטו זיי אומקערען צום אייגענטימער, קומען אָבער די חז״ל און מאַכען אויסנאַמען צו די געבאָטען, ווען ס׳קומט פאַר אויף אַ בית עולם, דאַרף אַ כהן זיך מאַכען ניט זעהענדיג, אויך אין פאַל פון אַ תלמיד חכם, וואָס סאיז אַ פחיתת הכבוד פאַר איהם זיך צו פיהרען מיט דער פערלאָרענער בהמה, עס פאַסט ניט פאַר אַ ת״ח צו טראַ־

גען די משא, פון אַ איבערגעלאָדענעם אייזעל, מעג ער יא זיך מאַכען ניט זעהענדיג.

ס׳זיינען אויך דאָ פאַלען, וואָס מ׳דאַרף וואָס טון וועלכעס ס׳ווייזט אויס צו זיין ניט אנשטענדיג, ווען אַ פרוי טרינקט זיך איז יענער אַ חסיד שוטה, וואָס געהט איהר ניט ראַטעווען, ווייל זי איז אַ ניט געקליידעטע פרוי, מיט וועלכער מ׳דאַרף ניט האָבען קיין מגע ומשא צוליב צניעות: די תורה פערזאָגט ביי אַ פראָצעס פון אַ "סוטה" זאָל מען אויפשרייבען דעם "שם הויה". עס אַריינטון אין וואַסער וואו ס׳ווערט אָפּגעמעקט און די וואַסער געבען דער סוטה צום טרינקען. זאָגען אויף דעם די חז"ל: "ימחה שמו הקדוש, כדי לעשות שלום בין איש לאשתו", מ׳מעג טון דעם חטא פון אָפּמעקען ג־טס נאָמען, וועגען שלום מאַכען צווישען מאַן און ווייב. מיר געפינען אויך אַז מ׳דאַרף עובר זיין אויפן נויטיגן פרינציפּ פון צדקה, אפילו מבייש זיין דעם געבער, ניט אָנצונעמען געלדער, וואָס זיינען געוואָרען ערוואָרבען פון אונמאָראַלישע, אונעטישע, פאַרברעכערישע פערדינסטען, דורך גנבה, ניאוף אד"ג די נדרים ונדבות זאָגט די תורה "לא יבא יבוא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה׳ אלה׳". זנות אונטערהאַלטונגען, טרפה באַנקעטען, און געמבלינג הכנסות... זיינען טרפה אסור פיגול און טמא... דעם מאָראַל לערנען מיר דאָ, דער איד זאָל זיך אויסקלייבען דעם "דרך הישר" פאַרן מקיים זיין מצות, "תפארת לעשה ותפארת לו מן האדם. וואָס ס׳איז שעהן און פאַסענד פאַרן טוהער, און פיין פאַר אַנדערע מענשען.

פריהער איז געווען אַן עצה טובה, אויסצוקלייבען אַ דרך הישר, איצט איז אַ אָנזאָג מ׳זאָל היטען, אַלע מצות בכל פרטיהן ודקדוקיהן, אין מוקדם ומאוחר בתורה. בנוגע דעם פשוט׳ען אידענס בעגריף, דער "אין אתה יודע", סיי בנוגע דינים מן התורה, סיי מדברי סופרים, אויך וועגן מנהג ישראל תורה הוא, זאָל אַ איד ניט זיין דער "בן יחיד", אָפּצושאַצען מיט זיין אייגענעם באַגרעניצטען פערשטאַנד און השגה, אַז דאָס איז אַ גרינגע מצוה, ניט פון גרויס וויכטיגקייט, און אַז אַ אַנדערע איז אַ שווערע, שטריינג נויטיג. מיר זעהען מעשים בכל יום, איבערהויפּט וואו הדיוטים זענען די פירער, אַז די הפקרות אָפּשאַצונגען, האָבען געבראַכט צו אַ תהו ובהו אין אידישקייט, אַ פאַרקערטע השגה, אַ עיקר איז אַ תפל, און קאַפּויער... די ווערטער: "קלה־חמורה", קאָן מען פאַרשטעהן אויף אייניגע אופנים, ס׳קאָן ווערען ערקלערט, "קלה", אַ מצוה, וואָס ס׳איז לייכט מקיים צו זיין ס׳פּאָדערט זיך ווייניג מיה, וויסען, צייט, קעמפען מיט די ערדישע אינסטינגטען און געלד, למשל, ציצית, מזוזה, ספירת העומר ענטפערן ב"ה, אמן ברכו, קדושה אד"ג אַזוי אויך בנוגע לא תעשה, זיינען דאָ אַזעלכע, וואָס ס׳פּאָדערט זיך ניט צו זיין אַ "גבור הכובש את יצרו", ווי ס׳ווערט דערצעהלט אין אַ אגדה. צוויי ת"ח זיינען געגאַנגען אין וועג, איז זיי אויסגעקומען דורכצוגעהן אָדער אַ וועג וואו ס׳איז געווען ע"ז, אָדער אַ וועג וואו ס׳איז געווען בתי זונות, האָבען זיין אויסגעקליבען דעם ע"ז וועג, צו וועלכעס דער יצה"ר איז שוואַכער, ווי אויפן בתי זונות וועג . . .

אַנדערע מצוות איז שווער אָפּצוהיטען, האַרב מקיים צו זיין, למשל שמירת שבת, לגבי אַ גרויסן חסרון כיס, כשרות וואו מליידט דורך דעם הונגער, אָדער אַ גרויסען געלד שאָדען, ס׳קומט אַמאָל אָן שווער צו זיין אַ קובע עתים לתורה, גרינגער איז צו זיין אַ מחזיק תורה, אין מעשי הצדקה, ווען ס׳פאָדערט זיך אַ גרויסע נתינה, צו בעגרייפען אַז דער גאַנצער "עם הנרדף", אַפילו די וואָס לעבען נאָך במנוחה און רחבות, זיינען אַלע עם אחד, קינדער פון איין משפחה, מיט די יעניגע הנתונים בצרה ובשביה, צו וועלכע ס׳איז אַ חוב קדוש, ווי לגבי דער אייגענער פאַמיליע, אַ מוז זיי צו העלפען. די וואָס פיהלען די אידישע צרות, זיינען מיטגלידער פון אונזער מאַרטירער פאָלק, זיי וועלען זוכה זיין, צו זעהן בנחמת ישראל, ציון וירושלים, לגבי מעשה הצדקה ווערט געדרשנ׳ט: "עשר תעשר" אין זכות פון צדקה ווערט מען רייך, די קינדער און שפעטערדיגע דורות ווערן באַשירעמט, זיי זאָלען ניט דאַרפען אָנקומען לדי מתנת בשר ודם. דער נותן איז בלויז אַ שליח פון דעם זן ומפרנס לכול, איבערצוגעבן די נויטבאַדערפטיגע.

שענדליך און שעדליך, זיינען די, וואָס ריהרט ניט אָן דער צרת הכלל, די בלינדע וואָס זעהן ניט, די טויבע מיט פאַרשטאָפּטע הערצער, וואָס הערען ניט דעם אידישען וועה געשריי, דעם יאושדיגען קרעכץ, פון די פערוואָגעלטע, הונגעריגע, פערקעלטעטע פערפייניגטע פון דעם חורבן, די כליה פון די חיות רעות, געגען דעם עם הנרדף: די "אויך מיין דאגה׳ניקעס", זיינען "איברים המדולדלים", פאַראַליזירטע גלידער, פאַרדאַרטע צווייגען, אַ ווילד פלייש אויפן אידישען קערפער זיי זיינען נאַריש זיך איינצורעדען אַז דאָ קאָן דאָס ניט זיין, אָסט־אידען, וועסט אידען, און אַלע פינף וועלט טיילען, די גאַנצע מענשהייט, איז ניט זיכער געגען דער סאַדיסטיש טיראַנישער עפּידעמיע, וואָס שאַלטעט און וואַלטעט, פון די פערגיפטעטע טעאָריעס, מיט וועלכע ס׳ווערען ערצויגען די מיליאָנען יונגע בעסטיעס, וואָס ווילען פערניכטען די ציוויליזאַציע, וואָס ס׳האָט גענומען טויזענטער יאָהרן צו דערגרייכען אונטעריאָכען פערשקלאַפען צו רעטען אַלעס, וואָס ס׳איז הומאַניש ס׳פאָדערט זיך קאָלאָסאַלע קרבנות, פון דאָפעלטען מיינונג, "דמים" בלוט און געלד ס׳מוז ווערען געראַטעוועט דער איצטיגער און די צוקינפטיגע דורות.

פון דער וועלט קאַטאַסטראָפע, די פאַרפינסטערטע כמאַרעס איבערן גאַנצען האָריזאָנט, האָבען באַדאַרפט אַראָפּנעמען אַ מוסר השכל דער עם הנרדף, "אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי הקיר", ווען די צעדער בוימער ווערען פאַרצערט פון דער פלאַם, וואָס פיר אַ באַטרעף האָבען די קריכענדע וואַנט פלאַנצונגען. די מעכטיגסטע, רייכסטע און בעגאַבסטע לענדער, וואָס האָבען געזאָגט, "דאָ קאָן דאָס ניט פּאַסירען", מיר זיינען באַוואָרענט פון דער נאַטור, מיט ווייטשטרעקעדיגע שטורעמדיגע ימ׳ען, מיר זיינען רייך אין מאַטעריאַלען, באַגאַבטע מעכאַניקער, געוואַגטע קעמפער, אויף דער ערד איבער דער ערד, אויף די ימ׳ען אונטער די וואַסערן, טריי אָפּפערוויליגע פאַטריאָטען קיינע פערעטער, וואָס פאַר אַ פרייז מ׳צאָלט איצט, פאַר דער נאַאיוויטעט, איינריידע־

ניש... וואָס זאָלען מיר זאָגען די פיזיש שוואַכסטע, צוזעהטע און צושפּרייטע, איבערן גאַנצען ערד קוגעל, מיט דעם פערביטערטען שנאת עולם לעם עולם, אויך דאָרט וואו מיר ווערען געדולדעט, איז דאָס אויך אָהן אַ פעסטען באָדען, ״חסד לאומים חטאת אויף די פעלקער גנאדען קאָן מען זיך ניט פערלאָזען.

ס׳איז אויך דאָ אידען וואָס זיינען כלומרש פילאַנטראָפּיש, זיי גיבען יא צדקה, אָבער ס׳פעהלט זיי די השגה, צום ריכטיגען דיינקען, פאַר וואָס צו געבען, זיי זיינען ניט ערנסט מיט אַ ריינעם געפיל פון פליכט, מ׳גיט פון גאוה וועגען, מ׳וויל די פּובליסיטי. און כאָטש לגבי צדקה, איז אַפילו שלא לשמה אַ גוטע טאַט, אפילו ווען די כונה איז ניט עטיש, ווערט דאָך עררייכט דער צוועק, דער מקבל און אינסטיטוציע ווערען דאָך געהאָלפען, זיינען זיי אָבער אין אַ קלאַס, ווי זיי ווערען בעצייכענט אין (אבות ה׳) אַלס ניט פאַרגינער, מיט אַ שלעכטע אויג געגען אַנדערע, וועגען אַזעלכע ווערט אָפּגעשאַצט אין תלמוד, אַז מיט דעם האָט ירמיהו הנביא אויסען געווען, ווען ער האָט געשאָלטען די איינוואוינער פון זיין געבורטס־שטאָט ענתות, וועלכע האָבען אים גערודפט, ער האָט געזאָגט, ״לעת אפך עשה בהם״, ג־ט בעהאַנדעל זיי מיט צאָרן אויך דאַן ווען זיי טוען אַ געווינשטע מעשה. דאָס מיינט זיי גיבען צדקה, זאָלען זיי ווערען געשטרויכעלט, צו געבען פאַר ניט נויטיגע, ניט וויכטיגע ווינשענסווערטע צוועקען.

שרעקליך ליידט איצט דאָס אידישע פאָלק בכלל, און אַמעריקאַנער אידען בפרט פון דער קללה.. אַ גרויסער טייל פון אידישע צדקות ווערן דורכן שולד פון פיהרער פערפיהרער אויסגעגעבען אויף נאַרישקייטען און געגען דעם מאור היהדות, אַ איבערטריבענע נאָכאַהמונג פון וואולגארישען פאַנאַטיזמוס ביי אַנדערע פעלקער, בנוגע דעם טויטען פּראָצעס, מיט געפּוצטע בית עלמינס, פאַראַדנע לויות, אַ פאַרשווענדערישער לוקסוס, פאַר בראָנזענע מיט סאַמעט, זיידענס און אַטלאַס געדעקטע (ארונות קאפינס) גוזמאותדיגע איבערטריבענע שבחים, ביי הספדים, פאַלשע מעלות אויף מצבות, מיט אַ פאַרשווענדערישען שייך און גלאַנץ, מאַרמאָר שטיינער אוהלס (מאַסאָלייאומס) פאַר געוועזענע קליינע מענשעלאך, וואָס האָבען זיך מיט גאָרניט אויסגעצייכענט, ניט אין תורה, פרומקייט, צדקה, עוסקים בצרכים ציבור באמונה אד״ג. די גדלות בעשטייט אין דעם, וואָס מ׳האָט געמאַכט אַ פאַר טאָלער. קינדער ווילען זיך אויספיינען, אָפּט צו יוצא זיין פאַרן אייגענעם געוויסען, וואָס מ׳האָט די עלטערן פאַרנאַכלעסיגט, ניט מקיים געווען דעם ״כבד את אביך ואת אמך״, ווען יענע האָבען געלעבט. ספּענדעט מען נאָכן טויט מיט אַ ברייטע האַנד, מיט געלד וואָס ס׳איז ניט געקומען אויף אַ כשר׳ן ערליכען וועג, אָדער טרפה׳נע אומווירדיגע, גערויבטע אונמאָראַלישע פערמעגענס.

מיט אַ איבעטריבענעם וואולגאַרישען אויסשרייענדען לוקסוס, ווערט אַרויסגעצייגט אַ חוצפהדיקע גראָביאַנסטוואָ, ס׳זיינען דאָ פאַלען, וואָס ווערענדיג פטור פון דער אַלטער צרה, דער זיווג פון אַ געוועזענעם קבצן, פאַסט דאָך ניט פאַרן איצטיגען עושר, וויל מען מיט דעם נאָכן טויט פזרנות אַרויסצייגען,

אַז מ׳איז ניט קיין פייקער, דאָס וועט זיין אַ סגולה פאַר אַ נייעם שדוך, אַזוי ווערט דער פלאַץ, וואָס ווערט בעצייכענט מיט די שעהנע נעמען ״אייביגער אָרט״ (בית עלמין) הייליגער אָרט, די אמתע וועלט, עלמא דקשוט, פאַרוואַנדלט אין אַזעלכעס, וואָס ס׳איז ללעג ולקלס געגען דעם רוח היהדות. מעהר ווי מיט צוויי טויזענט יאָהר צוריק האָט הלל הזקן געזעהן די מכשולים פון די צערעמאָניעס אויף די בתי הקברות, לויות, האָט ער מתקן געווען מיט׳ן גייסט פון ״עולם האמת״, אַז אַלע דאַרפען זיין גלייך, די הלבשה פון לייווענטענע תכריכין און בשעת חירום אין אַ ראָגאָזשע אַ זאַק, אַ ארון פון קרשים אָהן בלומען מיט די אַנדערע זאַבאַבאָנעס. דער טויטען לוקסוס צייגט דעם נחות דרגא, אַרויפגעאַרבעטע עם הארצות׳דיגע יורשים, און די דורכפיהרער די עסקנים פאַר דעם קולט זיינען מסיעים ידי עוברי עבירה.

מיט די געלדער וואָס געהט דער גרעסטער טהייל צו פאַראַזיטען און וואָס ווערט צופוילט צעווערימט באַזאַמען מיטן גוף פון די מתים האָט מען דאָך געקענט ראַטעווען צעהנדליגער טויזענטער, אידישע פליטים פון אונטערגאַנג ״פדיון שבויים״ פאַר רבנים, מלומדים, יראים ושלמים, ישיבות אין די ארצות הדמים און אַלע אַנדערע מוסדות הצדקה, גאולת הארץ אין ארץ ישראל וגאולת העם... מיר געפינען עפּיזאָדען אין תנ״ך און געשעהענישען פון דער טויזענטער יאָהריגער אידישער היסטאָריע, אַז צו ראַטעווען דעם כלל ישראל, האָט מען זיי אויסגעלייזט, מיטן שיקען מתנות, צינזען, שטראָפגעלד צו די מושלים מיטן אַוועקגעבען קאָסטבאַרע טויערען און טירען פון בית המקדש וואָס זיינען געווען פון גאָלד, זילבער אד״ג אויך פיעלע פון די גאָלדענע כלי השרת,, די דימאַנטען און עדעלשטיינער פון די בגדי כהונה, הייליגע חפצים פון די בתי התפלות.

מורים ומדריכים! איך איז דאָך באַוואוסט, דער הלכה למעשה ,על פי טראַדיציע, און פוסקים מכוח ״פדיון שבויים״ און איצט, ווען די עפּידעמיע, דער ״נגף״ (נאַציס, געלעיאַפאַנאַציס, פאַשיסטן) ווילן פאַרטיליגן די וועלט בכלל און אידען בפרט. ״איכם״? וואו זייט איר ס׳הערט זיך עפּטער דער פלשתים עליך ישראל!״ וועגען יאַטקע עניגים, ס׳גרילצט ביי דעם וואָס לייענט צווישען די שורות, די קול קורא׳ת, אזהרות, וועגען אַ געוויסען בורטשער, וואָס ווערט גע׳אסרט... ניט נאָר וועגען כשרות וטרפות על פי דין, נאָר פאַר דער האַרבערער עבירה אין הלכות יוניאָן על פי דין (גרין, לואיס קאָמונאַציס אד״ג)... אין דער אידישער גאַס אז אַ בהלה פון עורבא פרח הספדים אויפשטעלן, דעדיקייטען, אויפדעקען די מצבות מאָנומענטען, מאָסאָלייאומס, ווען ס׳ווערט מקוים דער פסוק ״אבן מקיר תזעק״, דער שטיין שרייט, שקר! וכזב! ״וכפיס מעץ יענה״ דער ספדן, מקונן, מיט ״לא דובים ולא יער שבחים...״

רבותי! קאָנט איהר אָנצייגען באמת.. אָהן דרשות פון צוזאַמענברייגען אַ באַרג מיט אַ באַרג, דורכנעמען אַ העלעפאַנט דורך אַ נאָדעל לאָך, אַז דער טאַראַראַם, פון הספדים און מצבות איז על פי רוח היהדות? איהר קאָנט דאָך ניט באַשטעטיגען דעם ״ודורש אל המתים״ קולט ניט פון תנ״ך, תלמוד, פוסקים

און ספרי מוסר ומדות, נאָך אין אונזערע יאָהרען אין די נעסטען פון אמונה און תורה, אין פוילען, ליטא, עסטרייך, רומעניע, אַז״וו, וויפיל הספדים פלעגען דאָרטען ווערען געמאַכט, ווי פיעל מצבות פאַראַדען, די ווייניגע, וואָס זיינען יא געוועזן, זיינען געוועזן אויסנאַמען, פאַר די בחירי האומה, אָבער דאָ איז מען דאָך ניט מקפיד זאָלאַנג ס'איז "מתן שכרם בצדם", ווי לעכערליך ס'קומט פאָר, ווען אַ רב אַ למדן אַ "אדוק" מאַכט אַ הספד אויף אַ חוטא ופושע, אַ אבר־המדולדל, וואָס איז געוועזן אַ פורץ גדר, פאַר צענדליגער יאָהרען ניט אָנגעזעהן אַ שוהל, געוועזן טויב צום "קול דמי אחינו צועקים אלינו", אָפט אַ מחרף ומגדף נגד התורה והאמונה, און אפילו געגען דעם ספדן... רועים ומדריכים! די מעשים זיינען איינע פון די פאַקטאָרען וואָס ברייגנען צום חורבן היהדות בכלל און אויך צו אייך אַליין, וואָס זיי האָבען מבטל געוועזן אַלס בטלנים, מזלזל געוועזן תלמידי חכמים. אמת "על פת לחם יפשע גבר"... מ'זינדיגט פאַרן ביסען ברויט, דער כסף וזהב איז מטהר... דאָך דאַרף דאָס ניט האָבען דעם כוח פון ק״ן טעמים מטהר צו זיין דעם — פערקויפען די בכורה פאַרן טאָפ לינזען...

אין די האַרציגע תפלות פון תחנון, בעדויען מיר "היינו לעג ולקלס בגוים, נחשבנו כצאן לטבח יובל", מיר זיינען צו שאַנד און שפּאָט, ווערן פאַררעכענט ווי שאָף, וואָס ווערען געפיהרט צום שלאַכטען. צוויי שרעקלעכע ליידען צום אידישען פאָלק צו וועלכע מ'קען צופאַסען דעם קלאָג וואָרט, אַ שאַנד אין פנים איז ערגער ווי אַ וועהטאָג אין האַרצען. אויפן וועהטאָג וואָס מיר ווערען געפירט ווי אַ שאָף צו דער שחיטה קאָן מען זיך נאָך טרייסטען מיט דער אמונה און בטחון פון באחרית הימים, מיר זיינען די ליידענדע, אונזערע פערפאָלגער זיינען די פאַרברעכער, ערגער איז די צרה פון "ללעג וקלס", אין דעם זיינען מיר אַליין שולדיג, גענוג ליידען מיר, ס'זיינען געוועזן די אונגעהייערע מאַסען פון מאַרטירער פאַר שקר בלבולים וואָס מיר ווערען אָהן וועלכען שולד דער "שעיר לעזאזל", ס'איז אָבער געוואָרען אַ מכת מדינה, צווישען אידען, דער "שקץ משומם", (קאָרטען) וואָס מ'מוז מיטן גרעסטען בעדויערען מודה זיין, אַז דאָס איז אַ ספּעציעלע אידישע קראַנקהייט, וואָס האָט שוין רואינירט טויזענטער אידישע משפחות, צובראָכען דעם שלום בית, ס״זיינען דאָ ליידענשאַפטליכע אידישע געמבלער, צווישען ביידע מינים, וואָס געמבלען 365 טעג אין יאָהר אַריינגערעכענט אַפילו יום כפור, אין די היימען, פּאָבליק פּאַרקס, פיקניק גראונדס, פאָרעסט פּרעזערוו וועלדער, אין די האָטעלס פון זומער אָדער ווינטער רעזאָרטס, ביי ביידינג ביטשעס, טריינען, און שיפען, געמבלינג און רעסטאָראַנטס, קאַפעס און דעליקאַטעסען סטאָרס וועלכע ווערען אָפט בעגלייט מיט סקאַנדאַלען, וואָס ברייגגט און פאַרשאַרפט דעם אַנטיסעמיטיזמוס . . .

ביז מיט אַ צייט צוריק, איז דאָס געוועזן אַ מאַנסבילשע שוואַכקייט, ווי רויכערען און טרינקען. מיט סאפראדזשיזם האָט דער מין־היפה זיך אָנגעשטעקט מיט דער מאַלאַריע, און דער שוואַכער געשלעכט, ווייסט פון דין, אַז זיי דאַרפען מקיים זיין דאָס, וואָס ס'האָט ניט קיין בעשטימטע צייט, (מצות עשה

שהזמן גרמא נשים פטורות) זיינען זיי געוואָרען די ליידענשאַפטלעכסטע קאָרטען שפילער. מ׳פערנאַכלעסיגט די קינדער, דעם מאַן, די הויז, דעם אייגענעם געזונד, דעם מאַנס פיידע און געשעפט, אַלעס איז מען מקריב אויפן קאָרטענס אָפגאָט אַלטאַר. ״עבירה גוררת עבירה״, שכרות און זנות, בעגלייטען דעם געמבלינג טישעל, הימעל און ערד און גיימס, קאָרד און מאַ־דזשאָנג פאַרטיעס, אין אַלע פיער סעזאָנס פון יאָהר . . .

נאָך אין תורת משה איז דאָ דער לאו: ״לא תביא אתנן זונה בית ה׳ אלה׳. די פאַרדינסטען פון זנות און געמבלען, זיינען פיגול (אומווירדיג) צו בריינגען אין ג־ט׳ס הויז פאַר צדקה עניים... לויטן דין איז ״המשחק בקוביא פסול לעדות, ס׳איז אויך דאָ אַ דעה אַז אין לו חלק לעולם הבא, אַ שפילער אין ווערפעל איז פסול לעדות. ער האָט ניט קיין עולם הבא, דער גאון ר׳ אברהם מאיר אבן עזרא, האָט וועגען דעם אַ אָבהאַנדלונג ווי פאַרברעכעריש, שענדליך און שעדליך געמבלען איז, אויך אין פיעלע ציוויליזירטע לענדער, זיינען דאָ שטריינגע געזעצען, וואו געמבלינג איז פאַרבאָטען, געוועגליך כאַבאַר און קאָרופטע פאָליטישענס גיבען זיך אַ עצה, ווי צו פערבלענדען דעם געזעץ. דאָך פערבלייבט די אָבשייליכקייט פון געזעצליכען און מאָראַלישען שטאַנדפונקט עס ווערט ניט געגעמבעלט אין די געבעט הייזער פון אנדערע רעליגיעס . . .

צום בעדויערען און שאַנדע איז די אידישע גאַס פערפלייצט מיט דעם, נאָר צו דעם נידעריגסטען שטאַפעל פון אונמאָראַלישקייט, איז דער געוואָרענער קולט פון געצענדינערישען געמבלינג לשם מצוה, ווי באַקכוס (זנות) זיינען דאָ די אויסריידען, אַ בענעפיט פאַר דער לאַנדסמאַנשאַפט, די אָדער יענע אינסטיטוציע, מ׳איז זיך טובל מיטן שרץ אין האַנד, דער צוועק הייליגט די מיטעל, איז אַ ״יעזואיטישער לאָזונג״... ס׳בלייבט דער חלול השם ווען דאָס ווערט געפראַקטיצירט אין בית הכנסת און בית המדרש. גלייכצייטיג איז אין איין ווינקעל אַ ת״ח מרביץ תורה, לערענט דעם שיעור, מקרא אגדה, מוסר וכדומה, אין אַ אַנדער ווינקעל, איז מען מחנך די תינוקות של בית רבן, אָבער דעם אויבען אָן, רעש׳ט מיט רוב מנין ובנין ״פרות הבשן״ מיט גרויס התלהבות, איבער הפויקער הגדול, הפינאָקעל הנורא אָפט אין פאָזעס, וואָס זיינען ווייט פון צניעות. די קולות פון טומאה זיינען גובר, שרייען איבער, זיינען מבטל בששים דעם קול יעקב פון חברה ש״ס, דעם חנוך הבנים, אוי לאותה חרפה, אוי לאותה כלימה, אוי לאותה בושה. די ״שעשני כרצונות״... דייגקען אַז זיי טוען מיט דעם אַ גרויסע מצוה... ס׳קומען אַפילו פאַר פאַלען, אַז די ״פרחי כהונה״, נאָך בר מצוה, וואָס האָבען גראדע ניט געזאָגט ״ברוך שפטרני״ פון אידישקייט, מאַכען אַ בענעפיט פון דעם (מחיר כלב) אָנצוהאַלטען זייער אמונה און אידישקייט . . .

דער בעל המאמר רבי האָט געהאַט אַ ווייטען בליק, ער גיט דאָ אַ מאָראַלען רעיון, היט זיך אָפ איד, ווען דו טוסט אַ גרינגע מצוה, ס׳קומט דיר אָן לייכט ,מחמת פיעל טעמים, עס צו טון, דער יצר הרע, וואָס איז אַ חכם להרע, קומט צום מענשען מיט טריקס, היפאָקריטישע טענות ער רעדט איהם ניט צו

חלילה צו זינדיגען. אין געגענטייל, ״היות הלוית המת, קבורת ישראל, איז אַ מצוה אַ עטישער פליכט, מיט פיעל אויסגעשטעלטע ראיות מן התורה מדרבנן און אַנדערע ספרים, דאַרף מען די מצוה מקיים זיין, בבחינת ״ברור לו מיתה יפה״. אַ שעהנע, פּאַראַדנע, טאַראַראַם לויה, (ווי דא איז געוואָרען געשילדערט) וואָס באמת איז דאָס גאָר נגד היהדות והמוסר. אַ בית התפלה און אַנדערע מוסדות הצדקה דאַרפען זיין בבחינת ״זה אלי ואנוהו״, מצות ביהכ״נ ובהמ״ד אַלעס דאַרף זיין מיט פּראַכט און גלאַנץ, קומט פאָר דער יצה״ר מיט שמד־שטיק, דער צוועק הייליגט די מיטעל, קיין אונטערשייד, ווי די פאָנדען ווערען געשאַפען, פון וואַנעט די הכנסה קומט, מיטלען דער בודזשעט זאָל זיין . . . אין די פאַלען איז די ״סטרא אחרא״ ניט אַ שטערער, נאָר אַ מסיע ידי . . . פאַרגעסט דעם ״לא תביא״ דעם שענדליכקייט פון ״המשחק בקוביא״ טוט מצות... לייכטע, שפּילענדיגע, זיי שטעלען צופרידען דעם תאות הכבוד, שחוק וקלות ראש, מפאָלגט דעם יצר הרע, פערמאַסקירט אין אַ יצה״ט מאַנטעל... פאַר די גרינגע מצות, צו וועלכע דער שטן מקטרג העלפט, זאָגט רבי זייט פאָרזיכטיג,, ווייל דו ווייסט דאָך ניט דעם ריכטיגען שכר פון מצות. באַרעכען בעטראַכט דעם חלול השם פון מעשים תעתועים די וועגען וואָס זיינען אין קאָנטראַסט מיט מאור היהדות, מוסר ודרך ארץ, דער שאָדען שטייגט איבער דעם שכר . . .

דער רמב״ם ערקלערט: ס׳זיינען דאָ לא ״עשה׳ס, פאַר וועלכע ס׳ווערט בפירוש אָנגעגעבען אין דער תורה, דער עונש, ווי מיתת בית דין, כרת, מיתה בידי שמים, מלקות און קנס געלד, אָבער פיעל ווייניגער ווערט אָנגעגעבען דער שכר פאַר יא מקיים זיין די מצות, דאָרט וואו ס׳ווערט יא געזאָגט דער שכר. פאַר יא מקיים זיין די מצוה איז מיט׳ן שכל הישר שווער צו בעגרייפען, ווארום זאָל פאַר איין מצוה מיט אַ מינדערוויכטיגען מאָראַל לויט אונזער השגה? זיין דער זעלבער שכר, ווי פאַר אַ מצוה פון אַ הויכען מאָראַלישען ווערט, למשל, פאַר ״כבוד אב ואם״, איז ״למען יאריכון ימיך״, אַזוי אויך ביי ״שילוח הקן״, ״והארכת ימים״ און אַזוי ביי אַנדערע: אין הלכות תשובה איז מבאר דער רמב״ם, אַז שכר ועונש איז ניט נאָר לפי המעשה, נאָר ס׳ווענדעט זיך פיל לויט דער כונה מיט די ערנסטקייט בשעת מעשה, גראַדע אַזוי איז לגבי עונש, ווען מ׳ווערט נכשל אין אַ דבר עבירה, זיינען דאָ פיעל מדרגות, ווען מ׳טוט אַ עבירה אומוויליג, ווען מ׳ווייסט ניט אַז מ׳טאָר דאָס ניט טון, ווען מ׳איז אַ אונס געצוואונגען דאָס צו טון, מיינט דאָס בשוגג. ווען מ׳קאָן ניט ביישטעהן דעם פערלאַנג, ווען מ׳איז עובר בפרהסיה אָדער בצנעה, ווען מ׳איז אַ מומר לתאבון, אָדער להכעיס, די זיינען אַלע במזיד פון פאַרשידענע שטאַנדפונקטען.

די תרי״ג מצות זיינען צוטיילט, אין רמ״ח מצות עשה און שס״ה לא תעשה׳ס, די וואָס זיינען פערבאָטען, מ׳זאָל דאָס ניט טון, זיינען דער צאָל פון די נערוועז אָדערען אין מענשן. יעדערע פון די 613 מצות, זיינען אָדער געגען אַ מענשליכען גליד, אָדער אַ נערוו, און אַזוי ווי די גלידער און אָדערען זיינען

דאָך ניט ביי אַלעמען גלייך, ס׳איז דאָ אָ אונטערשייד אין גרויס, קראַפט, ענערגיע, און דויערהאַפטיגקייט, אַזוי איז מכוח דעם גייסטיגען צוגלייכעניש פון מצות ומעשים, ס׳ווענדעט זיך פיעל אין דער כונה, די מחשבה, די אומשטענדען, וואָס האָבען גורם געווען דעם טאַט. ס׳קאָן זיין אַ מצוה הבאה בעבירה, און אַ קאָנטראַסט, די עבירה איז אַ צייטווייליגע נויטווענדיגקייט ס׳זאָל ווערען געטון, ווי ביי ״פקוח נפש״, דורך ״חלול שבת״, די היסטאָרישע פּאַסירונגען פון יעל וסיסרא, אסתר מיט אַחשורוש, יהודית, מיט הולפורנות, און אַנדערע ענליכע עפּיזאָדען, ס׳זיינען געווען חטאים מיטן צוועק צוראַטעווען כלל ישראל, די זיינען העלדינען פון אונזער געשיכטע, וועמענס אָנדיינקונג מיר פאַרעהרען.

על פי דין זיינען דאָ נאָר דריי עבירות וואָס זיינען בבחנת ״יהרוג ואל יעבור״, פאַר אַנדערע טאָר מען ניט געהן אויף ״מסירת נפש״, מ׳איז עובר אויפן ״ושמרתם את נפשותיכם״, זיינען אָבער געווען פאַלען פון הוראת־שעה, וואָס קדושים זיינען אומגעקומען פאַר ״ערקתא דמסאנה״, אַ מינדיגע עבירה, האָבען זיי ניט געוואָלט עובר זיין. זיי האָבען באַדאַרפט זיין אַ פּראָבע פרוף, אַז דאָס וואָס ס׳ווייזט ניט אויס צו זיין פון גרויס וויכטיגקייט, איז אויך נויטיג צום היטען. ווי מיר פערהייליגען די לעגענדאַרישע געשעהעניש פון ״חנה ושבעה בניה״, חנה מיט איהרע זיבען זיהן, וואָס זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם ,וואָס זיי האָבען ניט געוואָלט נאָכגעבען דעם טיראַנישען קייסערס פערלאַנג זיך בוקען צום צלם, אפילו מיט דעם טאַט, פון אויפהויבען זיין רינג, ס׳זאָל אויסוויזען, אַז זיי בוקען זיך, דאָס מיינט דאָ רבי, מ׳דאַרף באַכדענקען, וואָס צום טון, מיר קאָנען איבערפלעכליך ניט וויסען, וואָס ס׳איז נויטיג צו טון.

וועגען רבי׳ן אַליין, גיט די אגדה איבער אויסערגעוויינליכע כאַראַקטערשטריכען, אין (ב״מ פ״ה) ווערט דערצעהלט, מ׳האָט געפיהרט אַ קעלבעל צו דער שחיטה,, פאַרבייגעהענדיג רבי׳ן, האָט די קעלבעל דערנענטערט זיך צו רבי׳ן, ווי געוואָלט בעהאַלטען איהר קאָפּ, זוכען שוץ ביי איהם. האָט ער זיך אָפּגערופען געה! דו ביזט בעשאַפען געוואָרען פאַר דער שחיטה, ווען רבי איז מיט אַ צייט שפּעטער געווען שטאַרק קראַנק, געליטען פיעל יסורים, האָט ער עס אָנגענומען פאַר ליעב, מקבל באהבה געווען די יסורים, ער האָט געזאָגט, דאָס איז דער עונש, וואָס איך האָב ניט געהאַט קיין רחמנות אויף דער קעלבעל. אַ אַנדער לעגענדע, איז פון אַ בעגאַטיווער האַנדלונג. ביי אים אין הויז האָט אַ קאַץ געבאָרען עטלעכע קעצלאַך, האָט זיינע אַ דינסט זיי געוואָלט אַרויסוואַרפען אין דרויסען, האָט ער איהר פערווערט דאָס צו טון, ווי דער פסוק זאָגט וועגען רבש״ע ״ורחמיו על כל מעשיו״, ער האָט מיטלייד מיט אַלע באַשעפענישען, דאַרף דער מענש אויך האָבען די זעלבע מידה. זאָגען די חז״ל ״כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים״, דער וואָס האָט מיטלייד מיט באַשעפענישען, האָט מען אויף איהם רחמנות פון הימעל. דורך דעם זכות, איז ער געזונט געוואָרען.

דעם מוסר השׂכל זאָגט ער דאָ אין אבות, אַ מצוה קאָן מען ריכטיג ניט אָבשאַצען. די צוויי עפּיזאָדען זיינען געווען אין שייכות מיט בעלי חיים, דאָך האָבען זיי געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אין זיין לעבען. פאַרן ניט האָבען רחמנות אויף דער קעלבעל איז ער גענש געוואָרען, און פאַר זיין רחמנות צו די קעצעלאַך, איז ער פערגיטיגט געוואָרען. על אחת כמה, ווען ס׳האַנדעלט זיך לגבי מענשען, דאַרף אַלעס געטון ווערען מיט ישוב הדעת מ׳דאַרף אַריינגעהן אין יענעמס לאַגע, באַדענקען אַז דאָס זעלבע האָט דאָך געקאָנט פּאַסירען מיט מיר, אין דעם איצטיגען אידישען עת צרה ותוכחה, דאַרף יעדער איד זיך בעטראַכטען, אַז ביי איהם איז געווען אַ סיעת דשמיא, וואָס ער האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פריהער פון די ״אַרצות הדמים״, ניט זיין אייגענע חכמה האָט דאָס אויפגעטון, ווייל קיינער האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלען אַז אַזעלכע טיראַנישע פאַרפאָלגונגען זאָלען פאָרקומען אין צוואַנציגסטען יאָרהונדערט, דאַרף מען איצט ראַטעווען מיט אַלע מעגליכקייטען אונזערע ליידענדע ברידער.

דער מאמר איז אַ המשך צום פריהערדיגען. מיר ווייסען ניט דעם געצאָלט פון מצות, מ׳דאַרף בעטראַכטען דעם קאָסט אָדער פערלוסט פון אַ מצוה, ווי די הוצאות פאַר צדקה, די פערדינסטען וואָס מ׳פאַרלירט דורך שמירת שבת, געגען דעם גרויסען שכר, וואָס מ׳האָט פון יא זיין אַ שומר אמונים. די תורה זאָגט מכות שמיטה, אַז די מזל וברכה פון די פריהערדיגע אַרבייטס יאָהרען, וועט פערגיטיגען פאַר דעם פערלוסט פון דעם זיבעטען שמיטה יאָר. פון צדקה ווערט מען ניט אָרעם, די תורה זאָגט עשר תעשר זאָלסט געבען צום לוי 1 מעסטל תבואה פון יעדע צעהן וואָס ס׳וואַקסט אין דיינע פעלדער, ווערט דאָס גע׳דרשנט ״עשר״ גיב אַ צעהנטעל ״בשביל שתתעשר״, כדי דו זאָלסט רייך ווערען(דער וואָרט ״תעשר׳׳ איז פון לשון עשר רייכקייט) די חז״ל זאָגען ״הנותן פרוטה לעני מתברך בי׳ ברכות״, ווען מ׳גיט אַ אָרעמאַן אַ פרוטה, ווערט מען געעבנשט מיט צעהן ברכות, דאָס זעלבע איז אויך מכח אַלע מצות ומעשים טובים.

דאַגעגען די פאַרדינסטען וואָס קומען דורך עברות פון ניט עהרליך האַנדלען, בין אדם לחבירו, פון חלול שבת, קאַרגען פון מעשי הצדקה, מאַכען ביליג דעם למוד התורה ניט מהנה זיין ת״ח אד״ג, די אַלע פערדינסטען זיינען ניט מצליח. ״סוף גנב לתליה״, איז כולל אַלע ניט עהרליכע פערדינסטען, מ׳גיט ניט יעקבן, גיט מען עשו׳ן. מיר זעהן אָפט, אַז אַפילו פון די גרעסטע ניט אָרענטליכע פערדינסטען, געהט די עשירות גאָר זעלטען איבער צו די שפּעטערדיגע דורות. מיט דער טעאָריע ראַטה רבי, צו מאַכען דעם חשבון הנפש וועגען דעם מענשענס מעשים.

מפרשים איז קשה, אַז לא די, וואָס די ווערטער ״והוה מחשב״ זיינען ניט קיין המשך, נאָר זיי זיינען אַ סתירה צום פריהערדיגען מאמר ״שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות״, דער מענש ווייסט ניט וויפיל ס׳איז דער שכר פאַר מצות. ווען מ׳ווייסט ניט דעם סכום, ווי איז שייך צו זאָגען והוי מחשב, דו זאָלסט

באַרעכענען, מ״קאָן דאָך ניט באַרעכענען צאָלען וואָס מ׳ווייסט ניט, ס׳וואָלט נאָך פאַסען צו זאָגען והוי מערך דו זאָלסט אָבשאַצען ניט מחשב באַרעכענען. אין (מסכת עירובין י״ג) ווערט געבראַכט. ת״ר שתי שנים ומחצה נחלקו ב״ש ובית הלל, הללו אומרים, נוח לו לאדם שנברא, והללו אומרים נוח לו שלא נברא יותר משנברא. נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו, ואמרו לה ימשמש במעשיו״. צוויי און אַ האַלב יאָהר איז אָנגעגאַנגען אַ מחלוקת צווישען בית שמי און בית הלל איינע האָבען געזאָגט ס׳וואָלט זיין גלייכער פאַרן מענשען, ווען ער ווערט ניט בעשאַפען, ווי דאָס וואָס ער איז יא בעשאַפען געוואָרען. די אַנדערע האָבען געזאָגט, ס׳איז גלייכער, וואָס ער איז יא בעשאַפען געוואָרען. ווי ווען ער וואָלט ניט בעשאפען געוואָרען אמענדע האָבען זיי איינגעשטימט און באַשטעטיגט, אַז ס׳וואָלט זיין צופרידענשטעלענדער, ווען ער וואָלט ניט בעשאַפען געוואָרען, ווי דאָס וואָס ער איז בעשאַפען געוואָרען, און איצט ווען ער איז שוין בעשאַפען געוואָרען, זאָל ער נאָכזוכען זיינע מעשים, אַנדערע זאָגען ער זאָל מאַכען נוצליך זיינע מעשים.

רש״י הקדוש, ערקלערט דעם אונטערשייד פון די צוויי לשונות, ״יפשפש״ נאָכזוכען, איז שייך וועגען עבר, תשובה און חרטה אויף די געטונענע עולות, און צופרידענהייט אויף מעשים טובים, פאַר די עבירות זאָל ער נעמען אַ קבלה לעתיד מעהר ניט צו טון זיי, און מצות ווייטער צו טון. ״ימשמש״(נוצליך מאַכען באַציהט זיך אין גאַנצען וועגען עתיד, אורטיילען און באַקלערען, וואָס ס׳קאָן זיין דער פועל יוצא, דער רעזולטאַט פון דעם וואָס מ׳וויל טון. ביים מענשען קומט פאַר אַ ״מלחמת היצר, אַ קאַמף צווישען די געפיהלען, ליידענשאַפטליכע באַגעהרען, קערפערליכע אינסטינקטען וועקען פאַרלאַנגען. רייצען צו זינד אָבער די זעלען געפיהלען דער יצר הטוב די אינטעליגענץ מדות, מאָראַלס, עטיקס און צדקות טרייען צאַמען בעזיגען איינהאַלטען די עמאָציאָנען תאות דראנגען און פערלאַנגען זיי צייגען דעם דרך הישר, מוסר , חסידות, זיטליכקייט און טוגענד. דעם מענשענס נשמה זיין רוח אלה׳ מאַכט אַ חשבון הנפש, דעם פערדינסט פון אַ מצוה, דעם פערלוסט פון דער עבירה, דער נוצען פון אַ גוטען טאַט, דעם שאָדען פון שלעכטס ,פאַר זיך און פאַר דער געזעלשאַפט (זעה דעם ענין אבות פ״א משי״ב)

די פילאָזאָפיעס פון דעם פריהערדיגען חלוקי דעות, צווישען ב״ש און בית הלל, זייער ענדליכע איינשטימיגקייט, מיט די פונקטען פון ״יפשפש און ימשמש״ אַנאַליזירט דאָ רבינו הקדוש, ס׳זיינען דאָ צוויי שיטות. איינע איז אַלעס דן לכף זכות, אַ צווייטע לכף חוב, ווי זיי ווערען באַצייכענט אַלס אָפטימיסטען, אָדער פעסעמיסטען. איינע זעהען אַלעס אין דערגוטער און ליכטיגער פרעהליכער זייט, אַנדערע די טונקעלע, שלעכטע קאַטאַסטראָפאַלע זייט. די זעהן דעם מענשען מיט צדק און יושר, די דעם עגאָאיסט און פערדאָרבענעם. די לכף זכותניקעס, טרייען פערענטפערען רשעות, און פערדאָרבענקייט אַלס אויסנאַמספאַלען, פראָדוקטען פון אומשטענדען, וואָס וועלען זיך

פערבעסערן. לכף־חובניקעס אורטיילען לויט דער פסיכאָלאָגיע. ״כי יצר לב האדם רע מנעוריו. דער מענש איז נאַטירליך אַ חיה, מיט אַ ״איך, מיך, און זיך׳ טהעזיס... היפּאָקריטישע טענדענצען צו פאַרבאָרגען, פערשלייערן, זיינע ווילדע טיראַנישע רויב אינסטינקטען, פון דעם פרימיטיווען צווייפיסיגען חיה.

בית שמי זיינען בעוואוסט אין ש״ס צו געהן מיט דער שיטה פון זייער רבי שמי דעם קפדן, (פעסימיסטען) מדקדקים פון דינים און מצות, יקוב הדין את ההר, דען דין דאַרף ווערען אָנגעהאַלטען מיטן שטריינגסטען דיסציפלין, מ׳מוז זיין פינקטליך, אָהן תרוצים און אויסריידן, מ׳דאַרף מקיים זיין די תורה, בכל פרטיה ודיקדוקיה, פון דעם מחמיר זיין שטאַנדפונקט ווען מענשען זינדיגען דאָך, ווייל ״אין צדיק בארץ, אשר יעשה טוב ולא יחטא״. יעדער מענש זינדיגט, וואָלט דאָך גלייכער געווען, ווען ער ווערט גאָר ניט בעשאַפען. בית הלל זיינען בעצייכענט אַלס מקילים, מיט טאָלעראַנץ, אָפּטימיסטען, זיי בעגרייפען אַז ווען אַ בשר ודם איז צו שוואַך בייצושטעהן א נסיון אפילו ער ווערט נכשל אין אַ דבר עבירה, איז ער ניט קיין פערפאַלענער, סזיינען דאָ די פתחי תשובה.

ס׳איז דאָ א מאַמר חז״ל אַז אויף דער פראַגע, ״נפש החטאת, מה תהי עליה?״ וואָס זאָל זיין צו דעם וואָס זינדיגט? האָבען די נביאים געזאָגט ״ימות״, דער יום המיתה וועט מכפר זיין, די כהנים האָבען געזאָגט, יביא קרבן ויכפר, זאָל ער ברייגנען אַ קרבן, וועט דאָס פאַרגעבען זיין זינד, אָבער דער מוחל וסולח האָט געזאָגט. יעשה תשובה, ער זאָל תשובה טון, דארום איז לאָגיש צום זאָגען, אַז ס׳איז גלייכער, וואָס דער מענש איז יא באַשאַפען געוואָרען, ווי ער וואָלט ניט, ווייל ס׳איז שטענדיג מעגליך אַ תיקון הנפש תשובה. ווען זיי האָבען שפּעטער אויך געזאָגט, אַז מעגליך ס׳וואָלט בעסער זיין ווען דער מענש וואָלט ניט בעשאַפען געוואָרען, אָבער דאָס איז דאָך לאחר המעשה, דער מענש איז דאָ, און ער איז קיינמאָל ניט קיין פערפאַלענער ס׳איז דאָ דער מיטעל פון תשובה, יפשפש נאָכזוכען אַ חרטה לשעבר וקבלה לעתיד, בית שמי בלייבען קפדנים ״ימשמש״ טאַטען דאַרפען זיין נוצליך גוט בעפּאָר מ׳טוט זיי. חס ושלום ניט, איז דער מיטעל תשובה. רבי אלס אור־איניקעל פון הלל, איז אַ נאָכפאָלגער פון דער ב״ה שיטה. ביי הלכה מחלוקת, איז ב״ש וב״ה הלכה כבית הלל. דאָ ביי אַ פסיכאָלאָגישע פילאָזאָפיע, האָבעןביידע סיסטעמען ב״ש און ב״ה, געקומען צו אַ איינשטימיגקייט, אילו ואילו דברי אלהים חיים הם. ער נעמט אָן ביידע גירסאות, ״יפשפש און ימשמש ס׳זאָל זיין אַ חשבון הנפש קודם און לאחר המעשה . . .

אַ אגדה אין (ב״ב ע״ח) דרשנ׳ט דעם פסוק ״על כן יאמרו המושלים, ״באו ונעשה חשבון״, ס׳זאָגען די וואָס זיינען מושלים ברוחם, זיי קאָנען זיך קאָנטראָלירן געוועלטיגן איבערן יצה״ר זיי מאַכען דעם חשבון בדרך כלל. ניט איינצעלהייט צאָלען פון מעהר און וויניגער נאָר דעם אַלגעמיינעם איבערבליק פון ״שכר ועונש לעולם הבא״, פאַר מצות און עבירות, געגען ערדישע פערדינסטען און פערלוסטען, דאָס מיינט דאָ רבי, והוי מחשב הפסד מצוה

כנגד שכרה״, ושכר עבירה כנגד הפסדה״. ניט די איינצעלנע צאָלען, וועגען וועלכע ער זאָגט פריהער ״שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, נאָר אינהאַלט פון ״שכר ועונש״ דעם גייסטיגען פון עולם הנצחי געגען דעם ״ימינו כצל עובר״, דעם אויפן עולם התחתון, וואָס געהט פערביי ווי אַ שאָטען. אַזאַ אָפּשאַצונג ווערט געגעבען אין אַ אַנדער פּלאַץ אין אבות. ״יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה״, ס׳איז גוט און פיין אַ שטונדע פון תשובה און גוטע מעשים אויף דער וועלט. ״ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא, מכל חיי העולם הזה״. און ס׳איז מעהר ווירדיג, איין שטונדע געמיטליכקייט לעולם הבא, ווען דער מענש האָט זיך פערפאָלקאָמט, איז דאָס בעסער, ווי דער גאַנצער לעבען אויפן עולם השפל.

צוויי נוסחאות זיינען דאָ אין גמרא און משניות איז דער וואָרט ״״והסתכל״ מיט אַ ו׳ המוסיף, אין די סדורים איז ״הסתכל אָן אַ ו׳, מ׳דאַרף פערשטעהן אַז ״הסתכל״ מיינט ניט ווי ״ראה״, זעה, הבט, קוק, חזו, ענטפּלעק נאָר ס׳האָט אַ בעדייטונג פון אַ איבערקלערונג, באַדיינקונג אַנאַליזירען אַ קריטישע בעטראַכטונג. דער תנא איז אויך מדייק ״לידי עבירה״ ניט אין אתה עובר עבירה, אָדער ולא תחטא, דאָ מיינט מען שאַרפער ווי די עבירה אַליין. אויבערפלעכליך וויזט דאָ אויך צו זיין אַ סתירה. ער פאַנגט אָן בשלשה דברים דריי זאַכען און דער אויספיר איז פיער זאַכען (א) דע מה למעלה ממך, (ב) עין רואה, (ג) ואוזן שומעת און (ד), וכל מעשיך בספר נכתבים. וארום איז דער לשון ״מה למעלה ממך״, ניט אַ שם המפורש, אָדער אַ כנוי, וועגען ג־ט. וואָס שייך צו זאָגען כלפי שמים, עין רואה, ואזן שומעת, צוויי מענשליכע חושים אין שייכות מיט ג־ט, איז ער דאָך אינו גוף — ואין לו שום דמיון, די ג־טהייט קאָן ניט ווערען באַגריפען פערגליכען צו די חושים פון אַ בשר ודם.

דער מאמר איז אַ המשך, אַ ערקלערונג צו דעם, וואָס רבי זאָגט פריהער אין דער משנה. דאָס וואָס ס׳איז פערהאַנדעלט געוואָרען וועגען ״שכר ועונש״, דעם רעיון נשגב זאָגט ער איצט ״והסתכל״ און בעטראַכט קריג די השגה פון רוח אלה׳ ממעל, צו בעגרייפען, וואָס מ׳קאָן ניט וויסען מיט ממשותדיגע חושים, ווייל אין דורשין במעשה מרכבה. במעשה בראשית, הנהגת העולם, ווייל מ׳קען נכשל ווערן מיט ספיקות תרעומות און שאלות, ווי דער תלמוד דערצעהלט, וועגען די פיער גדולים שנכנסו לפרדס, זיי האָבען זיך פאַרטיפט אין חקירות פילאָזאָפיעס וועגען אלה׳ האָבען דריי פון זיי. בן זומא הציץ ומת, בן עזאי הציץ ונפגע, אחר קצץ בנטיעות, איינער איז געשטאָרבען, איינער איז געוואָרען געריהרט פון זינען און איינער איז געוואָרען אַ כופר, נאָר דער ריעז ר״ע איז אַריין און אַרויס בשלום. איוב זאָגט״ ״חקר אלה׳ מי ימצא״, ווער קאָן געפינען די ג־טס פאָרשונג, נסתרים דרכי אלה׳, אין ענינים מופשטים, מה למעלה מה למטה? צדיק ורע לו, רשע וטוב לו.

דער מענש דאַרף אָבער נאָכדיינקען, וועגען דעם מענשענס צוועק, מיט וועלכע מיטלען, מעשים, ער איז באַרעכטיגט צו ווערן בעצייכענט, אַלס דער אויסערוועהלטער פון דער שאַפונג, צו באַרעכטיגט זיין מיט קריגען דעם פול־

מאַכט ווי אין תהלים ווערט געזאָגט. תמשילהו במעשה ידך, כל שתה תחת רגליו. דעם מענש, מאַכט די השגחה פריטית, פאַרן געוועלטיגער, אַלע זיינען איהם אונטערוואָרפען. ווען מיר באַגעגענען אָפט דעם געגענטייל, אַז דער מענש איז ערגער בלוטדורשטיגער פאַלשער ווי די חיות רעות, אויסגעלאַסענער, בייזער, ווי די ווילדע טהירע, מענשען פערצעהרען, עקספּלאָאַטירען און פערשקלאַפען די באַשעפענישען טויזענטער מאָל מעהר, ווי זיי דעם מענשען, מעהר טיראַניש בלוט דורשטיג און אכזריותדיג זייען מענשען ווי חיות, זייערע מעשים תעתועים ווערען בעגאַנגען מיטן היפּאָקריטסטווא, פון קאָנפליקטען צאַנקערייען, צווישען ראַסען, נאַציאָנען, קלאַסען אד"ג מיטן תירוץ פון עקאָנאָמישע און געזעלשאַפטליכע פּריטענזיעס.

דער אדם העליון, רבינו הקדוש, זיינע פולסירענדע געפיהלען מיטן סענטימענטאַלען "ורחמיו על כל מעשיו", ווי זיין געוויסען האָט איהם געפּלאָגט, פאַר ניט דערלאָזען זיין מיטלייד געפיל צום קעלבעל זיין רחמנות צו די קעצלאַך, בעהאַנדעלט דאָ די פסיכאָלאָגיע פון תכלית הבריאה, די יסודות פון מענשליכען עקזיסטענץ אויף די פּרינציפּען פון מאָראַלס און עטיקס, בנוגע אַלעס פון אידישקייט, אין דער משנה, איז פערשלייערט די רעליגיעזע פילאָזאָפיע וואָס מיר געפינען ביי ר' יוסף אלבו דעם גאון מחבר בעל "העקרים".

דער רעליגיעזער עטישער פילאָזאָף, האָט קאָנצענטרירט די עקרי האמונה, אין אַ אינערען קרייז, פון רמב"ם'ס שלש עשרה עקרים, האָט ער קאָנדענסירט אויף דריי, וואָס זיינען כולל אונזער גאַנצע אמונה. די דריי זיינען. "מציאת השם", אַנערקענונג פון דער איינציגער ג-טהייט. "שכר ועונש, פערגיטיגונג און בעשטראָפונג פאַרן מענשענס מעשים, תורה מן השמים, די תורה איז געגעבען געוואָרען דורך מרע"ה פון הימעל.

ר' יהודה הנשיא האָט אָנגעפאַנגען מיט "שכר ועונש", מ'זאָל באַרעכענען דעם פערדינסט פון מצות, און דעם שאָדען פון עבירות. אין המשך מיט דעם, זאָגט ער צום מענשען. "והסתכל" און דיינק, פערטראַכט זיך, וועגען די אידעאַלען, וועסטו אַפילו זיך ניט אָנריהרען ,ווי למשל אַ הענטעל צו אַ כלי אויסהיטען די סיבות, וואָס בריינגען צום זינדיגען. דאָס איז די פילאָזאָפיע פאַרן מענשען" "דע מה למעלה ממך" בעגריף מיט וואָס דו ביסט דער "בחיר כל היצורים", ווייל דו האָסט דעם "רוח האדם העולה למעלה", ווערסטו דאָס העכסטע פון דער שאַפונג, דאָ קומט ער צו די דריי עקרים.

(א) "הכרת הבורא", אין דער מלכותא דארעא, וועלט רעגירונגען, מאַכען געזעצען, וועגען אַלע פרטים פון פיהרונגען, ס'ווערען באַשטימט שוטרים ושופטים. פּאָליציי, סאָלדאַטען און געריכטען, אָפּצוהיטען מ'זאָל פאָלגען די געזעצען און רעגולאַציעס, פערמשפטן, און אויספיהרען די שטראָפען, פון געלד ,טורמעס, ערנידערונגען אויך אַמאָל יסורים און טוידט פאַרן עובר זייך. דאָך דיינקען הונדערטער טויזענטער אמת ס'איז פערבאָטען, אָבער איך וועל די געזעץ היטער איבערכיטרעווען, קיינער וועט ניט וויסן. מיר זעהען, אָדער הערען. ס'איז אַפילו דאָ אַ כלל "סוף גנב לתליה", אָבער יעדער פער־

ברעכער דיינקט, ער וועט זיין אַן אויסנאַם, די אויג און האַנד פון געזעץ וועט איהם ניט דערגרייכען. ער איז קליגער, פאַרזיכטיגער, פערמאָגט אָנצושטעלען כיטרערע פערטיידיגער, אונטערקויפען די געזעץ היטער, זיין שולדיקייט, וועט ניט ווערען בעוויזען . . .

די פערפירערישע טענות, זיינען ניט שייך כלפי מעלה, דער וואָס באַגרייפט דעם "מה למעלה ממך" ווייסט, אַז "עין רואה", ניט אין פיזישען זין זעהן, נאָר אַפילו, וואָס מ׳טוט "בחדרי חדרים", "אין נעלם ואין נסתר" פון ג־ט קאָן מען זיך ניט אויסבעהאַלטען, "ה׳ יראה לבב", דער רבש״ע זעהט, וואָס ס׳טוט זיך ביים מענשען אין האַרצען, דעם אַטעאיסט, דעם סקעפּטיקער פעלט דער "מה למעלה ממך" ווי קהלת זאָגט, דעם מענשענס גייסט דערהויבט זיך, אָבער בהמה׳שער געפיהל נידערט אַרונטער. די חז״ל ברייגנען אַרויס דעם רעיון, מיט דעם כלל: "אין אדם עובר עבירה, אלא אם כן נכנס בו רוח שטות, שנאמר "איש כי תשטה אשתו", זינדיגען מיינט בענאַרישען זיך, מ׳נידערט אַרונטער צו דער בהמה׳שער מדרגה, ווען מ׳גיט נאָך די בהמה׳שע אינסטינקטען. אין (תהלים מ״ט) "אדם ביקר, ולא יבין, נמשל כבהמות נדמו. ווען דער מענש וואָס דאַרף זיין אַ יקר, פערשטעהט ניט, איז ער געגליכען צו אַ בהמה. (תהלים צ״ד) "בינו בוערים בעם וכסילים מתי תשכילו, הנוטע אוזן הלא ישמע, אם יוצר עין הלא יביט". פערשטעהט איהר בורים, און נאַראַנים, ווען וועט איהר קלוג ווערען. אַז דער באַשאַפער הערט און זעהט, ער ווייסט אַפילו דעם מענשענס געדאַנקען, דער דע מה למעלה ממך דעקט אויף דעם שלייער פון "הכרת הבורא".

(ב) ס׳זיינען דאָ מענשען, וואָס ווילען פערענטפערען זייער זיין פורצי גדר. ווייל זאָגען זיי, מיר זיינען פשוט׳ע מענשען און ווייסען ניט, וואָס ס׳איז אסור, טריף, טמא, אַ עבירה, אָדער מותר, כשר, טהור און מצוה". ענטפלעקט דאָ רבי, מיט די תירוצים ווערט איהר ניט בבחנת "שוגג", אויך אויפן עולם התחתון, גילט ניט דער תירוץ, אומוויסענהייט איז ניט קיין ענטשולדיגונג פאַרן טון אַן עולה... מענש! דו האָסט אויגען "עין רואה", דאַרפסטו לערנען, הלמוד מביא לידי מעשה, ווארום לערענסטו ניט, צו וויסען וואָס מ׳מעג און וואָס מ׳טאָר ניט, מיט דעם רמז איז דער סדר אין ק״ש, פריהער ושננתם לבנך, שטודיר, לערען, דערנאָך איז דאָ, "והיה אם שמוע, פן יפתה לבבכם וסרתם"... דער תנא זאָגט ווייטער: ווען אפילו ס׳זאָל גילטען דער תירוץ, אַז דו ווייסט ניט, און קאָנסט ניט לערנען, דו ביזט ניט מסוגל מיט דעם "עין רואה", איז דאָס אויך ניט קיין תירוץ מספיק, ווייל דו האָסט דאָך אַ "ואוזן שומעת", אַ תורה שבעל פה הערען לערנען, העלף גרינדען שוהלען, חברות, זיי אויסהאַלטען, דאָרט וואו מ׳גיט זיך ניט אָפּ מיט פוסטע צערעמאָניעס, נאָר וואו מ׳קען הערען תורה, מוסר, דרך ארץ, הלכה, אגדה, אונזער תורה איז מן השמים, דער קנין פון אַלע אידען.

(ג) "שכר ועונש", דאָ איז אַ ווייטערע ערקלערונג צום געדאַנק פון פערגיטיגען פאַר מצות און בעשטראָפען פאַר עבירות. דאָ איז דער געדאַנק,

וואָס מיר באַגעגענען אין ספרי מוסר, איינגעהילט אין מליצהדיקע תפלות, סליחות און יוצרות פון די ימים נוראים, ביים בית דין של מעלה, ווערט גאָר ניט פערגעסען, דאָרט פיהרט זיך אַ ריכטיגע בוכהאַלטעריע. ספרי חיים וספרי מתים פתוחים לפניו, וחותם יד כל אדם בו״, ס׳זיינען דאָ ביכער פון לעבען און ביכער פון טויט, יעדער מענשענס נשמה, איהרע גוטע מעשים און שלעכטע זיינען פערצייכענט, לויט זיי ווערט באַשטימט דער לעבען און דער טויט. אַ מענש קאָן ניט אָפלייקענען זיינע מעשים מיט זיין אייגענער חתימה ווערט אַלעס באַשטעטיגט, דיינק ניט איד אַז ס׳ווערט וואָס פאַרגעסען. ״אין שכחה לפני כסא כבודך״. מעגען אַוועקגעהן פולע יאָהרען, ״פוקד עון אבות על בנים״. אַזוי איז זכות אבות מגין פאַר דור דורות, אין אונזערע תחינות ובקשות זיינען פול מיטן ״זכור ברית אברהם ועקדת יצחק״.

אין זכות פון אַלע צדיקים, קדושים, לומדים, יראים, ושלמים, מיר זעהען דעם הויכען מאָראַל, ווען דער עונש איז פאַר, שלשים און רבעים, דעם דרייטען און פערטען דור. איז אָבער דער מדת הרחמים, ״ועושה חסד לאלפים״, דער חסד, פערגיטיגונג, ווערט אָנגעהאַלטען פאַר אונענדליכע יאָהרען און דורות. אַזוי ווערט באַשטעטיגט אין פסוק, ״ויכתב בספר זכרון לפניו ליראי ה׳ ולחושבי שמו, ס׳ווערט ביי די ״פמליא של שמיא פערשריבען און געדיינקט, גלייך אין דער סדרה בראשית ווערט געזאָגט: ״זה ספר תולדות האדם״. מרע״ה ווען ער האָט געוואָלט אַנווענדען אַ שטאַרקען אַרגומענט, אַז מ׳זאָל אידען מוחל זיין דעם ״עון העגל״ זאָגט ער רבש״ע ווען דו וועסט די אידען ניט מוחל זיין ״מחני נאָ מספרך אשר כתבת״. מעק מיר אויס פון דייך בוך, און די שכונה האָט געענטפערט ״דער וואָס האָט געזינדיגט, איהם וועל איך אויסמעקען, ווען דוד המלך שעלט זיינע שונאים איז די קללה ״ימחו מספר החיים״. זיי זאָלען ווערען אויסגעמעקט פון לעבענס בוך״.

די דריי עקרי הדת אין דער משנה, אַזוי ווי ביים בעל העקרים זיינען דער תמצית שבתמצית פון תרי״ג מצות און אַ קיצור פון די י״ג עיקרים להרמב״ם, אין די ״אני מאמינ׳ס ווערט אין: א, ב, ג, ד, ה, געגעבען די פרינציפען פון, ״הכרת אחדות, מהות, נצחיות, און קדושת הבורא, אין די אני מאמינ׳ס ו, ז, ח, ט, וועגען נביאות, מקבל־התורה מרע״ה אַלעס איז מפי־הגבורה ע״י משה מסיני, זי איז א אייביגע ניט ווערען פערביטען. די אני מאַמינס י, י״א, י״ב, י״ג, פערהאַנדלען שכר ועונש, השארת הנפש, ביאת הגואל, און תחית המתים.

אונזער משנה, ר׳ יוסף אלבו״ס, וואָס זיינען אַלעס כולל אין ג׳ עקרים, דער רמב״ם אין י״ג און דער מאָראַל פון ואהבת לרעך כמוך זו כל התורה כולה, די אַלע זיינען איינשטימיג, מיט אונזער תורה שלימה תרי״ג מצות בכל פרטיהן ודקדוקיהן, דאָס ווערט פערשטאַנען דורך לשמוע וללמד . . . דער למוד ברייננגט צום לשמור ולעשות ולקיים . . .

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה ב׳

רבן גמליאל בנו של ר׳ יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, וכל העוסקים עם הצבור יהיו עוסקים עמהם לשם שמים שזכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד, ואתם אני מעלה עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם.

רבן גמליאל דער זוהן פון ר׳ יהודה הנשיא זאָגט, גוט איז תורה לערנען מיט וועלטליכקייט ווייל דער מיהען זיך פאַר זייביידען מאַכט פערגעסען זינד, און תורה וואָס מיט איהר איז ניטאָ קיין אַרבייט וועט אַמענדע בטל ווערען און וועט שלעפען צו זינד און אַלע וועלכע באַשעפטיגען זיך מיט געזעלשאַפטליכע אויפגאַבען זאָלען זיך מיהען פון ג־טס וועגען וואָס דענסמאָל וועט דער זכות פון זייערע עלטערען זיי באַשטעהן אויף אייביג און פאַר אייך וועט פון אויבען פאַררעכענט פיעל שכר אַזוי ווי איהר וואָלט דאָס אַלעס אַליין אויפגעטאָן.

ווי מיר ווייסען, איז רבי דאָס מיינט ר׳ יהודה הנשיא, געווען דער מסדר המשנה, וואָס ס׳איז כולל אויך מסכת אבות, און דער בעל המאמר איז זיין זון, רבי געפינט פאַר נייטהיג צו בעצייכענען דעם ר״ג אַלס זיין זון, צו מאַכען דעם הבדל פון פריהער און ערשטען פרק דערמאָנטען ר״ג, וואָס איז געווען רבי׳ס גראספאטער. (מעהר וועגען דעם סדר הדורות פון דער הלל דינאַסטיע איז שוין פריהער אין דעם ספר בעהאַנדעלט געוואָרען). מען דאַרף באַמערקען דעם זעלבען געדאַנקען לויף פון פאָטער און זון: רבי באַנוצט דעם לשון ״תפארת״, שעהנקייט, און זיין זון ״יפה״ פיין, זיי בעהאַנדלען ביט וועגען טוב ורע״ גוט און שלעכט, נוצליך אָדער שעדליך, זייער אַנאַליזירען איז מכוח אַזעלכעס, וואָס ס׳איז פאַסענד, עסטעטיש, ניט וועגען אַ זינד פערברעכען רעליגיעזיש אָדער געזעלשאַפטליך.

דעם פרינציפ וואָס דער בעל המאמר זאָגט דאָ, קאָן ווערען געלערענט,

אַז ער מיינט, ס'איז פיין צו לערנען תורה מיט דרך ארץ, און ס'קאָן אויך מיינען: צוויי בעזונדערע געגענשטאַנדען, וואָס סאיז פיין צו האָבען בײדע. נעמליך, תורה און דרך ארץ. דער זאַץ "דרך ארץ", איז ניט איבעראַל בענוצט פאַר דעם זעלבען אַנווייזונג. ס'מיינט אַמאָל אַ מלאכה, אַ פּראָפעסיע אַ וועלטליכען שטייגער באַשעפטיגונג. מ'זאָל דאָ אַזוי ערקלערען, וועט דער ווייטערדיגער זאָגען "וכל תורה שאין עמה מלאכה — זיין דער אויספיהר צום יפה ת"ת — און דער מאמר רעדט ניט וועגען דער תורה, נאָר וועגען די לומדי תורה. פאַר זיי די לערנער, איז פאַסענד צו האָבען אַ באַשעפטיגונג, אַ פרנסה, ווייל ווי ס'ווערט אויך געזאָגט אין אבות "אם אין קמח אין תורה". ווען ס'איז ניטאָ פון וואנעט צום לעבען וועט מען ניט קענען לערנען.

וועגען דעם ענין, ווערט פיעל בעהאַנדעלט ביי די חז"ל, און ווי ס'ווייזט אויס, איז וועגען דעם דאָ מיינונגספערשידענהייטען. דער תנא ר' מאיר, וואָס האָט געלעבט אין אַ פריהערדיגען דור, ווי דער ר"ג זאָגט (קדושין פ"ב) "לעולם ילמד אדם לבנו אומנות נקיה וקלה". אַ מענש זאָל לערנען זיין קינד, אַ ריינע און גרינגע פּראָפעסיע, נאָך איניגע מאמרים ביי די חז"ל "דער וואָס לערענט ניט זיין קינד קיין מלאכה ,איז דאָס גראדע, ווי ער וואָלט איהם געלערענט צו זיין אַ גזלן. זיבען יאָהר איז געווען אַ הונגער, אָבער ער איז ניט פאַרבייגעגאַנגען די טיהר פון אַ בעל מלאכה. דוד המלך זאָגט "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך". וואהל איז צו דעם וואָס לעבט פון זיינע הענדס פּראַצע, מיר געפינען אָבער אויך ביי די חז"ל, אַ געגענגעזעצטע מיינונג: ר' שמעון בן אליעזר זאָגט, איך האָב קיינמאָל ניט געזעהן (ער רעכענט דאָ אויס מלאכות, וואָס וואָלטען זיך פאַסען צו די חיות, לויט זייערע ספּעציעלע אייגענשאַפטן, אַ לייב אַ לאַסט־טרעגער, מיט זיין שטאַרקייט, אַ פוקס אַ קרעמער, מיט זיין כיטראָסט. דאָך קריגן זיי זייער פרנסה, אַזוי דאַרף דער מענש האָבען בטחון צו האָבען זיין פרנסה און פאַרנעמען זיין צייט מיט לערנען. ר' נהוראי זאָגט, (ס'איז דאָ אַ סברא אַז ער איז ר' מאיר, ביידע נעמען בעדייטען ליכטיגקייט). איך לאָז אַוועק אַלע סאָרטען אומנות אין דער וועלט, און וועל לערנען מיין זון נאָר תורה. ווייל אַלע מלאכות, קאָן מען נאָר טון ווען מ'איז יונג מיט פיעל כוחות, אָבער צו דער עלטער, קאָן מען ניט אַרבייטען און מ'הונגערט, אָבער תורה, קאָן מען לערנען סיי אין דער יוגענד און סיי צו דער עלטער.

ס'ווערט דאָ אויסגעפירט "שיגיעת שניהם משכחת עון", תורה און דרך ארץ מאַכט פאַרגעסען זינד, וועגען תורה זאָגען די חז"ל, "מגני ומצלי, זי בעשיצט מ'זאָל ניט זינדיגען און זי ראַטעוועט פון זינד ווען מ'איז נכשל געווארען, ס'ווערט געגעבען אַ עצה, "אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש". אַ סגולה ווען דער יצר הרע בעגעגענט דיר, ציה איהם אַריין אין בית המדרש, די תורה גיט דעם מענשען צו זיין אין דער מדרגה, פון אַ "גבור הכובש יצרו", מ'בעזיגט די בייזע אינסטינקטען, אָבער מיט וואָס איז מלאכה אַ שומר אויסצוהיטען פון זינד, מיר געפינען אַ קאָנטראַסט צו דער טעאָריע, דאַר־

טען אין (מסכת קדושין) ס׳ווערט אויסגערעכנעט, פיעל סאָרטען האָרעפּאַשניקעס, ווי קעמעל טרייבער און אייזעל פיהרער, אַלס פערגרעבטע בורים, וואָס זיינען חוטאים, געגען זיי איז מרמז דער פסוק ״סורו מרע״ אָוועקקערען זיך פון די שלעכטע מ׳טאָר מיט זיי ניט האָבען קיין מגע ומשא ניט אָפּלערנען זיך פון זיי.

(דער ענין איז בעהאַנדעלט געוואָרען באריכות אין פ״א מש״י שמעיה אומר).

וועלכע מפרשים ערקלערען, דרך ארץ מיינט רעספּעקט, אַנשטענדיגקייט, אָפּשיי, ס׳זיינען דאָ ת״ח וואָס לערנען מיט פערדאָרבענע מאָטיווען, ״על מנת לקנטר״, ער זאָל קאָנען דערצערנען, אָפּשפּעטען פון דער תורה מגלה פּנים בתורה שלא כהלכה״, ער טייטשט אַבזיכטליך אויס פאַלש, פערדרעהט דעם אמת׳ן רעיון, דער וואָס לערענט פון גאוה וועגען, מ׳זאָל איהם רופען רבי! אַ קאַריערעיסט צו טון שענדליכע מעשים, פּערדעקט אונטער אַ לומדישען מאַנטעל ,ער איז אַ ״מתכבד בקלון חבירו״, מיט חוצפּה אַנצוטייטלען אויף אַ בכבודיגען ת״ח, מיט אַ אויסערליכען גלאַנץ מבטל זיין דעם אמתן למדן, מאַכען איהם איינג דעם פּלאַטץ, דעם מוסר השכל וויל דאָ אָנצייגען ר״ג, נאָר ווען תורה געהט בעזאַמען מיט דרך ארץ, איז דאָס פּאַסענד, ווייל נאָרביידע בעזאַמען פאַרמיידען זינד, ניט עובר צו זיין אויפן ״את ד׳ אלה׳ תירא״ האָט ר׳ עקיבא געדרשנט, דעם וואָרט לרבות ת״ח ווי ס׳ווערט דאָ געלערענט אין (אבות ד׳) ומורא רבך כמורא שמים״, פאַר אַ ת״ח זאָל מען האָבען מורא און רעספּעקט ווי לגבי דער שכינה, די תורה זאָגט אַז ״והדרת פּני זקן״, זה שקנה חכמה.

אַנדערע מפרשים ערקלערען, אַז דרך ארץ מיינט וויסענשאַפט ״חכמות היצונים״. אין תלמוד ווערט געבראַכט אַז רבי, איז געווען אַ מלומד אין וויסענשאַפט, ער פלעגט זיך מתוכח זיין מיט זיין פריינד דעם מושל פון רום איבער די אידען ״אנטונינוס אין פילאָזאָפיע, אַסטראָנאָמיע און נאַטור וויסענשאַפט, רבי׳ס קינדער האָבען געלערענט חכמת יונית, וועגען חכמה זאָגט איוב, ״שאל נאָ בהמות ותורך, שח לארץ ותורך״, פרעג ביי די בעלי חיים, וועלען זיי דיר ווייזען פון דער ערד פלאַנצען שטודיר, אין תהלים ״השמים מספרים . . . אַסטראָנאָמיע, פיזיקס, מאַטעמאַטיק, מינעראַלאָגיע אַז״וו, אז״וו. די אַלע למודים דערצעהלען, זיי אַנטפּלעקען די מסתרי הטבע, אויך פון איינסעקטען קאָן מען לערנען: ״לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם.

אַ אמת׳ער תלמיד חכם דאַרף זיך ניט בעהאַלטען אין די ד׳ אמות של הלכה חכמה פערשטאַרקט, בעלייכט די ידיעות התורה, דאָ ווערט געגעבען דער ערהאַבענער פּרינציפּ מ׳זאָל לערנען וועלט וויסענשאַפטען, מ׳נויטיגט זיך צו וויסען, מיטן מאָטיוו פון ״ודע מה שתשיב לאפּיקורוס, ווען אַטעאיסטען און סקעפּטיקער פאַנגען אַן אַרגומענטירען, דאַרף מען זיי זאַכליך ענטפערען, איבערצייגענד בעוויזן, די טיפזיניגע הומאַנישע לערעס און מאָראלן פון אונזער תורה. דורכלויפענדיג די פיר־טויזנד יאָר בערך פון אידישן

עקזיסטענץ, געפינען מיר, אַז אין אַלע עפּאָכען האָבען די אידישע גייסטיגע פירער געהאַט אין איין פאָרם אָדער אַ צווייטען, די היילִיגע נויטיגע אויפגאַבע פון "ודע מה שתשיב", אברהם אבינו לגבי נמרוד, געצענדינער און אנשי סדום, אזוי די אבות און שבטים, מרע"ה לגבי פרעה'ן, די חרטומים, וואָס האָבען גע־טענה'ט "לא ידעתי את ה' אַזוי איז אָנגעגאַנגען דער סדר געגען די נביאי הבעל, פּאַגאַנישע כהנים פון "פּעור, בעל צפון, אוב, ידעני, עשתרות, אד"ג. געגען די אַלע מתבוללים פאַר די קולטען אין אשור מצרים עמון ומואב, בבל, פרס און סבי דבי אתונא. העלעניסטישע פילאָזאָפען, בקכוס־קולט אד"ג.

אויף דער וועלט אַרענאַ, האָט זיך באַוויזען דער קריסטענטום און מוסולמענענטום,ביידע בעהויפּטען צו גלויבען אין אַ מאָנאָטעאיסטישער ג־טהייט. ביי איינער מיט אַ צוגאָב פון אַ דריי־עק, ביי דער צווייטער, דעם נביא'ס באָרד, טערקישען גן עדן... ביידע בעהויפּטען צו זיין די יורשים פון די מאָראַלען אין תנ"ך? און פאַר דער גאַנצער צייט, איז אַ ענדלאָזע קעהט. אויסער, וואָס די פיזישע פערפאָלגונגען, גרושים, צרות, אונטערדריקונגען און פּיין פון איין זייט, די לעסטערונגען פון בלבולים, גזירות געגען אמונה, תורה און יודענטום, וואולגאַרישען חוזק מאַכען, גריבלען זיך צו פאַבריצירען גיפטיגע העסליכע איינזייטיגע וכוחים מיט זייער פיזישע מאַכט, זיך ערלבויט און ברענען אידען און אויך דעם תלמוד, מיט אַנדערע היילִיגע ספרים די היפּאָקריטישע יורשים פון תנ"ך, מיט זייער פאַלשען איבערנעמען, אונזערע הומאַנישע פּרינציפּען, מאָראַלס, יושר וצדק, האָבען פערצוקט, געשענדעט און פערשמוצט אונזער גוף און נשמה, מיט פּאַשקווילען שריפט פּראָפּאַגאַנדע, גיפטיגע העסליכע איינזייטיגע וכוחים מיט זייער פיזישען מאַכט, זיך ערלויבט צו פּייניגען און איזדיקעווען שפּאַסען פון אַלע אונזערע היילִיגקייטען, ווען אונזער צד איז געווען אין לעבענס געפאַר צו ענטפּלעקען דעם אמת, זיך ריינוואַשען, פון די פאַלשע בלבולים און זלזולים.

פערשריבען מיט בלוט און טרערען, זיינען די זאָגעאַנטע ויכוחים, איינזייטיגע אַרויפגעצוואונגענע דיספּוטען, פון איין זייט אומוויסענדע, קליינקעפּיגע, איינגעהאַרציגע, טיראַנישע גלחים, אָבער מיט דער ברוטאַלישער מאַכט חוצפּהדיקער הערשאַפט מיט זיי. פון דער צווייטער זייט, גאונים, חכמים, דיינקער, אידישע פילאָזאָפען, טיפע געלערנטע אין תורה און חכמה מיט דעם מאַרטירער גייסט, מיט אונערשראָקענקייט געקוקט דעם טוידט אין די אויגען, פאַרן זאָגען דעם אמת, איבערצייגען די לויטערקייט, זיטליכקייט, טיפע ידיעת אין תלמוד און אונזערע ספרים פון פּאָעזיע מדות, מוסר, עטישע און עסטעטישע פּיהרונגען, די פינסטערלינגע זיינען געווען בעוואָפענט מיט אינקוויזיציע מאַטער אינסטרומענטען, אויטאָ־דע־פע, גרושים, קאָנפיסקאַציעס שאַנד צייכענס אד"ג. דער אידישען צד מיט אמונה, בטחון, מסירת נפש אידעאַל, און באַזעלט באַלויכטען מיטן: "ודע מה שתשיב לאפּיקורס", דאָך מיט אַזאַ אויסשרייענדען טרוסישען פּאַרטייאישען קאַמף, האָט אין מערסטען פעלע געזיגט דער אמת.

די מיטעלאַלטערליכע שטאָק־פינסטערניש איז נאָך איצט אויך דאָמינירענד, שאָלטעט און וואַלטעט, מיט דערזעלביגער וואולגאַרישער בעסטיאַליטעט, דאָך מוז מען באַמערקען די שטראַהלען דורך דעם פעך שוואַרצען געדיכטען נעפעל, פראָגרעס און ציוויליזאַציע האָבען דאָס ווייניגע געהאָלפען, אַז אין מערסטען פעלע, זיינען אונזערע אמת־זאָגער, ניט אין סכנה, די פינסטערע פאַנאַטישע סטראַשידלע, האָט ניט מעהר די בלוטדורשטיגע מאָנסטער כוחות צו פערגוואַלטיגען די וואַרהייט. אָבער צום בעדויערען, איז אויך אונזער צד פיעל שוואָכער, אויסער וואָס ס׳איז זעלטען בנמצא, די ריזיגע גייסטער פון תורה וחכמה, פעהלען אויך די העלדישע קעמפער, מוטיגע בעשיצער, וואַכענדע שומרים, צו זעהן די לויערענדע סכנה אויף אידען און דעם אידענטום.

די וועלט אויסדריקע, זיינען אין די לעצטע שטורעמדיקע צייטען רייכער געוואָרען מיט אַ טערמינען, פון אַ ״פיפט־קאָלומניק, קוויזלינג, טראָיאַנער פערד״, דאָס מיינט נידעריגע נפשות, פאַלקס פעררעטער, פראָוואָקאַטאָרס וואָס פערקויפען זייערע נשמות, זייערע אייגען לאַנד. די פאַרעטערישע מעשים תעתועים האָבען שוין פון לאַנג, דעם שאַנד באַצייכענונג, ״מהרסיך ומחריביך ממך יצאו״. זיי האָבען געמאַכט דעם עגל, דעם פסל מיכה, נביאי הבעל, די העלעניסטען, די רומאַניזירטע פערקויפטע נפשות, מסיתים ומדיחים, זקן־ממרא׳ס פאַר וועלכע מיט זייער גיפטיגען איינפלוס זאָגט די תורה: ״ובערת הרע מקרבך״. די נידערטרעכטיגע משומדים, מלשינים פאַשקווילען שרייבער, וועלכע פון די אַפּאָסטאָלען, און שפעטער פיעל אידישע משומדים. אייניגע פון זיי, זיינען אפילו געווען, פאַר פילע יאָהרען אידישע רבנים, מלומדים אָבער די קאַריערעסטען האָבען פאַראַטען דעם יודענטום פערוואַנדעלט געוואָרען און מוסרים, מלשינים און צוררים. זיי האָבען זיך געוואָלט אויספיינען פאַר די שונאי ישראל, ס׳ווערט אַפילו בעהויפטעט, אַז דער בלוט הונט טאָרקוועמאַדאַ, האָט געהאַט אין זיך אידיש בלוט, אויך איצט געפינען זיך, נאַרישע פובליציסטען, וואָס ווילען אונז מזכה זיין, מיט דעם נידערטרעכטיגסטען פון אַלע סאַדיסטישע אַנטיסעמיטען דער מנוול היטלער, אַז ער איז אַ אידישער ממזר... (מוחל זיי די טובה).

אין די לעצטע יאָהרען האָט פאַרדונקעלט דעם אידישען האָריזאָנט, איינער פון דעם סאָרט ״מהרסיך״... אַ זאָגענאַנטער אידישער שרייבער, מיט אַ באַגאַבטען ליטעראַרישען סטיל און שילדערער: אָבער אַזעלכער, וואָס אין זיין שרייבען, האָבען זיך אָפט געצייגט שטריכען פון אַ דעגענעראַט, אַלאַ אָסקאַר ווײַלד, אַ געוועזענער פליאַסקעדריגע, דערנאָך אַטעאיסט, איז געוואָרען אַ אמונה, ג-ט זוכער, האָט אָנגעשריבען דריי ביכער אין אידיש (איבערגעזעצט ביי אַ פלאַמיגען ציוניסט, וואָס האַלט אַז כסף וזהב מטהר — אין ענגליש).
אין איינעם גיט ער איבער די טעאָריעס פון אידענפיינדליכע אַפּאָסטאָלען, וועגען דעם געבורט, טעטיגקייטען, ווירקונגען, ניסים ומופתים און מאַרטירערטויט פון ״בוצרי״. אין זיינע 698 זייטען זיינען די ערצעהלונגען פון דריי פענאָ־

מענאַמען: אַזעלכע וואָס זיינען אויפן "עולם התהו", איינער איז אַ געוועזענער רוימישער הגמון" (אַזאַ בעאַמטער) אין ארץ ישראל דאַמאָלסט, ווען ס'זאָלען האָבען זיך פאַרלאָפען די אויסטערלישע ענטשטעהונג פון קריסטענטום, ער איז געווען דער, וואָס האָט דעם נוצרי נאָכגעשפּירט, געהאָלפען איהם פערהאַפטען און קרייציגען, זיין שטראָף איז, וואָס ער קאָן ניט שטאַרבען, אַ אייביגער "גלגול" איצט איז ער אין דעם גולם פון אַ האַלב משוגענעם פּוילישען פּאַן, אַ גאַליגער אַנטיסעמיט, וואָס שימפּט און שיט מיט ליגענס און באַליידיגונגען אויף די אידען.

דער צווייטער דערצעהלער איז. די לעגענדאַרישע פערזאָן, וואָס ווערט באַשימפּט ביי קריסטען, אַלס דער היסטאָרישער פאַררעטער "יהודה איש־קריות", דער איז אויך אַ עולם התהו'ניק, לויט דעם בוך שילדערונג פון קריסטליכע קוואַלען, איז ער דאַמאָלסט אין ארץ ישראל געווען דעם נוצרי'ס אַ פאַנאַטישער אַנהענגער, אַ צודרייטער אַסקעט, וואָס האָט אין דעם אותו האיש געזעהן דעם ערוואַרטעטען משיח, אָבער האָט אַמענדע פעררעטען זיין רבי, אָנגעוויזען אויף איהם צו די רוימער, וואָס ס'האָט געבראַכט צום נוצרי'ס קרייציגונג, פאַר דעם איז ער פערשאָלטען געוואָרען צו זיין דער מיטהישער גלגול פון וואַנדערענדען איד", ער פּאַזירט איצט אין וואַרשע אַלס אַ אָרעמער חסיד אַ הענדלער פון אַנטיקען. די דריטע פערוואָגעלטע נשמה, פון אַ דאַמאָלסדיגען יונגען גלויביגער אין בעל מופת, מיטן נאָמען יוחנן , וואָס איז איצט פערזאָניפיצירט אין מחבר. דער עסענץ פון דעם בוך אז, אַז דער אָפּיציעלער אידישער טעטראַרך (מלך) האָט ברוטאַל ערמאָרדעט "יוחנן המטביל (דזשאָן דהי באַפּטיסט)", אַ קריסטליכער קדוש, דורכן שולד פון קאָרופּטע אידישע כהנים גדולים, סנהדרין און פאָלק, איז דער נוצרי געוואָרען פערהאַפּטעט, געמשפּט, פאַראורטיילט און געקרייציגט געוואָרען. כאָטש וועלכע פון אונזערע באַריהמטע תנאים, ווי ר' יוחנן בן זכאי, ר' גמליאל מיט זייערע תלמידים האָבען אין נוצרי געגלויבט געהאַלטען פאַר אַ צדיק. נאָך מעהר ווי די אמתע תנאים, בעשאַפט דער מחבר אַן אייגענעם געמאַכטען תנא, אַ גרויסען געלערנטען, צדיק, ירא שמים, וואָס איז געווען דעם נוצרי טריי און איבערגעגעבען, געגלויבט אַז ער איז דער מלך המשיח, דער אידישער גואל־צדק. אין צווייטען בוך וואָס דער מחבר האָט געשריבען, אַלס ענטפער צו זיינע קריטיקער, איז ער בפירוש אַ כופר בעיקר: אַז די תורה איז אַ נצחיות, זי איז מן השמים, אַז מרע"ה איז דער אבי הנביאים און נאָך כפירות... דער דריטער בוך פון ערגסטען שונאי ישראל צווישען די אַפּאָסטאָלען, שטייגט נאָך אַריבער די פאַלשקייטען.

די ביכער געדרוקט, אין דער ענגלישער שפּראַך, ווערען געלייענט, ביי אונזערע תנוקות שנשבו בין הגוים, זיי ווייסען ווייניג פון תלמוד, די דאַמאָלסדיגע געשעהענישען, צו זיי איז אומבעקאַנט די אומפּאַרטייאישע קריסטליכע טעאָלאָגיע, דער איינפלוס פון די אידישע תנאים לויט דעם מחברס ליגענס איבערגענומען פון וואונדער מאַן, און וועמען אויך אידישע תנאים האָבען

געגלויבט. רוצחימשע קאָרופּטע אידען האָבען פאַראורזאַכט דעם מאַרטירער טויט, ס׳פעהלט דער ״ודע מה שתשיב״ און זיי קאָנען לייכט פערלירען זייער רעספּעקט, צום יודענטום און סימפּאַטיע צו אַנדערע אמונות. רועים ומנהיגים. אם החרש תחרישו, קאָן דאָס פיהרען צו כפירה פאָלגט נאָך דעם ״ודע מה שתשוב, תורה עם ד״א מאַכט פערגעסען צום זינדיגען היט אָפּ די מכשולים פון כפירה.

אַ גמרא אין (חגיגה ה׳) קאָן בעלייכטען דעם רעיון, ס׳ווערט דאָרט דערצעהלט, אַז ״רב אידי״ פלעגט דריי חדשים אַרבייטען און דערנאָך קומען כאָטש פאַר איין טאָג אין בית המדרש לערנען, פלעגט מען איהם רופען דער תלמיד פון אַ טאָג. האָט ר׳ יוחנן געזאָגט, דאָס איז אַ פיינע מידה, ווי דער פסוק זאָגט, ״ואותי יום יום ידרשון״, דער וואָס קאָן ניט קומען אָפט, נאָר טוט זיך אָן אַ כוח, צו קומען איין מאָל אין אַ ווײלע, איז זיין זכות, ווי ער וואָלט קומען אַלע טאָג, ווייל אַ מענש מוז דאָך האָבען פרנסה, אַז מ׳האָט ניט וואָס צום עסען, קאָן מען ניט געהן לערנען, ווי מיר זעהען פון דעם עפּיזאָד ביי הלל הבבלי וואָס ער איז געווען דער גרויסער מתמיד, אָבער ער האָט געמוזט האָבען חיונה, איז ער געווען אַ האָלץ קלייבער, און ווען ס׳האָט געטראָפען אַ סיבה, צוליב דעם וועטער, אַז ער האָט ניט געקאָנט פערדינען, איז זיין לערנען בטל געוואָרען. ער האָט זיין לעבען געשטעלט אין סכנה, עובר געווען אויפן פאַרבאָט, ״ושמרתם את נפשותיכם, צינים ופחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מהם.

ס׳זיינען עראיינערט פיעל חכמי התלמוד, וואָס זיינען געווען ערד־אַרבייטער. ר׳ יהושע בן חנניה, איז געווען אַ קוילען גרעבער, ר׳ יוחנן הסנדלר, איז געווען אַ שוסטער, ר׳ יצחק נפחא אַ שמידט, אַזוי געפינען מיר נאָך תנאים, אמוראים, גאונים און מלומדים, וואָס האָבען געהאַט אַ אומנות, דעם מוסר השכל לערענט אונז רבן גמליאל דער זון פון ר׳ יהודה הנשיא. ווען מ׳איז באַשעפטיגט מיטביידע לערנען און מלאכה, איז מען פיעל באַשעפטיגט, מ׳האָט ניט קיין צייט צו טראַכטען וועגען זינד, אַנדערש ווערט מען אַריינגעשלעפּט צו זינד ״יפה תורה עם דרך ארץ״.

אויך אין דעם מאמר, ווי מיר האָבען פריהער באַמערקט וועגען אַנדערע, איז די גירסא אין גמרא און משניות אויך ביי וועלכע מפרשים, ״העמלים״, וואָס מיהען זיך, אָבער אין די מעהרסטע סדורים, איז דער לשון ״העוסקים״, טוער פאַר כלל ענינים. די ווערטער מיינען אין טאַט דאָס זעלבע, ווען מ׳אַרבייט פאַר דער געזעלשאַפט אין מעשה הצדקה, געזעלשאַפטליכע אינסטיטוציעס פון אַלע געביטען. אָבער ס׳קאָן זיין אַ גרויסער אונטערשייד, וועגען דער ערנסטקייט פון כל טוער, דעם ציעל, וואָס מ׳זוכט, די כונה, און אידעאַל, וועלכע ס׳קענען ווערען אַנאַליזירט אין פאַרשידענע אויפגאַבען. ס׳זיינען דאָ אַ געוויסער סאָרט וואָס זיינען ניט ערליך, רמאים, וואָס פערנעמען קהלשע געלדער. די זיינען נאָך ערגער, ווי גנבים, שווינדלער, פון פרייוואַטע פערזאָנען, די גוזלי הרבים, קאָנען דאָך אַפילו ניט טון תשובה כראוי,

ס׳זיינען אויך דאָ קהל׳שע טומלער, וואָס זוכען פרסום פאַר זיך אַליין, ניט וועגען דעם אמת׳ן צוועק, די קאָנען ווערען קלאַסיפיצירט אַלס גונבי דעת הבריות, ניט ממש קיין שווינדלער, נאָר זייער כונה איז ניט קיין עהרליכע. אַ געוויסער סאָרט, וואָס זיינען אויך ניט אויסען דעם אידעאַל ,נאָר ער איז אַ עוסק בצרכי צבור, ווען ס׳קומט איהם לייכט אָהן אָנשטריינגונג, ווען דער קהלן זיך, איז ביי איהם אַ צייט פערטרייב, אָפט אַ סעודה, קאָנצערט באַנקעט, ס׳איז לוסטיג און פרעהליך, אָהן מיה אָפט אָהן קאָסט . . .

אויך צווישען די אָרענטליכע טוער, זיינען דאָ אייניגע מדרגות, ערליכע מענשען, וואָס זיינען אויסען דעם אמת׳ן תכלית, אָהן זייטיגע פניות, דאָך זיינען זיי בלויז עוסקים בצרכי ציבור באמונה, אַ פיינע מעלה, אָבער ניט די פאָלקאָמסטע, ווען ס׳קומט זיי אָן לייכט, אָהן מיה, ניט פאַרבונדען מיט פיעל קאָסטען און צייט, מהיכא תיתי, איז מען אַ כלל טוהער אָבער ווען ס׳פאָדערט זיך פיעל אַרבייט, אונאַנעמליכקייטען, קאָסטען און צייט, שטעהען זיי אַוועק, אויף דער העכסטער מדרגה זיינען די יעניגע וואָס באַמיהען זיך: זיי האלט ניט אָפ קיינע שוועריגקייטען. וועגען די איז דאָ אויסען דער תנא, ״וכל העמלים״ די אויף דער מדרגה, וואָס מיהען זיך, פערזאָנען, וואָס טראָגען דעם יאָך פון די מוסדות הצדקה, ״עם הציבור״, ווייטער אין (אבות פרק ה׳) רעכענט ער אַ קלאַס, וואָס אַליין גיבען זיי צדקה, אָבער זיי באַמיהען זיך ניט, אַז אַנדערע זאָלען אויך געבען. זיי האָבען דעם חסרון ״עינם צרה בשל אחרים״. זיי פאַרגינען ניט אַז אַנדערע זאָלען אויך געבען. אויף אַ העכער מדרגה זיינען די וואָס גיבן אַליין און אַרבייטן אַז אַנדערע זאָלן געבן, וועגן אַזעלכע זאָגען די חז״ל ״״גדול המעשה יותר מן העושה״. ס׳איז אַ גרעסערע דערגרייכונג ווען מ׳זעהט אַנדערע זאָלען אויך געבען, דאַמאָלסט קאָן מען אויפהאַלטען די מוסדות, ווייל מיטן יחיד׳ס געבן, ווען ער גיט אפילו גענוג לפי ערכו, איז נאָך אַלעם ניט דערגרייכט דער צוועק. דאָס וויל דאָ בעדייטען ר׳ שמעון זיי באַמיהען זיך. מיט זייער אייגענעם געבען און אויך זעהן זיי, אַז דער ציבור זאָל געבען, יהיו עמלים עמהם לשם שמים. ווען זיי זיינען אין דער מדרגה. זייער מיה איז יתן ויתנו אחרים. דאָס איז דער תכלית השלמה (לויט דער קבלה, אַז רבי איז דער תנא פון פרק ה׳ און ער צוגלידערט דאָס דאָרט די מעלה פון יתן ויתנו אחרים. באַשטעטיגט דאָ דער זוהן זיין פאָטערס טעהזיס).

לויט דעם סדר, וואָלט דאַרפען זיין, אַ סמיכות הפרשיות, וועגען אַלעס, וואָס ס׳ווערט געזאָגט אין דער משנה. דאַרף מען דאָ זעהן, דעם שייכות מיט דעם, וואָס דאָ איז פריהער געזאָגט געוואָרען, אַז ס׳איז פיין, די קאָמבינאַציע פון תורה מיט דרך ארץ. וואָס ס׳קאָן מיינען לויט ווי מיר האָבען פריער ערקלערט. רעספעקט, וועלט בילדונג, אָדער אַ באַשעפטיגונג. צו דעם, וואָס ס׳ווערט איצט געזאָגט, וועגען כלל טוער. פריהער איז געגעבען געוואָרען דער כלל, וועגען דעם יחידס טעטיגקייט, פון תורה מיט דרך ארץ, מיט די פערשידענע מיינונגען פאַר דרך ארץ . . . ס׳פעלט נאָך דער המשך, וועגן תורה

מיט מלאכה. סווערט ווידער בעהאַנדעלט דער גרונד געדאַנק, אַז אין טוב מוחלט. יעדער גוטער מאָראַל האָט אויך אַ געוויסען באַדינג, צו תורה דאַרף אויך זיין דרך ארץ, מלאכה, אויך עוסקים בצרכי צבור, האָבען אַ באַדינג ווען זיי זיינען ווינשענסווערט, ווי מיר האָבען דאָ פאַרהאַנדעלט די אייניגע פערשידענע מדרגות אין כאַראַקטער פון געזעלשאַפטליכע טוער.

נאַטור פאָרשער, כאַראַקטעריזירען באַשעפענישען, ביי וועלכע ס׳איז דער אינסטינקט צו לעבען איינזאַם, יעדערער פאַר זיך, דעם אייגענעם נעסט, אָפגעזונדערט פון אַנדערע פון זיין מין איזאָלירט. דאַגעגען אַנדערע זיינען געזעלשאַפטליך, אַ סטאַדע, אַ גרופּע, אַ קאָלאָניע פאַרבונדען מיט אַלגעמיינע אינטערעסען. דער מענש בעלאַנגט צום געזעלשאַפטליכען. ביי די חז״ל זיינען דאָ פיעל סלאָגאַנס, וועגען דער טעאָריע ווי אדם מדיני הוא, ס׳ווערט געבראַכט די פאַנטאַסטישע לעגענדע וועגען ״חוני המעגל״, (אַנדערע ליטעראַטורען האָבען אויך איבערגענומען דעם פאַבעל) וועלכער איז אָפגעשלאָפען זיבעציג יאָהר, ווען ער האָט דאַן ערוואַכט, האָט ער געפונען פרעמדע מענשען, זיך געפיהלט עלענד אין דער אומבעקאַנטער סביבה, האָט ער אויסגערופען: ״אי חברותא, אי מיתותא״! אָדער חברים ווען ניט, איז ליבער דער טוידט. אין תלמוד ווערט אילוסטרירט, ווי שווער און ביטער ״אדם הראשון״, האָט געאַרבייט בעפאָר ער האָט בעקומען ברויט. ער האָט געמוזט בעפאָר אַקערען, זייען, שניידען, דרעשען, מאָהלען, קנעטען און באַקען, דאָס זעלבע וועגען אַ מלבוש, האָדעווען די שעפסען שערען די וואָל שפינען וועבען און נעהען דעם מלבוש, אָבער לעבענדיג אין אַ געזעלשאַפט, קריגען מיר אַלעס גרייט. ס׳איז דאָ אַ פאָפולערע ערצעהלונג פון איינעם ״ראָבינסאָן קרוזאָ, וועלכער האָט געליטען שיפס-ברוך, ער איז פערוואָרפען געוואָרען אויף אַ וויסטען אינזעל. דאָרטען ווערט געשילדערט די אַלע אויסערגעוויינליכע צרות און שוועריגקייטען וואָס ער האָט דורכגעמאַכט, בעפאָר ער האָט זיך געבילדעט אַ סאָרט וואָהנונג, בעזאָרגט זיך מיט נאַהרונג, קליידונג אד״ג.

לויט דעם מאָראַל, האַנדלען פעלקער, לענדער שטאַאַטען פעראיינען, מיט דעם סיסטעם, טוען אפילו די ליבעראַלסטע רעגירונגען צווינגען די יעניגע עגאָאיסטען, וואָס ווילען ניט ערפילען די מלוכה פליכטען, ווי די פערשידענע צינזען, סאָלדאַטען, רעגולאַציעס און אַנדערע טעטיגקייטען. דער קאָלעקטיוו בעזאָרגט די אינדיווידועלען מיט אינערליכען און אויסערליכען שוץ, היגעניע, בילדונג, פערקער, אמיוזעמענטס אז״וו. די יחידים געניסען פון די אַלע פערזאָרגונגען און זיי דאַרפען ערפילען זייערע התחייבות׳ן צו דער געזעלשאַפט. ווען אַ פערזאָן זוכט מיט מאַניפולאַציעס זיך אַרויסצומאַכען פון זיינע פליכטען, ווען ער וויל ניט צאָלען די שטייערען, וואָס דאַרפען זיין פאַרן אויסהאַלטען קראַנקע, אַלטע קינדער און אָרעמע בכלל, ווערט ער געזעצליך בעשטראָפט. מיט דער אָנשויאונג, זאָל יעדער מענש באַרעכענען, זיינע געזעלשאַפטליכע פליכטען, ווען ער קאָן אַפילו ניט ווערען געצוואונגען געזעצליך, דאַרף אָבער זיין דער פעראַנטוואָרטליכקייט גייסטליך, נאָך מעכטי־

גער ביי יעדען רעכט־דיינקענדען מענשען.

דער ר״ג דער זוהן פון נשיא, האָט געקאָנט פון זיינע טעגליכע בעאָבאַכטונגען בעגרייפען, די גייסטיגע פליכטען. ער האָט געקאָנט באַמערקען די מאָטיווען פון די פערשידענע פערזאָנען, וואָס האָבען געהאַט אַ שייכות מיט כלל ארבייט, גראדע ווי לגבי דעם יחיד, דאַרף זיין תורה מיט דרך ארץ, אַזוי דאַרף זיין ביי עסקנים ניט קיין פּריוואַטע אַמביציעס, גאוה, פון זיין פאָטער ר' יהודה הנשיא, דעם שטאַם פון זייער משפחה הלל הבבלי, און ווי לויט דער מסורה איז די משפחה געווען מזרע מלכי בית דוד איז אָנגעקומען צו זיי די נשיאות, דעם ציבורס פאָרשטעהערשאַפט, אָבער די משפחה זייערע זיינען געווען בעשיידענע מענשען, ענוים, זאָגט ער דאָ, ניט ווייל זיי זיינען אַזעלכע גרויסע מענשען, די גרעסטע חכמים לומדים אַז״וו, נאָר ״שזכות אבותם מסיעתם״ ווי ס'ווערט גע'דרש'נט ביי די חז״ל, ווען יעקב אבינו האָט געבענשט זיין זוהן יהודה, האָט ער געזאָגט (פ' ויחי) ״לא יסיר שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו״. ס'וועט ניט ווערען אָפּגעטון קיין געוועלטיגער פון שבט יהודה און אַ געזעצגעבער פון זיינע נאָכקומענדע דורות. אין דעם זכות פון דער ברכה האַלט זיך די נשיאות אין אונזער משפחה.

אין דער פאַמיליע פון הלל הבבלי, איז די נשיאות געווען לשם שמים, זיי האָבן געפיהלט, די גרויסע פעראַנטוואָרטליכקייט, פאַר וועלכער זיי האָבען צו ערפילען, מיט מאַטערניש און פלאָגעניש. נאָך מעהר אין די דורות נאָכן חורבן, ווען ס'איז מעהר ניט געווען אַפילו לפנים אַ אידישער מלך, אַ כ״ג, איז דער נשיא געווען דער איינציגער פאָרשטעהער, אַזוי האָט דאָס באַמערקט דער ווייטזעהענדער ר' יב״ז, ווען ער האָט געבעטען, ביי אספסינוס קיסר, מ'זאָל לאָזען די נשיאים פון דער ר״ג דינאַסטיע. ער בענוצט דעם וואָרט ״עמלים״ פאַר אַ מנהיג, ווי ס'האָט דאָס בעגריפען דער רעיא מהימנא מרע״ה, ער בעקלאָגט זיך אין משנה תורה איכה אשא לבדי טרחכם, ומשאיכם ורבכם״. ווי קאָן איך אַליין איבערטראָגען די מיה, לאַסט און קריגערייען, יתרו זאָגט צו זיין איידעם מרע״ה ״נבל תבול״, דו וועסט ווערען אויסגעמאַטערט פון די שוועריגקייטען צו זיין אַ פאָלקס־פיהרער.

דער געדאַנק, איז אויסגעדריקט אין דעם מי־שברך, וואָס מ'זאָגט שבת, ״וכל מי שעוסקים בצרכי ציבור באמונה הקב״ה ישלם שכרם, ויסיר מהם כל מחלה״, אַלע וואָס אַרבייטען ערליך פאַרן ציבור, זאָל זיי ג־ט באַצאָלן, און ער זאָל אָפּטון פון זיי קרענק. דאָס מיינט ווי ערליך מ'זאָל אַרבייטען פאַרן כלל, קאָן מען פון מענשען קיין דאַנק ניט ערוואַרטען, אויפן פיינסטען עסקן רעדט מען מ'איז איהם חושד, ווי די חז״ל זאָגען אויפן ״והבטו אחרי משה״, שחשדוהו באשת איש״, משה רבינו האָט מען חושד געווען אין אַ א״א . . .

אַ מדרש בריינגט, אַז ווען די שכינה האָט זיך בעוויזען צו מרע״ה מתוך הסנה און איהם באַשטימט פאַרן מנהיג איז דאָס געווען צוליעב זכות אבות, דער זעלבער פאַל איז געווען ווען השי״ת האָט בעפעהלען משה'ן, ער זאָל צונויפזאַמלען זיבעציג זקנים און זיי באַזעלען מיטן רוח הנבואה, זיינען דאָס

געווען די זעלבע זקנים, וואָס זיינען אין מצרים געווען די שוטרים באַשטימט ביי פרעה, זיי האָבען געליטען פאַר די אידען, ווען זיי האָבען ניט אָפּגעטון די גאַנצע אַרבייט בחומר ובלבנים, ליים און ציגעל, ווי דער פסוק זאָגט "ויוכו שוטרי בני ישראל", פאַר זייער פריהערדיגען ליידען אַלס עסקנים, זיינען זיי שפּעטער אין דער פרייהייט זוכה געווען צו זיין די זקני ישראל.

די משנה ווערט געענדיגט, "איר וועט ווערען אַרויפגעבראַכט מיט פיל שכר, ווי איהר וואָלט דאָס אַליין געטון, אַ מנהיג אַ מורה דרך, אַ מפיץ תורה, וועלכער האָט דעם איינפלוס צו וועקען, רופען און ברייגען צו מעשים טובים, האָט ער אַ גמול גראדע ווי ער וואָלט דאָס אַליין געטאָן, אַזוי זאָגט רש"י הקדוש אויפן פסוק "ואקח את ראשי שופטיכם", מרע"ה האָט די שופטים איינגענומען מיט גוטע רייד, ער האָט צו זיי געזאָגט, וואָהל איז אייך, וואָס איהר האָט זוכה געווען, צו זיין מנהיגים ביי די בני אברהם, יצחק ויעקב, פאַר אַזאַ וויכטיגע גרויסע בכבוד'יגע אויפגאַבע איז כדאי צו ליידען, אַ גרויסע זאַך קומט ניט אָן לייכט.

אין אַלע צייטען זיינען דאָ "קרח'ס, דתן ואבירם'ס זמרי'ס", וואָס ווילען אַלעץ צושטערען און פאַרניכטען, אָבער די בויער דאַרפען ניט ווערען געפאַלען, מעהר מ'ליידט, מעהר ענערגיע זאָל מען אָנווענדען, צו דערגרייכען די טיכטיגע אויפגאַבען לטובת הכלל, "לפום צערא אגרא", לויט דעם צער, קריגט מען באַצאָהלט, דעם אויסגעהאַלטענעם כלל לערנט אונז דער ר"ג, דעם יחיד'ס תורה דאַרף בעגלייטען דרך ארץ, צום לערנען תורה, זאָל מען אויך האָבען אַ מלאכה, פון וואָס זיך מפרנס צו זיין. צו זיין אַ פאַרשטעהער פון אַ ציבור, דאַרף מען זיין וויליג צו געבען מיה, צייט, און ענערגיע, ס'זאָל ניט אַרען, וואָס שטערער און ברעכער וועלען קריטיקירען, זכות אבות וועט ניט ביישטעהן, די צדקות וועט בלייבען פאַר דור דורות, האָבען די מידה פון אַליין געבען און בעאיינפלוסען אַנדערע צו געבען.

* * *

באור אליהו א. א. ריבאקי'ס פרוש, פרק ב׳ משנה ג׳

הוו זהירים ברשות שאין מקרבים לו לאדם אלא לצורך עצמם, נראים כאוהבים בשעת הנאתם ואין עומדים לו לאדם בשעת דחקו.

היט זיך פון די וואָס האָבען די מאַכט ווייל זיי זיינען נאָר מקרב דעם מענשען פאַר זייער אייגענעם נוצען, זיי ציינען זיך ווי פריינד ווען זיי האָבען פון דיר אַ טובה אָבער זיי שטעהען דיר ניט ביי ווען דו בינסט אין נויט.

דער זעלבער תנא, גיט דאָ אַ עצה טובה וועגען אַ צייט פראַגע, וואָס די אידען אַלס אַ גלות פאָלק האָבען אָפט מיט דעם זיך צו רעכענען, ס'איז אַ פאָליטישע אָפשאַצונג פאַר אַ פאָלק, וואָס האָט ניט קיין זעלבסטשטענדיגקייט, ער איז אונטערוואָרפען, אַ אַנדער פאָלקס גנאדען, דאַרף מען פאָרזיכטיג האַנדלען, זיך ניט פערלאָזען אויף די הערשער. אין ערשטען פרק, ווערט אַ עהנליכער געדאַנק מיט אַ ווייניגען שנוי הלשון געזאָגט ביים תנא ״שמעיה, דאָרט אין (משנה י׳ פרק א׳) איז דער אויסדרוק ״ואל תתודע לרשות״, זוך ניט די בעקאַנטשאַפט פון די הערשער, דאָ איז דער אויסדרוק ״הוו זהירין ברשות״, זייט פאָרזיכטיג מיט הערשער, איז דאָך לויט ווי עס זעהט אויס אין פשטות צו זיין דער זעלבער רעיון, די פראַגע צו וואָס איז רג״ן נעטהיג צו זאָגען דאָס זעלבע נאָך אַמאָל, ווייל ער האַט דאָך מן הסתם געוואוסט פון שמעיה'ס מאמר, אַלס דער זוהן פון רבי,, וואָס האָט מסדר געווען די מסכת אבות,(עס ווייזט דאָך אויס מיט דעם, וואָס זיי בענוצען זיך ניט מיטן זעלבען לשון, אַז כאָטש די עהנליכקייט, האָבען דאָך ביידע ניט געמיינט גראדע דאָס זעלבע.

לויט דעם סדר הדורות, איז אַ אונטערשייד בערך צוויי הונדערט יאָהר, אין דער צייט, וואָס די צוויי תנאים האָבען געלעבט, זיי ביידע זיינען אויסען אָנצואווייזען אַ פאָליטישען שטריך, ווי אַזוי צו האַנדלען לגבי הערשער, אָבער גאַנץ פערשידען איז געווען דער אידישער פאָליטישער מצב פון אייעמס צום צווייטענס צייט. שמעיה האָט געלעבט אין אַ עפאָכע, אין וועלכער, כאָטש לפנים זיינען אידען געווען זעלבסטשטענדיג, מיט זייער אייגענער מלו־

כה, דאָך האָבען זיך שוין געצייגט סימפּטאָמען, פון דעם חורבן קאַטאַסטראָפע. עס איז געווען ווי בעפאַר אַ שטורעם, וואו מ׳באַמערקט מיט שרעק די צרה, וואָס קומט צו פערניכטען, דעם דערוויילּ נאָך עקזיסטירענדען ישוב. ס׳זיינען שוין געווען די סמנים פון דעם התחלת הפורעניות, דאָס איז געווען נאָכן טויט פון דער קלוגער און פרומער אידישער מלכּה שלומית, די פרוי פון ינאי המלך, פון דער חשמונאים דינאַסטיע, זי האָט געהאַט צוויי זיהן מיט פערשידענע כאַראַקטערן, דער עלטערער הורקנוס, האָט געהאַט אַ שוואַכע נאָכגעבענדע נאַטור, דער אינגערער אַריסטובלוס איז געווען מיט אַ שטאָלצע נאַטור, פעהיגקייטן, אַ העלדישען מיליטערישען מוטה, די קלוגע מוטער האָט פאַרשטאַננען ריכטיג אָפּצושאַצען איהרע זיהן, זיי זאָלען פערנעמען די ריכטיגע פלעצער, פאַר וואהל און בעסטען פון אידישען פאָלק און פאַר זייער אייגענער טובה וועגען.

אום אויסצומיידען נאָך איר טויט מחלוקתן, צווישען די ברידער, האָט זי באַשטימט, דעם עלטערן נאָכגעבענדען הורקנוס, אַלס כהן גדול, און דעם אינגערען העלדישען מיט פעהיגקייטען צום הערשען און באַפעהלען אַלס מלך. צום באַדויערען און אידישען שלים־מזל, האָט זיך געפונען אַ פאַרדאַרבענער אינטריגאַנט, איינער מיטן נאָמען אַנטיפּר, דער פאָטער פון דעם טרויעריג־באַריהמטען הורדוס הרשע, וועלכער האָט געשטאַמט פון די אדומים, וואָס האָבן זיך מגייר געווען, וועגען די צרות וואָס דער אַנטיפּר האָט געבראַכט צום אידישען פאָלק, איז ביי די חז״ל געזאָגט געוואָרען דער מאַראַל, ״קשים גרים לישראל כספחת, גרים זיינען שלעכט צו די אידען ווי קרעץ... ער האָט אָנגעבראַכט רכילות, געהעצט דעם שוואַכען ברודער הורקנוס, געגען זיין ברודער, ביז ס׳האָט זיך צופלאַקערט אַ בלוטיגער ברודער קריג, עס זיינען געפאַלען טויזענטער אידען פון ביידע צדדים, דער כיטרער אינטריגאַנט, האָט מאַנעווורירט מ׳זאָל איינלאַדען די רומער אַלס פשרה מאַכער, זיי האָבען אַזוי לאַנג געפיגורירט אַלס שלום מאַכער (אַפּיזערס), ביז ס׳זיינען געוואָרען אויסגעראָטען, פערטיליגט די גאַנצע חשמונאים משפחה, די קנעכטישע הורדוס משפחה פון די אדומים האָבען טיראַניש געוועלטיגט איבער ארץ יהודה, ברוטאַליש אונטערדריקט די אומצופרידענע עלעמענטען געגען זייער העגעמאָניע, ביז ס׳איז געקומען צום ענטגילטיגען חורבן בית המקדש, א״י און אונזער ביטערען גלות, ביז צום היינטיגען טאָג.

אין יענער שטורעמדיגער עפּאָכע מאַכענדער צייט, איז דער תנא שמעיה געווען דער אידישער נשיא, דער ראש פון די סנהדרין, דער אויטאָריטעט אין אַלע רעליגיעזע אָנגעלעגענהייטען, זיין חבר אבטליון איז געווען דער אב״ד, זיי זיינען געווען די תורה פאָרשטעהער, שמעיה האָט ניט געהאַט קיין דעה אין מלוכה ענינים, פאַר דעם איז געווען דער מלך, שוין אונטער רום׳ס אויבער־מאַכט, אין עבודת בהמ״ק איז דער כ״ג געווען דער הויפּט, ער האָט אָבער מיט זיין ווייטזעהענדיגען בליק געזעהן, די שעדליכקייט פון די דיפּלאָמאַטישע האַנדלונגען מיט רום, אַז זיי זיינען דער אורשפּרונג צום אידי־

שען פאָלקס אומגליק, אַלס הויפט פון געריכטליכען אינסטאַנץ, האָט ער מיט זיין שטאַאַטסמאַנשאַפט געזעהן די סכנה פאַר כלל ישראל, פון דעם ברודערקריג און ער ווענדעט זיך צום עלטערען ברודער, וואָס ווערט געהעצט פון פאַלשע יועצים מיט אַ פערבאָרגענעם מאמר, האָב ליעב די מלאכה, דעם עבודת בית המקדש, און האָב פיינט די רבנות, (הערשאַפט), צו וועלכעס דו ביסט ניט צוגעפאַסט, "ואל תתודע לרשות", מאַך ניט קיין בעקאַנטשאַפט מיט די הערשענזיכטיגע, וואָס ווילען אונטעריאָכען די וועלט אונטער זייער רשות.

גאַנץ אַנדערש איז געווען די אידישע לאַגע אין די צייטען ווען דער בעל המאמר איז געווען דער נשיא, ער האָט געלעבט בערך הונדערט יאָהר נאָכן חורבן, און שוין אויך נאָך די מרידה אויסברוכען געגען רום, בר כוכבא, בר דרומא, בר כוזיבא, מעגליך דאָס איז געווען איין פערזאָן, פון איין אידישער מרידה געגען רום, אָבער ס׳איז אויך מעגליך, אַז די זיינען געווען, עטליכע פיהרער פון אויפשטאַנדען, מעגליך די פאַרשידענע נעמען קומען אַלס בעדייטונגען, בר דרומה, ווייל ער האָט געשטאַמט פון דרום ארץ ישראל, האָט אָנגעפיהרט זיינע טעטיגקייטען ווייטער פון ים ברעג, וואוהין רום האָט ניט געקאָנט לייכט ברייגען פערשטאַרקונגען, געגען די רעוואָלוציאָנערען, דער דרום פון ארץ ישראל איז אַ מעהר בערגיגער פאַרוואָרפענער געגענד, וואס איז פאַסענד פאַר גערילאַ אָנפאַלען, לייכטער זיך אויסצובעהאַלטען פון אַ שטאַרקען שונא. בר כוכבא איז דער נאָמען פון דעם העלדישען קעמפער, וואָס האָט געהאַט צייטווייליגע זיגע איבער די רומער, און דאָס האָט געבראַכט, אַז פיעל ת״ח ווי ר׳ אליעזר בן הורקנוס, און אַנדערע זיינען צוגעשטאַנען צו איהם.

ר׳ עקיבא האָט געזאָגט וועגען איהם, איז מרמז די נבואה, "דרך כוכב מיעקב", אַ שטערען האָט אַרויסגעטראָטען פון יעקב, און ער מיט זיינע פיער און צוואַנציג טויזענט תלמידים האָבען זיך באַטייליגט אין די קאַמפען געגען רום. דער נאָמען בר כוזיבא, בעדייט אַ לייקענער, ווי די אגדה דערצעהלט (גיטין נ״ז) אַז דער רעוואָלוציאָנערער הויפט האָט געלייקענט אַז ג-ט העלפט אין די נצחונות, פאַר דעם איז ער בעשטראָפט געוואָרען, אַ שלאַנג האָט איהם געביסען און פאַרגיפטעט. נאָך די פאַרלאָרענע אויפשטאַנדען האָט זיך געביטען אויבערפלעכליך די אידישע אָנשויאונגען, פערטולעט איז געווען דער רעוואָלוציאָנערער גייסט, לפנים האָט מען געבויגען די קעפ פאַר די אונטערדריקער, כאָטש די האַרץ האָט געבלוטעט מיטן זכרון פון נאַציאָנאַלען בראָך, ס׳האָט אָבער געהערשט אַ אַפאַטיע, מ׳האָט זיך פאַרשלאָסען אין די ד׳ אמות של הלכה מיט דער דאָקטרין לויט ריב״ז אנשויאונג, האָט מען געזעהן באַפעסטיגען דעם קיום היהדות, מ׳איז געווען צופרידען מיט דער חיות־שעה, אַז די מאַכט שטערט ניט די אמונה, דעם לימוד התורה האָט מען קאָמבינירט די האָפענונגען אויפן ביאת המשיח.

דער בית המקדש איז חרוב, מ׳איז אונטער רומס יאָך, מוז מען ווארטען אויפן גואל צדק, דער ווייל דאַרף מען אָנהאַלטען, דעם סם־החיים פאַרן

קיום היהדות פון אַלע אידישע אוצרות, איז אונז פֿאַרבליבען תורה ואמונה, ״כי היא חיינו ואורך ימינו״, די תורה איז אונזער לעבען, זי דערלייגערט אונזערע טעג. דער ערדישער וואהלזיין איז דאַן געוואָרען באַטראַכט, לויט דעם פּאָליטישען מצב, דורך דעם רוימישען שטעלפֿאַרטרעטער, איז ער געווען אַ רשע, געמאַכט גזירות רעות געגען תורה ואמונה האָט מען געטרייעט פֿערשידענע מיטלען פֿעלן ביים לאָקאַלע הערשער, ער זאָל מבטל מאַכען די גזירות, מ׳פלעגט אויך שיקען שתדלנים קיין רום, ווי ר׳ יהושע בן חנניה, נחום איש גם זו, און נאָך, וואָס פלעגען טרייען מיט זייער חכמה און אויך מיט אונעסטעטישע מיטלען ווי שוחד און מתנות צו די מקורבים למלכות, אָפּבעטען די שלעכטע גזירות, ווען אַלעס האָט ניט געהאָלפען, איז מען אומגעקומען על קידוש השם, ניט נאָר פֿאַר די דריי האַרבע עבירות, וואָס זיינען בבחינת יהרג ואל יעבור נאָר אויך ״על ערקתא דמסאנא״, אַ אידישע טראַדיציע, ווי מ׳זאָל פערבינדען די שיך, דאָס מיינט מ׳האָט מדקדק געווען אין אַלע עניני אמונה. אין יענער עפּאָכע, זיינען פֿאָרגעקומען פיעלע פון די לעגענדאַרישע טראַגעדיעס וועלכע מיר באַקלאָגען אין פיוטים און קנות, אַלס די ״עשרה הרוגי מלכות״.

די בעסטע און רוהיגסטע צייט פֿאַר די אידען אונטער רום זינט דעם חורבן, איז געווען אין אָנפאַנג פעריאָד פון ר׳ יהודה הנשיא׳ס דעם תנא׳ס פֿאָטער, ווען דער רוימישער קוראַטאָר איז געווען דער פילאָזאָפיש געשטימטער אנטונינוס, (ס׳איז וועגען דעם שוין פריהער געוואָרען איבערגעגעבען אין דעם ספר). זייענדיג אַ ליבעראַלער מענש און אַ פריינדליכער פֿאַרעהרער פון רבי׳ן, האָט ער געגעבען אַ פֿאָלקאָמענע פרייהייט צו לערנען תורה, ס׳האָט דאַמאָלסט געשפרודעלט מיט״חכמים, תנאים און מלומדים, ס׳זיינען געווען רבי׳ס ישיבה אין צפורי, מחוזא, און נאָך א״י מצרים און בבל, די פרייהייט האָט געגעבען רבינו הקדוש, די מעגליכקייט מסדר צו זיין די משנה, זיינע תלמידים ר׳ חייא און ר׳ אושעיה די ברייתות, דאָס האָט געלייגט דעם פונדאַמענט און געמאַכט פֿאַר אַ נצחי דעם ים-התלמוד.

צום בעדויערען האָט די פרידענס צייט לאַנג ניט אָנגעהאַלטען, ס׳איז געקומען אַ פּאָליטישע איבערוועקסלונג, וואָס ס׳האָט ערוועקט אויך ביים געלערענטען דיינקערישען גובערנאַטאָר אַנטונינוס, די אַמביציע צו ווערען דער רוימישער צעזאַר, ער האָט אָנגעפירט מיט אַ מרידה געגען דעם הערשער, מאַרקוס אוירעליוס. זייענדיג אַ אידישער פריינד און אויך נויטיגען זיך אין זייער שטיצע, האָט ער זיי פֿאַרשפּראָכען, אַז ווען ער וועט ווערען דער צעזאַר, וועט ער די אידען געבן זעלבסטשטענדיגקייט, און די ערלויבעניש צו אויפבויען דעם בית המקדש, פערשטענדליך אַז מיט די הבטחות, איז זיין שם אַלס אידען פריינד, אַ ליבהאָבער פון תורה און חכמה, האָט פֿאַר איהם געוואונען דעם אידישען צוטרוי און פּאַטריאָטיזמוס, זיי האָבען מיט איהם געסימפּאַטיזירט, געשטיצט און צוגעשטאַנען צו דער רעוואָלוציע, וועלכע ער האָט אויך געוואונען, געוואָרען דער רוימישער אימפּעראַטאָר, אָבער ס׳איז געווען

בלויז פאַר אַ קורצען פעריאָד פון דריי מאָנאַטען, ער איז ערמאָרדעט געוואָרען דורך מורדים. אַזוי איז גאָר ניט געוואָרען פון די אידישע ערוואַרטונגען פאַר אַ ישועה וגאולה.

גראַדע זיין בעסטער פריינד ר׳ יהודה הנשיא, וועלכער האָט דאָך מן הסתם סימפּאַטיזירט מיט אנטונינוסן, איז ער אָבער געווען אַ פאָרזיכטיגער דיפּלאָמאַט, ער האָט זיין פריינד אויפמערקזאַם געמאַכט אויף דער ריזיגער סכנה, אַ ערליכער פּערזאָן ווי ער, וועט זיך שווערליך קענען אויסהיטען פון די הייכלערישע פּאָליטישענס, און פאַרשטעהן זייערע אינטריגעס. ״רבי״ האָט אויך פאָראויסגעזעהן, אַז דער אויפשטאַנד וועט פאַרוויקלען די אידען אין געפאַרען, אַלס דער ״חכם הרואה את הנולד״, אַ קלוגער זעהט פאָראויס די קאָנסעקווענצען. לויט דעם מדרש, האָבען די אומרוהען געמאַכט רבינו הקדוש צו בענוצען זיך מיטן סלאָגאַן, פון פסוק אין (משלי כ״ד), ״ירא את ה׳ בני ומלך, עם שונים אל תתערב״, האָב מיין קינד עהרפורכט פאַר ג־ט און דעם קעניג, מיט די וואָס ווילען איבעראַנדערשען די הערשאַפט, זאָלסטו זיך ניט מישען. לויט דעם פסוק, איז די מורא פאַרן קעניג, ווי די מורא פאַר השי״ת, זיך ניט מישען מיט די וואָס פאַרלייקענען הנהגת הבורא, און געגען די פיהרערשאַפט פון מלך בשר ודם.

ביז צום היינטיגען טאָג ליידען אידען, זיי ווערען די כפרה־הינדעל, פון יעדער מלחמה, ליידען מעהר פון אַלעמען, פון בלבולים, ביי יעדען צד, אַז זיי זיינען מיטן געגנער, אָבער גאַנץ וועהניג ווערען זיי פערגיטיגט, קריגען דעם קרעדיט פון די זיגער, ווען זיי ברייגגען אפילו די גרעסטע אָפּפער, שטיצען זיי מיט אַלע מעגליכקייטען, פון די פּאַסירונגען אין רבי׳ס צייטען, ווען דער פריהערדיגער אימפּעראַטאָר האָט ווידער איבערגענומען די ממשלה, האָט ער די אידען טיראַניש בעהאַנדעלט, זיי אָנגעטאָן נגישות, דאָך האָט נאָך געהאָלפען רבי׳ס איינפלוס, זיין ניט העלפען עפּענטליך די מְרידה צו מילדערען די גזירות, אָבער נאָך רבי׳ס פטירה, ווען דער בעל המאמר האָט פערנומען זיין פּאָטערס פּלאַץ, זיינען די רדיפות געוואָרען שטרייגגער און טיראַנישער. אַזוי איז דאָ די אגדת חז״ל (שבת ל״ג) ״משמת רבי הכפלו הצרות״, נאָך רבי׳ס טוידט זיינען די צרות אויף די אידען פערדאָפּעלט געוואָרען. דאָס בעדייט אַז אויך ווען רבי האָט נאָך געלעבט זיינען געווען צרות.

אין שייכות מיט די פּאָליטישע צושטענדען אין זיין צייט, רעדט דאָ ר״ג, ער האָט פערזענליך געליטען פון די פאַרפאָלגונגען, זיין האַרץ האָט געפיהלט דעם צרת הכלל, ער וויל זיך אויסריידען אָנווייזען לאָגישע פיהרונגען, אָבער צוליעב די פּאָליטישע מאָטיווען, איז ער דאָך ניט פריי צו רעדען אָפען, געגען דער רעגירונג, ער בענוצט דעם זעלבען אויסרייד ווי אַמאָל דער תנא שמעיה, ניט זיך היטען פאַרן הערשער, דעם מושל, נאָר מיט אַ אָנדייטונג, ״ברשות״ דאָס מיינט דער יעניגער, וואָס האָט דעם פולמאַכט דעם רשות, בעפאָר האָט ער געזאָגט, דעם פּרינציפּ ״יפה תורה עם דרך ארץ״, אידישע פאָרשטעהער איז ניט גענוג, וואָס זיי זיינען בני תורה, פאַרן טובת הכלל איז

אויך נעטהיג זיי זאָלען האָבען אַ ידיעה אין ″דרך ארץ″, דעם וועג פון לאַנד, הנהגת המדינה, זיין דיפלאָמאַטיש בעוואוסטזיניגע, אידישע פאַרשטעהער, די ″עמלים עם הצבור″, זאָלען אויסען זיין לשם שמים″, ניט קיין פריוואַטע פאַרדינסטען פון אַ יחיד אַפילו פון אַ פריינד.

אין דער משנה וואָרענט ער: זייט פאָרזיכטיג מיט די וואָס ווילען אַלעס אין זייער רשות, זייער דערנענטערען פאַר זייער פערדינסט, די הערשענזיכטיגע (פאָליטישענס וואָס זוכען אמטען) ווילען גאָר ערהייכען זייערע אַמביציעס, זיי צייגען זיך ווי פריינד, ווען זיי דאַרפען דיר האָבען, (דיין שטים צעטעל) אָבער ווען דו ביסט אין נויט העלפען זיי דיר ניט . . .

אויף דער משנה, ווערט ביי וועלכע מפרשים אַריינגעגעבען אַ אַנדער רעיון. אויף לשון הקודש זיינען דאָ אייניגע לשונות אויף אַ אָרימאַן. ווי למשל, אביון, עני, דל, מך און רש. יעדערער בעצייכענט אַ אַנדער קאַטעגאָריע אָרעמאַן, אַ בעטלער, אַ געפאַלענער, אויך אָרעם אין אַנדערע זאַכען, דער וואָרט ″רש″ בעצייכענט אַ יורד מנכסיו אַזעלכער וואָס האָט פערלאָרען זיין פערמעגען. ס׳נעמט זיך פון וואָרט ″ראש″, אַ פיהרער, ווען ער האָט געהאַט די מטבע איז ער געווען דער ראש, בעל דעה, ביים פערלירען זיין פערמגען, האָט ער אויך פערלאָרען דעם ″א″, דעם אנכי, דעם ″אני ואפסי עוד″, דעם איך, מיך, זיך. דעם צוטרויען צו זיך, דעם מוטה פון מיך די גאוה פון איך . . . דאַמאָלסט בלייבט ″רש″ וואָס ס׳מיינט ביטערקייט, געפאַלענקייט אָהן ענערגיע. דעם מאָראַל לערנען מיר דאָ, זיי געהיט, ווען דו ווערסט אַ אַראָבגעקומענער אין מצב פון ″רש″ פערליר ניט דעם זעלבסט רעספעקט, דעם צוטרויען אין זיך אין ″אנכי″ און לייגען די האָפענונג, זיך פערלאָזען אויף אַנדערע זיי זאָלען דיר העלפען.

ווען איינער ווערט אַ יורד, פאַנגט ער זיך אָן עראינערען אין פאַלען, ווען ער האָט אימיצען געהאָלפען, האָפט ער, אַז יענער וועט איהם אָבדינען, געוועהנליך ווערט מען ענטוישט זעלטען ווען אימיצער ווערט בעצאָהלט, אָפגעדינט פאַר טובות, אַזוי בעטען מיר: ואל תצריכני לא לידי מתנת בשר ודם″ מיר זאָלען ניט דאַרפען אָנקומען צו אַ מענשענס גאָב. השלך עלי ה׳ יהבך והוא יכלכלך″. האָב די האָפענונג צו דער השגחה פרטית, ער וועט דיר שפייזען ער איז הזן ומפרנס לכול, ער שפייזט אַלעמען, דאָ קומט אַ ביטערער קריטיק דורכשניטליך זיינען מענשען ניט דאַנקבאַר, זיי פאַרגעסען די גוטעס, וואָס מ׳האָט זיי געטון, זיי האָבען זיך געוויזען ווי פריינד, ווען זיי האָבען אויסען געווען זייער טובה, זיי האָבען דיר ליעב געהאַט, פון זייער טובה וועגען, פאַר זייער הנאה, אָבער ווען דו ביסט אַרונטער פון מעמד, וויל מען פון דיר ניט וויסען, מ׳שטעהט דיר ניט ביי, ווען דו ביזט געדריקט, פערליר ניט דעם מוטה צו טרייען זיך אַליין העלפען. די זיינען טעגליכע האַנדלונגען, געשעהעני שען, וואָס קומען פאָר, אין אַלע צייטען, אויף פיעל געביטען פון לעבען.

דער מאָראַל איז דאָ, אַז דער מענש זאָל קיינמאָל ניט זיין ביי זיך געפאַלען, איגנאָרירען דעם אייגענעם איך. דעם ״א״ פון ראש, זיין ווילען און ענערגיע, דער פאָלקס־וואָרט זאָגט, ״העלף זיך אַליין״, מיט בטחון, צוטרוי, צום ״מקים מעפר דל, מאשפות ירום אביון״, דער מנהיג העולם, שטעלט אויף פון דער ערד דעם אָרעמאַן, פון מיסט דערהויבט ער, דעם אומפערמעגליכען. מיט דעם מאָראַל וואָס ס׳ווערט דאָ געזאָגט, שפיגעלט זיך די גרויסקייט פון די ת״ח. דער תנא איז אַליין געווען ניט אָרעם, דער זון פון רייכען ר׳ יהודה הנשיא, דאָך איז איהם געווען בעקאַנט די נויטען פון די אָרימסטע פאָלקס שיכטען, אויך פון יורדים, וואָס שעמען זיך מיט זייער אָרעמקייט, צו זיי זיינען די ווערטער אַ טרייסט, אַ עצה טובה, אַ ערמוטיגונג ניט צו זיין געפאַלען ביי זיך. האָבען אמונה און בטחון, אַז השי״ת וועט זיי ניט פערלאָזען.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק בי משנה די

הוא היה אומר, עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו, בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך.

ער פלעגט זאָגען טו דעם ג־טליכען ווילען ווי דו טוסט דיין ווילען כדי ג־ט זאָל מאַכען דיין רצון ווי זיין רצון, פערמייד דיין ווילען צוליב ג־טס רצון וועט די ג־טהייט מבטל זיין דעם ווילען פון אַנדערע פאַר דיין ווילען.

מיט'ן איבערגעבען, די ווערטערליכע איבערזעצונג פון דער משנה איז זי שווער צו פאַרשטעהן, ס'ווייזט אויס, ווי די זעלבע זאך ווערט איינינע מאָל איבערגע'חזר'ט, מיר ווייסען אָבער, אַז די שיטה פון תלמוד איז. מיט יעדער אויסווייזענדען ווידערהאָלונג, איז דער תנא וואָס מחדש, אַ נייעם רעיון, אַ צוגעגעבענעם מוסר טעזיס דאַרף מען פון דעם לערנען איינפאַכע זאָגאַכטץ. איז דאָ אין אָנפאַנג, אַז דער מענש זאָל טון ג-טס ווילען, ווי זיינעם, דעם מענשענס ווילען, ווייזט דאָך דאָס אויס, אַז דיביידע ווילענס וועלען זיין דאָס זעלבע דורכן מענשענס טוען, דורך זיין אויסוואַהל ווען אַזוי, צו וואָס איז נייטהיג דער אויספיהר? כדי דער כול יכול זאָל מאַכען דעם מענשענס ווילען ווי זיין ווילען, דער אויפטו איז דאָך שוין געוואָרען דורכן מענשען און מ'דאַרף ניט מעהר די סיעת דשמיא. אויך די מסקנא "בטל רצונך מפני רצונו, מיינט טו ניט וואָס דו ווילסט, נאָר השי"ת רצון. איז דאָך שוין געווען כולל אין די פריהער געזאָגטע, ווען ס'ווערט אויסגעגליכען, דער ג־טליכער מיט'ן מענשענס ווילען, איז דאָך דאָס שוין ווינשענווערטע מעשים, וואָס האַרמאָניזירען, איז דאָך ניטאָ קיין אורזאַכע די מעשים טובים מבטל צו זיין.

אין די "שמונה פרקים להרמב"ם", וואָס האָבען אַ ענליכען ענין, ווי די מסכת אבות", וועגען מוסר און דרך ארץ, איז דאָ אַ טיפער ענין, אַ טיפע באַלערנדע חקירה, וועגן די פערשידענע מדרגות מכוח השלמת האדם, ווען ער קאָן קאָן דורך זיינע פאָלקאָמענע מדות טובות, ווערען בעצייכענט אַלס דער

אויסערוועהלטער פון דער גאָרער יצירה.

(א) דער מענש, וואָס איז אַ שליט ברוחו, ער קאָן זיך, מיט זיין אינטעליגענץ קאָנטראָלירען, ניט נאָכגעבען די קערפערליכע אינסטינקטען. ס׳ווילט זיך טון עבירות, די ליידענשאַפטען, די דראנגען, וועקען, מאָהנען צו זיבדיגע פערלאַנגען, די תאות לאָזען ניט רוהען, אָבער ער איז אַ ״כובש את יצרו״, ער באַזיגט די פערפיהרערישע באַגערען, דער מענש ווערט בעצייכענט מיט דער גרויסער מעלה פון אַ גבור: דער תנא רשב״ג אילוסטרירט די מענשליכע פסיכאָלאָגיע.

״לא יאמר אדם, אי אפשי לאכול בשר חזיר, בשר וחלב, ללבוש שעטנז, וכדומה, אלא אפשי, ומה אעשה אבי שבשמים גזר עלי״, אַ מענש זאָל ניט זאָגען, איך וויל ניט עסען קיין חזיר, בשר וחלב, געקליידט אין שעטנז, ער זאָל זאָגען, ווילען וויל איך, נאָר וואָס קען מען מאַכען, מ׳טאָר ניט: די תרי״ג מצות ווערען קלאַסיפיצירט צו, ״תורת השמעות״, מצות עשה ולא תעשה״, ״בין אדם למקום״,וואָס מיר זיינען מקיים, ווייל אַזוי זיינען מיר געוואָרען פערזאָגט, מיר האָבען זיי אָנגענומען מיט קבלת התורה״, מיט׳ן נעשה ונשמע״. אָבער מיט אונזער שכל הפשוט בעגרייפען מיר ניט, ס׳פעהלט אונז די השגה צו פאַרשטעהן וואָס מ׳דאַרף אַזוי טון? ווארום די זיינען אסור? מכות מצות פון דער קאַטעגאָריע, קומט אָפט פאָר אַ מלחמת הנפש, צו וועלכעס ס׳פאָדערט זיך, דער רוח האדם העולה למעלה, צום אורטיילען, ווי מ׳זאָל זיך פיהרען, אויסוועהלען דעם דרך החיים, זיי מקיים צו זיין. צו דעם ווערען מיר דיקטירט פון יצה״ט די נשמה, וואָס איז אַ חלק אל׳ ממעל, שטרעבט, מ׳זאָל נאָכפאָלגען די מעשים טובים.

דער געגנער צו דעם, איז דער רוח הבהמה, די ערדישע פערלאַנגען, דער וואָס ווערט בעצייכענט, אַלס דער יצה״ר דער שטן, ער איז אַ חכם להרע, ער ארגומענטירט, מיט קשיות און חוזק מאַכען, ער פרעגט, ווען וועט מען טאָן שאָדען, אַז מ׳וועט ניט זיין זהיר אין בשר וחלב, טריפה, שעטנז וכדומה? וואָס איז דאָ די עולה? ווען טוט מען אַ טובה, מיטן מקיים זיין די מצות? אַזעלכע וואָס מיר פערשטעהן ניט מיט׳ן פשוט׳ן שכל זייער נוצליכקייט און מאָראַל. אַלס ענטפער אויף די שאלות און קשיות זיינען דאָ צוויי שיטות און טענות, איינע טרייעט אַריינפשטלען מאָדנע חקירות, כונות און תירוצים. טריף און כשר זיינען היגעניש פאַראָרדענונגען, מלה איז בכוח צו אויסהיטען פון געזעלשאַפטליכע קראַנקהייטען . . . אד״ג. די חקירות זיינען אָפט ניט לאָגיש, שוואַכע מיטלען, צופרידענשטעלען די סקעפטיקער, בעזיגען דעם ״שטן״ פערענטפערען דעם חכם להרע . . .

(ב) אמת׳ע ״ירא שמים׳ס״ זוכען ניט קיין פערענטפערונגען. זיי פילאָזאָפירען ניט, זוכען ניט קיינע אויסריידען אַרויסדרינגען גשמיותדיגע כונות, אין קיום המצות. ״צדיק באמונתו יחיה״, ער לעבט מיט אַ אידעאַל פון גלויבען, מ׳דאַרף זיך ניט פלפול׳ען אין רעליגיעזע סודות, חקר אל׳ מי ימצא, מיר קאָנען ניט ענטפלעקען די מיסטישע טעמי המצות, זיי זיינען אויך מודה דעם

אמת, וואָס רשב״ג האָט געזאָגט: אפשי . . . ואבי שבשמים גוזר עלי. מ׳וויל נאָר מ׳טאָר ניט.

(ג) ווען ס׳האַנדעלט זיך מכח מצות ומעשים, וואָס ווערען בעצייכענט אין מוסר ספרים, אַלס ״מצות השכליות״, דאָס מיינט לאָגישע פערשטענדליכע, געבאָטען און פאַרזאָגען, וועגען זיי ווערט געזאָגט ביי די חז״ל אין (מס׳ יומא ס״ז) ״אלו לא נכתבו, ראוים היו, לכתב״. ווען מיר וואָלטען וועגען די מצות אפילו ניט געוואָר׳ען געבאָטען, וואָלטען מיר לאָגישערווייזע פערשטאַנען זיי. אָבצוהיטען, זיי זיינען בעגריפּליכע פּרינציפּען, פאַרן קיום העולם. ווי למשל די אַלע רעגולאַציעס פון ״לא תגנוב, לא תרצח, לא תשקרו, לא תנו וכדומה״. און אַלע פאַזען פון צדקה, פליכטען פון יחיד צום כלל. בנוגע די פראַגען איז דער מאָראַל ניט, מ׳זאָל יא וועלען האָבען פערלאַנגען, נאָר בעזיעגען די באַגערען, מ׳וויל נאָר מ׳טאָר ניט. צו מעשים תעתועים, זאָל מען גאָר קיין דראנג ניט האָבען, מ׳זאָל ניט וועלען טון שלעכטס יעדער מענש דאַרף פיהלען זיין פעראַנטוואָרטליכקייט צו די מעשים.

דער יחיד, וואָס האָט ליידער יא בייזע טיראַנישע נייגונגען, צו ס׳איז דער פועל יוצא פון געבאָרענע אומבאַרעמהאַרציגע און פאַרברעכערישע געפיהלען אָדער דורכן שולד פון אַ שלעכטע ערציהונג, אַ פערדאָרבענער סביבה, ער דאַרף זיך אויך שטאַרקען מיט הרהורי תשובה, אָנפיהרען אַ מלחמת הנפש, אויסצוואָרצלען פון זיך די פערדאָרבענע זיטען, ער זאָל טרייען בייטען זיין נאַטור, ס׳איז ניט קיין לייכטע אויפגאַבע, מ׳מוז זיך באַהערשען, ווען אַ מענש עפענט נאָר זיין האַרץ פאַר תשובה, מיט אַ מינדיגער עפענונג, ווי אַ נאָדעל לאָך, וועט מען מן השמים איהם מיטהעלפען. צו אַ עפענונג, ווי די טויערען פון אַ פאַלאַץ. דער מענש דאַרף מאַכען אַ אָנפאַנג, און ״הבא לטהר מסיעין אותו״. דער וואָס קומט נאָר זיך רייניגען, קריגט ער אַ סיעת דשמיא, דער ווילען צו באַקעמפען די זינדיגע געוואָהנהייטען וועט בייטען זיין נאַטור, מחזיר למוטב זיין איהם.

אין דעם מאמר איז ר״ג אויסען אָנצודייטען דעם תשובה אידעאַל, ווי דער מענש זאָל זיך פאַרפאָלקאָמענען, סיי ווען ס׳איז מכוח אַזעלכע מצות, ווען מ׳דאַרף זאָגען: ״ווילען וויל איך נאָר מ׳טאָר ניט״, און סיי ווען אַ מענש דאַרף מאַכען דעם מלחמת הנפש, מנצח צו זיין דעם יצה״ר, ניט נאָר, ניט עובר זיין, אויף די געבאָטען, נאָר אויך צו זעהן אויסראָטען די תאות, איינלעבען זיך מיט גוטע זיטען. ער פאַנגט אָן מיטן פאַל ווען ס׳איז ניט גענוג זיך אויסצוהיטען פון טון מעשים תעתועים, נאָר מ׳מוז אויך זעהן צו ערווערבען מדות טובות, דאָס איז דער מאָראַל, עשה רצונו כרצונך, מאַך אַז דעם רבש״ע רצון זאָל אויך זיין דיין ווילען, דיינע מדות זאָלען זיין ווי דעם מנהג העולמ׳ס ״מה הוא רחום, אף אתה רחום, מה הוא חנון, אף אתה חנון, מה הוא חסד־ואמת אף אתה חסד ואמת״. דער מענש דאַרף האָבען דעם רבש״ע מדות פון רחום וחנון, חסד ואמת,״ דאַרף ער אָנפאַנגען דאָס צו טון כדי ער זאָל קריגען די סיעת דשמיא, איהם העלפען צו מאַכען זיין ווילען ווי ג־ט׳ס ווילען.

דאָס איז דער זעלבער פרינציפ "הבא לטהר", דער מענש וואָס וויל צופאַסען זיינע מדות מיטן רבש"ע, מסיעין אותו, אַז אַזוי זאָל דאָס זיין.

לגבי די מצות השמעות, וואָס דער שכל הפשוט פון אַ ילוד אשה, בעגריפט ניט, זייערע נויטווענדיגקייטען און נוצליכקייטען, די פשוטע מענשען זיינען זיי מקיים, כמצות אנשים מלומדה, זיי פרעגען ניט קיין פראַגעס, מ'האָט זיי געלערענט, אַז אַזוי דאַרף אַ איד זיך פיהרען, אין רחמנא ליבא בעי, ווען אַ איד איז פרום, אָהן פרעטענזיעס איז דאָס אַ פיינע מידה, אָבער ס'איז דאָך ניט די השתלמות האדם, ווען מ'טוט אַ זאַך אָהן אַ כונה, זוכט דער שטן מקטרג אַראָבצופיהרען פון דרך הישר, ער קומט מיט טענות, שאלות, קשיות און חוזק מאַכען, געגען אַזעלכענע פאַלען, מיינט די אגדה מיטן זאָגן, "אם פגע בך מנול זה משכהו לבית המדרש". ווען דער "פאַסקודניק" באַגעגענט דיר, שלעפ איהם אַריין אין בית המדרש. דאָ האַנדעלט זיך, ווען דער יצה"ר וויל דעם מענשען פערפיהרען, אַריינברענגען אין ספיקות, וועגען אומפאַרשטענדליכע מצות, ווען ס'איז אומבאַגרייפליך די טעמים און כונות פון די חוקי התורה, ציי איהם אַריין אין בית המדרש, דאָרט קאָן מען לערנען, פערשטעהן דעם אידעאַל, פון דער מצוה, דאָרט איז ניט קיין "סתם מקשן עם האַרץ" ווען מ'ווייסט אַפילו ניט דעם טעם האָט מען די איבערצייגונג, אַז סתרי תורה, האָט אין זיך רעיונות נשגבות, וואָס ניט אַלע קאָנען זיי משיג זיין, אָבער דער ת"ח ווייסט, אַז ווען ער פאַרשטעהט ניט, מיינט דאָס ניט, אַז די חכמה איז ניטאָ.

*) (וועגען פילע וויסענשאַפטען, נייע ענדעקונגען, האָט מען נאָך מיט טויזענטער יאָהרען צוריק געהאַט אַ בעגריף, אַז ס'איז וואָס דאָ, כאָטש מ'האָט ניט געוואוסט גאַנץ גענוי, וואָס דאָס איז. ס'האָבען געפעהלט מעגליכקייטען ,אַפאַראַטען, צו דערגעהן די סודות פון דער נאַטור און אַלע צווייגען פון חכמה, אַזוי איז אין עניני תורה ואמונה, מיטן לערענען געפינט מען אויס די טמיר ונעלם כונות, די סימבאָלען רמזים הויכע רעיונות, בטל רצונך, דיין ווילען צו בעגרייפען הויכע רעיונות, צו וועלכע דיינע חושים זיינען נאָך ניט גענוג ענטוויקעלט, "מפני רצונו" אַזוי איז דער רצון השם, וואָס דו דאַרפסט מקיים זיין. פאַר דעם וועט דיין שכר זיין מידה כנגד מדה. דעם רבש"ע וועט מבטל זיין דעם ווילען פון יחידס שונאים, די גזירות קשות פון די צוררים צום כלל ישראל, די מחשבות פון די אידישע שונאים, אונזער תורה און אמונה, האָט אונז אויסגעהיט פון אַלע צרות, אין דעם לאַנגען ביטערען פינסטערען גלות. שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם).

---

*) (די ענטדעקונג פון שפאַלטען אַ אַטאָם . . .)

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה ה׳

הלל אומר, אל תפרוש מן הצבור ואל תאמן בעצמך עד יום מותך ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא שפנה.

הלל זאָגט שייד זיך ניט אָפּ פון כלל און גלויב, ניט אין זיך ביז צו דיין שטאַרבענדען טאָג און אורטייל ניט דיין חבר ביז דו קומסט ניט אויף זיין אָרט און זאָלסט ניט זאָגן אויף אַ זאַך ס׳איז אומפאַרשטענדליך ווייל צום שלוס וועסטו דאָס פערשטעהן און זאָלסט ניט זאָגן אָפּלייגן פאַר דאַן ווען דו וועסט האָבען צייט וועסטו לערנען ווייל טאָמער וועסטו קיינמאָל ניט האָבן צייט.

וועגען דעם בעל המאמר, זיינען חלוקי דעות, ווער ער איז געווען? ס׳איז דאָ אַ סברא, אַז דאָס איז אַ שפּעטערדיגער הלל, אַ זון פון פריהערדיגען תנא ר״ג, אַ אייניקעל פון ר׳ יהודה הנשיא און דאָס איז לויט דעם סדר פון הלל הזקן דער ערשטער נשיא אין דער משפחה, ביזן לעצטען פון די דורות תנאים, אין דער משפחה. ווערט אָבער דער מיינונג בעשטריטען, מיט אַ שטאַרקען אַרגומענט, ווייל אויסער דער משנה, זיינען דאָ נאָך דריי אין המשך, אַז זיי ווערען געזאָגט ביי דעם זעלבען תנא, און אין דער משנה ז׳, קומט אַריין דער טהעזיס, אַז פאַר אַ פאַרברעכען, ווערט מען באַשטראָפט, ״מדה כנגד מידה״, ס׳ווערט אילוסטרירט מיט׳ן פאַבעל, די קאָפּ וואָס איז געשוואומען, ווייל זי האָט אַנדערע דערטרונקען איז זי געוואָרען דערטרונקען, און אַמענדע וועלען די, וואָס האָבען די קאָפּ דערטרונקען, אַליין דערטרונקען ווערען. דער מוסר השכל ווערט אויך געבראַכט אין מסכת סוכה נ״ג) און דאָרטען ווערט בפירוש אָנגעגעבען, אַז דאָס האָט געזאָגט ״הלל הזקן״, דאָס צייגט דאָך אָבער, אַז דער תנא איז דער ערשטער הלל, דער גרינדער פון דער בית הלל שיטה, ניט זיינער אַ אור־אור־אייניקעל . . .

די מיט דעם מיינונג, מאַכען אויך רעכט, וואָרום האָט דער מסדר המש־

נה צוטיילט, די זאָגאַכטסטן פון הלל הבבלי, איין טהייל אין ערשטען פרק, און דעם אַנדערען אין צווייטען פרק? דער אָרדענונג איז: אַזוי ווי ס'איז געוואָרען געזאָגט, איז דער סדר אין אבות געוועהנליך לויט די דורות, איינעם נאָכן צווייטען, פון עפאָכע צו עפאָכע, אַזוי זיינען פריהער געקומען אייניגע פרינציפען פון הלל הבבלי לויט זיין לעבענס־פעריאָדע, דאָרט קומט אויך זיין בן־דור און בר פלוגתא שמי — און דאָ האָט דער מסדר המשנה געמאַכט אַ אויסנעם. דרך אגב, פון ערשטען אין דער משפחה, ווערען אויך איבערגעגעבען די מאָראַלען עטיקס און פרינציפען געזאָגט געוואָרען, ביי זיינע קינדער און קינדס קינדער, די וואָס האָבען פערטראָטען זיין אמט, אַלס נשיאים ביי אידען, די הויפט פון דער משפחה, צווישען וועלכע ס'פאַרנעמט זיין בכבודי'ען פלאַץ, דער מסדר אבות אַליין, ר' יהודה הנשיא, ביז נאָכן זאָגען פון ר"ג זיין זון.

דאַמאָלסט האָבען זיך געענדיגט די דורות פון תנאים, ס'פאַנגען זיך אָן די, פון צווייטען גראַד בויער פון תלמוד, די אמוראים, וועמענס דברי מוסר, קומען ניט אַריין אין מסכת אבות, וואָס ס'איז נאָר משנה ובריתא, ביי דער עפאָכע, קערט זיך דער מסדר אום צוריק, צו זיין גרויסען עלטער זיידען, מיט נאָך חקירות, מוסר, פילאָזאָפיעס, וואָס ער האָט געזאָגט, און ער האָט ווידער איינגעאָרדערט "מסכת אבות", לויט דעם "סדר הדורות" פון רבי צום תלמיד, נאָך הלל הזקן, קומט זיין תלמיד מובהק ר' יוחנן בן זכאי וועלכער איז בנוגע הלכה געוועזן פון דער בית הלל אקאדעמיע, אָבער בנוגע מוסר ודרך ארץ, איז "אילו ואילו דברי אלהים חיים הם". ס'זיינען לאָגיש, סיי די ב"ש און סיי די ב"ה, מיט דעם סיסטעם ווערען איבערגעגעבען די זאָגאַכצען פון אונצעהליגע שפעטערדיגע ריב"ז תלמידים, און תלמידים'ס תלמידים אז"וו. נאכהער קומט כמעט דער גאַנצער פרק ה', מיט רעיונות אָהן נעמען, אויסער מיט אַ קליינעם אויסנאַם ווערט דער פרק ה' מיוחס צו רבין אַליין, און נאָך זיין שלוס פון משנה אבות, איז צוגעגעבען געוואָרען דער פרק ו', "שנו חכמים בלשון המשנה". די זיינען די ברייתות, מיטן אינהאַלט... פון וועלכעס ס'זיינען וואהרשיינליך געוועזן די מסדרי הברייתות ר' חייא און ר' אושעיה.

אין דעם פרק, משנה ב', איז דאָ פערהאַנדעלט געוואָרען אויפן מאמר, "וכל העוסקים, אָדער העמלים, עם הצבור", וועגען די פליכטען פון אינדיווידום צו דער געזעלשאַפט, יענע געדאַנקען זיינען אויך צוגעפאַסט, צו דעם מאמר: "אל תפרוש מן הציבור", מיט נאָך טיפע באַלערענטע רעיונות. אויבערפלעכליך ווייזט אויס, אַז דאָ ווערען אָנגעגעבען פינף מאָראַלישע כללים, אַלס אַ עצה טובה, אָהן די קאָנסעקווענצען, פון די נעגאַטיווען, די שעדליכע פאָלגען, אַז מ'האַנדעלט ניט, ווי דאָ ווערט אָנגעצייגט, ס'ווייזט אויך אויס אַז דאָ רעדט זיך, וועגען פערשידענע פרינציפען, וואָס האָבען ניט קיין שייכות איינער מיטן צווייטען (א) פליכטען צום כלל (ב) אַ פערזענליכע אָפשאַצונג פון דעם זיך. (ג) אַ אָפשאַצונג פון איינעמס אַ חבר. (ד) אַ אָפשאַצונג וועגען זאַכען. (ה) מכוח דעם מענשענס פליכטען צו לערנען, מ'זאָל ניט אָפליי־

גען דעם ערפילען פון דעם חוב, פאַר אַ אַנדער מאָל, ווייל אַ מענש ווייסט דאָך ניט צו עס וועט זיין דער אַנדער מאָל . . .

אין (מסכת ראש השנה י״ז ע״א) ווערט געבראַכט אַ דבר מוסר, ענליך צו דעם. אין נאָמען פון די ב״ה, אָבער ניט ווי דאָ אַלס אַ עצה טובה ״אל תפרוש״, טהייל זיך ניט אָפּ, פון דער געזעלשאַפט, נאָר מיט אַ אזהרה, אַ שטרייַנגער פערבאָט, אַלס אַ זינד מיט אַ האַרבען עונש צו די, וואָס טהיילען זיך אָפּ פון דער געזעלשאַפט, דאָרט ווערען אויסגערעכענט, אַזעלכע, וואָס ווערען בעצייכענט, אַלס ״רשעים״, וואָס ווערען פאַרזונקען אין אייביגען ״גהינום״, אָהן אַ תקנה, די זיינען מינים, מלשינים, אַפּיקורסים, אכזרים, כופרים, ושפרשו מדרכי צבור. די וואָס האָבען זיך אָפּגעטיילט פון צבורס וועגען. רש״י ברייַנגט דאָרטען אַ אַנדער גירסא: ״שפרשו מדרכי צבור״, כגון המינים והמסורת, והאפיקורסים שכפרו בתורה ושכפרו בתחיית המתים וכו׳. ווי ס׳ווייזט אויס, איז דאָ אין אבות הלל מילד צו ״פורשים מן הצבור״, און אין (מסכת ר״ה) זיינען זיי שטרייַנג. די פורשים וואָס ווערען פערזונקען אין אייביגען גיהנום אָהן אַ תקנה, זאָלען מיר זאָגען? אַז בית הלל, שטימען ניט מיט הללן? דאָס איז קשה, אַ אויסנאַם אין ש״ס.

מיר וועלען טרייען פערשטעהן, די משנה מעהר גרונטליך. הלל ווערט אין ש״ס בעצייכענט אַלס אַ גרויסער ענו, אַזעלכער וואָס האָט זיך געהאַלטען בעשיידען, וועגען איהם, איז געווען דער מיינונג צווישען די חכמי ישראל, אַז הלל איז געווען ראוי די תורה זאָל געגעבען ווערען דורך איהם, וואָס זיין ענות איז געווען אין דער זעלבער מדרגה ווי מרע״ה, וועגען וועמען די תורה זאָגט עדות, ״והאיש משה ענו מאד״, דער עקסטרעמער ענו צוגלידערט דאָ, די פרינציפּען פון איינפאַכקייט, דעם יחיד׳ס ווערט לגבי דעם ציבור, גראַדע אַזוי ווי ער זאָגט פריהער אין (פרק א׳ משנה י״ד) ״וכשאני לעצמי מה אני״, דער אינדיווידום אַליין, האָט אַ מינדערטווערטיגען באַטרעף, ער זאָגט אויך אין (כתובות י״ז) ״לעולם תהי דעתו של אדם מערבת עם הבריות, אַ מענש זאָל ניט דענקען עגאָאיסטיש, נאָר פון זיך, זיינע געדאַנקען זאָלען זיין, בעזאַמען מיטן וואהל און בעסטען פון רבים, וועגען דער גאַנצער בריאה, אַלעמענס אינטערעסען ניט איין מענש, ניט איין לאַנד, פאָלק ראַסע, גרופּע און קלאַס, זאָל וועלען זיך אָפּזונדערען, אַרומצאַמען אַזוי ווי מיט אַ חינעזישער וואַנט (איזאָליישאַניזם) דאָס איז שעדליך פאַר זיך, לאַנד און גרופּע . . .

דוד המלך זאָגט, ״מה טוב ומה נעים שבת אחים, גם יחד, כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן״, ווי גוט און וואויל איז צו אַ געזעלשאַפט, וואָס האַרמאָנירען ברידערליך, פאַר אַלעמענס בעזאַמענע אינטערעסען, ווי אַ גוטער בוימעל, וואָס טריפט אַרונטער פון קאָפּ, צום באָרד, ווען די העכערע אָרגאַנען. דאָמינירענדע פעלקער, בעאיינפלוסען די שוואַכערע ס׳איז דאָ אַ אויסטויש, איינע זיינען מעכטיג פיזיש די צווייטע זיינען גייסטיג, מאָראַליש, ענערגיש מעהר ענטוויקעלט און יעדערע גיט אַוועק זייער איבערפלוס, די השפעה ווערט געוועקסעלט שטראָמט פון איינעם צום צווייטען. דער מקונן ירמיהו,

קלאָגט אין מגילת איכה, ״פּני ה׳ חלקם, לא יוסיף להביטם, פּני כהנים לא נשאו, זקנים לא חננו״, די אידישע קאַטאַסטראָפע אי זגעקומען ,בעשטראָפט געוואָרען מיטן אָנזיכט פון זיין צוטהיילט, די ג־טליכקייט האָט אויף זיי ניט געוואַכט, בעאיינפלוסט צו זיינע זאָרגען געמיינשאַפטליך, ווייל זיי האָבען זיך ניט דערהויבען צו אַ גייסטליכען פיהרערשאַפט, די געלערנטע ״זקנים״ האָבען זיי ניט געלייטזעליגט מיטן אחדות האומה.

פון די פּסוקים און מאמרים, קאָן מען לערנען די שיטה, אַ *) אדם מדיני הוא, דער מענש עקזיסטירט נאָר אין אַ געזעלשאַפט. דער קאָלעקטיוו, וואָס איז אַ צוזאַמענשטעל פון אינדיווידועלען, איז ווי דער פּערזאָן מיט זיינע גלידער. ס׳איז אַנערקענט אַז נאָר, ווען די אברים, זיינען אַ קאָמבינאַציע פון אַ קערפּער, יעדער גליעד ערפילט זיינע פונקציאָנען, עקזיסטירט אַ מענש, יעדער אָרגאַן דאַרף ערפילען זיין בעשטימטע מיסיאָן ס׳זאָלען זיין אַ גאַנצע עקזיסטירענדע אייניגקייט פאַרן תכלית האנושי, ס׳באַדאַרף אויך ווערען פערשטאַנען, ווען אַלע גלידער, האָבען זייערע אויפגאַבען, זיינען זיי אָבער פון פערשידענע ווערטען... וועלכע ס׳זיינען פאַר מאַטעריעלע אויפגאַבען, אַנדערע זיינען פאַר גייסטיגע צוועקען, צו דאָמינירען די חומרדיגע ענערגיעס. די פיס געהען, הענד אַרבייטען, אויגען זעהן, אויערען הערען, מויל רעדט אז״וו, אַז״וו. אָבער מיט גייסטיקע פונקציעס האָט די האַרץ צו פיהלען, גלוסטען, שרעקען אז״וו, אַז״ו, די קאָפּ־געהירען, צום דיינקען, אורטיילען און באַפעהלען. דער מוח אָרדערט די פיזישע אָרגאַנען, ווען צו זיין אַקטיוו און ווען צו רוהען. פאָלגען זיי איז גוט, ווען ניט איז צרות, ס׳קומט צו אַ קאַטאַסטראָפע, אַ סכנה ווען די גשמיותדיגע אָרגאַנען פאָלגען ניט אויס די פיהרערשאַפט פון דיינקונג און אורטייל אַפּאַראַט אָהן דעם וועג־וויזער ווערט אַ בהלה אַ כאַאָס אַ אומנאָרמאַלע ערשיינונג ווידער די קאָפּ איז נאָר דאַן אַ לעבעדיגער ווען זי איז באַהעפט, צו אַ קערפּער, אָהן אַ גוף איז ניטאָ קיין רוחניות.

די געזעלשפט בכלל איז אויך אַ קערפּערשאַפט, זי ווערט מיט דעם בעצייכענט, פון איהר טהיילען זיך אָפּ גייסטיגע פיהרער און מאַטעריעלע פערזאָרגער, וועלכע דאַרפען שאַפען געמיינשאַפטליך, אַרבייטען מיט אייניגקייט און אחדות, ווען דאָס איז אַזוי, האָבען מיר אַ נאָרמאַלען לעבען, יעדערער ערפילט זיין אויפגאַבע, ער ווייסט זיין אָרט און ציעל, אַריינגעפּאַסט אין דער קאָמבינאַציע, וואָס מרופט שטאַאַט, חב׳רה, מלוכה וועזען, יעדער גרופּע, זאָל האָבען זיינע פיזישע, און אינטעלעקטועלע מיטגלידער, די קאָפּ, וואָס ווייסט איר אויפגאַבע, צו דיינקען, אָנווייזען, אויפקלערען דעם פּלאַץ, פאַר אַלעמען און די מיטגלידער דאַרפען אַנערקענען די פּרינציפּען, צו ווערען רעגירט ביי די וועג־וויזער, וועלכע פערמאָגען די אינטעליגענץ פעהיגקייטען, זיטליכקייט און מאָראַלישקייט פון פיהרער. די רעיונות זיינען מרומז אין די גע־

---

*) וועגען דעם איז געוואָרען געשריבען מעהר באריכות אין פרק ב׳ משנה ב׳ ענין, כל העמלים עם הצבור).

בראַכטע ציטאַטען.

דוד זאָגט, ״מה טוב ומה נעים וכו׳ ״, גוט און וואויל, איז דער אחדות הכלל, ווי ברידער וואָס וואוינען בעזאַמען, ״כשמן הטוב וכו׳ ״. אַזוי ווי גרטער בוימעל, מיט וועלכען ס׳ווערט געזאַלבט די קאָפּ, און ער גיט די השפעה, זיין איבערפלוס נידערט אַרונטער, צו די אַנדערע טהיילען פון קערפּער. די פּרינציפּען און תורה גייסט פון קאָפּ האָבען דעם איינפלוס איבערן גאַנצען אָרגאַניזם, דאָרטען האָט די ג־טהייט געבאָטען די ברכה און עקזיסטענץ, אייביגען לעבען. לויט דעם זעלבען אידעאַל בעדויערט דער מקונן ירמיהו, דער חורבן האומה שטראָף, איז געוואָרען אויסגעפיהרט מיט׳ן מיטעל, וואָס די ג־טהייט, האָט זיי צוטיילט ״פּני ה׳ חלקם״, די שטרייגקייט פון דער קללה איז וואָס די השגחה פּרטית, וואַכט ניט איבער אַ צבור, וואו ס׳הערשט מחלוקת און שנאת חנם ״לא תוסיף להביטם״, די סיבות פון אַ פאָלקס חורבן איז, ווייל די יראים ושלמים, אמת׳ע פאָלקס דינער, זיינען ניט געוואָרען דערהויבען צו זיין די פיהרער, ״פּני כהנים לא נשאו״. די לומדי תורה זיינען ניט געוואָרען געלייטזעליגט, צו זיין די מנהיגי הדור. ״זקנים לא חננו״. דאָרט איז געווען די קללה פון שנאת ע״ה לתלמיד חכם״...

מיט דער זעלבער שיטה, פילאָזאָפירט הלל אין כתובות י״ז) ״לעולם תהי דעתו של אדם, מערבת עם הבריות, און ניט אָפּגעשיידעט פון כלל. שאַרפער ווערט דער רעיון אַרויסגעזאָגט איז מחז״ל ״כל שאינו משתתף בצרת הכלל אינו זוכה ורואה בשמחתה״, דער וואָס נעמט ניט קיין אנטייל אין זיין פאָלקס אומגליק, צו העלפען מיט וואָס מעגליך, דער וועט ניט זוכה זיין, צו זעהן דעם פאָלקס פרייד, ווייל דער איז אַ אבר המדולדל, אַ גליעד, וואָס איז געפּאַראַליזרט, אין וועלכען מען דאַרף אַריינברייגען לעבען, זיין בלוט זאָל צירקולירען מיטן גאַנצען קערפּער. אין (ר״ה) פערהאַנדלען די ב״ה אַ ערגערע מדרגה. ניט נאָר אַזעלכער וואָס איז אין טאַט אַ ״פּורש מן הצבור״ אַ קראַנקער אָרגאַן פון רבים׳ס קערפּער, וועלכען מ׳קאָן נאָך היילען, מחזיר למוטב זיין . דאָרט איז דער לשון ״שפּרשו מדרכי צבור״, ניט אַ אָנזאָג, נאָר אַ אָפּגעטאָנענע מעשה־רע, און מ׳איז מדייק, ״מדרכי צבור,״ טעאָרעטישע פערפיהרטע הפקר יונגען, מיט אַ גענען שיטה, צו זיין איזאָלירט, ס׳זאָל ניט ארען דער צרת הכלל ווי די אַנדערע וואָס זיי ווערען קלאַסיפיצירט אַלס רשעים, לחלוטין פערדאָרבען, להכעיסניקעס, די ווּלען ווערען פאַרזונקען אין אייביגען גיהנום אָהן אַ תקנה.

אַ ווייטערדיגען מוסר, אַ המשך צום פריהערדיגען זאָגט הלל, מיט אַ ו׳ המוסיף, ״ואל תאמין בעצמך עד יום מותך״, גלויב ניט אַז די כלל פליכטען האָבען מיט דיר ניט צו טון ווען ס׳וועט וואָס פּאַסירען מיטן ציבור וועט דאָס דיר ניט אָנריהרען ווערסט זיין אימשטאַנד צו ראַטעווען זיך. מיט דיינע פעהיגקייטען און פערשטאַנד, זאָגט הלל, ניין! גלויב ניט אין איבדיווידיאומס קרעפטען, איינער איז קיינער, האַלט פון דעם געדאַנק דיין גאַנצען לעבען, ביז צו דיין שטאַרבענדען טאָג, נעם דעם ביישפּיעל, דער

יחיד געהט אַוועק ווי אַ שאָטען, אָבער די הערשענדע קראַפטס־יאָהרען זיינען ענדלאָז, דור הולך ודור באָ, והארץ לעולם עומדת. אַ דור געהט אַוועק, אַ דור קומט, און וועלט בלייבט וועלט, די וועלט פיהרונג, זאָל דיר איבערצייגען, אַז ביחידות קאָן מען פיעל ניט אויפטאָן, אַליין לערנען, דאַוונען פאַר זיך, אָפּגעזונדערט טון צדקה, וועט ווייניג אויפטון, אַ יחיד קאָן מאַכען אַ טעות, ווי די אגדה דערצעהלט, וועגען יוחנן כהן גדול, וועלכער איז אויף זיינע עלטערע יאָהרען געוואָרען אַ צדוקי. אויך גיט ער דאָ אָנצוהערען, מכוח עפּיזאָדען אין זיין אייגענעם לעבען.

אין תלמוד ווערט דערצעהלט, אַז הלל איז געקומען פון בבל, צוליב דעם ווערט ער אָפט גערופען "הלל הבבלי", זייענדיג אַ גרויסער ענו און אונבעקאַנטער אָרעמאַן, איז ער ווייניג געווען מפורסם, אַלס גדול בתורה. האָט אַמאָל פּאַסירט, אַז מ'האָט געפרעגט אַ דבר הלכה, ביי די בני בתירא, וועלכע זיינען געווען די אָפיציעל אַנערקענטע אויטאָריטעטען, ווער דער נשיא, ווער דער אב בית דין, דער ראש הסנהדרין, אָבער זיי האָבען גראָדע ניט געוואוסט, אויך די אַנדערע ת"ח האָבען ניט געקענט געבען אַ תשובה פון גאַנצען בהמ"ד האָט נאָר דער אָרעמער הלל געוואוסט, צו געבען דעם ריכטיגען אַנטוואָרט און ערקלערונג. די ת"ח האָבען פון דעם געזעהן זיין גרויסע לומדות, האָט מען איהם געפרעגט נאָך אונקלאָרע געדאַנקען, וועלכע ער האָט מיט גרויסע בקיאות און שאַרפע חריפות געגעבען, צו פאַרשטעהן. ס'האָבען זיך אַלע אין בהמ"ד איבערצייגט אַז דער פרעמדער איז אַ גאון בתורה, וועלכער פּאַסט צו ווערען דער נשיא. אפילו די בני בתירא, האָבען געמוזט מודה זיין, אַז דער אָרעמאַן שטייגט זיי איבער, און זיי האָבען אויך מסכים געווען, ער זאָל ווערען אויפגענומען אַלס נשיא. אין אַ צייט שפּעטער, האָט אָבער פּאַסירט, אַז אויך דער גדול בתורה איז נכשל געוואָרען, ווען מ'האָט געפרעגט אַ געוויסען דין, האָט ער מודה געווען ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט. "איך האָב געוואוסט דעם דין, נאָר איך האָב איהם פאַרגעסען.

אין שייכות מיט די צוויי עפּיזאָדען, הן אַראָפּצונעמען דעם מוסר־השכל פון די בני בתירא, און לגבי, וואָס ס'האָט מיט איהם אַליין פּאַסירט, אַז ער האָט פאַרגעסען דעם דין, זאָגט ער דאָ, גלויב ניט אין זיך, זיי ניט זיכער מיט דיינע לומדות, דער גרעסטער למדן קאָן אַמאָל פאַרגעסען. ער געהט ווייטער מיט אַ קריטיק אויף זיך אַליין, פון די פּאַסירונגען, זאָגט ער "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". אורטייל ניט דעם צווייטען, ביז דו קומסט צו זיין פּלאַץ. ער האָט איבערגענומען די נשיאות פון די בני בתירה, ווייל זיי האָבען ניט געוואוסט די הלכה, לסוף איז ער אַליין אין אַזעלכעס נכשל געוואָרען. מענינא ווען הלל רעדט וועגען, ניט וויסען, פאַרגעסען, אָדער יא וויסען, זאָגט ער אַלס דער ראש הישיבה, וואו ס'האָבען זיך דאָך געפונען גאָר די גרויסע שאַרפע לומדים, אַזוי אַז דער תלמוד שאַצט אָפּ, פאַרן קלענסטען פון די תלמידים, ר' יוחנן בן זכאי, און אויף דעם קלענסטען ווערט אויסגערעכענט אַ

צעטעל פון אַ פאָר צענדליג למודים, וואָס אָט דער קלענסטער האָט ניט דורכגעלאָזען.

וואַהרשיינליך אין אַ גרויסער ישיבה, ווי די בית הלל, האָבען זיך אויך געפונען אַזעלכע, וואָס זיינען ניט געוואָרען קיין תלמידים מובהקים, זיי האָבען ניט געוואָלט לערנען, זיך געוואָלט אַרויסמאַכען מיט תרוצים, אַז זייערע מחות קאָנען ניט איבערנעמען דעם לערנען. זאָגט הלל מכוח זיי. ״ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע״, זאָגט ניט אויף למודים, ס׳איז אונמעגליך זיי צו פערשטעהן, ניין, ווען מ׳וויל נאָר, כאָטש ס׳איז ״כל התחלות קשות, יעדער אָנפאַנג איז שווער, אָבער ״שסופו להשמע״, סוף כל סוף לערענט מען זיך יא אויס. ער זאָגט אויך דעם מאָראַל, געגען פיעלע לומדים, וואָס האַלטען אפילו פון למוד התורה, אָבער נאָר פון ללמוד, וואָס זיי לערנען אַליין, צו לערנען מיט אַנדערע, האַלטען זיי ניט פאַר ניצליך. זיי זאָגען ס׳איז אַ פערלוסט פון צייט, צו לערנען מיט עמך, די הדיוטים וועלען זיך גאָר ניט אויסלערנען. דער מיינונג איז ניט ריכטיג. דער ענד־ציעל קאָן יא דערגרייכט ווערען, מעהר אָדער ווייניגער. לערענט מען יא פון הערען לערנען, דער חוב איז ״ללמוד וללמד לשמור וכו׳״.

דער מאמר האָט אויך אַ שייכות צו אַ געוויסע פּאָליטישע פּאַסירונג, אין די צייטען פון הלל: אין (מסכת בבא בתרא ג׳ ע״ב), ווערט דערצעהלט, אַז דער אכזרישער אידישער מלך הורדוס הרשע, וואָס האָט געשטאַמט פון ״אדום״, האָט געזאָגט, די רבנן גיבען איבער פון דער תורה, ״מקרב אחיך תשים עליך מלך״, דער אידישער מלך דאַרף שטאַמען פון אידען, ניט אַ געוואָרענער איד, מיט דעם מאַכען זיי מיר פסול צו דער מלוכה, האָט ער אויסגעטויט די מעהרסטע ת״ח, פילע זיינען זיך צולאָפען, אויסבעהאַלטע זיך, איינעם פון די תנאים בבא בן בוטא, האָט ער מיט יסורים בלינד געמאַכט. ער האָט איהם פערבונדען די אויגען, מיט אַזאַ חיה׳לע וואָס האָט אַ פעל מיט שטעכעדיגע דערנער, וואָס ס׳האָט איהם אויסגעשטאָכען די אויגען, ער איז בלינד געוואָרען. אין אַ צייט שפּעטער האָט דער טיראַן געוואָלט אויספּרובירען דעם בלינדען, הערען וואָס ער וועט זאָגען, וועגען זיינע אכזריות, זאָגט צו איהם דער רשע, ניט אַרויסגעבענדיג זיך ווער ער איז. שעלט דעם טיראַן. דער חכם, דער בלינדער תנא האָט איהם געענטפערט מיט אַ פסוק, ״ונשיא בעמך לא תאור״, אַ הערשער אין דיין פאָלק זאָלסטו ניט שעלטען. זאָגט צו איהם ווידער הורדוס, דעם פסוק דרש׳ענען דאָך די ת״ח, אַז דער וואָרט ״בעמך״ מיינט אַז ער שטאַמט פון דיין פאָלק, אַז ער טוט די מעשים פון אידישען פאָלק, אָבער דער אכזר שטאַמט ניט פון אידען, און האָט ניט קיין אידישע האַרץ, זיי זיינען, רחמנים בני רחמנים, און ער איז אַזאַ בלוטדורשטיגער. האָט בבא בן בוטא ווידער געענטפערט: דער מלך קאָן זיך נאָך דערוויסען, ס׳איז ניט מעגליך אָנצוהאַלטען אַ סוד, ווי דער פסוק זאָגט, ״עוף השמים יולים את הקול״, די פייגעלאך פליהענדיג אין די הימלען פיהרען איבער די שטימע, קיין זאַך בלייבט ניט אַ געהיימניס. דעם מאָראַל האָט הורדוס אַנערקענט. ער האָט געזאַגט, ווען איך

וואָלט וויסען, אַז די תּלמידי חכמים, זיינען אַזוי פאַרזיכטיג, וואָלט איך זיי ניט געטוידטעט. הלל האָט געלעבט אין יענער צייט און ער זאָגט דאָ דעם זעלבען מאָראַל. זאָגט ניט אויף אַ זאַך קיינער חעט פון דעם ניט הערען, גיין די ווענט האָבען אויערען ׳מוועט הערען.

ס׳איז דאָ אַן אגדת חז״ל, אַז ווען אַ מענש קומט אויפן ״עולם האמת״, איז איינע פון די ערשטע פראַגען, וואָס ס׳ווערט דעם מענשען געשטעלט, ביי די ״פמליא של מעלה״, ״קבעת עתים לתורה״? צו האָסטו מענש געהאַט בעשטימטע צייטען צום לערנען? ווען די פראַגע, ווערט געשטעלט צו אַ אָרעמאַן, זיינען דאָ אַזעלכע, וואָס פאַרענטפערען זיך מיט דעם תירוץ, ווי איז מעגליך געווען פאַר מיר צו פערנעמען מיין צייט מיטן לערנען, אַז איך בין געווען אָרעם, איך האָב געדאַרפט שווער אַרבעטען, לאַנגע שטונדען פראַצעווען, זאָל קענען פערדינען גענוג מפרנס צו זיין מיין פאַמיליע, ווי ס׳ווערט אויסגעדריקט אין תלמוד: רחים על צוארו ויעסוק בתורה״? ווען איינער האָט אויף זיך דעם יאָך פון פרנסה, קאָן ער ניט אָפּשפּאָרען צייט צום לערנען, געגען דעם תירוץ, ברייננגט מען אַ ראיה פון הלל, ער איז געווען אַ גרויסער אָרעמאַן, דאָך אַז ער האָט געוואָלט, האָט ער געפונען צייט צום לערנען. ס׳זיינען דאָ אין געגענטייל רייכע לייט, וואָס ענטפערען אויף דער פראַגע דעם זעלבען תירוץ, מיט אַ אַנדער טעם. איך בין געווען אַ רייכער מאַן, פערנומען מיט גרויסע געשעפטען, צוליעב וועלכע איך האָב ניט געהאַט קיין צייט צום לערנען, איך האָב געוואַרט, ווען איך וועל ווערען עלטער, אויפגעבען מיינע געשעפטען, דאַמאָלסט וואָלט איך געלערענט. געגען דעם רייכען מאַן ברייננגט מען אַ ראיה פון תנא ר׳ אלעזר בן חרסום, וועלכער איז געווען אַ גרויסער עושר, דאָך האָט ער געפונען ציים צום לערנען. ״אלעזר בן חרסום מחייב עשירים, הלל מחייב עניים״ . . .

דעם טראַדיציאָנעלען מוסר האָט הלל שוין געזאָגט פריהער אין (אבות פרק א׳ משנה י״ד) ״ואם לא עכשו אימתי״ מענש ווען דו וועסט איצטער ניט לערנען, ווער ווייסט ווען דען. איצט גיט הלל אָן עטליכע ״אל׳ס״ צו יענע פיער ״אל׳ס״ פאַסט ער אַריין אַ פינפטען, לייג ניט אָפּ די צייט, וואָס ס׳איז דיין פליכט צו לערנען, סיי דו ביסט אַ אָרימאַן, סיי דו ביסט רייך, אין ביידע פאַלען זאָג ניט, אַז ווען דו וועסט עלטער ווערען, אויפגעבען דיין מלאכה, דיינע געשעפטען דאַמאָלסט וועסטו זיין ״קובע עתים לתורה״, טאָמער וועסטו ניט האָבען די מעגליכקייט, אַ מענש ווייסט קיינמאָל ניט, ווי לאַנג ער וועט לעבען. ווען מ׳וויל קאָן סיי דער אָרעמאַן און סיי דער גביר, געפינען צייט צו לערנען. ״ואל תאמר לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה״.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה ו׳

הוא היה אומר, אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא הבישן למד ולא הקפדן מלמד ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש.

ער פלעגט זאָגען, אַז אַ אומוויסענדער איז ניט קיין ג־טספאָרכטיגער און ניט איז אַ עם הארץ אַ פרומער און דער שעמעוודיגער ווערט ניט אַ געלערנטער און אַ בייזער קאָן ניט זיין קיין לערער און ניט יעדערער וואָס טוט פיעל געשעפטען ווערט דורך דעם קליגער און דאָרט וואו ס׳זיינען ניטאָ קיין מענשען, מיה זיך צו זיין אַ מענש.

מיר באַמערקען אַ פאָרמע פאַראַלעל, פון דער פריהערדיגער משנה צו דער. בעפאָר זיינען געווען פינף פונקטען, פערזאָגען פון אַל, מ׳זאָל ניט. איצט קומען פינף רעזולטאַטען. דער ״פועל יוצא״ ווען איינער איז אַ בור, קען ער ניט זיין אַ ״ירא חטא״ אַז״וו און ס׳ווערט געשלאָסען מיט אַ עצה טובה, ״ובמקום שאין אנשים, השתדל להיות איש.״ דאָרט וואו ס׳פעלען אויס, וויכטיגע מענשען, זאָלסטו זיך באַמיהען צו זיין דער נוצליכער מענש. צו פאַרשטעהן די משנה, וואָלט מען דאַרפען בעגרייפען דעם אונטערשייד, פון ענליכע מיינונגען, אין די ״שמות הנרדפים״, ווערטער מיט גלייכע אויסטייטשונגען, ווי למשל ״בור״ און ״עם הארץ״, ״ירא חטא און חסיד״. מיר וועלען אויך טרייען אויסגלייכען די שיטות פון אייניגע מחז״ל אין וועלכע ס׳ווייזט אויס צו זיין סתירות בנוגע מדות, וואָס ווערען ביי דעם תנא פערהאַנדעלט.

אַ אגדה, וואָס ווייזט אָן, אַ וויכטיגען עיקר הדת, ווערט געבראַכט אין (מס׳ קדושין מ׳ ע״ב). די חכמים האָבען זיך פערזאַמעלט אין לוד, איז אַרויפגעקומען די פראַגע. וואָס איז אויף אַ העכערע מדרגה — לערנען תורה, אָדער מעשים טובים? האָט ר׳ טרפון געענטפערט: מעשים זיינען גרעסער. ר׳ עקיבא׳ס מיינונג איז געווען, אַז תלמוד תורה איז גרעסער. איז מען געקומען צו אַ איינשטימיגען בעשלאָסענעם מיינונג, אַז לערנען איז גרעסער. ווייל לערנען בריינגט צו מעשים. ס׳ווערט ביי די חז״ל ווייטער געזאָגט, אַז גראדע ווי

ס׳איז לאָגיש, אַז לערנען, וואָס קומט פאַרן טון, ברייננט צו געווינשטע מעשים. אַזוי איז, ווען דער מענש קומט אויפן עולם האמת, דאַרף ער אָפּגעבען פרייהער דין וחשבון וועגען לערנען, ווי וועגען מעשים, מ׳פרעגט ראשית, ״קבעת עתים לתורה״? און לויט דעם זעלבען מאָראַל, איז דער שכר פאַר למוד התורה, ״כנגד כולם״, אויך לגבי די וואָס ״אוכל פירותיהם בעולם הזה״...

ווי זאַכען ווערען געוועהנליך פאַרשטאַנען, איז ווען מ׳וויל דערגרייכען אַ געוויסען פונקט און מ׳בענוצט פאַר דעם אַ מיטעל, איז דער עיקר דער תכלית און דער מיטעל אננעמען פאַר זיך איז גאָר נעטהיג ווייל דורך דעם קומט מען צום צוועק. לויט דעם לאָגיק, איז אין דער אגדה אַ סתירה, ס׳ווערט דאָרט געזאָגט,אַז די ת״ח האָבען איינגעשטימט מיט ר׳ עקיבא׳ן, אַז לגבי די צוויי לימוד און מעשה, איז לימוד גדול, לערנען איז אויף אַ העכערע מדרגה ווי מעשים, און דער טעם ווערט אָנגעגעבען, ווייל לימוד איז דער מיטעל ס׳ברייננט צו מעשה, וואָס ס׳איז דער תכלית, קומט דער טעם, ווי אַ סתירה צום רעיון, ווייל לימוד איז דער מיטעל און מעשה דער צוועק, גראדע ווי אַ הענטעל צו אַ כלי, איז די הענטעל די ביי זאַך, מיט וועלכעס מ׳האַנדעלט די כלי, וואָס איז דער עיקר. אַזוי ווייזט אויס זאָגט אין (אבות פרק א׳) הלל׳ס אַ אייניקעל שמעון, ולא המדרש עיקר אלא המעשה. און ניט דער דרשע׳ענן איז דער עיקר, נאָר דער טון, ווערט דאָך געזאָגט, אַז עבודה איז אַ עיקר לגבי דעם לערנען.

אין קאָנטראַסט צו דעם זיינען דאָ הלכות, אין (ברכות)מ׳זאָל ניט מפסיק זיין אין לערנען אפילו פאַר תפלה. פון אַ בהכ״נ מעג מען מאַכען אַ בית המדרש, אָבער פן אַ בית המדרש איבערמאַכען פאַר אַ בית הכנסת טאָר מען ניט, ווייל דער דין איז מעלין בקודש ולא מורידין, מ׳מעג אויפהויבען פון אַ נידעריגער צו אַ העכערער קדושה, אָבער ניט דערנידעריגען, דאָס ווייזט אַז דער בהמ״ד איז אויף אַ העכערער חשיבות, ווי אַ בית הכנסת דער מקום המעשה... אויפן פסוק: ״אוהב ה׳ שערי ציון מכל משכנות יעקב״, ווערט גע׳דרשנ׳ט: ג־ט האָט ליבער די טויערען וואָס צייכענען זיך אויס מיט הלכה, ווי די בהכ״נ. עולא זאָגט. זינט דעם חורבן בהמ״ק האָט די ג־טהייט אויפן עולם התחתון, נאָר די ד׳ אמות של הלכה. ווען יהושע האָט באַלאַגערט די שטאָדט יריחו, האָט ער דערזעהן אַ מלאך מיט אַ בלוויזען שווערד, ווי ער וויל ווענען באַשטראָפען, האָט ער איהם געפרעגט, ביסטו מיט אונז, אָדער געגען אונז, האָט ער איהם געענטפערט, עתה באתי, איצט בין איך געקומען... ווערט דאָ גע׳דרשנ׳ט יהושע פרעגט איהם, פאַר וועלכעס ווילסטו אונז בעשטראָפען. נעכטען האָט מען פאַרפעהלט צוליב דער מלחמה מקריב צו זיין דעם קרבן תמיד, היינט האָט מען מבטל געווען דעם לימוד התורה, צוליעב וועלכען חטא ביסטו געקומען? האָט דער מלאך געענטפערט, פאַרן זינד פון ביטול תורה, ווי די תורה זאָגט, ועתה כתבו לכם, פאַר חטא פון ביטול תורה, די ציטאַטען ווייזען די גרויסע מדרגה פון לימוד התורה, די חז״ל זאָגען: וואָס אַ גרעסערער תלמיד חכם, אַלץ שטאַרקער זיינען ביי איהם די ביי־

גונגען צום זינדיגען . . . און ס׳איז אויך דאָ קאָנטראַסטע מאמרי חז״ל אין (קידושין ט׳) בראתי יצה״ר, בראתי לי תורה תבלין, געגען יצה״ר איז די תורה אַ רפואה. ״תורה מגני ומצלי״ תורה היט אויס מ׳זאָל ניט זינדיגען, און ווען חו״ש מ׳ווערט יא נכשל, ראַטעוועט די תורה,זי ברייננט צו תשובה. ווי ס׳ווערט געגעבען דער כלל (ברכות י״ט) ווען מ׳זעהט אפילו אַז אַ ת״ח האָט געזינדיגט, זאָל מען זיין זיכער, אַז ער האָט געוויס געטון תשובה, די און נאָך פיעל מחז״ל זיינען דאָ מיט געגענגעזעצטע מיינונגען און אָפּשאַצונגען, דאָ זאָגט הלל. ולא הבישן למד, אַ שעמעוודיגער קאָן זיך ניט אויסלערנען. קומט דאָך אויס, אַז בישנות איז אַ שעדליכע, ניט קיין געווינטשטע מידה. און ווייטער (אבות ה׳) זאָגט יהודה בן תמא ״עז פנים לגיהנום״, ובושת פנים לגן עדן״. אַ פרעכער בעקומט גהינום און אַ שעמעוודיגער גן עדן. אין (נדרים כ׳) ״סימן יפה לאדם שהוא בישן״. ס׳איז שעהן פאַרן מענשען צו זיין אַ בישן. דערזעלבער יב״ת זאָגט אויך ״הוי עז כנמר״, האָב די עזות ווי אַ טיגער, אַ לעמפערט. נאָך אַ כלל ווערט דאָ אָנגעגעבען, ״ולא הקפדן מלמד״, אַ בייזער קאַפריזנער טויג ניט צו זיין אַ מלמד, לערנען מיט אַנדערע, אין דער (מס׳ כתובות כ״ג) ווערט אָבער געזאָגט: ״זרוק מרה בתלמידים״. מ׳זאָל זיין שטריינג מיט די תלמידים. קהלת זאָגט. ״כי ברוב חכמה רוב כעס״.

באמת אָבער ווען מ׳פאַרשטעהט די ציטאַטען ריכטיג, זיינען זיי זיך ניט סותר. דער תנא הלל גיט דאָ אַ פסיכאָלאָגישע אָפּשאַצונג פון פערשידענע מענשליכע זיטען, זייער אַרט דענקען, ערציהונג און סביבה, האָט אַ איינפלוס אויף זייערע פיהרונגען, בענעמונגען לגבי רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאַפטליכע טוגענדען. ער פאַנגט אָן מיט ״אין בור ירא חטא״. דער וואָרט בור בעצייכענט אַ אומוויסענדען, גראָבען נפש, אַזעלכער, וואָס האָט ניט אַ באַגריף פון מאָראַלס, עטיקס און אָנגענומענע פונדאַמענטאַלנע פרינציפּען. דער קאָן אַפילו ניט זיין קיין ירא חטא. די נידעריגסטע מדרגה פון פרומקייט. אין עבודת הבורא, אין עניני אמונה. זיינען דאָ אייניגע קאַטעגאָרען (א) ״אהבת ה׳ ״, ליבע צום מנהיג העולם. (ב) ״אהבת השכר״, ליבשאַפט צום פאַרגיטיגונג, וואָס מ׳קריגט פאַר פרומקייט, (ג) ״יראת הרוממות״, עהרפורכט צום הימלישען הערשער. ()ד), ״יראת העונש, מ׳שרעקט זיך פאַר דער שטראָף, זיינען דאָ צוויי קאַטעגאָריען, צו צוויי חלקים יעדערע: צוויי פון ליבע געפיהל, און צוויי פאַר שרעק... אַלע ספרי מוסר שאצען אָפּ, אַז גאָר די העכסטע מדרגה איז, אהבת המקום, די הויכע נשמה, וואָס איז באַגייסטערט, מיט ליבע געפיהלען צו דער ג־טליכקייט, דער צווייטער גראַד פון אהבת השכר, איז שוין נידעריגער, די פרומקייט איז ״על מנת לקבל פרס״, מ׳זאָל ווערען בעגיטיגט. דאָס איז שוין אַ אהבה התלויה בדבר. ס׳איז נאָך אויך אַ גוטע מידה, ווי די חז״ל זאָגען: ווען איינער זאָגט, איך גיעב די צדקה, כדי מיין קינד זאָל לעבען, אזי ער אויך אַ צדיק. ס׳איז פיין אָבער שוין אַ מינדערע מדרגה. די צווייטע קאַטעגאָריע מחמת יראה, האָט אויך אַ העכערע מדרגה ״יראת הרוממות״, די עהרפורכט פאַר דער ג־טהייט, און אַ וויניגערע, די

קלענסטע פון די פיער אויסגערעכנטע פרומקייט מאָטיוון איז "יראת העונש" בלויז ווייל מ'האָט מורא, אַז מ'וועט ווערן בעשטראָפט, זינדיגט מען ניט, ס'פעהלען די איידעלערע טעמים, ס'איז נאָר די מורא פאַר ווערן געשטראָפט.

דעם "בור" פעהלט אַפילו די מינדעסטע גראַד פרומקייט, ווייל ער ווייסט דאָך אפילו ניט אַז ער זינדיגט, ער האָט ניט קיין השגה, וואָס ס'איז אַזעלכעס אַ פאַרברעכען, אין ענינים בין אדם למקום, האָט ער גאָר ניט דעם חוש, פון דאַרפען ערפילען פליכטען. ער מערקט לחלוטין ניט, אַז זיינע מעשים זיינען אַ כפירה, לגבי הכרת הבורא, הנהגת העולם, מיט אַלע מצות, וואָס זיינען די סימבאָלען פון די עקרי האמונה, ביי ענינים בין אדם לחבירו, איז ער באַהערשט מיט דעם חוש הבהמי, ער גיט נאָך זיין עגאָאיסטישען אינסטינקט, נאָכצוגעבען זיינע ליידענשאַפטען, פערלאַנגען, דראנגען, וואָס ס'ערפיהלט זיינע תאוות, פעהלט איהם צו האָבען דעם מינדעסטען געפיהל, אַז מיט זיינע מעשים צופרידענשטעלענדיג דעם איך, טוט ער שאָדען אַ צווייטען, אַ עולה געגען דער געזעלשאַפט, אָנגענומענע פרינציפּען, מאָראַלס די געזעלשאַפטליכע אָרדענונגען און געזעצטען

דאָ ווערט באַצייכענט אַ פערזאָן, וואָס איז ניט אַזוי עקסטרעם אומוויסענד, ווי דער "בור", דער "עם הארץ", איז ווי דער נאָמען בעדייטעט, אַ פאָלקסטימליכער לאַנדס מענש, ער פיהרט זיך לויט די עטישע אָנשויאונגען פון דער סביבה, אַזוי ווי דער וואָרט "דרך ארץ" בעדייטעט, רעספעקט לויט די לאַנדעס זיטען און מאָראַלס, ווערט מיטן עהנליכען וואָרט "עם הארץ" בעצייכענט אַ מענש פון המון פראָסטען פאָלק, ער איז ניט קיין פערברעכער געגען געזעץ, ווייל ער איז אַ ירא חטא, ער האָט מורא אַז פאַר אַ פאַרברעכען וועט ער ווערן בעשטראָפט, לויט זיין געוויסען, וואָלט עס איהם ניט געפלאַגט דער עובר זיין, אָבער ס'שרעקט איהם די בעשטראָפונג, די כאַראַקטערע, ווערען אָנגעדייטעט מיטן כלל אין (אבות ג') אלמלא מוראה של מלכות, איש את רעהו חיים בלעו. ווען ניט דער יראת העונש וואָלט איין מענש דעם צווייטען איינגעשלונגען לעבעדיגערהייט, דער עם הארץ, וועט זיך ערלויבען צו טון אונזיטליכקייטען, וואו דער געזעץ קאָן אים ניט בעשטראָפען, קיין געוויסענסביסע האָט ער ניט, די זיינען פן די דעמאַגאָגישע שיכטען, פערשלייערט אונטער אַ מאַנטעל פון אַ זאָגענאַנטען איזמוס, וועלט פאַרזאָרגער, רעוואָלוציאָנערען, ראַדיקאַלען פון פאַרשידענע קלייזלעך, אָדער פון דער קאַנטראַסטער שיטה, קלעריקאַלען, רעאַקציאָנערען, היפּאָקריטישע פאַנאַטיקער, וואָס פריידיגען דעם אַונמאָראַלישען יעזואיטישען סלאָגאַן דער צוועק הייליגט די מיטעל, פאַר אוטאָפּישע טרוימען, מאַכט מען רעכט דעם "לא תגנוב", "לא תרצח", "לא תשקרו", "לא תונו", "לא תסיג גבול רעך", וכדומה.

וועלכע פון זיי מיט וועלטליכע בילדונג, אָבער ס'פעהלט דער הויכער תורה גייסט, ווערט ביי זיי אַלעס געמאָסטען אויף אַ מאָס מיט מאַטעריאַליס־

טישע אינטערעסען, ערדישע בעפרידיגונגען פאַר מגושמ'דיגע דערגרייכונגען. ס'פעהלט ביי זיי די מידה פון חסידות, נשמה געפיהלען, די ווערען ביי די חז"ל בעצייכענט אַלס שונאים צו די בני תורה, ווי דער תנא ר' עקיבא, וואָס איז פריהער געווען אַן ”עם הארץ” און ווען ער איז שוין געווען פערציג יאָהר אַלט, איז ער אַוועק לערנען און איז געוואָרען, איינער פון די געלערנטסטע און פרומסטע תנאים. האָט ער געזאָגט: ווען איך בין געווען אַן עם הארץ, ווען מ'וואָלט מיר געגעבען אַ ת"ח (ער האָט בענוצט דעם אויסדרוק געגעבען — ניט געזעהן, ווייל ער וואָלט דאַמאָלסט אַליין ניט קאָנען אָפשאַצען ווער ס'איז אַ תלמיד חכם, האָט ער געהאָט די ריכטיגע פסיכאָלאָגיע, פון אי אַ עם הארץ, אי פון אַ תלמיד חכם. די צוויי קאָנטראַסטען . . . מיט דער זעלביגער שיטה איז ער אַרויס מיט דער טעאָריע תלמוד גדול”, ניט למוד די עבודה ווען מ'לערענט, נאָר תלמוד דער אויסלערנען, שוין האָבען ידיעות ווי זיך צו פירען, בנוגע, מצות, מוסר, מדות, צדקות און חסידות. ביים ת"ח איז ”התלמוד מביא לידי מעשה” דער לערנען איז די הענטעל, די מעשה איז די כלי, און ווען מ'דערגרייכט די שטופע פון תלמוד, איז מען ממילא מתקן ביידע, מ'איז מקיים די אַלע אזהרות פאַר למוד, און מ'איז פאַרפאַלקאָמט מיטן תלמוד זיך נוהג צו זיין על פי מאור התורה ס'ווערט דערגרייכט דער תכלית, מיט דעם ריכטיגען מיטעל.

די תורה איז אַ דאָפעלטע באַוואָרעניש, זי בעשיצט, מ'זאָל ניט זינדיגען, און אויך אַ חוש אַז מ'ווערט נכשל, ראַטעוועט זי מ'זאָל מחזיר למוטב זיין: די חז"ל זאָגען, ”יצרו של אדם, מתגבר ומתחדש עליו בכל יום”, די אימפולסען, ווערען מעכטיגער מיט נייע כוחות יעדען טאָג, אָבער מיר האָבען דעם אַנטאַגאָניזם, תורה אינטעלעגענץ באַקעמפט די בייזע נייגונגען ווען ביי אַ אינטעליגענטען מענשען קומען מחשבות זרות ספיקות שאלות דער יצר הרע וויל אַראָפפיהרען פון דרך הישר, איז די תורה אויף דער וואַך, זי בעליכט, ציגט דעם אינדיווידיאום, די שטרויכלונגען, די שטראַהלען פון תורה וחכמה, גיבען די סיגנאַלען, מ'זאָל זיין פאָרזיכטיג זיך אויסצוהיטען פון שעדליכע וועגען, מיט דעם רעיון לערנען מיר אין תלמוד, אַז ווען מ'זעהט אַ תלמיד חכם באַגעהט אַ פעהלער, זאָל מען איהם ניט פעראורטיילען, ווייל ער וועט וואַהרשיינליך מיט'ן רוח התורה תשובה טון.

אַ בישן, קאָן זיין אויף איניגע אַרטען: איינעם פעהלט אויס דער שטאָלץ וואָס דריקט זיך אויס אין פרעכהייט, אַ האַנדלונג, וואָס רעכענט זיך ניט מיט אָנגענומענע זיטליכקייטן, און געזעלשאַפטליכע עטיקעטע, דער בישן, וועט יאָנעמען אין אָנבעטראַכט, וואָס די בעסערע עלעמנטען קוקען מיט אָבשיי אויף אַ הפקר יונג, מיט פאַראַכטונג אויף דעם, וואָס פיהרט זיך לויט אַנערקענטע קאָנוועַנציאָנעלע אונאַנשטענדיקייטען. אַזאַ סאָרט שעמען זיך איז אַ טוגענד, דאָס בעצייכענט דער תנא אין (אבות ה') ”עז פנים לגיהנם ובושת פנים לגן עדן”. און ענליכע שבחים פאַרן שעמען זיך: ס'איז אָבער אויך דאָ אַ אַנדער פאַרשטענדעניס אין דעם וואָרט בישן. ס'מיינט אויך, ווען איי־

נעם פעהלט, ווילענסקראַפט, אַמביציע, פאַרן דערגרייכען אַ געוויסע שטופע. דעם מוטה, די אָנגענומענע ענערגיע, צו קעמפען פאַר אַ אַרויפשטייגענדען ענד־ציעל. דעם טיעפ קאָן מען אָפט באַמערקען, ווען איינער איז שעמעוודיג אין לערנען, צו פרעגען דאָס וואָס ער ווייסט ניט, פערשטעהן, וואָס ער בעגרייפט ניט ,דער איז אַ שוואַכלינג, וואָס וועט פערבלייבען אומוויסענד, איהם פעהלט ענערגיע צו באַקעמפען די שוועריגקייטען, און שטערונגען וואָס ס׳באַגעגענען די לערנער, לויט די כללים, וואָס ווערען דאָ אין (אבות ו׳) אָנגעגעבען. אַז די וועגען פון לערנען, דערגרייכען וויסענשאַפטען, דאַרף מען זיין ווילינג צו ליידען, אָבקומען מיט ברויט און זאַלץ, טרינקען וואָסער מיט אַ מאָס, שלאָפען אויף דער ערד אד״ג. .

ס׳איז אויך דאָ פאַלען, וואָס די בישנות מידה איז דער רעזולטאַט פון אַ שלעכטע מידה, זיין אורשטאַם איז גאוה, איינער שעמט זיך צו נעמען אַ אַנטייל פון לערנען בחברותא. ביי אַ חברה ש״ס, מקרא וכדומה, ער האָט אַ נאַרישע, בעל גאוהשע איינבילדונג, אַז דאָס איז פאַר איהם אַ פחיתת הכבוד, ער צייגט מיט דעם, אַז אַליין קאָן ער ניט לערנען... ווען באמת איז דאָס ניט אַזוי, ממה נפשך, איז ער אַליין אַ בר אוריא, האָט ער ביים לערנען בחברותא, דעם שעת הכושר, מיט אַ באַמערקונג, אַ שאלה, אַ קשיה, דאָס אַרויסצוווייזען, איז ער אָבער אַ הדיוט, קאָן ער זיך ניט אויסבעהאַלטען, און ער נוצט ניט אויס די געלעגענהייטען, וואָס צום לערנען. לויט דעם רעיון קאָן מען פערשטעהן אַ האַרבען מאמר אין (שבת ל״ב) ״סימן לגסות הרוח ענות״ קומט דאָך דאָס אויס ווי אַ סתירה. אַז ענות זאָל זיין דער צייכען פון גאוה, נאָר דאָס ווערט דאָ געמיינט, דער שעמען זיך צו לערנען אין אַ חברה איז אַ סימן פון אַ בעל גאוה, ווייל יעדער האָט וואָס צו לערנען פון אַ צווייטען ס׳איז דאָ אַ גמרא. ״פיעל לערענט מען פון אַ רבי, נאָך מעהר פון אַ חבר, און מעהרער נאָך ווי פון די לערענט מען פון אַ תלמיד.. הלל בעציהט זיך דאָ אויף אויף דעם עפיזאָד ביי איהם אַליין, ער האָט אַרויפגעשטיגען אויפן דאַך, נאָר ער זאָל קאָנען הערען דעם לערנען.

ולא הקפדן מלמד. דער רעיון קאָן ווערן אַריינגעפאַסט אויף צוויי אופנים. איינס תלמידים זאָלן זיך באַציען מיט רעספעקט צו זייער רבי, זיי זאָלן ניט צופיל מקפיד זיין, ווען אַ רבי דרינגט אַרויס אַ מוסר השכל, אַ פליכט אַ שאַרפען שטראָף רייד, קאָן פאַסירען, אַז ער טרעפט ריכטיג צו וועמען פון זיינע צוהערער, מיט אַזעלכעס, וואָס ער איז נכשל געוואָרען, זיינע אַ שוואַכקייט, נעמט ער דאָס פאַר אַ פערזענליכע באַליידיגונג, איהם האָט דער רבי אויסען געוועזן, אַזעלכער האַנדעלט נאַריש, ווי אַזוי מ׳האָט אויסגערופען: נאַראָנים זאָלען פערלאָזען דעם בית המדרש האָט אַ שוטה זיך גענומען בייזערען, מיט דער טענה אַז ער האָט אויך אַ רעכט צו זיין אין בית המדרש. מיט דעם האָט ער זיך אַליין פערמסר׳ט. אַזוי איז דער וואָס פאַסט אָן אויף זיך מיט תרעומות, אויפן רבי, וועלכער איז בלויז מקיים דעם אָנזאָג ״הוכח תוכיח את עמיתך״. מ׳זאָל שטראָפען אַ פריינד. ישעיה זאָגט. ״הגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם״. זאָג

מיין פאָלק, זייערע פעהלערען און צום הויזגעזינט פון יעקבן זייערע זינד. די חז״ל זאָגן: ״זרוק מרה בתלמידים. מ׳זאָל זיין מיט אַ שטריינגן דיסציפּלין, אַנטקעגען תלמידים, קהלת זאָגט, ״כי ברוב חכמה רוב כעס, חכמה קומט ניט אָן לייכט, מ׳האָט פיעל פערדרוס ווען מ׳וויל ערווערבען פיעל חכמה, ווען אַ ת״ח דאַרף שטראָפען דעם עולם, וועקען זיי צו מעשים טובים, וואָרענען געגען שלעכטע פיהרונגען, פאָדערט דאָס פיעל אָנשטריינגונג, דער תלמיד אַ סבלן, הערט איהם רוהיג אויס, אָבער דער קפדן ווערט אין כעס אַז ער הערט אַ אמת. דער מאָראַל ווערט געזאָגט אין (משלי ט׳): ״אל תוכח לץ פן ישנאך, הוכח לחכם ואהבך״. אַז דו וועסט שטראָפן אַ לץ וועט ער דיר האָבן אַ פיינד, אַ קלוגען, וועט ער דיר האָבען ליעב. אין (משלי ה׳) ווערט געזאָגט, צו ״דער עלטער וועט דער מענש בעדויערען. ״וואָרום ער האָט זיך ניט צוגעהערט צו מוסר ותכחה. ניט זיך צוגעהערט צו די לערער צו די מלומדים, צו די מלמדים ניט גענויגט דעם אויער.

ס׳איז דאָ אַ אַנדער בעלייכטונג אין דעם מאמר. אַ רבי דאַרף פערשטעהן ווי צו האַנדלען, אַ לערער דאַרף האָבען געדולד, ווייל: ״דברי חכמים בנחת נשמעים״, חכמים דאַרפען זיין געלאַסען, גוטמוטיג, מילד צו די תלמידים, אויסהערען אויך נאַאיווע פראַגען, און טרייען זיי צו פאַרענטפערן מיט ענרסטקייט, מסביר זיין אַז דער פשוט׳ער עולם זאָל אויך פאַרשטעהן, מ׳מוז אַמאָהל אַרונטערלאָזען, זיך אין דער פאַנטאַזיע מאַכען אַ בעגריף,, ווי ס׳פיהלט דער פראָסטער מענש, אַלע קאָנען דאָך ניט זיין קיין לומדים. דער פאָלקס לערער דאַרף זיך צופאַסען צו אַלע שיכטען. מ׳דאַרף גלייכצייטיג וויסען, ווען ס׳פאָדערט זיך שטריינגקייט און ווען מילדקייט, ס׳איז דאָ אַ מאָראַל אין תלמוד, ווען איינער גיט אַ אָרעמאַן אַ נדבה, ווערט ער געבענטשט מיט צעהן ברכות, און ווען מגיט די נדבה מיט אַ פריינדליכען וואָרט אַ טרייסט, ווערט מען געבענטשט מיט עלף ברכות. דאָס זעלבע איז לגבי אַ גייסטיגע נדבה, מ׳לערענט מיט אימיצען, והוי מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות.

דער מאָראַל איז געזאָגט געוואָרען ביי הלל, וועלכער איז געווען ניט נאָר אַ נאה דורש נאָר אויך אַ נאה מקיים. ער איז ניט געווען בלויז אַ וועגווייזער פאַר אַנדערע, אַזוי איז געווען זיין אייגענע באַנעמונג, פון פילע עפיזאָדען און האַנדלונגען ביי דעם הויך מאָראַלישען פערזאָן, איז צו זעהן אַז ער האָט די שיטה אַנגעווענדעט אין לעבען, ווי ס׳דערצעהלט די אגדה (שבת ל״א) דאָרט ווערט שמי בעצייכענט אַלס אַ קפדן, און הלל אַלס אַ מילדער. איינינע פאַסירונגען ווערען דאָרט דערצעהלט, ווי לייטע האָבען זיך געוועט, צו מ׳וועט קאָנען הללן בייז מאַכען און מיט פילע נאַרישע פוסטע פראַגען, איז הלל געווען פריינדליך צו ענטפערען, איינינע גרים וואָס זיינען געקומען זיך מגייר צו זיין מיט נאַרישע תנאים און הלל האָט אַלעס ניט פאַרלאָרען דעם געדולד. ווען איינער איז געקומען צו שמי, ער וויל זיך מגייר זיין נאָר מיט׳ן בעדינג, ער זאָל אים אויסלערנען די גאַנצע תורה אויף איין פוס. דאָס מיינט דעם עסענץ פון דער תורה מיט איין עיקר. האָט ער איהם מדחה געווען, מיט

אַ געביידע מאס (אמת הבנין) דאָס מיינט ער האָט איהם מדחה געווען מיטן געדאַנק, ווי אַ געביידע קאָן ניט זיין פון איין שטיין, ציגעל, באַלקאָן, ס'מוזען זיין פילע אַזוי איז אויך די תורה האָט פיעל עקרים תרי"ג מצות, מוסר ודרך־ארץ, אָבער דער מילדער הלל האָט איהם געגעבען איין גרונט־זאַץ, טו ניט צו אַ צווייטען, וואָס דו ווילסט ניט מ'זאָל דיר טון, אויף דעם איז דער יסוד, די אַנדערע זאָל מען לערנען . . .

דער וואָרט מחכים, געהט ניט אויפן אייגענעם פערזאָן, ווען אַזי וואָלט דאַרפען זיין התחכם, ער ווערט אַ חכם, דאָ מיינט ער צום זאָגען קלוג מאַכען אויסלערנען אַנדערע, ער איז דאָ אויך מדייק "המרבה", פיעל האַנדלען, ווייזט אָבער אויס אַז אַביסעל האַנדלען איז יא ווינשענסווערט, ווי ס'האָט דאָ פריהער געזאָגט: ר"ג "יפה ת"ת עם דרך ארץ.", דאָ איז ער אויסען אָנצוצייגען, אַז ווען אימיצער האָט פיעל געשעפטען, איז אַפילו ער באַמיהט זיך צו לערנען צייטענוויז פאַר זיך, וועט איהם אָבער זיין אונמעגליך, משפיע זיין, איבערגעבען זיין חכמה צו אַנדערע נור ווען מ'איז געמעסיג מיט האַנדלען האָט מען צייט "ללמוד וללמד".

נאָך די פריהערדיגע כללים אין דער משנה, שעדליכקייטען פון אַ בור, עם הארץ, בישן, קפדן און המרבה בסחורה, קומט ער צו אַ שלוס, אַזוי ווי די עלעמענטען זיינען דאָך יא דאָ אין גרויסע צאָהלען, ספּעהלען אויס די ווירקליכע מאָראַלישע פיהרער מיטן איינפלוס צום גוטען, געגען די שעדליכע, זאָל דער חשובער מענש ניט זיין פערצווייפעלט, ניט וועלען זיין אַ עוסק בצרכי צבור, דיינקענדיג אַז מיט אַזאַ ביליגען מענשען מאַטעריאַל, קאָן מען גאָרניט אויפטון, ס'וועט ניט העלפען דער אָנצייגען צו זיי, דעם דרך הישר על פי האמונה, מאור התורה והיהדות. זאָגט ער, אין אַזאַ סביבה, וואו ס'פעהלען וויכטיגע מענשען, "השתדל להיות איש", ווענדע אָן אַלע מעגליכקייטען, זיי מיט מענשען ווירדע און ענערגיע. ס'וועט דיר אָנקומען לייכט, אויף שריט און טריט זיינען דאָ שטערער און ברעכער, ווי ס'ווערט געזאָגט אין תלמוד: אַז דער מנהיג העולם, איז בייז אויף די שאָף, שיקט ער זיי צו אַ בלינדען פאַסטוך . . .

אין אַ צייט ווען "מ'חוץ תשכל חרב, ומחדרים אימה", פון דרויסען פערניכטעט די שווערד, און אַ תהו־ובהו אין אינערליכען לעבען, דאַמאָלסט זיי אַ מענש. אַזוי איז דאָ אַ מאמר חז"ל: "ס'איז אַ זינד ווען איינער קאָן זיין אַ לערער, און וויל דאָס ניט זיין", אין (מסכת ברכות ס"ג) ווערט געבראַכט. "באתר דלית גבר, תמן הוי גבר, ווען ס'איז ניטאָ אַ מענש מיט אַ שטאַרקען ווילען, זעה דו צו האָבען די תקיפות, מיר האָבען אַ לאָגישען כלל: "יפתח בדורו כשמואל בדורו". אין אַ דור יתום, איז אַ מענש מיט קלענערע אייגענשאַפטען אויף דער הויכער מדרגה, ווי דער אדם המעלה, צו זיין אַ וועג־ווייזער.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה ז׳

אַף הוא רָאָה, גלגלת אַחת, שצפה על פני המים, אָמר לה, על דאטיפט אטיפוך וסוף מטיפיך יטופון:

ער האָט אויך געזעהן, איין קאָפּ וואָס איז געשוואומען אויפן וואַסער, האָט ער צו איהר געזאָגט: פאַר דעם, וואָס דו האָסט אַנדערע דערטרונקען, האָט מען דיר דערטרונקען, אַם ענדע וועלען די, וואָס האָבען דיר דערטרונקען, אויך דערטרונקען ווערען.

דער אומגעוועהנליכער עפּיזאָד, וואָס ווערט איבערגעגעבען אין דער משנה, איז פאַרשטענדליך, ניט גראַדע אַזאַ פּאַסירונג, נאָר הלל, איז אויסען אַרויסצוברייינגען אַ מוסר השכל, פערשלייערט אין אַ משל, ער וויל בעטאָנען דעם אָנגענומענעם כלל, פון מדה כנגד מדה. ווען ס׳קומט אויף אַ מענשען אַ עונש, האָט ער דאָס פערדינט, ווייל ער איז באַגאַנגען אַ עהנליכען פערברעכען, ווי די שטראָף: דאַרף מען דאָ רעכט מאַכען, אַז דאָס איז דאָך ניט קיין אויסגעהאַלטענער כלל, ס׳זיינען דאָ אויסנאַמען, למשל, ווען ס׳האָט פּאַסירט דער ערשטער ברודער מאָרד, הבל איז ערמאָרדעט געוואָרען פון זיין ברודער קין האָט דאָך הבל ניט פאַרדינט דעם עונש, לויט דעם מאָראַל מדה כנגד מדה. ער האָט דאָך קיינם פריהער ניט ערמאָרדעט, דאַגעגען זעהען מיר אויף שריט און טריט, רשעים, מיליאָנען פאַכיגע מערדער, טיראַנען, וואָס פייניגען, אונטערדריקען, און טוען אַלע נידערטרעכטיגקייטען, ווערען ניט בעשטראָפט, די לעבען אין וואוילטאָג זייער גאַנצען לעבען. ס׳עגבויערט אין מוח די אַלטע פראַגע: ״מדוע דרך רשעים צלחה, ווארים איז דער וועג פון די רשעים בעגליקט?

ס׳דאַרף אויך ווערן פערשטאַנען, ווארום האָט דער גרויסער גייסט הלל, אילוסטרירט דעם פּרינציפּ, גראדע מיט אַ פאַבעל פון אַ שווימענדיגע קאָפּ, ווען דער כלל, איז דאָך אין שייכות, מיט אַלע פאַלען פון פאַרברעכענס און בעשטראָפונגען. די חז״ל זאָגען. ״משחרב בית המקדש בטלו ארבע מיתות בית דין אבל דין ארבע מיתות בי״ד לא בטלו״. זינט דער בית המקדש

איז חרוב געוואָרען, אידען האָבען ניט זייערע זעלבסטשטענדיגע געריכטען, צו משפּטן פאַרברעכער, איז פאַקטיש בטל געוואָרען טויט אורטיילען, אָבער דער געזעץ פון דעם עקזיסטירט. ווען איינעם קומט על פּי דין, איינע פון די ארבע מיתות בי״ד, ווערט דער אורטייל, דאָך ניט ערקלערט און דורכגעפירט. אָבער בידי שמים פּאַסירט מיט איהם אַ סיבה אַ עהנליכער טויט שטראָף, פאַר סקילה פאַלט ער פון וואַנענט אַרונטער. ס'פאלט אויף אים אַ הויז, אָדער אַן אַנדער קאַטאַסטראָפע, ווי ער ווערט פערשטיינערט, פאַר שרפה ווערט ער פאַרברענט, און אַזוי די אַנדערע, דער שטראָף קומט אויף אַ געוועהנליכען נאַטירליכען וועג, אָדער ער ווערט דורך אַ אַנדער מענש ערמאָרדערט מיט אַ אַרט טויט, ווי ער האָט געטון. האָט ער איינעם געשטאָכען מיט אַ שווערד אַ מעסער אד״ג וואָס ס'ווערט בעצייכענט אַלס "הרג" אָדער איינעם דערטרונקען, דערשטיקט, "חנק" ווערט ער פון אימיצען געטויטעט אויפן זעלבען אופן. קומט אויס אַז די זעלבע האַנדלונג ווערט ווידער קומען אויפן צווייטען מערדער, אין לדבר סוף...

די שיטה ווייזט אויס צו זיין אַ סתירה צום רעיון אַז דער מענש איז אַ בעל בחירה און דער עונש איז אַ גערעכטער, ווייל ס'איז געוואָרען געטון מיטן מענשענס ווילען, אָבער לויט די פריהערדיגע אילוסטראציע, איז דאָך דאָס געווען מן השמים, איינער ווערט אַ שליח, אויסצופיהרען אַ פאַרדינטען עונש . . .

אין דער תורה (פּ׳ נח) זאָגט איין פּסוק, "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש". "שפך דם האדם, באדם דמו ישפך", דער וואָס פאַרגיסט מענשליכע בלוט, זאָל דורך דעם מענשען זיין בלוט ווערן פאַרגאָסען. דאָס מיינט אַ מיתת בי״ד. ווייזט דאָך אויס צו זיין אַ סתירה, פון איין פּסוק מיתה בידי שמים, און פון אַ צווייטען מיתה בידי אדם. דער תרגום אונקלוס מאַכט דאָרט אַ דיוק: אויסצוגלייכען דעם קאָנטראַסט, ער זאָגט: "דישוד דמא דאנשא, בסהדין, על מימר "דיניא" דמי ישוד". פאַר בלוט פאַרגיסונג, וואו ס'איז דאָ עדות זאָל אַ בית דין זיין בלוט פערגיסען. קאָן מען מיט דעם רעכט מאַכען, מיט עדות, איז מיתה בידי אדם אָהן עדות מיתה בידי שמים, קאָן מען צו דעם מוסיף זיין נאָך פאַלען, ווען ס'איז "מב״ש" ווען ס'איז ניט געווען קיין התראה. ווען מ'קען דעם מערדער ניט געפינען, ווען אַ בי״ד איז שוואַך געגען רוצח, ער איז אַ תקיף (אזא פאַל איז געווען לגבי הורדוס הרשע) און בזמן הזה, ווען אידען האָבען ניט קיין זעלבסטשטענדיגע געריכטען. איז ניט מעגליך מקיים פּסק צו זיין בידי בי״ד, אָבער דעם שולדיגען ווערט ניט פערשוויגען.

אין די ליניען פון דעם מאַראַל, איז דאָ אין דער תורה, די פּ׳ פון עגלה ערופה׳ ווען מ'געפינט אַ טויטען, און מ'ווייסט ניט, ווער ס'האָט אים ערמאָרדעט, דאַרף ווערען דורכגעפיהרט אַ פּראָצעסיע, ס'זאָלען אַרויסגעהן, פאַרשטעהער פון די אַרומיגע שטעט און אויסמעסטען, וועלכע פון די שטעט איז צום נעהנסטען פון דעם אָרט, וואו מ'האָט געפונען דעם חלל, און די דאָרטיגע זקנים, זאָלען נעמען אַ קאַלב, איהר אַרויספיהרען אין טהאָל, איהר אָפּהאַקן די קאָפּ, און די נכבדי העיר זאָלען וואַשען זייערע הענד, און זאָגען:

מיר האָבען די בלוט ניט פערגאָסען... פרעגט מען וועגען דעם: היתכן? צו איז מען דען חושד, די פאָרנעהמע לייטע? אַז זיי האָבען בעגאַנגען דעם מאָרד. נאָר מיט דער צערעמאָניע איז מען אויסען, אַרויסצוברייינגען דעם מאָראַל, די פאָרשטעהער זיינען אויסען צו בעדייטען, אַז זיי האָבען ניט גורם געווען, ניט געהאַט קיין אינדירעקטע שולד אין דעם מאָרד, ווען דער חלל איז געווען אין זייער שטאָט, האָבן זיי איהם ניט אַוועקגעלאָזען אומגעגעסען, אָהן אַ נאַכטלעגער, זיי האָבען איהם בעגלייט. דאָס איז דער אויסדרוק פון ריינוואַשען זייערע הענד, פון וועלכער פעראַנטוואָרטליכקייט אַז זיי האָבען גורם געווען, אַ שטראָף וואָס ס׳איז געקומען דעם חלל.

די פאַנטאַסטישע פראָצעדור, אויף וועלכער אידען זיינען געוואָרען פערזאָגט מיט פינף און דרייסיג־הונדערט יאָהר צוריק, האָט אַ איינפלוס אין אַלע דורות און לענדער, און אממעהרסטען איז צו מערקען דאָס, אין דער געגענווערטיגער צייט, ווען ס׳קומען פאָר די שוידערליכסטע בלוטיגסטע וואקכאַנאַליעס פון רציחות און פאַרברעכענס. דאָ האַנדעלט זיך ניט, וועגען אַ איינצעלנעם פאַל, צעהנדליגער מיליאָנען הרוגים איז צו געפינען אויף די וועגען פעלדער און וועלדער, ימים און יבשה, מדבריות און ישובים. ס׳איז ניט אין גאַנצען אויסגעהאַלטען, אַז מ׳ווייסט ניט, ווער ס׳האָט זיי ערמאָרדעט. קין׳ס צייכען ווערט געזעהן אויף די סאַדיסטישע מערדער, בלוטהינטישע פיהרער און זייערע אַלע נאָכפאָלגער. צום שאַנד קלאָץ ווערען צוגענעגעלט דער נגף. נאַצים, געלע יאַפאַנאַצים, פאַשיסטען. פערפלוכט זאָלען ווערען די מערדער, (ניט אַפילו מיט אַ היפאָקריטישע פרעטענזיע אַלס מלחמה העלדען), פייגלינגע, וואָס מאָרדען מיט די מאָדערנסטע כלי משחית, וואָס טייוולאָנישע מוחות האָבען ערפונדען, ניט די אַנטאַגאָניסטישע קריגער פון צווייטען צד, נאָר די אַלע אומשולדיגע ציווילנע, אומבאַוואָפענטע, קראַנקע, אַלטע, שוואַכע, מענער, פרויען און קינדער,אויסגעהונגערטע פערפייניגטע פון די בלוט־הינט בעווייזען די מאָנסטעריעזע מאַניאַקעס צו פערניכטען, לגבי זיי איז ניט שייך דער מאָראַל פון ”עגלה ערופה”, דאָ איז צו ציהען די אויפמערקזאַמקייט, פון די פילע, וואָס זיינען איצט די קרבנות, הרוגים.

די איצטיגע חללים פון די דעמאָקראַטישע לענדער, זיינען דאָך פאַר אַ צייט געווען אין דער פאָזיציע, פון די זקנים, חכמים, מיניסטערשע קעפ, אויף וועלכע ס׳איז געווען די הייליגע פליכט, (זיי זיינען אַלע געווען, אָהן מעסטען די ”קרובים אל החלל” דורכצופיהרען דעם ”עגלה ערופה” אַקט. אָפהאַקען מיט אַ פאָליטישע, עקאָנאָמישע, מיליטערישע האַק די ווילדע, באַרבאַרישע קעפ, וואָס אין נאָמען פון אַ פאַרפיהרטע פילאָזאָפיע, אַ מאַניאַקישע, בלוט־דורשטיגע טעאָריע,אַ געטצען־דינסט, צום עגל־הזהב, ווילען זיי פאַרשקלאַפען די וועלט, אונטערדריקען פערניכטען אַלעס, וואָס האָט אין זיך אַ פונק פון יושר וצדק, דאַמאָלסט זיינען, די חללים געווען דער עם הספר, מיט זייערע עטיקס, פון רחום וחנון, פרייהייט און גלייכהייט, האָבען אָנגעצייגט און צוגענעגלט צום שאַנד־קלאָץ, די פערפלוכטע מערדער, וואָלט מען דאַמאָלסט ניט

געוואָלט יוצא זיין מיטן אָבוואַשען די הענד, זיך אָפּשליסען (איזאָליישאַניזם) פון דעם מענשליכען אחריות פאַרן מאָרדען און פּייניגען אידען, אַרבייטער און אינטעלעגענטען, די וועלט סטראַפּטשעס קאָנען באַשטימט ניט זאָגען: „ידינו לא שפכו את הדם הזה". מיר האָבען די פּאַרפאָלגטע, פערזאָרגט מיט נאַהרונג, נאַכט־לעגער און בעשיצונג. טיר און טויער איז אין אַלע מדינות געווען פאַרשלאָסען, פאַר די געפּלאָגטע פערוואָגעלטע קיין פּראָטעקציע געגען די וועלט מערדער מ׳האָט זיי געוואָלט אַפּיזען, זאָלען די קאַניבאַלען זיך זעטיגען מיט (בשר כשר) אידישע פלייש, וועלען זיי אונז ניט טשעפּען.

בלינד און נאַריש זיינען געווען די חכמים פון מינכען... אידיאָטיש האָבען געהאַנדעלט, די וועלט איבערבויער פון קרעמעל, שטיינער אין וועג איז געלייגט געוואָרען אין פּאַרלאַמענט אין לאָנדאָן, קאָנגרעס־סענאַט אין וואַשינגטאָן. די וועלט צאָהלט מ׳האָט ניט מקיים געווען דעם געבאָט פון דער „עגלה ערופה" צערעמאָניע, צו קאָנען זאָגען: „ידינו לא שפכו את הדם הזה", ס׳קאָנען דאָס ניט זאָגען די בריטאַנישע קאָלאָניאַלע בעאַמטע, וואָס זיי האָבען אַ גרויסע שולד אין די טויזענטער קרבנות פון אונטערגעגאַנגענע שיפען די שטרמאַ" און אַנדערע, „על דאטפת אטפוך"... פערמאַכט און פערזיגעלט די לענדער פון דער וועלט פאַר פליטים, לענדער וואָס האָבען אַ בעפעלקערונג אַ צענטעל פון דעם, וואָס ס׳וואָלט פאַר זיי אַליין געווען אַ גליק, צו האָבען אַלס איינוואוינער. דער שיקזאַל נעמט פון זיי דין וחשבון. *) דער פינפטער וועלט טייל אין אין סכנה צו ווערען איינגעשלונגען פון די געלע טייוואָלים און אויסטראַליע האָט אַ צוואַנציגטע טהייל מענשען, וואָס זי נויטיגט זיך צו באַשיצען איהרע רחבותדיקע טעריטאָריעס. דאָס איז געווען אַ גרויסער פאַקטאָר, אין דער מפּלה פון די „האָלענדישע איסט אינדיעס", דעם מאַנגעל פיהלט קאַנאַדע אין די מעהרסטע לאַטיין אַמעריקאַס, אַפריקאַ און אויך ארץ ישראל.

די חז״ל בעשטעטיגען דעם דין, ווייל דער פּסוק זאָגט „כי ימצא חלל באדמה", אויף דער ערד איז פון דעם געדרונגען אַז פאַר אַ דערטרונקענעם דאַרף מען ניט ברייגען אַ „עגלה ערופה" מכוח דעם דין זאָגט הלל דעם מאָראַל, ווען אַ קאָפּ איז געשוואומען אויפן וואַסער, וואָס ס׳דאַרף ניט ווערן דורכגעפיהרט דער עגלה ערופה צערעמאָניע, דאָך וועט דער מערדער קריגען זיין עונש מדה כנגד מדה, דער עונש מן השמים, וואו ס׳זיינען דאָ פיעל שלוחים נאַטירלעכע קאָטאַסטראָפעס. ס׳איז ניט נויטיג גראָדע אַ מענש אויסצופיהרען דעם מדה כנגד מדה, און ס׳קאָן ניט גילטען דער תירוץ איך מענש האָב דאָס געדאַרפט דורכפיהרען צו זיין ג־ט׳ס שליח . . .

דער מאמר קאָן זיך אויך אַריינפּאַסען, צו היסטאָרישע פּאַפּירונגען אין דער הלל עפּאָכע, ווען די שפּעטערדיגע חשמונאים, האָבען געוואָלט איינער דעם צווייטען אומברייגען, צוליעב הערשענזוכט, האָט הורדוס הרשע, מיט דער הילף פון רום זיי אַלעמען פערטיליגט. אויך די הורדוס דינאַסטיע, איז פערניכטעט געוואָרען, פון אַמאָליגען רום איז געוואָרען אַ חורבן, מיט אַ פער־

---

*) (געשריבען אין 1943).

שלייערטען וועג, ווערט דאָ געשילדערט אַ קאָפּ, דער סימבאָל פון מלוכה, וואָס שווימט אויפן וואַסער, אָהן אַ באָדען באַרעכטיגט צו זיין דער הערשער, די קאָפּ מלך, וואָס זוכט ניט דעם טובת המדינה, האָט אַנדערע דערטרונקען, איז אַליין געוואָרען דערטרונקען, און זיינע דערטרינקער וועלען האָבען דעם זעלבען סוף.

באור אליהו א. א. ריבאקי׳ס פרוש, פרק ב׳ משנה ח׳

הוא היה אומר, מרבה בשר מרבה רמה, מרבה נכסים מרבה דאָגה, מרבה נשים מרבה כשפים, מרבה שפחות מרבה זמה, מרבה עבדים מרבה גזל, מרבה תורה מרבה חיים, מרבה ישיבה מרבה חכמה, מרבה עצה מרבה תבונה, מרבה צדקה מרבה שלום. קנה שם טוב קנה לעצמו, קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא.

ער פלעגט זאָגען: דער וואָס מעהרט אויף זיך פלייש, מעהרט ער ווערים, פון פיעל אייגענטום, האָט מען פיעל זאָרג, פיעל ווייבער, פערמעהרען כישוף; פון פיעל דינסטען ווערט געמעהרט זנות; מעהרער קנעכט, מעהרער גזלה; אַז מ׳מעהרט תורה, מעהרט מען לעבען; פיעל תורה אַנשטאַלטען מעהרען חכמה; פיעל בעראַטונג, מעהר פערשטאַנד; מעהר צדקה, מעהר פריעדען; דער וואָס ערווערבט זיך אַ גוטען נאָמען,, האָט ער דאָס איינגעהאַנדעלט פאַר זיך, אַז מ׳קויפט זיך איין געלערנטע רייד, האָט מען זיך איינגעקויפט דעם אייביגען לעבען.

מאָראַליסטען, לעהרער פון זיטליכקייטען אַנאַליזירען, באַשטימט גוטע מדות, באַשטימט שלעכטע, אויך אַזעלכע, וואָס זיינען ניט שלעכט, ווען זיי ווערען געטון, ווי דער וואָרט ״מדות״ האָט די בעדייטונג מיט אַ מאָס, זיי ווערען אָבער שעדליך ווען זיי ווערען איבערגעטריבען, אַלס אומנאָרמאַל, צו פיעל און עקסטרעם גוטע, ביי וועלכע, וואָס מעהר איז בעסער אָהן אַ מאָס און אָהן אַ צאָהל, אין דער משנה בעהאַנדעלט דער תנא, די פון דער קאַטעגאָריע וואָס זיינען נאַטירליכע נויטווענדיגקייטען פאַרן מין האנושי, פאַר זיין עקזיסטענץ, אָהן זיי וואָלט ניט געווען קיין קיום העולם, נור ס׳דאַרף זיין אַ גרעניץ, דאַגעגען גיט ער אויך אַ רשימה פון וועלכע ס׳איז וואָס מעהר איז בעסער, וועגען לחלוטין שלעכטע, בעהאַנדלעט ער ניט דאָ, ס׳ווערט דאָ ביי יעדע פון זיי בעגלייט דער וואָרט מרבה, פיעל.

צום ערשטען איז דער כלל מרבה בשר, דער נאָרמאַלער עסען איז וויכ־

שענסווערטה, ווען מ'וויל פֿערלייקענען דעם נאַטירליכען פֿערלאַנג טויג ניט. ס'ווערט געזאָגט ביי די חזל, ווען מ'פֿאַסט מעהרער ווי די פֿערזאָגטע תענותים איז מען אַ חוטא. דאָס איז אויסען די תורה מיטן פֿערזאָג: ״ושמרתם לנפשותיכם, מ'דאַרף אָפּהיטען דעם קערפּערליכען לעבען. אַ נזיר, דער וואָס פֿאַרשווערט זיך ניט צו עסען קיין פֿלייש און ניט טרינקען קיין וויין, האָט מיט דעם געטון אַ חטא, פֿיר וועלכעס ער פֿלעגט דאַרפֿען ברייגנען אַ קרבן, וואָס זאָל מכפּר זיין אויף דער זינד, ווי ס'איז דער לשון פֿון פּסוק לגבי אַ קרבן נזיר. ״אשר חטא על הנפש״, ער האָט געזינדיגט, געגען דעם אינסטינקטיווען פֿאָדערונג. שמעון הצדיק, וואָס איז געווען דער כהן גדול זאָגט, איך האָב קיינמאָל ניט געגעסען דעם קרבן פֿון אַ נזיר, אויסער איינמאָל אין אַ אויסנאַם פֿאַל, פֿון איינעם וואָס איז געווען זעהר אַ שעהנער, און ס'איז פֿאַר איהם געווען אומבאַדינגט נויטיג, דורך זיין פֿאַרשווערען זיך צו ווערען אַ נזיר, איז ער געוואָרען אויסגעהיט ניט נכשל צו ווערען אין חטאים... ס'ווערט גע'דרשנ'ט די ווערטער פֿון דער תורה: ״וחי בהם״ מיט'ן מאור התורה וועט מען לעבען. אַז דער אידישער מאָראַל איז צום לעבען, ניט פּייניגען זיך, מ'זאָל הנאה האָבען פֿון דער וועלט, געניסען פֿון וועלטליכער גוטעס . . .

ס'זיינען דאָ פֿיעל רעליגיאָנען, וואָס פּריידיגען אַ ״אַסקעטישען״ לעבען, ביי זיי זיינען דאָ סעקטעס, וואָס פֿאַסטען, פּייניגען זיך, מאַכען זיך פֿאַר בעלי מום, פֿאַנאַטיזמוס פֿון דעם סאָרט איז ביי אידען שטריינג פֿערבאָטען. מ'טאָר זיך ניט אָנטון קערפּערליכע יסורים, אַ בעל מום איז געשטאַנען אויף אַ נידעריגער מדרגה, ווען ער איז געווען אַ כהן, האָט ער ניט געטאָרט מקריב זיין קיין קרבנות. לײדער זיינען אין לאַנגען פֿינסטערען גלות אויך ביי אידען אַריינגעשמוגעלט געוואָרן, סגופים, גלגול שלג, אָפטע תענותים, דאָס איז געווען אַ פּראָדוקט פֿון ״ויתערבו בגוים וילמדו ממעשיהם״, אידען לעבענדיג צווישען די פֿעלקער, האָבען זיך אָפּגעלערענט פֿון זייערע מעשים, ס'איז געווען אַ פּועל יוצא פֿון אידישע צרות, רדיפֿות, צער און אומעט, אָבער ס'איז ניט לויט די ריינע אידעאַלען פֿון אונזער אמונה, אַזוי באַטאָנט דאָ הלל: מרבה בשר מרבה רמה, יא עסען און געניסען, אָבער ניט פֿרעסען און זויפֿען. מיט אַ מאָס הנאה האָבען איז ביי אונז אַ מצוה. שבת ויום טוב איז אַ חיוב צו האָבען דעם תענוג, בבשר ודגים וכל מטעמים. מיר האָבען פֿערשידענע סעודות מצוה, דער ערב יום כפּורדיגער עסען איז אַ מצוה ווי דער יום כפּורדיגער פֿאַסטען, אָבער ניט זיך איבערעסען, ס'איז דאָ אַ שטרייגער אָנזאָג געגען אַ זולל וסובא, וואָס ברייגגט צו ווערען אַ סורר ומורה דער מקונן בעדויערט אויפֿן שענדליכען אידישען מצב. ״ראה ה׳ והביטה, כי הייתי זוללה״. פֿרעסען איז שעדליך, אַזוי בעשטימען די חכמי הרפואה, מעהר שטאַרבען פֿון צופֿיל ווי פֿון ווייניג עסען .

(ב) מרבה נכסים, מרבה דאגה, פֿון פֿיעל אייגענטום האָט מען פֿיעל זאָרג. דאָ רעדט זיך אויך ניט פֿון האָבען פּרנסה ברוח, און אַפֿילו וועגען אָפּשפּאָרען אַ דאָלאַר פֿאַר אַ רעגענדיגען טאָג, דאָס ברייגגט צום נחת רוח, אַז מ'איז ביז

צו אַ געוועסען גראד פערזאָרגט, לויט דער טעאָריע ראַטה שלמה המלך ״לך אל הנמלה עצל, ראה דרכיה וחכם״. מ׳זאָל זיך אָפּלערנען פון דעם מילב, די מוראַשקע, וואָס גרייט זיך אן איהר נאַהרונג פון זומער פאַרן ווינטער, אָבער דאָ ווערט בעטאָנט ״מרבה נכסים״, פיעל נכסים מיינט אומבאַוועגליכע גיטער, הייזער, פעלדער, זיי פאַרשאַפען פיעל זאָרג, ס׳פאָדערט זיך פיעל אַרבייט, זיי צו האַלטען אין אָרדענונג, פעלדער זיינען געווענט אין דעם מזל וברכה פון רעגען גינסטיגע קאָנדיציאָנען פון די עלעמענטען, ס׳איז אויך דאָ די קללה פון ניט באַנוגענען זיך, ווי ס׳ווערט געזאָגט אין תלמוד: ״אין אדם מת וחצי תאותו בידו, יש לו מנה רוצה מאתים״. מעהר מ׳האָט, מעהר וויל מען...

(ג) מרבה נשים, מרבה כשפים, מעהרט מען פרויען, מעהרט מען כישוף, דאָ איז אויך ניט די האַנדלונג מכוח הייראַטען מיט איין פרוי, ווייל דער הייראַטען איז דאָך דער פליכט אויף יעדען. גלייך ביים בריאת האדם, ווערט פערזאָגט אין דער תורה ״פרו ורבו״ דער בורא עולם זאָגט ״לא טוב היות האדם לבדו״ ג־ט הייסט מ׳זאָל זיך פרוכפערן און מעהרען, ס׳טויג ניט דער מענש זאָל זיין אַליין, אומפערהייראַטה, ״לא לתהו בראה כי אם לשבת יצרה״, דער מענש איז ניט בעשאַפען געוואָרען צו לעבען פאַר זיך, נאָר זיך פאָרען. דאָ אין (אבות ה׳) ״בן שמונה עשרה לחופה״, צו אַכצען יאָהר, זאָל מען חתונה האָבען. ווען אַ מאַן לאָזט פאַרבייגעהן דעם עלטער און ער הייראַטה ניט, ווערט ער פון מנהיג העולם געשאָלטען ״תיפח עצמותיו״, דאָ רעדט ניט הלל, וועגען הייראַטהען, אין דעם פאַל איז אומפאַסענד דער אויספיהר, ער טוט פאַרמעהרען כישוף ס׳ווערט ניט געזאָגט, זיי די פרויען פערמערען דעם כישוף. מיר געפינען אויך אַ לאַו אין דער תורה, לגבי אַ מלך ״לא ירבה לא נשים״, אַ אידישער קעניג טאָר ניט האָבען פיעל פרויען, ווייל זיי וועלען איהם אַראָפּפיהרען פון דרך הישר, איז דער אסור לאו נאָר אויף אַ מלך, אָבער אַזוי אידען מעגען דאָך מין התורה האָבען פיעל פרויען, אויך איז דאָרטען ניטאָ קיין טעם פון כישוף דורך האָבען פיעל ווייבער.

דאָ האַנדעלט זיך גאָר, וועגען אַן אַנדער מאָראַל, אַז פיעל פרויען הערשאַפט איז שעדליך, ווען אַ פיהרערשאַפט ווערט איבערגעגעבען צום מין היפה, ווערען די מענער בעצויבערט, זיי אורטיילען ניט לאָגיש, מיט אַ קלאָהרע איבערלייגונג, וועגען נוצליכע קלוגע אָדער שעדליכע נאַרישע פיהרונגען, נאָך לגבי ״חוה״ האָט דער בורא פעראָרדערט ״והוא ימשל בך״, דער מאַן זאָל געוועלטיגען, די קללה, אַז מיר זאָלען זיין שטערבליך, איז געווען דער רעזולטאַט, וואָס אדם איז געוואָרען פערכשופט פון די פרוכט (עץ הדעת), וואָס חוה האָט איהם געגעבען, אַ טיפזיניגער סלאָגאַן ווערט געזאָגט אין תלמוד ״גברא דנשי קטלוהו, לאו גברא הוא״, אדם איז געוואָרען אַ שטערבליכער דורך חוה, ווייל ער איז געווען אַ שוואַכלינג פון זיין עוזר כנגדו . . .

ס׳מיינט ניט צום זאָגען, אַז הלל האָט געהאַט אַ גרינגשעצונג געגען חוה׳ס טעכטער, דער אידישער גייסט איז אין דעם הינזיכט אַ פראָגרעסיווער, די חז״ל זאָגען ״כבדו נשותיכם״ שעצט אייערע פרויען, ניט ווי ביי די אומות

העולם, וואָס נאָר ווייניגע האָבען פראָגרעסירט אין לעצטען יאָהר־הונדערט צו געבען פרויען רעכטע. ביי זיי איז די פרוי געווען אַ שקלאַפין, דעם מאַנס אייגענטום, ביי אידען האָט מען אָפּגעגעבען כבוד, טראַדיציאָנעלע אַכטונג, פאַר די ״אמהות״ אויף דער הויכער מדרגה ווי די אבות. אין אונזערע רייסטער זיינען דאָ פיעל נביאות, שרה, מרים, דבורה און חולדה. העלדינען, יעל, אסתר, יהודית, חנה (ושבעה בניה) און נאָך אָבער שעצען, האַלטען זיי פאַר גלייכבאַרעכטיגטע, האַלטען טייער זייער, אָנדיינקונג מיינט ניט, צו ווערען איבערוועלטיגט פון זייער צויבער ס׳זאָל זיין והיא תמשול בו . . .

אַ ביישפּיל קאָן ווערען באַמערקט, פון דער היינטיגער צייט, דאָ אין לאַנד, ווען דורך די מענערס נאַכלעסיגקייט און פרויענס צויבער, איז געוואָרען אַ עולם הפוך, פרויען האָבען מעהר צייט, זיי זיינען בעסערע מאָהנער, צו זאַמלען אין אַלע פאָנדען, פאַר די מוסדות הצדקה איז נאַטירליכערווייזע, דורך דער מטבעה, האָט מען די דעה, זייער איינפלוס, זייער מבינות גילט, ביים אויפנעמען כלי קודש, ס׳ווערט ניט געשאַצט אויב דער רב איז אַ ירא שמים, ת״ח און מנהיג. דער חזן אַ מנגן, אַ ש״צ מרוצה לקהל, אַ רבי אַ למדן אַ מסביר, אַ איש אמת,די מעלות זיינען ביי זאַכען, דער עיקר איז אַ פערסאָנאַליטי, אַ גוד מיקסער, אַ סמוט טאָקער, וואָס ס׳מיינט אַ ״יפה תואר, חונף״; אַ שפתי חלקות. אַ הויפּט זאַך איז אַ מאָדערנער, (אַלאַ דער סטאַיל). דאָס איז איינע פון די סבות פאַרן תהו ובהו אין יודענטום. צו פיעל פרויען איינפלוס, כשופט ניט צו זעהן דעם אמת.

(ד) ״מרבה שפחות מרבה זמה״. דער מאָראַל אין דעם מאמר איז אַ המשך צום פריהערדיגען, אויך דאָ איז די טרויעריגע ערשיינונג, ווען מ׳נעמט צו דיענסט, אין געזעלשאַפטליכע ענינים, דעם געשלעכט, וואָס איז אָפּגעגעבען מעהר צו אויסערליכע שעהנקייט, מעגען זיי אַפילו זיין טרייע דינסטען צו עררייכען די גשמיותדיגע צוועקען, ווערט אָבער ניט עררייכט דער הויפּט ציעל דער גייסטיגער תכלית, דיענסטען פערמעהרען די שוואַכקייט, די מיטלען,זיינען אָפּט ניט קיין פאַסענדע, געגען דעם גייסט פון ״לא תביא אתנן . . .

(די מכה פון קאָרטען שפּילען, ביי פרויען אַלס הכנסה פאַר דברים שבצדקה).

(ה) מרבה עבדים מרבה גזל. מעהר קנעכט מעהרער גזילה. דער מאָראַל מיינט איינִיגע אופנים. ווען מ׳האָט פיעל קנעכט, קאָן פאַסירען פיעל גזילה. דאָס קאָן אויך ווערען אַריינגעפּאַסט צו גרויס אינדאָסטריע ווען מ׳האָט פיעל אַרבייטער און זיי ווערען עקספּלואַטירט, דער נויט צווינגט זיי צו אַרבייטען פאַר קליינע געצאָהלט, זיי ווערען בע׳גזל׳ט פון די בעלי הבתים. זיי האָבען פיעל אַרבייטער פאַרמעהרען זיי גזילה. ס׳איז אויך דאָ אַ צווייטע פאַזע, ווען אַרבייטער דערגרייכען דורך פערשידענע מיטלען. אויך ניט עטישע... צו ערווערבען די מאַכט, האָבען די אויבער־האַנד, איז אויך אָפט ניטאָ קיין גרעניץ, הן לגבי די אייגענטימער און נאָך מעהר בנוגע, די אייגענע פאַך אַר־

בייטער, וועלכע זיינען וויניגער דרייסט און מעהר ערענסט, זיי לײדען און פערשוויגען, פיעלע מעטאָדן און פיהרונגען, אָהן יושר וצדק. דאָרט איז דער איבעל מרבה עבדים, מרבה גזל . . .

די ביז איצט אויסגערעכענטע קאַטעגאָריען, זיינען לגבי די האַנדלונגען, וואָס זיינען שעדליכע צוליעב זייער מעהרערקייט, וואָלטען זיי זיין, מיט אַ מידה (אַ מאָס), וואָלטען זיי ניט געווען שלעכט. ווייטער געהט ער איבער צו אַזעלכע, וואָס זיינען ניט קיין באַגרעניצטע ״מדות״, דאָ איז וואָס מעהר איז בעסער, זייער מעהרהייט בריינגט געווינשטע רעזולטאַטען. (א) מרבה תורה מרבה חיים, מעהר געלערנטקייט מעהר דעם לעבען, ער זאָגט דאָ ניט מכוח אַ חלק אין שייכות מיט לערנען, ווי ת״ת פיעל לערנונגען נאָר ״תורה״ סתם בכל פרטיהן, לשמוע, ללמוד וללמד, צו פערשטעהן, אַליין לערנען, לערנען מיט אַנדערע, תלמידי חכמים, תלמידים און למודים פיעל. וואָס מעהרער צו זיין אַ מחזיק, מפיץ, און מכבד תורה. פסוקים און מאמרים צו באַפעסטיגען דעם געדאַנק זיינען דאָ פיעל אין אַלע אונזערע ספרים ,צו בריינגען זייערע אויסציגע, פאָדערט זיך צו זיין אַ אַלוויסענדער בקי, און זיי וואָלטען אויסגעפיהלט אַ גאַנצען ספר, אַ טייל פון דעם זיינען דאָ אין דעם צוגעגעבענעם ״ברייתא פרק ו׳ אין אבות״, וואָס ווערט בעצייכענט מיטן נאָמען קנין תורה, דאָרט איז דאָ בלויז אַ מיניּמוס פון די אַלע מעלות, וויכטיגקייט און גרויסקייט פון תורה אין אַלע חלקים בנוגע אמונה, דרך ארץ, מוסר ומדות, אַ וועלט וואָס פיהרט זיך לויט דעם מאור התורה, מיינט געזעצליך, גוט, יושר וצדק. דאַגעגען אַ אומוויסענדע וועלט, מיינט, באַרבאַריזם, טיראַניי, פערדאָרבען שלעכט, זיטענלאָזיגקייט, קליינקעפיגקייט און איינגהאַרציגקייט..

(ב) מרבה ישיבה, מרבה חכמה, מעהר לערנאַשטאַלטען מעהר חכמה.

מ׳דאַרף דאָ אַרויסדרינגען דעם תמצית, וואָס דער תנא איז דאָ אויסען צו זאָגען, וואָס ס׳האָט ניט כולל געווען די פריהערדיגע מימרא: אומוויסענדע בורים, שפּעטען אָפּ פון ישיבות און לומדי תורה, לויט זייערע טעמפּע מוחות, בעצייכענען זיי ״ישיבה לייט״, אַלס בטלנים, נאַראָנים אין מילי דעלמא. ביי הדיוטים ווערט דער טיטול ״בני הישיבה״ פערוואַנדעלט, וו אַ בעצייכענונג פון אַ לא יוצלח, וואָס טויג ניט צו קיין זאַך. זאָגט דאָ הלל, ישיבה לייט עריוערבען אויך חכמה .אין תהלים ווערט געזאָגט תורת ה׳ תמימה מחכימת פתי״. תורה פערפאָלקאָמט דעם מענשענס אינטעליגענס, מאַכט קלוג די נאַרישע. שלמה זאָגט, אמור לחכמה אחותי את, תורה זאָגט צו דער חכמה, דו ביסט מיינע אַ שוועסטער. זיי געהען בעזאַמען און האַרמאָניזירען.

(ג) מרבה עצה, מרבה תבונה, מעהר מ׳בעראַטה זיך, מעהרער פערשטאַנד. דאָס איז אַ לאָגישע טעאָריע, ווי אַ מענש זאָל דורכגעהן זיין לעבענס לויף, בנוגע מאַטעריעלע האַנדלונגען, זאָל אַ מענש ניט זאָגען, איך האָב גענוג אייגענעם פערשטאַנד, איך דאַרף זיך מיט קיינעם ניט בעראַהטען, דאָס איז ניט ריכטיג, מיר זעהן, אַז דער קליגסטער מלך האָט זיינע יועצים, מיניסטאָרען עצה געבער, ווי שאַרפזיניג אַ פערזאָן זאָל זיין, ווייסט ער ניט וועגען אַלע

לעבענס פראַגען, צווייגען פון חכמה, אַ אינדיווידיום קאָן אפילו האָבען טעאָרעטישען וויסען, נויטיגט ער זיך אין פראַקטיקע, איינער ספּעציאַליזירט זיך אין פינאַנסען, און ווייסט וויניג אין פּאָליטיק, אַ מיליטערישער געניוס קאָן זיין אַ נאַרישער דיפּלאָמאַט, אַ פעהיגער געשעפטסמאַן, דאַרף אויך פערשטעהן, ניט צו אונטערשאַצען, אָדער איבערשאַצען זיין קאָנקורענט. דאַרום איז נעטהיג צו מאַכען אַ סוקסעס, מ׳זאָל זיך בעראַטהען, מיט פאַכלייטע, אויטאָריטעטען, וועגען אַ געוויסען פראָבלעם, פון זיי לערענט מען צו זיין ערפאָלגרייך .אויך אין תורה וחכמה, איז גוט צו לערנען בחברותא פון אַ קאָלעגיום, וואו די יחידים צייכענען זיך אויס אויף אַ געוויסען געביעט, דער אין מעדיצין, דער אין יוריספּרודענץ, אינזשינערינג, מאַטהעמאַטיק, געאָגראַפיע, אַסטראָנאָמיע אז״וו. אַזוי האָט געזאָגט ישב״פ (אבות א׳) עשה לך רב וקנה לך חבר, שאַף זיך אַ רבי, קויף זיך אַ חבר מיט זיי ווערט אַ ענין דורכגערעדט, אַ שיטה אַנאַליזירט אַ סיסטעם באַקלעהרט, טונקעלע געדאַנקען ווערען בעלויכטען, אומפאַרשטענדליכעס אויסגעלייטערט, מיט בעראהטען זיך ערווערבט מען מעהר פערשטאַנד . . .

(ד) מרבה צדקה, מרבה שלום מ׳מעהרט צדקה מעהרט מען שלום. בעפאָר ס׳וועט ווערן אַרויסגעבראַכט דער רעיון, איז נויטיג צו ערקלעהרען דעם מיינונג פון וואָרט צדקה, וועלכער ווערט געוועהנליך ניט ריכטיג פערשטאַנען. דער וואָרט איז ניט ווי פיעלע פערבייטען איהם מיט אויסדרוק פון ״נדבה״. זיי מיינען ניט דאָס זעלבע, נדבה בעצייכענט, ווען מ׳שט׳יצט מ׳העלפט פרייוויליג, ס׳איז ניטאָ קיין מוז, מ׳איז ניט געצוואונגען געזעצליך, נאָר ס׳איז מאָראַליש אַ פליכט צו העלפען די נויט באַדערפטיגע. אַנדערש איז די בעדייטונג פון ״צדקה״, דאָס איז אַ צוואַנג, דער וואָס בעלאַנגט צו דער געזעלשאַפט, געניסט פון דעם איינגעאָרדעטען, פערבינדעטע גרופּע איז פערפליכטעט אויך בייצושטייערען פאַר איהרע הוצאות. די שטאָט האָט די רעכט צו בעשטימען צינזען און נעמען מיט געוואַלט„ דינא דמלכותא דינא״, די רעגירונג פון לאַנד, קרייז און שטאט, בעזאָרגט איהרע איינוואוינער קאָלעקטיוו. מיט שוץ, אויסערליכע און אינערליכע, היגענישע אויסהיטונגען, וועגען, אָפּרוה און פערגעניגען איינריכטונגען, קולטורעלע און בילדונג אינסטיטוציעס, איז אַ פאַרברעכען ווען אַ יחיד וויל זיך אַרויסמאַכען, געניסען פון אַלעס אומזיסט. ס׳ווערט אויך אויסגעאיבט דער מוז לגבי רעליף, פאַר אָרעמע און אומבעהאָלפענע, אין איינפאָרם אָדער אַ צווייטען, צווינגט די מאַכט, ווען מ׳גיט ניט מיט גוטען נעמט מען מיט געוואַלד, מ׳ווערט בעשטראָפט מיט געלד און פרייהייט . . .

מיט דעם מאָראַל איז אונזער תורה פאַר אַלע נתינות הצדקה, ס׳איז ביי אידען געווען די פאָרמען פון ״לקט, שכחה, פאה״, די אַראָפגעפאַלענע, די פערגעסענע תבואה, די ביים ברעג פעלד, האָט בעלאַנגט צום אָרימאַן, תרומה, מעשר, מתנות כהונה וכדומה, איין מעסטעל תבואה פון יעדע צעהן צום לוי, איינעם פון פופציג צום כהן, טהיילען פון קרבנות און נאָך צום כהן, האָט

אימיצער ניט געוואָלט געבען מיט גוטען, האָט מען ביי איהם גענומען מיט געוואַלד, דער דין איז ״ממשכנים על הצדקה״ דאָס איז ניט קיין נדבה נאָר אַ צינז מ׳מוז געבען, לעבענס פאָרמען האָבען זיך געביטען, אידען האָבען ניט קיין פעלדער. ניטאָ קיין אידישע רעגירונגס מאַכט, צו צווינגען געזעצליך, אָבער דער מאָראַלישער גייסטיגער, דער פרינציפיעלער מוז, האָט זיין אַמאָליגען אידעאַלען קראַפט, צדקה איז אַ צוואַנג פליכט.. דער וואָרט ״צדקה״ איז אויך כולל אַלגעמיינע גערעכטע האַנדלונגען, צווישען מענש און מענש, אַזוי פערזאָגט די תורה צדק צדק תרדוף״!

מיט די בעגריפען פון צדקה, זאָגט הלל דעם כלל, אַז צדקה איז אַ פאַרמיטלער צו שלום, ווען מ׳ערפילט די פליכטען, שטיצען דער אָרעמאַן, אויסהאַלטען די מוסדות הצדקה, פיהרען זיך מיט גערעכטיגקייט, וועט זיין פרידען, אַזוי איז די אָנדייטונג אין פסוק (פ׳ בחקותי), ״ואכלתם לחם לשבע, וישבתם לבטח בארצכם״. ״הא בהא תליא״, איינס איז געווענט אין צווייטען. אַז ס׳איז דאָ ברויט זאַט צום עסען, לעבט מען זיכער און רוהיג, אָהן מלחמות צאַנקערייען און רעוואָלוציעס.. אַזוי זאָגען די חז״ל מיט צוגעפאַסטע זאָגעכצען, ״כד הוי רחומי אפומא דספסירא הוי שכובין...״ ווען ס׳איז דאָ רחמנות, מענשען טוען זייערע פליכטען, קומט מען אויס אין אַ איינגשאַפט, אַזוי ווי אויף אַ מעסער שאַרף, ווען ס׳איז ניטאָ קיין רחמנות, וועט אַפילו אַ בעט פון ביין איילען זיין איינג. אין (מסכת בבא מציעה ט״ז) ״כדי משלים שערא בכדא, נקיש ואזיל תגרא בביתא״, ווען ס׳ענדיגט זיך די גערשטען אין קרוג, ס׳איז ניטאָ וואָס צום עסען, פאַנגט זיך אָן די קריגערייען אין הויז, ס׳איז אַ פאַקט, אַז מעהרסטע רעוואָלוציעס און מלחמות, זיינען דער פועל יוצא פון עקאָנאָמישע אונגערעכטיקייטען און אונטערדריקונגען, הונגער איז דער שטאַרקסטער פאַקטאָר, וואָס ברייגנט צאַנקערייען, ווען מענשען האָבען זייערע באַדערפענישע, איז מען צופרידען, ווען גערעכטיגקייט הערשט, מענשען ווערען ניט אונטערדריקט פערפאָלגט, פאַר זייער גלויבען, אידעאַלען און אָנשויאונגען, ווען ס׳זיינען ניטאָ קיין הערשענזיכטיגע אומגערעכטע באַנדעס איז שלום, מעהרען צדקה, מעהרט פרידען.

״קנה שם טוב קנה לעצמו, קנה לו דברי תורה, קנה לו חיי העולם הבא״, האָט עמיצער זיך איינגעקויפט אַ גוטען נאָמען, האָט ער דאָס איינגעקויפט פאַר זיך. האָט ער זיך ערוואָרבען דברי תורה איז דאָס דויערהאַפט, ער קויפט זיך עולם הבא. מיט אַ אַנדער פאָרעם, פון די פריהערדיגע, ווען אַלעס איז געוואָרען בעגלייט מיטן וואָרט ״מרבה״, איז איצט די מסקנא, דער סוף פון הלל׳ס מאמרים אין אבות. מענשען האָבען פערשידענע שטרעבונגען, אויפגאַבען, וואָס זיי ווילען עררייכען, וועגען שענדליכע, שעדליכע, שלעכטע יאגענישען, נאָך נאַרישקייטען, פערברעכערישע פערגעניגענס, ווערט דאָ ניט גערעדט, ס׳זיינען אויך דאָ אַזעלכע, וואָס זיינען ניט שלעכט, ניט גוט, ווען אַ מענש שטרעבט נאָך רייכקייט, ער וויל דאָס דערגרייכען אויף אַ אָרענטליכען וועג, וויל אויך דער תנא דאָ ניט ערמוטיגען און ניט ענטמוטיגען, דאָס זיינען

גשמיותדיגע ציעלען, ניט נוצליך, ניט שעדליך, זיי זיינען ציטווייליגע בעפרידיגונגען, מיט רייכקייט גרויסע פערמעגענס, איז מען ניט זיכער, אַז זיי וועלען לאַנג אָנהאַלטען, ס'איז אַ גלגל־החוזר, דוד המלך קריטיקירט די עררייכונגען. "ער זאָגט (תהלים מ"ט) "כסיל ובער יאבדו, ועזבו לאחרים חילם... אל תירא כי יעשיר איש, כי ירבה כבוד ביתו, כי לא במותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו). נאַראָנים ווערען פאַרלאָרן, זייערע פאַרמעגענס ווערען איבערגעלאָזען פאַר פרעמדע... ווען אַ מענש איז רייך, ער האָט פיעל כבוד וועט ער דאָס ניט מיטנעמען מיט זיך. דער כבוד וועט איהם ניט נאָכגעהן... די רודפי בצע וואָס דינען צום עגל הזהב, בוקען זיך צום טאָלער זיי זיינען נאַריש . . .

ס'זיינען אָבער דאָ דערגרייכונגען, וועלכע הלל וויל דאָ אַנאַליזירען, ערשטענס די וויכטיגע עררייכונג פון אַ גוטען נאָמען, ווען איינער איז פיין און אָרענטליך, ער געהט בדרך הישר, פריינדליך צו מענשען, פיהרט זיך לויט די אָנגעגעבענע פרינציפען מיט מדות טובות און דרך ארץ, דער קויפט זיך איין אַ גוטען נאָמען, דאָס איז אַ שבח פאַר איהם, ווי קהלת זאָגט: "טוב שם משמן טוב. אַ גוטער נאָמען איז מעהר ווערט, ווי אַ גוטער בוימעל. קהלת איז אויסען צו מאַכען אַפאַראַלעל. בוימעל איז אַ סימבאָל פון חשיבות, אַ אויסערוועהלטען אַ מלך, אַ כהן גדול, פלעגט מען זאַלבען, דורכגעהן אַ צעמאָניע מיט בוימעל, וואָס דאָס האָט איהם געגעבען די אַנערקענונג. דאָס האָט מען געטון בעפאָר, ער האָט איבערצייגט מיט טאַטען, אַז ער איז באַרעכטיגט צום חשובען אמט, ס'האָט טאַקע פיעל מאָל פאַסירט, אַז מ'האָט חרטה געהאַט, וואָס' מ'האָט איהם געזאַלבט אַ כבוד בעפאָר די מעשים, שאול איז געוואָרען געזאַלבט אַלס דער ערשטער, אידישער מלך, אָבער סיי דער נביא שמואל, און דער "ממליך מלכים" האָבען אויסגעפונען, אַז ער איז ניט געווען פאַסענד, דער זאַלב בוימעל האָט איהם ניט געמאַכט ראוי, אַנדערש איז אַ גוטער נאָמען, דאָס ווערט ערוואָרבען נאָכדעם, ווי מ'פערדינט דאָס, דורך מעשים טובים, דאָס איז דער רעיון, מיט אַ גוטען נאָמען, האָט מען זיך וואָס איינגעקויפט.

דער תנא איז מסיים מיט דאָס העכסטע פון די הויכע, "ותלמוד תורה כנגד כולם", ער איז מדייק מיטן לשון "קנה לו דברי תורה, ניט תורה פאַר זיך, ער לערענט ביחידות, די תורה ווערט ניט ביי איהם אַ קנין נאָר קנה דברי תורה, ער האָט איינגעקויפט, גערעדט און פילע האָבען פון איהם געלערענט, ער איז מחבר אַ ספר, וואו ער איז מגלה די פערשלייערטע רעיונות, מסביר די האַרבע פלעצער, ער שווימט אין די טיפענישען פון ים התלמוד און ער בריינגט אַרויף בליאַסקענדיגע פערל אַלע האָבען די שפע דורך איהם. דער "מחבר, מבאר, ומפרש," ער באַהעפט, ערקלערט, און מאַכט פערשטעהן די תורה, דער איז, אַ אומשטערבליכער פערזאָן, זיין ספר בריינגט איהם אַ זכר, אַ חיי עולם הבא.

באור אליהו א.-א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה ט׳

רבן יוחנן בן זכי, קבל מהלל ומשמי. הוא היה אומר, אם למדת תורה הרבה, אל-תהזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת:

רבי יוחנן בן זכי, האָט ערהאַלטען די תורה, פון הלל און שמי, ער פלעגט זאָגען, ווען דו האָסט געלערנט פיעל תורה, זאָלסטו דאָס ניט האַלטען, אַז פון דעם זאָל דיר אַרויסקומען אַ פערזענליכע טובה, ווייל פאַר דעם ביסטו בעשאַפען געוואָרען.

פון פילע פלעצער אין תלמוד, איז אַרויסצוזעהן, אַז ריב״ז אַלס גרויסער שטאַטסמאַן, ווען ער האָט באַמערקט, אַז די אידען פערלירען זייער זעלבסטשטענדיגקייט, די מלוכה, דעם בית המקדש, האָט ער פערשטאַנען, אַז אויפן פלאַץ פון די אידישע אינסטיטוציעס. מוז דער יודענטום זיך קאָנצענטריירען אויף דער תורה. ער אַליין איז געווען, אַ אויסערגעוועהנליכער גרויסער למדן ״א צנא מלא ספרא״ ווי אַ קאָרב, וואָס איז פול מיט פרוכט, אַזוי איז ער געווען פול מיט תורה, ער איז אויך געווען אַ גדול ומנהיג הדור, כאָטש אין די מעהרסטע צייט, איז ער ניט געווען דער אָפיציעלער נשיא, איז ער דאָך געווען דער מדברנא דאומתא, לעבענדיג אין דעם עת צרה פעריאָד, ווען ס׳איז פאָרגעקומען דער חורבן בית המקדש, חורבן הארץ, וחורבן האומה, דורך רום.

אין (מסכת סופרים) ווערט געבראַכט, וועגען זיין פיעל־פערצווייגטע לומדות, אַז ער האָט ניט דורכגעלאָזען, קיין איין פרשה, קיין קאַפיטעל פון מקרא, קיין מאמר פון הלכה, אגדה, און נאָך אַ צעהנדליג פערשידענע טהיילען פון לערנען, וואָס ער האָט ניט געלערענט אַליין און מיט תלמידים, ער איז געווען אַ אַנערקענטער בר סמכא, סיי פאַר זיין לעבען, און אויך אין די אַלע שפעטערדיגע דורות, ווען ס׳איז וועגען וואָס געווען אַ ספק, ניט ריכטיג בעשטימט, איז ווען ס׳איז געוואָרען אַנגעגעבען: ״כך מקובלני מריב״ז, אַזוי איז איבערגענומען געוואָרען פון ריב״ז, איז אויף דעם סמך געבליבען

די הלכה, אַזוי איז צו באַמערקן, דאָ, אַז דער מסדר המשנה בענוצט צום לעצטען מאָל דעם אויסדרוק "קבל", ער איז געווען דער אויטאָריטעט, דער אַנערקענטער, אויף וועמען ס'איז נאָך שייך דער אויסדרוק "קבל" ער דער יחיד, נאָך איהם זיינען שוין געווען "כלל שיטות", ב"ש, ב"ה, וכדומה. די מכריעים זיינען געווען, לויטן כלל אין דער תורה "אחרירבים להטות", נאָך דער מערהייט קומט די בעשטימונג, און נאָך וועלכע כללים.

וועגען ריב"ז גרויסע לומדות, ווערט בענוצט די מליצה ווי ביים פּיטן אין אקדמות: "ווען די הימלען וואָלטען זיין פּאַרמעט, די בוימער שרייב־פּעדערס, און די ים'ן טינט, וואָלט מען מיט זיי, ניט קאָנען אויסשרייבען די גדולה וגבורה פון רבש"ע". אַזוי וואָלט דאָס ניט קלעקען, צו בעשרייבען ריב"ז קענטענישען אין דער תורה, לגבי איהם ווערט אויך בענוצט די מליצה, אַז מיט זיין גאַנצער גרויס־געלערנטקייט, האָט ער נאָך אַרויסבעקומען, פון די אונגעהויערע תורה גרויסקייט, ווי פיעל אַ פליעג קאָן אויסטרינקען פון ים. לויט דער משנה האָט ער איבערגענומען, סיי פון שמי און סיי פון הלל, דאָס מיינט אָבער ניט צום זאָגען, אַז ער האָט איינגעשטימט, מיט די ביידע, ווייל ווען ס'איז אַ פלוגתא, קאָן מען דאָך האַלטען אָדער מיט דעם, אָדער מיט יענעם, אַזוי קאָן מען זעהן אין פיעל פאַלען פון אַ מחלוקת, אַז וועלכע פון זיינע תלמידים דער רוב, זיינען געווען איינשטימיג מיט די ב"ה און אַזוי איז געוואָרען, די אָנגענומענע טעאָריע. "ב"ש וב"ה הלכה כב"ה" . . .

נאָר מיט געצעהלטע איינציגע אויסנאַמען איז הלכה כב"ש אויך אין די פאַלען, איז דער אויסנאַם, נאָר לגבי די פּערזאָנען אָבער ניט געגען דער שיטה. ווייל כמעט איבעראַל זיינען די ב"ש די מחמירים, אַלס תלמידים פון זייער רבי, וואָס איז בעצם געווען אַ גרויסער מקפּיד, אַלעס זאָל ווערען פּינקטליך ערפילט. יקוב הדין את ההר, ניט צו מאַכען קיינע פּשרות אין עניני אמונה, ווען ס'איז אַ ספק זאָל מען מחמיר זיין. מיט אַ אַנדער טעאָריע, איז געווען די שיטה פון די בית הלל אויך נאָכפאָלגענדיג דעם בעגרינדער פון דעם כלל, אַז ווי ווייט מעגליך זאָל מען נוטה זיין צו פאַרגרינגערען, ווען על פּי דין קומט אויס לויט די צייט און פּלאַץ, גרויסע שטערונגען צום טעגליכען לעבען, האָט הלל הזקן געזוכט אַ מיטעל ווי דער דין זאָל בלייבן דין און מיט אַ תקנה זאָל מען בעזייטיגען די שטערונגען, מיטן זעלבען גייסט זיינען געווען זיינע קינדער די ר"ג, די רשב"ג און רבי ר' יהודה הנשיא, און די אַלע תלמידים פון ב"ה, מיט דעם רעיון איז דאָס געוואָרען אָנגענומען דער הלכה כב"ה ווייל זיי זיינען מקיל, מעהרער צוגעפּאַסט צום לעבען, דאַרום ווען אין די אויסנאַמספאַלען האָבען גראָדע די ב"ש מקיל געווען איז געווען הלכה כבית שמי די מקילים. ריב"ז ווערט דאַרום בעצייכענט אַלס דער אויטאָריטעט וואָס "קבל מהלל ושמי".

זיין ג־טליכען חוש, ווייטזעהענדע חכמה, אנטפּלעקט זיך, מיט זיינע האַנדלונגען אין צייט פון חורבן (מס' גיטין נ"ו). ירושלים איז געווען בעלאַגערט פון די ברוטאַלע רומער, די לאַגע אין שטאָדט איז געווען שרעקליך,

הונגער און קראַנקהייט האָט געבושעוועט, פון וועלכעס צענדליגער טויזענטער אידען זיינען אויסגעשטאָרבען, ס׳זיינען געווען פערשידענע באַנדעס, דער לעצטער מלך אַגריפּוס, אַ אָפּשטאַמער פון הורדוס הרשע, מיט עטוואָס חשמונאי בלוט אין זיך, האָט געהאַלטען מיט די רוימער, ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט אין רום, געווען בעגייסטערט פון זייערע מיליטערישע פעהיגקייטען, זיינע אַ שוועסטער בירוניקה, איז געווען טיטוס הרשע׳ס אַ געליבטע, נאָך אַנדערע אידישע אַריסטאָקראַטען ווי יוסף בן גוריון הכהן, אַלכסנדר טיבעריוס און נאָך, זיינען געווען אידישע פאַררעטער, אָדער לויט אַנדערע היסטאָריקער, טרוסען, אָהן מוט צו קעמפען מיט דער מעכטיגער רום, אין קאָנטראַסט צו די זאָגענאַנטע אַסימילאַטאָרען, זיינען געווען טרייע פאַטריאָטען, וואָס זיינען געווען גרייט מלחמה צו האַלטען, ביז זייער לעצטען טראָפּען בלוט, פערטיידיגען דאָס פאָלק, דעם בית המקדש. זיי האָבען ווירקליך בעוויזען וואונדערבאַרע גבורות, זייערער אַ הייפעלע מיט פרימיטיווע וואַפען, פלעגען זיך אַרויסכאַפּען פון שטאָדט און באַזיגען רומישע לעגיאָנען, פון צעהנפאַכיגע צאָהלען, פערניכטען זייערע דאָן פעררעכענטע, ניי ערפונדענע שרעקליכע כלי משחית, אין פערלויף פון איניגע יאָהר האָבען די קנאים העלדען, פערטיידיגט די אידישע פעסטונגען אין גליל, עבר הירדן און יהודה, זייערע פיהרער, די מעהר באַוואוסטע, ווי אלעזר בן חנניה, יוחנן מגוש חלב, שמעון בר גיורא, ווערען ביי וועלכע היסטאָריקער, פעררעכענט אַלס העלדען, גבורים, טרייע אידישע פאַטריאָטען. ביי אַנדערע היסטאָריקער, אַלס באַנדיטען, בריונים, אָדער נאַרישע גערילאַ קעמפער, הייס בלוטיגע, פאַרפירטע און פאַרבלענדעטע..

וואָלטען די העלדען געווען אייניג צווישען זיך, איז געווען זייער מעגליך, אַז זיי וואָלטען, אַזוי אויסגעמאַטערט רום, אַז זי וואָלט אינגאַנצען געלאָזט די אידען צו רוה, אָדער מאַכען דאַמאָלסט שלום אויף קאָנדיציאָנען, וואָס ס׳וואָלט פערבליבען אין אַ מאָס אַ אידישע זעלבסטשטענדיגקייט, ניט חרוב געמאַכט דאָס בהמ״ק, האָבען זיי צום בעדויערען, אָנגעפיהרט אַ בלוטיגע מלחמה צווישען זיך, מעהר אידען זיינען אויסגעמאָרדעט געוואָרען פון אידען, ווי דורך די רומער. ווען דריי גרויסע אידישע גבירים פילאַנטראָפּען האָבען זיך אונטערגענומען צו בעזאָרגען די אידען מיט לעבענסמיטלען, האָבען וועלכע פון די בריונים, היץ־קעפּ פערברענט די מאַגאַזינען, מיט פּראָוויאַנט, וואָס ס׳וואָלט געקלעקט פאַר די אידען מיט נאַהרונג פאַר איין־און־צוואַנציג יאָהר. כדי דער נויט זאָל צווינגען די אידען צו קעמפען מיט די רומער אַ בלוטיגע מלחמה, אויף טויט און לעבען.

אין יענעם כאַאָס ,ווען די ת״ח מיט ניכטערע קעפּ, האָבען געזען די כליה, דעם וויסטען חורבן, וואָס דערנענטערט זיך, האָט ריב״ז גענומען אויף זיך צו ראַטעווען וואָס עס איז נאָר מעגליך, ווען מ׳קאָן ניט ראַטעווען די אידישע מלוכה, זעלבסטשטענדיגקייט, האָט ער געוואָלט ראטעווען די אמונה, תורה־אינסטיטוציעס, די מנהיגי־־שראל, די אידישע

נשמה, דעם מאור היהדות, דעם עצם פון קיום העם. ער האָט באַגריפען, אַז מיט די ערשטוינענדע גבורות, וואָס ווערען בעוואונדערט ביזן היינטיגען טאָג, וועט דאָך דער הייפעלע אַם ענדע ווערען בעזיגט, און מ׳מוז ראַטעווען אַ יסוד היהדות, וואָס זאָל זיין ביכולת, אפילו נאָכן חורבן בהמ״ק אין לאַנד, זאָל זיין אַ גייסטיגע באַשיצונג, אַ אידישע פעסטונג, פאַר אַלע דורות און לעבדער, דער אידישער לעבענס־זאַפט, אין אַלע צייטען פון גזירות, רדיפות און גרושים, אין יעדען גלות וואו דער איד ווערט פערוואָגעלט, זאָל ער האָבען מיט זיך דעם גייסטיגען מאַטעריאַל, וואָס האַלט זיי צוזאַמען. ווי די בעזונדערע ציגעל, ווערען אין איין בנין צעמענטירט, אַזוי ווערען די צוזייטע און צושפּרייטע אידען מארבע כנפות הארץ, לעבענדיג פאַר גענויע צוויי טויזענט יאָהר, צווישען אַלע פעלקער, פון מזרח, מערב, צפון און דרום, מיט אַנדערע בעגריפען, פערשידענע ציוויליזאַציאָנען און קולטורען, וועלכע ווערען לויט דעם סטיכישען פּראָצעס אָנגענומען אויך ביי אידען, פערבלייבט אָבער אַלעס די קייט, דער לאַנגער שנור, וואָס האַלט זיי באַהעפט, מיט זיינע אונזיכבאָרע פעדעם, ווען אין לאַנד ווערט טונקעל דער ״נר מצוה״, אויסגעלאָשען, דער ״תורה אור״, ווערט דורכן ״רוח ה׳״ אַ ״ניצוץ התורה״, פערטראָגען צו יענע פערוואָגעלטע מיט דער צייט ווערט ער אויפגעזשאַרעט, צו בעלייכטען דעם אידישען האָריזאָנט.

מיט דער„ אין די שפּעטערדיגע דורות אויסגעפּרופטע אידעאָלאָגיע, האָט דער וויטזעהענדער חכם געהאַנדעלט אין יענער סכנה צייט, צוליב דער מלחמה בעלאַגערונג פון שונא, און די ברידער מלחמה פון אינעווייניג, איז געווען אין יוצא ואין בא, ניט אַריין און ניט אַרויס פון ירושלים, האָט ער זיך געמאַכט ווי געשטאָרבען, און ער איז געוואָרען אַרויסגעשמוגעלט פון שטאָדט. זיינע צוויי בעריהמטע תלמידים, ר׳ אליעזר בן הורקנוס און ר׳ יהושע בן חנניה האָבען איהם אַרויסגעטראָגען אויסערען שטאָדט, ווייל אפילו די היציגע רעוואָלוציאָנערען האָבען בעהאַנדעלט מיט אַ יראת הכבוד דעם חשובען נפטר. אויסערען שטאָדט האָט ער באַוויזען צו האָבען אַ אוידיענץ, מיטן רוימישען פעלד־מאַרשאַל ״אספּסיאנוס קיסר״, מיט קלוגע דיפּלאָמאַטישע רייד, האָט ער ביי איהם גע׳פּועל׳ט אייניגע זאַכען. (זעה אגדה גיטין נ״ו), צו לאָזען עקזיסטירען, די ישיבה אין יבנה, צו לאָזען לעבען די משפחה פון ר״ג, און אַ דאָקטאָר פאַרן תנא ר׳ צדוק.

ער האָט ניט געבעטען פאַרן בית המקדש, פאַרן לאַנד, אָדער פאַרן פאָלק, נאָר וועגען די עמודי התורה, אַזוי געשעהט דאָ. דורך טייכען בלוט, פלאַמען פייער, מערדערליכע רדיפות, יסורימדיגע פייניגונגען, שפּאָט און באַליידיגונגען, פאַרשפּאַרט אין געטאָס, פערצאַמט די וועגען פון פרנסה, בעשימפּט מיט זלזולים און בלבולים, אז״ו, אז״ו, בראַדזשען מיר אין דעם פינסטערען, ביטערען, לאַנגען, בערך צוויי־טויזענד־יאָהריגען גלות, די צווייפיסיגע היפּאָקריטישע ווילדע בעסטיעס, אין פערשידענע מדינות און עפּאָכען פערצוקען מיליאָנען אידען, ווען לויט דעם נאַטירלכען פערמעהרונגס פּראָצעס

ווערט געשאצט, אז אידען האבען געדארפט זיין א פאלק פון הונדערטער מיליאנען, מעהר ווי די כינעזער, זיינען מיר אין זיבעצענטען יאהרהונדערט געווען ווייניגער ווי צוויי מיליאנען ,אין די לעצטע צוויי־הונדערט יאהר פון עמאנסיפאציע, פראגרעס, און ציוויליזאציאן, האבען אידען, (כן ירבו) זיך פארמערט צו בערך 17 מיליאן. האבען די אנטיסעמיטישע פעלקער, מיטן ״ארץ הדמים״ פון נאציזם פון אנפאנג אין זייערע בלוט וואקכאנאליעס, וואס ס׳האט זיך אנגעפאנגען אין יאהר 1914, ביז איצט אין 1942, ווען ס׳האלט נאך אן די מערדערייען, אויפן גרעסטען מאסשטאב, דער פערניכטען, צושטערען, אומברייגנען און פערטיליגען, מיט די שוידערליכסטע כלי משחית, ביי די מאנסטער בעסטיעס, זיינען שוין אויסגעמארדעט געווארען דירעקט און אומגעקומענע דורך די מלחמה בעגלייטער אויף די שלאכט־פעלדער„ פאגראמען, עפידעמיעס, הונגער אז״וו, דער גרויליכער צאהל פון זעקס מיליאן . . .

אין פעלדער, וועלדער, גראבענס, מדבריות, אויף אלע ימ׳ן, אונטער די וואסערען, איבער די וואלקענס, ווערט אנגעווענדעט, די גאנצע מענשעשע ענטוויקלונגען, וויסענשאפטען און טעכניק, אלע ערפינדונגען, וואס האבען בעדארפט ברייגנען מזל וברכה צו דער מענשהייט, זיינען פערוואנדעלט געווארען אין מארד־אינסטרומענטען, כלי משחיתים, צו פערניכטען, צושמעטערען, פערדארבען און פערוויסטען, צו מארדען, פערקריפלען, פערפייניגען, געוועלטיגען, צוויי מאנסטערישע גרעסטע שרעקליכסטע אין דער וועלט געשיכטע ארמעען„ פלאטעס און לופט ארמאדאס, גיפטיגע שלאנגען פערעטער, מיט היפאקריטישע מאסקעס, נבזהדיגע שפיאנען די זאגענאנטע (פינפטע און זעקסטע קאלומניקעס) צו דערטרינקען די וועלט אין בלוט, חרוב מאכען די גשמיות און גייסטיגע פעסטונגען, וואס ס׳האט גענומען טויזענדער יאהר פון פראגרעס און ציוויליזאציאן אויפצובויען, אויסרייסען מיט׳ן ווארצעל, די גיגאנטישע בוימער פון צדק און יושר, מיליאנען שלאנגען קינדער. פערפעסטעט מיט האס„ בעסטיאלישען מארד לוסט, טיראניי, שאוועניסטישע, עקספלואטירענדע פילאזאפיעס, מיט בארבארישע מאטיווען צו פארשקלאפען, אונטעריאכען די מענשליכע שאפונגען און גייסט אידעאלען, די מלאכי חבלה, וואס האבען ארויסגעפויזט פון תהום, גיהנום ברוטאליטעטען שאול ואבדון מאטיווען, טרייען צו מאכען פארן שעיר לעזאזל, דעם פאהנען טרעגער פון מאראלס, עטיקס, רחמנות, גערעכטיגקייט, גלייכהייט און פרייהייט, דעם עם הנרדף, די גלות ארענע, וואו ס׳געפינען זיך זיך דער רוב מנין ובנין פון עם הנודד בערך צעהן מיליאן אידען, איז פערשאלטען געווארען צו זיין, דער בלוטיגסטער, מערדערישסטער קאמפס־פלאץ . . .

״עוד לא אבדה תקותינו״, אידען פערלירען ניט די האפענונג, ״שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקב״ה מצילנו מידם״, אין אלע צייטען ווילען די חיות רעות אונז פערניכטען און ג־ט ראטעוועט אונז, אזוי לאנג ווי ס׳צאנגט דער קיום היהדות, דער ״נר מצוה, ותורה אור״, וועלען מיר ביי־

בען דער עם הנצחי. ביים ערשטען מענשליכען זינדיגען, ווען ״אדם מיט חוה״ האָבען עובר געווען אויף גאָטס פערבאָט און זיי זיינען פערשאָלטען געוואָרען מיט ״בעצב תלדי בנים, מיט׳ן, ארורה האדמה בעבורך, און מיטן, ואל עפר תשוב״, מיט געבורט וועהען, פערפלוכט זאָל זיין דער קוואל פון חיונה, די ערד, און מיטן ביטערען טוידט, זאָגט דער פסוק, אַז דער ״אל רחום וחנון״, האָט דאָך רחמנות געהאַט אויפן מענשן, ער האָט זיי געמאַכט ״כתנות אור״, מיט פעלענע העמדלאך, האָט ער זיי באַקליידט, זאָגט אַ ״ילקוט״ אַז אין דער ספר תורה פון תנא ר׳ מאיר, איז דער וואָרט ״עור״, פעל, געווען פערביטען פאַר ״אור״ ליכטיגקייט, דאָס מיינט דער ״ותורה אור״ באַשיצט און באַשירעמט די אידען, דער עם הספר חי וקים.

ביי די חז״ל ווערט אַרויסגעבראַכט אַ טיפזיניגער רעיון, ״על מה אבדה הארץ? דבר זה שאלו לחכמים ולנביאים ולא פרשוה, עד שפרשה הקב״ה בעצמו, על שלא ברכו בתורה תחילה״ מ׳האָט געפרעגט, ווארום ווערען לענדער פערלאָרען? ביי די קלוגע און פראָפעטען, און זיי האָבען דאָס ניט ערקלערט. ביז די ג־טהייט אַליין האָט דאָס אויפגעקלעהרט, ווייל ס׳ווערט ניט צום ערשטען געבענטשט די תורה. אין תלמוד זיינען דאָ אייניגע, פערשידענע ווערטער. וואָס בעדייטען אַ ״פראגע״ אַ פערלאַנג צו קריגען אַ ערקלערונג. און לויט יעדען לשון פאַר אַ פראַגע איז דאָ אַ צוגעפאַסטער אויסדרוק פאַרן ענטפער: רעכט מאַכען, ווי אַ קשיה־תירוץ, שאלה־תשובה, מותיב מפרק, רמי ומפרש, לויט דעם סדר הלשון, וואָלט אין דער געבראַכטער אגדה, ווען אויף דער פראַגע, איז דער אויסדרוק ״שאלו״ האָט בעדאַרפט זיין פאַרן ענטפער ״ולא השיבו, עד שהשיבה הקב״ה און ניט ״פרשוה שפרשה״. ס׳איז אויך דאָ אַ געדאַנק, ווארום אַזעלכע גדולים ווי חכמים ונביאים האָבען דאָס ניט קאָמענטירט, ס׳איז דאָך דאָ וועגען דעם בפירוש פסוקים, וואָס לערנען אונז, אַז קיום העולם, און איהר צושטאַנד קומען, אַלעס איז געווענדט אין תורה, לערנען וויסענשאַפט.

ס׳ווערט געזאָגט, ״אם לא בריתי יומם ולילה, חוקות שמים וארץ לא שמתי. ווערט דאָס ביי די חז״ל ערקלערט, אַז דאָס מיינט, ווען ניט די תורה אויף וועלכער מיר זיינען אָנגעזאָגט ״והגיתה בו יומם ולילה מ׳דאַרף לערנען בייטאָג און ביינאַכט, וואָלט דער בורא עולם ניט באַשאַפען הימעל און ערד, אויף דעם ווערט געדרש׳ענט. ״תנאי התנה הקב״ה עם מעשה בראשית, אם יקימו ישראל את התורה? מוטב, ואם לאו? אחזור אתכם לתהו ובהו״. ג־ט האָט געמאַכט אַ בעדינג מיטן וועלט־אַל, וועלען די אידען היטען די תורה איז גוט. ווען ניט? וועט אַלעס ווערען וויסט און לעער. תנאים לויטן זעלבען טעזיס געפינען מיר אין פ׳ בחוקותי, וילך, האזינו און ביי די נביאים. וועט זיין תורה? איז גוט, ווען ניט?? איז שלעכ:ט, דער מאָראַל איז אַ פאַרשטענדליכער: אַ וועלט, וואָס פיהרט זיך מיטן תורה גייסט, יושר, צדק רחמנות אהבת המקום, אהבת הבריות און אַלע טוגענדען, וועט עקזיסטירען, אין געגענטייל, אַ וועלט לויט די אונמאָראַלישקייט פון נמרוד, עשו מיט די אַלע פאַגאַניסטישע

שיטות, מיטעלאַרטערליכען היפּאָקריטסטוואָ, נאַצישע, פאַשיסטישע, איזאָלאַציאָניסטישע ברוטאַלע טיראַנישע פאַלשע אַנשויאונגען, פון מאַכט, פאַנצער, פויסט, שלום יהיה לי אונטערדריקען, הערשען, אונטעריאָכען, בעצווינגען אד״ג. בריינגט צו וועלט פערניכטונג. איינער שלינגט איין דעם צווייטען. דייטש פערניכטעט דעם פראַנצויז יאַפּאַנעזער דעם כינעזער, רוס דעם דייטש, ס׳ווערט אַ אַלגעמיינער חורבן, אַזוי ווי לגבי דעם יחיד, אַזוי אויך לגבי פעלקער און מדינות ״על דאטפת אטפוך״.

אין דער געבראַכטער אגדה, איז ניט געווען די פראַגע, וועגען עצם, אַז דער הנהגת העולם, זאָל זיך פיהרען און רעגירען מיטן רוח התורה, דאָ איז די פראַגע געווען אויפן מאָראַל, וואָס מיר קאָנען ארויסבריינגען פון דיוק אין השי״ת ענטפער ״שלא ברכו בתורה תחילה. תורה דאַרף זיין דאָס ערשטע ותלמוד תורה כנגד כולם״, דער עיקר דאַרף האָבען דעם פאָרצוג, געגען אַנדערע הויות העולם, אַ מפיק־תורה דאַרף ווערען אַנערקענט אַלס אַ עמוד־התוך אַ מיטעל־פונקט, אַ הויפּט זייל, אַ וועג־ווייזער, ווען ניט בורים הדיוטים זיינען די מנהיגים, געוויסענלאָזע באַנדיטישע מאַניאַקעס ווערען די פיהרער... דאָס בריינגט צו אַ לאָקאַלען און וועלט פערניכטונג. ״על מה אבדה הארץ״? וואָס בריינגט צום חורבן העולם? די שאלה האָט מען געפרעגט ביי די חכמים און נביאים, זיי האָבען געוואוסט אַ תשובה, אָבער ״ולא פרשוה״, ערקלערען דאָס האָבען זיי ניט געוואָלט, זייער חוש איז אויך געווען אויפן תחילה, זיינען זיי געווען באַשיידען מ׳זאָל ניט זאָגען אַז זיי דרש׳ענען לטובת עצמם. פאַרן אייגענעם זיך. עד שפרשה הקב״ה בעצמו, דער רוח אל׳ דורך פאַסירונגען האָט ערקלערט דעם מאָראַל.

דעם געדאַנק לערענט אונז דאָ ריב״ז, ער געהט לשיטתו, אַז דער קיום העולם, ווי דער קיום היהדות בפרט איז דער עמוד התורה, ער פאָלגט נאָך די אידעאַלען, ווי ס׳ווערט דאָ בעצייכענט אויף איהם ״קבל מהלל ומשמי״, פּרינציפּען האָט ער איבער גענומען פון זיי ביידע, זיי זיינען אין דעם ענין איינשטימיג נאָר זיי האָבען זיך וועגען דעם אויסגעדריקט אין פערשידענע ווערטער, אין פריהערדיגען פרק זיינען דאָ די מימרא פון שמי, ״עשה תורתך קבע״, דער מענש דאַרף מאַכען תורה אַלס אַ בעשטימטען צוועק, דעם תכלית האנושי, הלל זאָגט דעם זעלבען תוכן, מיט אַנדערע ווערטער: ״ודלא יליף קטלא חייב״, אָהן תורה, איז אַ טוידט אורטייל. נאָך כללים זאָגט הלל אין דעם פרק מכות תורה: ״מרבה תורה מרבה חיים, מרבה ישיבה, מרבה חכמה. קנה לו דברי תורה, קנה לו חיי העולם הבא. תורה איז לעבען, חכמה מיט איהר קויפט מען עה״ב.

דער תלמוד ותיק פון די גרינדער פון די צוויי אַקאַדעמיעס, ב״ש און ב״ה, איז דאָ מסביר, ער גיט דעם עסענץ פון זיינע רבי׳ס אידעאַלען ווען דו האָסט פיל געלערענט, בינסט אַ מרבה תורה, נעם זיך מיט דעם ניט איבער. ס׳קומט דיר ניט קיין דאַנק, ווען דו ערפילסט דיינע פליכטען, ס׳איז ניט אַזעלכעס, וואָס דו האָסט אַ רעכט ניט צו טון, נאָר דו ביסט אַ עדעלמאַן,

קומט דיר אַ דאַנק פאַרן טון לפנים משורת הדין, לויט דעם מאָראַל סיי פון הלל, סיי פון שמי, און צוים אין דעם תורה מחז"ל איז לימוד התורה דער תכלית האנושי, צוליב דעם, מיט דעם תנאי, איז די וועלט בעשאַפען געוואָרען, און דער יחיד, איז אַ טייל פון דער בריאת העולם "כי לכך נוצרת", דו האָסט נאָר בעצאָהלט דיינעם אַ חוב, ערפילט אַ מוז פאַר וועלכעס ס'קומט ניט קיין יישר כוח. גראַדע ווי הלל האָט בעפאָר זיך אויסגעדריקט, "ודלא מוסיף יסיף" לערנען דאַרף מען פיעל, אַזוי זאָגט דאָ דער תלמיד ריב"ז "תורה הרבה" אויך שמי האָט געזאָגט "תורתך קבע" אַ שטענדיגע בעשטימטע זאַך, ניט אַמאָל צייטווייליגער לערנען מיט דעם איז מען ניט יוצא.

אַ מדרש בריינגט אַז אויפן עולם האמת דאַרף מען אָפּגעבען אַ דין וחשבון אויף די אַלע סאָרטען למודים, מקרא, משנה, גמרא, הלכה, אגדה און נאָך, ווייל דאָס איז געווען דער תנאי פון גאַנצען בריאת העולם. דאָס איז דער אידיעאַל פון פסוק, בשעת יצירת האדם, "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, דער בורא עולם זאָגט,, צו מאַכען דעם מענשען, אין אַ געטליכען פאָרעם, לויט אַ פאַרגלייכעניש מיטן ג־טליכען גייסט, איז דער וואָרט "בצלמנו" מיינט די פיזינאָמיע, דעם אויסערליכען אויסזעהן, אָבער כדמותנו, איז דער גייסטליכער בעגריף דעם מענשען צום השגה צו רוח אלה' ממעל, דעם מענשענס ענטוויקלונג צו האָבען דעם ניצוץ פון אַ עהנליכקייט צום עולם האצילות, אַזוי בעצייכענט דאָס קהלת. "רוח האדם העולה למעלה". דער איז באַרעכטיגט צו ווערען באַטיטעלט אַלס מענש ווען זיין אינטעלעגענץ, איז לויט דעם הימלישען גייסט, ווען ניט, אַז געדאַנקען שטרעבונגען און פערלאַנגען, זיינען פאַרן עולם התחתון איז, ביי דעם מענשליכען פאָרעם אַ רוח הבהמה.

אין תהלים איז דאָ די מליצה, "אדם ביקר, ולא יבין, נמשל כבהמות נדמו". ווערט דאָ אַריינגעגעבען דער רעיון "אדם ביקר'', דער מענש איז טייער, ווען ער איז בבחנת פון נעשה אדם, כצלמנו וכדמותנו, אָבער ווען "ולא יבין", ווען ער פערשטעהט דאָס ניט, "נמשל כבהמות נדמו'', אויפן פלאַץ פון "כדמותנו, איז כבהמות נדמו". די חז"ל זאָגען, אַז ווען אַ מענש ווערט אַטאַקירט פון אַ ווילדע חיה, איז דאָס נאָר ווען ער האָט ניט דעם דמות אלה' אַזוי קאָן מען אויך אַריינגעבען דעם רעיון פאַרן כלל, מיר ווערען אָנגעגריפען, פערפאָלגט און פערצוקט, פון די צוויי־פיסיגע חיות רעות, נאָר ווען אידען פערלירען דעם צלם ודמות אלה', נאָר דאַמאָלסט האָבען אויף זיי די שליטה די צוויי־פיסיגע חיות . . .

אין מסכת נידה ווערט געבראַכט, אַז ווען דער קינד איז נאָך אין זיין מוטערס טראַכט, לערענט ער אויס, כל התורה כולה, נאָר ביים געבורט, גיט איהם אַ מלאך אַ קלאַפּ איבערן מויל, וואָס ס'מאַכט איהם, ער זאָל אַלעס פערגעסען. מיט דער אַלעגאָריע, זיינען די חז"ל אויסען צו פאַרענטפערען, אַ געוויסע אומפערשטענדליכקייט, ס'ווערט געפרעגט: ווארום ווערט דער בחיר כל היצורים, דער מענש געבאָרען שוואַכער, נאַרישער, מעהר אומבעהאָלפען, ווי בהמות און חיות, ווערט אין דער אגדה געבראַכט, אַז באמת, ווערט דער

מענשען ולד, נאָך בשעת שוואַנגערשאַפט געלערענט, דאָס מיינט ס׳ענטוויקעלט זיך, זיין מאַרך, מיט לערנען און וויסענשאַפט, אָבער די השגחה פרטית וויל, אַז לערנען פאַרשטעהען בעגרייפען, זאָל דער מענש זיך דערווערבען מיט מיה וועלען,התמדה, אַזוי איז דער אויסדרוק, "ובתורה אתה עמל" לערנען קומט מיט דער מאַטעריש, מאָפפערט געזונט תענוגי עה"ז, דאַן האָט די תורה אַ קיום.

גראַדע ווי ביים בריאת העולם, איז געווען דער בעדינג צום כלל, אַז די וועלט, וועט נאָר עקזיסטירען מיטן תורה גייסט, אַזוי איז אויך בשעת יצירת הולד, צו יעדען פרט דער תנאי, ווילסטו דורכגעהן דיין לעבענסלויף, צו זיין באַרעכטיגט, זיך צום רופען אַ מענש "בצלמנו וכדמותנו", איז דאָס נאָר שייך ווען מ׳לערענט, די מיסטישע אגדה זאָגט דאָרט, אַז ביים ולד, ברענט אַ ליכט אויפן קאָפּ, ער זעהט, ער בליקט, פון איין עק וועלט צום צווייטען, דאָס איז דער תורה אור, ווי דער פסוק זאָגט, "בהלו נרו על ראשי", ווען די ליכט האָט געשטראַהלט אויף מיין קאָפּ, דאַמאָלסט איז געווען דער אידעאַל, ניט פאַר דעם אינדיווידומס וואהל זיין,נאָר פאַרן איך, מיך, זיך, דאָס טויג ניט, דער אור תורה בעלייכט דעם יוניווערסאַלען וואויל־זיין, פון איין עק וועלט צום צווייטען, ניט קיין איינגהאַרציגקייט, איזאָליישאָניזם נאָר פאַר אַלעמענס וואויל זיין, לטובת הכלל. "כי לכך נצרת".

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק בי משנה יי

חמשה תלמידים היו לו, לרבן יוחנן בן זכי,ואלו הן, רבי אליעזר בן-הורקנוס, רבי יהושע בן-חנניא, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן-נתנאל, ורבי אלעזר בן-ערך.

פינף תלמידים, האָט געהאַט רבי יוחנן בן זכי, די זיינען זיי. רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי יהושע בן חנניא, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן־נתנאל, און רבי אלעזר בן ערך.

אין פערלויף פון דער אָפּהאַנדלונג, וועגען דער בעקסטער משנה, וואו ס'ווערען ביי ריב״ז, אָנגעוויזען די בעזונדערע מעלות פאַר יעדען איינעם פון די פינף תלמידים, וועט ווערען בעהאַנדעלט באריכות, וועגען די בעדייטונגען, פון זייערע שבחים, אויף וועלכע געביטען ס'האָט זיך אויסגעצייכענט יעדערער פון זיי. דאָ דאַרף מען פערשטעהן, ווארום ס'ווערט אנגעגעבען, בלויז פינף דער צאָהל פון ריב״ז תלמידים, ווען ווי מיר וויסען, איז דאָך ריב״ז געווען דער ראש הישיבה פון יבנה, און זיין עפּאָכע צעהלט גאָר אַ גרויסען צאָהל תלמידים, תנאים, וואָס האָבען געלערענט אין יענער ישיבה, וואָס ער האָט מיט מסירת נפש געפועלט ביי אספסינוס קייסער מ'זאָל לאָזען עקזיסטירען, דאָרט איז געוואָרען דער מיטעלפונקט פון יודענטום, נאָכן חורבן בית המקדש, האומה והארץ, און סיי תנאים וואָס ווערען דערמאָנט אין משנה, און פיעל אַנדערע, וואָס ווערען אפילו ניט דערמאָנט, זיינען דאָך אָבער געווען אַזעלכע, וואָס האָבען זייער תורה השפעה, בעקומען פון ריב״ז לומדות, צוליב וועלכעס זיי דאַרפען ווערען גערעכענט אַלס זיינע תלמידים ווארום ווערט דאָ אָנגעגעבען דער צאָהל פינף?

ס'קאָן ווערען ערקלערט, אַז די משנה, איז ניט אויסען אָנצוגעבען דעם פשוט'ען צאָהל, וועלכע זיינען וואהרשיינליך געווען פיעלע טויזענדער, אַזוי ווי ר' עקיבא, וואָס האָט געלעבט אַ קורצע צייט שפּעטער, אַז ער האָט געהאָט פיער און צוואַנציג טויזענד תלמידים. דאָ איז בלויז דער אָנפאַנג פון

דער שפּעטערדיגער משנה, פאַר תלמידים מיט בעזונדערע אויסצייכענונגען, לויט די מעלות מיט וועלכע זיי ווערען בעצייכענט, זיי זיינען געווען די תלמידים מובהקים, וואָס כאָטש פון דער צייט פון ווען ס׳זיינען געווען גרויסע ישיבות מיט טויזענדער תלמידים און מעהר איז ניט שייך צו זאָגען קבלו, די תורה, איז פון דאַמאָלסט אָן געוואָרען דער קנין פון אַלע אידען. דאָך זיינען נאָך אַלעס געווען, תלמידי חכמים יחידי סגולה, די שטעל פערטרעטער, די פאָנען טרעגער, פון תלמודישע לערנונגען און פיהרערשען גייסטיגען איינפלוס, זיי ווערען אָפט דערמאָהנט אין משנה, לעבענדיג אין ערשטען דור נאָכן חורבן, ווען ס׳איז שוין מעהר ניט געווען, קיין עבודת הכוהנים אין בית המקדש אָהן די זעלבסטשטענדיגקייט פון אַ אייגענער מלוכה. האָט זיך דאָס גאַנצע אידישקייט קאָנצענטרירט אין קיום התורה, דער עמוד היהדות איז דאָן געוואָרען די ישיבות פון יבנה, אושא, שפרעם צפּורי און נאָך.

די פינף ריב״ז תלמידים, זיינען געווען די אדירי התורה בכלל און זייער רבי האָט באַמערקט אויסגעשפּראָכענע גאונות, ביי יעדען פון זיי בעזונדער. אין תלמוד באַגעגענט מען זיי אָפט, הן בנוגע הלכה, און אויך לגבי מוסר ודרך ארץ. ווי זיי ווערען דאָ כאַראַקטעריזירט אין די וויטערדיגע משנות, ראש שבחבורה איז ר׳ אליעזר בן הורקנוס, אָדער ווי ער ווערט אויך גערופען ר״א הגדול. דער גרויסער ר׳ אליעזר. זיין גרויסקייט ווערט געבראַכט אין (מ״ר פ׳ לך לך) ״זיין פאָטער הורקנוס איז אויף איהם געווען בייז, האָט ער אים געוואָלט מעביר נחלה זיין, ווייל ער האָט ניט געוואוסט אַז זיין זון איז אַזאַ גרויסער למדן, האָט ער אָבער אַמאָל איהם געטראָפען, ווי ער האָט גע׳דרשנ׳ט און די גדולי ישראל הערען זיך צו, צווישען זיי זיינען אויך געווען די דריי גרויסע אידישע מאַגנאַטען, בן ציצית הכסת, נקדימון בן גוריון, ובן כלבא שבוע, האָט דער הורקנוס געביטען זיין מיינונג, ער האָט געוואָלט איהם אַליין מאַכען פאַרן אויסשליסליכען יורש, אָבער זיין גרויסער זוהן האָט ניט געוואָלט אַוועקנעמען די טיילען ירושה וואָס ס׳האָט בעלאַנגט צו זיינע ברידער.

דאָך מיט זיין גרויסע לומדות און צדקות האָבען זיינע חברים איהם געזאָגט דעם אמת, אַ כאַראַקטעריסטישע לעגענדע ברייגנט די אגדה (פּסחים ס״ד) אמר רבה בר בר חנה, כשחלה ר׳ אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו, אמר להם חמה עזה יש בעולם, התחלו לבכות, ור׳ עקיבא משחק, אמרו לו מפני מה אתה שוחק? אמר להם, וכי מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, אפשר ס״ת שרוי בצער, ולא נבכה?? אמר להם לכך אני משחק, שכל זמן שאני רואה רבי, שאין יינו מחמץ, ואין פשתנו לוקה, ואין שמנו מבאיש, ואין דבשו מדביש, אמרתי שמא חס ושלום קבל רבי עולמו, ועכשיו שאני רואה רבי בצער אני שמח. אמר לו עקיבא כלום חסרתי מן התורה כולה? אמר לו למדתי רבינו, כי אין צדיק בארץ, אשר יעשה טוב ולא יחטא.

די תלמידים זיינען געקומען ר״א מבקר חולה זיין, האָט ער געזאָגט צו זיי: אַ שטאַרקער צאָרן איז אויף דער וועלט! האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו וויינען און ר׳ עקיבא האָט געלאַכט, פרעגען די אַנדערע: עקיבא, וואָס לאַכסטו, ענט־

פערט זיי ר״ע מיט אַ פראגע, ווארום וויינט איהר? האָבען זיי געזאָגט, ווארום זאָלען מיר ניט וויינען, אַז אַ ספר תורה האָט צער, (רבי אלעזר זייענדיג אַ גרויסער בקי ווערט בעצייכענט אַלס ס״ת) זאָגט ר״ע דאָס מאַכט מיר טאַקע פרעהליך. ווייל אַזוי לאַנג ווי ביים רבין איז געווען די הצלחה, זיין וויין, איז ניט געוואָרען זויער, די פלאַקס ניט צוקלאַפּט, דער בוימעל ניט פאַרדומפען, און דער האָניג ניט קאַליע האָב איך געטראַכט, טאָמער חס ושלום קריגט ער זיין גאַנצען שכר אויף דער וועלט, אָבער איצט ווען ער האָט צער פרעה איך זיך. האָט זיך אָפּגערופען ר׳ אליעזר, עקיבא! צו האָב איך דען וואָס פאַרפעהלט פון דער גאַנצער תורה? וואָס ס׳קומט אויף מיר דער עונש, איך לייד יסורים, האָט איהם ר׳ עקיבא געענטפערט דו רבי האָסט דאָך מיט אונז געלערענט, דעם געדאַנק פון פסוק: ״אַז ס׳איז ניטאָ קיין צדיק וואָס טוט נאָר גוטעס און ער זינדיגט ניט״. יעדער מענש ווערט נכשל אין אַ עבירה, דארום איז גלייך אַז מ׳ליידט אויף דער וועלט אַז מ׳זאָל קומען אַ אויסגעלייטערטער אויפן עלמא דקשוט.

די אגדה דערצעלט, ווי די וואָס ווערען אָנגערופען תלמידים האָבען געזאָגט דעם אמת זייער גרויסען רבי, נאָך מעהר איז צו באַמערקען ווי שאַרף ס׳האָבען געהאַנדעלט זיינע טרייע חברים, ווען ער כאָטש ער איז געווען גערעכט,, האָט ניט אַנערקענט דעם כלל הלכה כב״ה. נאָר מיט איניגע געצעהלט אויסנאַמען איז די הלכה כב״ש.

שטאַרקע קאַמפּ מעטאָדען, איז אין אָנפאַנג אָנגעגאַנגען, בעפאָר דער כלל איז געוואָרען אַ איינשטימיגער ביי די ת״ח. איינער פון די שאַרפע אַרגומענטען איז בעצייכענט אין תלמוד אַלס די מחלוקת פון: ״תנור של עכנאי (בבא מציעא נ״ט ע״ב). אַ אויווען, וואָס איז געמאַכט פון רונדע רייפען, ווי טעפּ אָהן דעקען, און די רייפען ווערען מיט זאַמד צוזאַמענגעהעפּט, אַז ס׳ווייזט אויס ווי די רינגען פון אַ שלאַנג, דאַרום רופט מען איהם דער שלאַנג אויווען (ר׳ יהודה זאָגט מ׳האָט איהם געגעבען דעם נאָמען, ווייל ביי דער מחלוקת, האָט מען אַרומגערינגעלט מיט רייד) איז אַ שאלה? צו ווערט דער סאָרט אויווען פאַררעכענט ווי אַ כלי, וואָס איז מקבל טומאה, אָדער ער איז געבויטע זאַך, אויף דער ערד, וואָס איז ניט מקבל טומאה, אַזוי ווי אַ דבר המחובר לקרקע, איז געווען אַ עקשנות׳דיגע פלוגתא: ר׳ אלעזר בן הורקנוס דער ערשטער פון ריב״ז תלמידים, וועלכער האָט נוטה געווען צו די ב״ש, האָט געזאָגט אַז ער איז טהור, אָבער דער רוב פון די ת״ח האָבען געהאַלטען, אַז ער איז טמא. ר׳ אליעזר האָט געבראַכט פיעל בעווייזע, אַז זיין מיינונג איז ריכטיג, אָבער מ׳האָט זיינע ראיות ניט אָנגענומען, האָט ר׳ אליעזר דאַן אויסגערופען, ווען די הלכה איז ווי איך זאָג, זאָל דער באָקסער בוים וואָס וואַקסט דאָ ביים ביהמ״ד איבערצייגען, האָט דער באָקסער בוים, אָנגעפאַנגען זיך רוקען צום בהמ״ד, פאַר אַ הונדערט איילען, האָבען די חכמים געזאָגט מ׳בריינגט ניט קיין ראיה פון אַ באָקסער בוים.

ר״א האָט ווייטער געזאָגט, זאָל די סאַזעוקעלע, וואָס האָט זיך דאָרטען

געפונען, זי זאָל איבערצייגען, האָט די סאָזעווקע גענומען זיך דערנענטערען, האָבען די חכמים ווידער געזאָגט פון אַ סאָזעווקע איז ניט קיין בעוויז, זאָגט ר״א די ווענט פון בהמ״ד זאָלען בעוויזען, האָבען די ווענט גענומען זיך בויגען צו ר״א, האָט ר׳ יהושע אַ חבר פון ר״א אויך ריב״ז אַ תלמיד, וועלכער איז געווען דער אב״ד, אָבער זייענדיג פון די ב״ה האָט ער ניט איינגעשטימט מיט ר״א, אָנגעשריען אויף די ווענט, ווען ת״ח, האָבען אַ דיספוט וועגען אַ הלכה, האָט דאָס ניט צו טון מיט אייך, זיינען די ווענט פערבליבען אין אַ אויסגעבויגענער פּאָזיציע. זיי האָבען זיך מעהר ניט געבויגען צוליעב ר׳ יהושע׳ס כבוד, אָבער זיי האָבען זיך ניט צוריק אויסגעגלייכט צוליעב ר׳ אלעזר׳ס כבוד. האָט ווידער אויסגערופען ר״א, איך פערלאַנג מ׳זאָל פון הימעל באַשטימען ווער ס׳איז גערעכט. איז אַרויס אַ ״בת קול״ און געזאָגט, וואָס ווילט איר פון ר״א, דער דין איז איבעראַל ווי ער זאָגט. האָט ר׳ יהושע זיך אויפגעשטעלט און אויסגערופען. די תורה האָט מען געגעבען צו די אידען, איז זי ניט מעהר אויפן הימעל, אין איהר איז געשריבען, ״אחרי רבים להטות״, מ׳דאַרף באַשטימען לויט די מעהרסטע זאָגען און מען נעמט ניט אָן קיין ״בת קול״.

אין דער צייט פון דער אויסטערלישער פּאַסירונג, האָט דער תנא ר׳ נתן באַגעגענט אליהו הנביא, האָט ער איהם געפרעגט, וואָס טוט דער רבש״ע אין דער צייט, האָט איהם אליהו געזאָגט, די ג־טליכקייט שמייכעלט און זאָגט, מיינע קינדער האָבען מיר באַזיגט! צום שלוס פון דער פלוגת, האָט מען אַלעס, וואָס ר״א האָט מטהר געווען פאַרברענט, און איהם האָט מען ״משמט״ געווען אויסגעשלאָסען פון זייער געזעלשאַפט, ווארום ער איז געווען, אַזוי איינגעשפּאַרט געגען דעם רבים, און געוואָלט איבערצייגען זיין שטאַנדפּונקט דורך ניסים, אָבער אויך דער צווייטער צד איז נגעש געוואָרען. דער דאַמאָלסדיגער נשיא, וואָס איז גראדע געווען ר״א אַ שוואָגער, אָבער ער איז געווען, אַלס פון דער הלל משפחה, מיטן מיינונג פון די ב״ה, איז ער וואָס האָט צוגעלאָזען מ׳זאָל ערגערען און ערנידעריגען ר״א, צוליעב דעם געשטאָרבען.

די אגדה איז שווער צו בעגרייפען אין פשטות, ס׳געשעהן ניסים מיט אַ חוץ לדרך הטבע, אָבער היתכן דער ר״א, וואָס ווערט בעצייכענט מיטן נאָמען גדול, גרויס אין לומדות, גרויס אין פרומקייט, זאָל וועלען איבערצייגן זיין מיינונג מיט ניסים, געגען וועלכעס סאיז דאָ אַ לאו אַז מ׳טאָר דאָס ניט טון ״לא תנסו את ה׳״, מטאָר פון מנהיג העולם ניט פערלאַנגען, ער זאָל משנה זיין די סדרי בראשית, נאָר אין זייער אויסטערלישע פאַלען, טוט עס די השגחה פּרטית אָהן אויפפאָדערונגען, ס׳איז דאָך אויך ניט בעגרייפליך, ווי די חכמים זיינען געווען אַזוי דרייסט. צו שטעלן זיך געגן אַזעלכע מופתימ׳דיגע בעוויזע. מ׳דאַרף דאָ אויך פערשטעהן, ווי סקומט צו ר׳ יהושען אַזעלכע רעוואָלוציאָנערע שטייפע האַנדלונגען, וועלכער לויט אַנדערע פּאַסירונגען, וואָס געפינען זיך מכוח איהם אין תלמוד, איז ער ניט געווען קיין עקשן. ער פלעגט נאָכגעבען, אויך אין פאַלען, וואו ער איז זיכער געווען גערעכט, ווי

זיין דיספוט מיט'ן נשיא רשב״ג, וועגען עבור החודש, און רשב״ג האָט איהם באַפּעלען ער זאָל קומען צו איהם, מיט זיין שטעקען און רייזע טאַש אין דעם טאָג, וואָס ס'איז לויט ר' יהושעס ריכטיגער חשבון אויסגעפאַלען יום כפור, און ער האָט געפאָלגט.

דער מהר״ם שיף גיט דאָ אַריין אַ וואונדער צוגעפּאַסטען רעיון, ווי ס'איז דאָ פריהער געוואָרען באַמערקט, איז דער דיספוט געווען, וועגען די באַשטעטיגונג, פון דעם פּרינציפּ, ״אחרי רבים להטות״ און דער רוב זיינען דאָרטען געווען מיט אייניגע פון רב״ז תלמידים מובהקים. אַלס נאָכפאָלגער פון די ב״ה, אַ אויסנאַם איז געווען ר' אליעזר, וואָס האָט נוטה געווען צו די ב״ש טעאָרעטיש האָט זיך געוויזען אַז ר״א איז גערעכט. ער ווענען זיין רבי ריב״ז בעצייכענט מיטן צוגלייך פון ״בור סיד שאינו מאבד טיפה״, ער האָט געדיינקט, מיט זיינע בקיאות, אַז ס'איז ווי ער זאָגט, דאָס איז געווען אַ באַגרינדעטער מיינונג פון די ב״ש, מ'קאָן דאָ אויך באַמערקען, אַזוי ווי ב״ש זיינען געוועהנליך געווען די מחמירים און ב״ה די מקילים, איז אַרויסגעגעבען געוואָרען דער כלל ״ב״ש וב״ה הלכה כב״ה״, אין יענע פאַלען זיינען גראדע די ב״ש די מקילים, איז ווען דער דין איז ווי זיי זאָגען, אויך דער פּרינציפּ אויסגעהאַלטען דער ״דין לקולא״, ביי דעם ״תנור של עכנאי״, איז ער דאָך אויך געווען דער מטהר, דאָס מיינט לקולא, דאַרף דאָס זיין צווישען די אויסנאַמען, וואָס הלכה כב״ש, דאָס האָט געבראַכט דעם אדם גדול, צו ווען באַשטעטיגען זיין מיינונג, אָבער ביי זיינע חברים בר פּלוגתא'ס, איז דאָ אויך אויסגעקומען, אַז ס'דאַרף זיין הלכה כב״ה . . .

ר״א האָט ניט אויסען געווען צו שטרייטען געגען דעם ״אחרי רבים להטות״, אָבער ער האָט געוואָלט איבערצייגען זיינע חברים, דער רוב זאָל זיין מיט איהם.

דעם ערשטען, וואָס ער האָט געוואָלט מכריע זיין צו זיין מיינונג, איז געווען דער באַריהמטער תנא רבי חנינא בן דוסא, ער איז בעוואוסט אין תלמוד אויסער זיינע למודות, אויך מיט צדקות, ווען מ'האָט געדאַרפט מתפלל זיין אויף רעגען, פלעגען די ת״ח קומען צו איהם, אפילו ווען ביים גדול הדור ריב״ז איז קראַנק געוואָרען אַ קינד, איז ער געקומען צו ר' חנינא בן דוסא ער זאָל מתפלל זיין, ווי ער האָט ערקלערט צו זיין פרוי אַז רחב״ד איז אין דער מדרגה לגבי הקב״ה, ווי אַ עבד ביים מלך, וואָס קאָן צו איהם צוקומען צו יעדער צייט. דער צדיק איז געווען אַ גרויסער אָרעמאַן, ער פלעגט אַ גאַנצע וואָך אָפּקומען, זיך ערנערען מיט אַ ביסעל באָקסער, וועגען דעם דערצעהלט די אגדה, אַז ס'איז אַרויס אַ ״בת קול״ פון הימעל. ״די גאַנצע וועלט ווערט געשפּייזט פון זכות פון מיין קינד חנינא, (זיין תפילה אויף רעגען איז אָנגענומען געוואָרען) און ער קומט אָפּ מיט אַ ביסעל באָקסער פון ערב שבת צו ערב שבת״. וועגען דעם פלעגען זיינען חברים מרמז זיין אויף איהם מיטן נאָמען ״חרוב״ אַ באָקסער בוים. דאָ בשעת דער שקלא וטריא, האָט ר״א זיך אויך געווענדעט צו זיינע בר פלוגתא'ס. חרוב זה, דער באָקסער בוים,

חנינא בן דוסא דער אומפאַרטייאישער צדיק, זאָל זיך אָפרופען ווער ס'איז גערעכט? און רחב"ד, דער חרוב האָט זיך דערנענטערט, לויט די בע־ווייזע האָט ער איינגעשטימט מיט ר"א, אָבער די בר־פלוגת'ס האָבען דאָס ניט אָנגענומען פאַר אַ בעוויז, אמת ער איז אַ צדיק, אָבער דאָס וועגט ניט איבער דעם רוב.

ר' אליעזר ווענדעט זיך דאַמאָלסט צו זיין חבר אלעזר בן ערך, דער גרעסטער חריף פון ריב"ז פינף תלמידים מובהקים, וואָס ווי רב"ז האָט געזאָגט, אַז ער איז מכריע מיט זיין חריפות אַלע זיינע חברים, דעם ראב"ע האָט ריב"ז בעצייכענט כמעין המתגבר, זיינען לומדות שפרודעלט ווי פון אַ מעכטיגען קוואַל, צו איהם רופט ר' אליעזר, דו סאַזועלקע וואסער "מעין המתגבר", זאָג ווער איז גערעכט, דער ר' אלעזר בן ערך,דער חריף זאָל ער זאָגען, ער האָט זיך גענומען מקרב זיין צו זיין חבר ר' אליעזר. ר' יהושע וועלכער האָט אַלס אַב"ד, געדאַרפט אַרויסווייזן תקיפות, פאַרן ניט נאָכגעבען די אָנגענומענע דיסציפלין, פון הלכה כב"ה און אחרי רבים להטות, דאָ האָט זיך ניט געהאַנדעלט וועגען זיין אייגענעם כבוד, וועלכען ער האָט געקאָנט פערבייגיין. נאָר וועגען אַ פונדאַמענטאַלנע שיטה, אויף וועלכער ס'איז געבויעט דער בנין פון תלמוד, דער חכם האָט געוואוסט פון כלל, אַז אַמאָל דאַרף מען זיין ווייך, ווי אַ באַמבו רער, און אַמאָל פעסט, שטייף ווי אַ צעדערבוים, רופט אויס ר' יהושע, פון דער סאַזעווקע, דעם מעין המתגבר, איז ניט קיין ראיה מכריע צו זיין די רבים, ר"א זעהט אַז די הסכמה פון איין יחיד אָדער אַ צווייטען ווערט ניט אָנגענומען, וויל ער באַווייזען מיט אַ רוב דעות.

אין יענער צייט זיינען געווען צוויי מדרגות צווישען די לומדים די תלמידים מובהקים, אַנערקענטע אויטאָריטעטען, מיט סמיכה פלעגען זיצען אין מיטען בית המדרש, אויסגעזעצט אין אַ האַלבען קרייז אָבער די וואָס האָבען נאָך ניט געהאַט די אָפיציעלע אַנערקענונג פון סמיכה, זיי פלעגען זיך צוהערען שטעהענדיג ביי די ווענט, צווישען זיי האָבען זיך אויך געפונען גרויסע לומדים, אָבער זיי האָבען ניט געהאַט קיין רעכט אַליין אַרויסצוזאָגען זייער מיינונג, מ'האָט זיי ניט גערעכענט אין אַ צאָהל פון אַ רבים, צו באַשטימען אַ דין. צו די ווענדעט זיך ר"א מיטן פערשטעלטען לשון ווי פריהער, "כותלי בהמ"ד די לומדים וואָס שטעהען ביי די ווענט, זיי זאָלען זאָגען, ווער ס'איז גערעכט, ר"א מיינט מיט דעם צו זאָגען, ווען די דעה פון גרויסען צדיק, פון חריף, איז מען מבטל, מ'בעציהט זיך אויף דער אויטאָריטעט פון אַ רבים, זאָלען די פיעלע תלמידים די ביי די ווענט מכריע זיין, געגען די חברים, ווי ר' חנינא בן דוסא, און ראב"ע האָט ר' יהושע געהאַנדעלט מיט רעספעקט, ניט ער אַליין נאָר די אַלע חכמים אין בית המדרש, ווי דער לשון איז דאָרטען: אמרו לו זיי האָבען געזאָגט, פון די גדולים יחידים איז קיין ראיה ניט, איצט רעדט ער, אַלס דער אב"ד. דאָ איז דער לשון, "גער בהם ר"י, אַלס פאָרזיצענדער, האָט ער אויף די תלמידים אָנגעשריען. ער ווייזט זיי אָן, אַז זיי האָבען קיין רעכט ניט אַריינצומישען זיך. דער לשון איז, אויב ת"ח קעמפען ווע־

גען אַ הלכה, וואָס האָט דאָס צו טון מיט איך! די תלמידים זיינען פערבליבען אונענטשלאָסענע. זיי זיינען ניט צוגעפאַלען צו ר״א צוליב ר״י כבוד און ניט געשטעלט זיך אַנטקעגען ר״א כבוד. וועמען זיי האָבען געהאַלטען פאַר גערעכט.

ר׳ אליעזר הגדול האָט געזעהן, אַז ס׳העלפט ניט, וואָס די גדולים זיינען איינשטימיג מיט איהם, וואָס די פיעלע תלמידים אָהן סמיכה האַלטען מיט איהם, האָט ער געוואָלט בריינגען גאָר אַ שטאַרקען בעוויז. דער טעם פון דער מחלוקה איז געווען, ווייל ער זאָגט אַז דער ״תנור של עכנאי״, איז ניט קיין כלי, דאַרום איז ער ניט מקבל טומאה, אָבער די בר־פלוגת׳ס זאָגען אַז ס׳איז יא אַ כלי ווערט ער יא טמא, זאָגט ער צו זיי, זאָל מען זיך איבערצייגען ווי דער סאָרט אויווען ווערט ביי מענשען גערעכענט, אַ כלי אָדער ניט, ער בענוצט ווידער די מליצה אויסדרוק סאיז בעוואוסט דער כלל: ״קול המון כקול שדי״. די שטימע פון פאָלק איז ווי די שטימע פון אַלמעכטיגען. דער פאָלקס מיינונג, האָט איינגעשטימט מיט ר׳ אליעזר. דאָ האָט ר׳ יהושע געזעהן אַ גרויסע סכנה, ווען די אויטאָריטעט וועט ווערען צוגענומען פון בית המדרש און מ׳וועט זאָגען ״חזי מאי עמא דבר״, ווי דאָס פאָלק דיינקט, געגען דעם מכשול איז דער לשון: ״עמד ר״י על רגליו ואמר לא בשמים הוא. אַ הלכה דאַרף ווערען בעשטימט ווי ס׳ווערט געזאָגט אין דער תורה. ״אחרי רבים להטות״. דער אב״ד ר״י איז געווען שטריינג דיסציפלינאַר, ווען מיט איהם אַליין האָט פאַסירט אין זיין סכסוך מיטן נשיא רבשב״ג וועגען עיבור החודש. ער איז געווען איבערצייגט, אַז ער איז גערעכט, אָבער ער האָט נאָכגעגעבען, ווייל אַזוי האָט געפאָדערט, ווען ביי אידען איז ניט געווען קיין מלך, אַ כהן גדול, האָט מען געמוזט זיין שטריינג צו פאָלגען דעם אַנערקענטען פיהרער. אַזוי האָט זיך וועגען דעם אויסגעדריקט דעם נשיא ר״ג ווי די אגדה רעדט דאָרטען אין אַ פאַרשטעלטער שפראַך. ער איז געקומען אויף אַ שיף, האָט אַ כוואַליע איהם געוואָלט דערטרינקען. דער סימבאָל פון אַ מנהיג איז ״קברניטא״, אַ שיפס־קאַפיטאַן. די וועלען מיינט מען דאָס פאָלק, פון זיי האָט זיך אויפגעהויבען אַ שטורעם. זיי האָבען פראָטעסטירט, געגען די האַנדלונגען צו ר׳ אליעזר מיט וועמען זיי האָבען סימפאַטיזירט, ווייל לאָגיש איז ער דאָך געווען גערעכט. דער נשיא האָט דאָס זיך פאַרענטפערט: רבש״ע דו ווייסט דאָך, אַז איך האָב דאָס ניט געטון פון מיין כבוד וועגען און אויך ניט פאַר דעם כבוד פון אונזער משפחה, וואָס שטאַמען פון הלל׳ן, ווייל אויך ר״א איז דאָך פון אונזער משפחה מיין שוועסטערס מאַן, איך האָב געזעהן אַז איך זאָל דאָס טון וועגען אַ פרינציפ, ס׳זאָל ניט זיין קיין מחלוקות איז דער ים (דאָס פאָלק) רוהיג געוואָרען, אָבער דער נשיא איז דאָך געוואָרען בעשטראָפט.

די אויסטערלישע פאַסירונג, איז פאָרגעקומען שוין נאָך ריב״ז פטירה, ווען ער האָט געלעבט איז ער געווען דער אַנערקענטער אויטאָריטעט, זייענדיג די פיעלזייטיגע בעגאַבטע פערזענליכקייט, הן בנוגע לומדות, הן אַלס מדברנא דאומתא, דער ווייטזעהענדער שטאַטסמאַן, אַ שטאַרקער פריידיגער

פאַר שלום, ווייל ער האָט געזעהן אַז ס'איז ניטאָ קיין אויסזיכט, אַז די קליינע יהודה זאָל מעגליך קאָנען באַזיגען די דאַמאָלסדיגע גרעסטע וועלט מאַכט, רום. אין רום האָט מען פון דעם געוואוסט, און זיי האָבען איהם געצוואונגען אָנצונעמען די נשיאות, ווען דער דאַמאָלסדיגער נשיא רשב"ג, וועלכער איז אין דעם רייסטער פון די לעגענדאַריש טראַגישע אומגעקומענע קדושים, "די עשרה הרוגי מלכות", אָבער גלייך נאָך דעם ווי ס'האָט זיך עט'וואָס איינגעשטילט, דער ברען פון מלחמה, האָט ריב"ז צוריק אָבגעגעבען די נשיאות, צו די וואָס זיינען געווען באַרעכטיגט צו דעם אַמט, אַלס די אָפשטאַמענדע פון דער הלל דינאַסטיע, וואָס ס'איז געווען טראַדיציאָנעל אַז זיי זיינען מזרע מלכי בית דוד, צום דערמאָנטען ר"ג דער פאָטער פון רבי. די פינף ר' יוחנן בן זכי'ס תלמידים האָבען געהאַט די אויפגאַבע דורכצופיהרען זייער רבי'ס שיטה, ווען דאָס אידישע פאָלק האָט פערלאָרען זייער פרייהייט, צענדליגער טויזענדער אידען זיינען שוין געווען צוזייט און צושפרייט איבער דער וועלט, איז די תורה געווען דעם באַנד צו האַלטען זיי פאַראייניגט.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה י״א

הוא היה מונה שבחם. רבי אלעזר בן הורקנוס, בור סוד, שאינו מאבד טפה. רבי יהושע בן-חנניא, אשרי יולדתו. רבי יוסי הכהן חסיד. רבי שמעון בן-נתנאל, ירא חטא. רבי אלעזר בן-ערך, כמעין המתגבר.

ער האָט געציילט זייערע אייגנשאַפטען. רבי אליעזר בן הורקנוס, איז ווי אַ וואַסער גרוב וואָס איז איינגעוואַפּנעט פון וועלכער די וואַסער געהט ניט פאַרלאָרען, אַזוי איז ביי איהם לגבי זיין לערנען, ער איז אַ בקי, געדיינקט אַלעס, וואָס ער האָט געלערענט. רבי יהושע בן חנניא, וואויל איז צו דער, וואָס האָט איהם געבאָרען, רבי יוסי הכהן איז אַ חסיד, רבי שמעון בן נתנאל, איז אַ ירא חטא, רבי אלעזר בן ערך, איז אַ חריף ווי אַ קוואַל, אין וועלכן ס'שפרודעלט פרישע וואַסער.

מ'דאַרף בעגרייפען, ווארום האָט דער מסדר אבות, דאָ בענוצט דעם לשון "מונה"? מעהר ווי אַנדערע אויסדריקע וואָס מ'ייבען צעהלען, ווי ספר, אָדער נאָך מעהר אין פשטות, "מחשב" אָדער מגיד; ער האָט געזאָגט, וואָס ס'וואָלט זיך בעסער אַריינפּאַסען ווי דער אויסדרוק פאַר צעהלען, ווייל דאָ ווערט נאָר אָנגעגעבען צו איינצעלנע מעלות פאַר יעדן תלמיד, אויך לגבי ר"י ווערט אין גאַנצען ניט אָנגעגעבען קיין שבח, אַ מעלה, נאָר אַ ווינשענדיגער

ליב צו זיין מוטער. אָבלערנענדיג פון אַנדערע פלעצער קאָן מען אַרויסדרינגען אַז דער לשון, ”ספר” ווערט געוועהנליך בענוצט, ווען דער שבח פון דעם איז, מכוח דער פיעל צאָהל, די חשיבות איז, ווייל זיי זיינען אַ סאַך, ניט ווייל יעדער אינדיווידיאום, איז אויף אַ הויכער מדרגה, אַזוי זעהען מיר דריקט זיך אויס דער נביא (הושע ב׳) ”והיה מספר בני ישראל כחול על שפת הים”, דער אידישער פיעל צאָהל, וועט זיין ווי די זאַמד ביים ים, די ברכה בעדייטעט דאָרט, וועגען דעם גרויסען צאָהל, און דער גלייכעניש איז פון אַ נידעריגען געגענשטאַנד וואו דער איינצעלנער איז ווערטלאָז נאָר דער פיעלזיין, מאַכט דאָס צו האָבען אַ ווערטה, דאָס זעלבע איז, ווען ג־ט בענטשט אברהם אבינו די מליצה דאָרט, הבט השמימה וספור הכוכבים, כה יהיה זרעך, דאָ איז שוין יעדער איינצעלנער אַ קאָלאָסאַלע זאַך, אָבער די ברכה איז אַלעס וועגען דעם זיין אַ סאַך אַזוי ווי מ׳קען ניט איבערצעהלען די שטערען אַזוי וועט מען ניט קאָנען איבערצעהלען דיינע קינדער.

אַנדערש ווייזט אויס צו זיין דער רעיון אין תהלים. ”מונה מספר לכוכבים לכולם שמות יקרא, ער פיגורט דעם צאָל פון די שטערען אַלע האָבען זיי נעמען, דאָ איז שין דער לשון טאָפּעל: ”מונה מספר”, און ס׳ווערט שוין באַמערקט, אַז זיי האָבען נעמען, אָבצוטיילען איינעם פון צווייטען, דוד מיט זיין פּאָעטישען גייסט, דייטעט שוין אָן אַסטראָנאָמישע טעאָריעס, ער איז באַגייסטערט פאַר׳ן קאָסמאָס, דעם וועלט־אַל פון פלאַנצען און שטערען סיסטעמען, די זיינען פון אַ צווידייטיגער בעדייטונג, סיי וועגען דעם קאָלאָסאַלען פיעל צאָהל, און אויך וועגען יעדען שטערענס גיגאַנטישען, אינערליכען פאַרנעם, יעדער שטערען איז אַ חשוב פאַר זיך, ער האָט אַ נאָמען דאָרט איז שוין דאָ אויך דער לשון ”מונה”.

מ׳וויל דאָ ניט בעצייכענען דעם רבים תלמידים, וואָס זיינען, ווי ס׳איז שוין פריהער געוואָרען אָנגעוויזען, מן הסתם געווען פילע טויזענדער, נאָר די חשיבות פון די פינף תלמידים מובהקים, דער ראש שבחבורה איז ר״א, וואָס וועגען איהם גיט זיין רבי די אָפּשאַצונג, ווען מ׳זאָל אַלע חכמי ישראל האָבען אויף איין וואָג שאָל, און איהם אויף דער אַנדערער וואָלט ער אַלע חכמים מכריע געווען, אַזאַ מליצה קאָן נאָר ווערען געזאָגט לגבי אַ ריעז, וועלכער איז פערבליבען דער גדול, ווען אפילו מ׳האָט איהם משמת געווען, ווי ס׳איז דאָ געוואָרען געבראַכט דער עפּיזאָד מיט ”תנור של עכנאי”, זיינען דורך דעם געווען פיעל נאָכוועהענישען, סיי צו איהם און סיי צו די חברים זיינע, אפילו דער נשיא איז דורך דעם געשטאָרבען, און פון דער פּאַסירונג מיט אַ שלייער פון מיסטיציזם, נסים ומופתים, שטראַהלט אַרויס ר׳ אליעזר׳ס לויטערע פערזענליכקייט.

ריב״ז גיט דאָ זיין שבח מיט דער מליצה, אַז ער איז געווען, ווי אַ אויסגעוואַפּנעטער גרוב, אין וועלכען ס׳ווערט ניט פערלאָרען אַ טראָפּען פון די וואסער, וואָס מ׳גיסט דאָרט אַריין, דאָס מיינט אַז ער איז געווען בעגאַבט מיט אַ אויסטערלישען זכרון, דאָס וואָס ער האָט איינמאָל נאָר געלערענט, האָט

ער דאָס שוין מעהר ניט פערגעסען, מיט דעם וואָס ער איז נאָך געוועזן אַ גרויסער מתמיד, ווי ער ווערט געריהמט, אַז ער איז שטענדיג געוועזן דער ערשטער צו קומען, און דער לעצטער אַוועק צו געהן פון בהמ״ד, כדי ער זאָל גאָר ניט פאַרפעהלען פון דעם וואָס ס׳ווערט דאָרט געלערענט, זיין שטאַרקער זכרון און געדולדיגע התמדה, האָט איהם געמאַכט פאַר אַ גרויסען בקיא, און כאָטש ער ווערט ניט דאָ געריהמט מיט דער מעלה פון חריפות, אַז ער האָט מיט שאַרפקייט אַליין מחדש געווען, צו וועלכעס ס׳וואָלט זיך פאַסען די מליצה ווי אויף זיין חבר ר׳ אלעזר בן ערך ״כמעין המתגבר״ ווי אַ קוואַל וואָס שפרודעלט פון איהם קרעפטיג פרישע וואַסער, ער אַליין זאָגט דאַרום וועגען זיך (מסכת סוכה כ״ח) ״ולא אמרתי מעולם דבר שלא שמעתי מרבותי״, איך האָב קיינמאָל ניט געזאָגט אַ זאַך, וואָס איך האָב ניט געהערט פון מיינע רבי׳ס. זיין פערזענליכקייט ווערט אויך פערגליכען, ״זיינע צוויי אָרעמס זיינען געווען בבחנת ווי אַ ספר תורה אין וועלכער ס׳ווערט אַריינגעשריבן, און ס׳ווערט געהאַלטען צווישען די עמודים, אָבער אַליין ווערט גאָר ניט צוגעגעבען.

ס׳איז דאָ פריהער געווען געבראַכט אַז אַפילו שוין דערנאָך ווי מ׳האָט איהם משמט געווען, זיינען זיינע תלמידים איהם געקומען מבקר חולה זיין. ס׳זיינען אויך געקומען אַזעלכע וואָס זיינען ניט געווען אין דער מדרגה פון תלמידים, נאָר זיי ווערען בעצייכענט אַלס ״זקנים״ חשוב׳ע ת״ח, די אגדה דערצעהלט ״כשחלה ר׳ אליעזר נכנסו ארבעה זקנים לבקרו, ר׳ טרפון ור׳ יהושע ור׳ אלעזר בן עזריה, ור׳ עקיבא ,נענה ר״ט ואמר, טוב את לישראל מטפה של גשמים, שטפה של גשמים בעה״ז ורבי בעה״ז ובעה״ב, נענה ר׳ יהושע ואמר, טוב אתה לישראל מגלגל החמה, שגלגל החמה בעה״ז ורבי בעה״ז ובעה״ב, נענה ראב״ע ואמר, טוב אתה לישראל מאב ואם, שהם בעה״ז ואתה בעה״ז הזה ובעה״ב. נענה ר׳ עקיבא ואמר, חביבין עליך יסורין״, ווען ר״א איז קראַנק געוואָרען, זיינען צו איהם געקומען פיער ״זקנים״ מבקר חולה זיין. ר׳ טרפון, ר׳ יהושע, ר׳ אלעזר בן עזריה און ר׳ עקיבא, האָט זיך אָפגערופען ר׳ טרפון, דו ביזט פאַר די אידען בעסער ווי רעגען טראָפּענס זיי זיינען נאָר גוט פאַר דער וועלטס נוצען און דו פאַרביידע וועלטען. רופט זיך אָפּ ר׳ יהושע, דו ביזט בעסער פאַר די אידען, ווי דער גלגל החחמה, ער נוצט זיי נאָר אויפן עולם התחתון, און דו אין ביידע וועלטען, האָט אויסגערופען ר׳ אלעזר בן עזריה דו ביסט בעסער צו די אידען ווי פאָטער און מוטער, זיי זיינען נאָר גוט בעה״ז און דו רבי בעה״ז און בעה״ב, ר׳ עקיבא האָט געפרעגט, רבי! איז דיר ליב די יסורים. די ביידע אגדות, וואָס דערצעהלען, אַז מ׳איז געקומען ר״א מבקר חולה זיין, גיבען איבער מיט אַנדערע ווערטער די פאַסירונג, ניט אויפן זעלבען אופן.

אין איינער ווערט דערצעהלט אַז זיינע תלמידים זיינען דאָס געקומען איהם מבקר חולה זיין, ווער זיי זיינען געווען, אויסער ר׳ עקיבא ווערט ניט דערמאָנט. נאָר תלמידים סתם. אָבער אין דער אַנדערער אגדה, ווערט

שוין דערצעהלט, אַז די זיינען געווען פיער זקנים, פאַרנעמע תלמידי חכמים, צווישען זיי איז אויך דאָ ר׳ עקיבא, וועלכער ווערט שוין ניט בעטיטולט אַלס תלמיד, נאָר איינער פון די פיער זקנים, אַזוי ווי ר׳ יהושע, וואָס איז געווען מיט ר״א, אַ חבר פון די פינף דערמאָנטע ריב״ז תלמידים, און ראַ׳ס בר פלוגתא, אין דעם עפּיזאָד פון תנור של עכנאי, אויך איז ר״י געווען דער אב״ד, ר׳ אלעזר בן עזריה נאָך איינער פון די 4. איז פאַר אַ צייט געווען דער נשיא, נאָר איינער ר׳ טרפון איז בעוואוסט אויסער זיין פּלאַץ אַלס תנא, אויך אַלס אַ גרויסער עשיר, און צווישען די גדולים ר עקיבא, אין דער אגדה איז אויך דאָ אַ סתירה, אין דער רישא ווערען די פיער וויזיטאָרס בעצייכענט אַלס ״זקנים״, אָבער זיי רופען איהם ״ורבי בצער״, ער שטעהט העכער פון זיי. ער איז מעהר ווי אַ חבר, זיי בעטיטלען איהם אַלס זייער רבי, מ׳דאַרף פערשטעהן וואָס האָט ר״א דאָ געמיינט מיטן אויסדרוק ״חמה עזה יש בעולם״ ווערט אין פשטיות ערקלערט, אַ שטאַרקער צאָרן איז אויף דער וועלט, ווארום האָט ר״א זיך געהאַלטען, אַז זיין קראַנקהייט, איז אַ שטאַרקער וועלט צאָרן, ער האָט דאָך געוואוסט, אַז אַזוי איז דער דרך העולם מ׳ווערט קראַנק און סוף האדם למות, אַ מענשעס ענדע איז דער שטאַרבען.

אין די ביידע אגדות, האָט ר׳ עקיבא געהאַנדעלט אַנדערש ווי די אַנדערע, סיי לגבי די תלמידים, וואָס זיי האָבען געוויינט, און ער האָט געלאַכט, און ביים אַנדערע פאַל, ווען די אַנדערע דריי זקנים האָבען ר״א בעטיטולט מיט גוזמאות׳דיגע שבחים, אפילו ר׳ יהושע זיין חבר און אויסגעשפּראָכענער ״בר פלוגתא״, דער אַנטאַגאָניסט וואָס האָט גורם געווען מ׳זאָל ר״א משמט זיין זאָגען איהם אַ טרייסט וואָרט, מ׳ווייזט אַרויס, אַז מ׳פילט מיט, זיין צער, אָבער ר״ע וואָס איז נאָך דאַמאָלסט געווען אַ תלמיד, ער זאָגט איהם גאָר מוסר, ווען אַלע האַנדלען העפליך, מיט דרך ארץ, ווי געגען אַ גרויסען רבי, איבערהויפּט ווען מ׳קומט אַזעלכען מבקר חולה זיין, דאַרף מען דאָך אַודאי זאָגען איהם אַ טרייסט וואָרט, מ׳ווייזט אַרויס, אַז מ׳פילט מיט, זיין צער, אָבער דער תלמיד און חבר ר״ע לא די וואָס ער גיט ניט קיין שבח, נאָר אַ שאלה?

די האַנדלונג איז אַ קאָנטראַסט, צו דעם וואָס ר׳ עקיבא האָט געדרשנ׳ט, ״את ה׳ אלה׳ תירא״ פאַר ג־ט זאָלסטו האָבען פורכט, איז דער צוגעלייגטער וואָרט ״את״ אויסען אָנצואווייזען, אַז פאַר ת״ח זאָל מען האָבען מורא גראַדע ווי פאַר ג־ט. אַזוי זאָגט אויך (ר׳ אלעזר בן שמוע אבות פ׳ ד׳) ומורא רבך בכורא שמים״. און דאָ ווייזט אויס האָט ר״ע ניט אַזוי געהאַנדעלט? דער (מהרש״א) פרעגט דאָ צוויי קשיות, ווי שיקט זיך, וואָס ר״ע זאָגט דאָ, ״למדתני רבינו״, דו רבי האָסט אונז געלערענט אין צדיק בארץ״ ס׳איז ניטאָ קיין צדיק , וואָס טוט נאָר גוטעס און זינדיגט ניט, דארום זאָלסטו רבי אָננעמען די יסורים, וואָס זיינען אַ שטראָף פאַר דיינע זינד, ווארום זאָל ר״ע זאָגען ״דו רבי האָסט אונז געלערענט, ווען דאָס איז דאָך אָריגינעל, אַ בפורשער פסוק אין (קהלת ז׳ כ׳), האָט ער זיך בעדאַרפט בערופען אויפן פסוק

"הלא כתוב, אָדער הרי נאמר". ר"ע ענטפערט פון אין צדק"... דאַרף מען אויך בעגרייפען מיטן מאָראַל וואָס ס'ווערט געבראַכט אין (מס' שבת ל"ב) "אמר ר' אמי, אין מיתה בלא חטא, ואין יסורין בלי עון", מ'שטאַרבט ניט, און ס'קומען ניט קיין יסורים ווען מ'זינדיגט ניט. דאָס איז אויסען צו זאָגען דער נביא (יחזקאל י"ח)) "הנפש החוטאת היא תמות" — (תהלים פ"ט. ל"ג) "ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם" מיט ריטער און פלאָגעניש, וועל איך זיי בעצאָהלען פאַר אומרעכטען און פערברעכענס. די געבראַכטע ראיות, אַז טוידט און יסורים זיינען דער שטראָף פאַר זינד, זיינען אַ ווידערשפרעכונג צום מחז"ל "ד' מתו בעטיו של נחש", פיער צדיקים ווי בנימין בן יעקב, עמרם פאָטער פון מרע"ה, שמי און כלאב דוד'ס זיהן, זיינען געשטאַרבען, נאָר צוליעב דעם וואָס ווען אדם האָט געגעסען פון עץ הדעת, וואָס איז געקומען דורכן שלאַנגס איינרעדען, איז דער מענש פעראורטיילט געוואָרען צו שטאַרבען, ווען ניט דער עונש, וואָלטען די פיער, צדיקים, וואָס האָבען קיינמאָל געזינדיגט, ניט געשטאַרבען. קומען דאָך אויס, אַז אויך צדיקים גמורים שטאַרבען צוליעב דעם עונש פון נחש, איז דאָך יאָ דאָ מיתה און יסורים אָהן זינד, און אויך אַ סתירה צום פסוק "אין צדיק ס'זיינען דאָך יאָ געוועזן די פיער, וואָס האָבען ניט געזינדיגט.

צו רעכט מאַכן די קשיות ווערט געמאַכט אַ דיוק, אַז דער פסוק אין קהלת זאָגט: "אין אדם צדיק" און ס'איז דאָ אַ כלל אַז דאם בעצייכענט דעם נידעריגען סאָרט מענש, דער וואָרט "אדם" נעמט זיך פון "אדמה" ערד, אַ מגושמדיגערי מאַטעריאַל, אויף דער נידעריגער מדרגה זאָגט דער פסוק (נח ח' כא) "כי יצר לב האדם רע מנעוריו. די בייגונגען פון דעם אדמ'ס האַרץ איז שלעכטס פון זיין יוגענד אָן אָבער די צדיקים גמורים וואָס זיינען געשטאַרבען "בעטיו של נחש" זיינען ניט געוועזן אין דער מדרגה פון "אדם" מיט ערדישע בייגונגען, נאָר "איש", מיט וועלכעס ס'ווערט בעצייכענט דער חשובער מענש, ווי "נח איש צדיק תמים" דאָס איז דער דרש אויפן "אין אדם צדיק" אַ "אדם" איז ניט קיין צדיק ער טוט ניט נאָר גוטעס, ער זינדיגט אויך. דאָס פערענטפערט נאָך ניט דער מחז"ל "אין מיתה בלי חטא"... דאָ איז ניט באַגרעניצט, נאָר די מדרגה אדם, נאָר ס'איז אַ כלל אָהן אויסנאַמען, אַז דער טוידט קומט ניט נאָר פאַר זינד, ווארום האָט ר"ע פערמינערט זיין רבי'ס כבוד, צו דער מדרגה פון "אין אדם צדיק"... ס'ווערט געבראַכט אין דער אגדה, אַז ווען ר"ע האָט געזעהן, ווי ר"א ליידט יסורים, האָט ער אויסגערופען "אבי! אבי רכב ישראל ופרשיו!" פאָטער, פאָטער, דער אידישער רייט־וואָגען, זייער פיהרער! מ'דאַרף אויך באַמערקען ווי ר"א האָט ר"ע גענטפערט, "עקיבא זו לך מנין? פון וואַנטעט וויסטו דאָס עקיבא. וואָס מיינט דאָ ר"א? ר"ע ווייסט דאָס ווי ער אַליין אַז ס'איז אַ בפירושער פסוק, נאָר אומפערשטענדליך איז דאָרט דער אויספיהר, ר"ע זאָגט רבי לערן זיך אָפּ פון מנשה בן חזקיהו, היתכן? ר"ע זאָל גאָר מאַכען, וועלכען צוגלייכעניש פון זיין רבי מיט מנשה המלך וועלכער ווערט אין תנ"ך און ביי די חז"ל בעצייכענט אַלס אַ רשע

גמור, און אַז אין לו חלק לעולם הבא.

אין (מסכת ערכין ט״ז) ווערט געלערנט דתני דבי ר׳ ישמעאל כל שעברו עליו ארבעים יום בלא יסורין קבל עולמו, במערבא אמרי פורעניות מזדמנת לו״. ווען ביי אַ מענשען געהען אַריבער פערציג טעג, אין וועלכע ער האָט ניט געהאַט קיין יסורים, צער, עגמת נפש האָט ער מיט די גוטסקייט, שוין ערהאַלטען זיין עוה״ב, אַ פורעניות שטעהט איהם פאָר, דער רעיון ווערט פערשטאַרקט מיט אַ מאמר. ״ר אליעזר הגדול (דאָס איז דער ר״א) אומר, אלמלא בא הקב״ה, עם אברהם יצחק ויעקב בדין, אינן יכולין לעמוד מפני תוכחה״. ווען די ג־טליכקייט וואָלט זיך רעכענען צו די אבות מיט דין, וואָלטען זיי ניט געקאָנט בעשטעהן די שטראָף, דאָס מיינט אַז אפילו די צדיקים די אבות האָבען אויך געזינדיגט און פערדינט אַ עונש אַל פי הדין, נאָר דער רבש״ע באַגעהט זיך לפנים משורת הדין.

וועגען די מאָראַלישע פרינציפען איז אָנגעגאַנגען אַ פאָלעמיק ווען די תלמידים אָדער זקנים זיינען געקומען מבקר חולה זיין, דעם ר׳ אליעזר הגדול. פון די גרויסע יסורים וואָס ער האָט געליטען, איז אַזוי ווי ס׳ווערט געזאָגט ״אין אדם נתפס על צערו מ׳קאָן אַ מענשען ניט פערדיינקען, וואָס ער בעקלאָגט זיך אויף צער, האָט דער נוטה למות, גענומען מתרעם זיין, ער בענוצט די זעלבע מליצה, מיט וועלכער זיין ליבען חבר און אויך בר פלוגתא ר׳ יהושע, האָט זיך בענוצט, געבענדיג איהם דעם שבח אַז ער איז נוצליכער פאַר די אידען פון גלגל חמה, דאָ איז דער עצם שבח אַז ער איז נוצליכער פאַר דער וועלט ווי זונען מאַטעריאל, אין זיין סירקל פון אויסשטראַלענדע היץ און ליכט. דער גלגל חמה, זונען ראד, די אָפשפיגלונג איהרע, די זון איז דער אָרגינאל, און דער קרייז איז דער משפיע, ער רעפלעקטירט, שיקט איבער די זונען שטאָפן איבערן וועלט־אַל, דעם קאָסמאָס, מיט דער אַסטראָנאָמישער ענערגיע ווערט פערגליכען די אויסשטראַלונגען פון גייסטליכע ליכט, תורה און חכמה, ס׳זיינען דאָ די מאורות הגדולים, די שאפער פון וויסען בבחנת זון, און די פערמיטלער, וואָס נעמען איבער די לויטערקייטען ,און דורך זייער געדיינקען שפיגלען זיי אָפ, משפיע דעם וויסען צו אַלעמען, ר׳ יהושע מאַכט אַ פאַראלעל פון זיין חבר ר״א, דעם אויסערגעוועהנליכען בקי, מיט זיין פענאָמענאַלען זכרון, דער ״אויסגעוואַפנעטער גרוב״, וואָס פערלירט קיין טראָפען פון דעם וואָס ער נעמט איו זיך אַריין און די וועלט ערהאַלט דאָס פון אים אַזוי ווי די זונען שטאָפען פון גלגל חמה. תורה קלאָהר ווי די זון, ניט קיין סברות דורך פלפול און חריפות אָפלערנען איינס פון דאָס צווייטע. דאָס איז ר״א מרמז אויף זיך. די שטאַרקע זון ״חמה (מיט אַ פתח) ניט חמה (מיט אַ צרה) עזה בעולם, איך וויל לעבען צו קאָנען זיין די זון דער איבערגעבער אַלעס וואָס איך האָב געלערענט און געדיינק פון מיינע רביים.

די תלמידים האָבען גענומען ווינען וואָס דער גדול שטאַרבט אַוועק ר׳ עקיבא איז געוועזן מעהר געלערענט, ער דער איינציגער, וואָס איז אַריין און אַרויסגעקומען פון פרדס החכמה בשלום, ער האָט געוואָלט זיין רבי טרייסטען

ניט אַרויסווייזן שוואַכקייט ניט וויינען, אין ר׳ עקיבאַ׳ס בליק איז דער שטאַרבען ניט געווען קיין גייסטיגער טוידט, צדיקים במיתתם קרואים חיים, ביי פראָסטע מענשען, ווען ס׳ווערט פערניכטעט דער גשמיותדיגער לעבען איז אַלעס פערלאָרען. אָבער ביים אדם גדול לעבט זיין תורה, זיין מאָראַל ר״ע ברענגט דאָ אַרויס דעם מוסר השכל, נעם אָן רבי פאַר ליעב די יסורים אין דעם איבערגאַנגס פעריאָד פון אַ שטערבליכער וועלט צום עולם הנצחי, ער ערקלערט דאָס אַז ס׳איז ניט גוט ווען מ׳איז מקבל דעם שכר בעה״ז, ווען ס׳געהט גוט מליידט ניט. ער וויל דאָ טרייסטען ר״א אויך מכוח דעם טרויעריגען עפיזאָד אין זיין לעבען, וואו מ׳האָט ניט אָנגענומען זיין לומדות, זיין בקיאות, זיין התמדה, זיינע מדות טובות, זיינע איבערצייגונגען. ער פאַרקליידט זיינע ווערטער מיט די משל׳דיקע אַרטיקלען, צו וועלכע ס׳ווערט געגליכן תורה, וואָס איז זיסער פון האָניג, בעטעמטער פון וויין באַלזאַמער פון בוימעל, אַ נשמה מלבוש ווי פלאַקס, פאַרן גוף, זיינע לומדות איז דאַן ניט געוואָרן אָנגענומען ס׳איז געווען זויערער וויין, צוקלאַפטער פלאַקס, פערדאָבענער בוימעל, קאַליע געוואָרענער האָניג, דאָס זיינען געווען גייסטיגע יסורים, אָבער דער עצם זיין תורה איז אַ נצחיות.

דער רעיון איז אויך דאָ אין (מס׳ ערכין ט״ז) אַז ס׳געהען אַריבער פערציג טעג אָהן ערגערניס איז דאָס מעין עה״ב. ר״א ענטפערט אויף דעם, אמת ס׳איז דאָ דער כלל פון ״שכר מצוה בהאי עלמא ליכא״, עה״ז גוטסקייט ווערט אַראָפגערעכענט פון חלק עה״ב, ס׳זיינען דאָך אָבער דאָ די וואָס ווערען אויסגערעכענט אין (מס׳ פאה) וואָס אוכל פרותיהם בעה״ז והקרן קימת לעה״ב און ותלמוד תורה כנגד כולם, האָט ביי מיר, וואָס איך האָב גאָר ניט פערפעהלט (כלום חסרתי דבר) געקאָנט זיין ניט צו האָבען קיין צער, און אויך האָבען עולם הבא. ענטפערט איהם ר״ע למדתני רבינו, דו האָסט דאָך אונז געלערענט, אַז אַפילו די אבות, וואָלטען ניט געקאָנט באַשטעהן, די שטראָף ווען מ׳זאָל קומען צו זיי מיט דין, ווייל אַזוי איז די ראיה ״אין אדם צדיק בארץ״...

זאָגט ר״א, עקיבא, זו לך מנין? די איצטיגע קערפערליכע יסורים האָבען ניט קיין גלייכעניש, מיט מיין מאמר וועגען די אבות על פי דין, ענטפערט ר״ע נעם אַרויס דעם מוסר השכל פון מנשה וואָס איז געווען אַ רשע אָבער ער האָט דאָך תשובה געטאָן, און כידוע ״במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד״, דאָך איז ער בעשטראָפט געוואָרען, כאָטש ער איז געשטאַנען אויף אַ העכערער מדרגה ווי צדיקים גמורים, ר״ע וואָס איז פריהער געווען ר״א אַ תלמיד, אָבער ווערענדיג דער אדיר התורה, איז ער דערהויבען געוואָרען צו זיין אַ חבר, און צווישען די פאַרנעמע זקנים וועלכע האָבען געוואָלט איהם טרייסטען מיט די גרויסע שבחים, זאָגט דאָ ר״ע זיי אויף זיך מצדיק דעם דין, מיט די אַלע דיינע מעלות נעם אָן פאַר ליעב די יסורים, זיי זיינען אַפקומעניש, ס׳זאָל ניט ווערען פערמינערט, דער חלק לעולם הבא דיינער.

יב״ח אשרי יולדתו. איבערפלעכליך ווייזט אויס, אַז וועגן ר״י ווערט דאָ

ניט געזאָגט אַ פערזענליכער שבח, ווי לגבי די אַנדערע תלמידים. ס׳ווערט דאָך נאָר געזאָגט אַן אונדייטליכער ריהמונג פאַר זיין מוטער, וואָס האָט אַזעלכען ווי ער געבאָרען, אָבער ניט מיט וואָס ער צייכענט זיך אויס. ווען מ׳וועט בעטראַכטען איניגע, וועגען ר׳ יהושען ביאָגראַפישע ערצעהלונגען, וועט זיך אַנטפלעקען, אַז מיט די ווערטער, גיט רבי״ז, די אַנדייטונג פון דעם חשוב׳ען תלמיד זיינעמס גרויסע מעלות. ר׳ עובדיה מברטנורה, אין זיין פירוש אויף משנה ערקלערט, אַז מיט דער פראַזע ווערט געמיינט צום זאָגען, אַז ר׳ יהושע האָט געהאַט אַזוי פיעל מעלות, אַז מ׳האָט מקנא געווען זיין מוטער, זיך געוואונשען צו האָבען, אַזאַ געראָטענעם זוהן, דער ״ברטנורה״ און אַנדערע מפרשים ערקלערען דאָס מיט איניגע אגדות וועגען ר׳ יהושע און זיין מוטער.

דער (ירושלמי אין יבמות ה׳) דערצעהלט: ווען זיין מוטער האָט מיט איהם געשוואנגערט, איז איהר וואונש געווען, ס׳זאָל זיין אַ זוהן, מיט דער האָפענונג, אַז ער וועט זיין אַ ת״ח, דעריבער פלעגט זי אָפט פערבייגעהן דעם בית המדרש, אַז דער תורה גייסט, זאָל האָבען זיין ווירקונג מיטן ולד, וואָס זי איז מעוברת. ווען איהר האָפענונג האָט זיך פערווירקליכט זי האָט געבאָרען אַ זוהן, פלעגט זי בריינגען זיין וויגעלע אין בית המדרש׳ס פאָרהויז, אַז דער קול תורה, זאָל זיך קולט זיין אין דעם קינד, דאָס וועט משפיע זיין, אויפוועקען אין איהם די ליעבשאַפט צום לערנען, דער וואונש און מיה איהרער איז ער פיהלט געוואָרען„ ער איז אויסגעוואַקסען צו זיין דער גדול בתורה, ס׳איז ביי איהם געווען הורתו ולידתו בקדושה. וועגען דעם איז דאָס ריב״ז אויסען מיטן וואויל איז צו זיין מוטער, וואָס איהר וואונש איז מקוים געוואָרען, נאָך פון איהר טראַכט, האָט זיך ביי איהם איינגעבירגערט די ליבע התלהבות און חשק צום לערנען בעזאַמען מיט איבערגעבענהייט צום אידישען פאָלק.

ר׳ יהושע לעבענדיג און שאַפענדיג גלייך נאָכן חורבן, ווען פיעלע אידען האָבען זיך נאָך ניט בערוהיגט, דער וואונד איז געווען פריש פון חורבן, און האָבען עפענטליך און פערבאָרגען רעוואָלטירט, געגען פאָליטישען מצב, צו זיין אונטעריאָכט אונטער רום, פון די אומצופרידענע האָט שפעטער עקספלאָדירט די איינע מרידה פון בר כוכבא, בר־דרומא, בר־כוזיבא, לויט דער טעאָריע אז דאָס איז געווען איין פערזאָן, מיט די איניגע נעמען, צוליעב אַנצייגונגען אויף דעם פערזאָן. בר דרומא, ווייל ער האָט געשטאַמט פון דרום ארץ ישראל, בר כוכבא, ווייל ר׳ עקיבא, וואָס האָט געגלויבט, אַז ער וועט זיין דער פיהרער פון מרד צו בעפרייען די אידען, האָט געזאָגט, אַז וועגען איהם איז מרמז די נבואה, ״דרך כוכב מיעקב״, ס׳האָט אַרויסגעטראָטען אַ שטערען פון יעקב, האָט איהם צוליעב דעם גערופען ״בר כוכבא״, שטערנזוהן; אָבער ווען ער איז אַמענדע דורכגעפאַלען, געוואָרען בעזיגט פון רום, האָט מען איהם גענומען רופען ״בר כוזיבא״, אַ ליגנער זוהן, אַ אַנדער מיינונג איז דאָ, אַז דאָס זיינען געווען בעזונדערע פערזאָנען, וואָס האָבען רעוואָלטירט געגען רום.

אין די אָדער וועלכען אויפשטאַנד האָט ר׳ יהושע זיך ניט בעטייליגט, ווי

מיר ווייסען, וועגען ר׳ עקיבא מיט זיינע פיער און צוואַנציג טויזענד תלמידים און ר׳ אליעזר מיט נאָך תנאים. ער איז געווען לגבי דעם אויפשטאַנד נייטראַל. ער האָט נאָכגעפאָלגט די שיטה פון זיין רבי ר׳ יוחנן בן זכי אַלס שלום זוכער, ניט מאַכען קיין איבערגעאיילטע שריט, שטעלען אין סכנה די שארית הפליטה, מיט די תורה אינסטיטוציעס, זיינע שלום פּאָליסיס, און קלוגע דיפּלאָמאַטיע, האָט איהם געגעבען די מעגליכקייטען צו האָבען אַ צוטריט צו דער הערשענדער מאכט, ער איז אָפט געווען אַ שליח פון די אידען קיין רום, צו פועלן מ׳זאָל פערלייכטערען די נגישות, אָפּבעטען גזירות, אין איניגע פּלעצער אין תלמוד ווערט איבערגעגעבען וועגען זיינע שתדלנות, אָפטע וויזיטען קיין רוים, וואָס ס׳האָט איהם אָפט געבראַכט צו באַגעגענען שונאי ישראל, וואָס האָבען זיך מיט איהם מתוכח געווען.

זייענדיג אַ קלוגער דיפּלאָמאַט האָט ער געזעהן אַז די שוואַכע יהודה, קאָן זיך ניט שטעלן געגען דער מעכטיגער רום, און האָפן אויף אַ נצחון, איינצושטילען דעם היציגען פּאַטריאָטיזמוס האָט ער איינגעשליערט זיינע געדאַנקען מיט׳ן פאָלגענדען משל.

ביי אַ לייב עסענדיג זיין פערצוקונג, האָט זיך פערשטעקט אַ ביין אין שלונג, האָט דער מלך פון די חיות געלאָזט אויסרופען: ווער ס׳וועט איהם העלפען אַרויסצובעקומען דעם ביין פון האַלדז, וועט ער ווערען קעניגליך בעלוינט. איז געקומען אַ „בושעל מיט אַ לאַנגען שנאָבעל, און האָט אַרויסגעצויגען דעם ביין פון לייבס שלונג, געראַטעוועט זיין לעבען, ווען דער בושעל האָט פערלאַנגט די פערשפּראָכענע בעלוינונג, האָט איהם דער לייב געזאָגט: ס׳איז פאַר דיר גענוג שכר צו קאָנען דערצעהלען, אַז דיין קאָפּ איז געווען ביים לייב אין מויל און ביסט אַרויס אַ לעבעדיגער. דער נמשל האָט דאָ אָנגעדייטעט, אַז די אידען דאַרפען זיין צופרידען, וואָס זיי ראַטעווען זיך אַרויס לעבעדיגע פון לייבס — רומ׳ס מויל. פיעל מוטה האָט זיך געפאָדערט אַרויסצוזאָגען די פּאָליסי לגבי רום, ווען ביי אידען האָט געשטורעמט דער רעוואָלוציאָנערער גייסט.

ס׳דאַרף ווערען בעטראַכט, אַז ר׳ יהושע האָט נאָר געקאָנט וואָגען אַזוי וואָס צוזאָגען, ווייל דאָס איז געווען זיין איבערצייגונג, ער האָט ניט געקאָנט זיך פערלאָזען אַז מ׳וועט האָבען אַן אָפּשיי פאַר זיין יחוס המשפחה, אָדער רייכקייט, ניט ער האָט געשטאַמט פון אַ דאָמינירענדער משפחה, און ער איז געווען אָרעם, ווי ס׳ווערט דערצעהלט אין דער אגדה, ווען די ת״ח זיינען אַמאָל געקומען אין זיין הויז, האָבען זיי געזאָגט: „מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה, פון די פערשוואַרצטע ווענט אין דיין הויז, קאָן מען דערקענען, אַז דו ביזט אַ שמיד אָדער אַ קויל מאַן, ס׳ווייזט אויך אויס פון דער אגדה, אַז ער איז ניט געווען קיין שעהנער. ס׳האָט איהם געפעהלט אויסערליכע פּערזענליכקייט, אַ אָסאָבע, אַ הדרת פנים, וואָס האָט געהאַט אַ ווירקונג אין יענע צייטען. ווי ביי ר׳ ישמעאל כהן גדול״, דער בעוואוסטער אמורא ר׳ יוחנן. אויסערליכע שעהנקייט איז דאָמינירענד עד היום הזה.

וועגען איהם ווערט עדערצעהלט. דעם קייסערס טאָכטער, וואָס האָט בעוואונדערט זיין חכמה, האָט איהם דאָך געוואָלט באַליידיגען, זאָגט זי צו איהם, ”תורה מפוארה בכלי מכוערה”, די שעהנע תורה איז אין אַ מיאוסער כלי. זאָגט צו איהר ר' יהושע, איך וויל דיר פרעגען, אין וואָס פיר אַ כלים האַלט מען דאָ אין קייזערליכען הויף די ווינען? האָט די בת מלכה געענטפערט, אין ערדענע כלים, פרעגט ווידער ר״י, דאָס איז אַ וואונדער, אַלע פּראָסטע מענשען האַלטען זייערע ווינען אין ערדענע כלים און ביים קייסער איז אויך אַזוי? ביים מלך האָט מען בעדאַרפט האַלטען די ווינען אין זילבערנע און גאָלדענע געפעסען. דעם מלך'ס טאָכטער האָט דאַמאָלסט בעפוילען מ'זאָל האַלטען די ווינען אין זילבערנע און גאָלדענע כלים. זייען די ווינען פערדאָרבען געוואָרען. נאָך דער פּאַסירונג האָט ריב״ח איהר געזאָגט, דאָס איז דער שלאָגענדער בעווייז, אַז גראדע ווי ווין האַלט זיך גוט, נאָר אין ערדענע כלים, אַזוי איז די שעהנע תורה, האַלט זיך אַמבעסטען, ביי איינפאַכע בעשיידענע מענשען. דער אויסזעהן האָט ניט קיין וויכטיגע בעדייטונג.

כאַראַקטעריסטיש פון ריב״ח פּערזענליכקייט, איז די דערצעהלונג אין (מס' גיטין נ״ח) ער איז געוועזן אין רום, האָט מען איהם דערצעהלט אַז דאָרטען אין תפיסה האַלטען זיי געפאַנגען אַ פיינעם אידישען קינד, איז ער געקומען ביים טיהר פון פעסטונג, און ער האָט אויסגערופען: דעם פּסוק (ישעיה מ״ב) ”מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים”. ווער האָט אַוועקגעגעבען צום אונטערדריקונג יעקב'ן, און ישראל'ן צו רויבער? האָט דער יונגער מאַן פון טורמע געענטפערט מיט'ן אויספיהר פון פּסוק: ”וויל מיר האָבען געזינדיגט, ניט געוואָלט געהן אין ג־טס וועגען, ריב״ח האָט פון דעם געזעהן אַז דער קינד איז אַ וואוילגעלערענטער, האָט ער אַנגעווענדעט אַלע מיטלען, און מיט פיעל געלד אויסגעלייזט דעם געראָטענעם קינד, וואָס האָט אויסגעוואַקסען צו זיין דער באַוואוסטער תנא, ר' ישמעאל בן אלישע.

פון די געבראַכטע לעגענדעס דעם עפּיזאָד, ביי דער פּלוגת פון ”תנור של עכנאי”, ווען ר״י איז געווען, אַזוי שטריינג צו זיין חבר ר' אליעזר, און דער עפּיזאָד, ווי ער האָט זיך אונטערגעגעבען צום נשיא ר״ג, אין דעם ענין פון קידוש החודש, כאָטש ער איז געווען גערעכט, זיין חשבון דער ריכטיגער, דאָך האָט ער מיט טיפער קריינקונג זיך אונטערגעוואָרפען, די אויטאָריזירטע מאַכט פון נשיא, און איז צו איהם געקומען מיט זיין שטעקען און רייזע־טאַש אין דעם טאָג, וואָס נאָך זיין ריכטיגען רעכענונג, איז דאָס געווען יום כפור ווי ס'איז געווען אויספירליך ציטירט פריהער אין דעם ספר, אַז אַרויסצוזעהן די דיסציפּלינרטע פּרינציפּען פון ר' יהושע בן חנניא. ווען כדי אויסצומיידען מחלוקתן האָט ער מוחל געווען אויף זיין כבוד, אפילו ווען די חברים האָבען זיך פאַר איהם אָנגענומען, זיינען זיינע האַנדלונגען געווען מיט עניות גוטמוטיגקייט און נאָכגעבונג, איז ער אָבער געעוון שטריינג געגען אַ חבר, וועלכען ער האָט הויך געשאַצט ווי ער האָט געזאָגט בשעת ער האָט איהם מבקר חולה געווען. אַז ער ר״א איז מעהר ווערטה צו די אידען ווי דער”גלגל

המה״ דאָך האָט ער איהם ניט נושא פנים געווען, ווען ער האָט געדיינקט אַז דעם חבר׳ס האַנדלונגען זיינען שעדליך צו די אָנגענומענע תורה כללים און קיום היהדות.

ריב״ח גדלות קען מען אַרויסזעהן פון דעם ווי ער איז געוואָרען אָפּגעשאַצט ביים פאָלק, אין דער צייט ווען ביי אידען האָט געברויזט דער געפיהלט פון מרידה געגען זייערע אונטערדריקער די רוימער. ווי דאָ איז שוין פריהער געוואָרען בעהאַנדעלט, האָט ביי אַ געלעגענהייט ווען ס׳זיינען געווען אַגיטאַטאָרס, וואָס האָבען געוועקט צו רעוואָלט אויפגעצייגט די רשעות פון די רומער, האָבען זיך אויך געפונען פאַסיפיסטען, באַרעכענטע אידען ניט ווינציגער פאַטריאָטיש ווי די רעוואָלוציאָנערען, אָבער געלאַסענע מיט אַ ישוב הדעת, האָבן זיי אויפגעפאָדערט, ס׳זאָל אַרויסקומען דער ״אסקולאסטיקא״,דאָס מיינט דער ארון הקודש, מיט דעם האָבען זיי בעטיטעלט ריב״ח, וועלכער האָט דאַמאָלסט געזאָגט דעם פריהער דערמאָנטען משל מיטן ביין אין לייבס שלונג.

ס׳איז אויך אינטערעסאַנט, וואָס ס׳ווערט דערצעהלט אין דער אגדה, אַז ריב״ח איז געווען דער ערשטער אנצוערקענען דעם אדיר שבתורה ר״ע, ווי ס׳ווערט דערצעהלט, איז ר״ע ביז ער איז געוואָרען פערציג יאָהר אַלט געווען אַ עם הארץ אַ פאַסטוך, און צוליעב דעם עפיזאָד, פון זיין בעל הבית דעם רייכען ״כלבא שבוע׳ס״ טאָכטער, וואָס האָט זיך אין איהם פאַרליעבט און חתונה געהאַט מיט איהם. בתנאי ער זאָל פאָהרען לערנען און ווערען אַ תלמיד חכם, ער איז אַוועק אין דער ישיבה וואו ר׳ אליעזר איז געווען דער ראש, פאַר דרייצען יאָהר האָט ער דאָרט געלערנט, אָבער לויט די אומשטענדן, אַז דער וואָס איז אַ מאַן פון מעהר פון פערציג יאָהר, אָדער ווי ער איז שוין דאָך געווען אין די פופציגער יאָהרען און איז ביז דאַמאָלסט געווען אַ ע״ה האָט קיינער ניט געדיינקט, אַז ער קאָן שוין לערנען און איז נאָך אַזאַ גדול, מ׳האָט אים איגנאָרירט, אָבער איינמאָל האָט פאַסירט אַז דער עלטערער געוועזענער עם הארץ האָט געפרעגט זייער האַרבע לומדישע קשיות, אויף וועלכע דער גרויסער ר׳ אליעזר האָט ניט געקאָנט פערענטפערן. האָט ריב״ח זיך אָפּגערופען, דאָס איז דאָך דער איינער וואָס איז געוואָרען איגנאָרירט געה האַלט מיט איהם איצט אַ מלחמת של תורה. (ירושלמי פסחים פ״ו) אויף דעם פיעל זייטיגען חכם, למדן, בעל מדות, איש־אמת איז ״אשרי יולדתו״ וואויל צו זיין מוטער.

פרומקייט, ווערט בעצייכענט מיט פיעל אויסדריקע, צדיק חסיד, ירא שמים, ירא חטא, בעל מדות, קדוש, זהיר ענו, מהדר, פרוש מדקדק, טהור, איש אלה׳ תמים, אַ גערעכטער, פרומער, גאָטס פאָרכטיגער, האָט מורא פאַר זינד, אַ זיטליבער, הייליגער אַ אָפּגעהיטער, בעשיידענער, עטישער, אָפּגעשייטער, פאָרזיכטיגער, ריינער, ג־טליכער מענש און אַ פאָלקאָמענער, און נאָך לשונות. אין כלל בעצייכענען די אַלע אויסדריקע גוטע אָרענטליכע מענשען.. אָבער יעדער נאָמען בעצייכענט אַ בעזונדערע אויסצייכענונג: ריב״ז

האָט טיטולירט דעם תלמיד זיינעם, וואָס איז באַוואוסט אין ש״ס אַלס ר׳ יוסי הכהן גיט אים ניט זיין רבי, קיין אויסצייכענונג און פעהיגקייט אין לערנען, נאָר אין עבודה, זיין שבח איז חסיד.

דאָס מיינט אַזעלכער וואָס זיינע מעשים זיינען ״לפנים משורת הדין,״ ער איז אויף זיך מחמיר, זוכט ניט קיין היתרים, תרוצים, התנצלות׳ן ענטשולדיגונגען, סיי אין ענינים בין אדם למקום, און סיי בין אדם לחברו, לאָזט ער, דאָס זייניגע איבערגעהן. וועגען איהם ווערט געבראַכט אין תלמוד, אַז זיין חסידות איז געווען אַזוי אָפּגעהיט, אַז ער האָט מדקדק גווען, זיינע אַ בהמה, זאָל זיך ניט געפינען אין רשות פון אַ גוי, טאָמער וועט ער מיט דער בהמה אַרבייטען אום שבת. כאָטש מ׳קאָן דאָך געפינען אַ היתר, ווייל אין די ערשטע ווי אין די צווייטע עשרת הדברות, וואו ס׳ווערט געגעבען דער איסור, אַז אַ אידישע בהמה דאַרף מען לאָזען רוהען אום שבת, איז דאָרט ווערט געזאָגט, ״בשערך״, קאָן מען דאָך מדייק זיין, אַז ס׳מיינט נאָר ווען די בהמה איז אין דעם אידענס רשות, אָבער דער ר׳ יוסי מיט זיין חסידות טענדענץ, האָט מקפיד געווען, אַז דער לאו, איז כולל אויך אַ אידישע בהמה, וואָס איז ניט אין זיין רשות, אָבער זי איז דאָך דעם אידענס אייגענטום, אפילו ווען ער האָט איר פאַרדונגען צו אַ גוי, און ער וועט מיט איהר אַרבייטען ניט ״בשערך״, אין דעם אידענס רשות, דער ר׳ יוסי מיט זיין מידת חסידות האָט זיך אויסגעהיט, אויף אַלע אופנים, זאָל זיין בהמה רוהען אום שבת, טאָמער מיינט אַזוי דער איסור, דאָס מיינט ״חסיד״.

אַ מעלה מיטן זעלבען ענין, אָבער מיט אַ אַנדער לשון גיט ריב״ז צו דעם תלמיד, שב״נ, מיר וועלען אַרומרעדען די צוויי מדרגות, מיט וואָס זיי זיינען פערשידען , וואָס איז די אַנדייטונג פון זייער אַנדערשקייט, דער טהעזיס פון פערשידענע שיטות אין פרומקייט. ס׳זיינען דאָ, צוויי הויפּט מאָטיווען אין ״עבודת הבורא״ (א) מאהבה. (ב) מיראה. יעדע מדרגה האָט צוויי שיטות, איינס ״אהבת הטוב והמועיל״, אַ מענש האָט ליבשאַפט צום מנהיג העולם, מיט אהבה התלויה בדבר אַ ליעבשאַפט מיט אַ אורזאך, ווייל די השגחה פרטית, גיט איהם לעבען, געזונד, פרנסה אד״ג דאָס איז אפילו אויך אַ גוטע מידה, אָבער ניט אויף אַ הויכע מדרגה, ווען דער מענש אַנערקענט, איז דאַנקבאַר, פאַר די גוטעס און נוצען, וואָס השי״ת הילף איז אויף איהם משפיע איז דאָס, אַ מגושמ׳דיגע פרומקייט, ווייל חס ושלום, ס׳זאָל זיך ביי דעם פערזאָן בייטען דער מצב, ווי ס׳קאָן פאַסירען, לויט דער וועלט׳ס גלגל החוזר, ווערט אַוועקגענומען דער מאָטיוו פון דעם ״אהבת הטוב והמועיל״ אַזוי ווי ס׳איז געווען דער געדאַנק פון איוב׳ס פרוי, נאָכדעם ווי ס׳איז אויף איהם געקומען צרות ופורעניות, זאָגט זי צו איהם. ״ברך אלה׳ ומת״, לעסטער גאָט און שטאַרב, אַ ג־ט וואָס פערשאַפט צרות דאַרף מען ניט ליבען, לעסטער איהם זאָל ער דיר בריינגען דעם טוידט, דאָרט ביי איהר איז געווען ״בטלה דבר בטלה האהבה״.

אַ הויכע לייטערע מדרגה איז ״אהבת הרוממות״, אַ בעגייסטערטע ליבשאַפט פאַר די ג־טליכע ערהאַבענקייט, הויכקייט, גרויסקייט, אַז״וו, אַ מענש

מיט אַ העכערע נשמה, האָט דעם התפשטות הגוף ליבשאַפט, אַזעלכעס, וואָס מ׳קאָן ניט משיג זיין מיט די קערפערליכע חושים, ס׳איז אַ הייליגע בעגייסטערונג, אָהן פשוט׳ע טעמים און אורזאַכען, צו דעם דערגרייכען די הויכע נשמות פון יחידי סגולה, אין דער מחיצה זיינען די אויסגעלייטערטע צדיקים, דאָס איז דער רעיון מופשט אין דעם ק״ש געבאָט ״ואהבת את ה׳ אלה׳ בכל לבבך, ובכל נפשך, ובכל מאודך״. ליעב ג־ט מיט דיין גאַנצען האַרצען, מיט דיין גייסט, און מיט דיין פערמעגען די חז״ל דרשנ׳ען ״ובכל נפשך״, מיט דיין לעבען: ״אפילו בשעה שנוטל את נפשך״, ווען מ׳דאַרף אָפפערען דעם לעבען, אומקומען אויף קידוש השם, ווערען אומגעבראַכט מיט אַ מאַרטירער טוידט, און דאַן אין דער אַגאָניע פון טוידט, זאָל בעגלייטען דער, ״ואהבת, ווען יסורים בריינגען צו אַ התלהבות עקסטאַז פון מסירת הנפש זאָל מען זיין בעהערשט מיט ליבע צום באַשעפער . . .

דער צווייטער מאָטיוו ״יראה״, האָט אויך צוויי טהייל, ״יראת שמים מחמת עונש״, מ׳האָט מורא צו זינדיגען, מ׳זאָל ניט ווערען בעשטראָפט, מ׳טוט מצות, צו האָבען שכר, די מדרגה פון יראה קאָן זיין אפילו אין אַ פאַל, ווען דעם מענשען געהט שלעכט, ס׳איז ניטאָ, דער איינפלוס פון ״אהבת הטוב והמועיל״, קאָן נאָך אַלעס זיין אַ יראת העונש״ אַזאַ כאַראַקטער, איז דער נידעריגסטער פון מענשען, וואָס טוען ניט קיין אומרעכט, אָבער ס׳פעהלט זיי אַ געפיהל פון אַנערקענען יושר וצדק, דער אייגענער כאַראַקטער, וואָלט ערלויבען צו טון שלעכטס, נאָר מ׳האָט מורא פאַרן שטראָף. דער העכערער וועג פון ״יראה״ איז ווי ריב״ז כאַראַקטעריזירט דאָ זיין תלמיד רשב״נ. דער סאָרט איז ״ירא חטא״ אָדער ״ירא אלה׳״ מיט וועלכעס עס ווערט בעצייכענט איוב, ער איז געשטאַנען העכער פון זיין פרוי, זי האָט איהם געזאָגט, ״לעסטער ג־ט״ האָט ער איהר פאַר דעם אָפגעזידעלט. ער ענטפערט איהר, דו רעדסט ווי אַ אומווירדיגע, ווען מיר האָבען אָנגענומען גוטעס, דאַרפען מיר אויך צונעמען די שלעכטעס, און איוב האָט ניט געזינדיגט. ער האָט ניט מתרעם געווען געגען ג־ט, ער האָט יאָ פון פערצווייפלונג פערשאָלטען דעם טאָג, וואָס ער איז געבאָרען געוואָרען, אין זיינע שפעטערדיגע וכוחים מיט זיינע חברים, געפינען זיך פילע חקירות און אַרגומענטען וועגען דער השגחה פרטית, אָבער בכלל ווערט ער בעצייכענט ״תם וישר ירא אלה׳״.

אין דער מדרגה האָט מען מורא פאַר די זינד אַליין, ס׳עקעלט ניט נאָר די שרעק פאַר שטראָף, נאָר די חטאים אַליין, ווערען אַנערקענט אַלס שעדליך, מ׳בעגרייפט דעם תכלית האנושי אַז דער גליק פון דער וועלט איז, מ׳זאָל געהן בדרך הישר, זיך פיהרען, מיט צדק ויושר, זינד בריינגען אומגליק צו אַלעמען דעם טוער און וועמען מ׳איז אויסען צו טון שלעכטס, תאות און אַלע שלעכטע זיטען, געגען מאָראַל און דער געזעלשאַפט בריינגען צו ביטערער חרטה, געוויסענביסע, ס׳גריזשעט אַ האַרץ־וועהטאָג, פאַר די בעגאַנגענע מעשים רעים. נאָר עקסטרעם פערהאַרטעוועטע פערברעכער וועלכע פערלירען לחלוטין די מענשליכקייט, האָבען ניט דעם סאָרט שרעקליכען פיין פון בעדויערען זינד,

פּערדרוס פּאַר פּערשידענע מדרגות פון פרומקייט און ״יראת חטא״ איז אַ מדה פון אַ אדם העליון

ר׳ אלעזר בן ערך, דער תלמיד, וואָס כאָטש ער ווערט דערמאָנט דאָ לעצטן, איז אָבער דאָ אַ מיינונג, אַז ער איז אין דער מעלה געווען, דער וויכטיגסטער פון די פינף תלמידים, מיר זעהן אויך, אַז נאָר ביי די צוויי ר״א בן הורקנוס און ר״א בן־ערך, ווערט אָנגעגעבן אַ שבח, זייערע לומדישע פעהיגקייטען און וועגען זיי איז די פראגע, וועלכער ס׳איז געשאַנען אויף דער וויכטיגסטער מדרגה. אורטהיילענדיג פון דעם שטאַנדפונקט, וועלכע פון די תלמידים זיינען געווען די פּאָפּולערסטע, די וואָס ווערען אַממערסטען דערמאָנט מיט זייער אַנטייל אין בנין התלמוד, מיט די וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אינטערעסאַנטע עפּיזאָדען, וואָלט מען געקאָנט אורטיילען, אַז די חשובסטע זאָלען זיין ר׳ אליעזר און ר׳ יהושע. מ׳זעהט דאָ אַז ריב״ז געהט לשיטתו, אַז לימוד התורה איז די וויכטיגסטע די נויטווענדיגסטע באַשעפטיגונג פאַרן קיום היהודות.

זיין שבח אילוסטרירט ריב״ז ״כמעין המתגבר״, ווי אַ קוואַל מיט ברויזענדע וואַסערען, וועלכע ווערען ניט איינגעשטאַנען, זיי ווערען ניט וויניגער, ווי אַזעלכעס וואָס ס׳האָט אַ בעשטימטע מאָס, און מ׳קאָן דאָס פּערוויניציגערען, פּערמינערען, אויסשעפּען און פערצערען ביי אַ ברויזענדען קוואַל, געהט אָן אַ פּראָצעס פון אָנקומען אַ שטענדיגער שטראָם מיט פרישע וואַסער, ס׳שפּרודעלט אַ אונאויפהערליכער פלוס מיט ערקוויקענדע קריסטאַל קלאָהרע וואַסער. דאָס איז אַ מליצה לגבי דער שיטה פון לערנען, וואו ס׳ווערט אַרויסגעדרונגען, דורך דער שקלא וטריא, אַרגומענטאַלנע פלפולים, בעלייכטענדע אַרומרעדעשען ווערט אויסגעלייטערט די אומפאַרשטענדליכקייט, ס׳איז ניט אַ מאָנאָטאָנער לערנען, ווי אין פשטות, דער אינהאַלט איינפאַך, אָהן אויפצודעקען די פערשלייערטע געדאַנקען, אַרויסצובעקומען פון דעם געדאַנקען פלוס, די טיפע ניט אַרויסגעזאָגטע סודות און כונות דעם מוסר השכל, אַזוי ווי נאָך די דרייצען כללים לויט ר׳ ישמעאל און צוויי און דרייסיג מדות לויט ר׳ יוסי הגלילי, מיט וועלכע די תורה ווערט געדרשנט, ביז ס׳קומט די מסקנא פון דער הלכה.

ס׳איז דאָ אַן אונטערשייד צווישען אַ ״בקי״ און אַ ״חריף״, דער ערשטער איז געבענטשט מיט אַ דויערדיגען זכרון, צו געדיינקען אַלעס וואָס ער האָט געהערט און געלערענט פון אַנדערע, אָבער ס׳פעהלט איהם דער חוש, פון אַרויסלערנען צווישען די שורות, מיט דעם איז דאָ פריהער געריהמט ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ער ווערט פערגליכען ווי אַ אויסגעוואַפּנעטער וואסער גרוב אין וועלכען ס׳ווערט ניט פאַרלאָרען קיין טראָפּען פון די וואַסער, וואָס ס׳איז אין איהם דאָ, אָבער ס׳פעהלט דער קוואהל פון וואַנעט ס׳שפּרודעלט פרישע בעגייטע וואַסער אויף ר׳ אליעזר ווערט געזאָגט, ער האָט קיינמאָל ניט פערגעסען, דאָס וואָס ער האָט געהערט פון זיינע רביים, לגבי איהם ווערט געזאָגט ״הכל צריכים למרא דחיטא״ אַלע דאַרפען אָנקומען צום ווירט פון ווייץ, דאָס איז דער אָריגינעלער מאַטעריאַל, פון וועלכען ס׳ווערען אויסגע־

אַרבייט פערשידענע סאָרטען געבעקסען, דורכן ווערן צוגעפראַוועט מיט אַנדערע שטאָפען.

ר׳ אלעזר בן ערך, איז געווען אַ חריף, אַ שאַרפע קאָפ, וואָס האָט געקאָנט אַריסדרינגען, אורטיילען און פערגלייכען איינס צום צווייטען, דורך פלפול, הסברות, פאַר די פערשידענע פעהיגקייטען בעטען מיר אין שמ״ע ״חנינו מאתך דעה, בינה והשכל, צו ווערען געלייטזעליגט מיט די חושים פון דעה. די בקיאות, דעם וויסען פון געזאָגטע זאַכען, דעם ״הלכה למשה מסיני״ וואָס מ׳האָט געהערט, תורה שבכתב: ״בינה״ פערשטאַנד, שכל געדאַנקען, חריפות, אָפלערנען איינס פון צווייטען, דורך די מדות שהתורה נדרשת בהן, דאָס איז די בעדייטונג פון ״נבון״ המבין דבר מתוך דבר״. ״והשכל פערשטאַנד דאָס מיינט אַלגעמיינע חכמה, תורה און וויסענשאַפט, וועלטליכע למודים.

וועגען דער אייגענשאַפט פון ״בינה״, איז דאָ אַ מחז״ל ״אמר ר׳ חנינא אלמלא נשתכחה תורה, היה מהדרנא לה בפלפולי״. ווען די תורה וואָלט געוואָרען פאַרגעסען, וואָלט איך איהר צוריקגעבראַכט מיט מיין פלפול, דעם פאָרשען, גריבלען, שטודירען, מיט שאַרפע געדאַנקען, די חז״ל ברייינגען אויך, אין דער צייט פון די שופטים, זיינען פיעל חוקים ומשפטים, וואָס זיינען געווען אַ ״הלכה למשה מסיני״ פערגעסען געוואָרען, ביז ס׳איז געקומען דער שופט עתניאל בן קנז, און ער האָט זיי אויפגעלעבט מיט זיין חריפות. מיט דער גרויסער מעלה בעטיטולט ר׳ יוחנן בן זכי, זיין תלמיד ר׳ אלעזר בן ערך, מיט דער מליצה ״מעין התגבר, פון אַ קוואַל וואָס ס׳שפרודעלט מיט שטאַרקע ענערגישע וואַסער, וואסער איז אָפט דער סימבאָל פון תורה, אַ קוואַל איז די מליצה פון געדאַנקען, די אָפשאַצונג, וואָס ס׳איז נויטיגער און נוצליכער, פאַרן למוד התורה, איז דאָ אַ מיינונגס פערשידענהייט וועגען ריב״ז מיינונג אין דער פראַגע.

ווי ס׳איז אין דעם ספר שוין פריהער געוואָרען באַמערקט, אַז לגבי ר׳ יוחנן בן זכי ווערט געזאָגט, ״קבל מהלל ושמי״, זיין מאָטאָ איז געווען: ״אילו ואילו דברי אלהים חיים״, סיי הלל׳ס און סיי שמי׳ס לערעס זיינען געטליכע רייד. די אָבשאַצונג איז ניט געווען ביי זיינע תלמידים, וועגען די צוויי גדולים ר׳ אליעזר און ר׳ יהושע האָט דער ערשטער נוטה געווען צו די בית שמי און ר׳ יהושע צו די ב״ה. ר׳ יב״ז האָט פערשטאַנען די כאַראַקטער שטריכען ביי זיינע תלמידים, דארום האָט ער געפונען פאַר נויטיג אָנצוצייגען, אַז דער ערשטער פון זיינע תלמידים ר׳ אליעזר כאָטש ער איז נוטה צו די ב״ש, וועלכע ס׳ווערען בעצייכענט אַלס חריפים, דאָך איז זיין גדלות ״בקיאות אַ בור סיד״, וועלכער פערלירט גאָר ניט ער געדיינקט אַלעס, אָבער דאָס בלייבט אַ ניט קלאָרקייט, וועלכע מדרגה איז וויכטיגער ר׳ אליעזרס בקיאות אָדער ר׳ אלעזר׳ס חריפות.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה י״ב

הוא היה אומר, אם יהיו, כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כלם. אַבאָ שאול, אומר משמו, אם יהיו, כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואליעזר בן־הורקנוס אַף עמהם, ואלעזר בן-ערך בכף שניה, מכריע את כלם.

ער פלעגט זאָגען: ווען ס׳וואָלטען זיין אַלע אידישע חכמים, אויף איין זייט פון דער וואָג־שאָל, און ר׳ אליעזר בן הונקנוס אויף דער צווייטער וואָג־שאָל, וואָלט ער זיי אַלעמען איבערוועגען. אבא שאול זאָגט אין זיין נאָמען, ווען סוואָלטען געווען אַלע אידישע חכמים אויף דער געוויכט, איינגעשלאָסען מיט זיי אויך, אליעזר בן הורקנוס, און אלעזר בן ערך אויף דער צווייטער וואָלט ער מכריע געווען.

לויטן פשט ווייזט אויס, אַז אין דער אָפּשאַצונג ביי ר׳ יוחנן בן זכי, וועגען דער וויכטיגקייט פון זיינע תלמידים,, איז זיינע ווערטער, ניט גאָר עטיש, ס׳קומט אויס, ווי אַ גרינגשעצונג געגען די אַנדערע פיער תלמידים, וואָס ווערען געשטעלט אין אַ נידעריגער מדרגה ווי דער איינער, וואָס איז זיי אַלעמען מכריע און ס׳איז אויך צו זיין דערווידער צום יענעם תלמיד, וואָס איז וויכטיגער ווי די אַנדערע. מיר זעהן דאָ אויך, אַז צום מסדר אבות איז ניט געווען גאַנץ בעשטימט, וועלכער ס׳איז דער אויסדערוועהלטער תלמיד. ווייל דער מיינונגס פערשידענהייט, ווי ס׳ווערט געבראַכט אין אָנפאַנג, אַז ר׳ אליעזר בן הורקנוס איז דער וויכטיגסטער, און אויך דער צווייטער מיינונג וואָס אבאָ שאול זאָגט, איז דאָך דאָס ניט דעם אבא שאולס אייגענע מיינונג, אַז ער שטימט ניט איין מיט ריב״ז נאָר ער זאָגט משמו, אין ר׳ יב״ז נאָמען. דאָ איז ניט קיין מחלוקת אָדער סתירה, נאָר אַ ספק צו ריב״ז אָפּשאַצונג איז געווען אַז ראב״ה איז געווען דער וויכטיגסטער אָדער ראב״ע. און רבי ברייִנגט די ביידע מיינונגען, דעם סתם און אבא שאול׳ס ווי ריב״ז האָט געזאָגט.

אין לשון ווי ס׳ווערט איבערגעגעבן פון אבא שאולן, איז ער מדייק מיטן וואָרט "אף" וואָס ס׳צייגט זיך צו זיין איבעריג, ווייל ווען דער לשון וואָלט געווען "ואליעזר בן הורקנוס עמהם", אָהן דעם "אף", איז דאָך געזאָגט, דער געדאַנק: אַז אַלע חכמים, און אַריינגערעכענט ר׳ אליעזר אויף איין שאל, און ר׳ אלעזר אויף דער צווייטער וועט ר׳ אלעזר מכריע זיין. די גאַנצע אגדה דאַרף אָבער ווערן פערשטאַנען, אַז דער רבי, איז דאָ ניט אויסען אָפצושאַצען די פערזאָנען, נאָר די שיטות, דאָס וואָס זיי האָבען פערטראָטען, ס׳איז אַ המשך צום אינהאַלט פון דער פריהערדיגער משנה, דאָרט זיינען די צווי ר׳ אליעזר בן הורקנוס, און ר׳ אלעזר בן ערך, מיט שבחים, וועגן זייערע שיטות, אין לימוד התורה, איינער איז אַ בקי, איז די מליצה וועגען איהם "בור סוד" דער צווייטער, איז אַ חריף, איז ער פערזאָניפיצירט, "כמעין המתגבר" פאַר צווי תלמידים ר׳ יוסי און ר׳ שמעון זיינען די שבחים מכוח זייער פרומקייט. חסיד און ירא חטא". וועגען ר׳ יהושע איז ניט קיין שבח נאָר אַ גוט ווינשונג אַ אָפשאַצונג וועגען זיין מוטער. איז קודם כל וויל דאָ ר׳ יוחנן בן זכאי, ווידער בעטאָנען זיין טעאָריע, אַז לימוד תורה איז דער וויכטיגערער יסוד היהדות (ווי ס׳איז שוין געוואָרען פריער אָנגעצייגט). דארום זיינען אָדער ר׳ אליעזר דער בקי, אָדער אלעזר דער חריף, איינער פון זיי מכריע. די טרעגער פון די אַנדערע אויסצייכענונגען . . .

ריב״ז שטעלט אַרויס צום פראָנט, זיין ערשטען תלמיד מיט זיין גאַנצע חשיבות, בעפאָר ער איז משמט געוואָרען, די ת״ח האָבען זיך דערווייטערט פון איהם, אבא שאול קאָן מען זאָגען, איז דאָך שוין געווען שפּעטער, נאָך ר׳ יוחנן בן זכי׳ס פטירה און אליעזר׳ס מחלוקת מיט די ת״ח, ער מיינט אָבער ניט אויך דאמאָלסט צו פערמינערען ר׳ אליעזר׳ס חשיבות, ער איז אָבער מדייק, ווען ס׳זיינען דאָ ת״ח און דער בקי ר״א מיט זיי "אף עמהם", איז אויפן יסוד פון בקיאות, קאָן ווערען געבילדעט די וויכטיגקייט פון חריפות, דער מעין המתגבר ר׳ אלעזר בן ערך, ווען ס׳איז דאָ דער בעל הזכרון, וואָס ווייסט די הלכה למשה מסיני, דאַמאָלסט איז דאָ וועגען וואָס דער חריף קאָן מחדש זיין, אַריינקליידען רעיונות, אָהן בקי פעהלט דער יסוד אויף וואָס צו בילדען, ניטאָ וועגען וואָס זיך מפלפל צו זיין האָבען דעם שקלא וטריא, וואָס מסביר צו זיין.

אין (מסכת הוריות י״ד) לערנען מיר: "אמר ר׳ יוחנן פליגי בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן", ס׳איז אַ פלוגת צווישען רשב״ג און די רבנן: "חד אמר סיני עדיף, וחד אמר עוקר הרים עדיף", איינער זאָגט, סיני דער וואָס געדיינקט דאָס, וואָס מ׳האָט געלערענט איז ניצליכער, און איינער זאָגט אַ באַרג־רייסער, דאָס מיינט דער חריף, ער איז נוצליכער, ווייל אַלע מוזען אָנקומען צום ווייץ־מאַן. רבה איז געווען דער חריף, און רב יוסף דער בקי. אויף איהם איז דאָס געזאָגט געוואָרען דער משל, ווייץ־מאַן, אָהן איהם קאָן מען ניט באַקען קיין ברויט. ער איז דער אָריגינאַל, ער האָט דעם עיקר שטאָף, דאָך קאָן מען זיך מיט ווייץ ניט דערנערען, מען מוז פון דעם מאָהלען פער־

וואַנדלען אין מעהל, דאַמאָלסט באַקען פון דעם ברויט, אַזוי איז צום ערשטען דער הלכה למשה מסיני, אויף וועלכען מ'בעארבעט בעלייכט און ערקלערט און פערפאָלקאָמט, אין (אבות דרבי נתן פרק י"ד) ווערט געבראַכט אַז ריב"ז האָט געזאָגט וועגען ראב"ע "נחל שוטף ומעין מתגבר, ער איז ווי אַ טייך וואָס פלייצט און העפטיגער קוואַל, דער פליסיגער טייך איז משפיע אויף אַ ווייטע שטרעקע, די קוואַלען בענייען אָפּט מיט גוטע פרישע וואַסער, מיט דער מליצה ווערט דאָס בעצייכענט אין תנ"ך "יפוצו מעינותיך חוצה. די קוואַלען פון דער תורה ווערען צושפרייט אויף ווייטע שטחים, אַזוי איז דאָ אויסען די משנה אָנצוצייגען די וויכטיגקייט פון דער תורה מיטן לערנען אויף פערשידענע וועגען, בקיאות און חריפות, "אילו ואילו דברי אלה' חיים הם".

אין אַ געוויסען זין קאָנען די צוויי פערשידענע צוגלייכענישען פון "בור סוד" אָדער "מעין המתגבר", אויך ווערען צוגעפּאַסט לגבי די צוויי גרויסע אַקאַדעמיעס פון בית הלל און בית שמי. ביי דיביידע מדרגות פון געלערנטקייט, איז דער משל וואַסער, דער שטאָף צו וועלכען מעהר אַנדערש, ס'ווערט פערגליכען די שיטות פון לערנען, ווייל ווי אין אַ פיזשען וועלט עקזיסטענץ איז וואַסער, אַ עיקר פאַרן קיום העולם, אַזוי איז אין דעם גייסטיגען זין, תורה און חכמה בדרך כלל, און בדרך פרט, ווערט וואסער דער משפיע אין צוויי אופנים: איינס אַ רעזערוואואַר אויסגעוואַפּנעט, וועלכעס ס'היט אויס די וואַסער זאָל ניט פערלאָרען ווערען קיין טראָפּען און דער וואַסער מאגאזין איז אין אַ גרוב וועלכע ווירקט, אַז די וואַסער זאָל ניט פערדאָרבען ווערען, אַזוי איז אַ בקי.

דער מיט ערנסטע געדאַנקען, זיין זכרון איז שאַרף גאָר ניט צו פערגעסען און זיין ערענסטקייט מאַכט זיין תורה זאָל ניט פערדאָרבען ווערען דורך וועלכע פרעמדע איינפלוסען. דער צווייטער ביישפיעל איז "כמעין המתגבר" אַ קוואַל אין וועלכען די וואַסער געהט ניט אויס, דאָס איז נאַטירליך דער אָנפאַנג פון אַ שטראָם אַ טייך וועלכער צוגעהט זיך אויף ווייטערע שטרעקען ס'האַלט אין איין צוקומען פרישע געשמאַקע וואַסער, אַזוי איז ווען תורה לומדות איז מחדש, ס'שפרודעלט פערמעהרט די ידיעות החכמה פון זעלבען מקור. אין דעם הינזיכט זיינען די ב"ש די מקפידים געווען שטרייגג אָנגעהאַלטען די אָנגענומענע מסורה ניט צו פערלירען אַ טראָפּען. "יקוב הדין את ההר".... די ב"ה שיטה איז געווען צו מתקן זיין פון זעלבען קוואַל צו פערשפרייטען די תורה. ר' אליעזרהאָט נאָכגעפאָלגט די ב"ש. ר' אלעזר די ב"ה. דאָס איז דער מיינונג ווער ס'איז מכריע

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה י״ג

אָמר להם, צאו וראו איזו היא דרך טובה, שידבק בה האָדם רבי אליעזר אומר, עין טובה רבי יהושע אומר, חבר טוב. רבי יוסי אומר, שכן טוב. רבי שמעון אומר, הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר לב טוב. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן-ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם.

ער האָט צו זיי געזאָגט: געהט אַרויס און זעהט, וועלכער איז דער בעסטער וועג, צו וועלכען דער מענש, זאָל זיך באַהעפטען? ר׳ אליעזר זאָגט, אַ גוטע אויג. ר׳ יהושע זאָגט, אַ גוטער חבר. ר׳ יוסי זאָגט, אַ גוטער שכן. ר׳ שמעון זאָגט: דער וואָס זעהט, וואָס ס׳קאָן זיין דער רעזולטאַט פון אַ מעשה. ר׳ אלעזר זאָגט: אַ גוטע האַרץ. האָט ער צו זיי געזאָגט. מיר געפעלט די רייד פון ר׳ אלעזר בן ערך, פון אייערע רייד, אין זיינע ווערטער איז ער כולל אייערע ווערטער.

אין דער משנה איז אויך דאָ אַ שינוי נוסחאות, פרקי אבות ווי ס׳איז געדרוקט אין גמרות און משניות, איז דער לשון, ״דרך ישרה, אָבער ווי סאיז געדרוקט אין סידורים, איז דרך טובה, לויט די סידורם׳ס נוסח, איז די צווייטע פראַגע ״דרך רעה דער היפוך פון דרך טובה, אָבער לויט דעם נוסח אין תלמוד, איז דאָס ניט ״ישרה און רעה״ צוויי געגענגעזעצטע סיסטעמען ס׳קומט אַ מאָל אויס אַז דער ניט גלייכער וועג איז נויטיג, ווי ס׳ווערט געזאָגט אין תהלים, עם נבר תתברר ועם עקש תתפל, מיט אַ קלאָהרען זיי קלאָהר און מיט אַ קרומען זיי קרום, דאָס איז ניט אַ דרך הישר ס׳איז אָבער גוט נויטיג אין געוויסע פאַלען, ווען מ׳דאַרף מקיים זיין דעם ״מחה תמחה את זכר עמלק״, ביי פאַלען וואו די תורה זאָגט אָן: ״לא תחוס ולא תחמול״, ניט האָבען קיין דערבאַרעמונג, קיין מיטלייד. ״ובערת הרעה מקרבך״, אויסראַמען די שלעכטעס פערניכטען פערדאָרבענקייט.

אין דער משנה דאַרף מען פערשטעהן די געדאַנקען און מאָראַלען, וואָס

די פינף הויפט ריב״ז תלמידים וועלען אָנווייזען. זאָלען מיר צוגלידערען די אויסדריקע, ס׳פאַנגט זיך אָן מיטן לשון ״אמר להם, ער האָט צו זיי געזאָגט, מיינט דאָך דאָס ניט אַז ער האָט פון זיי געפרעגט אויב אַזוי האָט דער לשון בעדאַרפט זיין ״שאל מהם?״ ער האָט זיי געפרעגט, אַזוי אויך די ווייטערדיגע ווערטער, ״צאו וראו״ געהט אַרויס און זעהט, ווייזען אויס ווי אַ געבאָט אַ באַפעהל, די ווייטערדיגע ווערטער ״איזו היא דרך״, זיינען שוין אַ אויסדרוק פון אַ פראַגע? אויף וועלכע מ׳דאַרף ענטפערען, געבען אַ מיינונג, ס׳איז אויך ניט קלאָהר דער אויסדרוק ״שידבק״, ער זאָל זיך באַהעפטען. ס׳וואָלט זיך בעסער פאַסען דער וואָרט ״שיעשה״, ער זאָל טון אָדער ״שינהג״ ער זאָל זיך פיהרען. דער מאמר וואָלט זיין מעהר אויסגעהאַלטען און דייטליכער, ווען דער לשון וואָלט זיין: ״שאל מהם אזו היא דרך הישרה שינהג בה האדם״? ער האָט פון זיי געפרעגט, וועלכע איז די גלייכע וועג מיט וועלכער אַ מענש זאָל זיך פיהרען?

ס׳איז שוין פריהער געזאָגט געוואָרען, אַז אבות בעהאַנדעלט ניט קיין דינים, בעשטימט אַ הלכה למעשה, דער אינהאַלט איז אין דער פאָרמע פון אַ עצה טובה אָנווייזונגען צו מדות טובות, מאָראַלען און פרינציפּען, לויט די כללים האָט ריב״ז געראַטהען זיינע תלמידים, ער האָט געזאָגט צו זיי ״אמר להם״ געהט אַרויס און זעהט. ״צאו וראו״, מיטן אַרויסגעהן, זאָלט איהר אויסגעפינען, וואָס ס׳איז אַ גלייכער וועג, ״איזו היא דרך טובה, שידבק בה האדם״, מיט וועלכען אַ מענש זאָל זיך באַהעפטען. ער גיט זיי אַ פראַקטישען ראַטה, געהט אַרויס אין גאַס, באַמערקט די רעזולטאַטען פון מענשליכע פיהרונגען, לערענט פון זיי, נעמט אַרויס דעם מוסר־השכל, וואָס ס׳איז דער גלייכער וועג. ער איז דאָ מכון צום זעלבען אידיאַל, ווי מיר געפינען פיעל מאָל אין ש״ס דעם אויסדרוק: ״חזו מאי עמא דבר״, זעהט ווי די וועלט פיהרט זיך, די אָנגעהעריגקייטען, די האַנדלונגען פון אַלגעמיינעם פאָלק, אין טאָג־טעגליכע מעשים, וואָס בריינגען צום אַלגעמיינעם וואויל זיין.

דער וואָרט ראו מיינט ניט נאָר זעהט אָהן בעטראַכטונגען ס׳מיינט לערענט שטודירט אַזוי איז דער לשון אין קהלת ״ולבי ראה הרבה חכמה״. מיינט דאָך דאָרטען שלמה: איך האָב פיעל וויסענשאַפטען געלערענט. אויך דער וואָרט ״שידבק״, ער זאָל זיך באַהעפטען, ווען מ׳מאַכט נאָר אַ לייכטען פעראייניגונג מיט גוטעס, איז שוין דער רעזולטאַט פון כלל, ״מצוה גוררת מצוה״, איין גוטער טאַט, זיין אין פיינער סביבה, בריינגט צו פיעל מעשים טובים, ווען אַ מענש טרייעט טון גוטעס, ווערט דאָס ביי איהם אַ געוואָהנהייט, אַ נאַטירליכע פיהרונג, ״הרגל נעשה טבע״, ווען אַ מענש פאַנגט נאָר אָן צוגעהן בדרך הישר, ער באַמיהט זיך צו בעצווינגען די נידעריגע אינסטינקטען ניט נאָכגעבען די פערדאָרבענע פערלאַנגען קריגט ער סיעת דשמיה. ״הבא לטהר מסייעין אותו״, דער וואָס וויל זיך רייניגען העלפט מען איהם פון הימעל.

ס׳פאָלגען נאָך פינף ענטפערס פון זיינע פינף תלמידים, וועלכע ס׳קאָנען ווערען קלאַסיפיצירט: דער פון ר׳ אליעזר בן הורקנוס, און דער פון ר׳ אלעזר בן ערך, איז לויט דער פילאָזאָפיש־עטישער שיטה, פון זעלבסט באַהערשונג, אַ אָרגאַניש גייסטיגער בעגריף, וואָס בילדעט אויס דעם אינדיווידומס פערזענליכע מעלה. די צוויי גראָטענע תלמידים, וואָס ווערען געשאַצט, אַלס די וויכטיגסטע לומדים, איינער מיט אַ גאונישען זכרון דער בקי, דער צווייטער אַלס דער שאַרפער קאָפּ, דער חריף, איינער פון זיי וואָלט מכריע געוועזן אַלע חכמי ישראל, זייער ביידענס טעזיס איז בכלל, דער זעלבער, אַז דער פאַקטאָר פון מדות טובות, איז געווענט אין יחידס מעלות, נאָר זיי צוטהיילען זיך אין פרט, אַזוי געפינען מיר ביי די חז״ל ״עינא וליבא תרי סרסרי דעבירה הן״. אויג און האַרץ זיינען די פערמיטלער צו זינד. דער אויג איז דער מאָמענטאַלער איינפלוס, וואָס רייצט אויף, די האַרץ פאָלגט נאָך דעם בליק־שטראַהל פון אויג, און האַלט אָן לייגער. רופט און וועקט צו בעפרידיגען, די טהירישע אינסטינקטען, די ביידע דאַרף מען קאָנטראָלירען.

ר יהושע און ר׳ יוסי האָבען אַ אַנדער טעאָריע, זיי גלויבען אַז די פערמיטלער ווירקען אַלס רעזולטאַט פון דער סביבה, מיט וועמען מ׳האַנדעלט, דער געזעלשאַפטליכער אַנשויאונג איז דער ערשטער פונקט וואָס ווירקט אויפן מענשען, ער בריינגט די ענערגיע פון אויג און האַרץ, דאָס איז ביי זיי אַ אויסגעהאַלטענער כלל, מיט אַ צוטהיילונג אין פרטים, לויט ר׳ יהושע איז דאָס חבר טוב, און לויט ר׳ יוסי איז דאָס שכן טוב. בעזונדער פון די צוויי שיטות איז דער פינפטער תלמיד, ר׳ שמעון בן נתנאל, ביי די פיער תלמידים איז דער דרך הישר איין וועג און זיין נעגאַטיוו איז דער שלעכטער וועג געגען. עין, חבר, שכן און לב טוב איז דער קאָנטראַסט, עין, חבר, שכן און לב רע, ניט אַזוי וויזט אויס צו זיין ביי איהם געבויעט אויף צוויי בעזונדערע פּרינציפּעלס אָהן וועלכע שייכות איינער צום צווייטען, פאַרן דרך הישר איז איין מאָראַל, און דער שלעכטער סיסטעם איז אַ אַנדער ענין, אָהן אַ צוזאַמענהאַנג איינער מיטן צווייטען. מיר וועלען צום ערשטען בעהאַנדלען די טעאָריעס פון ר׳ אליעזר און ר׳ אלעזר.

ווי מיר האָבען שוין בעפאָר ציטירט דעם מאמר פון ירושלמי אַז די אויג און די האַרץ זיינען די פערמיטלער צום זינדיגען, דער אויג זעהט, וועקט ער די פערלאַנגען, די האַרץ פיהלט ציהט צו באַגערען, מיט אַ אַנדער לשון ווערט דער רעיון געבראַכט אין (סוטה ח׳) אין יצר הרע שולט, אלא במה שעיניו ראות. דער יצה״ר געוועלטיגט אויפן מענשען, מיט דעם, וואָס די אויגען זעהן, דאָס זעלבע איז אויסען דער אָנזאָג, אין דער פּ׳ פון ק״ש ״ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם״, איהר זאָלט ניט נאָכפאָלגען די שפּורען פון אייער האַרץ און אויגען, צום ערשטען איז די אויג, דער בליק איז ווי דער איינפלוס פון אַ עלעקטרישען שטראָם, דער נאָך קומט דער נערווען סיסטעם פון וואַנעט עס פולסירען דורך די אַרטעריערס די בלוטען, זיי צופיהרען זיך איבער אַלע אָרגאַנען, וועלכע פיהרען אויס די טאַטען סיי גוטע,

סיי שלעכטע אונזיטליכע, וואָס טוען שאַדען און אומרעכטען.

דער רעיון איז ביי אידען סימבאָליזירט אין די כונות פון דער ״מצות תפילין״ דער ״של ראש״ ווערט געטראָגען אויפן מוח, וואָס ס׳איז פּאַראַלעל מיטן צווישען די אויגען, ווען ס׳ווערט געגעבען דער סיגנאַל פון אויגענס בליק, זאָל דער מוח, דער אינטעליגענץ, אַנאַליזירען, צו דער טאָט איז גוט אָדער שלעכט, דאָס איז אויסען דער פסוק ״והיו לטוטפות בין עיניך״ (שמות י״ג ט״ז) ווי דער רמב״ן ערקלערט דעם וואָרט ״טוטפות״ ווי ״תטוף מלתי״, ס׳טריפט בעאיינפלוסט ס׳איז משפיע, די געדאַנקען זיינען די שומרים, וואָס ווארענען, אַז דעם מענשענס בליק זאָל זיין געווענדעט צום דרך הישר, ניט ווערען פערפיהרט און פערבלענדעט פון בליק, פערבלאָנדזשעט פון זיינע שטראַהלען דער ״של יד״, איז אויפן לינקען אָרעם ווי דער וואָרט איז דאָרטען, ״והיה לאות על ידכה״ (ניט ידך) ווערט דער וואָרט גע׳דרש׳ענט ״יד כה״, די שוואַכערע האַנד די לינקע, וואָס ס׳איז געגען האַרצען מיט דעם איז מען מרמז צו קאָנטראָלירען די האַרצענסבאַגערען זייער גלוסטען ניט צו שיקען אונמאָראַלישע פערלאַנגען צו די דורכפיהרונג אָרגאַנען די האַרץ זאָל זיין וואַך פאַר גוטע טאַטען ווייכהאַרציגקייט געפיהלען, מיטלייד מיט אָרעמע, שוואַכע נויט־באַדערפטיגע און געדריקטע.

מיט דער זעלבער שיטה, איז האַרמאָניש די מצות פון ציצית, מזוזה, אהבת המקום, אהבת הבריות, ״ולמדתם, ושננתם״, דער סודות טעם פון ציצית איז מרומז אין דער תפלה בעפאָר ק״ש: מיר זאָגען, ״והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ״, בריינג אונז ג־ט אין פרידען פון אַלע פיער־עקען וועלט, דאָס זיינען מיר מתפלל אויפן קבוץ גלויות, דער סימבאָל פון די ציצית און די פיער עקען, צו פיער פעדעם אין יעדערער צו פיער פרשות דער מספר ״פיער״ איז די אָנדייטונג געגען די פיער פאַקטאָרען וואָס בעאיינפלוסען דעם מענשען, (1), דער מוח. (2), די האַרץ. (3) און (4), די צוויי אויגען, די פרשות פון תפילין אויפן פערזאָן זיינען דאָ אין די מזוזות אויף די טיהר און טויער, די פּרינציפּען קאָנען ווערען בעגרינדעט און בעלויכטען מיטן ולמדתם ושננתם.

ר׳ אליעזר מיט זיין אויסגעשפּראָכענער מעלה אַלס ״בקי״ געהט לשיטתו, די בקיאות איז דער פונדאַמענט, דאָס זעהט זיך אַרויס צום ערשטען, אויף דעם בויעט זיך די חריפות, אַזוי איז לגבי מדות, די אויג די ערשטע פערמיטלערין, וועגן איהר השפעה זאָגט דוד המלך ״עין טובה הוא יבורך״. געבענטשט זאָל זיין דער פערגינער מיט אַ גוטע אויג, הן בנוגע גשמיות און נאָך מעהר לגבי רוחניות, ער לערענט אַליין און לערענט מיט און פון אנדערע. ״ללמוד וללמד, לשמור ולעשות״, דער רעיון ווערט אַרויסגעבראַכט אין (נדרים ל״ה): ״לא נתנה תורה אלא למשה ולזרעו, והוא נהג בה טובת עין ונתנה לישראל״. מן השמים איז געווען בעשטימט, אַז די תורה זאָל נאָר ווערען געגעבען צו מרע״ה און ס׳זאָל ווערען איבערגעגעבען צו זיינע קינדער, נאָר מיטן מחוקק׳ס גוטע פערגינערישע אויג, האָט ער מיט איהר מזכה

געווען אַלע אידען. דאָס איז דער מאָראַל, אַז תורה בעלאַנגט ניט בלויז, צום גדול הדור, דעם מנהיג, נאָר אויך צום כלל.

ביי אַ געוויסען עפּיזאָד אין זיין לעבען, האָט ר' אליעזר געוויזען, צו זיין ניט נאָר אַ "נאה דורש", נאָר אויך אַ "נאה מקיים", מיט אַ גוט פערגינערישען אויג. די אגדה דערצעהלט, אַז זיין פּאָטער איז געווען אויף איהם בייז, ווארום ער מאַכט לערנען פאַר זיין קאַריערע, האָט ער איהם "מעביר נחלה" געווען, אָבער ווען ער איז געוואָרען מפורסם אַלס גרויסער תלמיד חכם, און די אידישע גדולים גיבען איהם אָפּ גרויס כבוד, האָט דער פּאָטער זיינער געוואָלט מאַכען איהם פאַר זיין איינציגען יורש, אָבער ר' אליעזר האָט זיך פון דעם אָפּגעזאָגט, ער האָט ניט געוואָלט באַרויבען זיינע ברידער פון זייערע חלקים, ער האָט זיי פערגונען צו האָבען זייערע טיילען. ער גיט דאָ אויך אָן דעם פּרינציפּ פון "עין טובה", אין געגענזאַץ צו דער אויסטערלישער פּאַסירונג וואָס ס'האָט מיט איהם פּאַסירט, נאָך דער פערביטערטער מחלוקת, וועגען דעם "תנור של עכנאי", (די פּאַסירונג איז אין דעם ספר שוין געוואָרען איבערגעגעבען). ווען מ'האָט איהם "משמט" געווען, דערצעהלט די אגדה: אַז אַלס עונש אויף זיינע געגנער, איז אויף אַלעס וואָס ער האָט געגעבען אַ בליק איז דאָס געוואָרען פערברענט. (ב"מ נ"ט) געגען זיין פרויס ברודער דעם נשיא ר"ג, האָט דאַן, ווען ער איז געפאָרען אויפ'ן ים, זיך אויפגעהויבען אַ שטורעם. די כוואַליעס האָבען איהם געוואָלט פערשלינגען, נור מיט זיין פערענטפערען זיך, אַז דעם "משמט" זיין ר' אליעזרן איז געווען אָנצוהאַלטען אָרדענונג און דיסציפּלען, האָבען די כוואַליעס זיך בערוהיגט, אָבער אַם־ענדע איז ר"ג געשטאָרבען אַלס עונש פון דער מחלוקת. די לעגענדע קאָן ווערען אָנגענומען פּשוט אַלס ניסים... אָדער מעגליך אין דעם איז פערשלייערט אַ מליצה, אַז דער פאָלק, וואָס האָט סימפּאַטיזירט מיט ר' אליעזר, ווייל באמת איז ער געווען גערעכט, האָט זיך אָנגענומען זיין קריוודע, זיי האָבען געברענט מיט צאָרען פאַר דער שטרייינגער בעהאַנדלונג, די מאַסען כוואַליעס האָבען געשטורעמט געגען נשיא, ער האָט זיך געמוזט פערענטפערען, און געגען די פּאַסירונגען וואָס זיינען געווען פאַר זיין כבוד וועגען, מ'האָט זיך אָנגענומען זיין קריוודע, דאָך גיט ער דעם "דרך הישר" דאַרף זיין "עין טובה".

מיטן זעלבען טהעזיס, נאָר אַ אַנדער פערמיטלער גיט אָן ר' אלעזר בן ערך, "לב טוב", גוטהאַרציגקייט, מיט די צוויי ווערטער וויל דער תנא בעגרינדען אַ עטישע פילאָזאָפיע: דער מענש איז אַ וועב פון נערוועז, אַרטעריעס און אַ אויסוואהל פון פליסיגקייטען. יעדער געגענשטאַנד האָט זיינע פונקציאָנען, בעשטימט פיזישע, אָדער גייסטיגע און קאָמבינאַציעס פון ביידע בעזאַמען, דער מוח און האַרץ ווערען פאַררעכענט אין דער קאַטעגאָריע, מיט איינפלוסען, סיי אויפן חומר און סיי נשמה ענערגיע, אין די מוח צעלען זיינען דאָ די חושים פאַר אָהן אָרגאַנישע אַקטיוויטעטען, אויך די נערוועז צום מאַכען זעהן, הערען, שמעקען, אַז"ו. פון מוח צענטער געהן די שטאַפּעטען, וואָס מאַכען דעם פּולסירונג פון די גלידער, פאַר גשמיותדיקע מעשים און בע־

גרייפונג געפיהלען און עמאָציאָנען.

די האַרץ איז דער מיטעל־פונקט פון מענשענס ענערגיע און פערלאַנגען, פון דאָרט ווערען געטריבען די בלוטען צו די אָרגאַנען. מיר בעצייכענען דאָס לויט אונזער שוואַכער השגה. מיט גוטהאַרציגקייט אָדער בייזע, הייסע בלוטען, פון דער צענטראַלנער סטאַנציע צירקולירט די בלוטען, דער לעבענסזאַפט צו אַלע אָרגאַנען, ווי מיט אַ פאָמפ ווערט דער עסענץ, לעבענס־עליקוויד געשיקט דורך די אַרטעריעס, ווי דורך רערען צום גאַנצען קערפער, זי איז משפיע די פונקציעס פון מדות טובות, לגבי דער האַרץ ווערען מיר פערזאָגט. ״ואהבת את ה׳ אלהי׳ בכל לבבך״, דאָס איז כולל דעם אהבת המקום, ליבע צום וועלט באַשעפער און זיין שאַפונג ״יציר כפיו״ דעם מענש און גאַנצען קאָסמאָס... דאָס איז די גוטהאַרציגקייט, מיטלייד, אד״ג ווי דוד המלך זאָגט ״לב טהור ברא לי אלהי׳ ורוח נכון חדש בקרבי״. ווען די האַרץ איז ריין באַזעלט מיט מדות טובות, דאָס בענייעט די ריכטיגע אמת׳ע געפיהלען, פאַר אַלעמענס וואָהל און בעסטען.

די האַרץ פונקציאָנירט אָבער אויך, אַלס אויפברייזערען, הייסע בלוטען פאַר קנאה, שנאה, כעס, תאוה, אד״ג, די געפיהלען זיינען מעהרסטענס שלעכט, זיי זיינען אָבער אויך צייטענווייז נוצליך, ווי ס׳בעשטימט דער אין טוב מוחלט ואין רע מוחלט, קיין זאַך איז ניט גאָר גוט אָדער גאָר שלעכט, פון האַרצען קומט ליבע, רחמנות, ענערגיע, ענוה, שמחה און טוגענד, אָבער אויך אכזריות, גאוה, היפאָקריטסטוואָ, טרויער אַז״וו. די אינסטינקטיווע טרייב קרעפטען צו אַלע טאַטען, לויט די באַפעהלען דעם קאָנטראָל פון מוח, דער אַפאַראַט פון אינטעלעגענטען אורטייל די געהירען, באַרעכענען און דיינקען צו ס׳איז נוצליך אָדער שעדליך, דער הארצענס באַגעהר: צו ס׳וועט בריינגען גוטעס אָדער שלעכטעס, פאַר דער געזעלשאַפט און דעם אינדיווידיאום אַליין, דער געדאַנק ווערט גע׳דרשנ׳ט אין (ברכות נ״ד) אויף דעם אויסדריק אין פ׳ ק״ש ״בכל לבבך״ אַ רבים. בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע״. דער פערשטאַנד זאָל אורטיילען די האַרץ נייגונג פאַר הומאַנישע פרינציפען און פליכטען, לויט די עטיקס פון אונזער תורה און אמונה, וואָס זיינען סימבאָליזירט אַלס דער יצה״ט.

אומבאַרעכענטע האַרץ באַגערען, זיינען טהירישע אינסטינקטען בבחנת יצה״ר, ווי דער פסוק דריקט זיך אויס (בראשית ח׳) ״כי יצר לב האדם רע מנעוריו״, דעם מענשענס האַרבענס געפיהלען זיינען שלעכט ווען זיי קומען פון יוגענד תאות אָהן אַ ישוב הדעת, אָהן נשמה געפיהלען, וועלכע זיינען אַ רוח אלהי׳ ממעל, זיי זאָלען הערשען, די חז״ל פערשלייערען דעם מאָראַל מיט די מיסטישע ווערטער, ׳אם פגע בך מנול זה, משכהו לבית המדרש״. ווען שענדליכע פערלאַנגען רייצען דעם מענשען, ציה זיי אַריין אין בהמ״ד, זיין מוח זאָל באַדיינקען, אורטיילען באַרעכענען יעדען מענשענס געהירען זיינען דער שטדירונג לערנען פלאַץ, אַ הערליכער מחז״ל איז דאָ: ״בראתי יצר הרע, בראתי לו התורה תבלין, ווען ס׳איז בעשאַפען געוואָרען דער חומרשער אינס־

טינקט, דעם מענשענס ליידענשאַפטען איז גלייכצייטיג בעשאַפען געוואָרען די תורה, דער לערנען אַלס מעדיצין. שעהן פּאָעטיש זאָגט דאָ אַרויס אַ מדרש, ״צדיקים לבן ברשותן, ורשעים ברשות לבן״. צדיקים קאָנטראָלירען זייערע הערצער, רשעים ווערען באַהערשט פון זייערע הערצערס באַגערען. דאָס בעטען מיר אין דער תפלה ״אהבה רבה״ בעפאָר ק״ש: ״ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל״ רבש״ע אונזערע הערצער זאָלען זיין באַזעעלט מיט פערשטאַנד, מורסר און מדות, דאָס איז געווען ר׳ אלעזר בן ערך׳ס ענטפער צו זיין רבי ריב״ז אַ גוטע האַרץ, ווען זי פאָלגט דעם מוח, ס׳ווערען באַזיגט די תאוות, דער מאור התורה ואמונה קאָנטראָלירט די האַרץ ״רחמנא ליבא בעי״.

ר׳ יהושע אומר, חבר טוב, ווי עס איז שוין דאָ געוואָרען פריהער באַמערקט, גיבען די צוויי תלמידים אָן דעם זעלבען כלל, נאָר זיי צעטיילען זיך אין פּרטים, זייערביידענס טעאָריע אַז אַ מענש ווערט בעאיינפלוסט פון דער סביבה, אַ פאָלקס וואָרט זאָגט: ״זאָג מיט וועמען דו געהסט אַרום, וועל איך ויסען וואָס דו ביזט״. שלמה המלך זאָגט אויב דו ביזט אין אַ געזעלשאַפט פון צדיקים, ווערסטו דאָס אויך זיין, און ווען צווישען לצים, ווערסטו אויך זיין אַ לץ, געוועהנליך זיינען דאָ אויסנאַמען,, אין אַ געזעלשאַפט זאָלען זיין גוטע און שלעכטע, דאָך זאָל דער יחיד אויסערוועהלען צו זיין אין קאָמפּאַניע פון פיינע מענשען, ווייל ווען מען איז נאָהענט פון שמוץ, איז שווער אויסצוהיטען זיך מ׳זאָל ניט ווערען פערשמוצט, ווי דער פּסוק זאָגט, ״בהתחברך לרשע פרץ ה׳ את מעשיך״. ווען דו באַהעפסט זיך צו אַ רשע, ווערען דיינע מעשים אויך זיין שלעכט. ״אוי לרשע ואוי לשכנו״... וועה איז צום רשע און וועה איז צו זיין שכן, ביי די חז״ל ווערט אַרויסגעבראַכט דער מאָראַל, אַז ווען דער בשר ודם קומט פאַרן בית דין של מעלה, גיעלט ניט דער תירוץ אַז אין רום פיהרט מען זיך ווי די רוימער... זאָגט מען צום מענשען: ״כמקולקלים שבהם עשיתם, כמתוקנים שבהם לא עשיתם״. איהר האָט זיך געפיהרט, ווי די פערדאָרבענע פון זיי און ניט ווי די מאָראַלישע צווישען זיי וואָס גיפינען זיך איבעראַל.

דעם שלעכטען פערניכטענדען ביישפּיל זעהן מיר אויף שריט און טריט. דאָס איז דער איבעל, וואָס פערדאַרבט דעם יונגען דור, אָפּט ביז צו דער נידעריגסטער שטופע פון אויסוואורפען און פערברעכער ,ס׳איז צום בעדוויערען, וואָס פילע פון אונזערע פיהרער זעהן דאָס ניט, זיי בלאָנדזשען אויפן מסוכנ׳דיגען וועג פון אַסימילאַציע מ׳וויל זיך פערבלענדען מיט׳ן ״נהיה ככל הגוים בית ישראל״, אַ שעדליכער און שענדליכער סלאָגאַן, וואָס ס׳הערט זיך אָפט אין שוהל, אין דער פּרעסע, פון פלאַטפאָרמעס. ס׳טראָגט זיך אַרום די פּראַזע, וואָס ברייגגט אַ אַטמאָספערע פון זעלבסט פערלייקענונג, אידען! רוסיפיצירט, גערמאַניזירט, און אַמעריקאַניזירט זיך, דאָ ווערט אָנגעמערקט, אַז ס׳מיינט ניט, מ׳זאָל ניט איבערנעמען די פּראָגרעסיווע, ראַפינירטע, אידעען, פן די פיינע פּאָרגעשריטענע עלעמענטען ״מתוקנים שבהם״, נאָר געגען די פּוסטע נאַרישע לעבענס־פיהרונגען, דער זאָגענאַנטער נאָכמאַכונגען, די

קאָנסערוואַטיווען פון די רעפאָרמער, די אַזוי־בעצייכענטע מאָדערן אָרטאָדאָקסיע פון די קאָנסערוואַטיווס, און די אולטראַ אָרטאָדאָקס, געהן נאָך די מאָדערניזירטע, דער סך הכל איז: מ׳פאָלגט נאָך די מקולקלים שבהם.

אין שייכות מיט דעם אידעאַל, זאָגט ר׳ יהושע ״חבר טוב״, וועגען איהם איז אַרויסצונעמען אין ש״ס, אַז ער איז געווען דער גרויסער חכם, שטאַאַטסמאַן, שתדלן און זיין ראָליע אַלס מנהיג, תלמיד חכם און עסקן צבורי, אָבער זיין פריוואַטער לעבען, איז געווען פון אַ מסתפק במועט, אַנערקענט די אויטאָרעטירטע פערזאָן, ווען ער איז פערזענליך אַפילו געוואָרען שטאַרק געקריוודעט, ווי ביים עפיזאָד מיט חידוש החודש, ווען ער איז אַזוי שטריינג בעהאַנדעלט געוואָרען פון נשיא ר״ג, וואו די חברים האָבען זיך פאַר איהם אָנגענומען, אַז מ׳האָט צייטווייליג מעביר געווען דעם נשיא ר״ג. דאַמאָלסט האָט ער אָפגעשאַצט ווי ס׳איז גוט צו האָבען גוטע טרייע חברים, לויט זיין שיטה ״חבר טוב״, זיי זיינען נעטהיג, ווען מ׳וויל זיך האַלטען אַ עצה, סיי וועגען יראת שמים און סיי וועגען צרכי הכלל, ווען אַ מענש וויל וואָס טון, איז ער אָפט גענאַרט אין זיך אַליין, ער איבערשאַצט אָדער אונטערשאַצט זיך דער עגאָאיסטישער אינסטינקט, פערפיהרט דעם מענטשען, ״כי השוחד יעור״ דער מענש איז בלינד, דער מאָמענטאַלנער גענוס בעאיינפלוסט, אַז מ׳זעהט ניט קיין ווירקונג פון גאוה און תאות הכבוד, אָבער אַ גוטער חבר קאָן געבען אַ לאָגישע עצה צו זיין אויסגערעכענט און מאָראַליש.

אַ עהנליכען געדאַנק געפינען מיר אין (פרק א׳) וואָס ווערט געזאָגט ביי ר׳ יהושע בן פרחיה, ״עשה לך רב וקנה לך חבר״, דער לשון איז ניט דערזעלבער, אָבער דער רעיון איז געבויט אויפ׳ן זעלבען פרינציפ. אַז אַ מענש איז אַ געזעלשאַפטליכער, ער קאָן זיך ניט אָפזונדערען פון ציבור, טרויעריג איז אַ עלענדער לעבען, ווי ס׳דערצעהלט די לעגענדע וועגען ״נחום איש גם זו״, אַז ער האָט ערוואַכט פון אַ זיבעציג יאָהריגען שלאָף און דערזעהן נייע אומבעקאַנטע מענשען, האָט ער אויסגערופען ״או חברותא או מיתותא״, אָהן געזעלשאַפט איז ליעב דער טויט. אַזוי ווערט דאָס אויך אילוסטרירט אין תלמוד, ווי שווער ס׳האָט זיך געפלאָגט אדם הראשון, בעפאָר ער האָט בעקומען אַ שטיקעל ברויט, מיט וואָס פיר אַ מאַטערניש איהם איז אָנגעקומען צו האָבען אַ מלבוש.

ווי ס׳ווייזט אויס, איז אין עיקר, דער זעלבער פרינציפ ביי ר׳ יהושע און ר׳ יוסי, אַז מ׳דאַרף זיין אין אַ גוטער קאָמפאַניע, אָבער דער אונטערשייד אין דעם איינעם וואָרט ״חבר אָדער שכן״, צייגט אָן אויף צוויי בעזונדערע שיטות אין דעם טהעזיס, ״חבר״ מיינט אַ פערזאָן, מיט וועלכען מ׳האָט געמיינשאַפטליכע אידעען, מ׳איז פעראייניגט דורכצופיהרען, אַ רעליגיעזען, קולטורעלען, פאָליטישען, עקאָנאָמישען אָדער געזעלשאַפטליכען צוועק, וואָס טראָגט אין איין פאָרמע אָדער אַ צווייטער, אַ סאָרט אָרגאַניזירטע חבר׳שע טעטיגקייט דארום ראטה ר׳ יהושע ס׳זאָל זיין אַ גוטע ווינשענסווערטע מיטגלידערשאַפט.

דער בעגאַבטער שטאַאַטסמאַן, אַנערקענטער מנהיג האומה ביי די אידען אין דעם נאָכן חורבן דור, ווען זיין ווייטזעהענדער גרויסער רבי ר' יוחנן בן זכי איז געווען מיטן מיינונג, אַז נאָכן אידישען נאַציאָנאַלען בראָך, דורך רום, פּאָליטישען חורבן, פערלאָרענע זעלבסטשטענדיגקייט, דאַרף דער תורה צענטער פערנעמען דעם פּלאַץ פון הייליגען בהמ"ק, און די אַנדערע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס, די ישיבה אין יבנה און אנדערע תורה אַקאַדעמיעס, זאָלען זיין דער יסוד פון קיום האומה, האָט דער פעהיגער תלמיד זיינער ר' יהושע גענומען דעם זעלבען שטאַנדפּונקט, דער לערנען בחברותא, דער אויפקלערען און בעגרינדען די תורה שבכתב דורך די פעראייניגטע אָרגאַניזירטע לערנאַנשטאַלטען, מיט די אַנערקענטע אויטאָריטעטען, דער נשיא, דער אב בית דין, וואָס ער איז אַליין געווען, וועלען זיין דער סם־חיים פאַרן אידישען פאָלק, די הויפּט זיילען פאַר אַ פאָלק, וואָס האָט פערלאָרען זיין פּאָליטישע זעלבסטשטענדיגקייט און איז אונטערוואָרפען דעם קאַפּריז פון פרעמדע טיראַנישע הערשער, זיין דאָזיגע טעאָריע קאָן מען אַרויסזעהן פון אייניגע עפּיזאָדען, אין וועלכע ער איז געווע אַדינאַמישע פיגור, גענומען אַ פעסטע שטעלונג פערבייגעהן דעם אייגענעם כבוד, ווי ס'איז טיילווייז דאָ געוואָרען ציטירט.

זיין חבר ר' יוסי איז אויך געווען ר' יוחנן בן זכי'ס אַ תלמיד, און האָט וואַהרשיינליך געהאַלטען פון זיין רבי'ס שיטה, אָבער לויט ווי ער ווערט בעצייכענט אַלס חסיד, אַ מדקדק, וואָס האָט זיך געפיהרט לפנים משורת הדין, ער געהט דאָ אַ טריט ווייטער. ניט נאָר דאַרף מען האָבען גוטע חברים זיין פאַראייניגט צו דערגרייכען פיינע מאָראַלען, נאָר אַפילו מיט פערזאָנען, וואָס מ'האָט ניט קיין פאָרמאַלנע פעראייניגונג, איינער וואָס איז נאָר אַ שכן, זאָל אויך זיין אַ גוטער. מ'קאָן האָבען פאַר אַ שכן אַ ניט אידען, אין יענעם פעריאָד, ווען אידען האָבען אָנגעפאַנגען צו ווערען אַ וואַנדער, אַ גלות פאָלק, האָט זיך אָנגעהויבען די אומנאָרמאַלקייט ביי אידען, וואָס ציהט זיך ביז צו דער היינטיגער צייט, אַז אידען לעבען צווישען פערשידענע פעלקער מיט אַנדערע רעליגיעזע, קולטורעלע, און פּאָליטישע אָנשויאונגען, אָבער איינער קאָן און זאָל זיין טאָלעראַנט צום צווייטען. זיין גוטע שכנים.

ס'איז איצט אויפן טאָגעס אָרדענונג דאָ, אין נאָרט אַמעריקאַ אַ "גוד ניי־באָר פּאָליסי", מיט די לאַטין אַמעריקאַן רעפּובליקען, פון סויט און סענטראַל אַמעריקאַ, מענטשען פון אנדערע אָפּשטאַמונגען, זיטען, פילאָזאָפיעס, לעבענסבעגריפע אד"ג, דאָך קאָן מען זיין גוטע שכנים, מיט געמיינשאַפטליכע שטרעבונגען פאַר אַלעמענס אינטערעסען און וואויל זיין. דער געדאַנק ווערט באַטאָנט אין משל. "טוב שכן קרוב מאח רחוק". אפילו אַ ברודער קאָן אמאָל זיין פון ווייטען. אָבער אַ שכן איז דאָך שטענדיג נאָהענט, מיט פּאַקטישע אַלגעמיינע אינטערעסען, כאָטש טעאָרעטיש איז מען אָהן פאַראייניגטע חברות, די דעמאָקראַטישע דאָקטרין, מאַכט אַ גוטע בעקוועמע וועלט פאַר אַלעמענס וואויל און בעסטען. "שכן טוב".

ר' שמעון אומר, אויף אים האָט זייער רבי ריב"ז געגעבן דעם שבח, ירא

חטא". איז דאָ זיין מיינונג לשיטתו, זיין לעבענס אַרט, מורא צו האָבן פאַר זינד, מיינט, ווען מ'זעהט פאָראויס, צו וואָס שלעכטע מעשים ברענגען, דעם פועל יוצא פון זינד, עבירה גוררת עבירה, איין זינד ברענגט צו אַ צווייטער, ס'איז דאָ אַ מחז"ל, "אין אדם עובר עבירה, אלא אם כן נכנס בו רוח שטות"", אַ מענש טוט אַ עבירה, נאָר דאַמאָלסט, ווען ער ווערט בעאיינפלוסט פון נאַרישע געדאַנקען, ס'קומט אָן אַ פערפירעהרישער אָהן פערשטאַנד. אורטייל ווילען צו טון אַ פערברעכען, דעם זעלבען פרינציפּ בעטאָנט רבי ער וואָרענט "הסתכל בשלושה דברים, ואין אתה בא לידי עבירה", אַזוי זאָגט אויך עקביה בן מהללאל, דער תמצית ביי בידע תנאים איז "הסתכל, בעאָבאַכט, בעדיינק, ווען דו מענש וועסט זיין ביים קלאָרען פערשטאַנד, וועסטו ניט קומען "לידי עבירה", דו וועסט בעגרייפען די שלעכטע רעזולטאַטען, וואָס זינד בריינגען צום זינדער און צו די געגען וועלכע ס'ווערט געטון דער אומרעכט ווערסטו ניט זינדיגען.

מפרשים ערקלערען די בעדייטונג פון וואָרט "הרואה" דער וואָס זעהט, מיט וועלכען ר"ש דריקט זיך דאָ אויס, ווייל אין פשטות וואָלט זיין מעהר צוגעפּאַסט ווען ער וואָלט בענוצען דעם וואָרט "המחשב", דער וואָס באַרעכענט, אָדער "התבונן" דער וואָס בעטראַכט, זיי פרעגען אויך, ווי איז שייך צו זאָגען לגבי דעם אַלגעמיינעם מענשען, "הרואה את הנולד", דער וואָס בליקט אַריין אין דער צוקונפט, מיט דעם פלעגט מען בעצייכענען אַמאָל (זעה שמואל ט') דעם נביא און נסתלקה הנבואה, ס'איז מעהר ניטאָ קיין נביאים און לויט אַ מחז"ל, משחרב בי תהמקדש נטלה הנבואה מן הנביאים ונתנה לשוטים ולתינקות". זינט ס'איז חרוב געוואָרען דער בית המקדש, איז צוגענומען געוואָרען די נבואה פון די נביאים און ס'איז געוואָרען איבערגעגעבען צו נאַראָנים און קינדער. קאָן דאָך ר"ש ניט ראטהען און ריהמען דעם קינדערשען און נאַרישען גייסט, מיר געפינען אַז באַלד נאָכן חורבן האָט "ירמיהו הנביא זיך אויסגעדריקט מיטן לשון. "אני הגבר ראה עני", ער דער נביא האָט געקאָנט זיך בענוצען מיט דעם אויסדרוק, סיי לגבי דעם וואָס ער האָט טאַקע פשוט צוגעזעהן, בייגעוואוהנט דעם חורבן, און ער מיינט אַז מיט זיין רוח־הנבואה האָט ער פאָראויסגעזעהן די צרות און ליידען וואָס אידען וועלען האָבען.

די מאַסען פשוט'ע מענשען, קאָנען ניט זעהן, האָבען ניט די פאַנטאַזיע דעם פאָרשטעלונגס געפיהל, ווי גרויס ס'וועט זיין, דער אומגליק פון חורבן בית המקדש — הארץ — והאומה. די אַלע גלות ליידען, צרות, פורעניותן און געשלאָגענקייט וואָס ס'וועט קומען אויפן מאַרטירער פאָלק. דער אומגליק פון ניט זעהן איז אַ קאָלאָסאַלער, צוגעפּאַסט פאַר אַלע צייטען, ס'פאַלען קרבנות אין די מיליאָנען, אין די איצטיגע צייטען ווען ס'קומט פאַר די בלוטיגע פאַרברעכערישע מלחמה, ווען די מלאכי חבלה האָבען אַרויסגעפּוזעט פון תהום צו פערניכטען פראָגרעס און ציוויליזאַציע, אַ צאָהל בלוטדורשטיגע בעסטיעס, מאַניאַקעס מיט אַבנאָרמאַלע דעגענערירטע איינפאַלען זוכען צופרידענצושטעלען זייערע סאַדיסטישע תאות, זיי קאָנען זיך ניט זעטיגען מיט די טייכען

בלוט, אומגליקען, יסורים, פייניגונגען, פאַר זייערע אַמביציעס צו וועלען פערשקלאַפען די וועלט, די מאָנסטערס, וועלען סוף־כל־סוף זיך אַליין פערניכטען, זייער אייגענער גיפט, וועט זיין דער סם־המות צו די רעדל פיהרער און די בלינדע ניט־זעהענדע מיטן מאָרד לוסט, הערשענזוכענדע, זייערע נאָכפאָלגער זיי וועלען מוזען ווערן דערטרונקען אין דעם ים פון דער וועלטס־שנאה, געגען זייערע, מיט בלוט פערלאָפענע אויגען, פערשטאָפטע הערצער און פינסטערע מוחות, (דאָס איז מקוים געוואָרען אין 1945).

אויך דער וועלטס קאַטאַסטראָפע איז דער פועל יוצא פון בלינדקייט, ס'האָט געפעהלט דער "הרואה את הנולד", ווען די חיות רעות, נאַציס, פאַשיסטען, און די אַנדערע משחיתים, זיינען צום אַלעמען ערשטען בעפאַלען דעם "שה פזורה ישראל", די שלאַנגען האָבען איהם געמאַכט פאַרן שעיר לעזאזל", גענומען פערגיפטען דעם אידישען לעבען מיט אַלע סאָרטען גזירות־רעות, רדיפות, נגישות און פייניגען, איז די וועלט געווען בלינד צו זעהן די אידישע צרות, טויב צו הערען דעם אידישען מאַרכרירענדען וועה־געשריי יאָמערען און קרעכצען. מיט אַ פאַלשען תירוץ, אַז מ'דאַרף זיך ניט מישען

אין אַ פרעמדער מדינה'ס אינערליכע אָנגעלעגענהייטען, האָט מען געלאָזען די באַנדעס מערדער שאַלטען און וואַלטען, די גרויסע וועלט פאָליטיקער מיט ווייניג אויסנאַמען, האָבען פערוואַנדעלט דעם גרעסטען וועלט גליק: "שלום" אין דער שרעקליכער קללה "אַפיזמענט", ווען די בעסטיעס פערצוקען הונדערטער טויזענטער אידען, רויבען אַוועק איין לאַנד נאָכן צווייטען, פערברענען טויזענדער עקזעמפליאַרען פון ספרים מיט אַ הומאַנישען גייסט פון ציוויליזאַציע, און פערפייניגען צום טוידט אין קאָנצענטראַציע לאַגערען, דעם "עם הספר" און אַנדערע קולטור טרעגער פון פרייהייט, גלייכהייט, גערעכטיגקייט, מיטלייד, גוטסקייט און טאָלעראַנץ זיינען געווען נאַרישע פערפיהרטע, אַנדערע מיט אַוואַנטוריסטישע בייזוויליגע טענדענצען, זאָגענאַנטע ציוויליזירטע שטאַאַטסלייטע, וואָס האָבען געשמייכעלט, צו די מאָנסטערשע קאַניבאַלישע רוצחים.

מ'האָט ניט געזעהן די רעזולטאַטען, וואָס מ'האָט געלאָזען די באַרבאַרען זיך צו באַוואָפענען, ניט גענומען אין אָנבעטראַכט, די מיט פעך און שוועבעל אָנגעוויזענע אין העסליכע שלאַנגען גיפט פראָפאַגאַנדע ("מיין קאַמף") און פון די אַנדערע "ימח שמם'ס" צוויוכעטע נקמה קאַניבאַלען זשיפען... זאָל מען שלאָגען די אידען, פייניגען די טשעכען, פערניכטען עסטרייך, פוילען איז נאָך געווען פאַניע בראַט מיטן שלאַנגען געזינדעל, ווען פוילען ווערט אין 17 טעג צושמעטערט, נאָרוועגין פערגוואַלטיגט, נאָך אַ טוצען מדינות פערניכטעט און אונטעריאָכט, ווען דער ענגלישער "שור הבר (בול בלע"ז) האָט ערוואַכט פון זיין אַפיזמענט הינער פלעט, ווען בעלגיע און פראַנקרייך ווערען פערראַטען, שאַלטען נאָך און וואַלטען איזאָלאַציאָניסטישע "אין רואה'ניקעס", שטערען אויף שריט און טריט, דעם גדול הדור ביי אונז, און אין בריטאַניע, די בעגאַבטע מיט'ן (רואה את הנולד...)

קליינע פערבלאָנדזשעטע קורצזיכטיגע חכמים האָבען געוואָלט איינרעדען, אַז אַלעס וועגט איבער דער "שלום יהיה לי׳ זיי האָבען ניט בעגריפען, דעם עלעמענטאַרען נאַטור אינסטינקט אַז ווען אַ חיה רעה, האָט נאָר איינמאָל פערזוכט מענשישע פלייש, וועט זי שוין זוכען צו פערצוקען מעהר מענשען, אַ קאַניבאַל וואָס האָט איינמאָל טועם געווען מענשען פלייש וועט שוין פערבלייבען אַ מענשען פרעסער... די זאָגענאַנטע דיפלאָמאַטען האָבען געמעגט וויסען פון מאָראַל, "אין שלום אמר ה׳ לרשעים", די רשעים וואָס פערניכטען די אידען, זוכען ניט קיין שלום, זיי וועלען זיך ניט בעגוגענען מיט די שוואַכע מדינות, זיי ווערען שטאַרקער פון יעדען קרבן, וואָס זיי פערצוקען די וועלט קאַטאַסטראָפע קאָן ווערען בעצייכענט מיטן פרינציפ פון מחז"ל: "ווען ג־ט וויל בעשטראָפען די שעפסען, שיקט ער זיי צו אַ בלינדען פאַסטוך אַ "אין רואה" מנהיג. ווייט זעהענדע דיפלאָמאַטען און אפילו פשוטע חי־וקים׳ס האָבען געהאַט דעם חוש, זיי האָבען בעגריפען, אַז באַרבאַרען און ליגנער, מוזען ווערען מיט די שטאַרקסטע מיטלען געבונדען, בעסטיעס דאַרפען ווערען געהאַלטען געצאַמט פערשפאַרט אין זיכערע שטייגען, מצורעים זאָלען זיין קאַראַנטירט, מחוץ למחנה, און פאַרן קיום העולם איז נעטהיג דער: "ובערת הרעה מקרבך," שלעכטס בעסטיאַלישעס, מוז ווערען אויסגעוואָרצעלט . . .

דער פון פאַראויסזעהן דעם פועל יוצא פון טאַאטען, ווערט פיין גע׳דרש׳ענט אין (מס׳ ב"ב ע"ח) אויפן פסוק "על כן יאמרו המושלים, באו ונעשה חשבון", די געוועלטיגער זאָגען, קומט מיר וועלען מאַכען אַ רעכענונג. דאָס איז אַ פערשלייערטע אָנדייטונג צום מענשענס עטיקס, מענשען מיט אַ שטאַרקען ווילען, וואָס געוועלטיגען איבער זייערע אימפולסען, באַהערשען זייערע טהירישע אינסטינקטען, זיינען די וואָס האָבען די אייגענשאַפט צו מאַכען אַ רעכענונג אַרויסזעהן די רעזולטאַטען וואָס מעשים בריינגען. דער רעיון איז אויך פערשלייערט אין דעם פסוק פון (פרשה האזינו) וואו משה רבינו זאָגט די אידען, דברי תוכחה, בעפאָר זיין פטירה "עם נבל ולא חכם", אַ אומווירדיגער פאָלק, ניט קיין חכם, איז מען מדייק, אַז ס׳האָט דאָרט בעדאַרפט זיין אַ בעצייכענונג מיט אַ נעגאַטיוו, געגען עם נבל אַ אָפשייליכער פאָלק, האָט דער געגענזאַץ געדאַרפט זיין "ולא צדיק", אָהן גערעכטיגקייט, אָדער ווען דער אויספיהר איז "ולא חכם, ניט קיין קלוגער, האָט דער פאָזיטיוו געדאַרפט זיין: "עם סכל, כסילים אד"ג נאַראָנים ניט קיין קלוגע, אַזוי וואָלט געווען אַ אויסגעהאַלטענע מליצה אָבער נבל און חכם זיינען ניט פון איין קאַטעגאָריע. זיי קאָנען ביידע זיין ביי איין אינדיווידיאום, אַ "חכם להרע, אַ "חסיד שוטה".

ר׳ שמעון בעצייכענט דאָ דעם ענטפער אויף ר׳ יוחנן בן זכי׳ס פראַגע צו געפינען דעם גוטען וועג, אַז דאָס איז ניט דער אויבערפלעכליכער קלוגער וואָס קאָן אויך זיין אַ חכם להרע. נאָר דער יעניגער וואָס בעטראַכט, באַרעכענט, זעהט פאָראויס דעם רעזולטאַט פון מעשים, דער וואָס בעגרייפט דאָס ניט, איז ניט נאָר שלעכט, נאָר אויך נאַריש פאַר אומבעטראַכטע, ניט צו זעהן

אין פאַראויס דעם רעזולטאַט, סיי אין שייכות בין אדם למקום, און סיי בין אדם לחבירו, ווערט מען אַם ענדע באַשטראָפט. ״סוף גנב לתליה״, ביי אַ מענשען וועקען זיך אויף געוויסענסביסע געפיהלען פון חרטה, וואָס פערשאַפען עגמת נפש און צער. אויסהערענדיג די פערשידענע שיטות און געגענשטאַנדען, וואָס זיינען ווינשענסווערט פאַרן מענשענס וואויל זיין, פאַרן בענעפיט פון יחיד און דעם כלל, יעדערער פון די תלמידים האָט בעגרינדעט אַ געוויסען מאָראַל לויט זיין אַנשויאונג. גיעט ריב״ז זיין מיינונג.

״רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם, ״שבכלל דבריו דבריכם״. מ׳קאָן דאָ באַמערקען, אַז ריב״ז זאָגט ניט אַז ר׳ אלעזר בן ערך איז בעסער קליגער, ריכטיגער, אמת׳ער פון די אנדערע, ווייל ״אילו ואילו דברי אלה׳ חיים הם״. אַלעמענס אָנגעגעבענע עטיקס זיינען ריכטיג. זיי זיינען דער גוטער וועג פאַרן מענשענס פיהרונגען. ער זאָגט אָבער אַז ר׳ אלעזר בן ערך׳ס פרינציפ פון ״לב טוב״ איז כולל זייערע אַלעמענס פרינציפען. דאָ רעדט זיך ניט וועגען דער גשמיותדיגער גוטע האַרץ וואָס איז גוט און געזונד פאַרן קערפער. נאָר דאָ ווערט בעצייכענט דעם מענשענס געפיהלען, ווען דער מענש איז באַזעלט מיט אַ גוטע האַרץ, וואָס ס׳מיינט, ווי ס׳איז דאָ בעהאַנדעלט געוואָרען, אַז די האַרץ ווערט קאָנטראָלירט פון שכל, ניט דער מענש ווערט באַהערשט פון דער האַרצ׳ס געפיהלען און פערלאַנגען, נאָר זי איז רעגירט ביי די אינטעליגענטע אויסרעכענונגען, דאַמאָלסט פאָלגען שוין נאָך די אַלע גוטע טהעזיסען וואָס די תלמידים האָבען אָנגעגעבען.

דער מענש האָט דאַמאָלסט אַ גוטע אויג, מ׳איז ניט עגאָאיסטיש צו וועלען, אַלעס פאַר זיך דיינקען נאָר פון די אייגענע אינטערעסען, מ׳פאַרגינט, אַז אַלעמען זאָל זיין גוט, מ׳קומט אין גוטע געזעלשאַפט, אַ גוטער חבר, אַ פיינעם שכן, מ׳שטרעבט צוזאַמען מיט חברים פאַר נאָבעלע צוועקען, אידיאַלע דערגרייכונגען, מ׳פאַרטראָגט זיך מיט׳ן שכן, טאָלעראַנט צו זיינע פיהרונגען, מעג ער זיין פון אַן אַנדער נאַציאָן, קלאַס און וועלט אנשויאונג, איז מען גוטע שכנים, צו וועמען מ׳קאָן זיך פערטרייען וועגען אַלגעמיינע אינטערעסען, מיט גוטע האַרץ געפיהלען גיט מען ניט נאָך די אימפולסען באַגערען בלינדערהיים, אַלעס ווערט פאָראויס באַרעכענט, די רעזולטאַטען וואָס די מעשים וועלען ברייגגען אין דער צוקונפט זיי זאָלען ניט זיין שעדליך אונמאָראַליש פאַר זיך און אַנדערע . . .

אָמר להם, צאו וראו, איזו היא דרך רעה, שיתרחק ממנה האדם. רבי אליעזר אומר, עין רעה, ר׳ יהושע אומר, חבר רע, רבי יוסי אומר, שכן רע. רבי שמעון אומר, הלוה ואינו משלם. אחד הלוה מן הָאָדם, כלוה מן המקום. שנאמר, לוה רשע ולא ישלם, וצדיק חונן ונותן. רבי אלעזר אומר, לב רע. אמר להם, רואה אֲני את דברי אלעזר בן-ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם.

ער האָט צו זיי געזאָגט, וועלכער איז דער שלעכטער וועג וואָס דער מענש זאָל זיך דערווייטערען פון איהם. ר׳ אליעזר זאָגט, אַ שלעכט אויג. ר׳ יהושע זאָגט אַ שלעכטער, חבר ר׳ יוסי זאָגט אַ שלעכטער שכן, ר׳ שמעון זאָגט דער וואָס אַנטלייעט און ער באַצאָהלט ניט. דער וואָס לייט פון מענשען איז ווי ער וואָלט אַנטלייען פון ג־ט. ווי דער פסוק זאָגט: דער רשע אַנטלייט און ער בעצאָהלט ניט, און דער צדיק, ער לייטזעליגט און ער גיט. ר׳ אלעזר זאָגט, אַ שלעכטע האַרץ, האָט ריב״ז זיי געזאָגט, איך זעה ר׳ אלעזרס רייד, פון אייערע ווערטער, זיי זיינען כולל אייערע רייד.

אויסהערענדיג די ענטפערס פון זיינע תלמידים, וועגען מדות טובות, זיטליכקייט ביים מענשען, די מיטלען, וואָס זיינען לויט יעדען איינעם פון זיי דער גוטער וועג פאַרן מענשען, פרעגט ריב״ז ביי זיינע תלמידים דעם נעגאַטיוו, די שלעכטע פיהרונגען.

וועגען דער צווייטער פראַגע פון ריב״ז צו זיינע תלמידים דאַרף מען רעכט מאַכען איניגע שוועריגקייטען, ס׳ווייזט אויס אויבערפלעכליך, אַז די פראַגע איז אין גאַנצען ניט געווען נעטהיג, ווייל ווען זיי האָבען געגעבען זייער מיינונג, מכוח די ווינשענסווערטע פרינציפען, איז דאָך ממילא פערשטענדליך אַז דער קאָנטראַסט פון גוט איז שלעכט, ״מכלל הן אתה שומע לאו״, און אַזוי ווייזט דאָך טאַקע אויס איז געווען, ביי פיער פון די פינף, וועלכע האָבען

גאָר ניט מחדש געווען נאָר געביטען דעם וואָרט "טוב פאַר רע". מ'דאַרף אויך פאַרשטעהן דעם דיוק אין לשון, ווען ביים גוטען וועג האָט ריב"ז בענוצט דעם וואָרט "שידבק", ער זאָל זיך באַהעפטען, דאָס מיינט ווערען איינס, צוזאַמען באַהעפט מיט די גוטע מדות, זיי זאָלען זיין אַ טהייל פון מענשען, ס'איז ניט גענוג צו זיין נאָהענט פון גוטען וועג, אָבער ווען ס'איז די פראַגע פון שלעכטען וועג, איז שוין ניט גוט גענוג דער ניט באַהעפטען זיך, נאָר עס טויג אַפילו ניט צו זיין נאָהענט, מ'דאַרף לחלוטין דערווייטערען זיך פון שלעכטען וועג. ס'האָט בעדאַרפט זיין אָדער "שידבק און שיפרד" אָדער "שיתקרב און שיתרחק".

ווארום זעהן מיר אַז פיער תלמידים זיינען גאָר ניט מחדש, ווי מיר האָבען שוין באַמערקט, אַז זיי בייטען נאָר דעם וואָרט "טובה" פאַרן וואָרט "רעה", אָבער אַנדערש איז לגבי ר' שמעון, ביי וועלכען ס'ווייזט אויס, אַז ער זאָגט וועגען שלעכטען וועג, גאָר אַ אנדער זאַך, וואָס ס'האָט ניט קיין שום שייכות, צו זיין סלאָגאַן וועגען גוטען וועג, ער איז אויך פערשידען פון זיינע חברים, וועלכע די פיער גיבען זייערע רעיונות מיט אַ קורצען כלל פון עטליכע ווערטער און ער גיט אַ גאַנצע אָבהאַנדלונג, ווען אַ פערזאָן, וואָס איז ניט עהרליך צו צאָהלען זיינע חובות, און רעדט אַרום דעם שלעכטען וועג, פון פערשידענע אַנגלען, און זיין דאָזיגען פרינציפּ, ווייל ער באַפעסטיגען מיט אַ ראיה פון אַ פסוק, די שוועריגקייטען דאַרף מען ערקלעהרען.

אין די שמונה פרקים להרמב"ם ווערט ערקלערט די פאָלגענדע כללים: ווען ס'האַנדלעט זיך וועגן אַ דבר הלכה זיינען דאָ צוויי בעשטימטע וועגן, ס'איז שייך צו געבען אַ אַ הלכתא פסיקתאַ, אַז דאָס איז מותר אָדער אסור, פטור אָדער חייב, כשר אָדער טרפה, אַ מצוה אָדער אַ עבירה. אָבער ווען ס'האַנדלעט זיך וועגען אַ מידה, אַ זיטליכקייט איז אויך דאָ אַ גוטער און שלעכטער וועג אין אַלגעמיינע טערמינען נאָר ס'איז ניט אויסשליסליך "אין טוב מוחלט ואין רע מוחלט", ס'איז ניטאָ קיין בעשטימטע גוטעס אָדער שלעכטעס, ס'איז אַמאָל צום גלייכסטען צו זיין אַ שב ואל תעשה, מ'דאַרף גאָר ניט טון... ס'קאָנען אויך זיין איבערטריבענע גוטסקייט, וואָס ס'ווערט אין פאָלקס שפּראַך בעצייכענט אַלס אַ "וצדקתך" ס'איז דאָ אַ עקסטרים שלעכטע מדרגה און אַ מיטעל וועג, דער שביל הזהב. לויט דער טעאָריע פון פיעל מדרגות און מדות האָט ריב"ז געפונען פאַר נעטהיג צו מאַכען אַ דאָפּעלטע פראַגע ביי זיינע תתלמידים, נאָך זייער אָנצייגען דעם גוטען וועג האָט ער ווידער זיי געפרעגט, זיי זאָלען אָנדייטען און ערקלערען דעם שלעכטען אָרט, ווייל ניט שטענדיג איז שלעכט דער היפוך פון גוט ס'איז דאָ דער מיטעל-וועג.

לויט דער שיטה איז שייך צו זאָגען, ביי גוטע מדות דעם לשון "שידבק", ער זאָל זיך באַהעפטען, גוטע זיטען דאַרפען זיין אַ טהייל פון מענשענס איך, ס'איז ניט גענוג וואָס מ'איז אַ שב ואל תעשה", למשל גניבה איז דאָך געוויס אַ מידה מגונה, שווינדעל איז אַ פערברעכען, אָבער ס'איז ניט גענוג ווען מ'איז דאָס ניט, און מ'איז אויך אַ קמצן, מ'נעמט ניט קיין אַנטייל אין

עניני הכלל, מ'גיט ניט קיין צדקה, כאָטש ס'איז דאָ אַ מעגליכקייט יא צו געבען, העלפען אָרעמע, אינסטיטוציעס, ערפילען נאַציאָנאַלע, רעליגיעזע און געזעלשאַפטליכע פליכטען, אַזאַ פערזאָן מעג ער זיין עהרליך ביז גאָר קיינעם ניט צו בע'גנב'ענען, בעשווינדלען איז ער נאָך אַלעס אַ מאָראַלישער פערברעכער, אפילו ביי וועלט רעגירונגען, ווערען בעשטראָפט די וואָס ערפילען ניט זייערע בירגערליכע פליכטען, ניט צאָהלען די ריכטיגע טעקסעס, מיליטערישע פליכטען, גראַדע ווי שווינדלער און בעטריגער.

מדות רעות איז ניט גענוג וואָס מ'איז ניט באַהעפט צו זיי, נאָר מ'מוז זיך פון זיי דערווייטערען, ניט האָבען קיין מגע ומשא מיט פערדאָרבענע געוויסענלאָזע מענשען, ווייל אין אַ סביבה פון רשעים, ווערט מען פון זיי בעאיינפלוסט, מ'לערענט זיך פון די שלעכטע מעשים, פערפירערישע חברים זיינען זינדיגע שכנים, ווי דוד המלך פאַנגט אָן דעם תהלים ״אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים, ובדרך חטאים לא עמד, ובמושב לצים לא ישב״. וואויל איז צום מענשען, וואָס פאָלגט ניט נאָך די עצה פון רשעים, געהט ניט אין וועג פון זינדער, זיצט ניט אין דער געזעלשאַפט פון אָפשפעטער. אָבער דאָס איז נאָך ניט גענוג ס'דאַרף נאָך זיין ביי איהם דער ווילען פון דער ג־טליכער תורה, האַנדלען לויט די תורה פרינציפען וועגען חבר'ן זיך מיט אַ רשע זאָגט דער נביא, בהתחברך לרשע פרץ ה' מעשיך. אַזוי ווערט אויך געזאָגט ״אוי לרשע אוי לשכנו״.

ווי דער ענין איז שוין געווען דאָ פריהער אַרומגערעדט טהיילען זיך איין ריב״ז תלמידים אין צוויי פאָרען און ר' שמעון בעזונדער, ווי לגבי דעם דרך הישר איז דאָ ביים קאָנטראַסט, זעהן ״ר' אֶליעזר בן הורקנוס און ר' אלעזר בן ערך״, דעם הויפט פאַקטאָר פון מענשענס מעשים אין זיינע פערזענליכע זיטען, זיינע נייגונגען, וואָס ווערען אויף איהם בעאיינפלוסט ווי די חז״ל דרש'נען אויפן פסוק אין דער פ' פון ק״ש: ״ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם״, ״עינא ולבא תרי סרסרי דעבירה״ מ'זאָל ניט נאָכפאָלגען דעם באַגעהר, אימפולס, פון האַרץ און אויגען, זיי זיינען די פערמיטלער צום זינדיגען, צדיקים געוועלטיגען איבער זייערע הערצער, רשעים ווערען באַהערשט פון זייערע הערצער ווען ס'געהט אָן דער מלחמת היוצרים, דער קאַמף אין מענשען, צווישן דעם, וואָס ווערט פערזאָניפיצירט אַלס דער ״יצר הטוב און יצר הרע״, דער שטרייט צווישען טוגענד און ליידענשאַפטען, זיטען מאָראַלס, פרינציפען און עטיקס, געגען טהירישע תאות, בהמות אינסטינקטען איינגעהאַלטענקייט, קאָנטראָלירען זיך, געגען שוואַכקייט, לייכטזיניגקייט, נאָכגעבונג און צולאָזענקייט, דער סימבאָליסטישער קאַמף ביי זיי, איז עין טובה, לב טוב, אָדער רעה.

די צוויי האָבען אַמיינונגס פערשידענהייט אין די פרטים. לויט ר' אב״ה איז די אויג, דער פענסטער צום מענשענס מוח זיין אָפשאַצונג, אורטהייל, אַנאַליזאַציע, קריטיק בעטראַכטען און נאָכדיינקען, וואָס ס'איז גוט און שלעכט. קנאה, שנאה, ניט פערגינען, אָדער גערעכטיגקייט יושר וצדק,

זיינען די דאָמינירענדע, וועג־ווייזער באַהערשער פיהרער און באַפעהלער פאַרן מענשענס מעשים, אידעאַלען און שטרעבונגען, דער געגענזאַץ צו אַ אויג פון וועלכער ס׳שטראַהלט ליכטיגקייט און לויטערקייט, איז די בייזע, פינסטערע גייציגע אויג, וואָס דערפיהרט מאַכט צו בלאָנדזשען ווערען געשטרייכעלט. ראב״ע זאָגט דער שלעכטער וועג איז דער פועל יוצא פון אַ פערדאָרבענער האַרץ, ס׳זיינען דאָ אידען פרומע לגבי עבודת הבורא, און איינגהאַרציגע בין אדם לחבירו, וואָס זוכען מטהר צו זיין דעם שרץ בק״ן טעמים, צבועים וואָס מיינען צו באַרעכטיגען זייערע מעשים תעתועים, זיי געפינען אַ פתחון פה אַריינצולייגען די טומאה אין דער יראה, אַז זיי זיינען אויסען לשם שמים, זיי פיגורירען אַלס מקנאי קנאת ה׳ אָבער באמת געוועלטיגט איבער זיי דער ״שטן המשחית דער יצר לב האדם רע מנעוריו״, די זיינען עגאָאיסטען וואָס זיינען נאָך געוואָרען צוגענאָגעלט צום שאַנד קלאָץ ביים אדון הנביאים אין (פ׳ נצבים ווערען זיי כאַראַקטעריזירט מיט די ווערטער: ״פן יש בכם שורש פורה ראש לענה, זייט געוואָרענט, טאָמער געפינט זיך ביי אייך פערגיפטעטע הערצער מיט דעם ביטערען ווערמוט, וואָס זאָגען שלום יהיה לי, כי בשרירות לבי אלך״, זיי אַרט ניט דער צרת הכלל, דעם צער האומה, פערפירטע מיטן פאַלשען סלאָגאַן פון אייסאָליישאָניזמוס, אַז יעדערער דאַרף זאָרגען נאָר פאַר זיך, זיין פערזאָן, זיין פאַמיליע, זיין קלייזעל... ״שלום יהיה לי״. דער וועלטס אומגליק, לאַנדס קאַטאַסטראָפע, און אַ נאַציאָנאַלער חורבן אינטערעסירט איהם ניט. לגבי די איברים המדולדלים, פערדאַרטע צווייגען, זאָגט מרע״ה, ״לא יאבה ה׳ סלוח לו״. קיין ג־טליכע פערגעבונג צו די איינגהאַרציגע, אַ תוכחה מיט שטרייגנע פורעניותן, ביטערע קללות פאָלגען נאָך די רשעותדיגע עגאָאיסטען. די ווערען בעצייכענט ביי ר׳ אלעזר בן ערך, מיט ״לב רע״.

די צווייטע פאַר ר׳ יהושע מיט ר׳ יוסי בעגרינדען, אַז מדות זיינען דער פועל יוצא פון דער סביבה, ״עם חסיד תתחסד, עם גבר תתבר, ועם עקש תתפל״. איז מען צווישען פרומע עהרליכע, איז מען ווי זיי, צווישען פערדאָרבענע, בלאָנדזשעט מען נאָך זיי. דער געזעלשאַפטס איינפלוס, פראָפאַגאַנדא, דאָקטרינס און נאָכאַהמונג, אַסימילאַציע האָט זיין ווירקונג מ׳זאָל יענע נאָכפאָלגען: ר׳ שמעונס אָפשאַצונג, אָנצייגונג, וואָס ס׳איז דער שלעכטער וועג, האָט אַ שייכות מיט זיין פריהערדיגען מאָראַל וועגען גוטען וועג, ווי ס׳איז דאָ פריהער געוואָרען אַרויסגעבראַכט, אַז מ׳דאַרף זיין פאָרזיכטיג. בעגרייפען די רעזולטאַטען, וואָס דעם מענשענס מעשים קאָנען בריינגען. וועמען ס׳פעהלט דער בעגריף און ער זינדיגט, איז ער אַ חוטא, און נאַריש, דער וואָרט ״סוטה״ אַ פרוי וואָס זינדיגט, ווערט ביי די חז״ל גע׳דרש׳נט ווי ״שוטה״, זי באַנאַרישט זיך און אַזוי בעצייכענט דאָס מרע״ה ״עם נבל ולא חכם״, אַ פערדאָרבען פאָלק וואָס איז ניט קלוג״.

אַזוי אַנאַליזירט איצט ר׳ שמעון אין זיין ענטפער אויף ריב״ז צווייטע פראַגע. ער קומט צו דער מסקנא מיט אַ משל, ווען אַ מענש איז ניט עהרליך,

הלוה רשע ולא משלם" איז ער אי אַ בעל עולה און אי נאַריש, ער טוט דאָך זיך אַליין שאַדען, ער וועט מעהר ניט האָבען קיין קרעדיט וואָס ס'וועט איהם פיהרען צו אַ פינאַנציעלען אונטערגאַנג. אַזוי זיינען די וואָס לייען פון ג"ט, וואָס ער איז דער "חונן ונותן", דער "מנהיג העולם איז הזן ומפרנס לכל". אויך פאַרן אָרעמאַן איז באַשטימט זיין פרנסה, נאָר כדי מזכה צו זיין דעם נותן, איז מגלגל די השגחה פרטית, אַז דער מקבל זאָל דאָס באַקומען דורכ'ן נותנ'ס שליחות, ער איז ווי אַ גבאי צדקה, ווען מ'באַפעהלט מן השמים צו פערזאָרגען דעם נויטבאַדערפטיגען, ווען איינער ווערט געבענטשט מיט עשירות איז אַ געוויסער טהייל פון זיין פערמעגען נאָר אין זיין רשות, בתורת הלואה מן השמים, ער זאָל דאָס געבען דעם נצרך, פערפעהלט ער דאָס צו טון, איז ער אַ "לוה רשע ואינו משלם". ער איז ניט טרויענסווערטה, צו זיין דעם רבש"ע'ס קאַסירער אויפן עולם התחתון, די קאַסע ווערט ביי איהם צוגענומען. ער בלייבט אַ נאַר און אַ בעל עולה.

אויך בנוגע די ענטפערס אויף דער נעגאַטיוו פראַגע, באַשטימט דער רבי, אַז אַ שלעכטע האַרץ איז דער אבי אבות הטומאה. ער האָט געלעבט אין צייט פון חורבן בית שני, וואָס ס'איז געווען דער עונש פאַר שנאת חנם. בייזע פיינדליכע הערצער, אַ ביטערער שטראָף, וואָס האָט געבראַכט דעם צוויי־טויזענט יאָהרגען גלות, וואו אידישע ליידען ווערען ערגער יסורימדיגער, פון טאָג צו טאָג, מיר געהען מדחי אל דחי, "אין יום שאין קללתו מרובה משל חבירו". דער עונש איז פיעל פיינליכער, ווי פאַר די האַרבע עבירות ביים חורבן בית ראשון, וואָס זיינען געווען ע"ז גע"ר און שפיכת דמים. מיטן זעלבען מאָראַל איז די אַלעגאָריע אין מאמר פון ר' עקיבא אין (פרק ג').

"הכל נתון בערבון, החנות פתוחה והחנוני מקיף, והפנקס פתוח, והיד כותבת, וכל הרוצה ללות יבוא וילוה". אַלעס ווערט געגעבען צום מענשען מיט אַ משכון, אַ אָפענע קראָם, דער קרעמער באָרגט אויף וועלכעס עס ווערט געפיהרט אַ פינקטליכע בוכהאַלטערע, אַלעס ווערט פערשריבען, קיין זאַך ווערט ניט געשיינקט. די מאָהנער דערמאָנען, אַז מ'דאַרף בעצאָהלען די חובות, ערפילען די פליכטען, און די וואָס ווילען ניט צאָהלען אַנערקענען ניט זייערע התחייבות'ן, ווערט דער משכון פערהאַלטען, ס'ווערען ניט פערשוויגען די מעשים רעים. פוקד עון אבות על בנים", ווען איינעם ווערט געגעבען פרנסה, עשירות, איז דאָס מיטן תנאי ער זאָל ערפילען זיינע פליכטען, זיין שליחות.

צו ווייזען, אַז די השגחה פרטית איז אַ "זן ומפרנס לכל", דער פורש מן הצבור, וואָס זאָגט "שלום יהיה לי", איז אַ "לוה רשע ולא ישלם". וועגען אַזעלכען זאָגען די חז"ל, "כל שאינו מצטער עם הצבור, אינו רואה בשמחתה". דער וואָס פיהלט ניט די ליידען פון זיינע מיטמענשען, נעמט ניט קיין אנטייל אין כלל'ס אינטערעסען, וועט ניט זוכה זיין צו זעהן, ווען דער כלל וועט ווערען אויפגעריכט. דאָס איז ר"ש פערגלייכעניש אַז מדת הקב"ה כמדת בשר ודם, אחד הלוה מן האדם כלוה מן המקום.

ווי דער ניט עהרליכער וואָס וויל ניט באַצאָהלען אַ חוב צו אַ מענשען

איז מעהר ניט קיין בעל בטוח, אַזוי איז דאָס מכוח די חובות פליכטען פון מענשען צו ג־ט, דאָס אַלעס פאַרמולירט ריב״ז איז כולל דער ״חובת הלבבות״, די האַרציגע פליכטען, דאָס ווערט געבעטען ״לב טהור ברא לי אלה׳ ורוח נכון חדש בקרבי״, מיט אַ ריינע האַרץ, ווערט דער מענש זיין באַזועלט מיטן ריכטיגען גייסט, דאָס וועט כולל זיין, דעם דרך הישר אין אַלע זיינע פאַזען.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה ט״ו

הם אמרו שלשה דברים. רבי אליעזר אומר, יהי כבוד חברך חביב עליך, כשלך, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך, והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן, שלא תכוה, שנשיכתן נשיכת שועל, ועקיצתן עקיצת עקרב, ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש.

זיי האָבען יעדערער געזאָגט צו דריי זאַכען. רבי אליעזר זאָגט, (1) דיין חברס כבוד, זאָל ביי דיר זיין אַזוי ליעב, ווי דיין אייגענער. (2) זאָלסט ניט ווערען לייכט אין כעס. (3) טו תשובה איין טאָג בעפאָר דו שטאַרבסט. (4) זאָלסט זיך וואַרעמען אַנטקעגען דעם פייער פון חכמים. (5) און היט זיך פאַר זייערע קוילען, זאָלסט זיך ניט צוברענען ביי זיי. זייער ביס איז דער ביס פון אַ פוקס און זייער שטעכען איז דאָס שטעכען פון אַ עקדיש. זיי היפּנאָטיזירען, ווי דער ברענענדיגער שלאַנג און אַלע זייערע רייד איז ווי פייערדיגע קוילען.

ר׳ עובדיה מברטנורה, אין זיין פירוש אויף משניות, וועלכער ווערט מעהרסטענס גערופען סתם. דער ״רב״ באַמערקט אויף דער משנה, ״הם אמרו שלשה דברים״. יעדערער פון די ריב״ז תלמידים האָבען געזאָגט, וועגען דעם ענין פון מדות צו דריי זאַכען. סיי בנוגע זיטליכקייט און פערזענליכע פיהרונגען, בין אדם לחבירו, סיי וועגען עטיקס, מאָראַלישע פרינציפּען, מכוח דער הנהגה בין אדם למקום. אָבער אין עניני הלכה, וועגען אסור און מותר, פטור און חייב אז״וו, האָבען זיי פיעל מעהר געזאָגט, געפּסק׳ענט, מפלפל געווען, זיי ווערען אָפּט דערמאָהנט אין דער משנה.

צום ערשטען ווערען געבראַכט די מוסר אָנווייזונגען טהעזיסען פון ר׳ אליעזר, וואו ס׳ווייזט אויס צו זיין אַ סתירה, ווען ס׳ווערט געזאָגט, ״הם אמרו שלשה דברים״״ מיינט אין פשטיות אַז זיי אַלע בעזאַמען, ניט יעדער

איינער בעזונדער, האָבען געזאָגט די דריי זאַכען, און דאָ פאַנגט זיך אָן ביי ר׳ אליעזרן אַליין ניט נאָר דריי נאָר גאָר פינף, ווי פאָלגענד: (א) ״יהי כבוד״, (ב) ״ואל תהי״, (ג) ״וישוב יום אחד״, (ד) ״והוי מתחמם״ (ה) ״והוי זהיר״. מ׳דאַרף דארום דאָ פערשטעהן אַז דאָ ווערט פערהאַנדעלט אַ המשך צו די פריהערדיגע. ווען ריב״ז האָט געפרעגט ביי זיינע תלמידים אַ טאָפּעלטע פראגע, זיי זאָלען אַרויסגעהן און בעטראַכטען דעם גוטען אָדער דעם שלעכטען וועג, ווי אַ מענש זאָל זיך פיהרען, זיי האָבען מן הסתם געטון, ווי דער רבי זייערער האָט זיי געראטהען. ״צאו וראו״, געהט אַרויס און לערנט פון דעם ווי מענשען פיהרען זיך. און זיי זיינען געקומען מיט פערשידענע ענטפערס, קומט די משנה מיטן אויסדרוק: ״הם אמרו״ אויסער דאָס, וואָס זיי האָבען אָפּגעלערענט מיט זייער ארויסגעהן און זעהן האָבען זיי מיט זייער אייגענעם אינטעליגענץ, לומדות און חכמה, יעדער איינער, אויסער זיינע פריהערדיגע ענטפערס געגעבען צו דריי טעאָריעס, ניט אין גאַנצען אָריגינעלע בייעסען. נאָך אַ נאָכפאָלגונג צו זייערע פריהערדיגע ענטפערס, מיט מעהר טיפערע בעהאַנדלונג. דעם מוסר השכל, אַ צוגלידערונג פון זייערע שיטות מיט די אורזאַכען, וואָס איינס בריינגט צום צווייטען.

פאַנגט אָן דער ערשטער פון די תלמידים ר׳ אליעזר, זיין ערשטער שלאָגוואָרט איז, ״יהי כבוד״ ס׳זאָל זיין דער כבוד. דאָ זיינען דאָ צוויי נוסחאות, חברך און תלמודך, אַזוי ליעב, ווי דיין אייגענער, גיט ער צו ערקלערען, אַ מענש וועט האָבען די מעגליכקייט אָנצוהאַלטען דעם פּרינציפּ, ווען ער וועט באַזיצען דעם טעמפּעראַמענט ניט צו ווערען לייכט בייז, דער צווייטער כלל איז ״וישוב, דער דריטער איז, ״הוי מתחמם״ זאָלסט זיך וואַרעמען ביים פייער פון תלמידי חכמים, דאָס מיינט לערנען תורה ומעשים טובים, ביי וויסענשאַפטס-לייטע, און דאָ ווערען אָנגעגעבען פרטים, דעם אָרט און ווייזע, די פאָרכזיכטיגקייט, צו בעגרייפען די ריכטיגקייטען פון די לערען ,ניט פערבלאָנדזשען מיט פאַלשע אויסטייטשונגען, פון וועלכעס ס׳קענען אַרויסקומען טעותים און שטרויכלונגען, וואָס זיינען עלול צו ברענגען שלעכטע רעזולטאַטען און פערפיהרערנישען.

פון כלל, ״יהי כבוד״, ס׳זאָל זיין דער כבוד פון דיין חבר אָדער תלמיד, ביי דיר ליעב, ווי דיין אייגענער, ווייזט אויס, אַז דאָ מיינט מען צום זאָגען, וועגען אַ גוטע ווינשענסווערטע מדה. זי זאָל ווערען ערפילט לגבי דעם חבר אָדער תלמיד מיט האַרציגקייט. ווייסען מיר אָבער דאָך אַז כבוד איז אַ מדה מגונה, מ׳טאָר ניט זיין אַ רודף אחר הכבוד, ס׳ווערט דאָ געבראַכט אין (פרק ד׳) אַז ״כבוד״ איז איינע פון די שענדליכסטע זאַכען, וואָס פערטיליגען דעם מענשען פון דער וועלט. איז דאָך אומפערשטענדליך, ווי ס׳ווערט דאָ געזאָגט, אַז מ׳זאָל ערפילען אַ שעדליכע שענדליכע מדה. אין דעם ספר איז שוין דאָ פריהער געוואָרען ערקלערט, אַז מכוח מדות, איז ניט קיין געוויסע בעשטימטע בעשלוסע, ״אין טוב מוחלט ואין רע מוחלט״. אַמאָל טוט שאַדען אַ איבערטריבענע גוטסקייט, און אַמאָל פאָדערט זיך לויט געוויסע אומשטענדען, גראדע

צו האַנדלען מיט אַזעלכע מדות, וואָס זיינען פאַררעכנט אין דער קאַטעגאָריע פון ניט פיינע און שלעכטע: ס׳איז דאָך אָבער אַמאָל נויטווענדיג זיי אָנצוּווענדען.

זאָל מען אַנאַליזירען די מדה פון כעס, וואָס ווערט אין פיעל פלעצער אין תנ״ך, תלמוד, ספרי מדות ומוסר געשענדעט, אַ כעסן ווערט בעצייכענט אַלס שלעכטער און נאַרישער מענש, מיר געפינען אָבער געגענגעזעצטע מאָראַלען, ס׳איז דאָ אַ מאמר חז״ל: ״האי צורבא מרבנן דרתח, אוריתא הי דמרתחא ליה״. ווען אַ ת״ח ווערט צוהיצט, איז דאָס אַ תורה התלהבות, מ׳קאָן ערקלערען, אַז ווען ס׳האַנדעלט זיך וועגען אייגענע אינטערעסען, טאָר מען ניט ווערען שנעל אין כעס, אָבער ווען ס׳האַנדעלט זיך מכוח תורה, אמונה, לטובת הכלל, אַ אידיאַל, און אַ פּרינציפּ, מעג אַ תלמיד חכם ווערען בייז, זיין תקיף בדעתו, מיט דער מדה פון ״עם קשה עורף״ אין עניני הדת, אַ מקנא קנאת ה׳ צבאות״ איז עטיש, מ׳דאַרף אַליין געהן בדרך הישר און אָנצייגען דעם זעלבען דרך צו אַנדערע, געוועהנליך דאַרף אַ מורה דרך, ניט דיינקען אַז ער דאַרף בלויז זאָגען יענעם, וואָס צו טון און אַליין זיין אַ פּורץ גדר, געגען אַזעלכען ווערט געזאָגט, ״קשוט עצמך, ואחר כך קשוט אחרים״. אַ באַרעכטיגטע שטריינגקייט קאָן ווערען אָנגעווענדעט געגען אַ פּחיתת הכבוד, מ׳איז מזלזל די תורה און לומדי תורה, דאָס איז לשם שמים און עטיש.

מיט דער שיטה, באַשטעטיגט ר״א ווען ס׳קומט אויס צו האַנדלען וועגען דעם כבוד פון אַ חבר, אַ תלמיד, אַ פּשיטא אַ רבי, דאַמאָלסט אַז מ׳איז אַליין ניט קיין נוגע בדבר, קאָן מען אורטיילען מיט ישוב הדעת, מ׳זאָל ניט זיין קיין ״נוח לכעוס״ מ׳זאָל אורטיילן וועגען יענעמס כבוד ווי די נאַטירליכע געפיהלען, זיינען פאַרן איינענעם. לויטן נוסח ״תלמידך״ איז ר״א אויסען צו געבען די אָנצוהערעניש, וועגען זיינער אַ אייגענער האַנדלונג, ער קריטיקירט זיך אַליין, ס׳ווערט דערצעהלט אין (ירושלמי פּסחים פּ״ו). איינער פון ר׳ אליעזר׳ס תלמידים מובהקים, אזי געווען דער גרויסער בעריהמטער עקיבא בן יוסף, וועלכער איז לויט דער אגדה געווען ביז ער איז אַלט געוואָרען פערציג יאָהר אַ עם הארץ: נאכהער ווען ער האָט שוין געלערענט פאַר פיעל יאָהרען ביי אַנדערע און ביי ר׳ אליעזרן, האָט מען ניט געוואוסט פון זיין גרויסקייט, ר״א האָט זיך ווייניג מיט איהם אינטערעסירט, ניט געשיינקט קיין אויפמערקזאַמקייט צום געוועזענעם הדיוט. איינמאָל האָט ר׳ עקיבא איהם געפרעגט האַרבע קשיות און שאלות, וועלכע ר׳ אליעזר האָט ניט עראַרטעט פון איהם, און ער האָט ניט געוואוסט גלייך צו געבען איהם אַ תשובה האָט זיך דאַן אָפּגערופען ר׳ יהושע, געה האַלט מלחמה מיט דעם, וואָס דו האָסט ביז איצט איגנאָרירט. אויפן סמך פון יענעם עפּיזאָד האָט געווירקט אויף ר׳ אליעזרן צו זאָגען. ״יהי כבוד תלמידך״ . . .

לויט דער צווייטער גירסא איז דאָ דער מוסר השכל, דער פּועל יוצא, פון דעם טרויעריגען עפּיזאָד מיטן סיכסוך אין דער פּלוגתא פון (תנור של עכנאי בבא מציאה נ״ט). צווישען ר״א מיט זיינע חברים, ס׳איז געווען אַ עק־

שנות׳דיגע מחלוקת. וועגען אַ געוויסען סאָרט אויוועז, געמאַכט פון רונדע רייפען ערדענע, וואָס קומען אַריינגעפּאַסט איינער אין צווייטען, ווי די רינגען פון אַ שלאַנג, וועגען וועלכען ר״א האָט געזאָגט, אַז ער איז ניט מקבל טומאה, אָבער די חברים האָבען געזאָגט יאָ, ר״א האָט געבראַכט פילע ראיות, דורך ניסים געוואָלט באַשטעטיגען זיין מיינונג, אָבער דער רבים האָט דאָס אָפגעשפאַרט, און אַזוי ווי ס׳איז אַ הלכה למשה מסיני ״אחרי רבים להטות״, און ר״א האָט באַקעמפט דעם רבים, האָט מען איהם מחרים געווען, און פאַר דער פערביטערטער צאַנקעריי, איז אויף וואָס ר״א האָט געגעבען אַ בליק, איז דאָס געוואָרען פערברענט, ער האָט מחמת דעם געלעבט עלענד, פון אַלעמען אָפגעזונדערט פון די אויסטערלישע געשעהענישען, נעמט זיך ר״א אָפּ אַ מוסר פון ״יהי כבוד חברך״ וועלכעס, ווען ער וואָלט דאַמאָלסט געהאַט בעגריפען, וואָלט ער ניט געוואָרען בייז, געפיהרט אַזאַ ביטערע מחלוקה, און ס׳וואָלט ניט געקומען צו די טרויעריגע נאָכפאָלגען.

ר׳ אליעזר גיט אַ ערקלערונג צום פרינציפ ״יהי כבוד״ איך האָב ניט בעדאַרפט פערלירען זיך, ״ואל תהי נוח לכעוס״, אַזוי זאָגט אויך קהלת, ״אל תבהל ברוחך לכעוס, כי כעס בלב כסילים ינוח״. אייל זיך ניט צו ווערען אין כעס, דאָס איז אַ מדה פון נאַראָנים. די חז״ל זאָגען, ״כל הכועס, כל מני גהינם שולטין בו״. דער כעסן ליידט פון אַלע גהינם פייניגונגען, אָבער ווי ס׳איז שוין דאָ פריהער געוואָרן בעהאַנדלעט זיינען דאָ פאַלן, וועגען וועלכע ס׳ווערט געראַהטען אַז בייזקייט, שטרייגקייט און דיסציפּלין איז נוצליך, ס׳איז דאָ אַ מימרא: ״צריך אדם למירמא אימתא על אנשי ביתו״. שטובלייטע דאַרף מען האַלטען אין אָפּשיי, ״זרוק מרה בתלמידים״ אַ שטריינגע דיסציפּלין איז בייטיג געגען תלמידים, זיי זאָלען האָבען רעספּעקט פאַרן רבי.

אַ צווייטען מאָראַל גיט אָן ר״א, ״ושוב יום אחד לפני מיתתך״, קיין מענש ווייס ניט, ווי לאַנג ער וועט לעבען, ער קאָן ניט זיין זיכער, אַז בעפאָר זיין פטירה וועט ער זיין ביים קלאָהרען זינען, ער קאָן חו״ש האָבען אַ סיבה, אָדער אַזוי ניט וויסען, ניט זיין אומשטאַנד צו טון תשובה, דאָס איז אויך ביי איהם אַ רמז געגען זיך אַליין, אַז ער האָט חרטה, ער בעדויערט זיין מחלוקת מיט זיינע חברים.

זיין דריטער כלל איז געגען עניני הלימוד, זיין לעבען איז געווען תורתו אומנתו, אַ תלמיד פון ריב״ז, אַ חבר צו די גדולי הדור, און אַ רבי צו די אדירי התורה, זיין מאָטאָ איז געווען: אַז ער האָט קיינמאָל ניט געזאָגט אַ דין, וועלכען ער האָט ניט געהערט פון זיינע רביים, ער האָט ניט גע׳פסק׳ענט, אַזעלכעס, וואָס ער האָט ניט געהאַט אויף וועמען זיך צו פערלאָזען, ווייל מ׳דאַרף זיין פאָרזיכטיג, זיך ניט טועה צו זיין, וועגען רביים איז פריהער געוואָרען געזאָגט אין אבות: ״חכמים הזהרו בדבריכם״, ווערען איצט ביי ר״א געגעבען דער כלל לגבי תלמידים, זיי זאָלען זיין פאָרזיכטיג, ניט איילען זיך, מיטן בעגרייפען, דעם אמת׳ן רעיון, ווען מ׳פערשטעהט ניט ריכטיג קאָן מען נאָך פערבלאָנדזשען, האָבען אַ פאַלשען מיינונג, דורך וועלכען מ׳וועט אַראָפּ־

געהן פון דרך הישר, נכשל ווערען אין כפירה.

ר׳ אליעזר אילוסטרירט דעם געדאַנק, מיט מליצה רייד בדרך משל. די תורה ווערט אָפט געגליכען צו פייער, וואָס האָט אין זיך גלייכצייטיג, נוצליכע אייגענשאַפטען, נויטווענדיגקייטען פאַר דער וועלטס עקזיסטענץ, אָבער אויך פערדארבענדע כוחות, ס׳וואַרעמט, שמעלצט, בעלייכט און פערפערטיגט, און אויך ס׳פערברענט, פערצערט און פערניכטעט, ווען פייער בעשטראַלט און בעלייכט, מאַכט פייער אויך אַ רויך, סאַדזשעס, וואָס פערדונקעלט, פערשוואַרצט, און פערפינסטערט, דער אבי הנביאים, שילדערט קבלת התורה, ״קולות וברקים וענן כבד והר סיני עשן (פ׳ יתרו) האש הענן והערפל, (ואתחנן ו׳) מימינו אש דת למו (וזאת הברכה ל״ג) אין די ביידע סדרות ווערט דער מתן תורה געשילדערט, מיט אַ שוואַרצען טומאַן, רויך און וואָלקען, פייער כמאַרעס און נעפעל. בעפאָר זיין פטירה זאָגט דער מחוקק, ג־ט קומט פון סיני, ערשיינט פון שעיר, שטראַהלט פון באַרג פארן, פון זיין רעכטער האַנט פייער געזעצען צו זיי. דאָס מיינט פייער פון רעכט איז דער פון געזעץ און פרינציפען.

מיט׳ן זעלבען אידעאַל רעדט ירמיהו הנביא, ״הלא דברי כאש״, די געטליכע ווערטער זיינען געגליכען צו פייער, אַזוי ווי דער ווינשענסווערטער אייגענשאַפט פון פייער, דער וואָס איז קאָנטראָלירט, וואַרעמט, לייכט, און שאַפט ענערגיע פאַר קיום העולם אַוי גיט די תורה גייסטיגע וואַרימקייט, התלהבות צו מעשים טובים, ענערגיע פאַר גוטע טאַטען, ס׳ווערט אָפט געמאַכט דער פאַראַלעל פון ליכטיגקייט: ״נר מצוה ותורה אור״, מצות זיינען ווי ליכט, אין עצם אַ מאַטעריאַל אָהן ליכטיגקייט, בעפאָר ער קריגט די השפעה פון פייער, וואָס בריינגט, פערוואַנדלעט די פינסטערע שטאָף, צו אַ פאַקעל פון ליכט, תורה לערנען איז דער עסענץ פון וויסען, בילדונג, בעלייכטען דעם מענשענס וועגען, דער ״עמוד האש״ אַלס וועג ווייזער, אַרויסצופיהרען די וואָס בלאָנדזשען אין דער פינסטערניש, וועלכעס פערזאָניפיצירט אומוויסענהייט. קהלת זאָגט, ״יתרון החכמה מן הסכלות, כיתרון האור מן החושך. דער פאָרצוג פון קלוגשאַפט אין קאָנטראַסט פון נאַרישקייט, איז ווי דער פאָרצוג פון ליכטיגקייט געגען פינסטערניש, דער לערנען בעשיינט די מעשים.

אַזוי סימבאָליזירט (ישעיה ט׳) ״העם ההולכים בחושך ראו אור גדול, ישבו בארץ צלמות אור נגה עליהם״. דער פאָלק וואָס איז געווען בבחנת הכסיל בחושך הולך, דער נאַר וואָס געהט אין דער פינסטערניש, האָבען דערזעהן די גרויסע ליכט די זיצער אין שאָטען פון טוידט, האָט בעשטראהלט אַ ליכט. פייער וואָס איז ניט קאָנטראָלירט, ווען ער בושעוועט אין זיין ברויזענדען צופלאַמענקייט, ער בריינגט אָפט שאָדען, ער ווערט פערטראָגען מיט זיין ווילדען עלעמענט צו פערניכטען און פערוויסטען, אַזוי זיינען די טעאָריעס פון די מאַניאַקישע פערפיהרערישע, זאָגענאַנטע טעאָריעס, טעזיסען און פילאָזאָפיעס צו פערניכטען, פערטיליגען און מאָרדען, צו ערווערבען

וואוילטאָג, דורך דעם צווייטענס אומגליק אונטעריאָכען, צושמעטערען דעם פיזיש שוואַכערען . . .

דעם געגענגעזעצטען ווירקונג אילוסטרירט דאָ ר׳ אליעזר וואָרעם זיך אין דעם לויטערען פייער פון חכמה, גראַדע ווי דער מילדער עלעמענטאַרער פייער, וואָס פערשאַפט וואַרעמקייט און ליכטיגקייט, זיינען די לערערס פון חכמים, אָבער זיי פאַרזיכטיג פאַרן נעגאַטיוו, היט זיך אויס ווי פון קוילען, וואָס זיינען פינסטער זייער היץ זשאַרעט אונזעהבאַר, ס׳איז אַ צושטערונגס ברען מאַטעריאַל, אַזוי זיינען פאַלשע פערבלענדעטע לערעס, די היץ פלאַקערט מיט אַ פייער פון פערניכטונג אַזא אש זרה האָט פערברענט נדב ואביהו, די קינדער פון אהרן, וועגען יענעם עפּיזאָד ווערט גע׳דרש׳ענט אין תלמוד, אַז ס׳איז געווען אַ שרפת נשמה וגוף קיים, אַ פערניכטונג פון גייסט, מיטן פערבליבענעם פיזישען עקזיסטענץ, דאָרט איז אַ נשמה פערברענונג.

בערך אין דער זעלבער עפּאָכע פון ר׳ אליעזר׳ס לעבען האָט געווירקט און געשאַפען אַ אַנדער גרויסער מלומד מיטן נאָמען אלישע בן אבויה (איינצעלהייטען וועגען איהם וועט ווערען בעהאַנדעלט ווייטער אין דעם ספר) וועלכער איז דורך זיין פאַרטיפען זיך אין מיסטישע פילאָזאָפיעס, וועגען ג־טליכקייט, מעשה בראשית, הנהגת העולם אד״ג נכשל געוואָרען צו ווערען אַ סקעפּטיקער כופר בעיקר, וועגען וועלכעס ער ווערט באַצייכענט אין תלמוד, מיטן נאָמען "אחר" אַ אַנדערער ניט דער פריהערדיגער אב״א, און כאָטש ער איז געוואָרען אַ אַפּיקורס האָט איינער פון די לייכטענדע פערזענליכקייטען, דער תנא ר׳ מאיר פערבליבען צו לערנען פון איהם תורה, זיין נאָמען איז געווען "מאיר" וואָס מיינט בעלייכטען, ס׳איז אויך דאָ אַ סברא, אַז דער תנא מיטן נאָמען ר׳ נהוראי, וואָס ס׳מיינט אויך דער קלאָהר־זעהער, איז דער זעלבער ר׳ מאיר, דער בעצייכענטער תנא מיט ליכטיגקייט האָט רעכט געמאַכט זיין לערנען ביי "אחר" מיטן משל. ער האָט געפונען אַ מילגרוים, פון וועלכען ער געניסט זיין אינערליכען פרוכט און דעם שאָלעכטס פערוואַרפט ער. ווערט אַלעגאָריש דערצעהלט אין דער אגדה, אַז נאָך אחר׳ס טויט, איז אַ רויךגעגאַנגען פון זיין קבר, האָט זיין תלמוד ר׳ מאיר פערשפּרייט זיין מלבוש און דער רויך האָט אויפגעהערט. דאָ איז אַ טיפזיניגער געדאַנק מיט אַ ביישפּיעל וואָס מיר פערהאַנדלען דאָ. פון דעם כופרס קבר איז געגענגען אַ רויך, טונקעלע שוואַרץ־מאַכענדע לערעס... האָט דער בעלייכטער ר׳ מאיר—ר׳ נהוראי, פערשפּרייט זיין מלבוש, ערקלערט און בעשטראַהלט איז אַוועק דער רויך, די פינסטערניש פון "אחר׳ס" פילאָזאָפיעס. מעגליך אַז די פּאַסירונג, מיט זיינעם אַ חבר, ברייגגט ר׳ אליעזרן צו געבען די אָנצוהערעניש אין שייכות מיטן נכשל ווערן פון "אחר׳ן".

דער תנא קומט דאָ מיט נאָך שאַרפערע אויסדרוקע, צו מאַכען אַ פּאַראַלעל פון פאַלשע ניט לאָגישע וויסענשאַפטען. ווי דער "ביס פון אַ פוקס", ס׳ווערט וויסענשאַפטליך ערקלערט. אַז דער פוקס, וואָס ווערט בעצייכענט אַלס דער קליגסטער פון חיות, איז באמת ניט קלוג — נאָר שליי — כיט־

רע. דאַצו האָט ער קרומע ציין, ווען ער בייסט אַ לעבעדיגע טישע, זעהט זיך ניט אָן פיעל אויסערליך דער ביס, אָבער די קרומע ציין דרינגען אַריין זייטוועגס, וועלכע פעראורזאַכען גרויסע יסורים און שוועריגקייטען צום היילען, נאָך אַ משל איז דער גריעזש פון אַ עקדיש, וואָס בריינגט דעם אָנגעגריפענעם צו לעבענסגעפאַהר, אמשלימסטען איז דער הוזשען פון אַזאַ גיפטיגע שלאַנג, וואָס היפנאָטיזירט זיין אָפפער, בעפאָר ער לאָזט אין איהם אַריין זיינע פאַנגס אָנגעלאָדען מיט סם המות, וואָס בריינגט דעם טוידט, מיט די ביישפילע איז דאָ ר' אליעזר אויסען צו בעצייכענען פערשידענע רעזולטאַטען פון פאַלשע דאָקטרינס, כיטרע לערערס בעסטיאלישע בעהאַלטענע נאָכוועהענישען און יסורים פון פוקסען שלייע היפאָקריטישע חכמים להרע, מאָנסטערישע טעאָריעס פון גיפטיגע לערערס, וואָס בריינגען דעם קיום העולם אין סכנה, און די פערניכטענדע שלאַנגען זשיפען וואָס זיינען אַ סם המות אַ פערניכטונגס פראָצעס.

ר' אליעזר מיינט דאָ אויך צו קריטיקירען זיינע אייגענע האַנדלונג ביי דער פערביטערטער מחלוקת צווישען איהם מיט זיינע חברים. די שלעכטע רעזולטאַטען, וואָס ס'האָט געבראַכט צו זיין ווערען אָפגעזונדערט, עלענד פון זיינע חברים. דריי קאַטעגאָריען זיינען געווען אין יענע צייטען: (א) ”בזיפה״ ווען אַ תלמיד ווערט געטאַדעלט פון זיין רבין, פאַר אַ אונדיסציפלינאַרע האַנדלונג, ס'פערשאַפט האַרצווייטאָג שאַנדע אָבער אָהן סכנה (ב) שמתא פאַר אַ ניט עטישע האַנדלונג פלעגט מען משמט זיין. די חברים האָבען פאַר אַ צייט ניט געהאַט קיין מגע ומשא מיט דעם תלמיד אָדער חבר, וואָס מ'האָט משמט געווען. נאָר זייענדיג צייטווייליג איז געווען די רפואה ווען ס'האָט זיך געענדיגט דער טערמין. (ג) חרם, ווען פאַר געוויסע שלעכטע האַנדלונג, איז געווען אַ האַרבע שטראָף, צו ווערען אויסגעשלאָסען פון דער געזעלשאַפט, פאַר אַ אומבעשטימטע צייט, אָדער גאָר לעבענסלאַנג. די דריי קאַטעגאָריעס פערגלייכט ר״א מיט די פערשידענע בעצייכענטע שטופען, ווייטאָג, סכנה, און אונהיילבאַר.

וועגען יענער פעריאָדע, איז דאָ אַ אגדה, אויסער די פערזענליכקייט פון דעם אלישע בן אבויה, וואָס איז דורך זיין חקירה'נען זיך אין די סודות, סתרי תורה, קבלה־מיסטיק, איז ער געוואָרען געשטרויכעלט און איז אַרויס לתרבות רעה, זיינען געווען נאָך דריי (ארבעה נכנסו לפרדס) פיער געלערנטע האָבען זיך פאַרטיפט אין די לערעס פון דער תורה אויף פערשידענע אופנים, וועלכע ס'פערשלייערט דער ראשי תיבות פרד״ס ”פשט״ איינפאַכען וועג פון לערנען, ”רמז״ אָנגעוואונקען אָנצוהערעניש, וואָס ס'שטעהט ניט בפירוש אויסגעשריבען, ”דרוש״ צוזאַמענבריינגען, פערגלייכען אַרויסדרינגען טיפזיניגע געדאַנקען, ”סוד״, פערשלייערטע, בעהאַלטענע לערעס. די אַנדערע דריי זיינען געווען: בן זומא וועלכער האָט דורך דעם אַרט לערנען יונגערהייט געשטאָרבען, בן עזאי וועלכע איז צוליב דער זעלבער אורזאַכע אַרונטער פון זינען. נאָר איינער דער גרויסער ריעז פון לומדות ר' עקיבא בן יוסף, ער האָט אָנגעפאַנ־

גען און אָנגעהאַלטען די וועגען פון לערנען, און ס'האָט ניט געהאָט קיין שלעכטע ווירקונג אויף זיינע מאָראַלס, לאָגישע איבערצייגונגען און אויך ניט אויף זיין פיזישען שטאַנד.

ס'איז צו זעהן אין איינינגע פלעצער אין תלמוד, אַז דער ר' עקיבא, איז געווען אַ תלמיד פון דעם בעל המאמר ר' אליעזר בן הורקנוס, זיין איינפלוס איז געווען לגבי ר' עקיבא דער "עמוד האש", וואָס האָט געלויכטען, איהם געהיט און באַשיצט. אין די מאָראַלס פון ר' אליעזר קאָן מען זעהן פערשלייערטע געדאַנקען פון יענער עפּאָכע מאַכענדער צייט ,פון גדולים וואָס זיינען דורכגעפאַלען, וועלענדיג זיך דערגרונטעווען אין די מיסטיש לערעס, און ריזיגע לומדים וואָס זיינען אַריין און אַרויס בשלום, צוליעב די דאַמאָלסדיגע פּאַסירונגען איז געוואָרען געלערענט און אָנגעזאָגט אין (מסכת חגיגה י"א ע"ב) "אין דורשין במעשה בראשית, ולא במרכבה". מ'זאָל זיך ניט פערטיפען אין די טעאָריעס פון דער וועלט שאַפונג און ניט אין דער ג־טהייט, הימלישע וועזענס, ניט וועלען זיך דערגרונטעווען אין די שווערע פראַגען אונלייזבאַרע פּראָבלעמען, וואָס איז אויבען? וואָס איז אונטען, וואָס איז געווען? און וואָס וועט זיין? מיט די פראַגען דאַרף מען זיין פאָרזיכטיג. זיי זיינען פערבאָרגען, זייער פייער איז ווי דער קוילען ברען, וואָס זשאַרעט און איז ניט קלאָר . . .

לויט דעם שטאַנדפּונקט קאָן מען בעגרייפען די מיינונגס־פערשידענהיימען פון די אידישע גדולים אין אַלע צייטען און ערטער, וואָס פילע פון זיי האָבען גלייכצייטיג מיט די למודי התורה, זיך אויך פערטיפט אין חקירה, מיסטיק, פילאָזאָפיע און חכמה בכלל, דאַגעגען זיינען געווען אדירי התורה, וואָס זיינען געווען שטאַרקע געגנער פון לערנען חכמות חציניות, נאָך בזמן התלמוד איז געווען דער חלוקי דעות, פון לערנען וועלט וויסענשאַפטען און אויך פרעמדע שפּראַכען, ס'זיינען געווען פיעל עפּיזאָדען אין מיטעלאַלטער, ווען די חכמי ספרד האָבען יא געלערנט וועלט־וויסענשאַפטען, און די גדולי צרפת האָבען זיך כמעט אָפּגעגעבען אויסשליסליך מיט תורה. אין דער גאונישער עפּאָכע זיינען פיעלע געווען אַלזייטיגע געלערנטע, און מיט ווייניג אויסנאַמען זיינען די חכמי צרפת געווען נאָר לומדים. מיט דער מיינונגס־פערשידענהייט איז געווען די שאַרפע מחלוקת געגען רמב"ם, רלב"ג אד"ג, די טענדענצען איז אויך צו מערקען, צווישען די גדולי אשכנז און פוילישע לומדים, ליטווישע מתנגדים און חסידים . . .

באור אליהו א. א. ריבאקי׳ס פרוש, פרק ב׳ משנה ט״ז

רבי יהושע אומר, עין הרע, ויצר הרע, ושנאת הבריות מוציאים את האדם מן העולם.

ר׳ יהושע זאָגט, אַ שלעכטע אויג, שלעכטע פערלאַנגען, און פיינדשאַפט צו מענשען נעמען אַוועק דעם מענשען פון דער וועלט.

אייגענטליך איז ר׳ יהושע דאָ ווייניג מחדש, זיין ערשטער פונקט ″עין הרע″ איז געווען דער ענטפער פון ר׳ אליעזר אויף זייער רבי ריב״ז פראגע. וואָס איז דער שלעכטער וועג? און די אַנדערע צוויי פונקטען זיינען נכלל אין ר׳ אלעזר בן ערך׳ס ענטפער דאָרט לב רע, וואָס ס׳מיינט זיין יצר הרע ושנאת הבריות″, זיינע כללים זיינען וועגען פאַסירונגען ביי איהם פערזענליך.

ס׳ווערט דערצעהלט אין (מס׳ ר״ה כ״ה) אַז ר׳ יהושע האָט געהאַט אַ סכסוך מיטן נשיא ר״ג, וועגען קידוש החודש, וואו באמת איז ר׳ יהושע געווען גערעכט, אָבער ר״ג איז געווען דער נשיא און לויט דעם דיסציפלין איז ר״ג געווען דער אויטאָריטעט וועמען מ׳האָט געדאַרפט פאָלגען. האָט ער גוזר געווען אויף ר׳ יהושע׳ן, ער זאָל קומען צו איהם מיט זיין געלד, רייזע־טאַש און שטעקען, אין דעם טאָג וואָס לויט ר׳ יהושע׳ס ריכטיגען רעכענונג איז יענער טאָג אויסגעפאַלען יום כפור און ער האָט זיך מפני דרכי שלום אונטערגעגעבן צו ר״ג באַפעהל, כאָטש ער האָט פון דעם געהאַט פיעל צער.

לויט דעם זעלבען שלום אנשויאונג, האָט ער אין אַ צייט פון אַ פאָליטישען קריטישען מאָמענט, מיט אַ פיינעם משל, ווען ער האָט באַמערקט די גערעכטע אידישע טענות, רעוואָלוציאָנערע פערביטערטקייט, מיט וועלכע ער איז געווען פאָלקאָם איינשטימיג געגען די רוימערס אונטערדריקען די אידען, אָבער זייענדיג דער גרויסער רודף שלום ווי זיין רבי ריב״ז און זיין שטאַטסמאַנשאַפט וועלכעס ס׳האָט איהם אָפט געבראַכט קיין רום, אַלס אידישער שליח און שתדלן צו מבטל מאַכען שלעכטע גזירות. האָט ער מיט זיין וויטען בליק, דיפלאָמאַטישען חוש געזעהן און פערשטאַנען, אַז דער שוואַכער אידישער פאָלק קאָן זיך ניט פערמעסטען אין אַ מלחמה מיט די ברוטאַלע כוחות פון

דער גרויסער מעכטיגער רום, און אום אייצושטילען די אויפגערעגטע געמיטער האָט ער דערצעהלט אַ דיפּלאָמאַטיש אָנצערענדען משל. (זעה זייט 317 אויף משנה י״א).

דער ר׳ יהושע מיט זיין פּרינציפּעלער שלום פילאָזאָפיע רעכענט דאָ אויס, און גיט די ביטערע קריטיק געגען די מדות רעות וואָס ברייגען צו אַ קאַטאַסטראָפע פערטיליגען פון דער וועלט דעם אידיווידיאום און דער געזעלשאַפט בכלל. ״עין הרע״, דער ניט פערגינער, וואָס ס׳קריינקט איהם ווען אַ צווייטען מענשען איז גוט, זיין קנאה מאַכט איהם אָן יסורים, ס׳מיינט אויך אַזעלכען וואָס איז אַלעמען דן לכף חוב, דאָס בריינגט איהם צו לשון הרע, ער איז אַ נוקם ונוטר, עבירה גוררת עבירה.

״ויצר הרע״, דער וואָס גיט נאָך זיינע טהירישע אינסטינקטען, ליידענשאַפטען, אונמאָראַלישע פערלאַנגען תאות און איבערטריבענע אַמביציעס, ״ושנאת הבריות״, אַ מיזאַנטראָפּ טראָגט געגען אַנדערע אַ שנאת חנם, מיט סאַדיסטישע נייגונגען, צו פערשאַפען אַ צווייטען, יסורים, צרות און פיין, די מדה רעה בריהט אויס די קליינקעפּיגע, איינגהערציגע שאָוועניסטען וואָס טוהען אָן נגישות, פערפאָלגען די פיזיש שוואַכערע פון זיי, די טיראַנישע סיסטעמען בריינגען צ אַ וועלט כאַאָס, מלחמות בלוט־פערגיסונגען און חורבונות, ניט נאָר צו אַנדערע יחידים, פרעמדע פעלקער, נאָר אויך צו זייער אייגענעם פאָלק און זיך אַליין. די השגחה פרטית באַצאָהלט ״מדה כנגד מדה״, ״על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון״, ער ווערט דערטרונקען פאַר דעם וואָס ער האָט אַנדערע דערטרונקען ,און זיינע דערטרינקער וועלען אויך דערטרונקען ווערען. ״בור כרה ויחפרהו. ויפול בשחת יפעל״, ער גראָבט אַ גרוב פאַר אַ צווייטען, וועט ער דאָרט אַליין בעגראָבען ווערען. ער פאַלט אַליין אַריין אין נעץ — וואָס ער, האָט צוגעגרייט פאַר אַנדערע.

ר׳ יוסי אומר: ״יהי ממון חברך חביב עליך כשלך״. דער תלמוד ווענען ריב״ז האָט בעצייכענט מיטן שבח ״חסיד״, געהט לשיטתו, מיט עקסטרימע מאָראַלישע מדות צווישען מענשען התחייבותן געגען חבר, פערפליכטונגען צו דער געזעלשאַפט. די חזל זאָגען, ״מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילא דנזיקין״, דער וואָס וויל האַנדלען מיט דער מדה פון חסידות, זאָל ער זיין אָפּגעהיט, אין זיינע געשעפטליכע טראַנסאַקציעס, עהרליך בין אדם לחבירו אין דינים פון נזיקין, אַ איד קאָן אַמאָל זיין פרום אין ענינים בין אדם למקום, ביי וועלכע ער האָט ניט קיין חסרון כיס, אַ ירא שמים, סידור איד, וואָס בעגרייפט מצות מיט אַ מגושמדיגען אָפּשאַצונג, אַזוי פיעל שכר פאַר אַ קדושה, אַ ברכו, אַ עליה, אַ אמן וכדומה, ער זאָגט ״אני בצדק אחזה פניך״, ביי ווענען דער וואָרט ״בצדק״ איז דער ראשי־תיבות: (ב׳יז צ׳ו ד׳ער ק׳עשענע). בנוגע עזוב תעזוב איז ער אַ קמצן, איינער איז אפילו טהיילווייז עהרליך אין דיני ממונות, וואָס זיינען אויסגעשפּראָכענע פערברעכענס, ער וועט ניט גנב׳ענען גזלנ׳ען, באַצאָהלען חובות, אָבער איז אַ בעל דין קשה, ווען ער האָט אַ סכסוך אין געלד זאַכען ווען ער וועט איינעם מאַכען אַ שאדען, וועלכען על פי דין, ער

איז מחויב צו מאַכען גוט, און ער ווייסט ביי זיך, אַז ער האָט גורם געווען דעם היזק, און ער וועט פערלירען ווען ס'וועט קומען צו אַ דין תורה האָט ער דאָך אַ שטאַרקע אַמביציע, ס'געהט איהם אין אַ נצחון ניט צו פערגיטיגען דעם שאָדען אין אַנדערע פאַלען וואו ער קאָן ניט ווערען גע'משפט געזעצליך, וועט ער טון מאָראַלישע עוולות, זיין אַ מסיג גבול, באַרויבען איינעם פון זיין ביסען ברויט, טון די עוולות פיר וועלכע ער וועט ווערען בעשטראָפט מיטן מאָראַל פון "מי שפרע", מן השמים וועט ער ווערען בעשטראָפט אַמאָל געהט דאָס איהם אין דער אַמביציע "גם לי, גם לך לא יהיה".

אַ פערזאָן וואָס האָט די מדה פון חסידות איז ניט מאָראַליש געזונקען צו באַגעהן די עוולות, ער האָט ניט לגבי נזיקין די גייציגקייטען פון אַ שאָדען מאַכער, דער תנא בריינגט דאָ ז'עם עקסטרים, ווען מ'איז עהרליך אין עניגים רוחנים מ'שאַצט דעם חבר'ס כבוד מ'איז ניט קיין מתכבד בקלון חברו, מ'זאָגט ניט כולה שלי, מ'האָט אַ בעגריף פון פאָלקס וואָרט, "לעבען און לעבען לאָזען", ניט וועלען פאַרנעמען יענעמס. מ'איז אַ פערגינער, מ'חבר'ט זיך מיט מאָראַלישע קאָמפּאַניאָנען, אויך ווען ס'האַנדעלט זיך, וועגען אַ וואָכענדיגען מאַטעריאַל, ווי געלד זאַכען, איז ניט די פאָלקאָמענסטע וועג צו טון נאָר, על פי דין, ס'איז די הויכע מעלה צו טון לפנים משורת הדין, מדת חסידות.

די חז"ל זאָגען: "אין אדם מת, וחצי תאותו בידו, יש לו מנה רוצה מאתים", ס'שטאַרבט ניט אַ מענש, וועלכער האָט דערגרייכט אַ העלפט פון זיינע פערלאַנגען. האָט ער הונדערט גילדען וויל ער צוויי הונדערט. ווייזט אייגענטליך אויס אַז די אגדה איז זיך אַליין סותר, ס'פאַנגט זיך אָן אַז אַ מענש דערגרייכט ניט צו האָבען אַ העלפט פון זיינע פערלאַנגען, און די מסקנא אילוסטרירט, אַז ווען ער האָט הונדערט וויל ער צוויי הונדערט, קומט דאָך אויס, אַז אַ העלפט פון זיינע פערלאַנגען דערגרייכט ער יא צו האָבען. ער וויל צוויי און ער האָט איין הונדערט. ווערט דאָס ערקלערט, אַז די כונה אין דעם פאַל איז אָנצודייטען, אַז ביי אַ מענשען מיט אַ ניט פערגינערישע נאַטור איז די צווייטע פערלאַנגטע הונדערט, וואָס ער האָט ניט, מעהר חשוב ווי די ערשט הונדערט, וואָס ער האָט יא, ניט נאָר וואָס ער וויל האָבען די צווייטע הונדערט פאַר זיך, נאָר ס'פערשאַפט דעם עגאָאיסט ערגערניס, וואָס אַ צווייטער האָט מער פאַר איהם, וואָס מער ער האָט, מעהר קריינקט דאָס איהם וואָס ס'איז שטענדיג דאָ איינער וואָס האָט נאָך מעהר ס'ווערט אויך געמאַכט אַ דיוק אַז דער "רוצה מאתים" מיינט אויסער די הונדערט, איז דאָס ווייניגער ווי דאָפּעלט . . .

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק בי משנה י״ז

רבי יוסי אומר, יהי ממון חברך חביב עליך כשלך, והתקן עצמך ללמד תורה, שאינה ירושה לך, וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

ר׳ יוסי זאָגט, דיין חבר׳ס געלד, זאָל ביי דיר זיין אַזוי ליעב ווי דיינע אייגענע. פערפאַרטיג זיך צו לערנען תורה, ווייל דו קאָנסט ניט ירשענען די תורה, אלע דיינע מעשים זאָלען זיין פון ג־טס וועגען.

ר׳ יוסי בעהאַנדעלט דאָ די פסיכאָלאָגיע פון מענשענס נאַטור, ער זאָגט. דיין חבר׳ס געלד, דאָס וואָס ער האָט יאָ, זיין פרנסה זיין באַשעפטיגונג, זיין פּלאַץ אין דער געזעלשאַפט, זיין סוקסעס זאָל דיר זיין ליעב, ווי ס׳וואָלט געווען ביי דיר, פערגין איהם, זיי ניט עובר אויפן ״לא תחמוד״, זיי צופרידען מיט דיינע אייגענע אויגן, יענעמס וואויל זיין זאָל דיר פערשאַפן פערגעניגענד, האָב ניט קיין קנאה, מיטן זיך אַליין אונטערשאַצען... און דעם צווייטען איבערשאַצען... זיי ניט קיין יאבעדניק, וויל ניט פערשלינגען די וועלט. ביים מסתפק במועט, איז ווי דער חכם מכל אדם ״שלמה המלך״ זאָגט אין משלי, ״טוב פת חרבה ושלוה בה, מבית מלא זבחי ריב״, ס׳איז בעסער טרוקענער ברויט, וואָס מ׳האָט אין אַ רוהיגען וועג, ווי אַ פולע הויז מיט וואוילטאָג, וואָס מ׳בעקוקט דורך קריגערייען און צאַנקערייען, ווען מ׳איז צופרידען פון ווינציגען אייגענעם וואָס קומט אין אַ מאָראַלישען אַרט און ווייזע איז דאָס טייערער ווי דעם ניט פערגינערס קנאה, וואָס וויל פאַרנעמען פון צווייטען, דורך השגת גבול, ביטערע קאָנקורענציע, ״המהפך בחררה ובא אחר ונטלו ממנו נקרא רשע״. אַז מ׳רייסט אַרויס דעם ביסען פון יענעמס מויל איז מען אַ רשע, פאַלשע חזקה פרעטענזיעס, איבערשאַצען די אייגענע וויכטיגקייט, צו באַרעכטיגען אַ ״כולה שלי״, און פערנעמען דעם צווייטענס איינציגע שעפּסעלע איז מען אין דעם רשע מדרגה, דער השמח בחלקו איז בעסער אָפּ מיט זיין רוהיגען עהרליכען געניסען.

״והתקן עצמך ללמוד תורה, שאינה ירושה לך״.

אין דעם מאמר דאַרף מען מדייק זיין דעם אויסדריק ״והתקן״ פון וועלכען דער פשוט׳ער זין איז, זאָלסט זיך מאַכען גרייט, איז דאָס ניט אויסגעהאַלטען מיטן געדאַנק פון דער תפלה, וואָס יראים ושלמים זאָגען בעפאָר זיי געהען טון אַ מצוה אָדער לערנען. ״הנני מוכן ומזומן״, איך בין גרייט און פערטיג, אַ איד דאַרף זיין שטענדיג גרייט פאַר תורה ומעשים טובים, דער חיוב איז דאָך, ״והגית בו יומם ולילה״, ניט אָפּלייגען פאַר מאַכען הכנות... (דאָ אין אבות פרק ב׳) זאָגט הלל: ״ואל תאמר לכשאפנה אשנה״ לייג ניט אָפּ דעם לערנען, ווען דו ווערסט האָבען צייט מ׳דאַרף זיין שטענדיג גרייט, ער פיהרט אויס ווייטער אין דעם מאמר, ״שאינה ירושה לך״, תורה ווערט ניט גע׳ירש׳נט, דאַרף מען פאַרשטעהן צו די ווערטער זיינען אַ סתירה צום פסוק אין פ׳ ברכה, ״תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב״. די תורה האָט משה אָנגעבאָטען, ס׳איז אַ ירושה צו דער געמיינדע פון יעקבן.

ס׳איז דאָ אַ כלל: ״לא יגעתי ומצאתי אל תאמין״, ווען יעמאַנד זאָגט: איך האָב זיך ניט געמיט און קאָן דאָך לערנען, זאָלסטו אים ניט גלויבען, אָדער ער קאָן ניט, אָדער ווען יאָ, איז דאָס איהם ניט אָנגעקומען גרינג, תורה קאָן מען ניט ערווערבען אָהן מיה. ס׳פאָדערט שווערע אַרבייט,, גרויסע אָפּפער פון כוחות, געדולד, צייט, פערפעהלטע וואוילטאָגען און קאָסטען. די חז״ל זאָגען: ״אין התורה מתקימת, אלא במי שממית עצמה עליה״. ווערט דער מאמר ערקלערט: אַז נאָר ביים יעניגען, וואָס לאָזט אויסען די תענוגי עולם הזה, קאָן די תורה האָבען אַ קיום, דער וואָס אָפּפערט וועלטליכע פערגעניגענס קאָן ערווערבען לומדות, ס׳ווערט געזאָגט אין (אבות ו׳) ״כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל וכו׳״. אויף דעם וועג דערגרייכט מען דעם וויסען פון תורה.. ווען מ׳עסט ברויט מיט זאַלץ, מ׳טרינקט וואַסער מיט אַ מאָס, מ׳שלאָפט אויף דער ערד, מ׳לעבט אומעטיג און מ׳מאַטערט זיך צו לערנען, דאַן קאָן מען מאַכען אַ ערפאָלג אין לערנען.

אין איינקלאַנג מיט די געבראַכטע טעאָריעס ווערט ביי די חז״ל גע׳דרש׳ענט דער פסוק ״מורשה קהלת יעקב: ״אל תקרא מורשה, אלא מאורסה״, לייען ניט מורשה אַז תורה ווערט גע׳ירש׳ענט, נאָר ״מאורסה״, די תורה איז פער׳קנס׳ט, ענגיידזשט צו די אידען. דאָס מיינט אַזוי ווי, ווען אַ תנאים ווערט געשריבען צווישען חתן כלה, דאָס פאַרבינדט זיי מיט פליכטען, קאָנדיציאָנען, וואָס ס׳איז דער תכלית, די דערגרייכונג, פון דעם עיקר פליכטען, דעם נעמען דעם יאָך, פון אַ פערהייראַטען לעבען, אַזוי ווערט דאָס בעצייכענט אין תלמוד ״רחים על צוארו ויעסוק בתורה״. אַ פערהייראַטער, האָט אַ מילשטיין אויף זיין האַלדז, ס׳ווערט לאָגיש ערקלערט ווען איינער ירש׳ענט אַ פעלד איז דאָס געוועהנליך זיין אייגענטום, אָבער נאָר דאן קאָן ער געניסען פון איהר תבואה, ווען ער בעאַרבייט, קולטיווירט און בעפרוכפערט איהר. דאַמאָלסט געניסט ער פון איר.ס׳וואקסט וואָס ער פערזייט. אַזוי איז דער נמשל פון תורה, מ׳ירש׳נט איהר אָבער מ׳מוז זיך בעמיהען קולטיווירען דעם גייסט, צו בעקומען דעם מזון רוחני פון תורה וחכמה.

אין (בבא מציעה פ״ה) ווערט געבראַכט. ״כל שהוא ת״ח ובנו, ובן בנו ת״ח, שוב אין התורה פוסקת מזרעו״. איינער איז אַליין, זיין זוהן און אייניקעל תלמידי חכמים, וועט די תורה ניט אַוועק פון זיינע צוקינפטיגע דורות. ״תורה מחזרת על האכסניה שלה״. תורה פערבלייבט אין דער משפחה, ווי אַ בעל אַכסניה מוז זיך באַמיהען אויפהאַלטען אַלעס אין אָרדענונג, ווען ס׳קומען געסט דאַרף מען אַלעס בעזאָרגען, ס׳זאָל גאָר ניט אויספעהלען, אַזוי איז ווען יעמאַנד נעמט איבער דעם ״מורשת אבות פון תורה״, און ער וויל די תורה זאָל זיך איינקוואַרטירען ביי איהם, מוז ער אָנהאַלטען דעם לערנען, שטודירען, פאָרשען מתקן זיין, אויסבעסערען, מכוון זיין ס׳פליהט ניט אַריין פון זיך אהן מיה. וואָס מעהר חשוב׳ען בע׳טעמ׳טען מאָהלצייט מ׳וויל האָבען מעהר הכנות איז נעטהיג, אַ וואָכענדיגען עסען קריגט מען אַ גרייטען.

וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

דער בעל המאמר איז דאָ ניט גראַדע אויסען אָנצוצייכענען דעם אונטערשייד פון גוטע און שלעכטע מדות, נאָר וועגען דער כונה, דעם תכלית, וואָס מ׳באַצוועקט מיטן טון, ווי ס׳איז שוין פריהער געבראַכט געוואָרען דער כלל, אַז ס׳איז ניטאָ קיין בעשטימטע שלעכטס און גוט׳ס אין מדות, אַזוי קומט אַמאָל אויס, ווען איינער לערנט, נאָר ניט לשמה, מיט אַ לויטערען ווילען ווי דוד המלך ציטירט ״תורת ה״ תמימה משיבת נפש... וכו׳״, ס׳איז ביי אים מיט אַ זין פון גאוה, אָדער נאָך ערגער, ״על מנת לקנתר״, צו געפינען אין דער תורה חסרונות, צו קאָנען מבטל מאַכען, אָפּפרעגען, די טעמי התורה, זוכען פרעטענזיעס, ער וויל זיך ניט פערטיפען, בעגרייפען אַז גאַנץ אָפט איבערהויפט אין תשבע״פ, האָבען געדאַנקען צוליעב געוויסע פּאָליטישע אונטערדריקונגען, אָדער וועלכע אַנדערע טענדענצען ניט געקאָנט ווערען געזאָגט אין פשוט׳ע אָפענע דבורים, זיי האָבען געדאַרפט ווערען פערהוילען אין אַ מאַנטעל פון מליצה, פערשלייערט מיט אַ משל, וואָס ווייזט אויס צו אַ שוואַכזיניגען וואָס זוכט פרעטענזיעס. אַלס איבערטריבענע גוזמאות לעכערליך אָדער פרינציפּענלאָז.

איינער גיט צדקה כדי מ׳זאָל איהם ריהמען, ער זאָל דורך דעם געווינען אייגענע פּראָפיטען, דערגרייכען אַ קאַריערע, שמ׳ן אַלס פילאַנטראָפּ, אין די פאַלען זיינען אפילו די מעשים רצויים, ער טוט גוטעס, ס׳העלפט די נויטווענדיגקייט, אָבער די כונה איז ניט רצוי און ס׳איז ניט עולה ליפה, ביז דער ציעל איז אויך עטיש, ער בעגרייפט, אַז אַ מיטגליד פון דער געזעלשאַפט וואו יעדער יחיד פּראָפיטירט לעבט באַקוועם דורך דעם קאָלעקטיוו איז מען געזעצליך און מאָראַליש פערפליכטעט צו נעמען אַ אַנטהייל אין כלל׳ס אינטערעסן. ער טאָר ניט געניסען ביז ער ביישטייערט פיזישע, מאַטעריעלע אָדער גייסטיגע הילף צום רבים בכלל און יחיד בפרט. ס׳איז ניט עהרליך, צו האָבען נאָר הכנסה, און קיינע הוצאות, דער געפיהל, פליכטען בעוואוסטזיניגקייט מאַכט דעם מענשען צו טון גוטעס אָהן פניות מיט דער אַנערקענונג אַלס ענד־ציעל קאָן מען ערוואַרטען צו לעבען אין אַ געזעלשאַפט פון גערעכטיגקייט, ס׳זאָל

ווערען אויסגעוואָרצעלט אַלע איבלען שלעכטס און פערדאָרבענהייט.

דער רעיון ווערט ערקלערט בדרך משל, אַ מלך האָט אַמאָל אַרויסגעשיקט זיין זוהן, ער זאָל אַרומפאָהרען אין דער מדינה, זיך באַקאָנען מיט די איינוואוינערס פיהרונגען, ער זאָל זיך צוגעוואוינען צו אַ פאַרשידענאַרטיגען לעבען, רייכקייט און אָרעמקייט צו זעהן אָרענטליכקייט און פערדאָרבענקייט זאָל דורך דעם ווערן געלייטערט בייצושטעהן נסיונות; כדי ער זאָל קאָנען ריכטיג ערפילען זיין אויפגאַבע, ער זאָל קאָנען לערנען פון אַלעס וואָס ס׳טוט זיך אין דער מדינה, צווישען די העכערע און די נידעריגערע שיכטען, אָרעמע אומוויסענדע פשוטע בירגער האָט מען דעם בן המלך מיטגעגעבען, אויסער זיינע בגדי מלוכה ,אויך איינפאַכע בירגערס קליידער, פויערשע מלבושים.

דער מלך האָט פערשטאַנען די פסיכאָלאָגיע, אַז ווען זיין זון וועט זיך קליידען, ווי די דורכשניטליכע אונטערטאַנען, דאַרפען פערברייגגען אין זייער סביבה, קאָן דאָס האָבען אויף איהם אַ איינפלוס, זיך צו אָפלערנען פון זייערע מעשים און געוואָהנהייטען, דארום האָט ער איהם אָנגעזאָגט, מיין קינד, כאָטש לויט דעם הילוך, וועט דיר צייטענווייז אויסקומען צו לעבען צווישען די פערשידענע קלאַסען פון לאַנד. זאָלסטו אָבער אונטער אַלע אומשטענדען, ביי פערשידענע געלעגענהייטען ניט פערגעסען אַז דו ביסט דער מלך, ניט טון אַזעלכעס וואָס ס׳פאַסט ניט פאַר דיין ראנג אַלס בן המלך, אַזעלכעס וואָס ס׳פאַסט ניט פאַר אַ פרינץ, דעם צוקינפטיגען רעגירער.

דער נמשל איז, ווען דער מלך מלכי המלכים הקב״ה שיקט אַרונטער דעם יציר כפיו, וואָס איז געמאַכט בצלם אלה׳, זיין נשמה איז אַ ״חלק אלה׳ ממעל״, אויפן עולם התחתון, אין דעם לבוש פון אַ פשוט׳ען גוף, פערבאָרגען אין אַ פראָסטען, גשמיותדיגען חומר, מיט אַ רתיחת הדם, מיט בהמה׳שע אינסטינקטען טהירישע תאות, מאַטעריעלע השגות, מיט פילע שטרייכלונגען, וואו ער איז אַ בעל בחירה, וואָס ס׳קען איהם אַראָפפיהרען פון דרך הישר, דאַרף איהם שטענדיג בעגלייטען דער הימלישער ווענען, דער ״רוח אלה׳ ממעל״, צו וויסען וואָס ס׳איז רעכט און אומרעכט, כלפי חוץ, איז דער פראָסטער לבוש, מיט די אינערליכע נשמה, וואָס שטאַמט פון ״עולם האצילות, די שעפפערישע וועלטען דאַרף זיך פיהרען לויט די ג־טליכע מדות, ״מה הוא רחום אַף אתה רחום, מה הוא חנון, אַף אתתה חנון״, ווי די ג־טליכקייט, איז באַרעמהערציג, לייטזעליג, גערעכט און גוט, אַזוי דאַרף זיין דער מענש, ״וכל מעשיך יהיו לשם שמים״.

באור אליהו א. א. ריבאק'ס פרוש, פרק ב' משנה י"ח

רבי שמעון אומר, הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה, וכשאת מתפלל, אל תעש תפלתך קבע, אלאָ רחמים ותחנונים לפני המקום שנאמר, כי רחום וחנון הוא, ארך אפים ורב חסד, ונחם על הרעה, (יואל ב') ואל תהי רשע בפני עצמך.

ר' שמעון זאָגט, זאָלסט זיין אָפגעהיט אין קריאת שמע און תפלה, און ווען דו בינסט מתפלל, זאָל דאָס ביי דיר ניט זיין ווי אַ איינגעאָרדערטע זאַך אָהן האַרציגקייט און געפיהל, נאָר ווי אַ געבעט מיט כונה פאַר דערבאַרעמדיגקייט פון ג־ט, ווי ס'זאָגט דער פסוק, ווייל ער איז אַ ג־ט פון באַרעמהאַרציגקייט און לייטזעליגקייט, ער פערליינגערט זיין צאָרן און ער איז פול מיט גנאָד, ער באַדיינקט זיך, בעפאָר ער באַשטראָפט מיט שלעכטס, און זאָלסט זיךאַליין ניט האַלטען פאַר אַ רשע.

גרויסע פרינציפען, טיפזיניגע מאָראַלען, הייליגע כונות, לערענט אונז דאָ ר' שמעון. ער איז געוואָרען באַצייכענט ביי זיין רבי "ריב"ז" מיטן שבח, "ירא חטא, ער האָט פורכט פאַר זינד, בעפאָר ער פלעגט וואָס טון, האָט ער געמאַכט אַ חשבון הנפש, אַנאַליזירט באַרעכענט, וואָס די מעשים קאָנען בריינען אויסגעהיט אַז מיט דעם טאָאַט, זאָל ער ניט באַגעהן קיין זינד, מיט'ן זעלבען טהעזיס, איז געוועזען זיין ענטפער אויף ריב"ז פראַגע צו זיינע תלמידים, וועלכער איז דער גוטער וועג? איז זיין ענטפער איז געוועזן, "הרואה את הנולד", דער פועל יוצא, וואָס ס'קאָן אַרויסקומען פון דעם וואָס מען טוט, און מיט דער זעלבער שיטה האָט ער געענטפערט אויף דער נעגאַטיווער פראַגע, וועלכער איז דער שלעכטער וועג? לויט ווי ס'איז אין דעם ספר געוואָרען ערקלערט, און אויך איצט געהט ער לשיטתו, פאָלגט נאָך די זעלבע פרינציפען.

אָהן אַ גענויערע בעהאַנדלונג איז דאָ קשה ווי ס'ווייזט אויס, אַז ר"ש שטעלט אויף דער זעלבער מדרגה, ק"ש אין תפלה, ווי ער זאָגט, "הוי זהיר בק"ש ובתפלה", אָבער לויט דעם תלמודישען גייסט, און על פי דין, שטעהן

זיי ניט אין דער זעלבער מעלה, ק״ש האָט אַ העכערע קדושה, התחייבות און כונה, ווי תפלה, ווי מ׳קאָן אורטיילען פֿון דעם דין, מפסיקין לק״ש, ואין מפסיקין לתפלה. ווען אַ איד לערענט, מעג ער אויפֿהערען דעם לערנען צו זאָגען ק״ש, אָבער מ׳טאָר ניט מפסיק זיין פֿון לערנען פֿאַר תפלה טון, ווייל לגבי סתם תפלה איז למוד התורה וויכטיגער, לערנען האָט די בכורה, ווייל ס׳איז אַ תדיר, אַ געבעט מקיים צו זיין אין אַלע צייטען, „והגית בו יומם ולילה״. דו זאָלסט לערנען די תורה טאָג און נאַכט, אָבער וועגען תפלה איז דאָ אַ געוויסע צייט, אויך ניט אַלע טהיילען פֿון דעם סדר התפלות, ווי מיר האָבען זיי היינט, שטאַמט פֿון די זעלבע קוואַלען, ס׳זיינען דאָ שינוי נוסחאות און בעזונדערע פֿאַר מאָרגען און אָווענט, שבתים, יו״ט, וואָכען טעג וכדומה.

אַ כלל איז, „תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם״, דאָס רעכט צו מאַכען דאַרף מען מדייק זיין, אַז לויטן לשון רעדט דאָ ניט ר״ש וועגען דעם חיוב, צו וועלכעס זיי זיינען ניט גלייך, נאָר לשיטתו, אַלס ירא חטא, זאָגט ער, „הוי זהיר, ווען מ׳איז מקיים, זאָל מען זיין פֿאָרזיכטיג מיט ק״ש, און תפלה. מיט דעם איז ער אויך אויסען, מיטן ווייטערדיגען אָנזאָג: „וכשאתה מתפלל, דאָ ערינערט ער ניט ק״ש וואָס ס׳וואָלט דאַרפֿען זיין, „וכשאתה קורא ק״ש ומתפלל, ווייל לגבי ק״ש מיט זיינע עקרים און קדושה נשגבה איז ביי דעם ירא־חטא ר״ש געווען זיכער, אַז אַ איד האָט כונה, מיר זעהן טאַקע, אַז מ׳איז מעהר מכוון צו ק״ש ביים „שמע ישראל״ ווערט מען דערהויבען צו אַ הויכען עקסטאַז, וואָס ס׳האַלט אָן ביי גאַנץ קריאת שמע,, אָבער לגבי תפלה, איז דאָס ביי פֿיעלע, אַ תפלת קבע, אַ באַשטימטער רוטין, ס׳ווערט געזאָגט דער נוסח כמצות אנשים מלומדה, דערום בעטאָנט ר״ש אַז אַזוי איז ניט גוט, ס׳זאָל זיין מיט האַרץ און געפֿיל, רחמים ותחנונים לפני המקום, דאָס זאָל זיין דער אינהאַלט, בעגריפֿען, סודות ורמזים, ווי דער פסוק איז וועגען דעם רבש״ע מדות.

אַ דריטען כלל גיט ר׳ שמעון „ואל תהי רשע בפני עצמך״. זאָלסט זיך ניט האַלטען פֿאַר אַ רשע, דאַרף מען בעגרייפֿען דעם סמיכת הפרשיות פֿון דעם מאָראַל מיט ר״ש ערשטען כלל: „הוי זהיר״ און דעם צווייטען: „וכשאתה מתפלל״, וועגען דעם ענין תפלה, זאָגט דער רמב״ם, „בזמן שבית המקדש היה קים, זיינען די תפלות ניט געווען מיט אַ באַשטימטען נוסח, נאָר יעדערער פֿלעגט דורך זיי אַרויסברענגען זיינע האַרצנס געפֿיהלען, תחינות ובקשות, פֿערלאַנגען און געבעטען, פֿאַר דעם אין וואָס ער האָט זיך גענויטיגט אָדער אַ שבח והודיה, אַ דאַנק פֿאַר די חסדים, וואָס ס׳איז מיט איהם בפרט און דעם רבים בכלל געטון געוואָרען, אברהם, יצחק און רבקה האָבען געבעטען פֿאַר קינדער, יעקב ער זאָל ווערען בעשירעמט פֿון זיינע שונאים און פֿערפֿאָלגער. משה׳ס תפלות זיינען געווען פֿאַרן אידישען פֿאָלק, ווען זיי האָבען גענזינדיגט אָדער געווען אין אַ עת צרה, לויט די אומשטענדען, דבורה׳ס שירה, חנה׳ס תפלה, דוד, שלמה, חזקיהו, האָבען געבעטען, אָדער געדאַנקט, לויט אַ געגענווערטיגער פֿאַסירונג און אומשטענדען.

שפעטער זיינען געוואָרען באַשטימט, פערשידענע צייטמעסיגע פערפאַסטע נוסחאות התפלה. וועגען ״שמונה עשרה״, איז די מסורה, אַז ס׳איז מתוקן געוואָרען, ביי די ״אנשי כנסת הגדולה״ וועגען טהיילען פון שמ״ע איז דאָ אַ טראַדיציע, אַז די אבות האָבען זיי מתקן געווען, ס׳איז דאָ אַ מיינונג אין תלמוד, אַז אברהם האָט מתקן געווען תפלת שחרית, יצחק מנחה און יעקב מערב. מ׳האָט נאָכ׳ן חורבן בית שני, צוגעגעבען די פרשיות און משנות פון קטורת און עבודת הקרבנות, זיי זאָלען פערנעמען דעם אָרט פון די עבודות, ווי מיר זאָגען ״ונשלמה פרים שפתינו״, מיר ווילען בעצאָהלען מיט׳ן מוילס זאָגען פאַר דעם הקרבת הקרבנות. ״יהי רצון כאילו הקרבנו״. דער זאָגען זאָל פערנעמען דעם פלאַץ פון טאַאַטען.

פון קאָלאָסאַלע פאַסירונגען, ביים ״עם עולם״, מעהרסטענס טראַגישע, אויך זעלטען פון טריאומפען, ישועות ונחמות, זיינען געוואָרען צוגעגעבען צום נוסח התפלה, קאַפיטלעך פון תנ״ך, בכלל און תהלים בפרט, וואָס באַרירען די סטרונעס פון האַרצען געפיהלען, פאַסענד פאַר די אומשטענדען. דורכן לאַנגען פינסטערען גלות ביים מאַרטירער פאָלק, פלעגען די גאוני הדור, צו געבען נאָך אויסטערלישע געשעהענישען, בעזונדערע פזמונים צום סדר התפלות, אויף דעם אָרט איז געשאַפען געוואָרען, די אוצרות פון תפלות, תחנות, בקשות, קנות, סליחות פיוטים זמירות והודאות, יוצרות און זכרונות, אין שייכות פון אידישע צרות, טראַגעדיעס, גזירות, רדיפות און סכנות, אין זעלטענערע פאַלען וועגען נסים און גאולות.

ר״ש סלאָנאַן, ״הרואה את ההנולד״, שטראַהלען אָפ פון די כללים אַז אויך בזמן הזה, ווען מיר האָבען די מזל וברכה, פאַר תפלות מיט אַ כל בו סדור, מחזורים, סליחות, קינות אד״ג. איז מען מיטן טרוקענעם זאָגען אַליין ניט יוצא, דער נאָכזאָגען די גרייטע נוסחאות ניט צו וויסען דעם פרוש המלות, כונות, סודות ורמזים, איז ווי אַ קרבן אהן סמיכה, וידו, ספעהלט דער השתפכות הנפש, די איינגעשמוגעלטע קירכען געזאַנגען, נאָטען, סקאַרבאָווע נגונים, זיינען ניט דער ריכטיגער טאָן צו דערהויבען די מערכה, דער תפל וואָס ס׳איז אין די לעצטע דורות געוואָרען דער קבע, איז ניט עולה לרצון, ס׳העלפען ניט די פראַזען דער תיקון פון אַ ניגון, מיט פערבלענדעטע רמזים ״הללוהו בתוף ובמחול...״ נאָך די נביאים האָבען דעם אופן קריטיקירט. ״לשמחה מה זו עושה״? אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, עשוני בני ככנור״. וואו מיר געפינען שירות פון מרע״ה דבורה, דוד און נאָך, איז דער עיקר די פאָעזיע, די האַרץ ריהרענדע געפילפולע ווערטער, דער ניגון איז אַ ביי זאַך, דער שאָלעכץ פון די פרוכט, דער הויפט איז דער תוכן.

אין גלות האָבען מיר ניט דעם ״כהן בעבודתו, ולא לוי בדוכנו. דארום בעטען מיר ״יהי שיח שפתותינו (ניט שיר קולנו) חשוב ומקובל ומרוצה״, די כונה, האַרציגע געפיהלען, ברייגען צו יראת שמים, לייטערען די נשמה, ״רחמנא ליבא בעי״. ס׳איז צום בעדויערען, וואָס אונזערע בתי כנסיות זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען, אין קאָנצערט האַלען, דער עמוד, צו מוזיק פלאַט־

פאָרמען, און דער שליח צבור, דער בעטער פאַרן ציבור, דער פערמיטלער צווישען פאָלק און זיין באַשעפער, דאַרף זיין נאָר אַ קינסטלער, געשולטע שטימע, אויסער דעם מעג ער זיין אַ הדיוט אַפילו אַ מופקר, ניט וויסען דעם פירוש המלות, האָבען דעם יראת הקודש, פאַר אונזערע הייליגקייטען, ווערט ער אַ ״כל בו׳ניק פערזאָן, חזן און אַקטיאָר, זינגער פון אונמאָראַלישע לידער. דער ימה״נ ש״ץ... ס׳איז אַ חלול הקודש. אוי לאותה בושה, מיר לערנען זיך אָפּ פערדאָרבענע פיהרונגען, ביי די אומה״ע ווערט מען ניט וואַגען האָבען די חוצפה, אַז איינער און דער זעלביגער פערזאָן, זאָל גלייכצייטיג זיין אַן אַקטיאָר און אַ רעליגיעזער פאָרשטעהער. רבש״ע לב טהור ורוח נכון חדש בקרבנו...

קריאת שמע איז בכלל נוסח התפלה, מיט אויסגעצייכענטע פרטים, ס׳איז כולל נאָר פרשות פון דער תורה, דארום האָט זי אַ דאָפּעלטע דערגרייכונג, ס׳איז אַ תפלה און למוד תורה, זי איז אויף דער מעלה העליונה, ווייל ס׳איז כולל די עקרים שבעקרים, אונזערע תרי״ג מצות, האָט דער רמב״ם ז״ל קאָנצענטרירט אין די שלש עשרה עקרים, און דער גאון ר׳ יוסף אלבו, בעוואוסט אַלס דער ״בעל העקרים״, האָט אַרויסגעבראַכט דעם עסענץ, אַז די גאַנצע אידישע אמונה, בכל פרטיה ודקדוקיה, איז נכלל אין די דריי עקרים־שבעקרים, נעמליך. ״הכרת הבורא, תורה מן השמים, און שכר ועונש״, אַלע אַנדערע מצות זיינען צווייגען און פרוכטען, וואָס ציהען זייער יניקה, השפעה און איינפלוס, פון די דריי צווייגהאָפּטע, זאַפטיגע און אינהאַלטסרייכע בוימער.. זיי זיינען פערפלאַנצט אין דעם ק״ש גאָרטען.

מ׳פאַנגט אָן מיטן שמע ישראל, די הכרה פון אחדות הבורא, דעם ״אנכי״ פון די עשרת הדברות, איז מכון דער ״אחד״! מ׳איז מקבל דעם עול מלכות שמים. דער אויסרוף האָט זיך אַריינגעוועבט אין אונזערע טראַדיציעס, אַלס דער סלאָגאַן פון העכסטען עקסטאַז און בעגייסטערונג, מסירת נפש, עמאָציאָנען אויסרוף, דער שלאָג וואָרט פון יאוש, פערצווייפלונג, התלהבות, מאַרטירערטום און דער יובעל אויסרוף, טריאומף שאַלען, די אומגעקומענע אויף קידוש השם אין גאָר די אַלטע צייטען, אין דער בלוטיגער עפּאָכע פון די נוסעי הצלב, היפּאָקריטישע, פאַנאַטישע גאָטס סטראַפּטשעס פון דער אינקוויזיציע, מיט זייער אויטאָ־דע־פע, מאַרטירער פערברענען, פאַרן ניט ווע‎לען גלויבען אין אַ דריי־עקיגען גאָט, די מערדערליכע רוצחים פון גזירת ת״ח, ביז די היינטיגע מאָנסטערישע סאַדיסטישע מאַניאַקעס, וואָס פאַרפייניגען אידען אין די קאָנצענטראַציע לאַגערען, פערמאָרען זיי צו אַ הונגער און קראַנקהייטן טוידט און די געטאָס, צושמעטערן זיי מיט באָמבעס און מאַשין ביקסען אונזערע מאַרטירער קדושים אין אַלע צייטען, ענדיגען אָפּ זייער קערפּערליכען עקזיסטענץ, אין דעם יאָמער טאָל מיט׳ן אויסרוף, ״שמע ישראל!!! אחד!

מיטן שיינבאַרסטען קאָנטראַסט פון די שונאי ישראל מאָרדלוסט, באַרבאַריזם און טיראַניי, געהט דער איד איבער נאָכן שמע ישראל, צום ״ואהבת את ה׳ ״, וואָס ס׳איז כולל דעם רבש״ע׳ס יצירה, מענשען און די גאַנצע בריאה, מ׳איז משיג דעם אהבת המקום און זיין יצירה, ״בכל לבבך

ובכל נפשך ובכל מאדך". עהרליך, ערנסט, מיטן גרעסטען מסירת נפש, מיט גאַנצען איך און פאַרמעגען, נעמט מען אויף זיך די פליכטען פון ואהבת.

דאָרט פאָלגט נאָך דער "ושננתם און ולמדתם" די בעשטימונג צו די הויכע אידעאַלען, לערנען מיר אין דער תורה מן השמים, מיט די סימבאָלען פון תפילין און מזוזות, וואו ס'זיינען אָנגעשריבען די פּ' ווי ס'צייגט אָן דער עקרים שבעקרים ושננתם, ולמדתם.

די ווייטערדיגע פּ' "והיה אם שמע" בעהאַנדעלט שכר ועונש, לויט די איינפאַכע בעגריפע אויפן עולם התחתון, מיטן אויספיהר פון "למען ירבו" פון אַן עולם הנצחי, אַ לאַנגער לעבען, ווי דער עקזיסטענץ פון הימעל און ערד, איז דער רמז פון אַ אייביגען שכר ועונש לעה"ב. די פּ' פון ציצית ברייגנט דעם קלימאַקס, אַז צערעמאָניעס, דאָגמאַס זיינען אָנצייגונגען סימבאָלען, ציצית די פיער פעדעם אויף די פיער עקען פון אידענס מלבוש, זיינען ניט פשוט'ע פעדים. זיי האָבען אַ הויכע בעדייטונג. "וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', ולא תסורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", ציצית זיינען אַ צייכען, אַ וועג ווייזער, אַ עראינערונג, צו געדיינקען אַלע מצות, פון ג־ט, צו בעגרייפען אַז דער מענש איז אַ צוזאַמענשטעל פון אַ חומר מיט אַ חוש הבהמות, און אַ "רוח אלה' ממעל". זאָל דער בחיר היצורים בעזיגען די אינסטינקטען, און זיין הייליג צו ג־ט.

אין די באַדינגונגען פון שכר ועונש אין ק"ש, ווערט דאָרט באַטאָנט, "ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם", גאָטעס דינסט ווי תפלה, זאָל זיין מיט גאַנצען האַרצען, ערנסט און טריי, מיט אַ געפיהל און בעוואוסטזיניגקייט, ניט אָפּפּטר'ן "כמצות אנשים מלומדה", ווי אַ שאַבלאָנעס אויסגעלערנטקייט מן השפה ולחוץ אַ אויסערליכע אָפּשפּרעכונג, נאָר ס'זאָל זיין מיט אַ שטרייגען האַרצענס וואונש, פאַר עבודת הבורא און למוד התורה, אַזוי וואָרענט דוד המלך אין תהלים ע"ח) "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, ולבו בל נכון עמו". ווען אַ רעליגיעזער פאָרשטעהער, ש"צ, רועים ומנהיגים, ווילען אָפּקומען מיט געזאַנג, פוסטע צערעמאָניעס, ווערטער, פראַזען, שפּראַך, קול, צונג, אָהן אַ תוכן פון מוסר היהדות, מאור שבתורה מוסר השכל התעוררות הנפש פאַר אמונה, תורה, צדקה, לאומית ומעשים טובים.

קהלת פילאָזאָפירט, אַז דעם מענשענס גייסט דאַרף שטייגען צו די עולמות העליונים, האָבען דעם פאָרצוג געגען דעם חוש הבהמות, אין אידישע פרינציפּען נעמט מען אין אָנבעטראַכט, דעם משפט הבכורה, די ערשטע בעלאַנגען צום חשובען פון דער קאַסט. "ראשית תבואתה יהיה קודש לה'". די ערשטע פון די תבואה זאָלען זיין הייליג צו ג־ט. מיט דעם איז פערבונדען אונזערע דינים פרינציפּען פון צדקה, בכורים, עומר, חלה ראשית הגז, אד"ג דאָס איז דער אידעאַל פון אַ בכור, דער פטר רחם לגבי מענשען און בהמות, מיט'ן זעלבען רעיון דאַרף אַ איד בעגרייפען, אַז סיי מאַטעריעלישע ווערטהען וועלכע זיינען דאָ געוואָרען עראינערט און סיי מיט גייסט זאַכן, זיינען די ערשטע באַשטימט פאַר אַ העכערען צוועק. צייט איז אַ שאַטצבאַרער געגענ־

שטאַנד. די אַמעריקאַנער זאָגען ״טיים איז מאָני״, צייט איז געלד, אָבער אַ אידישער מאמר איז פאַראַן. געלד אַז מ׳פאַרלירט קאָן זיך אומקערען, אָבער ניט צייט. און ס׳איז נאַריש, ווען אַ מענש זאָרגט זיך, פאַרן פערלוסט פון געלד און ער זאָרגט ניט פאַרן פערלוסט פון צייט(אדם דואג על איבוד דמיו, ואינו דואג על איבוד ימיו, דמיו אינם עוזרים וימיו אינם חוזרים, אָדער דמיו חוזרים וימיו אינם חוזרים.

פון דעם קאָסטבאַרען אַרטיקעל, ווערטפולען געגענשטאַנד, דאַרף מען צום ערשטען אָפּגעבען פאַר גייסטיגע ענינים, אין דער מאָרגען שטונדע, זאָל זיך אָנפאַנגען מיט עבודת הבורא, תפלת שחרית, ווען ס׳ווערט בעגייעט די פעראייניגטע קאָמבינאַציע פון חומר מיט רוח, ווי מיר זאָגען, ״מודה אני, שהחזרת בי נשמתי. די טייערע צייט זאָל זיין ״קודש לה׳״, מיט שעת מנחה ענדיגט זיך דער טאָג, שלוס פון ״מעת לעת״, ״זמן מעריב״, איז דער געבורט פון אַ נייעם מעל״ע. אידישע אמונה דאַטען פאַנגען זיך אָן פון ״צאת הכוכבים״, און ענדיגען זיך מיט ״שקיעת החמה״. וועגען דעם ענין, איז אַמאָל געווען אַ שטאַרקע אונאיינשטימיגקייט צווישען די גרויסע אידישע גייסטער.

דער גאון ר׳ שמואל ב״ר מאיר (רשב״ם) רש״י הקדוש׳ס אַ אייניקעל, האָט באַקעמפט דעם אָנגענומענעם כלל, ער האָט געטרייעט ברייננגען פיעל ראיות, אַז אַ מעת לעת איז: פון מאָרגען שטערען, זונען אויפגאַנג, ביז דעם נעקסטען זונען אויפגאַנג. איינע פון זיינע ראיות איז געווען, פון (פ׳ בראשית) וואו די תורה זאָגט: ״ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, יום שני אז״וו, פאַר די אַלע ״ששת ימי בראשית, ווערט אין פשטיות געזאָגט, אַז מיטן מאָרגען ענדיגט זיך דער טאָג און ס׳פאַנגט זיך אָן אַ צווייטער, לויט דער שיטה וואָלטען שבתים יום טובים וכדומה, זיך בעדאַרפאַט אָנפאנגען און ענדיגען מיט זונען אויפגאַנג. כמעט אַלע חכמים פון זיין דור, זיינען געווען געגען איהם. אַמשטאַרקסטען האָט איהם באַקעמפט, דער גרויסער גאון, פילאָזאָף און אַסטראָנאָמער, ר׳ אברהם ב״ר מאיר (סתם בעוואוסט אַלס אבן עזרא ז״ל), ער האָט אַרויסגעלאָזען אַ שריפט בכל תפוצות ישראל מיטן נאָמען: (אגרת השבת), וואו מיט שלאָגענדע בעווייזע, צייגט ער אויף, אַז דער רשב״ם איז אומגערעכט, איינע פון זיינע ראיות איז פון אַ פסוק אין (פ׳ אמור), ״מערב עד ערב תשבתו שבתכם״. פון אָוועגט צו אָוועגט, זאָלט איהר רוהען אייערע רוהע־טעג, דעם אבן־עזרא׳ס דעה, מיט דער איינשטימיגקייט פון די פיעלע אַנדערע חכמי ישראל, איז אָנגענומען און באַשטיטיגט געוואָרען, עד היום הזה.

דער אידישער פרינציפ איז, אַז פון אַלעס זאָל מען צום ערשטען אָבגעבען דעם חלק לגבוה און פאַרענדיגען לשם שמים, דאָס איז מרומז אין תהלים. דוד המלך זאָגט: ״אשר נדר לאביר יעקב, . . . אם אעלה על ערש יצועי . . . עד אמצא מקום לה׳״. דוד המלך האָט געטאָן אַ נדר, ער זאָל ניט געהן שלאָפען, ביז ער וועט ניט אָבגעבען, ערפילען זיינע ג־טליכע פליכטען. דער ים התלמוד פאַנגט זיך אָן: ״מאימתי קורין את שמע, משעה שהכהנים נכנסים לאכול את תרומתן״. ווערט דאָ געמאַכט אַ פאַראַלעל, אַריינגעשטעלט,

צוגעגלייכט, די תבואה תרומה, מיט צייט תרומה פון לייענען קריאת שמע.

אויף דער ערשטער משנה פון ש״ס, קומט די ערשטע גמרא, מיט עטליכע קשיות. (א) ס׳איז שווער צו פאַרשטעהן אויף וואָס דער ״מאימתי״ באַציט זיך ס׳וואָלט זיך פאַסען, ווען פריהער ווערט געזאָגט דער דין אַז מ׳דאַרף לייענען ק״ש, איז דערנאָך שייך צו פערהאַנדלען מכוח דעם זמן ק״ש. (ב) וואָרום פאַנגט מען אָן פריהער די פערהאַנדלונגען פון זמן ק״ש אין אָווענט בעפאָר מ׳פערהאַנדעלט דעם זמן ק״ש פון מאָרגען, (ג) וואָרום גיט מען פאַר דער צייט אָן אַ סימן, ווען די כהנים, וואָס זיינען געווען טמא און זיי האָבען זיך טובל געווען, דאַרפען זיי ניט וואַרטען, ביז זיי בריינגען אַ קרבן טהרה. נאָר יענעם טאָג נאָך צאת הכוכבים, מעגען זיי שוין עסען תרומה, האָט דאָך די משנה געקאָנט זאָגען פשוט, אַז דער זק״ש בערבית איז משעת צאת הכוכבים. אויף דער לעצטער פראַגע ווערט געענטפערט, אַז דער תנא איז דאָ אויסען אָנצודייטען, אַז דער בעדינג פאַר כהנים צו עסען תרומה איז גראַדע ווי ביי זמן קריאת שמע בשעת צאת הכוכבים. דאָס איז אַ תירוץ בדוחק, ווייל דאָ ווערט דאָך בכלל גאָר ניט עראינערט דער זמן צאת הכוכבים, אַזוי איז אויך מכוח די אַנדערע תרוצים.

די גמרא פאַרענטפערט דאָרט: אַז די משנה באַציהט זיך אויפן פסוק אין ק״ש ״בשכבך ובקומך״. ק״ש זאָל מען לייענען, ווען מ׳געהט שלאָפען, און ווען מ׳שטעהט אויף, זאָגט דאָ דער תנא, ווען איז די צייט פון ק״ש בעפאָר מ׳געהט שלאָפען, אין דער צייט ווען כהנים געהען אַריין עסען זייער תרומה, וואָס זיי מעגען שוין. אויך וויל מען דאָרט פערענטפערען, אַז די משנה לערענט אָפ פון דער פרשה בראשית וואו דער לשון איז דאָרט: ״ויהי ערב, ויהי בוקר״, עס איז געווען אָווענט און ס׳איז געווען מאָרגען, ווערט דאָך דער אָווענט דערמאָנט פריהער, ווי דער מאָרגען, אַזוי די משנה פערהאַנדעלט אויפן זעלבען שטייגער, ווען די תירוצים זאָלען אַפילו רעכט מאַכען די פראַגע, וואָרום די משנה גיט פריהער אָן דעם זמן קריאת שמע בערבית, איז דאָ אָבער ניטאָ קיין תירוץ אויף וואָס די משנה באַציהט זיך, ווייל דאָ ווערט דאָך ניט געבראַכט דער צוו פון פק״ש ״ודברת בם, ובשכבך ובקומך״. רש״י איז מדייק אַז צו שפעט טאָר מען ניט און ניט צו פרי, נאָר וואָרום לייענט מען יא אין ביהכ״נ ביי תפלת מעריב, וואָס ס׳איז בעפאָר צאת הכוכבים? ווייל דער עיקר איז די ק״ש וואָס מ׳זאָגט בעפאָר שלאָפען געהן, אַזוי איז דאָך דער לשון ״ובשכבך״ און די ק״ש אין מעריב איז כדי מ׳זאָל באַהעפטען למוד התורה מיט תפלה. דער ״תפארת ישראל״ זאָגט אַז דער טעם, וואָס דער מסדר המשנה, האָט אָנגעפאַנגען ש״ס מיט דער משנה. ווייל לימוד התורה איז דער עיקר היהדות און אין ק״ש איז דער געבאָט ״ושננתם ולמדתם״ און מיט ק״ש איז מען יוצא. פאַר למוד התורה, צוליעב די וויכטיגקייטען איז דאָס דער אָנפאַנג פון ש״ס.

תוספות פרעגט אויף רש״י, ווי זאָל דער עיקר זיין, די ק״ש פאַרן שלאָפען, דאַמאָלסט זאָגט מען דאָך בלויז איין פרשה, אָהן די ברכות בעפאָר

און דער נאָך, ווי דער דין איז, אויך ווערט געזאָגט, אין (ברכות ה׳) אַז יענע ק״ש איז צו בעשיצען געגען מזיקים, און אַ תלמיד חכם, וועמען די תורה איז מגין, איז פּטור פון ק״ש על מטתו, תוספות קומט צו דער מסקנא אַז דער עיקר איז קריאת שמע בבה״כ און דער בין השמשות איז שוין גערעכענט ווי די נאַכט, מ׳קאָן באַשטעטיגען דעם תוספות, מיט אַ ברייתא, אויף דעם דף ע״ב ״מאימתי מתחילין לקרות שמע בערבין? משעה שקדש היום בערבי שבתות״. די צייט פון קריאת שמע אין אָווענט איז, ווי ווען ס׳ווערט געהייליגט דער שבת. מיר ווייסען פון כלל מוסיפין מחול על הקודש, און מ׳איז מקבל שבת בעפאָר צאת הכוכבים. די ברייתא איז אַ בפירושע סתירה צום רשב״ם׳ס שיטה, און ס׳איז אומפאַרשטענדליך, ווי האָט ער געקאָנט רעכט מאַכען, וואָס די ברייתא זאָגט: ״משעה שקדש היום בערבי שבתות״. אַז שבת פאַנגט זיך אָן אין אָווענט.

נעמענדיג אין אָנבעטראַכט דעם פּסוק ״בשכבך ובקומך״, אויך די ברייתא איז קשה, פאַר וואָס האָט דער מקשן ״ווארום די משנה פאַנגט אָן פערהאַנדלען דעם זק״ש של ערבית. גאָר געפרעגט, די ראיות ווייזען דאָך אַז אַזוי איז ריכטיג, וואָס איז איהם דאָ געווען גאָר קשה? לויט דעם פריהער געבראַכטען מאַראַל, אַז אַ איד איז מחויב צו געבען צייט תרומה, ווי תבואה תרומה, און דאָס איז דער זמן ק״ש, דארום מאַכט די ערשטע משנה, דעם פערגלייכעניש, און אויף דעם רעיון וועט זיך בעציהען די גמרא אויף דער משנה.

פון קדמונים נאָך אין די צייטען פון די אבות, איז געווען אַ טעאָריע, אַז אַ בכור, דער ערשט געבאָרענער זון האָט אַ בעדייטענדען פאָרצוג אויף זיינע ברידער, דער קולט ווערט עד היום הזה אָנגעהאַלטען, אַלס אַ הייליגע טראַדיציע ביי פילע פעלקער, אין בריטאַניע ירש׳ענט דער בכור דעם פאָטערס טיטול, ווי לאָרד אד״ג, זיין פערמעגען. דער יורש עצר ביי קעניגע איז געזעצליך דער בכור. ביי אידען איז דער פּרינציפּ ניט געווען זעהר פּאָפּולער. פון דער תורה היסטאָריע, זיינען אידען ניט די אָפּשטאַמענדע פון אדם הראשונ׳ס בכור, אָדער נח׳ס (לויט די חז״ל איז יפת, ניט שם געווען נח׳ס עלטטער זון). אברהם איז ניט געווען קיין בכור.

ניט ישמעאל זיין ערשט געבאָרענער, נאָר יצחק דער ״פּטר רחם פון שרה פערנעמט דעם אויבענאָן, דער פּראָבלעם קאָן אפילו זיין אַ טענה צווישען אידען און אַראַבער, וואָס קליימען צו זיין מבני ישמעאל, וועגען טענות מן התורה אויפן זכות פון ארץ ישראל, דער סכסוך איז פאָרגעקומען ווען יצחק איז געבאָרען געוואָרען (וירא כ״א) האָט שרה געזאָגט, כי לא יירש בן האמה הזאת, עם בני עם יצחק״. ער איז אפילו אברהמ׳ם בכור, נאָר ס׳דאַרף זיין ניט קיין געבורטס יחוס, נאָר דער יחוס עצמו. און די ג־טהייט שטימט איין מיט איהם. ״כי ביצחק יקרא לך זרע, די פראַגע, מחלוקת און שנאה איז געווען צווישען יעקב און עשו, אַ פּלאָנטער איז ביי די שבטי יה, ראובן איז באמת דער בכור, אָבער יעקב האָט ליעבער פון אַלע יוסף׳ן, דאָס איז געווען דער

השתלשלות הסיבות פון מכירת יוסף און שעבוד מצרים, אויך ביי יוספ׳ס צוויי זיהן מנשה ואפרים, קומט צום פאָרשיין די פראַגע, משה רבינו איז ניט קיין בכור, פון די שבטים האָט דער שבט לוי דעם דריטען זוהנ׳ס געוואָרען די כהנים ולוים.

״קרח׳ס רעוואָלוציאָנערען זיינען געווען דתן ואבירם, ואון בן פלת בני ראובן. זייער שבט פון בכור איז געוואָרען בעולה׳ט. לויט תורת משה, האָט מען אמת דעם בכור בעשטימט צוויי חלקים ירושה, אָבער לגבי פאָלק־פערטרעטערשאַפט, איז זייער יחוס געוואָרען איבערגעגעבען צו די לוים, מלוכה איז געוואָרען באַשטימט פאַרן שבט יהודה, ניט דוד, ניט שלמה זיינען געווען בכורים. אין קאָנטראַסט צו דעם אַלעמען, איז דאָך אויך ביי אידען געווען אַ העכערער אָפּשאַצונג פאַרן בכור פון דער מוטערס צד, דעם פטר רחם, האָט מען געדאַרפט אויסלייזען, אפילו פון בהמות טמאות, האָט מען געדאַרפט פערבייטען אויף איינעם פון די בהמות טהורות און אויף איהם איז געוואָרען חל אַ קדושה, די תורה זאָגט קדשו לי כל בכור . . . ״וכל פטר חמור תפדה בשה״, די ערשטע צייטיג געוואָרענע פרוכטען, זיינען געווען בכורים, ״ראשית הגז״ האָט בעלאַנגט צום כהן, פון די ערשטע צייטיג געוואָרענע תבואה, האָט מען געבראַכט דעם ״עומר״, די ערשטע טייג איז ״חלה״.

לויט דעם מאַראַל, איז אויך די ערשטע צייט פון מענשען, דאַרף ווערען אָפּגעגעבען לעבודת הבורא, דאָס איז לכל הדעות, אָבער ס׳איז אַ פראַגע, האָס זאָל הייסען בכורה צייט? אין פריה מאָרגען, ווען דער גוף מיט דער נשמה ווערען אויף דאָס ניי באַהעפט, אָדער אין אָווענט וואָס ס׳איז דער אָנפאַנג פון אַ נייעם ״מעת לעת״ די משנה די ערשטע אין ש״ס בעהאַנדעלט דעם ערשטען עיקר למוד התורה מיט ק״ש וואו ס׳איז דאָ די הזהרה ״ושננתם ולמדתם״, מיט׳ן סמיכות הפרשיות פון צייט און תבואה תרומה. דעם מקשן איז קשה ווען דער מענש גיט אַוועק זיין צייט, ווארום זאָל מען ניט אָנפאַנגען מיט זיין אָנפאַנגען, דער רוח ווערט אין פריהמאָרגען באַהעפט מיטן חומר, דער ענטפער איז אַז מיר דאַרפען זיך רעכענען מיטן פסוק ״ובשכבך ובקומך״, און ביים בריאת העולם, וואָס ס׳מיינט, ״ויהי ערב״ ס׳פאַנגט זיך אָן מיט אַ אָווענט, ס׳געהט אַוועק די נאַכט ״ויהי בוקר״, ס׳ווערט מאָרגען, ס׳ענדיגט זיך דער טאָג ״יום אחד״ ס׳ווערט פאַרפאָלקאָמט דער מעת לעת, די בכורה האָט דער סדר העולם.

ביז אַהער האָט ר״ש אָנגעגעבן כללים, וועגען ק״ש ותפלה וואָס ס׳איז מן הדין, מיטן תיקון און סדר אָנגענומענע נוסחאות, ס׳זיינען אָבער אויך דאָ פאַלען ווען אַ איד גיסט אויס זיין האַרץ, זיינע אייגענע געפיהלען, ״וכשאתה מתפלל״ דיינע תפלות, אל תעש תפלתך קבע, זיי זאָלען ניט זיין, ווי אַ אויסגעלערנטער פזמן, נאָכגעזאָגטע תחינה, זיי זאָלען זיין רחמים ותחנונים לפני המקום. ״ואל תהי רשע בפני עצמך״. גראַדע ווי אַ איד טאָר ניט דיינקען אַז ער האָט שוין גענוג געלערענט, מקיים געווען כל התורה כולה, ער איז אַ צדיק גמור, אַזוי זאָל ער זיך ניט האַלטען פאַר אַ כולו חייב. ער קאָן שוין ניט האָבן

קיין תקנה, ער איז אַ עם הארץ, ער וועט זיך שוין גאָר ניט אויסלערנען. נייך יעדערער זאָל זיך האַלטען בחזקת בונני, אַלעמען קאָן העלפען תשובה. ״כל השערים ננעלו חוץ משערי תשובה, מצות ומעשים טובים, וועלען איהם העלפען, מכריע צו זיין לכף זכות ״הבא לטהר מסיעין אותתו״, יעדערער קאָן האָבען אַ תיקון.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק בי משנה י״ט

רבי אלעזר אומר, הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשוב לאפיקורוס, ודע לפני מי את עמל ומי הוא בעל מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך.

ר׳ אלעזר זאָגט, דו זאָלסט זיין פלייסיג צום לערנען תורה, ווען דו וועסט זיין פלייסיג, און זיך פאַרטיפען צו פערשטעהן גרינדליך, וועסטו וויסען צו פערענטפערען, וואָס אַ אַפיקורוס, וואָס איז אויסען אָפצולייקענען, זוכט אומלאָגישע שאלות, דו וועסט אויך קריגען די ג־טליכע השגחה, אַז דער רבש״ע איז דער בורא ומנהיג, דיין מיהען זיך אין לערנען, גיט דיר הכרת הבורא, און אַז פאַר אַלעס, וואָס דו טוסט, איז דאָ שכר ועונש, צו בעצאָהלען מיט גוטעס און שלעכטס לויט די מעשים.

ר׳ אלעזר איז ביי ריב״ז געוואָרען פערגליכען: כמעין המתגבר״, ווי אַ קוואַל, וואָס שפרודעלט מיט פרישע וואַסער. דאָס מיינט, ער איז געווען אַ חריף, אַ שאַרפער מוח, וואָס ברייננט אַרויס לאָגישע שליסע, קוואַלעדיגע קלאָהרע געדאַנקען, דורכן פערגלייכען, צופאַסען אידעען, טעאָריעס, זאָגט ער אַליין, חריפות איז ניט גענוג, ווען איינער האָט אַ שאַרפען מוח, אָבער ער לערענט ניט. פעהלט איהם אויס דער פונדאַמענט אויף וואָס צוזאַמענצושטעלען זיינע סברות, בילדען זיינע רעיונות, אַרויסברייננען זיין שאַרפקייט, מ׳מוז אויך זיין פלייסיג, אַ מתמיד צו פארטיפען זיך אין לערנען.

ס׳זיינען דאָ אידען, וואָס זאָגען אָפּ, אָהן האַרץ און געפיהל, ותלמוד תורה כנגד כולם״, זיי זיינען נאה דורשים, אָבער קיין נאה מקיימים. הן לגבי ת״ה ערפילען זיי ניט דעם זאָגען, זיי שטעלען ניט אַוועק דעם ת״ח אויף זיין

הויכען פעדעסטאַל, זיי זיינען ניט נוהג כבוד צום למדן, תורה וואָס זיי לערנען זיינען זיי מזלזל... פערביליגען אויף דער נידעריגסטער מדרגה, דעם שכר פאַר לומדי תורה. זיי ווילען דאָס איינהאַנדלען פאַר וויניגער צעהנפאַכיג וואָלוועלער, ווי וועלכע אַנדערע עניני גשמיות וחומריות און הן לגבי זיך אַליין, ווילען זיי יוצא זיין באמירה בעלמא, ניט זיי לערנען פאַר זיך און ניט זיי העדען לערנען פון די מפיצי תורה.

דער (ירושלמי מסכת פאה) זאָגט. אַז גראדע ווי די משנה איז אויסען צום זאָגען, וועגען שכר ס׳איז פאַר לערנען מעהר, ווי פאַר אַנדערע מצות, אַזוי איז אויך לגבי דעם עונש, פאַר בטול תורה ערגער, ווי פאַר אַנדערע עבירות, ווייל ווען מ׳לערענט ניט, ווייסט מען ניט, וואָס און ווי, צו טון מעשים טובים, מ׳איז אומוויסענד צו ענטפערען אויף, אַפיקורסישע פראַגען, עגאָאיסטישע ספיקות, וואָס עגבערט אין מוח. מ׳דאַרף פערשטעהן צו ענטפערען אויף זייען שאלות, מי־ווער, מה־וואָס, מתי־ווען, למה, צו־וואָס, איה־וואו,איך ווי אַזוי און למה; צו וואָס. דאָס זיינען פראַגען מיט וועלכע עס טומלען די מוחות, זאָגענאַנטע אַפיקורסים דער וואָרט ”אפיקורוס” איז ווי אַנדערע ערקלערען אַ גריכישער. אין גריכענלאַנד איז געווען אין די אַלטע צייטען, אַ פילאָזאָף מיט דעם נאָמען, וועלכער איז געווען אַ כופר אין ג־טליכקייט אַנדערע ווילען האָבען, אַז ער שטאַמט פון וואָרט ”הפקרות”, אַ שיטה וואָס לייקענט אין הנהגת העולם, ”עין רואה ואוזן שומעת”, אַ בורא עולם, אחדות הבורא, השגחה פרטית, שכר ועונש וכדומה.

אַ הפקר מענש איז אַזעלכער, וואָס איז פרינציפלאָז, ער וויל ניט אַנערקענען קיין אויטאָריטעט, פיהרער, בעל דעה, רעגירער, הערשער און אָרדענונגס היטער, סיי אין עקאָנאָמישע און פאָליטישע פערוואַלטונג, און סיי בנוגע אידיאַלען, גייסטליכען איינפלוס, אַ כתם מקשן, וואָס פרעגט קלאָץ קשיות אויף ענינים וואָס זיין טעמפער מוח וויל ניט און קאָן ניט בעגרייפען ער טומעלט מיטן פראָבלעם פון מה למעלה? מה למטה? מה לפנים? ומה לאחור? פערנורדיעט זיך און אַנדערע מיטן סקעפטיציזם. מדוע דרך רשעים צלחה? ווארום באַגליקט די וועלט מערדער, פאַר וואָס געוועלטיגט רשעות, די ממשלת זדון זיגט, האָט די אויבערהאַנד מאַכט, אונטעריאָכט די גוטע איזדיעקעוועט זיך איבער די גוטע און מאָראלישע עלעמענטען? פאַר וואָס איז ”צדיק ורע לו, רשע וטוב לו”. דער צווייפלער וואָלט וועלען מיט זיין קורצער השגה, האָבען אַ קלאָהרע תשובה, ווי צוויי מאָל צוויי איז פיער, אויף די אומפאַרשטענדליכקייטען, ”השופט כל הארץ לא יעשה משפט”? טוביה חטא וזיגוד מנגוד . . .

פיעל פון די פראַגען לאָזען זיך דיסקוסירען, ס׳איז אָבער אַגרויסער אונטערשייד, פון פערזאָנען, וואָס זיינען אויסען לשם האמת, ס׳וועהטיגט זיי די האַרץ, אויף אומפאַרשטענדליכע פאַקטאָרען, וואָס בריינגען, די גרויסע טיילען פון דער מענשהייט ליידען און פיין און מיטן פערשטעהן דערגעהן פון וואַנעט ס׳נעמען זיך די שלעכטע איינפלוסען, וועט מען אויך קאָנען געפינען די מיטלען, ווי זיי צו בעזייטיגען, און די הפקרות קריטיקער, פרעטענזיעס

זוכער, וועלכע זיינען אויסען צו פערגיפטען די מוחות, רוהע־שטערער, וואָס זיינען פון די להכעוס׳ניקעס מיטן צוועק, ״על מנת לקנטר״, צו פערטומלען די אייגענע און אַנדערע מוחות, רעכט מאַכען זייערע תהו ובהו, כּאָס מעטאָדען, פאַר אייגענע מגושמדיגע אינטערעסען.

מיט איין סגנון אָדער אַן אַנדערען, ווערען די פּראָבלעמען שוין דיסקוסירט פאַר טויזענטער יאָהרען, אין תנ״ך, תלמוד, ספרי מוסר, חקירות, פילאָזאָפען און דיינקער. און פאַר דער אייגענער נשמה באַפרידיגונג, זאָגט ר׳ אלעזר זיי פלייסיג אין לערנען, וועסטו וויסען אַ ענטפער אויף דיינע אייגענע און אַנדערע פעסימיסטישע אפיקורסישע חקירות. אַזוי זיינען זיי פערהאַנדעלט געוואָרען אין מורה נבוכים פון רמב״ם אין כוזרי פון ר׳ יהודה הלוי, מלחמות ה׳ פון רלב״ג און נאָך. די עצה האָט נאָך געגעבען דוד המלך: ״בינו בוערים בעם, וכסילים מתי תשכילו״, ס׳זאָלען פערשטעהן די בורים, און די נאַרען וועלען קליגער ווערען, ניט צו זיין די סתם מקשנ׳ס ע״ה... זיינע אַלע דריי פראַגען האָבען אַ שייכות, אַז מ׳וועט זיין אַ שקוד ללמוד, וועט מען פערענטפערען אַפּיקורסישע טומלען, און מ׳וועט בעגרייפען דעם תכלית האנושי״, דע לפני מי אתה עמל״, פאַר וועמען מאַטערט מען זיך.

דער ״שופט כל הארץ, איז אַ צדיק בכל דרכיו״, ג־ט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. ״כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, ס׳וועט קומער דער צדק עולמים, ווען חסד ואמת וועלען טרואימפירען, ס׳וועט קומען דער טאָג, ג־ט ווארט און בעצאָלט, ס׳זיינען געווען דער דור אנוש, — המבול, — המנ׳ס טיטוס׳עס מיט די אַלע צוררים אין דעם איצטיגען ביטערען לאַנגען צוויי־טויזענט־יאָהריגען גלות, אַלע האָבען בעקומען זייער פערדינטען עונש.

פוקד עון אבות, וועלט חשבונות ווערן ניט גערעכענט מיט דעם בעגרעניצטען מענשענס לעבען, מיר אידען זיינען באַצייכענט אַלס דער עם־עולם, עם הנצחי, ביטערער ברוטאַלישער, וואָס ס׳זיינען די צוררים מוראדיגער און גרויזאַמער, וועט זיין זייער פורעניות זיי וועלען פערניכטעט ווערען אין זייער אייגענעם גיפט, זאָלען מיר האָפען, צו זעהן אין גיכען, די מפלה פון די בלוטיגסטע רוצחים פון אַלע צייטען, די השגחה פרטית, וועט זיי באַצאָהלען, ונאמן בעל מלאכתך, שישלם לך שכר פעולתך.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה כ׳

רבי טרפון אומר, היום קצר, והמלאכה מרבה, והפועלים עצלים, והשכר הרבה, ובעל הבית דוחק.

ר׳ טרפון זאָגט, דער טאָג, דעם מענשענס לעבען איז קורץ, אַרבייט, תורה ומעשים טובים איז דאָ פיעל, די אַרבייטער זיינען פויל, דער מענש פערנאַכלעסיגט דעם לערנען און מצות, ווייל די תאות זיינען גרויס, נאָכצוגעבען די ערדישע פערלאַנגען, געצאָהלט איז פיעל, דער גמול ועונש, איז אַ סך און דער בעל הבית דריקט, דער רבון עולמים, וויל דער מענש זאָל זיין גוט און פרום.

רבי דער מסדר המשנה, געהט מיט׳ן אָרדענונג, נאכהער ווי ער פערהאַנדעלט די מאָראַלען פון ריב״ז תלמידים מובהקים, ווי די פינף האָבען בעגרינדעט די הויכע עטיקס פאַרן מענשען. געהט ער איבער צו די פרינציפען, וואָס ס׳האָט געלערענט אַ גדול הדור פון יענער עפאָכע. אַ חבר פון ריעזיגען ר׳ עקיבא און אַ תלמיד פון ריב״ז תלמידים. ער האָט געלעבט אין די צייטען נאָהענט נאָכן חורבן, דער אידישער פאָליטישער מצב איז דאַמאָלסט געווען ווי די רוהיגקייט בעפאָר אַ שטורעם, אונטערערדישע רעוואָלוציאָנערע טעטיגקייטען פלעגען זיך אַרויסרייסען פון צייט צו צייט, וועלכע רוים פלעגט אונטעריאָכען מיט אַ אייזערנער האַנד, טיראַנישע מעטאָדען. אידישע מאָראַלען האָבען זיך געהאַלטען אין איבערבויען פון אַ פאָליטישע זעלבסטשטענדיגקייט צו אַ אונטעריאָכטעס פאָלק, וואָס האָט זיך פערטיעפט אין לערנען, פאָרשען, אויסבילדען מאָראַליש און איז מעהרסטענס געווען צופרידען, ווען מ׳האָט איהם ניט בערויבט פון קולטורעלע אמונה פרייהייט.

צווישען די תנאים, סיי תלמידים פון ריב״ז און אויך אַנדערע האָבען פיעלע נאָכגעפאָלגט זיינע שלום שטרעבונגען, ווי ר׳ יהושע און אַנדערע, דאַגעגען זיינען פיעלע אַנדערע געווען רעוואָלוציאָנעריש געשטימט, ווי ר׳

אליעזר, ר׳ עקיבא מיט זיינע תלמידים, אָבער סיי די קנאים און סיי די רודפי שלום׳ניקעס, האָבען איינגעשטימט מיט רבי״ז, אַז דער קיום היהדות, איז געווענדעט אין לימוד התורה. אַזוי ווערט געבראַכט אַז די תלמידי חכמים האָבען געהאַט אַן אַסיפה איז דאָרט געוואָרען געפרעגט, וואָס איז גרעסער, וויכטיגער, למוד אָדער מעשה? האָט דער בעל המאמר ר׳ טרפון געזאָגט, מעשה גדול, טאַטען זיינען אויף אַ גרעסערע מדרגה ווי לערנען. ר׳ עקיבא האָט געזאָגט: לערנען איז גרעסער, דער לערנען ברייגנט ווייזט אָן ווי, ווען און וואָס פאַר אַ מעשים מ׳זאָל טון, אָהן לערנען ווייסט מען ניט וואָס ס׳איז ווירקליך מעשים טובים, און אַזוי איז געוואָרען באַשטימט בהסכם כולם, אַז לימוד גדול, ווייזט אויס אַז אויך ר׳ טרפון האָט איינגעשטימט מיט די אַנדערע, אַז דער לערנען איז אַ גרויסע מדרגה.

אויסער די אידישע אונטערדריקונגען פּאָליטיש פון רום, זיינען אויך געווען אינערליכע צרות, צושטערענדע כוחות, מינים, צדיקים, כופרים און די אָבגעריסענע פון יודענטום די נייע כת נוצרים, ס׳זיינען געווען אויסגעשפּראָכענע געגנער, שונאים, מומרים להכעיס געגען אונזער תורה ואמונה, אריינגעדרונגענע פילאָזאָפיעס, פון די סבי דבי אתונא, פון אלכסנריא אין מצרים און רום. אין אַלכסנדריא האָט אַ גריכישער גיפטיגער שונא ישראל, אַפּיון, אָנגעשריבען אַ בוך מיט זלזולים און בלבולים אויף די אידען און אידישקייט, אַ דאָרען פון אַ פערפעסטעטען אַנטיסעמיטיזמוס ביז היינטיגען טאָג.

דעם גיפט פערשפּרייטער, האָט שטאַרק באַקעמפט דער גרויסער אידישער פילאָזאָף, בעקאַנט אַלס ״פילון היהודי״, אָדער ידידיה האלכסנדרוני, ער האָט איבערצייגט די פעלשונגען, ליגנערישע לשון הרע, פון צורר, אידן האָבען דאַמאָלסט געליטען די נאָכוועהענישען, פון דער בלוטיגער הורדוס דינאַסטיע, פערבליבענע מתיונים (פערגריכיזירטע אסימילאַטאָרען) און רומישע לאַקייען, די אַפּאָסטאָלען, זאָגענאַנטע תלמידים פון נוצרי (יעזוס קריסטוס). ס׳זיינען אויך געווען קאַריערסטען, ווי דעם פילאָזאָף פילונ׳ס אַ פּלימעניק, אַלעכסנדר טיבערוס און אַנדערע, וואָס האָבען גע׳חונפ׳ט רום, געוואָרען אידישע פעררעטער ווי ס׳ווערט בעשולדיגט ביי אַנדערע היסטאָריקער, יוסף בן גוריון הכהן, דער מחבר פון יוסיפון דער מליץ טוב פון טיטוס הרשעע, זיין ביאָגראַפיער .אין יענער עפּאָכע איז דאָס פאָרגעקומען אַז די מיסטישע לעהרעס האָבען פעראורזאַכט טראַגעדיעס. בן זומא איז געשטאָרבען, בן עזאי, איז געוואָרען געריהרט פון זינען, ״אחר״ איז אַרויס לתרבות רעה.

אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון יענער צייט מיט תהו ובהו טענדענצען, פאַלשע פילאָזאָפיעס, פערבלאָנדזשעטע ג־ט זוכעניש קאָן מען לערנען אין די קאַמף ווערטער פון תנא ר׳ טרפון. ער זאָגט ״איך שווער ביי מיינע קינדער, אַז ווען איך וואָלט געהאַט די מעגליכקייט וואָלט איך פערברענט זייערע ספרים, אפילו מיט די שמות וואָס איז דאָ אין זיי״. ווען אַ איד איז אין אַ סכנה. ער דאַרף זיך באַהאַלטען פאַר אַ רוצח אד״ג זאָל ער זיך בעסער בע־

האַלטען צווישען געצענדינער, ווי צווישען זיי. דער גרויסער חכם האָט געהאַט אַ רוח הנבואה, אַ פאָראויסזעהענדען בליק וואָס אידען האָבען אָנגעפאַנגען צו ליידען פון דעם נייעם גלויבען. (ברית חדשה) גייסטיגע ליידען מיט פערדרעהטע פסוקים, פאַלשע אויסטייטשונגען פון אידישע מאָראַלען, פוסטע פשט'לעך אין אונזער תנ"ך, ווי אידן זיינען אומגעקומען אויפן נידעריגסטן ארט טיראַניש־פאַררעטערישען וועג, ווען זיי האָבן זיך געוואָלט ראַטעווען פון רוצחים, אין די שרעקליכע צייטען פון די "נוסעי הצלב", אינקוויזיציע און גזירות ת"ח, ווען די פאַלשע היפאָקריטען, האָבן צוגענומען דעם אידישען האָב און גוטס און פאַרשפּראָכען צו בעשיצען זיי אין זייערע שלעסער און קלויסטערס און האָבען דערנאָך אַריינגעלאָזען די מערדער צו מאַכען די בלוטיגע שחיטות אויפן עם הנרדף.

זאָלען מיר באַמערקען, ווי קליין און נישטיג זיינען אין פילע צייטען געווען און ס'זיינען דאָ עד היום הזה, קליינע מענשעלעך, פאַנטאַזיאָרען צו פאַבריצירען חלומות מעשיות, מיט היפאָקריטישע עם הארצישע, אני מאמינ'ס אין נאָמען פון יענעם ווארשיינליכען, לא היה ולא נברא, וועמענס קדוש שפרינגער ר' טרפון איז אויסען, אַז זיי זאָל מען ניט טרויען. ס'איז פערצייכענט אויף די בלוטיגע בלעטער פון היסטאָריע, וועגען די מיליאָנען אידישע מאַרטירער, וואָס זיינען אומגעקומען צוליעב דעם בלבול, און די אידישע "מהרסים ומחריבים", האָבען דעם מצח אשה זונה, ווי אַ זשאַרגאָנישער שעהן־שרייבער, וואָס האָט געמוזט אָנקומען צו דער לאַסקע פון אַ פאָרקויפטער נשמה, זיין פאַשקוויל בוך, זאָל אַרויס אין דער ענגלישער שפּראַך צו פערפיהרען אידען און ניט אידען מיט יענעם עפּיזאָד און ער איז נאָך אונפערשעמט צו זאָגען אַז ער איז אויסען די אידישע טובה אַזוי ווי דער בלוט־הונט טאָרקוועמאַדאָ און זיין גלייכען פלעגען וועלען ראַטעווען אידישע נשמות.

מיר קאָנען מאַכען אַ פאַראַלעל פון דעם צו די שענדליכע און שעדליכע וכוחים פון מיטעלאַלטער, ווי דער משומד "פּאַבלאָ" געגען "רמב"ן" די להכעיס כופרים, שלמה הלוי, יהושע לורקי, געוועזענע לומדים און דער פראָסטאַק פעפערקאָרן, אוואַנטוריסטען, וואָס האָבען זיך גע'שמד'ט, געוואָרען גלחים, צוררי היהודים, וואָס האָבען מיט זייערע בלבולים און ליגענס פער'סמ'ט די מוחות פון מיליאָנען, צו ווערען בלוטיגע אַנטיסעמיטען, די גיפטיגע וואָרצלען פון אַמאָליגע ליגנער, וואָס האָבען אויפגערייצט דעם פעבעל צו מאָרדען אידען, זיי געבראַכט אַזאַ סם־המות פאַנטאַזיע, ווי דער בוך וועגען דעם ענין, פון זשאַרגאָנישען שרייבער, געוועזענער פליאַסקעדריגע אין 1940 . . .

אין יענער שטורעמדיגער אַפּאָסטאָלישער עפּאָכע, האָט געלעבט ר"ט. ער ציעלט זיינע מאָראַלען, געגען די העלעניסטען, לעבע־יונגען. ער זאָגט צו זיי: "דער טאָג איז קורץ", דאָס מיינט דעם מענשענס לעבענס לויף דויערט ניט לאַנג, מ'ווייסט ניט, וואָס דער מאָרגען וועט ברענגען, היום כאן ומחר בקבר, היינט איז מען דאָ, און מאָרגען אין קבר, דארום זאָל מען לעבען מיט אַ חשבון הנפש ווי ס'ווערט דאָ פריהער געזאָגט, "ושוב יום אחד לפני מיתתך".

ס׳זיינען דאָ צוויי סאָרטען קורצע טעג.איינע אין איפאַכען זין, ווי די ווינטער טעג, ס׳זיינען אויך דאָ טעג ווי אין זומער צייט, וואָס זיינען באמת לאַנג אין צייט, אָבער קורץ פאַר די פיעל אַרבייט וואָס מ׳דאַרף אָפטון.

דער דורכשניטליכער מענשענס לעבען איז 70 יאָהר. ״ימי שנותינו בהם שבעים שנה״, מאַכען די חז״ל דעם חשבון, מ׳דאַרף אַרונטערנעמען די נעכט, ווען מ׳שלאָפט, די צייט וואָס ס׳געהט אַוועק צו בעפרידיגען די נאַטירליכע באַדערפענישען. עסען, טרינקען אז״וו. קינדערשע און גאָר די אַלטע יאָהרען, די צייט פאַר אַרבייט אד״ג, אַזוי בלייבט ווינציג צייט פאַרן ערפילען די גייסטיגע אויפגאַבען. דאָס איז אויסען צו בעדויערען דוד אין תהלים. ״הנה טפחות נתת ימי, וחלדי כאין נגדך, קורץ ווי מ׳מעסט מיט פויסטען זיינען מיינע טעג, נישטיג קליין איז מיין וועלט, אין פערגלייכעניש צו דער ג־טליכער אייביגקייט, קהלת פילאָזאָפירט, ״כי גם לא ידע האדם את עתו״, דער מענש ווייסט ניט די צייט פון זיין לעבענס לויף, דעם קורצען טאָג איז אויסען אָנצואווייזען ר׳ טרפון.

די אַלע אויסגערעכענטע כללים ר׳ טרפון׳ס זיינען אַ המשך, ווי מיר האָבען דערקלערט: דער טאָג דעם מענשענס לעבען איז קורץ, אַרבייט איז דאָ פיעל, איצט זאָגט ער די אַרבייטער זיינען פויל, דער געצאָהלט איז פול, דא ווייזט אויס אויף צו זיין אַ סתירה אין לאָגיק ווייל ווען מ׳צאָלט גוט, זיינען די אַרבייטער פלייסיג, פיעל געצאָהלט גיט צו חשק און ענערגיע צו אַרבייטען, נאָר דער ״והפועלים עצלים״ די אַרבייטער זיינען פויל באַציהט זיך אויף דעם וואָס ער זאָגט פריהער, אַז אַרבייט איז דאָ אַ סאַך דאָס מאַכט דעם אַרבייטער פויל. דער מענטש טראַכט זיך, מיר האָבען אַזוי פיעל פערצווייגטע תורה, תורה שבכתב תורה שבעל פה,, אַ ים התלמוד אויך מכוח מצות תרי״ג מן התורה גדרים, סיגים, מנהגים און מדות, ווערט דער מענש אָפהענגיג ער וועט זיך טראַכטען, איך וועל אַלעס ניט קאָנען אויסלערנען, אַלעס מקיים זיין די פיעל מלאכה מאַכט איהם פויל, אויף דעם זאָגט ער אין דער נעקסטער משנה, ״לא עליך המלאכה לגמור, מ׳דאַרף ניט אויסלערנען אָדער גאַנץ תורה און אַז ניט איז קיין נוצען צו לערנען אַביסעל, דאָ זאָגט ער והשכר הרבה. דער שכר מצות איז אַ פיעל זייטיגער, דעם גמול וואָס מ׳בעקומט פאַר אַ ביסעל לערנען אייניגע מצות איז ווערטפול מ׳זאָל ניט זיין פויל.

ובעל הבית דוחק, דאָס מיינט ניט אַז דער רבש״ע דריקט, ווייל ״אין הקב״ה בא בטרוניא על בריותיו״, דער מנהיג העולם איז ניט שטריינג מיטן בשר ודם, דאָס געהט כנגד דעם גוף, די מגושמ׳דיגע באַגערען פאָדערען די אינסטינקטען פערלאַנגען, ווי קהלת דראַמאַטיזירט, דער מענש איז ווי אַ קליינע שטאָט, מיט רמ״ח איברים, ושס״ה גידים, דער חוש הבהמית, פערלאַנגט, רייצט פאָדערט וועקט און מאָהנט, דער בה״ב איז שטריינג, ער דריקט צו געוועלטיגען, דאַרף דער רוח אלה׳ דער חכם, דער יצה״ט ראַטעווען די שטאָט, גובר זיין די אינסטינקטען, מיט זיין חכמה.

באור אליהו א. א. ריבאקיס פרוש, פרק ב׳ משנה כ״א

הוא היה אומר, לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להבטל ממנה; אם למדת תורה הרבה, נותנים לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך, ודע, שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא.

ער ר׳ טרפון, פלעגט זאָגען, ס׳איז ניט קיין מוז מ׳זאָל אויסלערנען כל התורה כולו, אָבער מ׳איז ניט פריי אויפצוהערען דעם לערנען און טון מצות. לערנסטו פיעל תורה וועסטו קריגען פיעל שכר, און דער אדון עולם איז בעגלויבט צו געבען דעם שכר, פאַר וואָס, וויפיעל דער מענש טוט אויף, זיי אויך וויסען, אַז דער שכר פון צדיקים איז לעתיד לבוא.

אין המשך מיט די פריהערדיגע אָנגעגעבענע מאָראַלישע פּונקטען, פלעגט ר טרפון, זיי בעלייכטען מיט די פאָלגענדע זאָגאַכטס: דו האָסט ניט דעם פערזאָג, צו פערפאָלקאָמען די גאַנצע אַרבייט. אויסצולערנען גאַנץ תורה, מקיים זיין אַלע, מצות, און ווען דו קאָנסט ניט דאָס בעגרייפען, זאָלסטו גאָר ניט, ניין דו דאַרפסט עררייכען ווי פיעל דו קאָנסט, און ניט ווערען אָפּהענדיג געה אָן, זיי ניט מבטל דיין תורה ועבודה, האַלט אָן שטופען ווייס, יעדער טייל האָט זיין ווערט, זיין געצאָלט איז פראָפּאָרציאָנעל צו דעם וואָס דו ביזט מקיים, ווי אַזוי דו טוסט, און ווי פיעל דו עררייכסט, דאָס איז ניט ווי אַ פשוט׳ע מלאכה, וואָס מ׳קריגט נאָך פערגיטיגט, פאַר אַ פאָלקאָמענע אָבגעטונענע אַרבייט, אין דעם הינזיכט איז אַ איד ניט מחויב אָפּצולערנען גאַנץ ש״ס, מקיים זיין אַלע מצות, בכל פרטיהן ודקדוקיהן, ווי פיעל מ׳טוט איז געווינשען.

אַ איד זאָל ניט זאָגען. איך האָב אַמאָל געלערענט, דאָס איז געגוג פאַר אַלע צייטען. דיינק, ניט יוצא צו זיין מיט סיזאָן אידישקייט, ימה״נ שוהל־געהן, יאָהרצייט פליכטען, בר מצוה צערעמאָניעס, בויך אידישקייט, וחסל דאָס איז גענוג, ס׳זיינען דאָ אידען, וואָס באַגרעניצען זיך אין אַ געוויסען צדקה צוויג, אַ איד גיט אַליין, איז עוסק, אַ איבערגעגעבענער פּאַטריאָט פאַר זיין שוהל,

זיין חברה, זיין רבי אד״ג און ווייטער איז ניט זיין עוסק, אַבי דאָס זייניגע איז בעזאָרגט, אינטערעסירט איהם ניט דער "כלל ישראל הנתונים בצרה ובשביה", ער איז טריי זיין קלייזעל, אַנדערע צרכי צבור, איז ביי איהם מחוץ למחנה", דאָס איז אַ איד מיט קליינע השגות, איינגהאַרציג און קליינקעפּיג. אמת ס'איז גוט דאָס וואָס ער טוט, אָבער זיין בעגריף איז אַ שטומפּיגער, יעדער צווייג פון אידישע טעטיגקייטען זיינען ווי אַ טהייל, אַ אָרגאַן פון דעם קערפּער, אַ געזונטער בויך, אָבער אַ קראַנקע קאָפּ, קרעפּטיגע הענד, אַ שוואַכע האַרץ, וועלען סוף כל סוף אומברייגנען דעם גאַנצען קערפּער, מאַסיווע ווענט, אויף אַ רואינירטען פונדאַמענט, אַ שעהנער דאַך אויף צופוילטע באַלקענס, וועלען ברייגנען צו אַ גיכען חורבן... סיזאָן אידען, קלייזעל פּאַטריאָטען, פּאַרטייאישע טעאָריעס, זיינען ווי אָבגעריסענע צווייגען פון דעם אידישען בוים, איברים המדולדלים.

די חז״ל זאָגען "ס'איז ניט גלייך דער יעניגער, וואָס לערענט אַ ענין הונדערט מאָל, צו דעם וואָס לערענט הונדערט מיט איין מאָל, סט'רעפט אַז ביים לעצטען מאָל דערגרונטעוועט מען צו אַ טיפערען געדאַנק, אַ פיינעם מאָראַל, אַ קלאָהרערע פערשטענדניס, אַ מאָראַלישע פליכט, מיט דעם הונדערט און איינמאָל, ווערט דאָס כמונח בקופסא, איינגעקריצט אין מוח, איינגעוואָרצעלט אין זכרון, עס פערפאָלקאָמט אַז די אַלע פריהערדיגע מאָהל לערנען זיינען געווען נוצליך, מיט'ן געבען צדקה, אַרבייטען פאַר איין זאַך, איז מען ניט פּטור פון אַנדערע אידישע פליכטען, אַפילו ווען מ'איז ערנסט מיטן טהייל, וואָס מ'איז מקיים און געוויס, ווען ס'ווערט געטון מיט אומריינע געדאַנקען, מ'זוכט דעם אייגענעם כבוד, פּרעסטיזש און מאַטעריעלע אינטערעסען... ר״ט צייגט דאָ אָן אויף דעם מאָראַל, מ'קריגט שכר פאַר וואָס מ'טוט, און מ'איז ניט פריי אויפצוהערען, מעהר מעשים טובים, מעהר שכר.

"ונאמן הוא בעל מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך".

דעם זעלבען כלל האָט געזאָגט ר׳ אלעזר בן ערך אין משנה י״ט, מיט אַ קליינעם אונטערשייד, לויט וועלכע נוסחאות, אַז דאָרט פאַנגט זיך אָן "ומי, און ווער, און דאָ ביי רבינו טרפון'ען איז: "ונאמן, און ער איז באַגלויבט. לויט דער גירסא מיטן אַנדערשקייט פון "ומי" אָדער "ונאמן" אין דעם שינוי הלשון, קאָן מען פון "ומי", וויס ווער ער איז, אַרויסלערנען דעם רעיון, דיין בעל הבית, איז דער וועלטס ריכטער אויפן ממה״מ דאַרף מען ניט אָנגעבען די מעלה אַז ער איז דער בעגלויבטער צו בעצאָהלען ביי די בעלי אמונה ובטחון, זיי זיינען איבערצייגט אין דעם "נותן שכר" און אויך "ופוקר", אָבער לגבי סקעפּטיקער, אומגלויביגע, איז שוין שייך צו זאָגען "ונאמן" מ'דאַרף זיי מאַכען אויפמערקזאַם, זיי זאָלען האָבען צוטרוי... ווען בעלי בטחון דאַרפען נאָר וויסען אַז ג־ט איז דער מנהיג העולם, איז שוין ממילא פערשטענדליך, אַז ער איז דער גומל טוב לשומרי מצותיו, ומעניש לעוברי מצותיו, צו מאַמינים דאַרף מען ניט אָנגעבען די מעלה פון "ונאמן".

אויב לויטן נוסח ביי ביידע דער זעלבער לשון "ונאמן" קאָן מען אויך

מדייק זיין, צו וואָס ר״ט האָט בעדאַרפט ווידערהאָלען, דאָס וואָס זיין כמעט בן־ הדור האָט שוין איינמאָל געזאָגט ווי ס׳איז אין דעם ספר פריהער פערהאַנדעלט געוואָרען, איז ביי ר׳ אלעזרן דער ״ונאמן״ ניט אַ בעזונדערער כלל. ס׳זאָל ניט זיין אַ סתירה, צו דעם, וואָס ס׳ווערט דאָרט געזאָגט ״הם אמרו שלשה דברים״ יעדער תלמיד פון ריב״ז האָבען געזאָגט צו דריי זאַכען. זיינען ר״א דריי, (א) הוי שקוד, (ב), ודע מה שתשוב, (ג), ״ודע לפני מי אתה עמל״, און אויף דעם איז דער אויספיהר, די ערקלערונג ״ונאמן״ פאַר דעם רבש״ע וואָס דו אַרבייטסט, ער איז אַ באַגלויבטער צו בעצאָהלען, ווי מ׳פאַרדינט

אין דער משנה לגבי ר׳ טרפון איז דער ״ונאמן״ אַ בעזונדערער כלל, מיט׳ן אויספיהר ״ודע שמתן שכרם של צדקים לעתיד לבוא״, זיי וויסען אַז לגבי צדיקים, איז דער שכר לעתיד לבוא, אין די ווערטער פון ר״ט זיינען פערשלייערט טיפזיניגע פילאָזאָפישע רעליגיעזע פרינציפען. רבינו הקדוש דער מסדר אבות, איז מסיים דעם צווייטען פרק, מיט ר״ט רעיון, וואָס ס׳איז געווען שפעטער זיין שיטה, מיט וועלכעס ער האָט אָנגעפאַנגען זיינע עטיקס דעם פרק. דאָרט אין דער ערשטער משנה, גיט דער מסדר זיינע אייגענע געדאַנקען, וועגען ״שכר ועונש״, ער זאָגט, דער מענש ווייסט ניט דעם ״מתן שכרן של מצות וכו׳״... אַזוי ווי דאָ ר״ט גיט זיינע חקירות וועגען זעלבען ענין, וואָס ס׳איז דאַמאָלסט געווען אַ ברענענדיגע צייט פראַגע, ווי מיר דאַרפען בעטראַכטען די דאַמאָלסדיגע עפּאָכע ביי אידען, ווען ס׳האָט זיך אָנגעפאַנגען די ענטוויקלונג פון אַנייעם גלויבען, וועלכער איז כלומר׳שט בעגרינדעט אויפן אידישען אחדות הבורא און אַנדערע עקרים, אָבער מיט אַנדערע דאָגמאַס, און פרעמדע פלאַנצונגען, אין יענער צייט זיינען געווען פיעלע כופרים לחלוטין אין עוה״ב און מאַטעריאַליסטישע בעגרינדער וועגען גמול ועונש און חקרנים פון אַ גייסטליכען שכר ופורעניות בעה״ז.

לויט דער טעאָריע איז די געוויסענסביסע פערדרוס, רעזולטאַטען פון זינדיגען, נאָכגעבען די טהירישע אינסטינקטען, אונמאָראלישע שוואַכקייטען צו תאות, זיינען דער פורעניות ס׳מאַכט דעם מענשען צו ליידען, רואינירט זיין געזונד, דאַגעגען די זעלן צופרידענהייט, דער תענוג־רוחני וואָס מ׳געניסט פון מעשים טובים, דעם אינטערעס אין לערנען, ווען מ׳שטילט דעם דורשט פאַר וויסען, מ׳ווערט בעליכטען מיט׳ן מאור התורה והחכמה, די לויטערקייט, וואָס שטראַלט אָפּ אויפן מענשענס נשמה, די ענטפלעקונג פון סודות, דאָס איז אַ אומשעצבאַרער גענוס, דער אמת׳ער פערגיטיגונג פון מוסר היהדות. אין תלמוד וויזען צייטענווייז אויס צו זיין סתירות, ס׳איז דאָ די משנה פון (פאה) ״אוכל פירותיהם בעולם הזה, מ׳געניסט די פירות פון מצות אויף דער וועלט, דאַגעגען איז דאָ אַ מאַמר ״שכר מצוה בהאי עלמא ליכא״, אויף דער וועלט, ניטאָ קיין שכר פאַר מצות פון תורת משה, אין דער פ׳ פון ק״ש ״והיה . . . ונתתי מטר . . . אָדער וחרה״. אין פ׳ בחקתי, תבוא, נצבים, וילך, האזינו און ברכה, פון פילע אַנדערע שטעלען אין תנ״ך תוכחות און נחמות, קללות און

ברכות אויף אַ נאַטירליכען וועג אויף דער וועלט ביי די חז״ל ווערען די פראַגען פיעל בעהאַנדעלט, אויסגעגליכען די סתירות, פערענטפערט די קשיות.

אין דעם מעהר ווי אַכט הונדערט יאָהריגען פעריאָד, ווען ס'איז געשאַפען געוואָרען די משנה און גמרא, הלכה, שקלא וטריא און אגדות, פלעגען אָפט ערשיינען פערשידענע שיטות די טרעגער ווערן בעצייכענט מיט פערשידענע נעמען: כופר, פורץ־גדר, צדוקי, מין, מומר, מטרונותא, אפיקורס, כותי, עכו״ם, פילוסוף, נוצרי, אביונים, סבי־דבי־אתונה, קראים, ביתום אד״ג די כתות און יחידים פלעגען אָפט דערקוטשען מיט להכעיס קשיות, בלבולים שאלות די חכמי התלמוד, די איבלען האָבען געבראַכט בן זומא'ן דעם טוידט, בן עזאי משוגעת און אלישע בן אבויה אַ מקצץ בנטיעות, אויסגעריסען די פלאַנצונגען פון אונזער אמונה. אין יענער צייט פון שטורעם, וכוחים און ג־ט זוכעניש, ווען ליכט און פינסטערניש האָבען געוועלטיגט ווען ס'האָט געשטראלט די לערעס פון די גדולי ישראל, בעגרינדעט ר״ט די אמונה פון שכר ועונש, שכר פעולה איז שייך בעלמא דקשוט און אין דעם באחרית הימים. דער מתן שכרן פון צדיקים לעתיד לבוא.

אַ עפיזאָד, אַ פערזענליכע פאַסירונג ביי ר״ט בריינגט אַרויס דעם דיוק, די אגדה דערצעהלט ר׳ טרפון האָט אַמאָל וואַנדערענדיג אין וועג געוועזען זייער מיעד, איז ער פאַרבייגעגאַנגען אַ גאָרטען, וואו ס'זיינען געוועזען פיעל אַראָפגעפאַלענע פייגען, וועלכע זיינען על פי דין הפקר, האָט ער פון זיי פאַרזוכט, אָבער פון דעם סאד פלעגט מען גנבענען די פרוכטען האָט דער ב״ב אין געהייט געהיט, דערזעהענדיג איינעם עסענדיג זיינע פייגען האָט ער אָנגענומען אַז דאָס איז דער גנב, האָט ער איהם אַריינגעוואָרפען אין אַ זאַק און אויסגערופען: איך וועל דיר באַשטראָפען פאַרן גנבענען מיינע פירות, איך וועל דיר דערטרינקען אין טייך. האָט ר״ט אויסגערופען פון זאַק: ״וועה איז צו דיר טרפון, וואָס דו געהסט אומקומען מיט אַזאַ טוידט. דער אייגענטימער הערענדיג אַז דעם וואָס ער איז חושד אין גנבה, איז דער בעריהמטער תנא, האָט ער איהם אָפגעלאָזען און אַנטלאָפען. פון דער פאַסירונג האָט ר״ט געהאַט צער זיין גאַנצען לעבען, וואָס ער האָט גענאָסען אויף דער וועלט אין זכות פון זיין תורה, די גמרא בעוואָרענט דאָרט, כאָטש ס'איז געוועזען סכנת נפשות און ר״ט האָט געהאַט אַ מאָראַלישע רעכט צו ראַטעווען זיין לעבען, אָבער ווייל ער איז געוועזען אַ גרויסער עשיר, האָט ער געהאַט די מעגליכקייט צו ראַטעווען זיין לעבען. ער זאָל אָנמיטען דעם מאַן פון סאד אַ סומע מיט געלד, אָבער ער האָט זיך געראַטעוועט מיטן זכות פון זיין תורה, איז דאָס געגען זיין אייגענעם מאָראַל, אַז די וואָס ווערען גערעכענט אַלס צדיקים קריגען זייער שכר לעתיד לבוא און ער האָט פון דעם גענאָסען אויף דער וועלט: די פאַסירונג האָט איהם דארום פערשאַפט צער. מיט דעם שפיגעלט זיך אָפ די גרויסע נשמה פון ר״ט, מיט וועמענס מאַדאַלס ס'ענדיגט זיך דער פרק ב׳.

תושלב״ע.

אויפמערקזאמקייט צו קויפער פון ״אמרי אבות״

אין אָנבעטראַכט פון די איצטיגע אומנאָרמאַלע קאָנדיציאָנען וועלכעס ס'האָט געבראַכט אַ דוחק אין אַרבייטער, אַרויפגעשטיגענע פּרייזען פון דרוקען און בינדען, איז דער מקח 3.50 פּאַר דעם ספר פון בערך 400 זייטען, זעהר מעסיג. דער הויבט ציעל פון מחבר איז, סיי וועגען דעם ערשינענעם טייל פּאַר פּרק א׳ און ב׳ און סיי וועגען די אַנדערע פיער פּרקים וועלכע זיינען פּאָלקאָם פּאַרטיג צו ווערען געדרוקט, אַז די ספרים זאָלען דערגרייכען די אַלגעמיינע מאַסען, זיי זאָלען ווערען גייסטיג בעשטראהלט מיט די לויטערע עטיקס, טיעפזיניגע פּאָסטולאַטען, וועלכע ווערען געלערענט ביי די חכמי התלמוד אין מסכת אבות.

פון דעם שטאַנדפּונקט ווערט געגעבען אַ הנחה צו די יעניגע וועלכע קאָנען זיין פערמיטלער צו אַ אַקציע אַז דער ספר זאָל ווערען פיעל פערשפּרייט, דערגרייכט צו די אַלגעמיינע אידישע מאַסען. צו מוכרי ספרים וועט ווערען געגעבען גינסטיגע בעדינגונגען פון אַ געשעפטסמעסיגען שטאַנדפּונקט.

גייסטיגע וואָרט זאָגער, ווי רבנים, טיילנעמער אין אידישען חנוך, רביים פון חברה ש״ס, משניות, מקרא וכדומה, לעקטשורער אָפּצושאַצען די גיגאַנטישע הויכמאָראַלישע אוצרות, מוסר ודרך ארץ, אין פּרקי אבות אויך פּאָרשטעהער פון פערשידענע שיכטען און פאַזען, זיך צו בענוצען מיט די שיינענדיגע סלאָגאַנס, זאָלען זיין די פּאַקעל טרעגער פּאַר אַ וועגווייזונג צו די פּאָלקס מאַסן מיט די בעלייכטענדע אידיאַלען וואָס זיינען פּאַרשלייערט אין די לאָזונגען וועלכע בעצירען דעם זאָגען אין אבות. וועלכע ווערען אין דעם ספר געשטראַהלט מיט זייער מאָראַלישען פּראַכט און באַלערענט מיט די היסטאָרישע געשעהענישען, פילאָזאָפישע אַנשויאונגען, רעליגיעזע טוגענדען, מיט וועלכע די בויער פון תלמוד האָבען געשפּונען און געוועבט דעם רייכען מאַטעריאַל אין דעם טייל פון משנה וואָס ס'ווערט בעצייכענט אַלס ״פּרקי אבות״.

דער פאָלגענדער דיסקאָנט וועט ווערען געגעבען צו באַרעכטיגטע 15 פּראָצענט צו קויפער פון 1 עקזעמפּלאַר. 20 פּראָצענט פּאַר קויפער פון 5. 25 פּראָצענט צו קויפער פון 10 עקזעמפּלאַרען. כדי צו פערשנעלערען דעם טעמפּאָ פון פערשפּרייטען דעם ערשטען טייל פון ספר, מ'זאָל קאָנען געהן צום דרוק פון די אַנדערע צוויי טיילען פון אמרי אבות און אנדערע חבורים וועלכע דער מחבר האָט פּאַרטיג צום דרוקען און האָפּט זוכה צו זיין צו זעהן זייערע ערשיינונגען.

נ. ב. — סי. אָ. די. אָרדערס וועלען די פּאָסטעדזש קאָסטען זיין אויפן קויפער.

תקון טעות

פרק א'

עמוד	שורה	געדרוקט	דאַרף זיין
8	1	בנגוע	בנוגע
8	13	פאלענדע	פאָלגענדע
8	15	הונעדרטער	הונדערטער
22	1	לערערס	לערעס
25	33	אין אומ־	אין אַ אומ־
30	35	מאסטערישע	מאנסטערישע
31	10	אאבגאט	אָבגאָט
31	34	אועסגעטראטענער	אויסגעטראָטענער
32	4	קאפליצירטע	קאמפליצירטע
47	8	געוויסע	געוויקסע
52	10	דיינים	דינים
53	24	דייך	דין
72	4	וואקקסען	וואקסען
72	13	מאי'ן	מאיר'ן
73	30	אועשיה	אושעיה
73	30	דערס־	גרעס־
74	34	אמונגה	אמונה
90	16	דם	דעם
95	17	ואהבתה	ואהבת
97	5	געעווען	געווען
100	22	פאליטטישען	פאליטישען
101	25	יעטיוודערן	יעדווידערען
103	17	וולכס	וועלכעס
103	36	דעם	דער
106	24	לרחה	לרוחה
108	24	ויהי	יהי
113	38	אמר	אומר
114	28	אונזיטליקייט	אונזיטליכקייטען
114	33	התולמוד	התלמוד
146	6	שנהם	שניהם
153	37	פעלגעליכען	פערגליכען
167	17	געוון	געווען
178	12	אמוויניסטען	אמוויניגסטען
182	4	אַלע	אַלעס

תקון טעות

פרק ב׳

עמוד	שורה	געדרוקט	דאַרף זיין
234	19	לא ״עשה,	״לא תעשה״
240	2	פריטית	פרטית
253	24־3	וועט ניט ביישטעהן	וועט ביישטעהן
257	6	לאָקאַלע	לאָקאַלען
263	35	מנהג	מנהיג
264	29	דעם רבש״ע	דער רבש״ע
271	37	יולים	יוליך
295	27	דאס	דעם
304	18	געצעהלט	געצעהלטע
305	23	נענעש	נענש
306	8	רב״ז	ריב״ז
132	33	בכורא	כמורא
313	5	רביז	ריב״ז
326	15	פייזשע	פיזישען
33[illegible]	22	גלויות	גלות
333	27	גיפינען	געפינען
334	2	ארטאדאקס	אָרטאָדאָקסען
335	12	זעבסט	זעלבסט
337	12־11	לא־זעאזל	לעזאזל
339	27	פערטרייען	פערטרויען
341	37	גניבה	גנבה
343	20	איברים	אברים
346	25	פאָרכזיכטיגקייט	פאָרזיכטיגקייט